

શ્રી વિજયકેમળ કેશર ગ્રંથમાળાનાં સ્થાયી ગ્રાહકોને અમુલ્ય લાભ.

નિયમો.

- ૧ આ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩) તથા રાખવામાં આવ્યું છે.
- ૨ આ ગ્રંથમાળામા છપાતાં સાતસોથી આઠસો પાનાનાં પુસ્તકો પ્રતિ વર્ષે ગ્રાહકોને ભેટ આપવામા આવશે.
- ૩ પ્રતિવર્ષે પુસ્તક પ્રગટ થયેથી સ્થાનિક ગ્રાહકોને ગ્રંથમાળાના મકાનેથી મળી શકશે ને બહારગામના ગ્રાહકોને પોસ્ટેજ જોડવા વી. પી. થી ક્રમે ક્રમે રવાના કરવામાં આવશે.
- ૪ આ ગ્રંથમાળાનું વર્ષ અસાડ સુદી ૧ થી બીજા વર્ષ ના જોકે વદ ૦)) સુધીનું ગણવામાં આવશે. પ્રથમ વર્ષના ગ્રાહકોને આપવામાં આવેલા પુસ્તકો.

શાંતિનો માર્ગ પૃષ્ઠ ૨૦૦

રેખાદર્શન પૃષ્ઠ. ૧૦૦

દેવવિનોદ

,, ૧૪૦

મહંયાસુદરી ,, ૪૦૦

બીજા વર્ષ માટે.

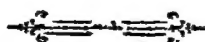
યોગસાત્ર પૃષ્ઠ. ૪૦૦-સુદર્શના (સમગ્રવિહાર) પૃષ્ઠ ૪૫૦

સુહાર્યાલ વિદ્યારાચના

બિહારી નં ૧.

મળવાનું કેશવું.

શ્રીવિજયપુર વિશા આશવાળ જ્ઞાતિ મંડળ

અ. " વાર્ષિકામન પ્રિન્ડિંગ પ્રેસમાં " શા. કેશવલાલ દસમુખલાલએ છાપ્યું.

કે. કાળુપુર ટંકશાળ-અમદાવાદ.

श्रीमान् आचार्य महाराज श्री विजय कमल सूरिभ्यः

जन्म सं. १९१३

दीक्षा सं. १९३६

पण्यास पद-सं. १९४७

सूरिपद सं. १९७३

निर्वाण सं. १९७४

योगशास्त्र भाषांतरकर्त्ताना गुरु

समर्पण-पत्रिका.

पूज्यपाद, अनेक सद्गुण संपन्न, गुरुवर्य ॐ नान्

आचार्य महाराज श्रीविजयकमलसूरीश्वरजी महाराज.

आपशी पासे दीक्षा लई आपशीना आश्रय तले रही

विद्याभ्यास करो, योग जेवा गहन विषयमां पुण भवै-

करवा इच्छा यई. तेमज आपशीनो शान्त मुद्रा तथा

सहनशीलतानी उत्तम छाप मारा पर पडो, अने

तेवा गुणोनुं अनुकरण करवा मारी मनो-

वृत्तिओ ललचाइ, इत्यादि अनेक उपका-

रोयी आभारित थयेलो आ शिष्य

• 'योगशास्त्र' नुं भाषांतर आप-

श्रीने सविनय समर्पण करे छे

ते स्वीकारशोजी.

द. शिष्याणुमुनि

केशरविजय.

અવશર વાંચો.

શ્રી વિજયદમ્ભા દેશર અશ્રમાળા તરફથી

પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો.

ટી. રૂ. આ. પા.

આત્મજ્ઞાનમાર્ગ પ્રવેશિકા આગ્રતિ બીજી	૦-૩-૦
શાન્તિનો માર્ગ દેવપુષ્પ. ૧ આગ્રતિ ત્રીજી	૦-૮-૦
રેખાદર્શન-દેવપુષ્પ. ૨ આગ્રતિ પહેલી	૧-૦-૦
દેવવિનોદ-દેવપુષ્પ. ૩ આગ્રતિ પહેલી	૧-૦-૦
મલયસુંદરી-દેવપુષ્પ. ૪ આગ્રતિ ચોથી (છપાય છે.)	૧-૪-૦
સુદર્શના-સમળાવિહાર દેવપુષ્પ. ૬ આગ્રતિ ત્રીજી (છપાય છે.)	
ગૃહસ્થ ધર્મ	આગ્રતિ બીજી (છપાય છે.)
સમ્યક્ દર્શન	" "
નીતિમય-જીવન	" "
નીતિવચનામૃત	" "
આનંદીપિકા	" "
પ્રબોધચિંતામણી	" "
દેવલક્ષિતમાળા	" "

મળવાનું દેકાણું.

લુહારચાલ વિદ્યસાધના

પ્રિદર્શીંગ નં ૧

શ્રી વિજયપુર વિશાઓશવાળ

જ્ઞાતમંડળ.

श्रीमद् पन्यासजी माहाराजश्री केशर विजयजी गणि

योगशास्त्र भाषांतर कर्त्ता

ध्यानदीपिका, गृहस्थधर्म, सम्यक्दर्शन, नितिसंयजीवन, नितिचचनानृत,
मलयासुदरी, सुदर्शना, शास्त्रिनो मार्ग, आत्मज्ञानमार्ग प्रवेशिका, विगेरे अनेक
ग्रथना कर्त्ता.

जन्म सं १९३२

दीक्षा म १९५०

पंन्यासपद सं. १९६३

ભાષાંતર કર્તાની પ્રસ્તાવના.

આ આર્યાવર્ત પ્રાચીન મમયથી યોગ વિદ્યાની પરાક્રાષ્ટાએ પહોં-
ચેલો હતો. આ ભારત ભૂમિપર અનેક મહાત્માઓ યોગ વિદ્યામાં કુશળ
હતા. અનેક લઘિષ્ઠઓ અને મિદ્ધિઓના યોગથી, નાસ્તિક સ્વભાવના
મનુષ્યો ઉપર પણ, આત્માની અસ્તિત્વતાની ઉડી છાપ બેસાડતા હતા.
પ્રત્યક્ષપણે પુનર્જન્મનો અનુભવ કરનારા, જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ધારક હોઈ,
બીજા જીવોને પુનર્જન્મ વિષે ચોક્કસ ખાત્રી આપતા હતા; તેમજ યોગ-
બળથી જૂત, લવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી વિપ્રકૃષ્ટ-દુર વસ્તુના સ્વરૂપ
દૂર કરી આત્માની જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિઓનું ભાન કરાવતા હતા.

આવા અનેક રત્ન પુરોનો ધારક આર્યાવર્ત આજે જડવિદ્યાના
ઉપાસકોના પ્રભાવથી શોચનીય સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છે. યોગવિદ્યાનો
પ્રચાર ઘણી મંદ સ્થિતિમાં આવ્યો છે અને યોગવિદ્યામાં પ્રવિણ મહાત્મા
પુરો કાણુ છે તે વિચારવા જેવું થઈ પડ્યું છે.

આ ભારતવર્ષ અત્યારે જડ વસ્તુની શોધખોળમાં નિપુણ થવા
પાશ્ચિમાત્ય જનોના સંગથી, સુખ પ્રાપ્તિને માટે યોગ વિદ્યા અને આત્મ
વિદ્યાના અભ્યાસને વિસારી મૂકી નિચો ઉતરતો જાય છે અને હજી પાશ્ચિમવાદે
નીચો ઉતરે તેવો સંભવ છે; અને આવું પણ અનુમાન કરી શકાય છે કે આ
આર્યાવર્તને જે દયાળુ મહાશયો પ્રયાસપૂર્વક નહિ બચાવે તો, જડવાદનું
સામ્રાજ્ય થવા પામે, તેવું પણ સંભવિત લાગે છે.

આમ થવાનું કારણ, એજ કે મનુષ્યોનું આત્મભાવ તરફનું લક્ષ
દિનપ્રતિદિન ઓછું થતું જોવામાં આવે છે. અત્યારે આ દેશ આત્મ શોધ-
ખોળ માટે તદ્દન બેદરકાર બન્યો છે. મોજ શોખનાં સાધનોની શોધખોળ,
દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે, ઈત્યાદિ પ્રત્યક્ષ કારણોથી અનુમાન કરાય
છે કે આવી સ્થિતિ ને ચાલુ રહે તો એક વખત આ દેશ આત્મવિદ્યાથી
બેનસીબ બને. પૂર્વે જોઈ દર્શનોમાં યોગ સંબંધી એટલી બધી જગૃતિ
અને પ્રયત્ન હતો કે, તે વખતના બનેલાં અને અત્યારે મળી આવતાં કાઈ
કાંઈ યોગશાસ્ત્રો અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોથી નિર્ણય કરી શકાય છે કે અત્યારે
જેવો જડવિદ્યાની શોધખોળનો જમાનો છે, તેવો પૂર્વે આત્મવિદ્યાની
શોધખોળનો જમાનો હતો.

પૂર્ણતા મહાપુરુષોની આત્મજ્ઞાન ક્ષમ્બી જાહેજાણી, તેમનો સતત

અભ્યાસ, સત પુરુષોનો સમાગમ અને અનેક ઉત્તમ નિર્મિતો તે માથે
ત્યારે અત્યારની ત્રિગિની સરખામણી કરવામા આવે છે ત્યારે મોટા
નિયાશા માથે અચૂળા । થયા સિવાય બીજી કાંઈ જણાવુ કે અનુભવાવુ નથી

પણ આથી આત્મશોધકાએ નિરાશ થવાનું નથી જે વસ્તુ જેટલી
વિકટ છે તે વસ્તુ તેટલીજ સુખદાઇ હોય છે, અનુશ્રોત^૧ પ્રવાહ તરફ
સ્વભાવથીજ જીવોનું વલણ થઇ ગયેલુ છે, એટલે પ્રતિશ્રોત^૨ પ્રવાહ જેટલી
આત્મશોધનમા કઠિણતા લાગે, છતાં તેજ કર્તવ્ય છે. પૂર્ણ સુખ કે પૂર્ણ-
નદ આત્મામાજ રહેલો છે, પૂર્વે અનેક મહાપુરુષોએ આ માર્ગ સ્વીકાર્યો
છે; અને અત્યારે પણ આત્મ જીવનને ઉચ્ચ કરવા માટે તે માર્ગનીજ
જરૂર છે. તે માર્ગ સિવાય જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ અને
ઉપાધિ જવાનીજ નથી. આ દુનિયાનાં જણાતા પુદ્ગલિક સુખોમાં, કે
ઉપાધિજન્ય સુખોમાં સુખ નથી. તે સુખો અલ્પ છે, ક્ષણિક છે, વિયોગ-
શીળ છે, તેના અંતમાં દુખ છે. છેવટમા તે સુખો તરફથી નિરાશાજ
મળે છે, અને અંતે તે વિયોગશીળ સુખોથી કટાળી સત્ય સુખ શોધવા
તરફ વિચારવાનોને દોડવુંજ પડે છે.

આ સત્ય સુખની ઇચ્છા થઇ, છતાં તે ક્યા માર્ગથી મળી શકશે ?
તે નિર્ણય કરવા માટે પણ ઘણા જીવોને ગુંચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે અને
કેટલાક તો તે શોધમા ને શોધમાંજ નાસ્તિક બની જાય છે. કોઇ કર્તા
ઇશ્વર છે એમ કહે છે. કોઇ આત્મા બંધાતો નથી યા નિલેપ રહે છે
એમ કહે છે. કોઇ જગત્તે જ્ઞાનમય માને છે. કોઇ એક આત્મા માને
છે; અને કોઇ ક્ષણિક માને છે. ત્યારે આમા સત્ય શું છે તે નિર્ણય થતો
નથી એટલે કાંઈક ઇચ્છા પ્રગટ થઇ હોય તો તે પણ ઇચ્છા જાય છે.

લલે આ સર્વ વાતનો નિર્ણય સ્વલ્પ શુદ્ધિવાળા ન કરી શકે, છતાં
આટલું તો અનુભવસિદ્ધ જણાય છે કે, ગમે તે પ્રકારે પણ જીવો કર્મોથી
બંધાયા તો છેજ. જૂદી જૂદી રીતે પણ દુઃખોનો અનુભવ તો સર્વ જીવો
કરે છેજ. દુનિયાનો કર્તા કોઇ પણ ઇશ્વર હોય, કે ન હોય, પણ અનિ-
વાર્ય આક્રમી જીવોને માથે આવી તો પડે છેજ. લલે તેવાં અસહ્ય દુઃખો
તરફ ઉત્તમ પુરુષો દીક્ષસોજ બતાવે, છતાં તેનો અનુભવ સર્વ જીવોને
આનાકાની કર્યા સિવાય લેવો પડે છેજ. દરેક જીવોનાં એકસરખાં કે જૂદા
જૂદાં કર્તવ્યો હોય, છતાં પગિણામાનુસાર હર્ષ કે શોક, સુખ કે, દુઃખને

અનુભવતા અનુભવાય છે. જન્મ મરણનો અનુભવ કરતાં સર્વ પ્રાણીઓ દેખાય છે. પછી ભલે તે દેહ આશ્રયિ જન્મ મરણ થતાં હોય; છતાં અહીંથી અન્ય યથે જવું અને અન્ય સ્થળથી આ તરફ આવવું, તેમ થતુ જણાઈ આવે છે. આયુષ્ય, ફેહ, રૂપ, ધન, યોવન, આદૃતિ, શુદ્ધિ, માન, અપમાન, યશ, અપદીર્તિ વિગેરે વિષમતાઓ પણ અનુભવાય છે. આમ થવાનું કારણ શુ હશે ? ઇચ્છિત વસ્તુઓ શા માટે નથી મળતી ? ગયા કાળનું તેમજ આગામી કાળનું જ્ઞાન શા માટે નથી થતુ ?-સંયોગોનો વિયોગ શા માટે થાય છે ? વિગેરે બાળતોનું કારણ કાંઈ પણ હોવુંજ નોંધ્યો.

આ વિચાર આપણને પેહેલવહેલોજ થયો છે એમ કાંઈ નથી. આપણા પૂર્વે અનેક પુરૂષોને આ વિચાર થયો છે, અને તેની શોધ માટે રાજ્યાદિકનો ત્યાગ કરીને તેઓએ રાત્રિ દિવસ ભગીરથ પ્રયત્ન કયો છે, અને અને સત્ય સુખ પામ્યા છે; એમ તેમના આચરણો અને વચનો (અથો) પરથી જણાય છે. તે સાધનો માટે અભાર નવીન શોધ કરવા ની-કળવું તે; મર્યોનો પ્રકાશ છતાં વસ્તુ શોધવા માટે દીપક લેવા બરાબર છે. આથી પોતાની શુદ્ધિને કાંઈ પણ મહેનત ન આપવી અને કાંઈ કહે તે સત્ય માની લેવું, એમ કહેવાનો આશય નથી. ભલે શોધકો શોધ કરે, પણ આખી છાંદગી શોધવા માટેજ કાઢવી, પ્રત્યક્ષ સત્ય જણાતાં, છતાં તેનો વિશ્વાસ ન કરવો અને કેવળ સત્ય ક્યાં છે ? સત્ય ક્યાં છે ? એમ બક્યા કરવું તેના કરતા એક આધાર પકડી આગળ વધવું તે વધારે ઉત્તમ છે.

સત્યને માટે પૂર્વના શોધક મહાપુરૂષો જણાવે છે કે, આત્મા તેજ સ્વ છે; અને તે તમારી પાસે છે. તેને માટે બહાર શોધવા કે મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો કે, ભટકવું, તે નકામું છે. તમારે આગળ વધવું હોય, સંસાર પરિભ્રમણ કે જન્મ મરણને જલાજલી આપવી હોય, અને નિર-તરને માટે આનંદમાં રહેવું હોય તો, જે તમારો આત્મા છે, તેનેજ શોધો. શોધો નેહિ પણ શુદ્ધ કરો. માયાથી, મલીન વાસનાથી, તે મલીન થયો છે, કર્મ બધનોથી તે બધાયો છે, તે મલીનતા કે બધનતા દૂર કરો. સત્ય ત્યાથીજ મળી આવશે. તેજ સત્ય છે, બાકી કાકાં મારવાનાં છે. ૧

પ્રથમ શરૂઆતમાં અશુદ્ધ, કે અશુભ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર એ ત્રણને દૂર કરો અને સાથે શુભ આચાર, ઉચ્ચાર તથા વિચારમાં પ્રવૃત્તિ વધારો. એટલે સુધી શુભમાં પ્રવૃત્તિ કરો કે સ્વપ્નમાં પણ અશુદ્ધ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ ન થાય.

સાર પછી ક્રમે આત્માની શુદ્ધ પવિત્ર દશાને મમલો. યાદ કરો. અને તે માટે અનેક પવિત્ર 'મહાપુરુષોનાં' જીવન ચરિત્રો તપાસો. આત્માની વિશુદ્ધતા સમજી તેજ પ્રમાણે આત્મદ્વારા વિશુદ્ધતા અનુભવો. આ આત્મ વિશુદ્ધતામા તમે પોતેજ છો અથવા તે વિશુદ્ધતા તેજ તમારૂં સત્ય અર્થ છે તે મેળવો તે વિશુદ્ધતા એવી રીતે અનુભવો કે ફરી બુન્યાન દશા નજ પામો. તેમાથી ખસી, ફરી પાછા નીચા ન આવો, તો અહીંજ જીવન-સુખ દશા અનુભવશો અને અગિયાર્ણ કર્મ ક્ષય થતાં શાશ્વત સિદ્ધ સ્વરૂપે થઈ રહેશો.

આ પર્વના મહાપુરુષોનો બોધ છે. કૃપાળુ મહાત્માએ તે વિષે અનેક અથો લખી આપણને બોધે છે. પૂર્વાચાર્ય પ્રણીત તે માહેલા અનેક અથોમા આ યોગશાસ્ત્ર એક અથ છે,

આ અથ વાચવા લણવાના અધિકારી, સુખને ઇચ્છનાર દરેક પ્રાણી છે. તથાપિ સત્ય સુખને મેળવવા પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ, આ અથના મુખ્ય અધિકારી ગણી રાક્ષસ, પશુ, પક્ષી વિગેરેની માફક આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુનાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનેજ મેળવવા ઇચ્છનાર, આ અથના અધિકારી થતા નથી,

અધિકારીઓએ અથના વિષયનું મનન કરી, તે સાધ્ય કરવા સાધક બનવાનું છે, અને તેમ કરી લેખકના પ્રયાસને સફળ કરવાનો છે.

અંયકાર મહાશય, કળીકાળ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્યે આ અંય કુમારપાળ મહારાજની પ્રાર્થનાથી બનાવ્યો છે. તે વિષે અંત્યના કાવ્યની દીકામા આચાર્યશ્રી પોતે જણાવે છે કે "કુમારપાળ મહારાજને યોગ વિશેષ પ્રિય હતો તેણે યોગ સંબંધી અન્ય દર્શનકારોનાં બીજા યોગ શાસ્ત્રો જોયા હતા. અને જોઈ મંબંધી યોગ જાણવાની તેની વિશેષ ઇત્કંઠા હોવાથી આ યોગશાસ્ત્ર તેની પ્રેરણાથી બનાવવામાં આવ્યું છે."

એટલે આ યોગશાસ્ત્ર બનાવવાનો મુખ્ય હેતુ કુમારપાળ મહારાજની યોગ સંબંધી ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાનો છે અને ગૌણ રીતે સસાર તાપથી તમ થએલા મર્વ જીવોને આત્મિક સુખની શીતળતા બતાવી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રેરણા કરી, શાંત કરવાનો છે.

આ યોગશાસ્ત્ર પર કુમારપાળ મહારાજને કેટલો પ્રેમ હતો તે 'કુમારપાળ ચરિત્ર' પરથી જણાઈ આવે છે. કે આ યોગશાસ્ત્ર કુમારપાળ મહારાજને કેસ્ય હતું. અને તેઓ દિવસમાં એકવાર નિરતર સ્વાધ્યાય તરિકે તેનું સ્મરણ કરતા હતા.

સ્મરણ કરવાનું કારણ એમ જણાવ્યું છે કે, કુમારપાળ એક વખત જન્મવા બેઠો હતો, તે વેળા ભોજનમાં વસ્તુ સાદરપતાથી, જૈન ધર્મ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં લક્ષણ કરેલું માંસ યાદ આવ્યું. તેના પ્રાયશ્ચિત નિમિત્તે ગુરુવર્યને જણાવ્યું. ગુરુશ્રીએ આ યોગશાસ્ત્રના બાર પ્રકાશ, અને વીતરાગ સ્તવના વીસ પ્રકાશ એમ બત્રીસ પ્રકાશ દંતશુદ્ધિ અને આત્મશુદ્ધિ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિતમાં નિરતર એકવાર યાદ કરવા ફરમાવ્યું હતું. આવાં પ્રાયશ્ચિતો આપવાં તે, આચાર્યશ્રીની દીર્ઘદષ્ટિ અને કુમારપાળની ભાવી શીઘ્ર કલ્યાણતાને સૂચવી આપે છે, કેમકે આત્મઉપયોગની કે લક્ષ્મીની જાગૃતિ રહેવી, એના જેવું કંઈ અપાવવામાં બીજું કોઈ પણ પ્રયત્ન સાધન નથી.

આથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય છે કે આ ગ્રંથ અતિ ઉપયોગી હોઈ શીઘ્ર કલ્યાણ કરવામાં પ્રયત્નરત્ર સાધન મમાન છે. ગ્રંથનો મુખ્ય વિષય મન, વચન કાયાના યોગને સ્થિર કરી, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ માર્ગ બતાવવાનો છે. તેથીજ આ ગ્રંથમાં માર્ગાનુસારીથી, મોક્ષની હદ સુધીની સર્વ વાતો સમાવવામાં આવી છે.

આ ભાષાંતર કરવાની પ્રવૃત્તિ સ્વ પર ઉપકારાર્થે થઈ છે એટલે કે યોગ માર્ગના અભ્યાસદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના મેં આરંભેલા કામમાં આ ભાષાંતર કરવારૂપ કાર્યથી મારો કાળ સારી રીતે વ્યતીત થાય અને સાથે સાથે આ ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ થાય તો, તેથી કેવળ ગુર્જર ભાષા જાણનારા અધિકારી વર્ગને પકન પાકનમાં સુલભતા થઈ, તેઓને પણ મોક્ષ સાધનમાં આ ગ્રંથ નિમિત્ત રૂપ થાય. એવા હેતુથી આ ગ્રંથનું (પૂર્વે ભાષાંતર થયેલું છતાં) મેં લખ્યું છે. આ ગ્રંથના સવિસ્તર ભાષાંતર માટે યોગના અનુભવની પૂર્ણ જરૂર છે, અને મને તેટલો યોગનો અનુભવ નથી. એટલે આ ગ્રંથના વિસ્તાર વાળા વિવેચન કરવા માટે મારી યોગ્યતા નથી, એમ હું સમજી શક્યો છું. છતાં શુભ કાર્યમાં યથા શક્તિ પ્રયત્ન કરવો એમ ધારી શક્યનુસાર કાંઈક પ્રયત્ન કર્યો છે. વળી આવા અતિ ઉપયોગી ગ્રંથોપર એક, બે, ત્રણ પણ અનેક ભાષાંતરો થવાની જરૂર છે. તો કોઈ શુદ્ધિમાન અનુભવી મહાશય આના કરતાં અધિક રુકુટ, અને વિસ્તાર કરી યોગના સંબંધમાં વિશેષ અજવાળું પાડશે, તો અધિક ઉપકાર થશે. એમ માંડે માનવું છે.

વળી આ ભાષાંતર કરવાનું બીજું એ પણ કારણ હતું કે માંડે ગયું ચતુર્માસ, મારા ગુરુવર્ય શ્રીમાન પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી કમળવિજયજી

સાથે મુંબઈમાં થયું હતું; ત્યાં પર્યુપણ પછી શરીરની સ્થિતિ અનુકૂળ ન રહે-
વાથી કારણસર વાલકેશ્વર રહેવાનું થયું હતું. ત્યાં વખત ધોળો તેમજ વિશેષ
શાંતિવાળો હોવાથી મારા વિચારોને વિશેષ પ્રકારે શુભમાં જોડવા નિમિત્તે
આ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ લાપાતર કરવામાં કોઈ પણ દેકાણે શાસ્ત્ર વિદ્ધ લખાયું હોય
તો તે માટે નિર્દોષ અંતઃકરણથી ક્ષમા આપું છું. અને જો કોઈ મહાસાધુ
તેમથી ભૂલ જતાવશે તો ઉપકાર સાથે, તે ભૂલ જણાતાં અંગીકાર કરીશ
માટે મળજનો મારી ભૂલ જનાવવા માટે સહાયક થશે. આ આ પ્રયત્ને
અભ્યાસ કરી, તેમા જતાવેલ માંગે પ્રગતિ કરી, અનામ કાળથી પાતાનું
વિસ્મૃત થયેલુ આત્મ સ્વરૂપ કોઈપણ પ્રાપ્ત કરશે તો હું મારા પ્રયાસની
પૂર્ણપણે સફળતા થયેલી માનીશ, એટલુ જણાવી આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરે છું.

વિક્રમ સંવત ૧૯૬૩. પુના મીટિ.

લિ: મુમુક્ષુ-મુનિ કેશરવિજય.

બે બાલ.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ એવા ઉત્તમ બિરુદને ધારણ કરનાર શ્રીમદ્ હેમચં-
દ્રાચાર્ય કૃત યોગશાસ્ત્ર એટલો તો ઉપયોગી ગ્રન્થ છે કે પાશ્ચાત્ય તેમજ
પૂર્વના અનેક વિદ્વાનોએ આ ગ્રન્થની અતિ પ્રશંસા કરી છે. આ ગ્રન્થ
ઉચ્ચ જીવન ગાળવાને ફટલો બધો જરૂરનો છે તે કવળ તેની અનુક્રમણિકા
તરફ નજર કરવાથી પણ ખ્યાલમાં આવી શકશે, માર્ગનુસારિપણના
પાંત્રીસ ગુણ, શ્રાવકનાં બાર વ્રત, દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ ભાવના, પ્રાણા-
યામ, પ્રભાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને તેના વિવિધ પ્રકાર, તથા આચાર્ય-
શ્રીનો આ બાબતનો જાતિ અનુભવ એ વિગેરે અનેક જાણવાબેગ વિષયોથી
આ ગ્રન્થ ભરપૂર છે. જૂદે જૂદે સ્થળે આગેલા દૃષ્ટાન્તોથી આ ગ્રન્થની
મહત્વતામાં વૃદ્ધિ થાય છે. આવો અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ જૈન સમાજની
તેમજ અન્ય વિદ્વાનોની દૃષ્ટિએ પડે અને લોકો તેનો લાભ લેઈ શકે તેવા
ઉત્તમ હેતુથી આ ગ્રન્થની પ્રથમ આવૃત્તિ મારગેલ સલા તરફથી કચ્છ
જામૌ નિવાસી શ્રાવીકા બેન દેવલી બેનની આર્થિક મદદથી આઠ આના
જેવી નજીવી કિંમતે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી. તેની બે આવૃત્તિઓ પણા હુંક
સમયમાં ખપી ગઈ છે, અને તે છતાં તે ગ્રન્થની એટલી એટલી બધી મા-
ગણી આવે છે કે આ ત્રીજી આવૃત્તિ છપાવવાની અમને જરૂર પડી અને
તે ખાતર આ સલા પોતાને ભાગ્યશાળી માને છે.

મહુમ શેઠ અંબરચંદ તલકચંદ તરફથી લેવામાં આવતી ધાર્મિક
પરીક્ષામાં પણ આ ગ્રન્થને એક વિષય તરીકે રાખવામાં આવ્યો છે, તેથી
પણ આ ગ્રન્થની પ્રિયતા વધતી જાય છે.

સલા આ ગ્રન્થને પડતર કિંમત કરતા પણ ઓછી કિંમતે જનસમાજ
આગળ રજુ કરવા સમર્થ થઈ છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પન્યાસજી
શ્રીકૃષ્ણવિજયજી ગણીના સંદુપદેશથી આ કામમાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષોએ ખાસ
મદદ કરી છે. તેવા સ્ત્રીપુરુષોનો આ સ્થળે આભાર માનવો એ અમોરી
કરજ છે.

પ્રથમ આવૃત્તિમાં ઘણી ઓટ્ટી રકમની મદદ કચ્છ નિવાસી બેન
દેવલીબાઈ તરફથી મળી હતી જે વિષે પ્રથમાવૃત્તિમાં હકીકત પ્રકટ કરેલ

છે. તેવી રીતે મદદ આપી ઉત્તમ શ્રાવિકા તરીકે જે ફરજ બળવી છે, તે ખાતર તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો આછો છે. તેજ રીતે ખીજ આવૃત્તિ માટે કપડવજના શ્રી સંધે (૩૩૦) રૂપીયાની મદદ કરી હતી, તે ખાતર આખો સઘ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં ખાસ મદદ કરનાર પેથાપુર નિવાસી શેઠ નહાલચંદભાઈ નાગરદાસ છે. તેમણે આવા કામમાં મદદ કરી ખરેખર મોટું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે. કેમકે જ્ઞાન માર્ગે પોતાના દ્રવ્યનો વ્યય કરવો તે કંઈ જેવી તેવી ખીના નથી. જ્ઞાન દાન સર્વોત્તમ દાન છે.

આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં અમે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આપવા લાગ્યશાળી થયા છીએ, તે ખીના આ ગ્રન્થની પ્રિયતામાં વધારો કરનાર છે. કેમકે મહાત્મા પુરુષોના ચરિત્રો જાણવાથી અપૂર્વ લાભ થાય છે. તે ચરિત્ર લખી આપવા માટે અમે મી. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ B. A. L. L. B. નો તેમજ ખીજ આવૃત્તિની માફક આ આવૃત્તિનાં પણ પ્રુફે તપાસી આપવા વિગેરેના કામ માટે મી. અણિલાલ જયભાઈ દોસી B. A. નો આભાર માનીએ છીએ.

સૌથી અગત્યની બાબત એ છે કે પત્રાસજી શ્રી કેસરવિજયજી ગણિએ આ ગ્રન્થનું ભાષાંતર કરી જે ઉપકાર જનસમાજ ઉપર કર્યો છે. તે અવર્ણનીય છે. આવી રીતે સમયનો સદુપયોગ કરવા માટે અને ત્રણ આવૃત્તિઓ પ્રકટ કરવામાં સભાને ઉત્તેજિત કરવા માટે સભા તેઓશ્રીનો અત્યંત આભારી છે.

દરેક આવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરવા તથા શુદ્ધતા ઉપર વધુ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા, પણ વધી છે. છતાં મદદ કરનારાઓનો હેતુ જાળવી તેની કિંમતમાં કાંઈ પણ વધારો ન કરતાં રૂ. ૦-૮-૦ જ કિંમત રાખી છે. ખરેખર આ રીતે જોઈ કિંમતે ગ્રન્થો પ્રકટ કરવામાં દરેક સંસ્થાઓ લક્ષ રાખે તો પુસ્તકોનો લાભ ધણા બહોળા પ્રમાણમાં લેવાય, તેમ આ ગ્રન્થના વેચાણના અનુભવપરથી અમને કહ્યા વિના ચાલતું નથી. આશા છે કે ચોથી આવૃત્તિની જરૂર પડશે અને તેથી વાચકોનું ધ્યાન ખેંચવા જરૂર જોઈએ છીએ કે તે માટે મદદ કરવા તેમજ મોઘ સચનાઓ આપવાને જરૂર વિચારશો. વીરસંવત્ ૨૪૩૭.

श्रीमद् पन्यासजी महाराज श्री देवविजयजी गाणि

देवभक्तिमाला, देवविनोद, रेखादर्शन, प्रकरण पुष्पमाला, अनुयोगद्वार,
सूत्रभाषांतर विगरेना कर्त्ता, जेओश्रीना मुंवईना चर्तुमास बदलाववाना
स्मरणार्थे, आ योगशास्त्रनी चाथी भावृत्ति छपाववामां आवी छे.

जन्म मं. १९३६ फाल्गुन दीक्षा सं. १९५६ जेठ पन्यासपद सं. १९७३ माह

ચોથી આવૃત્તિ સંબંધે બે બોલ.

ત્રીજી આવૃત્તિ પછી ચોથી આવૃત્તિ નીકળવામાં ઘણો લાંબો વખત પસાર થયો છે. ઘણા મનુષ્યો તરફથી આ યોગશાસ્ત્ર માટે માંગણીઓ આવ્યા કરતી હતી પણ તેવા અનુકુળ સંયોગોના અભાવે ચોથી આવૃત્તિ છાપી શકાઈ નહતી. તેમ થવામાં મુખ્ય કારણ કાગળની મોંઘવારી, મજૂરીના દર વધારે અને પહેલાંની આવૃત્તિઓની માફક મદદનો અભાવ એ હતું. પહેલી આવૃત્તિઓ સસ્તી કીંમતે વેચાયેલી અને વગર મદદે તેટલી સસ્તી આપવાને પહોંચી ન શકાય આ કારણો હતાં.

હમણાં ગયું ચતુર્માસ પન્થાસજીશ્રી દેવવિજયજીનું મુંબઈ ગયું હતું. અને તે પ્રસંગે કેટલાક ભાવિક ગૃહસ્થોએ આ યોગશાસ્ત્ર છપાવવામાં સારી મદદ આપી છે જેઓનાં મુખ્યત્વે મામા આગળ આપવામાં આવ્યાં છે તેથી આ ચોથી આવૃત્તિની મોડી પણ બે હજાર નકલો છપાવી શક્યા છીએ.

મદદના અભાવે વારંવાર છાપવાનું જરૂરી પ્રસંગે બંધ ન રહે તે માટે મદદગારોની સલાહથી આ પુસ્તકની કીમત રાખવામાં આવી છે. ભેટની નકલો અપાયાબાદ વેચવામાંથી આવેલી કીંમતથી ફરી વાર આ પુસ્તકો છપાવવામાં આવે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

આ આવૃત્તિમાં બનતો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. શુદ્ધિ તરફ બનતા પ્રયત્ને સારી કાળજી રાખવામાં આવી છે.

સંવત ૧૯૮૦ વૈશાખ સુદ ૩.

લ૦ ગ્રંથમાળાના વ્યવસ્થાપકો.

મદદ કર્તાઓનો આભાર.

યોગશાસ્ત્રની ચોથી આવૃત્તિ ઘણા વખત પછી નીકળવા પામે છે. લોકોના માગણી ઘણા વખતથી તેને માટે થવા કરતી હતી પણ સ્વતંત્ર રીતે છપાવનારની મુશ્કેલી એ હતી કે પ્રથમની ત્રણ આવૃત્તિઓમાં ખીમ તરફથી ઉદાર મદદ મળેલી હતી તેથી જીજ્ઞાસુ કીમતે તે વેચાણ થઇ શકી હતી એટલે આ મોઘવારીના પ્રસંગમાં સ્વતંત્ર છપાવનારને તેટલી કીમતે વેચવી પાડવે તેમ ન હતી તેટલામાં આ મુર્ચના પંન્યાસજી શ્રી દેવવિજયજીના ચતુર્માસને અંગે કેટલાંક પુસ્તકો છપાવવાની કેટલાક ઉદાર ગ્રહસ્થો તરફથી 'ચૌજ્ઞેનાઓ' થઈ છે તેમા આ યોગશાસ્ત્રની ચોથી આવૃત્તિની ચોજ્ઞના પણ થઈ છે. પંન્યાસજી શ્રી દેવવિજયજી ગણી, મુનિ ન્યાયવિજયજી, અને મુનિશ્રી તરુણવિજયજીના ચતુર્માસ બદલાવવાના શુભ પ્રસંગની યાદગીરિ નિમિત્તે આ ચોથી આવૃત્તિ માટે અગિયારસો એક રૂપિયા પોરબંદર નિવાસી શેઠ પ્રાગજીભાઈ ધરમસીભાઈ તથા ધર્મશ્રદ્ધાળુ તેમના ધર્મપત્નિ બહેન નવલખાબાઈએ છપાવવાને મદદ આપી છે, તેથી તેમનો આ પ્રસંગે આભાર માનેવાનો અને તેમનાં દુક જીવનનો હિસ્સેબ અન્યસ્થલે કરીએ તો તે અનુચીત ગણી શકાશે નહિ.

આ પુસ્તક છપાવવામા મદદ આપનાર ઉદાર ગ્રહસ્થોનાં મુખ્યારક નામ.

- ૧૧૦૧) શેઠ પ્રાગજીભાઈ ધરમસીભાઈ.
 ૫૦૦) શ્રી શાંતિનાથજી મહારાજના દેરાસરજીના અંગે ચાલતા જ્ઞાનખાતા-
 માથી હા. શેઠ ભોગીલાલભાઈ વીરચંદભાઈ.
 ૨૫૦) ઝવેરી ચીમનલાલ મોહનલાલની કુંવેની તરફથી હા. ઝવેરી નવલ-
 ચંદભાઈ ખીમચંદભાઈ
 ૨૫૦) પાટણનિવાસી શેઠ શ્રી ડાહ્યાભાઈ ડોમાભાઈ તરફથી.
 ૨૧૦૧) અંકે એકવીસો એકની મદદ મળી છે.

જ્ઞાનદાન જેવા મહાન ઉત્તમ દાનમા જે દ્રવ્યની મદદ પૂર્વોક્ત મહાનુ-
 ભાવ શ્રાવકોએ આપેલ છે તે ખરેખર પ્રશંસા અને અનુમોદન કરવા સાથે
 મદદ આપનાર ભાઈઓનો ઉપગાર માનવામા આવે છે આવી ઉદારતાના
 અંગે આવા પુસ્તકોનો ઘણો પ્રચાર થવા પામે છે. ઉદાર ગ્રહસ્થોને આવાં
 કાર્યો અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે.

એજ લી.

મી. વિજયકમળ કેશર મંથમાળાના
 સંચાલકાપકો.

જેઓએ પંચાસજી મહારાજશ્રી શ્રીદેવવિજયજી, મુનિરાજશ્રી ન્યાય વિજયજી, તથા તપસ્વી તદ્દેવવિજયજી દ્વારા અને પોતાને દ્વેર મુંબઈમાં ચતુર્માસ બદલાવી પૈસાનો ધણો સારો સહવ્ય કર્યો અને તેઓશ્રીના સ્મરણાર્થે આ યોગશાસ્ત્રની ૧૦૦૦) છુક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

જન્મ સં. ૧૯૨૯ના કારતક વદ ૧૧

શેઠ પ્રાગજીભાઈ ધરમસીભાઈના જીવનની ટૂંક નોંધ.

સંવત્ ૧૯૨૯ના કારતક વદ ૧૧ ને દિવસે શેઠ પ્રાગજીભાઈનો જન્મ પોરબં-
દરમાં થયો હતો. તેમના પિતાશ્રી ધરમસીભાઈ અને માતૃશ્રી પાનકરબાઈ સં.
૧૯૩૩ માં મુબાઈમાં વ્યાપાર નિમિત્તે આવી રહ્યાં હતાં શેઠ ધરમસીભાઈ
સં. ૧૯૫૪માં દેવગત થયા હતા અને તેમના ધર્મપત્ની પાનકરબાઈને
સ. ૧૯૬૯માં દેવલોક થયા હતા તેમને ચાર પુત્ર અને એક પુત્રી સત-
તિમાં હતા. વડીલભાઈ મેઘજીભાઈ, પ્રાગજીભાઈ, પુરૂષોત્તમભાઈ, અને
મોતીચંદભાઈ અને બહેનનું નામ મોંઘીબહેન હતું. આ બહેને સ. ૧૯૭૪માં
અમદાવાદમાં મુનિરાજશ્રી વક્તવિવિનયજી પાસે દિક્ષા લીધી છે અને સાધ્વીજી
દેવશ્રીજીના શિષ્યા સાધ્વીજી ચરણશ્રીજીના શિષ્યા થયાં છે. તેમનું નામ
હીતશ્રીજી રાખવામાં આવ્યું છે

પ્રાગજીભાઈનું લગ્ન સં. ૧૯૫૯ ના વૈશાખ માસમાં જામનગરમાં
શ્રીમતિ નવલબહેન સાથે થયેલ છે. આ બહેન સ્વભાવે ધણું શાંત, શુશીલ
અને ધર્મપરાયણ છે.

પ્રાગજીભાઈ પોતાની સામાન્ય સ્થિતિના અંગે સ. ૧૯૪૩ માં શેઠ
ધનજી મુળજીને ત્યાં નોકરીમાં જોડાયા હતા. ઉત્સાહ અને વફાદારીવાળા
જીવનને લીધે શેઠશ્રીનો સારો પ્રેમ તેમણે મેળવ્યો છે. વ્યાપારના કામમાં
તેમણે શુદ્ધિને લીધે અને આગળ પડતો ભાગ લેવાના અંગે શેઠશ્રી પાસે
તેઓ વિશેષ માનીતા થઈ પડ્યા છે

સસારના ધનાદિ સાધનો અનિત્ય અને અસ્થિર પોતાને જાણાયાથી
પોતાની સત્કર્મની કમાઈવાળા ધનનો તેઓ ધણો સારો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે.

સંવત્ ૧૯૮૦ ના કારતક સુદ ૧૫ ને દિવસે મુંબઈમાં પંચાસજીશ્રી
દેવવિજયજી આદિ કાણા ૩ નું ચતુર્માસ તેમણે પોતાને ઘેર ઘણી લાગ-
ણીથી બદલાવવાનું નિમંત્રણ કર્યું હતું. તેમની આ ધાર્મિક ઇચ્છાને માન
આપી પંચાસશ્રીજીએ પણ તે વિનતી કબુલ રાખી હતી. પોતાને ઘેર
મુનિશ્રીને ત્રણ દિવસ સુધી રાખ્યા હતા. મુંબઈ જેવા શહેરમાં તે મુશ્કેલી
જર્જર ગણીશકાય. આ પ્રસંગે નિત્ય પૂજાઓ પોતાને ત્યાં ભણાવાતી હતી.

ગવૈયાઓ પૂજા અને ભાવનામાં કાયમ હાજરી આપતા હતા. ત્રણે દિવસ શ્રીકૃષ્ણની પ્રભાવના થઈ હતી. તથા આત્મગ્તાન પ્રવેશિકાના પૂસ્તકની પણ પ્રભાવના એક વખત કરવામાં આવી હતી. જીવદયામાં પણ સારી રકમ આપી હતી, અને છેવટે આ યોગશાસ્ત્ર જપાના નિમિત્તે અગિયારસો એક રૂપિયા આપી પોતાની ઉદારતાનો સારો પરિચય આપ્યો છે. તેમના બહેન મોઘીબહેનના દિક્ષા પ્રસંગે પણ તેઓએ પૈસાનો સારો વ્યય કર્યો હતો.

તેમનાં ધર્મપતિ નવલગાઇની ધર્મ પ્રત્યેની લાગણી અને ઉદારતા તેમના પતિ કરના પણ વિશેષ પ્રગળ છે. પુત્રના જન્મનો આનંદ અહરથોને હોય તે કરતા પણ વિશેષ આનંદ તેમને આ પોતાને ઘેર ચતુર્માસ બદલાવવાના પ્રસંગે હતો, ગુરુ, સ્વધર્મી બધુ અને બહેનોની ભક્તિ કરવામાં તેઓ એક પગે તૈયાર જણાતાં હતાં. સસારમા આવું ધર્મિષ્ઠ જોડું પૂર્ણ ભાગ્યોદય હોય તોજ મળી શકે છે.

વિ. શ્રી વિજયકમળ કેશર પ્રથમાળના
વ્યવસ્થાપકો.

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય.

ગુરુ સ્તુતિ.

રાગ કલ્યાણ.

કલિમર્ચસ !, ત્રિશક્ત્યવદન હો ! ! !

સિદ્ધરાજ કુમાર પ્રતિભોધી,

મદિમા વધાર્યો જૈનશામન હો—કલિ.

અમારિપણ વજડાવી જાતું,

દાન અભય દિધુ હેમ સુધન્ય હો—કલિ

ધવલકીર્તિગીત ગાઇએ તારાં,

ગૂર્જર બાલ યદ્ય સુપ્રમજ્જ હો—કલિ. ૩

‘કલિશાય મર્ચસ’ એ નામનું ઉત્તમ બિરુદ ધરાવનાર, ગુજરાતની પ્રજામાં શ્રી કુમારપાળ રાજા દ્વારા અમારીપણ વજડાવી માસાહાર. મદિરાપાનને દેશવટો અપાવનાર, અખડ સ્થાપ્યારી, શાસનપ્રલાયક મહાન મુનિ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યથી દ્રોણ અપરિચિત છે. જો તેમજ જોનેતર-મર્ચ ગિહિત જગત્માં તેઓનું નામ સંજ્વન, જ્વલંત અને પ્રસિદ્ધ છે.

૨

શ્રીમદના ગુરુ.

આવા સુવિખ્યાત જયશ્રીયાળા મહાત્માનું જીવનવૃત્તાત કંઈપણ લખીએ, તે પહેલાં તેમના ગુરુની ઓળખાણ કરીએ.

(કેટલેક ગણ, વજ્રશાખા, ચંદ્રકુળ.)

દિનસૂરી

યશોભદ્રસૂરિ.

પ્રદ્યુમ્નસૂરિ.

ગુણસેનસૂરિ.

જેવચંદ્રસૂરિ.

આમા છેલ્લા દેવચંદ્રસૂરિ વિહાર કરતાં કરતા ધધુકાનગર આઆ. નેઆ શ્રીમદના ગુરુ છે, તેથી તેમને અને શ્રીમદને ગુરુશિષ્યોનો સંબંધ ઈ રીતે થયો તે જોઈશું.

૨

જન્મ.

ધધુકા નગરમાં આચિગ (આચો) શાહ નામનો મોટ વણિક વસતો હતો, તેને પાહિની (ચાહિરી) નામની સ્ત્રી હતી. તેને એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આચું કે 'મેં એક અનુદય ચિનામણિ રત્ન ગુરુ મહારાજને મમર્ષણુ કર્યું, આ સ્વપ્નનું ફળ પૂછવા તે ઉપાશ્રયે ગઇ. આ વખતે ઉપદેશી શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ ઉપાશ્રયમાં ગિરાજતા હતા તેમને પૂછવામાં આવતાં કહ્યું કે—' હે આચિકા ! તમને એક સુદર પુત્રપ્રાપ્તિ અને મહિમાવતો પુત્ર થશે, પરંતુ તે પુત્રસ્તનને તમે ગુરુ મહારાજને અર્પણ કરશો અને તે શ્રી જ્ઞેનશાસનનો ઉદ્યોત કરશો.' ગુરુ વિહાર કરી ગયા. આ દિવસથી તેને ગર્ભ રહ્યો, અને નવ માસ પૂરા થતા સંવત ૧૧૪૫ના કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દીને પુત્રનો જન્મ થયો. માતૃપિતાએ તેનો ઉત્સવ કરી ચંદ્રદેવ એ નામ આપ્યું.

૩

દીક્ષા.

પુત્ર પાંચ વર્ષનો થયો, ત્યારે દેવચંદ્રસૂરિ પણ આ અવસર જોઈ પધાર્યા. સૂરિને વાંદવા સર્વ મત્ર ગયો, ત્યારે માતા પણ આ પુત્રને લઈ વંદન કરવા ગઇ. આ વખતે પુત્ર ચંદ્રદેવ બાલયેષ્ટ કરતો ગુરુના આસન-પાદ-ઉપર બેસી ગયો. આ જોઈને આચાર્યે માતાને કહ્યું કે ' પ્રથમ મેં જાણવેલું સ્વપ્નનું ફળ યાદ છે કે ? તે પૂર્ણ થવાનો હવે અવસર આવ્યો છે. તો અમોને તે પુત્ર ભાવસહિત આપો તો ઘણું પુણ્ય થશે.' પછી બાળકના અંગનાં લક્ષણો ગુરુએ જોયા, અને તે પરથી કહ્યું કે ' જો આ પુત્ર ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યો હોય તો સાર્વભૌમ રાજા થાય, બ્રાહ્મણ થા વણિક કુળમાં જન્મ્યો હોય તો મહા અમાત્ય થાય. વણિક કુળમાં જન્મ્યો છે તેથી તે જો દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો આ ક્ષત્રિયકુળમાં કૃતયુગ પ્રવર્તવે તેવો થાય !' ત્યારે પુત્રની માતા બોલી ' મારો પતિ કે જે મહેશરી-વૃષ્ટિવ છે તે બહારગામ ગયેલ છે. જો તે કોપે તો તેને જો ઉત્તર દેવો ?' આ સંવાદ પછી માતાએ પોતાના ભાવોલાસપૂર્વક પુત્રને ગુરુને સોંપ્યો. ગુરુએ તેને કહ્યું પુરીમાં ઉદ્યનમંત્રી પાસે તેને ધેર ત્રાપ્યો, અને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો વધવા લાગ્યો.

હવે અહીં આપો શેઠ ઘેર આવતાં બાળકને જોયો નહિ, એટલે સ્ત્રીને પૂછતાં થયેલી હકીકત સાંભળી, ત્યારે બહુ સખેદ થયો, અને અન્ન-પાણીનો ત્યાગ કોપથી કરી શ્રી ગુરૂપાસે કર્ણપુરી (કર્ણાવતિ) આવ્યો; એટલે શ્રી ગુરૂમહારાજે એવો સંજ્ઞક પ્રતિબોધ આપ્યો કે તેણે પીગળી જઈ પોતાનો પુત્ર દીક્ષા લીએ તેની અનુમતિ આપી. ઉદયનમ ત્રિએ શેઠને પોતાને ઘેર તેડી જઈ ઉત્તમ ભોજન કરાવીને કહ્યું કે ‘ હે શેઠ ! આપે આપના પુત્રને ગુરૂને આપ્યો તેથી મહાન પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે હ્યો આ ત્રણ લાખ મહોર. તેથી તમે ધર્મ કાર્ય કરજો ’ આચાર્યે કહ્યું કે ‘ મેં ધનને માટે પુત્રદાન કર્યું નથી, તેથી મારે તે મહોરો જોઈતી નથી. મેં ધર્મને માટે કરેલ છે. ’ આમ કહી તે પોતાને ઘેર પાછો આવ્યો.

અંગદેવ જ્યારે નવ વર્ષનો થયો ત્યારે—સવત ૧૧૫૪ માં ગુરૂએ દીક્ષા આપી, સોમદેવ મુનિ એ નામ આપ્યું

૪.

સૂરિપદ.

એક સમયે ગુરૂસાથે વિહાર કરતાં કરતા તે સોમદેવ મુનિ નાગપુરિ (નાગપુર)માં આવ્યા, તે વખતે ધનદ નામનો વણિક વસતો હતો. તે પૂર્વભવના કર્મથી ઘણો ગરીબ હતો તેણે ધરની જમીન ખોદી ત્યારે કોણસાનો ઢગલો નીકળી આવ્યો આ કાચનાને તેણે ધરને આંગણે ભેગા કર્યા હતા. ધનદને ત્યાં સોમદેવ મુનિ ગુરૂ સાથે ગોચરી માટે પધાર્યા, અને ધર્મક્ષાલ આપ્યો. ત્યારે ધનદે કહ્યું કે ‘ ધરમાં જીવારની ઘેસ રાધી છે, તે દેતાં શરમ થાય છે, છતાં તે સુજતો (પ્રાસુક) આહાર છે તે દેવાની કૃપા કરો, ’ ત્યારે સોમદેવમુનિએ ગુરૂમહારાજને ગુરૂ રીતે કહ્યું કે ‘ આ વણિકના આંગણામાં તો સોના મહોરોનો ઢગલો પડ્યો છે, છતાં તે પોતાને નિર્ધન કેમ કહે છે ? ’ ત્યારે ગુરૂશ્રીએ જાણ્યું કે આ મુનિના સ્પર્શથી ખરેખર આ કોણસાનો ઢગલો સોના મહોરોનો થશે એમ વિચારી તેમણે તે ઢગલા ઉપર સોમદેવ મુનિને બેસવાનું કહ્યું અને તેમ કાર્યથી તુરત તે કોણસાનો ઢગલો હેમનો થઈ ગયો ધનદે આમ થયે તુરત ગુરૂશ્રીને કહ્યું કે ‘ શ્રી સોમદેવમુનિને સૂરિપદ આપો, હું તે મહોત્સવ કરીશ. ’ એટલે ગુરૂમહારાજે શિષ્યને યોગ્ય જાણી આચાર્ય પદવી આપી તેમનું નામ હેમચદ્રાચાર્ય રાખ્યું. સવત ૧૧૬૨.

૫.

મંત્રસાધનો. પ્રત્યંક બ્રહ્મચર્ય.

શ્રી હેમાચાર્ય કાશ્મીર લણી ચાલ્યા, અને ત્યાં પોતાના બળથી

સરસ્વતી દેવીને પ્રત્યક્ષ બોલાવી તેની પાસે વર લીધો પછી પોતાના ગુરુએ આપેલ સિદ્ધચક્રનો મંત્ર સાધતા હતા. આ સાધવામાં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ તથા મલ્લયગિરિસૂરિ નામના બે આચાર્યોનો માર્ગમાં સમાગમ થયો. ત્રણે કુમાર નામના મુગ્ધામમાં આવ્યા, ત્યાં એક ધોળી પાણીને આરે લુગડાં ધોતો હતો, તે લુગડા ઉપર અનેક લમરાઓ ગુળગવ કરી રહ્યા હતા. શ્રી હેમસૂરિએ એક સાડીમા લમરા બોધને તે પશ્ચિની નારીનાં ચીર હોવાં બોધ્યો, તેથી ધોળીને તે કાનાં લુગડા છે એમ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે ' આ ગામના રાજની રત્નવતિ નામની પશ્ચિની સ્ત્રી છે તેનાં છે. ' ત્રણે આચાર્યો રાજને ત્યાં જઈ ધર્મશાલ આપ્યો. રાજાએ નિરવધ સ્થાનકે ઉતાર્યા. હમેશા દેશના સમતાપોષક દેવાવા લાગી. આમ થતા ચોમાસું પૂરું કરી પછી વિહાર કરવાનું જણાવ્યું. તે ગામના રાજાએ ઘણું રહેવાનું કહ્યું, ત્યારે તેઓ તે વિનતી સ્વીકારી ન શક્યા કારણકે એક મ્થલે મુવિહિત મુનિ ન રહે, અને રહેવાથી સંયમ ન સચવાય એમ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. પછી 'કાંઈ કામ હોય તો કહો ' એમ રાજાએ કહેતાં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ બોલ્યા કે ' એક છે તો ખરૂં, પણ કહેતા જીલ ઉપડતી નથી, પણ તેથી વિદ્યા સિદ્ધ થાય તેમ છે. પછી આગ્રહ થતાં કહ્યું કે 'તારી સ્ત્રી પશ્ચિનિ છે, તે બે નગ્નપણે અમારી સન્મુખ ઉભી રહે, તો અમે વિદ્યા સાધી શકીએ. તે વખતે તુ પણ તરવાર લઈને ઉભો રહે, અને બે અમે તન, મન, અને વચનથી કંઈ પણ ચૂકીએ, એક રોમમા પણ તે સંબંધી કામ થાય તો અમોને હણી નાંખજે. ' ગુણથી રાજા થયેલ રાજાએ હા કહી. પછી આચાર્યો ગિરનાર આવ્યા, અને ત્યાં જિનપ્રતિમા આગળ રહી નગ્ન પશ્ચિનિ પાસે આચાર્યો મંત્ર સાધવા લાગ્યા, અને નૃપ તરવાર લઈ ઉભો રહ્યો.

મેરૂ ચૂકિદા નવિ ચળે, ન ચળે ગેપ ફૂર્ણિદ્ર;

વિધિ લિખત જિમ નવ ચળે, ન ચળે ચિત્ત મુનીદ્ર

મુનિઓનું ચિત્ત ચળ્યું નહિ, મત્ર મધાયો, અને ચિમજેશ્વર યક્ષ આવી ઉભો રહ્યો અને વર માગવા કહ્યું. શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ કાંતિથી જિનપ્રાસાદ શ્રીસેરીસમેમા લાવવો, અને વિદ્યાવાદ પોતાને આપવો એ વર માગ્યો. શ્રી મલ્લયગિરિ સૂરિએ સિદ્ધાંતોની વૃત્તિ કરે એવી શક્તિ માગી, ત્યારે શ્રી હેમાચાર્યે હું વચનબળથી રાજાને ખૂઝવું અને તેથી શાસનને દીપાવું એવી વિદ્યા આપવા કહ્યું તે ચિમજેશ્વર યક્ષે માગેલી વિદ્યા ત્રણેને દીધી. પછી શ્રી હેમમુનિ વિદ્યા ગ્રહીને ગુરૂ પાસે આવ્યા, અને વંદન કર્યું. ગુરૂ હર્ષ પામી ધ્યાનમાં બેસી આળીલથી છ માસ સુધી દેવતાનું આરાધન

કર્તુ, એટલે શાસનદેવી પ્રગટ થઇ કહ્યું કે ‘આપના શિષ્ય હિમાચાર્ય’
તે પદવીને લાયક છે.’ આથી મનમાં જે હતું તે દેવીએ કહેલ છે એ જાણી
ગુરુ હર્ષિત થયા. પછી પોતે નાગપુરિ જ્યાં ધનદ નામનો વણિક વસતો
હતો ત્યાં આવ્યાં ત્યાં શ્રી હિમાચાર્યને પાટ પર બેસાડી ગુરુ શિષ્ય સાથે
પાટણમાં આવ્યા.

૬

શ્રી હિમચંદ્રજી અને મહારાજ સિદ્ધરાજ.

આ વખતે મહારાજ સિદ્ધરાજ જ્યાંસિંહ પાટણમાં રાજ્ય કરતો
હતો, તેને અને શ્રી હિમાચાર્યને મેળાપ થયો. વાતચિતપરથી આચાર્ય-
પર રાજાને બહુ પ્રીતિ થઈ, તેથી પોતાને ત્યાં આવી ધર્મોપદેશ કરવા
રાજાએ વિનંતિ કરી. એક વખત રાજસભામાં શ્રી હિમસૂરિ બેઠા હતા, ત્યાં
રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો કે ‘ખરે ધર્મ કયો ?’ સૂરિએ કહ્યું કે ‘ધર્મની પરીક્ષા
કરવી જોઈએ, અને તેમાં જે કસોટી કરતાં ખરે લાગે તે ખરે. આ
ઉપર એક દષ્ટાંત આપું છું, તે પરથી સમજાશે—

ચશોમતિ નામની નારી એક શાંખ નામના વણિકને હતી. તે
વાણીયો બીજી પરણ્યો, અને તેમાં લુબ્ધ રહેવા લાગ્યો. આથી ચશોમતિને
દ્વેષ થયો, તેથી એક મંત્રવાદી પાસેથી મંત્રવાળી મૂળી લીધી કે જે ખવ-
રાવવાથી ધણી બળદ થાય. ચશોમતિએ તે પોતાના ધણીને ખવરાવી
બળદ કર્યો, આથી શોકથી રાજાને વાત કરી. રાજાએ ચશોમતિને તે બળદ
આપ્યો. હવે ચશોમતિ હમેશાં તે બળદને ચારવા લાઈ જાય છે. એક વખતે
વિદ્યાધર અને વિદ્યાધરી વિમાનમાં બેસીને જતા હતાં, ત્યારે વિદ્યાધરીએ
ચશોમતિને રૂદ્ધ કરતી જોઈ અને તેના દુઃખનું કારણ પોતાના સ્વામી
વિદ્યાધરને પૂછ્યું, તેણે કહ્યું ‘પોતાના ધણીને બળદ કરેલ છે તે છે.’ ત્યારે
ફરી વિદ્યાધરીએ દયા લાવી તેનો ઉપાય પૂછ્યો. ત્યારે વિદ્યાધરે કહ્યું ‘જ્યાં
તે નાર બેઠી છે ત્યાં એક જડીબુટ્ટી છે. તે જો બળદને ખવરાવે તે
ફરી તે પુરૂષ થાય.’ વિદ્યાધર પોતાની સ્ત્રીની સાથે આવ્યો ગયો, પણ
તે ચશોમતિએ તે સાંભળ્યું એટલે જેટલાં ધામ ત્યાં ઉગ્યાં હતાં તે બધાં
ચુટી લાઈ દરેક છોડ બળદને ખવરાવવા લાગી. આમાં શુદ્ધ મૂળીયુ-જડી-
બુટ્ટી હતી તે ખવરાવી, એટલે તે બળદ પુરૂષ થયો.

આ દષ્ટાંત ઉપરથી હે મહારાજ ! આપ લક્ષ આપી દર્શન છે તે સર્વ
પારખીને તેમથી સાચો ધર્મ ગ્રહણ કરો. આવાં ગુરૂનાં વચન સાંભળી
શ્રી સિદ્ધરાજ હર્ષિત થયા.

પછી રાજ્યએ સિદ્ધપુરીમા રૂદ્રમાળો નામનું મંદિર બંધાવ્યું તેની સાથે પોતાના આલ મત્રી પાસે એક રાયવિહાર નામે જિનપ્રાસાદ કરાવી તેમાં શ્રી પીરબ્રહ્મની મૂર્તિ સ્થાપી.

એક વખત શ્રી હિમસરિને રાજ્યએ પૂછ્યું કે ‘ધર્મરે અને અરિહંતમાં અંતર શું ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘ધર્મર (શંકરની ઉપર છે તેમ) ના મસ્તકે ચંદ્ર રહે છે, ન્યારે અરિહંતના ચરણે તે ચંદ્ર નમે છે.’ વળી સુતારને તેડાવી તેને તે અંતર પૂછો એમ કહેતા સુતારને રાજ્યએ બોલાવ્યો. તેણે કહ્યું કે ‘અમારા શાસ્ત્રમાં એવું છે કે સામાન્ય ધરમા નરની પાંચ શાખા છે, રાજના ભુવનમા સાત છે, ધર્મરભુવનમાં નવ અને જિનગૃહમાં એકવીશ હોય છે. શિવમંદિરમા એક મડપ હોય છે, ન્યારે જિનગૃહમાં એકસો આઠ હોય છે. જિનને ત્રણ છત્રશિર ઉપર હોય છે, અને સિંહાસન બેસવા માટે હોય છે. જિનમુદ્રા પદ્માસનમાં સ્થિત હોય છે અને નવગૃહ તેમના ચરણને સેવે છે. વળી તેને દેખીને ભય ઉપજતો નથી ન્યારે ખીજા દેવોના હાથમાં હથિયાર, પામે નારી વિગેરે હોય છે.’

એક વખત તેઓશ્રી ચતુર્મુખ મંદિરમા શ્રી નેમિચરિત્ર વાચતા હતા; તેમા તેમણે એમ કહ્યું કે પાંડવ શત્રુજય ચડી સિદ્ધ થયા. આ પ્લાહણો ખમી ન ગકયા, અને તેમણે કહ્યું કે તેઓ હિમાલયમાં ગળી મુક્તિ પહોંચ્યા છે. ત્યારે સિદ્ધરાજે પૂછ્યું કે ‘ગુરુરાય ! આમા શું સત્ય છે ?’ ત્યારે આચાર્ય મહારાજ મહાભારતનો શ્લોક બોલ્યા.

અત્ર મીમંસતં દર્શનં । પાન્ડવાનાં શતત્રયમ્ ।

દ્રોણાચાર્યસહસ્રં તુ । કર્ણસંખ્યા ન વિચિતે ॥

અર્થ—અહિંયાજ સો ભીમ, ત્રણસો પાંડવો, હજાર દ્રોણાચાર્ય મરી ગયા અને કર્ણ ક્રેટલા મરી ગયા તેની તો સખ્યા નથી

આ ઉપરથી એમ સૂચન કીધું કે આમાથી ક્રેટલાક પાંડવો જૈન હોય અને તે શત્રુજયે ચડી મુક્તિમા જાય એ અસંભવિત નથી આથી રાજ્ય હર્ષિત થયો

એક દિવસ પ્લાહણો સિદ્ધરાજને એમ કહેવા લાગ્યા કે ‘જૈનધર્મ એ આદિ ધર્મ નથી, તેનું નામ વેદબાહ છે,’ ત્યારે રાજ્યએ કહ્યું કે ‘એમ શા માટે બોલો છો ? વાસ્તુ શાસ્ત્ર તમાસો, તેમાં જિનમંદિરના બેદ જણાવેલ છે.’

વળી એક વખત સર્વે પ્લાહણો પોતપોતાના સ્થાને રાજસભામાં

ખેદા હના તેવામા શ્રી હેમચંદ્રને આવતાં જોઈ તેમાનો એક દાખ્યાથી કહેવા લાગ્યો કે.

આગતો હેમગોપાલો દળદકમ્બલમુદ્દહન ।

અર્થ—હાથમા દડ અને કામળી લઈને હેમ નામનો ગોપાલ આવ્યો. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ જાણ્યું કે મારી મસ્કરીમાં ગોપાળની ઉપમા મને આપી, પણ પોતે અવસરગ દેવાથી તરતજ તેનો પ્રતિકાર કરવા શ્લોકમાં જવાબ આપ્યો કે—

પદ્દર્શનપશુપ્રાયાંશ્વારયન્ જૈનવાટકે ॥

અર્થ—જેન ધર્મ રૂપી વાડામા છ દર્શન રૂપી પશુઓને ચરાવનાર હું ગોપાલ છું.

આ સાંભળી બ્રાહ્મણો આશ્ચર્યચકિત બની નિરૂતર થયા.

એકદા સિદ્ધરાજજયસિંહને આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે ‘ તારી જગત્માં ખ્યાતિ છે તે વિસ્તારવા માટે હું પચાંગી વ્યાકરણ કરું. ’ રાજાએ હા પાડી. ત્યારે હેમચંદ્રસૂરિએ કહ્યું કે ‘ કાશ્મીરમાં શારદા લઙ્કાર છે ત્યાં આદિ વ્યાકરણની ગંભીર પ્રતો છે કે જે બીજે કોઈ પણ સ્થલે નથી, તો તે તુરત મગાવો તો વ્યાકરણની રચના કરું. ’ રાજાએ પ્રધાનને તે લેવા મોકલ્યા. પ્રધાનએ ત્યાં જઈને અગરધૂપ આદિથી શારદા માતાને તુટ કરી માતાએ આઠ પુસ્તકો આપ્યા, તે લાવીને પ્રધાનએ રાજાને આપ્યાં, રાજાએ સૂરિને આપ્યાં. પછી તેમણે પચાંગી વ્યાકરણ બનાવ્યું, અને રાજાએ પડિતોને તેડાવ્યા. બ્રાહ્મણ પડિતોએ રાજાને કહ્યું કે કાશ્મીરમાંથી શારદાલંકારમાંથી લાવેલા પુસ્તકોની તે નકલ છે। ખરું તો તે ત્યારે કહેવાય કે જો પાણીમાં નાખવાથી તે વ્યાકરણ બીનું ન થાય તો, રાજાએ જાણ્યું કે આ દેવ છે, છતાં આચાર્યશ્રીએ કહ્યું ‘ ખુશીની સાથે, ભલે પ્રમાણતાની તે કસોટી થાયો. ’ પછી પ્રધાન આદિ નગરજનોને લઈ તે વ્યાકરણ કુંડમાં નંખાવ્યું, પણ લેશ માત્ર બીનું થયું નહિ.

આથી રાજા ઘણો આનંદિત થયો અને તેણે ત્રણ વર્ષ લગી ત્રણસે દામ હમેશ આપી સોનાના અક્ષરથી તે વ્યાકરણ લખાવ્યું. અને હાથીની અબાડી પર તે સાંભેયા સથિ પંધરાવી ગાંધમાં ફેરવ્યું હતું.

પછી હેમસૂરિના વંચનથી જયસિંહ રાજાએ કરે માફ કર્યો, મક્કી જાળ બંધ કરાધી, અને કોડા સોનેયા પુણ્યદાનમાં ખર્ચ્યાં. આથી રીતે

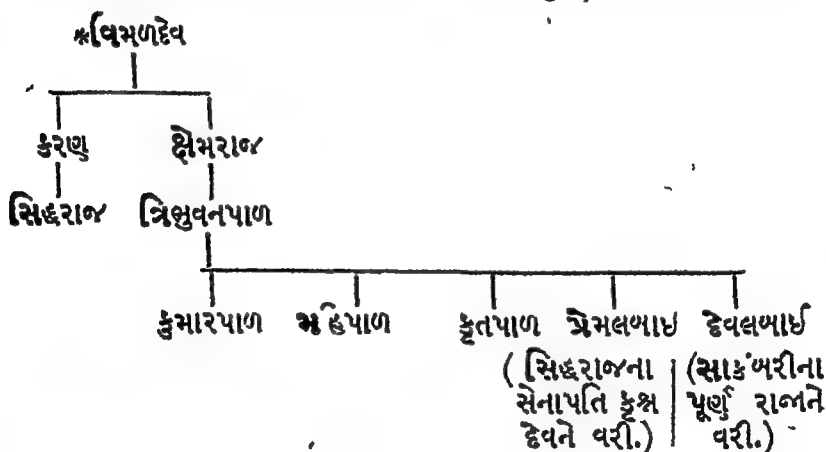
જયસિંહ રાજાને દૃઢધર્મી કરી આચાર્યશ્રીએ પાટણથી વિહાર કર્યો.

ઉઝ વિહાર કરતાં કરતાં એક અવસરે એક દેવતાએ મધ્ય રાત્રે આવી હેમસરિને કહ્યું કે ‘ અન્ય દેશમાં જવું તો, આપ ગુજરાતમાં રહેશો તો ધણો લાભ થશે. ’ ગુરુ દેવતાનું વચન માની પાટણમાં પાછા આવ્યા.

૭

શ્રી હેમચંદ્ર અને કુમારપાળનો સમાગમ.

એક વખત કુમારપાળ નામનો સિદ્ધરાજના પિતરાઈ લાઈ ત્રિભુવનપાળનો પુત્ર* રાજ્યસભામાં આવ્યો, ત્યાં તેણે સિદ્ધરાજની પાસે બેઠેલા હેમચંદ્રસરિને જોઈ વિચારવા લાગ્યો કે આ દમ્પતી મુનિ, રાજાને માન્ય છે તો

સત્ત્વશાલી હોવા જોઈએ. તેથી તે પૌપધશાળામાં આચાર્યશ્રીને વાંદવા ગયો. ત્યાં વદના કરી બેઠો અને પૂછ્યું કે ‘ હે મહારાજ! નર કયા ગુણથી શોભે છે? ’ ત્યારે સરિએ કહ્યું ‘ સત્ત્વ ગુણથી અને પરદારા ત્યાં મથી ’ કહ્યું છે કે—

પ્રયાતુ લક્ષ્મીશ્રવણસ્વભાવા,

ગુણા વિવેકપ્રમુખા પ્રયાન્તુ ।

માનાથ ગચ્છન્તુ કૃતપ્રયાણાઃ

માં યાતુ સત્ત્વં તુ મૃગાં કદાચિત્ ॥

અર્થ:—લલે ચપલ સ્વભાવવાળી લક્ષ્મી જતી રહે, લલે વિવેક આદિ ગુણો ચાલ્યા જાય, અને પ્રયાણ કરવાને તત્પર એવા પ્રાણ પણ જાય, પણ મનુષ્યોનું સત્ત્વ કદાપી ન નાશ પામશે.

પછી અર્જુને હનુમાનને જીતી સત્ત્વના પ્રભાવે કનક મેળવ્યું હતું તે દષ્ટાંત આપ્યું, અને કહ્યું કે સત્ત્વ એકલો હોય, અને શીયળ ન હોય તો તે નકામું. પછી શીયલનું દષ્ટાંત કલિકાલમાં થયેલ સંગ્રામ સોની કે જેણે રત વગર આખો ફળવાળો કર્યો હતો તે કહ્યું. આથી કુમારપાળે ત્યાંજ પરનારીના ત્યાગનો નિયમ ગુરૂપાસેથી લીધો. પછી હમેશ ઉપદેશામૃતનું પાન કરવા કુમારપાળ ઉપાશ્રયે આવતો, અને કેટલાએક દિવસ જયસિંહની સેવામાં રહી દ્વિધિસ્થળમાં ગયો.

૮

સિદ્ધરાજની પુત્રની ઇચ્છા અને હેમસૂરિ.

સિદ્ધરાજને રાજ કરતાં કરતા વૃદ્ધાવસ્થા આવી, દેવ દેવીઓની ઘણી માનતાઓ કરી, પણ પુત્ર થયો નહિ. આખરે તેણે હેમસૂરિ સાથે શત્રુજય, ગિરનાર વિગેરે તીર્થની યાત્રા કરી, અને સૂરિને પૂછ્યું કે ‘મારે હવે પુત્ર થશે કે નહિ? સૂરિએ ત્રણ ઉપવાસ કરીને અંબાદેવીને આરાધી. તેણે આવી ના કહી, તેથી સૂરિએ કહ્યું ‘તમોને પુત્ર થશે નહિ, તમારૂં રાજ્ય કુમારપાળને મળશે’ ‘પછી રાજ્યે ખીજ પડિત જોશીને બોલાવ્યા; તેમણે પણ તેવુંજ કહ્યું આથી રાજને ખેદ થયો અને કુમારપાળને મરાવી નાખવાથી શ્રોમેશ્વરની કૃપાથી પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે, એવી ખોટી કલ્પના કરી કુમારપાળને મારવા છપ્પા મારા સિદ્ધરાજે મોકલ્યા, અને લડાઇ કરી ત્રિભુવનપાળ (કુમારપાળના પિતા)ને મારી નાંખ્યો, જ્યારે કુમારપાળનું પૂણ્ય પ્રબળ હોવાથી તેને કંઈ ન થયું, અને સર્વ ઉપાયો મિથ્યા થયા. કુમારપાળને સંકટો ઘણા પડ્યાં. ‘પણ આખરે તેને સિદ્ધરાજની આદી મળી.

૯.

કુમારપાળનાં સંકટો અને હેમચંદ્રાચાર્ય.

કુમારપાળ પ્રથમ પોતાના બનેલી કૃષ્ણદેવને ત્યાં પાટણમાં રહ્યો, પણ સિદ્ધરાજના માણસોની નજર ચુકાવવી એ મહા મુશ્કેલ વાત હતી. તેણે યોગીનો વેષ લીધો, તેમાં પણ પકડાયો. ત્યાંથી નાથી એક ગામથી ખીજે ગામ ફરવા લાગ્યો. તેના સર્વ વિતંકો તથા સંકટો અહીં અપ્રસ્તુત હોવાથી ક્ષપ્ત્યા નથી. પણ તેમાંનો એક કે જેમાંથી આપણા ચરિત્રનારૂં કુમારપાળને અચ્ચક્ષિત છે તેની તોંધ ક્ષપ્ત્ય.

કુમારપાળ એક વખત કરતો કરતો ખૂંલાતના બહારગામના પ્રાસાદ આગળ આવી પહોંચ્યો, ત્યાં શ્રી હેમાચાર્ય કે જે પાટણથી વિહાર, કરતાં કરતાં ત્યાં આવ્યા હતા તે પણ બહિર્ભૂમિ આવ્યા હતા.

સુરિશ્રીએ ત્યાં સર્પના મસ્તક ઉપર ગંગેટક નાચતો જોઈ અનુમાન કર્યું કે આટલામાં કોઈ રાજા હોવો જોઈએ, તે વખતે કુમારપાળ નજરે પડ્યો, અને ઝોળખ્યો. કુમારપાળે આચાર્યને ઝોળખ્યા અને બધી સંકટની વાત કહી સભળાવી, અને પૂછ્યું કે ‘આ મારા કષ્ટોનો અત ક્યારે આવશે ? ત્યારે આચાર્યશ્રીએ નિમિત્ત જોઈ કહ્યું કે ‘થોડા વખતમાં એટલે વિક્રમ સંવત ૧૧૮૯માં માગશર વદ ૪ રવિવારે પુષ્ય નક્ષત્રમાં ત્રીજે પહોરે રાત્રી મળશે ’ એવામાં ત્યાં ઉદયન મંત્રી આવી ચડ્યા; તેને આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે ‘આ રાજકુમારનું તમારે રક્ષણ કરવું, કેમકે આ રાજકુમારથી આગળ જતાં જૈનનો ધણો મહિમા થવાનો છે. ’ પછી ઉદયન મંત્રી કુમારપાળને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. એવામાં સિદ્ધરાજને ખબર મળ્યા કે કુમારપાળનો ઉદયન મંત્રીને ઘેર છે. તેથી ત્યાં તેણે ‘પોતાનું’ લશ્કર મોકલ્યું; ત્યારે ઉદયનમંત્રીએ કુમારપાળને કહ્યું કે ‘હવે આ વખતે તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, નહિતો આપણા બંનેનું મોત થશે. ’ આ સાંભળી કુમારપાળ નાસીને હેમચંદ્રાચાર્ય પાસે આવ્યો, ત્યારે તેમણે ઉપાશ્રયના ભોગરામાં છુપાવ્યો, તથા ઉપર પુસ્તકો ખડકી મૂક્યા. કુમારપાળની શોધ માટે આવેલ સિદ્ધરાજના માણસોએ ઉદયન મંત્રી તથા હેમચંદ્રસૂરિને ત્યાં ઘણી તપાસ કરી, પરંતુ ત્યાં પત્તાં નહિ મળવાથી નિરાશ થઈ પાછા ગયા. પછી કુમારપાળે વિદેશમાં ભ્રમણ કરવા માડ્યું. અનેક સંકટો ફરી સહન કરી સિદ્ધરાજ મૃત્યુ પામ્યાની ખબર મળતા પાટણમાં આવ્યા, અને પ્રધાનોએ કુમારપાળને આચાર્યશ્રીએ કહેલા દિવસેજ રાજગાદી આપી.

૧૦

કુમારપાળ રાજા અને હેમચંદ્રાચાર્ય.

પોતાના સંકટમાં મદદ કરનાર સર્વને કુમારપાળ રાજાએ નવાળ્યા, અને જે જે વચનો બીજાને આપ્યાં હતા તે પાળ્યા, પણ દૈવ્યોએ પોતાના ખરા ઉપદારી હેમચંદ્રાચાર્યશ્રીને વિસરી ગયો.

એક સમયે હેમચંદ્રજીએ ઉદયન મંત્રીને બોલાવીને કહ્યું કે ‘ત્યાંજે કુમારપાળ રાજાની નવી રાણીના મહેલમાં મધ્યરાત્રીએ પ્રાણુધાતક ઉપસર્ગ થવાનો છે, માટે આજે રાજાને ત્યાં જતા અટકાવજો, અને આ બાબતની જો વધારે પુછપરછ રાજા કરે તો મારે નામ જણાવજો. ’ ઉદયન મંત્રીએ

રાજને તે રાત્રીએ લાં જતાં અટકાવ્યા અને તેજ સત્રે ત્યાં વીજળી પડવાથી તે રાણીનું મરણ થયું. આ વખતે રાજાએ હિંદુ મંત્રીને બોલાવી પૂછ્યું કે ‘હે મંત્રી ! આવો ભવિષ્યમાની માણસ તમોને કાણ મળ્યો કે જેણે મને આજે જીવિતદાન આપ્યું.’ મંત્રીએ જણાવ્યું કે ‘હે રાજા ! અહીં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી પધાર્યા છે, અને તેમણે આ વાત જણાવી આપને ત્યાં જતા અટકાવ્યા છે.’

આ સાંભળી બહુ ખુશી થઈ રાજાએ આચાર્યશ્રીને રાજસભામાં બોલાવ્યા હેમચંદ્રજી ત્યાં ગયા, એટલે રાજાએ ઉભા થઈ તેમને વદન કરું, તથા હાથ નેડી આખોમા આંસુ લાવી કુમારપાળે કહ્યું ‘હે ભગવન ! આપને મુખ દેખાડતા મને શરમ આવે છે, કારણ આજદિનસુધી આપને મેં સભાર્યાં પણ નહિ, આપના ઉપકારનો બદલો મારાથી કદાચ રીતે વળી શકે તેમ નથી, માટે હે પ્રભો ! આપે પ્રથમથીજ મારા પર નિ કારણ ઉપકાર કર્યો છે, અને આપનું તે કરજ હું ક્યારે વાળીશ ?’ આચાર્યશ્રીએ ત્યારે કહ્યું કે ‘હે રાજા ! હવે દિલ્લીગીર ન થાઓ તમને ઉત્તમ પુરૂષ જાણીનેજ મેં ઉપકાર કર્યો છે. હવે અમારા ઉપકારના બદલામાં તમો ફક્ત જૈન ધર્મ સમાચરો, એટલી મારી આશીષ છે’ કુમારપાળે જવાબમાં કહ્યું કે ‘હે ભગવન ! આપની ને આશિષ તો મને હિતકારી છે.’ એમ કહી રાજાએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો

૧૧.

હેમચંદ્રસૂરિ અને શિવમંદિર.

એક વખત એક પુરૂષે રાજસભામાં આવી રાજાને વિનંતિ કરી કે ‘હે મહારાજ ! દેવકીપાટણ-પ્રભામપાટણ નું સોમેશ્વરનું દહેરૂ પડી ગયું છે, તો તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવો’ રાજાએ કહ્યું કે ‘બહુ સારું, ન્યા સુધી હું તે દહેરૂ ન સમરાવું, ત્યાં સુધી હું માસ નહિ ખાઉ’

રાજાએ ત્યારપછી દહેરાનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, અને પછી માંસભક્ષણ ચાલુ કરીધું. ત્યારે હેમચંદ્રજીએ કહ્યું ‘રાજા ! આપણે ચાલો સોમેશ્વરને દહેરૂ જઘને જોઈએ, અને ત્યાં સુધી માસની આખડી લ્યો’ રાજાએ તેમ કરવા હા પાડી.

પ્રભામપાટણ જવાનું સૂરિએ પ્રયાણ કર્યું ત્યારે રાજાએ હેમચંદ્રજી ગુરૂને પાલખીમાં બેસવા કહ્યું, પણ ગુરૂશ્રીએ તે ન સ્વીકાર્યું. કારણ કે મુનિ હમેશાં પગેજ ચાલે. પછી આગળથી જવાનું કહી પોતે પછી આવશે એમ

કુમારપાળ રાજાએ કહ્યું. સૂરિ શત્રુજય. ગિરનાર વિગેરે જ્યાં માત્રા કરી દેવકીપાટણ આવ્યા, ત્યાં રાજા પણ આવ્યા.

આ વખતે કેટલાક દેવી બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે ' રાજા! સર્વ કાષ્ઠ સોમેશ્વર દેવને માને છે, પણ હેમસૂરિ શીશ નમાવે તેમ નથી. ' રાજાએ શા માટે મહાદેવને પૂજતા નથી એમ પ્રછતા સૂરિશ્રીએ જવાબ આપ્યો કે ' નિર્ગથ એવા યતિઓ મહાદેવની દ્રવ્યથી પૂજા કરતા નથી, પણ તેઓ માત્ર ભાવથીજ પૂજા કરે છે, તેથી હું મહાદેવની પૂજા ભાવથી કરીશ. ' પછી આચાર્યશ્રી આ વખતે મહાદેવસ્તોત્ર દેવપત્તનામા મહાદેવના સન્મુખ ઉભા રહી દેરાસરમાંજ રચના કરી બતાવે છે, તેમા જણાવ્યું કે

भववीजांकुरजनना, रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

અર્થ—ભવના બીજને અંકુર ઉત્પન્ન કરનાર એવા રાગરૂપ વિગેરે દોષો જેના ક્ષય પામ્યા છે તે ગમે તો બ્રહ્મા હોય, વિષ્ણુ હોય, શંકર હોય, કે જિન હોય તેને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

આ સાબળી તે બ્રાહ્મણો ચક્રિત થઈ ગયા, રાજા હર્ષિત થયો. પછી સૂરિએ રાજાને ત્યાં મત્રના પ્રભાવથી સાક્ષાત્ મહાદેવનાં દર્શન કરાવ્યાં. મહાદેવને ખરો ધર્મ શું છે તે રાજાએ પૂછતા જણાવ્યું કે ' હે રાજા! તને ધર્મપ્રાપ્તિ આ બ્રહ્મા જેવા હેમાચાર્યથીજ થશે. ' આ વખતથી રાજા અત્યંત ભક્તિથી આચાર્ય સાથે વર્તવા લાગ્યો -

૧૨

બ્રાહ્મણો સાથે વાદવિવાદ.

કુમારપાળ રાજાને જૈન ધર્મ પાળતો જોઈ બ્રાહ્મણોને દ્રવ્ય થાય તે સ્વાભાવિકજ છે, તેથી તેમણે પોતાના મત્ર તત્રવાદી એવા દેવબોધિ નામના શંકર આચાર્યને બોલાવ્યા. દેવબોધિ એ શંકરાચાર્યના મકનો આચાર્ય હતો એમ દ્વાશ્રયના ભાષાંતરની પ્રસ્તાવનામાં સાક્ષર મણિલાલ નહુંભાઈ લખે છે. આ આચાર્યે મત્ર, તત્ર, ગાંડી વિદ્યા, ઇદ્રજળ આદિ અનેક ખેલ કરી વાદવિવાદ કર્યો, અને રાજાને ઇદ્રજળથી એવું દેખાડ્યું કે જેથી રાજાના ધરડા પૂર્વજે આવીને કહેવા લાગ્યા કે ' તું જૈન ધર્મ પાળી નરકે જશે. ' ત્યારે આચાર્યે તેવીજ ઇદ્રજળ કરી બતાવ્યું કે તેઓ કહે છે કે ' તું સ્વર્ગે જશે ' અને તે ઉપરાંત પ્રતિકાર તરીકે સાંમી બધી વિદ્યા વાપરી જણાવી. આથી તે આચાર્ય નિરંતર થયો અને આલ્સ્યો ગયો.

આચાર્યના અન્ય મહત્કાર્યો.

આચાર્યના કહેવાથી કુમારપાળ રાજાએ માળવાના રાજા અર્જુનરાજને પણ પોતાનો મિત્ર કરી તેને પ્રતિષ્ઠાધીને જ્ઞેનધર્મી કર્યો; બાહડ મંત્રીએ (ઉદયન મંત્રીના પુત્રે) સવત ૧૨૧૪ માં શત્રુજયતીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો; તથા હેમચંદ્ર મહારાજે ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરી. વળી તે મંત્રીના ભાઈ અખડે ભરૂચમાં શમળિકાવિહાર નામના જિનમંદિરનો છર્ણોદ્ધાર મવત ૧૨૨૦ માં કર્યો, તથા તેમા શ્રી મુનિમુવત સ્વામિજીની પ્રતિમાની હેમચંદ્રએ પ્રતિષ્ઠા કરી કુમારપાળ રાજાએ અરિમહારાજના ઉપદેશથી સર્વ મળી ચોદ દુનર નવા જિનમંદિરો બધાવ્યાં, તથા સોળ દુનર જ્ઞેન મંદિરનો છર્ણોદ્ધાર કર્યો. તારગાજી પર ધણુજ ઉચુ વિસ્તારવાળુ જ્ઞેનમંદિર બધાવી તેમા શ્રી અજિતનાથજીની મર્તિની સ્થાપના કરી, તથા હેમચંદ્રાચાર્યજીનાં ચણોની પણ સ્થાપના કરી. ધણા નિર્ધન શ્રાવકોને તેણે દ્રવ્ય આપી સ્વામીવાત્મલ્ય કર્યો.

કુમારપાળ જ્ઞેનધર્મી થયો એટલુજ નહિ પણ જ્ઞેનધર્મને ખરી રીતે પાળી જતાઓ બારવ્રત ગંગીકાર કર્યા, રાજ્યમાં અહિંસાનો પ્રચાર કર્યો. એક અગ્રેજ વિદ્વાન લખે છે કે—

‘ આટલું તો તદ્દન નિઃસંશય છે કે કુમારપાળ ખરેખરી રીતે જ્ઞેનધર્મી થઈ ગયો હતો અને આખા ગુજરાતને પણ એક નમુનેદાર જ્ઞેન રાજ્ય બનાવવાને તેણે પ્રયાસ કર્યો હતો. ’

હેમચંદ્રાચાર્યના ઉપદેશથી જ્ઞેનધર્મમાં નિષેધ કરેલ નહિ ખાવા યોગ્ય વસ્તુઓ તથા શિકાર વિગેરે મોજશોખ કુમારપાળ રાજાએ તજી દીધા, અને રૈયતને પણ ઈદ્રિયનિગ્રહ રાખવા ફરજ પાડી આખા રાજ્યમાં અમારિપડહ વજડાઓ એટલે ક્રોધ પણ જીવને મારવો નહિ એવો પડો વજડાવી સર્વ જતુને અભયદાન આપ્યું. આથી યજ્ઞોમાં જે જીવો બલિદાન તરીકે વપરાતા, તે ન વપરાતાં બચ્યા, અને તેથી યજ્ઞો ઓછા થયા એટલુંજ નહિ પણ બલિદાન તરીકે જીવોને બદલે બીજી નિર્જીવ ચીજો વપરાવા લાગી. લેદ્ધિ મદ્યપાન અને માસાહારનો ત્યાગ કરનારા થયા, અને પાલીદેશ-રજપુતાના દેશમાં પણ તે નિયમ પ્રચલિત થયો. મૃગયા-શિકાર આઞ્ઞાપત્રથી બંધ કરવામાં આવ્યો તેથી કાઠિયાવાડ (સૌરાષ્ટ્ર) નો શિકારી તથા કાળીબીલ જે હતા તેઓને પણ આ આઞ્ઞાપત્રથી શિકાર બંધ કરવો પડ્યો. ખાટકી કસાબોના ધધો ભાંગી પડ્યો (કે જેનું વર્ણન દ્વાશ્રય કાવ્યમાં આપવામાં

આચ્યુ છે) ને તેના બદલામાં તેને ત્રણ વરસની પેદાશ જેટલી રકમ તે-
ઓને એકંદર આપવામાં આવી.

રાજા ચુસ્ત જૈનધર્મી બની અનર્ગલ દ્રવ્ય જિનમંદિર, જિનપ્રતિમા,
જિનાગમ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા એ સાત ક્ષેત્રમાં ખર્ચુ
અને હમેશા દેવપૂજા, આવશ્યક આદિ ક્રિયા કરતો. તે રાજાને હમેશાં
સ્વાધ્યાય કરવા માટે હેમચંદ્ર સૂરિએ યોગશાસ્ત્ર એ નામનું પુસ્તક બનાવ્યું
તે અતિ મનોહર અને સાદી નૈલિમાં જૈનધર્મનું ગદ્ય દાખવનાર, અને
આત્માને ઉચ્ચ પરિણતિપર લાવનાર ગ્રંથ છે કે જે આ સાથે સામેલ
છે એટલે વિશેષ લખવાની જરૂર પણ નથી.

ખીજી હુંતા નામનો રાજા કુમારપાળની રાજગાદીપર વંશપરંપરા
થી ઉતરી આવેલ હતો તે મરિશ્રીએ મત્રના પ્રભાવથી દૂર થયો, તેમજ
બ્રાહ્મણ ધર્મના દેવમોહિ આચાર્ય સાથે વાદવિવાદ થતાં આજે શુ તિથિ
છે એમ પૂછતા તે વખતે અમાવાસ્યાહતી છતાં પ્રમાદથી પૃથ્વીમા એમ
આચાર્યશ્રીથી કહી જવાયું, એટલે બ્રાહ્મણોએ મશ્કરી કરી. આ મશ્કરી
ટાળવા માટે મત્રના પ્રભાવથી તે રાત્રે પૃથ્વીમાના ચંદ્રની ન્યોતિ બાર
ગાઉ સુધી પ્રગટ કરી

૧૪.

કાલધર્મ—દેહોત્સર્ગ.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યશ્રીનો દેહોત્સર્ગ કરી રીતે થયો તેને માટે જુદી જુદી
દત્તકથા ચાલે છે. સાક્ષર મણિલાલ નલુભાઈ પોતાના દ્વાશ્રયના ગુજરાતી
ભાષાતરમા લખે છે કે “ શંકરાચાર્યે ઝેર દેવરાવી મારી નાખ્યા, તો કોઈ
પાયાવગર કહે છે કે શંકરાચાર્યને ને એમને વાદ થયેલો તેમાં શંકરાચાર્યે
કુમારપાળના મહેલને છેલ્લે માળથી માયાવી પ્રલય દેખાડી માયાવી હોડી
તેમને બતાવી, તેમાં પોતે બેસવા ગયા એટલે નીચે પડી છુંદાઈ મુઆ.
પણ એ વાતો પર કશો આધાર પણ રાખી શકાય નહિ. ”

આ વાતમાં ખીલકુલ વળુદ ઉક્ત ભાષાતરકારે સ્વીકાર્યું નથી પણ
તે સાથે તેવી દત્તકથા ઉપજાવનાર ખીજા કોઈ નહિ પણ બ્રાહ્મણો હોવાથી
તે દ્વેષનુજ પરિણામ ભાસે છે. શ્રી જિનહર્ષસૂરિ પોતાના કુમારપાળ
રામમા નીચે પ્રમાણે કહે છે—

કુમારપાળ રાજાને અજયપાળ નામનો એક ભત્રિજો હતો તેણે
જાણ્યું કે કુમારપાળને પુત્ર નથી તો તે રાજગાદી પોતાની પુત્રીના પુત્ર

પ્રતાપમક્ષને આપશે, તો જો હું કુમારપાળને મારી નાંખુ તો મને રાજ-
ગાદી મળે, એવો વિચાર તે હમેશાં રાખ્યા કરતો હતો. બીજી બાજુએ
હૈમયદ્રાચાર્યને બ્રાહ્મચર્ય નામનો શિષ્ય હતો, તેને અને અન્યપાળને
બહુ સારી મિત્રાચારી હતી, તેથી તે એમ વિચારતો હતો કે જો અન્ય-
પાળને ગાદી મળે તો તેના તરફથી જેમ કુમારપાળ તરફથી હૈમયદ્રાચાર્ય
પૂજ્ય છે તેમ હું પૂજક અને માનસન્માન પામું. એવામાં કુમારપાળે
હૈમયદ્રજીને વિનંતિ કરી કે 'હે ભગવન! આજદિન સુધી મેં યથાશક્તિ
પુણ્યકાર્યો કર્યાં, પરંતુ જિનપ્રતિમાઓની અજનનશલાકા કરવાની મને
ધણી હોંશ છે। ત્યારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે બહુ સારૂ પછીએ રાજાએ
સુવર્ણ આદિ ધાતુઓની પ્રતિમાઓ બનાવીને અજનનશલાકા માટે તૈયારી
કરી, તથા તે માટેના મહોત્સવ શરૂ કર્યો. દૈવયોગે મુહૂર્તના સમયની
ખબર રાખવાનું કાર્ય સૂરિશ્રીએ બ્રાહ્મચર્યને સોંપ્યું, તે વખતે અન્ય-
પાળ પણ ત્યાં આવી ચડ્યો તેને બ્રાહ્મચર્યે કહ્યું કે જો આ સમયે
હું મુહૂર્તના વખતમાં ફેરફાર કરી નાખુ તો હૈમયદ્રજીનું તથા રાજાનું
એમ બંનેનું થોડા વખતમાં મૃત્યુ થશે આ સાંભળી દુષ્ટ અન્યપાળે પણ
તેમ કરવાનું બ્રાહ્મચર્યને સમજાવ્યું, અને કહ્યું કે, જો મને રાજ્ય મળશે
તો હું પણ તમોને આ હૈમયદ્રજીની પેઠે ઉચ્ચ દરજે ચડાવીશ અને પૂર્ણ
સન્માન આદર આપીશ. પછી તે દુષ્ટ શિષ્યે તે મુહૂર્તના સમયમાં ફેરફાર
કરી નાખ્યો, જુઓ! કાર્તિકેલ માટે મનુષ્યો શું નથી કરતા? આ વાતની
હૈમયદ્રાચાર્યને ખબરે ખબર પડી, ત્યારે કુમારપાળને કહ્યું કે 'આ
બ્રાહ્મચર્ય કુશિષ્ય નિવડ્યો છે, અને તે અન્યપાળને અદરખાતેથી મળી
ગયો છે, તેથી તેણે મુહૂર્તમાં ફેરફાર કરી અનર્થ કર્યો છે, તો હવે આપણા
બંનેનું મૃત્યુ નજીક છે, એવામાં ત્યાં એક યોગી આવી ચડ્યો, તેણે હૈમ-
યદ્રજીના મસ્તકમાં મણિ જોયો, તેથી તે લેવાની તેણે તદખીર રચવા માંડી.
એક દિવસે હૈમયદ્રજી મહારાજનો કાષ્ઠક શિષ્ય આહાર લેખને આવતો
હતો, તે આહારની ઝોળીમાં તે યોગીએ હાથ ચાલાકી વાપરી ઝેર નાખી
દીધું; તથા તે શિષ્ય સાથે તે કેટલીક મીઠી વાતો કરીને ચાલ્યો ગયો. તે
મુઘ્ધ મુનિને તે બાબતની ખબર ન રહેવાથી તે આહાર તેમણે હૈમયદ્ર-
જીને ભોજન માટે આપ્યો, હૈમયદ્રાચાર્યે ભોજન કર્યું ત્યાર પછી તેમનું
શરીર કપવા લાગ્યું, ત્યારે તુરત તેમણે તે શિષ્યને બોલાવી પૂછ્યાથી
માર્ગમાં મળેલા તે યોગીની હકીકત માલુમ થઈ, જેથી સૂરિશ્રીએ વિચાર્યું
કે જેમ લાવી બનનાર હતું તે બન્યું છે. પછી તેમણે પોતાના શિષ્યોને
બોલાવી કહ્યું કે 'જ્યાં મારી ચિતા સળગાવો, ત્યાં મારા, મસ્તક નીચે

એક દૂધથી ભરેલું પાત્ર રાખજો, જેથી મારા મસ્તકમાં રહેલું મણિ તેમાં પડશે, તે મણિને તમે સાચવીને રાખજો, અને કોઇ પણ રીતે તે મણિને તે યોગીના હાથમાં જવા દેશો નહિ.'

આમ કહી અનશન કરી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ ચોરાશી વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી વિક્રમસવત ૧૨૨૯ માં સ્વર્ગે પધાર્યા, ત્યાર પછી કુમાર-પાળ રાજાનું મરણ પણ અન્યપાળે આપેલા ઝેરથી વિક્રમ સંવત ૧૨૩૦ માં થયું.

૧૫.

જૈનોમાં સમકાલિન પ્રખર વિદ્વાનો.

આ વખતે તપાગચ્છની ૪૦ મી પાટે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ કૃત અનેક ખુસ્તકો પર સમર્થ અને વિદ્વતાપૂર્ણ દીકા ક્ષત્રપનાર તાર્કિક શિરોમણિ શ્રી-મુનિચંદ્રસૂરિ હતા. તેમનો જન્મ સવત ૧૧૩૪ માં પણ દીક્ષા હેમચંદ્રસૂરિએ લીધેલી દીક્ષા પછી બે વર્ષે એટલે સ. ૧૧૫૨ માં, સૂરિપદ સં. ૧૧૭૪ માં, અને સ્વર્ગગમન ૧૨૨૦ માં થયું હતું. આ શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિના શિષ્યો શ્રી અન્નિતદેવસૂરિ તથા દેવસૂરિ પણ મહા વિદ્વાન પડિતો હતા.

તેમણે અણહિલપુર પાટણમાં શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહ રાજાની સલામાં અનેક વિદ્વાનો સાથે વાદ કરી ચોરાશી વાદથી સર્વ વાદિયોને પરાજય પમાડ્યા, તે પ્રમગે દ્વિગબર મતના ચક્રવર્તિ શ્રી કુમુદચંદ્ર આચાર્યને પણ વાદમાં જીતી લીધા, અને દ્વિગબરોનો પાટણમાં પ્રવેશ બંધ કરાવ્યો. આ બીના અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ છે આ દેવસૂરિ બીજા કોઇ નહિ પણ જે હેમચંદ્રસૂરિ સાથે મંત્ર સાધના કરી વાદિ ઉપર જીત મેળવવાનું વરદાન મેળવ્યું હતું તે. મધ્યગિરસૂરિ કે જેમણે હેમચંદ્રસૂરિ સાથે મંત્ર સાધી ઇતિહાસનું મહાન વરદાન મેળવ્યું હતું તેમણે મહાન સૂત્રોપર તથા અનેક ગ્રંથોપર ઇતિહાસ સમર્થ અને અદ્ભૂત ન્યાયપૂર્વકે રચી છે.

૧૬.

શિષ્ય પરપરા.

ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે સૂરીશ્વરજીને રામચંદ્ર તથા બાલચંદ્ર શિષ્ય હતા, તેમાં રામચંદ્રસૂરિ હતા, તે ગુરૂની પાટે બેસા હતા. સુભાષિત કોશ, કુમારવિહાર આદિ અનેક ગ્રંથોના પ્રણેતા છે. બીજા અનેક શિષ્યો તેઓને હોવા જોઈએ, પણ તેમનો સંબંધ કંઈ જાણવામાં નથી.

૧૭.

સૂરિશ્રીની સંસ્કૃત કૃતિઓ.

તેમની ગર્વ કૃતિઓમાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને મહાભારત કૃતિ [સિદ્ધ હૈમ વ્યાકરણ છે. કે જે મવાલદ્વા શ્લોક પ્રમાણુ પચાંગ વ્યાકરણ છે. આના પર અનેક વિદ્વાનોએ ટીકા લખી છે, એટલુજ નહિ પરંતુ આના વિષે એવું સમ્યક્તાથી કહેવાય છે કે સમર્થ વ્યાકરણકાર પાણિનીનું સિદ્ધાંત-કૌમુદિવ્યાકરણ કે જે આના કરતાં મોટું છે તેનો અભ્યાસ કરતા થતા જ્ઞાન કરતાં આ હૈમ વ્યાકરણનું જ્ઞાન ચડે છે, અને તેની સાથે તે કરતાં વધારે મહેસાર્થથી અને ઓછા વખતમાં શીખી શકાય છે. તે વ્યાકરણ સખધે નીચેની ઉક્તિઓ છે.

किं स्तुपः शब्दपाथोर्ध्वमचंद्रयतेर्मतिम् ।

एकनापि हि येनेदृक् कृतं शब्दानुशासनम् ॥

અર્થ— ગણદર્શી સમુદ્રને ઉદ્દેશાસમાન કરનાર હૈમચંદ્ર મુનિની શુ-
લ્લિની કેટલી મુનિ કરીએ, કારણ કે તેણે એકલાએજ શબ્દાનુશાસન
રચ્યું છે. વળી તેમના વ્યાકરણના વખાણુ કરતા એક કવિ કહેછેકે—

भ्रातः पाणिनि ! संवृणु प्रलपितं, कातंत्रकंया—कथा

मा कार्पीः कटु शाकटायन ! वचः, क्षुद्रेण चांद्रेण किम् ।

कः कर्णभरणादिभिर्वठरयत्यात्मानमन्यैरपि

श्रूयन्ते यदि नावदर्थमधुराः श्रीसिद्ध हेमोक्तयः ॥

અર્થ— હું ભાઈ પાણિનિ ! હવે તું તારો પ્રલાપ સંકેલી દે, કા-
તંત્ર વ્યાકરણ તો કથા જેવું છે (એટલે તેનું તો શું કહેવું?). હું શાક-
ટાયન, તું તારા કટુવચન કાઢીશજ નહિ, અને ક્ષુદ્ર આંદ્ર વ્યાકરણથી શું
સર્થુ ? જ્યાં મુધી શ્રી સિદ્ધહૈમની ઉક્તિમા— સિદ્ધહૈમ વ્યાકરણમાં અર્થની
મધુરતા સંભળાય છે. ત્યાં મુધી કંઠાભરણાદિ ખીળા ત્રથો ભણી કયો પુરૂષ
પોતાની શુદ્ધિને જડ કરે ? !

આ વ્યાકરણને સિદ્ધહૈમ, સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન, હૈમવ્યાકરણ એવા
નામોથી ઓળખવામા આવે છે. આ પર અનેક વિદ્વાનોએ હજારો શ્લોક
પ્રમાણુવાળી ટીકાઓ લખી છે (નામ માટે જુઓ જૈન ગ્રંથાવલિ પૃ.

૨૯૯ થી ૩૦૩.) તે પરથી જણાશે કે તે કેવું અદ્ભુત અને સારભૂત ઉ-
મદા વ્યાકરણ હોવું જોઈએ.

૨. અનેકાર્થ નામમાળા (સરોપ) શ્લોક ૧૮૨૬.

૩. અનેકાર્થવૃત્તિ સ્વોપત્ત. શ્લોક ૬૦૩૦.

૪. અભિધાન ચિંતામણિ નામમાળા. શ્લોક ૧૫૯૧.

૫. „ વૃત્તિ સ્વોપત્ત. શ્લોક ૧૦૦૦૦.

૬. દેશી નામમાળા શ્લોક ૮૫૦.

૭. „ વૃત્તિ (રતનાવલી) શ્લો. ૩૫૦૦.

૮. શેષનામમાળા શ્લો. ૨૨૫.

૯. નિધંદુશેષ.

૧૦. શિલોંછ નામમાળા.

૧૧. વીતરાગ સ્તોત્ર શ્લોક ૪૭૪.

૧૨. ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર શ્લોક. ૩૪૦૦૦.

૧૩. દ્વાશ્રય સંસ્કૃત શ્લો ૨૮૨૮.

૧૪ દ્વાશ્રય પ્રાકૃત શ્લો. ૧૫૦૦.

૧૫. નાભેયનેમિદ્વિસંધાન મહાકાવ્ય

૧૬. અર્હતીતિ શ્લો. ૧૪૦૦

૧૭. અલકાર ચૂડામણિ વૃત્તિ (કાવ્યાનુશાસન) શ્લોક ૨૮૦૦

૧૮. „ (વૃત્તિ વિવેક) શ્લો. ૪૦૦૦.

૧૯. હૈમ વ્યાકરણ ઉણાદિવૃત્તિ શ્લો. ૩૨૫૦

૨૦ „ લઘુવૃત્તિ

૨૧. હૈમ ધાતુ પારાયણ શ્લો ૫૬૦૦

૨૨. હૈમ પ્રાકૃત વ્યાકરણ આ સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસનનો આક્રમે
અધ્યાય છે.

૨૩. અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા—આ સમાદવાદ મંજરીનું
મૂળ છે

૨૪. અયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા.

૨૫. પ્રમાણ મિમાંસાવૃત્તિ સહિત. શ્લો. ૨૫૦૦.

નોટ—૨-૧૦ શબ્દકોશના ત્રથો છે. અને તેપર પણ અનેક
વૃત્તિઓ થઈ છે.

૨૬. યોગશાસ્ત્ર શ્લો. ૧૨૦૦.
૨૭. યોગશાસ્ત્ર વૃત્તિ શ્લો. ૧૨૦૦૦.
૨૮. આંતર ચૈત્યવંદનવૃત્તિ. શ્લો. ૧૦૧૧.
૨૯. દ્વિજવદન અપેટિકા.
૩૦. હેમવાદાનુશાસન ટીકા સાથે.
૩૧. શબ્દાર્ણવ મહાન્યાસ અથવા તત્ત્વ પ્રકાશિકા,
૩૨. બલાબલ સૂત્ર બૃહદ્વૃત્તિ
૩૩. લિંગાનુશાસન બૃહદ્વૃત્તિ સાથે.

૧૮.

સૂરિશ્રીનાં ચરિત્ર માટે સાધનો.

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર લખવામાં આવે તો એક મોટું દળદાર પુસ્તક થઈ પડે તેમ છે, કારણ કે તેમના સખધમાં જે જે જાણવા યોગ્ય છે તે ઘણા વિદ્વાન સાધુઓ ગદ્યપદ્યરૂપે નોંધી ગયા છે. આ પુસ્તકો બધા હજી પ્રગટ થઈ બહાર પડ્યા નથી તે માટે દિલગીરી છે. જે સાધનો છે તે નીચે પ્રમાણે—

- ૧ સોમપ્રભાચાર્ય કૃત હેમકુમાર ચરિત્ર. અથવા કુમારપાલ પ્રતિ-
બોધક સંવત ૧૨૪૧.
૨. મેરુગાચાર્ય કૃત પ્રબધ ચિંતામણિ. સંવત ૧૩૬૭
૩. શ્રી જયસિંહસૂરિ કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર સવત ૧૩૧૩.
૪. શ્રી ચારિત્રસુંદરસૂરિ કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર.
૫. શ્રી હરિશ્ચંદ્ર (દીગ-^૨) કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર (પ્રાકૃત.)
૬. શ્રી જિનમંડનસૂરિ કૃત કુમારપાલ પ્રબધ સ. ૧૪૧૧.
૭. શ્રી પ્રભાચંદ્રાચાર્ય કૃત પ્રભાવક ચરિત્ર. સ. ૧૩૩૪.
૮. શ્રી રાજશેખરસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબધ સ. ૧૪૦૫,
૯. સોમતિલકસૂરિ કૃત કુમારપાળ ચરિત્ર (આ ગ્રંથ જૈન ગ્રંથાવલીમાં
જણાવેલ નથી.)
૧૦. ચુશપાલ મંત્રી કૃત મોહપરાજય નાટક.
૧૧. જિનપ્રભસૂરિ કૃત તીર્થકલ્પ.
૧૨. શ્રીઋષભદાસ કૃત કુમારપાળ રાસ (ગુજરાતી)
૧૩. શ્રી જિનહર્ષસૂરિ કૃત કુમારપાળ રાસ. („)

અહીં ઉપરના સર્વ ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, સ્થળ મંકાય હોવાથી તથા રા. મે'તીચંદ ગિરધર કાપડીઆ ખી. એ. એલ. એલ. ખી. એ. આખું જીવનચરિત્ર લખવાનું માથે લઈ તે સંબંધી ઘણું પ્રકટ કરવાનું હોય અહીં ફક્ત દિગ્દર્શનરૂપે શ્રીજિનહરપ્રસારિ કૃત કુમારપાલરાસ, અર્હનતિ (ભાષાંતરકાર રા. મણિલાલ નથુભાઈ દોશી. ખી. એ.) દ્વારાય મહાકાવ્ય વિગેરેમાથી સાર લઈ એક અડવાડીઆના હુંક વખતમાં જેટલું બન્યું તેટલું નિવેદન કરું છે. દોષ, રખણન, ધસાદિ મંબધે મિચ્છામિ દુ કંકડ દઈ તે સુધારનારનો ઉપકાર થશે એમ કહી, હું વિરમુ છું.

પ્રિન્સેસ રફ્રીટ-મુ'બઈ.
વીરાત્ ૨૪૩૭ વૈશાખ શુદ્ધિ પ્રથમા

}

ગુરુ ચરણોપાસક.
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાધ.
ખી. એ. એલ. એલ. ખી.

કેટલાક શબ્દોમા સુધારો વધારો કરી યોગશાસ્ત્રની ચોથી આવૃત્તિ માટે પ્રસિદ્ધ કર્તા પં. દેવવિજયજીગણી-મુબઈ.

૧૯૮૦ ફાગણ સુદ ૭-બુધવાર

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ: પ્રકાશ:

નંબર	વિષય.	પત્ર.
૧	મહાવીર દેવની સમદષ્ટિ.	૨
૨	મહાવીર દેવની કરુણા.	૬
૩	યોગનુ સામર્થ્ય	૧૧
૪	યોગથી થતી લબ્ધિઓ	૧૩
૫	યોગિની મરૂદેવા.	૨૧
૬	મહાત્મા દૃઢપ્રહારી.	૨૫
૭	મહાત્મા ચિલાતિપુત્ર	૩૩
૮	યોગની આવશ્યકતા.	૪૧
૯	મોક્ષનુ કારણ-યોગ.	૪૨
૧૦	જ્ઞાનયોગ.	૪૩
૧૧	દર્શનયોગ.	૪૯
૧૨	ચારિત્રયોગ.	૫૧
૧૩	યમ, યમની ભાવના, પંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ.	૫૨
૧૪	અન્ય રીતે ચારિત્રયોગ (અથવા નિયમ)	૬૭
૧૫	ગૃહસ્થ ધર્મ અને નીતિપૂર્વક જીવન, (ગૃહસ્થોને ધર્મલાયક બનાવનાર ગુણો.)	૭૪

દ્વિતીય: પ્રકાશ:

૧૬	ગૃહસ્થ ધર્મમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ.	૭૯
૧૭	પાત્ર અણુવ્રત	૯૨
૧૮	અહિંસા.	૯૩
૧૯	ગૃહસ્થોનું બ્રીજી સત્યવ્રત	૧૦૯
૨૦	ત્રીજી અસ્તેયવ્રત.	૧૧૬
૨૧	ગૃહસ્થોનુ ચતુર્થવ્રત....	૧૨૩
૨૨	વેસ્થાથી થતા દોષો....	૧૨૬
૨૩	ધ્વજાનિયમ-પાંચમું વ્રત.	૧૩૫

તૃતીય: પ્રકાશ:

૨૪	દિશાનો નિયમ-છઠ્ઠું વ્રત.	૧૪૦
----	----------------------------------	-----

નંબર.	વિષય.	પાન.
૨૫	ભોગોપભોગ સાતમું પ્રત.	૧૪૨
૨૬	મદિરાથી ચતા દોષ....	૧૪૩
૨૭	માંસ ત્યાગ...	૧૪૪
૨૮	માખણ ખાવાથી ચતા દોષ.	૧૪૮
૨૯	મધત્યાગ.	૧૪૮
૩૦	અભક્ષ ક્રોધ.	૧૫૦
૩૧	રાત્રિભોજન. ..	૧૫૧
૩૨	અનર્થ દડ વિરમણુ-આઠમું પ્રત.	૧૫૬
૩૩	સામાયિક-નવમું પ્રત.	૧૫૮
૩૪	દિશાવગાશીક-દશમું પ્રત.	૧૬૧
૩૫	પૌષ્ઠ-અગીયારમું પ્રત.	૧૬૧
૩૬	અતિથિસ વિભાગ-બારમું પ્રત.	૧૬૪
૩૭	બાર વ્રતમા લાગતા અતિચારો દૂર કરવા વિષે.	૧૬૯
૩૮	મહા શ્રાવકપણુ-મહા શ્રાવકની દિવસચર્યા.	૧૭૯
૩૯	શ્રાવકના મનોરથો.	૧૮૫
૪૦	શ્રાવકની છેવટની ક્રિયા.	૧૮૬

અનુર્થઃ પ્રકાશઃ

૪૧	રતનત્રય સાથે આત્માની ઐક્યતા.	૧૯૦
૪૨	ક્રોધાદિ કપાયતુ સ્વરૂપ અને તેનો વિજય ..	૧૯૧
૪૩	ઈન્દ્રિયવિજય....	૧૯૬
૪૪	મન-શુદ્ધિ કરવાની જરૂર.	૨૦૦
૪૫	રાગદ્વેષનું દુર્જયપણુ અને તે જીતવાનો ઉપાય.	૨૦૧
૪૬	સમભાવ.	૨૦૨
૪૭	સમભાવ નિષ્પત્તિ માટે બાર ભાવના.	૨૦૩
૪૮	ધ્યાનનું સ્વરૂપ.	૨૨૫
૪૯	મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવના ..	૨૨૬
૫૦	ધ્યાન કેવા સ્થળે કરવું.	૨૨૭
૫૧	આસન.	૨૨૭

પાંચમઃ પ્રકાશઃ

૫૨	પ્રાણાયામ....	૨૩૧
૫૩	'પ્રાણાયામનું' કળ.	૨૩૪

નંબર.	વિષય	પાન.
૫૪	વાયુનાં ગુણનાદિ અને તેના જાળવો ઉપાય.	૨૩૫
૫૫	વાયુના જાળવો મના કાપણ.	૨૩૮
૫૬	વાયુની જાળવો અને તેનું ફળ.	૨૩૯
૫૭	દંડવદ્માં મળતે રોકવાની મના કાપણ.	૨૪૨
૫૮	આરંભોગો (નિમ્ન જ્ઞાન)	૨૪૨
૫૯	સાધના પદનામાં શુભાશુભ કાર્યોનો નિર્ણય	૨૪૪
૬૦	નાડીગિતાનું જરૂર અને વાયુ મંચારનું ફળ.	૨૪૬
૬૧	કાલ જ્ઞાન.	૨૫૦
૬૨	જીવ પરમાત્માદિ પ્રથમ જ્ઞાન.	૨૭૭
૬૩	કાર્મિકગિતો ઉપાય.	૨૮૧
૬૪	નજર જાળવવો ઉપાય.	૨૮૩
૬૫	નાડી જ્ઞાન કરવાની વિધિ અને તેનું ફળ.	૨૮૪
૬૬	વેધ કરવાની વિધિ.	૨૮૭
૬૭	અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિ	૨૮૯

પદ્ય પ્રકાશ:

૬૮	પરકાય પ્રવેશ પરમાર્થિક નથી.	૨૯૯
૬૯	પ્રત્યાહાર.	૨૯૦
૭૦	ધારણા.	૨૯૩

શક્તિમત્ પ્રકાશ:

૭૧	ધ્યાન-ધ્યાન કરનારનાં લક્ષણો	૨૯૫
૭૨	વિષય ધ્યેય	૨૯૬

આદ્યમત્ પ્રકાશ:

૭૩	પદ્ય ધ્યેય અને તેનું ધ્યાન.	૩૦૦
૭૪	અત્રમયી દેવતાનું ધ્યાન.	૩૦૪
૭૫	પ્રથુવનું ધ્યાન.	૩૦૬
૭૬	પંચ પરમેષ્ઠિ મંત્રનું ધ્યાન.	૩૦૬
૭૭	હૃદયાર વિદ્યાનું ધ્યાન.	૩૧૦
૭૮	વિદ્યાશાંતિ માટે ધ્યાન.	૩૧૪

નવમત્ પ્રકાશ:

૭૯	રૂપરથ ધ્યાન.	૩૧૬
૮૦	રૂપરથ ધ્યાનનું ફળ.	૩૧૬

નંબર.	વિષય.	પાન.
દશમઃ પ્રકાશઃ		
૮૧	રૂપાતીત ધ્યાન.	૩૨૦
૮૨	આહ્વાવિચય ધ્યાન....	૩૨૧
૮૩	અપાયવિચય ધ્યાન.	૩૨૨
૮૪	વિપાકવિચય ધ્યાન.	૩૨૩
૮૫	સંસ્થાનવિચય ધ્યાન. ..	૩૨૫
૮૬	ધર્મધ્યાનનું ફળ.	૩૨૭
એકાદશઃ પ્રકાશઃ		
૮૭	શુદ્ધ ધ્યાન. ..	૩૨૯
૮૮	ધાતિકર્મના ક્ષયથી ચતુર્થ ફળ....	૩૩૪
૮૯	સામાન્ય કેવલીનું કર્તવ્ય.	૩૩૯
૯૦	મોક્ષમાં ગયેલો યોગી.	૩૪૧
દ્વાદશઃ પ્રકાશઃ		
૯૧	આચાર્યશ્રીનો સ્વાનુભવ.	૩૪૨
૯૨	મનના ભેદો અને લક્ષણો.	૩૪૩
૯૩	પરમાર્નૃ પ્રાપ્તિનો કેમ.	૩૪૪
૯૪	અભ્યાસ કેમ.	૩૪૪
૯૫	એકાગ્રતા.	૩૪૭
૯૬	વિચારશક્તિ ખીલવવાની ક્રિયા.	૩૫૪
૯૭	મનને શાંતિ આપવાનો સરલ માર્ગ.	૩૫૭
૯૮	ઉદાસીનતાનું ફળ	૩૫૯
૯૯	ઈન્દ્રિય ઉપાય.	૩૬૩
૧૦૦	મન છૂતવાનો ઉપાય	૩૬૪
૧૦૧	તત્ત્વજ્ઞાન થયાની નિશાની.	૩૬૪
૧૦૨	ઉન્મત્તની ભાવનું ફળ	૩૬૫
૧૦૩	ઉપદેશનું રહસ્ય	૩૬૭
૧૦૪	આચાર્યશ્રીનો આત્મા પ્રત્યે ઉપદેશ.	૩૬૮

યોગ શાસ્ત્ર ભાષાંત

નમો દુર્વારરાગાદિ, વૈરિવાર નિવારિણે ।

અર્હતે યોગિનાથાય, મહાવીરાય તાયિને ॥ ૧ ॥

ઘણી મહેનતે દુર કરી શકાય એવા રાગાદિ શત્રુઓના સમુહનું નિવારણ કરનાર અર્હત, યોગીઓના સ્વામી અને જગતના જીવોનું રક્ષણ કરનાર મહાવીર દેવને નમસ્કાર કરું છું.

વિવેચન—અત્યારની દુનિયાને આ વાત તો વિદિત થઈ ચૂકી છે, કે હજારો મનુષ્યોની સાથે બાથ લીડનારા અનેક શુરવીરો મળી શકે છે, પણ રાગદ્વેષનો જય કરનાર વીર પુરૂષ ભાગ્યે જ મળી શકે છે.

આવા મહાન્ દુર્જય રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, માયા લોભાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો મૂલથી સર્વથા જય કરનાર પુરૂષને મહાવીર નામથી ઓલાવવા તેમાં કાંઈ અતિશયોક્તિ છેજ નહિ. આ મહાન વીર પુરૂષનો જન્મ ઇસ્વીસન પૂર્વે ૫૬૬ વર્ષે ચૈત્ર શુદ્ધ તેરસને દિવસે મગધ દેશમાં આવેલા ક્ષત્રિયકુટુંબનામના શહેરમાં સિદ્ધાર્થ રાજાની ત્રિશલા નામની મહાદેવીની કુક્ષિએ થયો હતો. માતાપિતાનું આપેલ નામ વર્ધમાન છે, તથાપિ તેમનાં અદ્ભૂત પરાક્રમવાળા મહાન ગુણોથી રંજીત થઈ દેવોએ મહાવીર એવું નામ આપ્યું છે.

સંસાર વાસનાથી વિરક્ત થઈ, શ્રમણપણું અંગીકાર કરી, ઘોર તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનમાં નિમગ્ન રહી, સાડાબાર વર્ષે રાગદ્વેષાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો ક્ષય કરી અરિહંત પદ પ્રાપ્ત કર્યું. કેવલ (સંપૂર્ણ) જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી તેઓ યોગીઓના પણ નાથ થયા અને તેમણે સ્વાનુભવથી થયેલા સત્ય જ્ઞાનથી સંસારથી ત્રાસ પામતા અને મહાદુઃખોનો અનુભવ કરતા સંસારી જીવોને ઉપદેશ આપી

તેઓનું જન્મ, જરા, મરણથી રક્ષણ કર્યું, માટે રાગ આદિને છૂતનાર, અહિંત, યોગીઓના નાથ અને જીવોનું રક્ષણ કરનાર આ ચારે વિશેષણો તે મહા પુરુષનેજ ઘટી શકે છે, અને તેવા મહાન શુભોથી આકર્ષાઈ આ શાસ્ત્રકાર તે મહાવીર દેવને શાસ્ત્રની આદિમાં નમસ્કાર કરે છે.

મહાવીર દેવની સમદષ્ટિ.

पन्नगे च सुरेंद्रे च कौशिके पादसंस्पृशि ।

निर्विशेष मनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ ૨ ॥

દશ કરવાની બુદ્ધિથી પગને સ્પર્શ કરનાર (દંશ આપનાર) પૂર્વ જન્મના કૌશિક ગોત્રી સર્પના ઉપર અને નમન કરવાની બુદ્ધિથી પગનો સ્પર્શ કરનાર ઇંદ્રના ઉપર પણ જે મહાશયનું મન સરખુ જ હતું, તે શ્રીમાન્ મહાવીર દેવને નમસ્કાર કરું છું ૨.

વિવેચન—જન્મ, જરા, મરણથી ત્રાસ પામેલા અને તેથીજ આ દુનીયાની સંયોગ અને વિયોગવાળી માયાના પાશમાં નહિ સપડાતા વૈરાગ્યરસમાં નિમગ્ન થઈ મહાવીરદેવ ચારિત્ર અગીકાર કરી, અપ્રમત્તપણે પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતાં, એક વખત શ્વેતાળી નગરી તરફ જતા હતા, ત્યારે કેટલાક ગોવાળીઆના છોકરાઓએ કહ્યું કે હે શ્રમણ, આ રસ્તો કૌશાંબી જવાનો સીધો છે તથાપિ આ રસ્તામાં એક કનકખલ નામના તાપસનો આશ્રમ આવે છે. ત્યાં એક દૃષ્ટિવિષસર્પ રહે છે, તેના ત્રાસથી કેટલાક વખતથી આ રસ્તો બંધ થયો છે, કારણ કે તે રસ્તે જનાર માણસોને તે સર્પ પોતાની દૃષ્ટિથી બાળી લસ્ટમ કરે છે, માટે આ રસ્તો મૂંઝી બીજો માર્ગ કે જે કેટલોક ફેરમાં છે તથાપિ નિર્વિઘ્ન છે, તે રસ્તે તમે જાઓ. બાળકોના આ વચનો સાંભળી કૃપાળુ દેવ વિચાર કરવા લાગ્યા, કે અનેક જીવોનો સહાર કરનાર આ સર્પ મારાથી પ્રતિબોધ પામે તો તેના ડંસથી મને યએલું દુઃખ એ અદ્યજ છે. મારા એક જીવને કદ થતાં

પણ અનેક જીવોને ઉપકાર થાય તો તે કરવામાં મને કાંઈ દુઃખ નથી. જ્ઞાન દૃષ્ટિથી જોતાં મને જણાઈ આવે છે કે, આ સર્પ પૂર્વે એક તપસ્વી સાધુ હતો. ક્રોધની તીવ્રતાથી કરેલી મહાન્ તપશ્ચર્યાનું ફળ તે પામી શક્યો નથી. “ ખરેખર સમભાવ અને સમ્યગ્ જ્ઞાનના અભાવે આવી મહાન્ તપશ્ચર્યાનું પરિણામ આવું દુઃખદાયકજ આવે છે. ” અવશ્ય તે મારાથી પ્રતિબોધ પામશે. પણ તેને પ્રતિબોધતાં મને પણ કષ્ટ સહેવું પડશે. આવો નિર્ણય કરી શ્રમણુ ભગવાન તેજ રસ્તે ચાલ્યા. કેટલાક વખતથી તે રસ્તો બંધ હતો, તેથી રસ્તામાં ઘાસ ઉગી નીકળ્યું હતું. જીર્ણ પત્રોથી રસ્તાનો દેખાવ ઢકાઈ ગયો હતો. ઠેકાણે ઠેકાણે કાટાવાળાં નાનાં ઝાડો અને ધૂળથી વૃદ્ધિ પામેલા રાફડાઓ જોવામા આવતા હતા. તેટલામાં એક જીર્ણ અવસ્થાએ પહોંચેલું ચક્ષુનું મંદિર જોવામાં આવ્યું, તે જીર્ણમંદિરના મંડપમાં ઉભા રહી નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાનસ્થપણે તે પ્રભુ રહ્યા. નજીકમાં રહેલ ખિલથી નીકળી પેલો સર્પ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. જે વનમાં જનાવરો પણ મારા ભયથી પ્રવેશ નથી કરી શકતા, તે વનમાં નિર્ભયપણે મારી અવજા કરી આ કોણુ ઉભો છે, તેમ સર્પ વિચાર કરવા લાગ્યો, અને ક્રોધાવેશથી ઝેરની જ્વાળાને વમતી અને આસપાસના વૃક્ષોને પણ ઝેરથી વાસિત કરતી દૃષ્ટિ પ્રભુના ઉપર ફેંકી. કેટલીકવાર સન્મુખ જોયું પણ તેની દૃષ્ટિના ઝેરની અસર તે મહાત્માના ઉપર ન થઈ, ત્યારે સૂર્ય સામી દૃષ્ટિ કરી કાંઈક વિશેષ ઝેરથી ભરેલી દૃષ્ટિએ પ્રભુ સામું જોયું, પણ તેનો તે પ્રયાસ નિરર્થક ગયો. આત્મિક યોગની પ્રબળતાથી ઝેરની અસર પ્રભુના ઉપર ન થઈ ખરેખર આવે ઠેકાણે તે મહાત્માના યોગની સત્યતાની કસોટી થઈ, પણ તે સર્પ પોતાના નિશ્ચયમાં ડગ્યો નહિ. નજીક આવી પગના ઉપર ડંસ મારવા લાગ્યો, અને ઝેરથી વ્યાપ્ત થતાં આ પુરૂષ મારા ઉપર પડશે એવા ભ્રમથી ડંસ મારી દૂર નાસવા લાગ્યો. પણ આ સાહસિક મહાપુરૂષ તો તેના ડસવાથી ખીલકુલ વ્યાકુળ ન થતાં ત્યાંજ સ્થિરપણે ધ્યાનસ્થ રહ્યા. સર્પ જ્યારે ડંસ આપીને ચાક્યો ત્યારે કંઠાસમુદ્ર આ

મહાત્માએ તેને બોલાવ્યો કે “ હે ચંડકૌશિક ! પ્રતિબોધ પામ, પ્રતિબોધ પામ. તારા પૂર્વ જન્મોને યાદ કર. ગત જન્મના ક્રોધાવેશના ફલરૂપે આ તિર્થ ચપણું અને તેમાં પણ હજારો જીવોને ત્રાસ આપનાર આ સર્પપણું તું પામ્યો છે. જે ચારિત્ર અને જે તપશ્ચર્યાનું ફલ મોક્ષ મળવું જોઈએ, તે ચારિત્ર તથા તપને ક્રોધથી દૂષિત કરતાં આવા મહાન્ અધમ જન્મને તું પામ્યો છે, અને આ જન્મમાં પણ આવા ક્રોધથી હજારો જીવોનો સંહાર કરી મહાન્ દુર્ગતિ પામીશ, માટે હવે તો ચેત. ”

મહાત્માના મુખથી નીકળતાં આ વચનામૃતોનું પાન કરતાં તે સર્પ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેમના યોગની પ્રભા એટલી બધી તેના ઉપર પડી, કે એક ડગલા જેટલું પણ તે દૂર ખસી ન શક્યો. અને વિચારના વમળમાં પડ્યો કે “ આ મહાત્મા કોણ ? તેઓ મને શું કહેવા માગે છે ? મેં આવા મહાત્માઓને કોઈ પણ ઠેકાણે કોઈ પણ વખતે જોયા છે ? મને તે યાદ નથી આવતું તોપણ આવા મહા પુરૂષોની સોળતમાં હું પૂર્વે આવ્યો છું ” આમ વિચાર કરતા તે શરીરનું ભાન ભૂલી ગયો, તેની ધ્વજોના વ્યાપાર બધ પડી ગયા. આંખોમાંથી શું થાય છે તેનું ભાન તેને ન રહ્યું, અને એકાગ્ર થઈ ગયો. તે એકાગ્રતામાં સ્થિર થતાં પૂર્વજન્મનાં સંસ્કારને રોકનાર (આડે આવનાર) કર્મનો પડદો તુટી ગયો. અને કર્મનો પડદો તુટતા તેને ગયા જન્મોનું જ્ઞાન થઈ આવ્યું. તાપસનો અને જૈનસાધુપણનો પાછલો જન્મ જોયો હવે તેના પશ્ચાત્તાપનો પાર ન રહ્યો “ અહો ધિક્કાર છે મને ! એક ક્રોધને લઈને મારી આવી અધમ સ્થિતિ થઈ પૂર્વે મેં તપશ્ચર્યા ઘણી કરી, તપસ્યાને પારણે ગૃહસ્થને ઘેર આહાર લેવા જતા એક દેડકી પગ તળે ચંપાઈ મરણ પામી શિષ્યે સંભારી આપી. મેં માન્ય ન કર્યું, ફરી શિષ્યે ઉપાશ્રયે આવ્યા યાદ સંભારી આપી. મને રીસ આવી ત્રીજીવાર સંધ્યાએ પ્રતિક્રમણ અવસરે શિષ્યે સંભારી આપી મેં નાણ્યું, આ મારાં છિદ્રો શોધે છે. ક્રોધાવેશથી મારવા દોડ્યો, સ્તામા સ્તંભ સાથે અફળાયો. સ્તંભ જોરથી વાગતાં તે પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યા ત્રિવાય મરણ પામી

તાપસ થયો. ત્યાં પણ ક્રોધની વિશેષતાથી આશ્રમમાંથી કુલક્ષ્ણ લઈ જતા રાજકુમારોને મારવા દોડ્યો ત્યાં કુવામાં પડ્યો. મરણ પામી આ સર્પપણે ઉપજ્યો. અહો ! હજી પણ ધન્ય ભાગ્ય છું કે મારા ઉદ્ધાર માટે આ કરૂણાસાગરે દયા લાવી અનેક કષ્ટ સહન કરી મને પ્રતિજોધ પમાડ્યો, પણ હવે આવા તિર્યંચના ભવમાં હું શું કરી શકું ? મારો ઉદ્ધાર કેમ થશે ? ” આમ વિચાર કરતા સર્પના અધ્યવસાયને મહાવીરદેવે પોતાના જ્ઞાનથી જાણી લીધા અને તેને જણાવ્યું કે “ હે ત્ર્યંકૌશિક સર્પ ! હવે વધારે પશ્ચાત્તાપ કરી હતભંગ ન થા. હું તને ઉપાય બતાવું છું. તારું આયુષ્ય હવે અદ્ય છે. તું અનશન કર. (આહારનો ત્યાગ કર.) આ બિલમાં તારી દષ્ટિ રાખી પંચપરમેષ્ટિ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કર, સર્વ જીવોની પાસે અતઃકરણથી માણી માગ કે મારા કરેલા અપરાધોને તમે માફ કરો. મારી અજ્ઞાન દશાથીજ મેં તમને દુઃખ આપ્યું છે. હવે અત્યારથી હું કોઈ જીવોને દુઃખ નહિ આપું. તેમજ ક્રોધનો ત્યાગ કર. તને ગમે તેવી આકૃત આવી પડે તોપણ બીલકુલ ક્રોધ ન કરીશ. ક્રોધનાં ફળો તે પોતે અનુભવ્યાં છે. ” આ પ્રમાણે પ્રભુની કહેલી શિક્ષા માન્ય કરી તે સર્પ બિલમાં મુખ રાખી ત્યાંજ રહ્યો શ્રમણ લગવાનું પણ તેના પરિણામની દૃઢતા રખાવવા માટે થોડો વખત તેની સહાય અર્થે ત્યાંજ રહ્યા. સર્પ પણ પંદર દિવસ અવશેષ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. અમુક વખત પછી ધંદ્રે આવીને વીર પ્રભુના ચરણમાં નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરી. આ બેઉ પ્રસંગમાં તે વીરપુરુષને સમભાવજ રહ્યો હતો. “ સહેજસાજના અપમાનમાં કે માનમાં આ દુનિયાના પામર જીવોને હર્ષ કે શોક થઈ આવે છે, તેવું આ મહાપુરુષનું જીવન નહોતું આથી પણ અધિક પ્રસંગોમાં પણ તે મહાશયે સમભાવજ રાખ્યો હતો, અને તેથીજ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયા છે. ” એ તેમના અતિશયી ગુણને શાસ્ત્રકાર યાદ કરીને ગ્રંથની આદિમા નમસ્કાર કરે છે.

મહાવીર દેવની કરૂણા.

કૃતાપરાધેઽપિ જને, કૃપામંથરતારયોઃ ।

इषद्वाष्पाद्रियोर्भद्रं, श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥ ३ ॥

અપરાધ કરવાવાળા જીવો ઉપર પણ દયાથી નમ્ર અને અશ્રુથી આર્દ્ર એવાં શ્રી વીર પરમાત્માના નેત્રોનું કદ્યાણુ થાયો. ૩.

વિવેચન—અંતરગ મહાન્ કરૂણા યા દયાસૂચક આ બનાવ એવો બન્યો છે કે, તે મહાવીર દેવની અપરાધી જીવો ઉપર પણ અગાધ કરૂણાને સૂચવી અત્યારની સળળ પણ આત્મભાવમાં નિર્બળ પ્રજાને આશ્ચર્યના વમળમાં નાખે છે વૈરાગ્યવાસનાથી ભરપૂર મહાવીર દેવે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી, નિવૃત્તિ માર્ગ મેળવવા માટે શ્રમણ માર્ગ સ્વીકારી, આ પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતાં એક વખત ઘણા સ્લેષ્ઠ લોકોથી ભરપૂર દૃઢ ભૂમિમાં આવ્યા. અઠમની તપશ્ચર્યા કરી, પેઢાલ ગામની પાસે પેઢાલ નામના વનમાં રહેલ પોલાસ નામના દેવળમાં કાયોત્સર્ગ કરી ધ્યાનસ્થ રહ્યા.

એ અવસરે સૌધર્મ દેવલોકની સુધર્મા નામની સલામાં સૌધર્મ દેવોના પરિવાર સહિત બેઠા હતા. વિસ્તારવાળા અવધિ જ્ઞાનથી પૃથ્વીતલ ઉપર અવલોકન કરતા તે ઇદ્રે શ્રમણ લગવાનને પેઢાળ વનમાં જોયા આ અવસરે મહાવીર દેવને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું નહોતું, પણ તે પરિપૂર્ણ જ્ઞાનોત્પત્તિ કર્મક્ષયથી થાય છે, અને તે કર્મક્ષય ધ્યાનસાધ્ય છે, માટે કર્મક્ષય કરવા તે ધ્યાનાવસ્થામાં નિમગ્ન રહેલા હતા આ સ્થિતિમાં મહાવીર દેવને જોઈ ઇદ્રે ત્યાંજ રહી નમસ્કાર કર્યો, કારણકે વિવેકી જીવો સામાન્ય રીતે પણ સમજી શકે છે, કે આવી ધ્યાનાવસ્થામાં તેમની પાસે જતાં રખેને તેમની તેવી દશામાં વિમ્બરૂપ થઈએ, તથાપિ તે ઇ નો ગુણાનુરાગ છુપો ન રહ્યો. “ગમે તેવી નિકટ કે દુર અવસ્થામાં પણ મહા પુરૂષોના ગુણોનું સ્મરણ તો કરવુંજ. અને સામર્થ્ય હોય તો બીજાઓને પણ ગુણાનુરાગી કરવા.” આવા ઇરાદાથી પોતાની સલામાં ઇદ્ર બોલી ઉઠ્યો કે “હિ મહાનુભાવો, દેવો અને અપ્સરાઓ ! આ ભરતક્ષેત્રમાં પેઢાલ ગામની નજીક પોલાસ ગ્રામમાં આ મહાવીરદેવ ધ્યાનાવસ્થામાં રહ્યા છે. ધ્યાનની

અંદર અત્યારે તેમની એટલી બધી દૃઢતા છે કે આપણા જેવા સમર્થ દેવોને પણ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખે છે.

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી આશ્રવદ્ધારને રોકનાર, ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓને જીતનાર અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી અપ્રમત્ત આ મહાવીરદેવને આ દશાથી ચલાયમાન કરવાને દેવો કે દાનવો, યક્ષો કે રાક્ષસો, ભુવનપતિઓ કે મનુષ્યો કંઈ પણ સમર્થ નથી.

ઈંદ્રનાં આ વચનો સાંભળી તેનો સામાનિક સંગમ નામનો દેવ ક્રોધથી લાલ નેત્રો કરી ગર્વથી સ્તબ્ધ થઈ બોલવા લાગ્યો “સ્વામિન્! એક સાધુ માત્ર સામાન્ય મનુષ્યનું આપ આત્મ વર્ણન કરો છો કે દેવો પણ ચલાયમાન ન કરી શકે તે અસંભવિત છે. ભલે આપ સ્વામી છો એટલે પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય ગમે તેમ બોલો અને બીજાઓ તેને માન આપે, પણ તે વાત હું માની શકતો નથી કે મેં જે જેવા મહાન્ પહોંચોને એક સામાન્ય પત્થરની માફક ફેંકી દેવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર દેવો પણ એક મનુષ્યને ન ચળાવી શકે, એ વાત તદ્દન અસંભવિત છે, છતાં આપ જો તેવોજ નિશ્ચય ધરાવતા હો તો દયો હું જાઉં છું, અને તેને હુમણાંજ ચલિત સ્થિતિવાન કરું છું,” ઈંદ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે એક સામાન્ય પણ યોગી મહાત્માના યોગનું સામર્થ્ય કેટલું હોય છે તે આ મિથ્યાભિમાની જાણતો નથી; તો આ યોગીશ્વર કે જે અત્યારે યોગીની પરાક્રાષ્ટાએ પહોંચવાની તૈયારીમાં છે, જેને અનેક લખ્ધિઓ પ્રગટ થઈ છે, ધ્યાન અને સમાધિદશાથી અત્યારે જેને મહાન્ આત્મિક બલ પ્રગટ થયું છે, તેની આને ક્યાંથી માલમ પડે? પણ જો હું તેની પરીક્ષા કરવાની ના કહીશ, તો મારું વચન ખોટું છે; તેમજ આ મહા પુરૂષમાં કંઈ પણ યોગિક યા આત્મિક બલ નથી નેમ એ જાણુશે, અને સર્વ દેવોને પણ તેવોજ નિશ્ચય થશે, માટે ના તો ન કહેવી બીજી બાબત પરીક્ષાની હા પાડતાં આ મહાત્માને આ પાપી જીવ દુઃખ આપશે તેનું નિમિત્ત પણ હું જ થઈશ.” આમ સંશયારૂઢ થયેલા ઈંદ્રને વિચાર કરતો મૂંઝી તે દેવ ત્યાંથી રવાના થયો જે સ્થળે શ્રમણ લગવાનું ધ્યા-

નસ્થ હતા ત્યાં આવ્યો. અમર્ષથી ભરપૂર સ્વભાવવાળા દેવે પ્રથમે ધૂળની વૃષ્ટિ કરી; એટલે સુધી ધૂળ ઉછાળી કે તે ધૂળથી મહાવીર દેવનો કાંન અને નાકના વિવરો પણ પુરાઈ ગયા. શ્વાસોશ્વાસ ચાલવો બંધ પડી ગયો તોપણ યોગિક શક્તિવાળા શ્રમેણને તે કાંઈ દુઃખદ ન થયું, ત્યારે ધૂળ દૂર કરી વજનો સરખા તીક્ષ્ણ સુંખવાળી કીડીઓ તેણે દેવશક્તિથી બનાવી, મહાવીર દેવના ઉપર મૂકી. કીડીઓ એટલા જોરમાં ડસ આપવા લાગી કે થોડા વખતમાં તેમનું શરીર ચાલણીના જેવું છિદ્રમય થઈ ગયું, છતાં તે મહાત્માનું મન બીલકુલ કલુષિત ન થયું. આ વખતે પણ નિર્ભાગ્ય મનુષ્યના મનોરથોની માફક તે નિષ્ફલ નિવડ્યો. એટલે મોટા મોટા ડાંસ બનાવી તેમના ઉપર મૂક્યા. આ ડાંસો એટલા જોરથી ચટકા મારવા લાગ્યા કે જેમ પર્વતમાંથી અનેક નિર્જરણાઓ ચાલે છે, તેમ પ્રભુના શરીર રૂપ પર્વતથી રૂધિર રૂપ ઝરણાઓ ચાલવા લાગ્યાં, તથાપિ તે મહાશયનું મન ચલિત ન થયું. પણ ઉલટું અધિક સત્ત્વથી ઉત્તેજિત થવા લાગ્યું. આવી રીતે સિંહ, સર્પ, હાથી વિગેરે અનેક રૂપો કરી ધ્યાનસ્થ દશાથી ચલિત કરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નિરૂપયોગી થતું જોઈ દેવ વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોથી કદી ચલાયમાન થવાનો નથી. પણ જો આને અનુકૂળ સુખ બતાવું તો આ નક્કી ચલિત થશે. આ ઇરાદાથી એક વિમાન તૈયાર કરી, દેવ દેવીઓ બનાવી વિમાનમાં બેસી, મહાવીર દેવ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો “ કે હે શ્રમેણ ! આ તમારી ધૈર્યતા અને તપશ્ચર્યા જોઈ હું પ્રસન્ન થાઉં છું. ચાલો, આ વિમાનમાં બેસો. તમને તમારા ઇચ્છિત પ્રમાણે દેવલોકમાં લઈ જાઉં. તપશ્ચર્યા કરીને જે સાધવા માગો છો, તે હું તમને આપું છું.” “ ખરેખર મોહ-નિદ્રાથી નિદ્રિત થએલા અને ક્ષણિક તથા માયિક સુખમાં સુખ માનનારા જીવોને આ પુણ્યલિક સુખો સુખરૂપ લાસે છે, છતાં જાનીઓ આ સુખને સુખરૂપે માનતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ આગાંમી કાળે દુઃખ આપનાર હોવાથી તેને વર્તમાનમાં પણ દુઃખ રૂપે માને છે. એ મહાશય જેને માટે તપશ્ચર્યા કરે છે, જેને માટે આ સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મરમણ કરે છે, જગલમાં

નાના પ્રધારનાં કાંઈ સદન કરે છે, આત્મોપયોગની જાગૃતિમાં અપ્રમાદિત રીતે પ્રવળ કરે છે તે આ દુનિયાના સુખ માટે નહિ, દેવના સુખ માટે નહિ, દેવના સુખ માટે નહિ, પરંતુ કર્મના અ-
ભાવથી કેવલ યના આત્મિક સુખ માટેજ નહીં, તેની આ અંહિક
સુખની લાલસાવાળા દેવને ખબર ન પડી " અને તેથીજ આવા
અયોગિક વિયોગિક સુખની પ્રેરણા કરે છે. આ તેની પ્રાર્થના નિ-
ષ્ફુલ્લ થઈ. મહાવીર દેવે તે અંગીકાર તો ન કર્યું. પણ તેની આત્મ
પત્તુ ન ભેર્યું. દેવ નિગમ થયો. દેવે કહ્યો માર્ગ લેવો કે ધ્યાનાવસ્થા
મૂકી દઈ આ યજ્ઞાનુ મારગ કહ્યા સુચળ ચાલે. વિચાર કરતાં દેવને
જાણાઈ આવ્યું કે દુનિયામાં સ્ત્રી સિવાય બીજું કાંઈ શસ્ત્ર વીરપુ-
રોષાનો પદાભવ કરનાર નથી. આ હજારથી તેજે કેટલીક દિવ્ય
સ્વરૂપા નયયોવના મોહક મુંદરીઓ-અપ્સરાઓ-બનાવી. તેની સાથે
કામને ઉત્તેજિત કરનારી પદ્મિણીઓ એકી સાથે વિદુર્વી. કદ બાદિ
પુષ્પોનો પનાગ ચારે દિશાઓથી છુટવા લાગ્યો મંદમંદ વાસુ
દરકવા લાગ્યો. કામલોના અખેથી વનના ભાગો શણિદત થયા. આ
ભાવુ દેવાંગનાઓએ મધુર સંગીત શરૂ કર્યું. ગાંધાર, મહાર
અને માલકેયાદિ અનેક મધુર અને મોહક સ્વરો વિસ્તરવા લાગ્યા.
વીજાઓના ઝીંજા પણ હૃદયભેદક અખેથી વનના પશુઓ પણ
સ્તંભાઈ જવા લાગ્યાં. મેઘની ગર્જના સરળા મૃદગોના અપ્પે
અથડાવા લાગ્યા. આટલેથીજ તે દેવની બનાવેલી દેવાંગનાઓ
શાંત ન ગઈ. તેઓ આગળ વધી, સ્ત્રીઓને મુલભ પોતાનો વિકાર
પ્રગટ કરવા લાગી. હાવભાવ કરવા શરૂ કર્યા નિર્લજ્જપણે નિતળ
અને સ્તનાદિકના ભાગો ખુલા કરવા લાગી. દુકામાં તેઓમા બેટલું
સામર્થ્ય હતું તે સર્વ સામર્થ્ય આ શ્રમણદેવને ચલાયમાન કરવાને
વાપરી ચુકી, પણ પાણી ઉપર થતા પ્રહારની માફક તે સર્વ નિષ્ફળ
ગયું તે દેવને ખબર નહોતી કે, આ શ્રમણદેવને જ્ઞાનદશા જાગૃત
થઈ છે, પાછલા જન્મો અનેક જોયા છે, આજ સુધીના લોગવેલા
સાંસારિક સુખોનું પરિણામ દુઃખદળ આવ્યું છે અને ખરું સુખ
તો જુદુંજ છે, એ જેના રોમરોમમાં પરિણમી ગયું છે અને
આત્માનંદના સુખનો અનુભવ કરી શક્યા છે, તેના સુખની આ

ગળ આ સુખો બિંદુ તુલ્ય પણ નથી. ”

આ પ્રમાણે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સંગમ દેવે એક દિવસ નહિ, પણ છ માસ સુધી કર્યા; આખરમાં દેવ થાક્યો. ઈંદ્રનું કહેવું સત્યજ થયું. ખરેખર આ તો કોઈ અલૌકિક મહા પુરુષજ નીકળ્યો. હવે આને ચલાયમાન કરવા માટે મારે જે જે મહેનત કરવી તે તે નિર્ધારજ છે. આમ વિચાર કરી પ્રભુને નમસ્કાર કરી ત્યાથી ચાલતો થયો. આ દેવના જવા પછી શ્રમણ ભગવાન વિચારવા લાગ્યા કે “ અહો નિષ્કારણ બીજા જીવોને દુઃખ આપનાર આ જીવની ગતિ ખરાબ થશે. મારાજેવા જીવો કે જેને બીજા જીવોનું હિત કરવાનું છે કે દુઃખથી મુક્ત કરવાનું છે, તેવાઓ પણ તે જીવોના કૂર આચરણોથી તેનું હિત કરી શક્તા નથી. મારા મનમાં એજ લાગી આવે છે કે મારા તરફથી તેનું હિત થવું જોઈએ પણ તે ન થતા મને દુઃખ આપવાના તેના કૂર અધ્યવસાયોએ ઉલટો તે કર્મબંધિત થયો છે ખરેખર તેનું હું આ અવસરે કંઈ પણ હિત ન કરી શક્યો. ” આમ વિચાર કરતાં તે કૃપાળુ દેવની આંખમાં અંદુ જણાવા લાગ્યાં.

“ આ દુનિયાનાં પામર પ્રાણીઓ પોતાનું ધુરં કરનારનું બનતા પ્રયત્ને ધુરં કરે છે, અને અશક્ત હોય તો મનથી તો ખરાબ ચિંતન કરે છેજ પણ આ યોગની સ્થિતિ કોઈ જુદાજ પ્રકારની છે. સંસારની સ્થિતિ સામે આ સ્થિતિનો સુકાળડો તો નજ કરી શકાય કારણ કે સંસારના રસ્તાથી ત્યાગીઓનો (યોગીઓનો) રસ્તો જુદોજ હોય છે, અને તેને લઈનેજ આ મહાત્મામાં આટલી કોમળતા—આ કૃપાળુતા—હતી. નહિતર આ વખતે તેમની પાસે એટલી બધી પ્રબળ શક્તિઓ યોગથી પેદા થએલી હતી કે એક દેવ તો શું પણ તેવા હબરોને હઠાવવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં હતું, પણ યોગના અંગે યોગીઓ તેવું સામર્થ્ય કોઈ પણ વખત આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર ફેરવતા નથી ”

આવા ધ્યાનગુણથી આકર્ષાઈ આ ગ્રંથકારે ગ્રંથની આદિમાં તે યોગગર્ભિત મહાપુરુષના શુભ ચરિત્ર સૂચક સ્તુતિ કરી છે, કે યોગિક સ્થિતિમાં આવવું હોય તો આ મહાન પુરુષના ચરિત્રનું અનુકરણ કરો ૩.

(યોગશાસ્ત્ર બનાવવાનો આધાર.)

શ્રુતાંભોધેરધિગમ્ય, સંપ્રદાયાચ્ચ સદ્ગુરોઃ ।

સ્વસંવેદનતત્ત્વાપિ, યોગશાસ્ત્રં વિરચ્યતે ॥ ૪ ॥

સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્રમાંથી કેટલોક ભાગ લઈને, કેટલોક ભાગ સદ્ગુરુની પરંપરાથી મેળવીને. અને કેટલોક ભાગ મને પોતાને જે અનુભવ થયો છે તે, એમ ત્રણે આધાર મેળવીને આ યોગશાસ્ત્ર બનાવું છું. ૪.

[વિવેચન—આ 'લોક ઉપરથી રૂપ સમન્વર્ધ' શકાય છે કે આચાર્યશ્રી પોતે યોગના અનુભવી હતા. જો તેમ ન હોત તો "સ્વસંવેદન" માં પોતાના જાતિ અનુભવથી પણ હું કંઈ લખીશ, તેમ ન લખતાં ઉપરના જે જ આધાર બતાવત. છેલ્લો પ્રકાર આચાર્યશ્રીના અનુભવનો છે. તેમાં ઘણું સમજવાનું છે. પણ જાની જાણે શા કારણથી તેના ઉપર વિસ્તારથી ટીકા કરવામાં નથી આવી. મને તો એમ સમજાય છે કે તે રહ્યો તેમને સરલ લાગ્યો હોય અને તેથી વિશેષ ટીકાની જરૂર ન જોઈ હોય, તથાપિ અત્યારના સમયે યોગની પ્રજ્ઞાલિકા કેટલાક વખતથી લોપપ્રાયઃ થતાં વિસ્તારની જરૂર તો છેજ. છતાં તેવા અનુભવી સિવાય તેમના ઉપર વિવેચન કરવું એ મને અયોગ્ય તો લાગે છે તથાપિ તે મહાત્માના વચનોના આધારે તેનો શબ્દાર્થ લખવા ધારું છું અને કેટલોક ઠંકાણે વિવેચન લખું તો તે ટીકાને આધારે ચા કેઈ બીજા અંથને આધારે છે, એમ સમજવું. આ પ્રકારનું અત્રે સૂચન કરવું યોગ્ય ધારું છું.

યોગનું સામર્થ્ય.

યોગઃ સર્વવિપદ્વલ્લી, વિનાને પરથુઃ શિતઃ ।

અમૂલમંત્રતંત્રં ચ, કાર્મણં નિર્વૃત્તિશ્રિયઃ ॥ ૫ ॥

હુનિયાની નાના પ્રકારની વિપત્તિઓના સમૂહરૂપ વેલીઓને કાપવા માટે આ યોગ એક તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુહાડા સરખો છે

અને મોક્ષ લક્ષ્મીનું મૂળ; મંત્ર, અને તંત્ર વિનાનું વર્ણીકરણ છે. ૫.

વિવેચન—આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ કાંઈ આ દુનિયામાં ઓછી નથી. અથવા જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, સંયોગ, વિયોગ વિગેરે દુઃખો કાંઈ આ દુનિયાના જીવોને ઓછા હેરાન કરતાં નથી. આ સર્વ વિપત્તિઓજ છે. અને તેથીજ તેને મનુષ્યોથી શુન્ય પણ નાના પ્રકારની વસ્તીઓની ગાઢ જાળવાળી અટવીની ઉપમા આપી શકાય આ વિપત્તિરૂપ અટવીને કાપી નાખવા માટે યોગને તીક્ષ્ણ પરશુ થા કુહાડાની ઉપમા લાયક છે. અર્થાત્ કુહાડાથી ગમે તેવા ગાઢ ઝાડીવાળા અરણ્યને પણ કાપી શકાય છે.

ખીજી ઉપમા વર્ણીકરણની છે. વિષય સુખના લાલસુ જીવો સ્ત્રીઓને સ્વાધિન કરવા માટે મંત્ર તંત્ર અને જડીબુટ્ટીની સેવના કરે છે. તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે આ ક્ષણિક પણ મહા દુઃખ આપનાર સ્ત્રી સંબંધી સંયોગ થા સુખ એ લાંબો વખત ટકી નહિ રહે, અને તે સંયોગો મેળવવા મંત્ર તંત્રાદિના પ્રયાસમાં ઉતરવું પડે છે, અને તે પણ સિદ્ધ થાય કે ન પણ થાય. ત્યારે તમે અક્ષય અને મહા સુખ આપનાર નિવૃત્તિ (મોક્ષ) રૂપ (શ્રી) લક્ષ્મી (અથવા સ્ત્રી) ને સ્વાધિન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. તેમાં નથી મંત્રનું કામ, નથી તંત્રનું કામ, નથી જડીબુટ્ટીનું કામ, પણ એક યોગના અવલંબનથીજ તે નિરંતરનું સુખ તમને મળી શકશે.

ભૂયાંસોપિ હિ પાપ્માનઃ, પ્રલયં યાંતિ યોગતઃ ।

ચંદ્રવાતાદ્ ઘનઘના, ઘનાઘનઘટા ઇવ ॥ ૬ ॥

જેમ પ્રચડ પવનથી ઘણી ઘાટી પણ વાદળાની ઘટા વિખરાઈ જાય છે, (નાશ પામે છે) તેમ યોગના પ્રભાવથી ઘણાં પાપ હોય તો પણ તેનો પ્રલય (નાશ) થઈ જાય છે. ૬

અહિ કોઈ શકા કરશે કે ઘણાં પણ એક ભવના કરેલાં પાપ હોય તો તેનો યોગથી નાશ થઈ શકે, પણ ઘણા ભવનાં કરેલાં પાપો હોય તો શું તે યોગથી હટી શકે? અરં? એનો ઉત્તર આપે છે—

ક્ષિણોતિ યોગઃ પાપાનિ, ચિરકાલાર્જિતાન્યપિ ।

પ્રચિતાનિ યથૈયાંસિ, ક્ષણાદેવાશ્ચુક્ષણિઃ ॥ ૭ ॥

અવગણનાની ક્રિયામાં કહેવામાં આવેલા (લાભગણના) પ્રણય
અર્થમાં કહેવામાં આવેલામાં જાણીને જાણીને કરી શકે છે. તેમ જ
અવગણનાની ક્રિયામાં જાણીને જાણીને (લાભગણના) પ્રણય થાય છે.

વિવેચન—પ્રથમે એકાદ્યો દર્શન કરેલા વખત લાગે છે તેને જ વખત એ સંને આપણામાં એ આપણમાં થયેલી શક્યતા નથી એ જાણ થતાં એકાદ્યો અનુભવેલો મિલકે. તેથીજ રીતે કર્યાંને પણ નાશ થતાં રૂપ અગ્નિની જાણ અને દ્રાવણી અને અદ્ય દ્રાવણમાં થઈ શકે છે. તેથીજ દ્રાવણમાં એકાદ્યો પ્રથમમાં થયે છે તેટલા વખત તે કર્યાંને અદ્યદ્યમાં તેમાંથી રાજ થતાં આ અવસ્થામાં એકાદ્યો પણ વધારા નથી થઈ શકે. દ્રાવણ જે ત્યાંને ત્યાંને કર્મ શકે છે ત્યાંને અદ્યદ્ય કર્મ પણ થઈ શકે. એમ જણવવા કર્મ દ્રાવણમાંજ દ્રાવણ અવસ્થા અનુભવમાં નથી થતી શકે તેવું દ્રાવણ કર્મ બંધનનાં નિર્મિતો અવસ્થા, અગ્નિ-નિ. પ્રમાણ. દ્રાવણ અને યોગ આમાંથી એકાદ્યો એકાદ્યો વખત વિવેચન થાય છે જ. આટલે કર્મ કરવામાં એકાદ્યો વખત લાગે છે, તેટલા વખત કર્મ દ્રાવણમાં બની શકેલા અદ્યદ્ય છે. દ્રાવણ એકાદ્યો રાજ છે, તેથી ત્યાંને લાકડાં બાળે છે, ત્યાંને નવીન લાકડાં એકાદ્યો નથી કરેલા. તેમ ત્યાંને કર્મ શકે છે ત્યાંને નવીન કર્મ નથી બાળેલા. આ વિવેચન આંતરી લાગુ પડવાનાં નથી, દ્રાવણ ઉપર દર્શાવ્યું છે. ત્યાંને તે દેશાને આ લાકડાંનું અને અગ્નિનું દ્રાવણ થતું અનુકૂળ પડતું થઈ શકે છે. યોગની પ્રણયના એકાદ્યો કર્મરૂપ લાકડાંઓને બાળવામાં અગ્નિની ગરમી શકે છે. અને એટલા દુકંદ વખતમાં કર્મને બાળી શકે છે; કે નવીન કર્મ બંધન થતાં આત્મા જલદી છુટી શકે છે. આ નિર્મળ થઈ શકે છે.

(ગોગથી થતી સજિવ્યો.)

कफविप्रत्यन्तामर्षः, सर्वोपधिमहधयः ।

संभिन्नश्रोतो लब्धिश्च, योगताण्डवडंबरं ॥ ८ ॥

ચોગી પુરોના કંદ, શુક, મળ અને શરીરનો સ્પર્શ વિગેરે સર્વે ઔપધિતું કામ કરે છે. મહાન્ રુદ્ધિવાળી (મહાન્ પ્રભાવવાળી)

ઔષધિની ગરજ સારે છે. અર્થાત્ ઔષધિ જે કામ કરે છે તે સર્વ કામ આ યોગિઓના કક્ષાદિ કરી શકે છે. તેમજ એક ઇન્દ્રિયથી પાંચે ઇન્દ્રિયની ગરજ સરી શકે છે. કાર્ય થઈ શકે તેવી લબ્ધિઓ (શક્તિઓ) પેદા થાય છે, આ સર્વ યોગનોજ મહિમા છે. ૮

વિવેચન—યોગના, માહાત્મ્યથી ઉપર જણાવેલ લબ્ધિઓ પેદા થવી અશક્ય નથી. ભલે અત્યારના કાળે કંઈક દુઃશક્ય લાગે પણ અશક્ય તો નથીજ. અત્યારે દુઃશક્ય લાગવાનું પણ કારણ સતત અભ્યાસ, તેવા સદ્ગુણીની નિષ્ઠતા, માયિક પ્રાણીઓના સગથી વિરક્તતા અને વૈરાગ્યની તીવ્રતા વિગેરે અનેક શુ નિમિત્તોનો અભાવજ છે, છતાં પૂર્વે અનેક મહાત્માઓએ આવી લબ્ધિઓનો સિદ્ધિઓનો લાભ મેળવ્યો છે. તેના અનેક દાખલાઓ પુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે. છતાં ગ્રંથ અંધિક થઈ જવાના ભયથી આહી એકંજ દ્રષ્ટાંત આપવામા આવે છે. પૂર્વે હસ્તિના-પુરમાં છ ખડનો લોકતા સનત્કુમાર ચક્રવર્તિ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના શરીરનુ રૂપ એટલુ બધું તેજસ્વી યા અમત્કારિક હતું કે ઇંદ્ર મહારાજ પણ સ્વર્ગમાં સ્વર્ગીઓની પાસે તેનું વર્ણન કરતો હતો તેને નહિ સર્દહતા વિજય અને વિજયંત નામના બે દેવો ચક્રવર્તિનુ રૂપ જોવા પૃથ્વી ઉપર આવ્યા એ અવસરે સનત્કુમાર રાજા સ્નાન કરતો હતો તેથી શરીર ખેળાદિથી ખરડાએલું હતું, છતાં તેનું રૂપ કે લાવણ્યતા ઢાકી ન રહી. દેવોને પણ આશ્ચર્ય થયું કે અહા! શું રાજાનુ રૂપ છે! વિસ્તાર પામેલા અષ્ટમીના ચદ્ર સરખું લલાટ શોભી રહ્યું છે. નિલોત્પલને જીતનારાં નેત્રો કર્ણ પર્યંત વિસ્તરાયેલા છે. દાંત અને હોઠે, પંડવ ણિઓના ફૂલોનો પરાભવ કર્યો છે આ કર્ણે શુક્તિકાઓને નિરસ્ત કરી છે. કંઠે પાચજન્ય શંખને જીત્યો છે. ભુજાઓ કરિ-રાજની સુંઢાદંડનો તિરસ્કાર કરે છે. આ હૃદયસ્થળ મેરૂપર્વતની શિલાની લક્ષ્મીને લુંટી લે છે, મધ્યભાગ સિંહના ઉદર સરખો છે. વધારે શું કહેવું? આના આખા શરીરની શોભા વર્ણનાતીત છે. ચદ્રની ચાંદની માફક આના ઉપર અભ્યગન છે કે કેમ તેની પણ ખબર પડતી નથી. જેમ ઇંદ્રે વર્ણન થયું છે તેમ યા તેથી અધિક

આનું સ્વરૂપ છે, અથવા ખરેખર મહાપુરૂષો કોઈ વખત અસત્ય નજ
 બોલે તેવામાં ચક્રવર્તિએ પુછ્યું તમે અહીં કેમ આવ્યા છો
 બ્રાહ્મણરૂપધારી તે દેવોએ જવાબ આપ્યો કે તમારું રૂપ અધિક
 સાંભળ્યું હતું અને તે કુતુહલથી પ્રેરાઈ અમે તે જોવા આવ્યા
 છીએ. રાજાએ જવાબ આપ્યો કે અત્યારે હું સ્નાન કરું છું,
 શરીર ખેળ પ્રમુખથી ખરડાયેલું છે, માટે રાજ્યાસન ઉપર બેસું
 ત્યારે તમે આવજો, તે અવસરે તમને વિશેષ મળ પડશે. બ્રાહ્મણ-
 રૂપ ધારી દેવોએ તેમ કરવા હા પાડી ચક્રવર્તી તૈયાર થઈ
 રાજ્યાસન પર બીરાજ્યો. દેવો ત્યાં આવ્યા અને તેનું રૂપ જોતાંજ
 તેઓનાં મુખો ઝાંખા થઈ ગયા. તેઓ ઉદ્દાસ થયા અને નિઃશ્વાસ
 નાખ્યો. અહા ! મનુષ્યના દેહોની આવી ક્ષણભર સ્થિતિ ! આની
 સર્વ શોભા નષ્ટ થઈ ગઈ ! આમ ઉદ્દાસ થયેલા તેઓને સનતકુ-
 મારે પૂછ્યું, તમે પહેલાં ઘણા ખુશી થયા હતા અને હમણાં
 આમ ઉદાસીન કેમ ? દેવોએ જણાવ્યું કે, હે રાજા ! અમે પહેલાં
 તારું રૂપ જોયું હતું તે અત્યારે નથી. અમે દેવો છીએ. ધરે તારું
 રૂપ વખાણ્યું તેથી આશ્ચર્ય પામી અમે જોવા આવ્યા હતા. આ
 તારું શરીર હમણાં અનેક રોગોથી ભરપુર થઈ ગયું છે, તેથી
 અમે ઉદ્દાસ થયા છીએ આ પ્રમાણે કહી તેઓ ચાલ્યા ગયા,
 રાજા પણ હિમથી દગ્ધ થયેલા વૃક્ષની માફક પોતાનું શરીર
 વિછાડેલું જોઈ વિચારવા લાગ્યો કે ધિક્કાર થાઓ ! આ શરીર
 નિરંતર રોગથી ભરપુર છે, છતાં મારા જેવા મૂઠ પુરૂષો ફેગટ
 તેમાં મૂર્છા કરે છે. લાકડામાં રહેલા ઘુણોની માફક રોગોથી આ
 શરીર વિદારણ કરાય છે. બાહ્યથી રમણીય પણ અંદર કૃમિઓથી
 ભરપુર વડના ટેટા સરખા આ શરીર રોગોથી ભરપુર છે. જેમ
 સેવાળ મહા સરોવરના પાણીનો યા શોભાનો નાશ કરે છે, તેમ
 રોગો શરીરના લાવણ્યનો નાશ કરે છે. શરીર સ્ત્રી જાય છે, પણ
 આશાઓ ઢીલી થતી નથી, રૂપ જાય છે, પણ પાપબુદ્ધિ ઘટતી નથી;
 જરા સ્ફુરે છે પણ જ્ઞાન સ્ફુરતું નથી. આવા સસારી જીવોનાં ચેષ્ટિ-
 તને ધિક્કાર થાઓ. ખેર ! આજકાલ નાશ પામવાવાળા આ દેહથી
 તપશ્ચર્યા કરી કર્મની નિર્જરા મેળવવી તેજ સાર છે. અરે ! મેં

ફેગટ આ દેહનો આ રૂપનો ગર્વ કર્યો. તે દેહે મને દગો દીધો, પણ હજી જ્યાં સુધી તે પડી ન જાય તે પહેલાં તેમાંથી નેટલું બની શકે તેટલું આત્મસાધન કરી લઉં. આ પ્રમાણે વૈરાગિ ચક્રવર્તિએ પુત્રને રાજ સોંપી વિનયધર મુનિ પાસે ચારિત્ર લીધું. મોહથી તેનો પ્રેમાળ પરિવાર છ માસ પર્યંત પાછળ ફર્યો; પણ નિઃકંપાય ઉદાસીન, મમત્વરહિત અને નિર્જય તે મહાત્માને જાણી છેવટે તેઓ પાછા ફર્યા. સનત્કુમાર મહામુનિને પણ સરસ વિરસ તથા અનિયમિત આહાર લેતાં શરીરમાં રોગો વૃદ્ધિ પામ્યા. ક્ષણભંગુર દેહનો ભરોંસો શા માટે કરવો? તેમાંથી આપણું કામ કાઢી લેવું, તે તો પડી જશેજ. આ ઇરાદાથી તે મહાત્માએ મહાન્ તપશ્ચર્યા કરવા માંડી, તપશ્ચર્યા અને આત્મધ્યાન કરતાં સાતસો વર્ષો નીકળી ગયાં તે અરસામાં તેઓને અનેક લબ્ધિઓ સિદ્ધિઓ પેદા થઇ. એક વખત આ મહાત્માની સહનશીલતા અને શરીર ઉપર પણ નિર્મમત્વ જોઇ ફરી દેવો આગળ ધંદ્રે પ્રશંસા કરી કે, હે દેવો ! બળતા અગ્નિના પુળાની માફક ચક્રવર્તીની રૂદ્ધિનો ત્યાગ કરી ઘોર તપશ્ચર્યાથી અનેક લબ્ધિઓ પેદા થયેલી છે છતાં શરીરથી નિરપેક્ષ આ સનત્કુમાર મુનિ બીલકુલ ચિકિત્સા કરતાં આ કરાવતા નથી. તેજ દેવો ફરી વૈદનું રૂપ કરી તે મુનિ પાસે આવ્યા અને અમે મહાન્ વૈદો છીએ; તેમ કહી સનત્કુમારને ચિકિત્સા કરવા પ્રેરણા કરી સનત્કુમાર તેમને કહે છે કે હે વૈદો ! રોગ એ પ્રકારના છે; બાહ્ય અને અભ્યંતર; બાહ્ય રોગોની મને બીલકુલ દરકાર નથી પણ રાગદ્વેષ, કામક્રોધ, માયાલોભ - વિગેરે અંતરંગ રોગો મારામાં છે તેની ચિકિત્સા કરતા હો તો હું કરાવીશ, કેમકે બાહ્ય રોગો કાઢવાનું સામર્થ્ય મારામાં છે. પછી દેવોને બતાવવા ખાતર પોતાના કંઈ તથા શુંકે વિગેરેવડે રોગોથી ભરપુર એક આંગડી ઉપર લેપ કર્યો કે તત્કાળ પૂર્વના રૂપથી પણ અધિક રૂપવાન થઈ દેવો આશ્ચર્ય પામી પગમાં પડ્યા અને જણાવ્યું કે જેવી રીતે બાહ્ય રોગો કાઢવાની શક્તિ તમારામાં છે, તેવી અંતરંગ રોગ કાઢવાની શક્તિ પણ તમારામાં છેજ. ઈંદ્રની કરેલી પ્રશંસા વિગેરે જણાવી ખુશી થતા દેવો,

દેવલોકમાં ગયા આ પ્રમાણે સનત્કુમાર: યોગીનાં કદ મળ મૂત્રાદિ દરેક વસ્તુઓ યોગના પ્રભાવથી મહાન્ ઔષધિ તુલ્ય થયાં હતાં, તેમ બીજી પણ અનેક લબ્ધિઓ અને સિદ્ધિઓ યોગથી થાય છે.

ચારણાશીવિપાવધિ, મન:પર્યાયસંપદ: ॥

યોગકલ્પદુમર્સ્યતા, વિકાસિકુસુમશ્રિય: ॥ ૯ ॥

આકાશમાં આલવાની લબ્ધિ, નિગ્રહ અનુગ્રહ કરવામાં સમર્થતાવાળી લબ્ધિ, અવધિજ્ઞાનની સંપદા અને બીજાના મનના પર્યાયને જાણવાની સંપદા, આ સર્વ યોગરૂપ વૃક્ષના વિકસ્વર થયેલા પુષ્પોની શોભા છે.

વિવેચન—યોગનું ખરેખરું ફલ તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ જ છે, જે આગળ કહેવામાં આવશે. પણ આ પૂર્વોક્ત લબ્ધિઓ સિદ્ધિઓ અને સંપદાઓ તે તો યોગ્યરૂપ કટપવૃક્ષના સુગંધી અને વિકસ્વર થયેલાં પુષ્પો છે. જે વૃક્ષના પુષ્પો પણ આશ્ચર્યજનક અને સુખદાયક હોય છે, ત્યારે તેનાં ફલો કેટલાં બધાં સુખરૂપ હશે એ પોતેજ વિચારવાનું છે.

અહો યોગસ્ય માહાત્મ્યં, પ્રાજ્યં સામ્રાજ્યમુદ્વહન્ ॥

અવાપ કેવલજ્ઞાનં, ભરતો ભરતાધિપ: ॥ ૧૦ ॥

અહા શું યોગનું માહાત્મ્ય ! મહા વિસ્તારવાળા સ્વતંત્ર રાજ્યને ધારણ કરનાર ભરત ક્ષેત્રનો અધિપતિ, ભરત રાજા આરિસા ભુવનમાં યોગના મહાત્મ્યથી કેવલજ્ઞાન પામ્યો !

વિવેચન—આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરાના અંતિમ ભાગમાં ઘણાંજ લોખાં અને સરલ સ્વભાવનાં પણ ધર્માધર્મના વિવેક વિનાનાં, અનેક યુગલિક માનવોથી ભરપુર ભૂમિ ઉપર નાસિરાજની માફકેવા નામની પત્નીની કુક્ષિથી રૂષભદેવજીનો જન્મ થયો. પૂર્વ જન્મની સંયમ ક્રિયાથી યોગી પદના અતુલવી તે ભગવાન ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મ્યા હતા તેમણે જ્ઞાનાલોકથી તે યુગલીકોને મોક્ષનો માર્ગ બતાવવા માટે પ્રથમ નીતિ માર્ગથી ભરપુર વ્યવહાર માર્ગ બતાવ્યો. નીતિ માર્ગમાં નિપુણ કરી પૂર્ણ જ્ઞાન અને મિથુન્તિ મેળવવી માટે પોતાની ભરતીદિ સાં યુગ્માને

રાજ્યાદિ અધિકાર વહેચી આપી પોતે શ્રમણ માર્ગ સ્વીકાર કર્યો. જ્ઞાનક્રિયાની પ્રબળતાથી કર્મના આવરણો દૂર કરી કેવલજ્ઞાન પેદા કર્યું અને સત્ય ધર્મનો તાત્વિક ઉપદેશ આપી મનુષ્યોને ધાર્મિક રસ્તે દોર્યા.

ભરતરાજને રાજ્ય પામ્યા પછી પૂર્વ જન્મના પુણ્યાનુસાર ચૌદ રત્નો અને નવ નિધાન પ્રાપ્ત થયાં. ભરતદેવના પૂર્ણ છ ખંડ પોતાને સ્વાધિન કરી ચક્રવર્તિપણાનો રાજ્યાભિષેક પામી શક્યા.

એક વખત આરિસાભુવનમાં (આરિસાનાજ ઘરમાં) વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવા માટે ગયા. ત્યાં યથાયોગ્ય જ્યાં જોઈએ ત્યાં વસ્ત્ર અને અલંકાર પહેરી પોતાના શરીરને આરીસામાં જુવે છે; તો એક આંગળીમાંથી વિટી પડી ગએલી જણાઈ. અલંકારથી ભરપૂર ખીજી આંગળીઓની આગળ આ આંગળી નિસ્તેજ ચાને આખી જણાઈ. દિવસે દેખાતા ચદ્ર સરખી આંગળી જોઈ અંગ ઉપરનાં સર્વ વસ્ત્રો અને આભુષણો દૂર કર્યાં. દૂર કરવાનું કારણ એ કે વસ્ત્રાભૂષણ સિવાય શરીર શોભે છે કે કેમ ? વસ્ત્રાભૂષણો દૂર થતાં હિમથી ઢગ્ધ થએલ વૃક્ષના સરખું અશોભનિક શરીર જણાયું.

આંહી વિચારનો પ્રવાહ બદલાયો અને તે આગળ વધ્યો. રાજ્ય ખટપટના અને અંતેઉર (અંત.પુર) સંગ્રહી વિચાર ભૂલાયા. શરીરને વસ્ત્રાભૂષણોથી શોભાવવું એ તો પથ્થર અને માટી ચા રેતીથી બનાવેલા ઘરને સાફ દેખાડવા ઉપર ચુનો લગાડવા જેવું છે. ચુનાની દીવાલો સારી લાગે છે, પણ અંદર શું છે તે વિચારતાં તો પથરા, કાંકરા, માટી ને રેતી વિગેરે જ જણાય છે. તેમ આ શરીર પણ સુંદર ત્વચાએ મઢેલ હોવાથી જ રમણીય લાગે છે, પણ અંદરથી તો તે લોહી, માંસ, હાડ, વિષ્ણુ, મૂત્ર, પિત્ત, કફ, અને મજ્જાદિથી ભરપૂર છે. કપુર, કસ્તુરી, અને ચંદન પ્રમુખ, ઉત્તમ સુગંધી દ્રવ્યો પણ આ શરીરનાં સયોગથી દૂષિત ચા હર્ગધિત થાય છે. આ શરીરાદિના મોડું મમત્વથી અરહંત (રેટ)ની ઘટીકાઓ માફક આ જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. આ શરીરની વૃદ્ધિહાનિ થાય છે. પુણ્યલોના ચય અપચયથી વૃદ્ધિ હાનિ પામતું શરીર તે હું નજ હોઈ શકું. આ

હુનિયાના માયિક વિષયોથી વિરક્ત થઈ મોક્ષક્ષણ આપનાર તપ-
શ્રય્યાદિ જેણે અંગીકાર કરી છે, તેણેજ આવા ક્ષણભગુર શરીરને
પણ સાર્થક કર્યું છે. સસારરૂપ દુર્ગંધવાળી એક ખાડ છે કે-જે
શૃંગાર રસરૂપ ક્રીડાથી ભરપુર છે. તેની અંદર હું જાણતાં છતાં
પણ શુકરની માફક સુખ માની રહ્યો છું. મને ધિક્કાર થાઓ કે
સાઠ હજાર વર્ષ પર્વત આ ધરાતલ ઉપર ભમી ભમી આ એક થોડા
વખતના જીવન માટે મહાન્ અકાર્યો મારાથી બન્યાં છે. ધન્ય છે
મારા બાહુબલિ આદિ વીર બધુઓને ! કે જેમણે તૃણની માફક
રાંજ્યભારાદિ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી પિતાજી રૂપભદ્રેવ પ્રભુને શરણે
રહી, પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી, મોક્ષ સુખ સુપ્રાપ્ત કર્યું છે. ખરે તે
પિતાના તેજ સુપુત્રો છે, કે જેઓ તેમને માર્ગે ચાલનાર થયા
છે. હું ખરેખર સુપુત્ર નહિજ, નહિંતર પિતાજી પણ મારી
ઉપેક્ષા શા માટે કરે ? જેમ નવાણું લાઈઓને શરણે રાખ્યા તેમ
મને શા માટે ન રાખે ? અથવા તેમનો શું દોષ છે ? જીવો
પોતપોતાના કર્મોથીજ સુખી, દુઃખી, માનનીય અને અમાનનીય
થાય છે. સંસાર રૂપ કુવામાં પડતા પ્રાણીઓનો બચાવ માતા,
બેન, લાઈ કે સ્ત્રી કે ઈર્ષ પણ કરી શકતું નથી, આવું મહાન્ સ્વતંત્ર
રાજ્ય તે અદાચલ છે, ચૌવન પણ પતિત થવાનુંજ. લક્ષ્મી પણ
જ્યાં અંચળ, અહો ! ત્યાં સુખ તો ક્યાંથીજ હોય ! સુખની આશા
ક્યાંથી રાખી શકાય ? હું કોઈનું રક્ષણ કરી શકું તેમ નથીજ.
કારણ કર્મોથી બધાએલ અને સસારથી ઘેરાએલ છું. ત્યારે આ
બીજાઓ મારી સાથના સસારી જીવો તેઓ પણ મારું રક્ષણ
કેમ કરી શકશે ? કારણ એક સરખાજ રોગવાળા અમે છીએ, વળી
તેઓનાં કર્મો અને મારાં કર્મો પણ જુદાંજ આ પણ એક સળળ
કારણ છે કે આંધળો આંધળાને દોરી ઠેકાણાસર પહોંચાડી શકેજ
નહિ. ત્યારે અત્યાર સુધી હું તેમનો અને તેઓ મારાં એવી
મારી માન્યતા મિથ્યાજ ઠરી. જ્યારે આ કુટુંબીઓ જુદાં છે, તો
મેહલાતો અને રાજ્યસત્તા એ પણ જુદી છે. એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવાય
છે. અરે એ તો દૂર ચા જુદી માલૂમ પડેજ છે. પણ આ નજીકમા
નજીક રહેલ દેહ તે પણ જુદોજ માલૂમ પડે છે. કારણકે ભવાંત-

રોના ગમન અવસરે સાથે ન જનાર અને પુત્રલોના ચય અપ-
ચયથી વૃદ્ધિ હાનિ પામનાર તે હું નજ હોઈ શકું, ત્યારે હું
કોણુ ? આ સર્વથી બુદ્ધોજ. એકેજ. આ જગ્યાએ યોગની અપૂર્વ
સ્થિતિનો પ્રારભ થઈ ચૂકયોજ. દેહ ગેહાદિ સંયોગિક બાહ્ય
વસ્તુઓને આત્મભાવથી બુદ્ધી સમજવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ
પણ તાદૃશ સ્પર્શજ્ઞાનથી જેવું સમજ્યા, તેવોજ અનુભવ ઢગ્વા
લાગ્યા. આ ઠેકાણે તે મહાશય ભરત મહારાજ શરીર સ્થિતિનું ભાન
ભૂલી ગયા. મનની એકાગ્રતા તો થઈ હતી તેમાં વધારો થતો
આદ્યો આબુખાબુ થતા શબ્દો સંભળાવા ન લાગ્યા. ધૃતિ અને
તેના વિષયોથી મન બુદ્ધ પડ્યું, અજ્ઞાનજન્ય સ્વતંત્ર વિચારોથી
પણ મન બુદ્ધ પડ્યું, અને અતે તે મન આત્મભાવમાં
લીન થઈ ગયું મનના વ્યાપારો બંધ પડ્યા. આત્મભાવની તી-
વ્રતા થા એકતા એકેજ પ્રવર્તવા લાગી. એ એકતામાં કર્મનો ક્ષય
કરનારી ક્ષયકચ્છેણી (પરિણામની વિશુદ્ધતા) વૃદ્ધિગત થઈ. જ્ઞાનના
આવગ્જો તીવ્ર તાપના જોરથી વાદળની માફક પીગળ્યાં. મોહભાવ
દેહ ઉપરથી અને શુભાશુભ કર્મો ઉપરથી પણ ગયો. ક્રોધાદિકનો
સર્વથા ક્ષય થયો આ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં અરૂણોદય અને
પછી સૂર્યોદય તેમજ પરમાવધિ અને તેની પછાડીજ લોકાલોક
પ્રકાશક દૈવદ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું “ અહા શું યોગનો મહિમા !
શું યોગનું પરાક્રમ ! જે મહારાજ છ ખંડનો લોકતા ગૃહસ્થા-
શ્રમમા રહ્યો હતો, તે મહારાજ એક સ્વદય વખતમાં યોગની
પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો અને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન પામી કૃતકૃત થયો. ”
દેવોએ શ્રમણનો વેશ આપ્યો વેશ પહેરી અનેક જીવોને યોગનો
મહાન્ માર્ગ બતાવી મોક્ષમાર્ગના પથિકો બનાવ્યા. તદ્ભવસંબંધી
આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મોક્ષ સ્થિતિને પામ્યા

આ મહારાજના મોઢક ચરિત્રમાંથી આપણે ઘણું સમજવાનું
અને લેવાનું છે. તે મહાશયની વિચારશક્તિ, એકાગ્રતા, વૈરાગ્ય,
અને જાણ્યું કે તરતજ તેમ પ્રવર્તન કરવાની પ્રવીણતા વિગેરે સ-
મજી તથાવિધ પ્રયત્ન કરનાર અવશ્ય વૈરાગ્ય અને સતત અભ્યાસ-
સના પ્રમાણમાં કાયદો મેળવી શકે છે.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે “ ભરત મહારાજાએ પૂર્વ જન્મમાં શ્રમણપણું આદર્યું હતું, યોગનો અનુભવ કર્યો હતો, તેથીજ અદ્ય વખતમાં વિચાર શક્તિની પ્રળતાએ કર્મના પડદાઓ દૂર કરી આરિસાભુવનમાં આત્મસ્થિતિ અનુભવી શક્યા. પણ જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં યોગાનુભવ કર્યો નથી, તેઓને તો યોગનો આરંભ કર્યા પછી આત્મતત્ત્વ મેળવતાં ઘણો વખત લાગવો જોઈએ. ” તે શંકાનું સમાધાન નીચેના શ્લોકથી આચાર્યશ્રી આપે છે.

યોગિની મરૂદેવા.

પૂર્વમપ્રાપ્તધર્માપિ, પરમાનંદ નંદિતા ॥

યોગપ્રભાવતઃ પ્રાપ, મરૂદેવા પરં પદમ્ ॥ ૧૧ ॥

પહેલાં કોઈ પણ જન્મમાં ધર્મ નહિ પામેલાં છતાં યોગના પ્રભાવથી પરમાનંદથી સમૃદ્ધિવાન મરૂદેવીમાતા પરમપદ (મોક્ષ-પદ) પામ્યાં.

વિવેચન:—મરૂદેવાજી રૂપભદ્રે લગવાનમાં માતાજી હતાં. તેઓનું માનવ જન્મમાં આવવાપણું મરૂદેવીના ભવમા પ્રથમજ થયું હતું, અનાદિ નિગોદમાંથી ઉચે ચઢતાં તેઓનો જીવ એક કેળના ઝાડમાં ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યાં જોડમાં કથેરનું ઝાડ કાંટાવાળું હતું. વાયુના ઝપાટાથી તે ઝાડ કેળ સાથે અથડાતું, અને તેથી તે ઝાડના જીવને વિશેષ દુઃખ થતું હતું. પરંતુ તેને સહન કરી કેળના ભવમાંજ અવ્યક્તપણે અકામ નિર્જરા ઉપા-ર્જન કરી, મરૂદેવાજીપણે ઉત્પન્ન થયાં હતાં. વિરક્ત દશાથી વાસિત થઈ રૂપભદ્રેવજીએ જ્યારે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું તે દિવસથી મરૂદેવાજીને વિશેષ દુઃખ લાગી આવ્યું. મોહની પ્રળતાથી, આત્માને તારનાર અને જગત્ જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર કાર્યમાં પુત્રનું પ્રવર્તન છતાં, પુત્રના મોહમા મોહિત થએલ માતાને તે કામ દુઃખદ લાગ્યું તેઓની ઉદાસીનતાનો પાર ન રહ્યો. સુખની સેજમાં ઉછરેલ મારો પુત્ર અત્યારે એક સામાન્ય મનુષ્યથી પણ વધારે દુઃખ ભોગવે છે. જંગલના મનુષ્યોની માફક તે એકલો વનમાં દ્રવ્ય

કરે છે. તેને ટાઢ લાગતી હશે, ઓઢવાનાં વસ્ત્રો પણ તેની પાસે નથી. ઉનાળામાં તાપ લાગતો હશે, ભૂખ તરસ આદિ પણ વેઠવાં પડતાં હશે. તેને ખાવાને કોણુ આપતું હશે ! “ હે ભરત, મારો પુત્ર આવાં હ.ખો સહન કરે છે. તું તેની સાર સંભાળ પણ લેતો નથી અને રાજ્યના સુખમા મગ્ન થયો છે.” આ પ્રમાણે ભરતને ઓળલા આપતા અને પુત્રના વિયોગથી લાંબો વખત રૂઢન અને વિલાપ કરતા મરૂદેવાળની આંખે આંખ ચા પડલ આવી ગયાં, પણ પુત્ર તરફનો પ્રેમ ઓછો ન થયો. ભરત રાજ સમજાવતા હતા કે—“ માતાજી આપ ખેદ ન ધરો. મારા પિતાજીએ વૈરાગ્ય લાવની ઉત્કંટતાથીજ સસાર મૂકી દીધો છે. આ રાજ્યાદિકનાં સુખો તેમને હ.ખરૂપ લાગ્યાં છે. આ સયોગનો વિયોગ અવશ્ય થશેજ. સપદા એ વિપદા રૂપજ છે કોઈ કોઈનુ રક્ષણ કરનાર નથીજ. સ્વકર્માનુસાર જીવો એકલાજ હ.ખાદિનો અનુભવ કરે છે આ તેમની તીવ્ર લાવના છે. જન્મ જરા મરણાદિ વિષય વ્યાધિઓ દરેક જીવોને હ.ખ આપે છે. અને તેથીજ લય પામી મારા પિતાશ્રી તીવ્ર તપશ્ચર્યા અને ધ્યાન કરી, તે હ.ખો દુર કરવાનું ઔષધ સેવે છે આપ આ સસારનું સ્વરૂપ વિચારો અને આત્મિક લાવનાને પ્રણલ કરો, તો આપને પણ સસારની અસારતાજ જણાઈ આવશે મારા પિતાશ્રી જેને માટે પ્રયત્ન કરે છે, તે જ્યારે પ્રગટ થશે ત્યારે માતા ! હું તમને બતાવીશ, કે તેઓ આ અમારા કરતાં કોટીગણું સુખ અનુભવે છે, અને હું પણ ખરૂં સુખ તો તેજ માનુ છું ગમે તે અવસરે અમને પણ તેનો આશ્રધ લીધા સિવાય ખરૂં સુખ તો નથીજ.” આ પ્રમાણે અનેક વચનચુક્તિથી ભરત મરૂદેવાળને સમજાવતા હતા, પણ મોહના પ્રણા આવરણથી ભરતના શબ્દોની અસર તેમને થતી નહોતી.

આ બાજુ રૂપલદેવ લગવાન પણ સયમ ધારણ કરી જ્ઞાન ધ્યાનમાં મગ્નપણે પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવો લાગ્યા. એક સ્થળે નિયત ન રહેતાં અને મનુષ્યાદિના સર્ગમાં ન આવતાં વનો, પહાડો, જંગલો, રાનો અને ગુફા પ્રમુખમાં રહી એકાગ્રતાપૂર્વક ઘણો લાગ ધ્યાનમાંજ નિર્ગમન કરતા. આહારાદિકની જરૂર જણાયે

વસ્તીમાં જતા હતા. આ પ્રમાણે એકદર હજાર વર્ષ જેટલો લાંબો સમય જવા પછી એક વખત પુરીમતાલ નામના શહેરના ઈશાન ખુણામાં આવેલા સકટાનન નામના વનમાં ન્યગ્રોધ (વડ) વૃક્ષની નીચે અઠમ તપ કરી ધ્યાનસ્થપણે રહેતાં પરિણામની વિશેષ વિશુદ્ધતા અને ધ્યાનની પ્રગલ્ભતાએ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર (કર્મને ખપાવવાની તીવ્ર ધારા ઉપર) આરૂઢ થતાં તેમને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે અવસરે દેવોએ સમવસરણુ યનાવ્યું. દેવહુંદુલિના શબ્દો થવા લાગ્યા. વનપાલકે ભરત રાજાને જઈ વધામણી આપી. ભરત રાજાએ ચતુરગિણી સેના તૈયાર કરાવી મરૂદેવાજી માતા પાસે આવી તેમને વધામણી આપી તે કહેવા લાગ્યા કે, માતાજી ! પુત્ર વિયોગથી આપ ઘણાંજ દુઃખી થાઓ છો. આજે આપના દુઃખનો અંત આવ્યો છે. રૂપભદ્રેવજીને કૈવલ્યજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, દેવોએ સમવસરણુ રચ્યું છે. ચાલો, ઉઠો માતાજી ! પુત્રનાં દર્શન કરાવું.” આ વચનો સાંભળી ઘણાંજ હર્ષથી માતાજી તૈયાર થયાં. હાથી ઉપર માતાજીને બેસાડી ભરત રાજા છત્ર ધરી તેમની પાછળ બેઠા. સમવસરણુ દૂરથી દેખાતાં માતાને ઉદ્દેશીને ભરત બોલ્યો ” જુઓ માતાજી ! આપના પુત્રની ઋદ્ધિ. આ હુંદુલિના શબ્દો સંભળાય છે. જુઓ આ દેવદેવીઓનો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. સાંભળો તો ખરાં ! માલકોષ રાગમાં જે સુદર ધ્વનિ સંભળાય છે, તે આ સર્વ દેવાદિકોને ઉપદેશ આપતા આપના પુત્રનોજ છે.”

આ અવસરે મરૂદેવાજીના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. હજાર વર્ષના વિયોગી પુત્રનો મેળાપ, અને તેમાં પણ આટલી બધી મહત્ત્વતાને પામેલ પુત્રનાં દર્શન; એ તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખનારા થયાં. પ્રેમાવેશથી માતાજીને હર્ષાશ્રુ વેહેવા લાગ્યાં. અને તે એટલા બધા ભેશથી કે તેમનાં પેહેરેલ વસ્ત્રો પણ ભીન્નઈ ગયાં. આ હર્ષાવેશમાં તેમની આંખે આવી ગયેલ ઝાખ ચા પડળ ખુલી ગયા. તેઓ જેમ પ્રગટપણે શબ્દો સાંભળતાં હતા તેમ સ્પષ્ટપણે જોવા લાગ્યાં.

આ સર્વ પુત્રની ઋદ્ધિ અને રચના જોતા તેમના પરિણામો બહુલાયાં. જેમ દ્રવ્યથી નેત્રનાં પડલો દૂર થયાં તેમ ભાવથી કર્મ

પડળો પણ દૂર થવાનો વખત નિકટ આવ્યો. વિચારદશામાં આગળ વધ્યાં કે અહા ! હું તો પુત્રના મોહથી ઝુરીઝુરીને ઘેલા જેવી થઈ ગઈ. રૂઢન કરી કરીને તો આંખે પડળ આવ્યાં, છતાં આ પુત્રની નિર્મોહિતા તો જુઓ !! એ આટલું બધું સુખ લોગવે છે, આટલા બધા દેવો એની પાસે છે, છતાં મારી પાસે કોઈ માણસ યા દેવને પણ ન મોકલ્યો. ત્યારે આ નિર્મોહી પુત્ર મને સંભારતો તો શાનોજ હશે ! જો માતાનો ખરો સ્નેહ આને હોય તો આ માંહેલું કાંઈ પણ બનવું જોઈએ. મેં તો ફેકટજ આને માટે ઝુરી ઝુરી રૂઢન કરી કરી મારા આત્માને દૂષિત કર્યો. આવો એકપક્ષી સ્નેહ શા માટે કરવો જોઈએ ? અથવા એ તો વીતરાગ છે પહેલાં પણ વૈરાગ્યતા સૂચક શ્રમણપણુ એણે સ્વીકાર્યું હતું અને હવે તો તદ્દન નિર્મોહિત થયો તે મને શા માટે યાદ કરે ? સ્નેહીઓને શ્રમણપણુ લઈને યાદ કરવાં, એ તો વીતરાગના માર્ગમાં સરાગતા થવાનો સંભવ છે, અથવા એક વિઘ્ન છે. ત્યારે આવો મોહ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ શું ? અજ્ઞાનતાજ. મારા કરતાં અધિકતા તેનામાં શાની ? નિર્મોહતાનીજ. આત્મા તો તે પણ અને હું પણ, છતાં આવા તફાવતો શાને લઈને ? અરે ! કર્મની ઉપાધિને લઈનેજ. જો કર્મો ઉપાધિજ છે, તો સ્વભાવ તો નહિજ, અને જો સ્વભાવતા નથી તો પરભાવતા છેજ. અને પરભાવતા તે તો દૂર થઈ શકેજ, અને જો પરભાવતા દૂર થઈ જાય તો પછી મારા અને તેનામાં જે તફાવત દેખાય છે તે નજ રહે. આત્માનું સત્તા સામર્થ્ય સરખું તો ખરુંજ, ત્યારે હવે હું આ મોહ મૂકી દઉં અને મારી સત્તાના સામર્થ્ય ઉપર આવું. આ વિચારોની ધારાએ તેમનો બાહ્યભાવ દૂર થયો. અંતરુભાવની જાગૃતિ થઈ તે જાગૃતિએ પરમ ભાવભણી પ્રેરણા કરી. આ પરમભાવની ઉત્કર્ષતામાં ખરો વિવેક પ્રગટ થયો. તન મન અને વચનથી પણ પર તે હું પોતે છું, તે અનુભવમાં પ્રવેશ થયો તે અનુભવના પ્રવેશમાં વ્યવહારિક ભાન બૂલાયું શુદ્ધ ઉપયોગની તીવ્રતારૂપ દાવાનગથી કર્મકાષ્ટો બગવા લાગ્યાં અને થોડા વખતમાં તો ચાર ઘાતિકર્મ દૂર થતાં કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. આ જ્ઞાન થતાની સાંચે આંયુધ્ય પૂર્ણ

યવાળી ચાર ચવાળી કોર્મો પણ વિલય થયાં. ઝીલેશીકરણ* માં પ્રવેશ થઈ કોર્મો હવે યનાં ચમદ્યજિએ મોક્ષ પ્રાપ્ત થયું. દેવોએ મોક્ષસ્થ કરી તેમના પવિત્ર દેહને ક્ષીર અમુદમાં વડન કર્યો.

આ પ્રમાણે પ્રથમજી માનવબળમાં પ્રવેશ કરનાર અને પૂર્વે યોગાદિક પ્રયોગનું બીજકુલ એવન પણ નહીં કરનારાં માફદેવાલુ યોરા વખતના તીવ્ર યોગની સુધાયથી મોક્ષ મેળવી શક્યાં, માટે યોગનું માદાન્વય અઘોરિક છે. એ તો નિઃસંશય છે. ૧૧

આંદી કાંઈ મંકા કરે કે માફદેવાલુએ પૂર્વ જન્મમાં યોગનું એવન નહીં કર્યું હતું, તેમ તેમણે તીવ્ર પાપ પણ નહીં કર્યું હતું: એટલે અપ્યસ્થ ભાવે યોગની યોગી મદદથી મોક્ષ મેળવ્યું, પણ જેઓ મદાન્વય ધાર પાપ કરનાર છે. તેઓને યોગથી લાભ મળી શકે કે? આ પ્રશ્ન યા શંકાના મનાધાન માટે આચાર્યશ્રી નીચેના મ્લોક કહે છે.—

મહાત્મા દૃઢપ્રહારી.

ત્રવ્યસ્ત્રીભ્રૂગોચાન, પાતકાન્નરકાતિયે: ॥

દૃઢપ્રહારિપ્રભૃતે, યોગો હસ્તાવલંબનમ્ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાશ્ન, સ્ત્રી, બાળક અને ગાયના ઘાત કરવાના પાપથી નરકના અતિથિ (પરોણા) તરીકે જવાને તૈયાર થએલા દૃઢપ્રહારી આદિનું રક્ષણ કરનાર યોગજ છે. ૧૨.

વિવેચન—પ્રાશ્ન, સ્ત્રી, બાળક અને ગાય આ ચાર હુલ્યાઓ લોકોમાં બહુ નિંદનીય ગણવામાં આવી છે, તે અપેક્ષાએ આંહી વિશેષ જણાવવા માટે ગ્રહણ કર્યું છે. નહિ તર જીવોની હિંસામાં સામાન્ય પાપ સરખું ગણવામાં આવ્યું છે. આવી ધોર હિંસા કરનારાઓ પણ યોગના અવલંબનથી નરકમાં જતા અટકી તેજ લવમા નિર્વાણપદ પામ્યા છે. એજ યોગની મહાન્ શક્તિ અને

* પહાડની માફક મન વચન કાયાના યોગોને સ્થિર કરી અનન્ય-ભાવે આત્મભાવમાં રહેવું તે ઝીલેશીકરણ.

આદરણીયતા, જણાવી આપે છે. દૃઢપ્રહારી કેણ હોતો, અને કેવા પ્રસંગોમાં તેણે યોગનું અવલંબન કર્યું તે પ્રસંગોપાત જણાવવું ઉચિત છે, એમ ધારી તેનું ચરિત્ર આંહિ આપીએ છીએ.

કોઇ એક નગરમાં સ્વભાવથીજ ઉદ્ધત પ્રકૃતિવાળો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. પાપબુદ્ધિ અને અન્યાયમાં આસક્ત જોઇ કેટલાંજે તેને ગામમાંથી કાઢી મૂક્યો. ફરતો ફરતો એક અટવીમાં ચોરના નાયકને મળ્યો. કેટલાક દિવસ ત્યાં રહ્યો. પોતાના સરખા આચરણવાળા તે બ્રાહ્મણને જાણીને ચોરના નાયકે તેને પુત્ર તરીકે રાખ્યો. યુદ્ધના પ્રસંગમાં ઘણીજ સપ્ત રીતે પ્રહાર કરતો જોઇ તેઓએ તેનું દૃઢપ્રહારી નામ પાડ્યું. ચોરનો નાયક કાળાંતરે મરણ પામ્યો. બધા ચોરોએ એકઠા થઇ તેને નાયકપણે સ્થાપ્યો. એક દિવસે ચોરની મોટી સેના સાથે લઇ તે કુશસ્થળ નામના ગામમા દાખલ થયો અને છુટથી તે ગામ હુંટવા માડ્યું. તેજ ગામમાં એક ગરીબ અવસ્થાવાળો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેનાં નાનાં નાના બાળકો તેની પાસે કેટલાક દિવસથી ખીરની ચાચના કરતાં હતાં એક દિવસે છોકરાંઓના મનોરથો પૂરણ કરવા ગામમાં ચાચના કરી તેણે ખીરનો સામાન મેળવ્યો. ખીર તૈયાર કરી નદી ઉપર સ્નાન કરવા બ્રાહ્મણ ગયો, તેટલામા કેટલાક ચોરો ફરતા ફરતા તેનેજ ઘેર આવ્યા. ખરેખર દૈવ દુર્ખલનેજ મારે છે. તપાસ કરતા તે ગરીબ બ્રાહ્મણના ઘરમાં તેવો કીમતી માલ ન નીકળ્યો. તેવામા તૈયાર થયેલી ખીરના ઉપર કેટલા ભૂખ્યા થએલ ચોરોની નજર ગઇ તત્કાળ ખીરથી ભરેલું વાસણ ઉપાડ્યું આ બનાવ જોઇ પેલા નાનાં નાના બાળકો ઘણા દિવસના ખીરના મનોરથવાળાં હતાં તેના તો હોંશજ ઉડી ગયા. અરે ! શું આજે તૈયાર થયેલું ભોજન પણ આપણને ખાવા નહીં મળે ? તેમાથી એક એ છોકરાં નદી ઉપર સ્નાન કરવા ગએલ પોતાના પિતાને ખબર આપવા દોડી ગયાં. બ્રાહ્મણ પણ આ સમાચાર સાંભળતાંજ ક્રોધથી ધમધમતો અને આબુખાબુમાંથી એક મોટી કમાડની જળરજસ્ત ભોગળ લઇ ચોરો ઉપર દોડી આવ્યો અને મરણીઓ થઇ ચોરોને પ્રહાર કરવા, લાગ્યો લાકડીના પ્રહાર પડ-

વાલી જેમ કાગડાઓ નાસે તેમ ચારે ચારે દિશામાં નાચવા લાગ્યા. અને કેટલાકને તો તેણે ઠારજ કરી દીધા. આ બનાવ જોઈ ચારેતો નાયક દેવપ્રહારી ત્યાં આવ્યો. એકલા માણસને આવી રીતે પોતાના માળતીઓનો સહાર કરતો જોઈ તેનું લોહી ઉછળી આવ્યું. જેવો ઘરમાં પ્રાંથાળને સજ્જત પ્રદાર કરવા બંધ છે, તેવામાં એક મનજીવ ગાય તેને ફાટતી હાથ તેમ આડી આવી. ખરે ! મારા કામમાં આ ક્યાં વિશ કરવા આવી ? એમ ધારી તે પ્રદાર ગાયના ઉપર કર્યો એકજ પ્રદારથી ગાયનું ધડ છુટું પડ્યું ત્યાંથી આગળ વધ્યો. તેવામાં પૂર્ણમાસવાળી મગભાં પેલા પ્રાંથાળની સ્ત્રી વચ્ચમાં મતા કરવા આવી. તેને પણ એકજ પ્રદારથી ગર્ભસહિત કાપી નાખી અને છેવટે પ્રાંથાળને પણ મારી નાંખ્યો. આવો મહાન બેદ-કાન્ક બનાવ જોઈ તે પ્રાંથાળનાં નાના નાના બાળકો મહાન આકંઠ કરી રહ્યા હતા. આ બાળુ સ્ત્રીના પેટમાંથી તરફડતો ગર્ભ પણ એક કંઠાજનક સ્થિતિનો દેખાવ કરતો હતો. પોતાનાં પોપક માળાપો અને ગાયના મરણથી નિરાધાર થયેલા તે બાળકોનો વિલાપ એક ફર હૃદયવાળાનું હૃદય પણ પીંગળાવી નાખતો હતો. આવી દયાજનક સ્થિતિમાં આવી પડેલા બાળકોને જોઈ ચારનો નાયક થોડી વખત ત્યાં સ્થલ્યો. તેના હૃદયમાં આ બાળકોના હૃદયલેહક વિલાપોએ પ્રવેશ કર્યો. ફર સ્વભાવવાળા ચોર નાયકના હૃદયમાં પણ દયાએ વાસ કર્યો, અને દયાની પ્રેરણાથી તેના મનમાં વિચાર પ્રતીપ પ્રગટ થયો. તેના વિચાર બહલાયા “ અહા ! નિરાધાર આ બાળકોની હવે કોણ સંભાળ કરશે ? તેઓને હવે કોનો આધાર ? તેઓ કેવી રીતે મોટા થશે ? તેને કોણ ખાવાનું આપશે ? ધિક્કાર થાઓ મારાં આ અવિચારીત પાપ કર્મોને ! આ એક પાપી પેટ માટે મેં કેવો અનર્થ કર્યો છે ? આ બાળકોને મેં તદ્દન નિરાધારજ કરી નાંખ્યાં છે ! અરે ! શું આ મારા ઉચ્ચગણનું અજમાયશ કરવાનું આજ ઠેકાણું ? ન્યારે વીર પુરૂષો પોતાના બળથી અનેક જીવોનું રક્ષણ કરે છે, અને અનેકને આશ્રય આપે છે, ત્યારે મારા જેવા પાપી જીવોનું બળ એ જગત જીવોનો ક્ષય કરવાનું અને તેમને નિરાધાર બનાવવાનું કારણજ થાય છે ! અરે આવાં અધોર કર્મોથી હું

ક્યારે અને કેવી રીતે છુટી શકીશ ? મને તો ખાત્રી થાય છે કે આવાં મલીન કર્મોથી નરકમાં પણ મને ઠેકાણું નહિ મળે ! ” આવા વિચારની ગમગીનીમાં અને તે પ્રાણજનના ગાળકોની કાંઈક સ્થિતિના વિચારમાંને વિચારમાં તે આગળ ચાલ્યો. આવાં દૂર કર્મોથી મારો છુટકારો કેઈ મહાત્મા પુરૂષ સિવાય થવાનો નથી, માટે હવે ચોરી પ્રમુખ સુકી દઉં, આ ચોરોની સહાયની મને કાંઈ જરૂર નથી. ભલે તેઓની મરજી હોય ત્યાં ચાલ્યા જાય. આવા વિચારથી તે ગામ બહાર આવ્યો. આ ગાળુ તેની સાથેના ચોરો પણ પોતાને મળેલો માલ લઈ ચોકીદારોના લયથી નાશીને જંગલમાં ચાલ્યા, દહેપ્રહારી ગામની બહાર આવી ઉદામીનતાથી ભરપુર સ્થિતિમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. આ વખતે તેનો વૈરાગ્યરસ વૃદ્ધિ પામતો હતો. ઇચ્છાયોગ જગત થયો હતો, મન સાત્વિકભાવને પામ્યું હતું, અને ખરાબ કર્તવ્યોનો પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. કર્મોએ તેને વિવર આપ્યો. તેના મનોરથો પૂર્ણ થવામાં સહાયકની પૂર્ણ જરૂર હતી. તે જરૂર તેના વિચારથી પવિત્ર થતા અંતઃકરણની ઉજ્જવલતાએ મેળવી આપી, અર્થાત્ આ વિચારમાંજ તેણે દૂરથી જતા ચારણમુનિને જોયા. આ મહાત્માઓને જોતાંજ તે એકદમ ધ્રુમ પાડી ઉઠ્યો એ મહાત્માઓ ! એ મહાત્માઓ ! તમે માફ રક્ષણ કરો ! રક્ષણ કરો ! હું તમારે શરણ આવ્યો છું. જો તમારા જેવા પરઉપકારી મહાત્માઓ પણ આ પાપીની ઉપેક્ષા કરશે તો પછી મારે કેને શરણે જવું ? આ વરસાદ નીચે ઉત્થનો તક્ષવત રાખ્યા સિવાય સઘળે સ્થળે વૃષ્ટિ કરે છે. સૂર્યચંદ્ર તેવીજ રીતે તક્ષવત સિવાય પ્રકાશ આપે છે, તો આપ મહાત્માઓ શું પુણ્યવાન અને પાપીનો તક્ષવત રાખશો ? પરઉપકારીઓને તો તેમ નજ ઘટે.” આ પ્રમાણે બોલતો તેની પાછળ ઉતાવળથી ચાલ્યો. આ ચારણશ્રમણો પણ, કેઈ યોગ્ય જીવ જણાય છે, એમ ધારી તેની કંટણીથી ત્યાં ઉભા રહ્યા દહેપ્રહારી નજદીક આવ્યો અને તે મહાપુરૂષોના ચરણરવિદમા નમી પડ્યો આંખમાંથી અશ્રુની ધારાઓ છુટવા લાગી કંઠ રૂંધાઈ ગયો. ઘણો બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બોલી ન શક્યો. મુનિઓએ તેને ધીરજ આપી

૧૦૦૦ રૂપૈયે તમા મુક્યો, અને આમ અજનાવાનું મનુષ્ય મુક્યું.
 ત્યાં પેટલીમાં પણ કયા પાત્રે મુનિ-નાના આજ્ઞાનથી આંતર યજ્ઞેલા
 દદ્દમદ્દારીએ આજ્ઞાન કરે પાવનાં કે હો અપ્યો યજ્ઞાતી નાપ્યો
 અને તે પાવનાં મુખ્ય પાવનાં ઉપાસ મુક્યો. "ત્યાં અપી અનપ્યો
 પાવનાં એક અપ્યોને અપ્યોને અપ્યોના નથી, અપ્યોના
 પાવો તેને મુકી તેવા અપ્યો નિદેશ ઉપ-નાવના નથી, મુકી તેવાના
 નિદેશ ઉપ-નાવના પાવ પાવ તેને આદે પ્રયાસ કરવા નથી, અને
 અપ્યોનાં એક પાવ નથી, ત્યાં અપી તેને પાવના અપ્યો
 અપ્યોના નથી, દદ્દમદ્દારીની પ્રિય અપ્યોને પાવનાં પાવનાં
 હવે પાવ નથી તેની માર્ગ અજનાનિ-નાના એક-સાચો દત્તો
 કે અપ્યો પાવ અપ્યો મુનિ કેવી રીતે મેલવી." આજ્ઞાનથી
 તેની પાવના નવન એક લીધી, અને સાચો દત્ત, અને આજ્ઞા-
 ની નિવૃત્તિ, એને આજ્ઞાનાં અપ્યો, એને અપ્યોનાં અપ્યો
 અને પૂર્વપાત્રનાં એને નિવૃત્તિ (કાત્રી) ના પાવના ઉપાસો વિષે
 પાત્રના નોંધાપ્યો દંભનાં અપ્યો આપ્યું અને તેની આપ્યો
 દંભનાં મનુષ્ય રીતે વિવેચન કરી તેનાથી પાવ દાવનાં મનુષ્ય
 યજ્ઞના દંધ અપ્યોના વિવેચનો યામિત કરી ને મદ્દાત્માનાં તેને
 આપ્યો (અપ્યોનાં) અપ્યોનાં અપ્યો, એક અપ્યોને દદ્દમદ્દારીએ
 શુદ્ધ પાવ અપ્યોનાં ત્યાં કે મદ્દાત્મા ! મને આ પાવ ત્યાં
 મુકી આજ્ઞાને આ લોકો આગ પાવને આદ કાવી આપ્યો, ત્યાં
 મુકી તું અપ્યોના આજ્ઞાનથી ન્યાગ કરી કાયોન્મર્ગ શુદ્ધો વલી ધ્યાન
 કરીશ, આપ્યો મદ્દાત્મા વિવેચન અપ્યોનાં લઈને શુદ્ધની રત્નથી ત્યાં
 રત્નો. " જીવનના ઉપદેશ પ્રિય અપ્યોનાં અપ્યોનાં અપ્યોનાં અપ્યોનાં
 છે, એનો વેદાગ્ય અપ્યોનાં છે, એને આ લોકો આ પરલોકના
 માયિક મુખોની અપ્યોનાં નથી, અને અપ્યોનાં મુખ્ય થવાનાં
 એના પાવનાં એક રત્ન થએલા છે, તેવા મદ્દાત્માને શુદ્ધના લાંબા
 વખતના અમાગમની જરૂર નથી. તેને અમુદાયમાં રહેવાની જરૂર
 પણ જોઈતી છે. આવા કારણથીજ શુદ્ધો તેને તત્કાળ આજ્ઞા
 આપી. શુદ્ધો ત્યાંથી આજ્ઞા માર્ગે જીવે આપ્યો ગયા. પછી
 દદ્દમદ્દારી ત્યાંથી આગળ વધી જે ગામ પોતે હુંદ્યું હતું તેજ

ગામના ઉત્તર તરફના દરવાજા આગળ જઈ કોયેત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનસ્થપણે રહ્યો. પ્રાતઃકાળ થતાં ગામથી બહાર નીકળતા લોકોએ દૃઢપ્રહારીને સાધુના વેશમાં જોયો. અરે આ પેલો ચોર ! કેવો ધૂત છે ? અત્યારે સાધુનો વેશ પહેરી આહી ઉભો છે. મારો પાપીને. તેણે અમારા પિતાને મારી નાંખ્યો હતો. કોઈ કહે તેણે મારા ભાઈને મારી નાંખ્યો હતો. કોઈ કહે તેણે અમારું ધન લૂંટી લીધું હતું. આમ જુદા જુદા પ્રકારે બોલનારા જુદા જુદા લોકો તેની નિર્ભર્ત્સના કરવા લાગ્યા. કોઈ ગાળો આપે છે કોઈ લાકડી પથ્થર અને હાથ વતી તેને પ્રહાર કરે છે. આ સર્વ લોકોના શબ્દો સાંભળી દૃઢપ્રહારી ઉદ્વેગિત ન થયો પ્રહારના મારથી ધૈર્યતા ન મૂકી; પોતાના પ્રબળ જ્ઞાનવાળા વિચારોથી ક્રોધને દબાવ્યો, અને આવી ક્ષમા તથા ધૈર્યતાની સંતતિ લાંબી ચલાવવા માટે તે મહાત્મા શ્રમણ સુનિઓના વચનોને યાદ કરવા લાગ્યો. કર્મ બંધન કેમ થાય તેના વિચારો હજી તાજા હતા. કરેલ કર્મો અવશ્ય લોગવવાનાજ છે. પછી તે વિપાકથી કે ઉદ્દેશથી એ તેના નિશ્ચય પરિપૂર્ણ હતો તે વિચારવા લાગ્યો કે જો હું મારા ઉપયોગની જાગૃતિ રાખીને પરિણામની વિશુદ્ધતામાં પ્રવેશ કરીશ તો જે કર્મો મારે હજારો વર્ષો સુધી લોગવવાનાં છે, તે કર્મો હું ઘણાજ થોડા વખતમાં લોગવી શકીશ. આ બાબુ હજી થોડા વખત પહેલાંજ લોકોનો પરાભવ દૃઢપ્રહારીએ કરેલો હતો, તેથી તરતજ લોકો તે વાત વિસરી જાય તેમ નહોતું. દૃઢપ્રહારી ગામની બહાર દરવાજા આગળ સાધુના વેશમાં ઉભો છે, તે વાત આખા ગામમાં ઝડપથી ફેલાણી અને સંજ્યાબંધ લોકોનાં ટોળાં ત્યાં આવવા લાગ્યાં અને વિશેષ પ્રકારે પ્રહાર અને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યાં.

આ તરફ લોકોના પ્રહાર અને તિરસ્કારથી નહિ કંટાળતાં દૃઢપ્રહારી પણ પોતાના ચોક્કસ વિચારમાં દૃઢ થતો ગયો.

સહનશીલતાનો અને કર્મ બંધાવવાનો અત્યારે ખરો અવસર આવી લાગ્યો. આવા અવસરેજ ક્ષમા અને વિવેક સુક્ત જ્ઞાનની કસોટી થાય છે. દૃઢપ્રહારી દૃઢ થઈને આત્માને વિશેષ જાગૃતિ થાય તેમ શિક્ષા આપવા લાગ્યો. “હે આત્મન ! તે જેવાં કર્મ

ક્યાં છે, તેવાંજ તું તેનાં ફળ પામીશ, કેમકે જેવું બીજું વાળ્યું હોય તેવુંજ ફળ મેળવી શકાય છે. આ લોકો નિષ્કુર થઈ તોરાં ઉપર આક્રોશો કરે છે, તે આક્રોશોને તું સમપારેણામથી સહન કરીશ તો વગર પ્રયત્ને તને તારાં કરેલાં કર્મોથી છુટકારો મળશે. મારા ઉપર આક્રોશો અને પ્રહાર કરતાં આ લોકોને આનંદ થાય છે તેવીજ રીતે પ્રીતિથી તે સર્વ સહન કરતાં હે જીવ ! કર્મોનો નાશ થવાથી તને પણ આનંદજ થશે. તેં હજારો જીવોને દુઃખજ આપ્યાં છે, તેનો માલ લુંટીને તેં સુખ મેળવ્યું છે તો હવે એક તારો તિરસ્કાર કરવાથી તેઓને સુખ મળતું હોય તો ભલે તેઓને સુખ મળે. સુખનો સમાગમ મેળવી આપવો આ મળી આવવો દુર્લભ છે. આ લોકો તારાં દુષ્કર્મો રૂપી મલિન ગ્રંથીને કઠોર વચનોરૂપ ખારથી ઘોઘને નિર્મળ આ ઉજવલ કરે છે, તો ખરેખર તેઓ તારા મિત્રજ છે ભલે આ લોકો તને મારે. સમભાવે સહન કરતાં સુવર્ણના મેલને જેમ અગ્નિ દૂર કરે છે, તેમ તારો પાપરૂપ મેલ સમભાવરૂપ અગ્નિથી દગ્ધ થઈ તું સુવર્ણની મોઝક ઉજવલ આ નિર્દોષ થઈશ.

દુર્ગતિરૂપ કૂવામાથી આક્રોશ અને પ્રહાર કરવા રૂપ દોરડાથી તને ખેંચી લઈ પરિણામની મલિનતાથી પોતે બધાં લવકૂપમાં પડે છે, તો તારા ઉદ્ધાર કરનારના ઉપર તારે શા માટે ગુસ્સે થવું જોઈએ. પોતાના પુણ્યનો નાશ કરી બીજાનો ઉદ્ધાર કરનારા આ લોકો સિવાય મહાન્ ઉપકારી બીજા કોણ છે? આ વધ અને બધનો મને હર્ષ આપે છે. કેમકે સસારમાંથી મુક્ત થવામાં તે મને સહાયક છે. તેજ વધ બધનો સામાને અનંત સસારનો હેતુ થાય છે એજ મારા હૃદયમાં સદ્યની માફક સાદ્યા કરે છે. કેટલાક માણસો બીજાને સુખી કરવા માટે ધન અને શરીરનો પણ ત્યાગ કરે છે તો આ લોકોને સુખી કરવા માટે આક્રોશ કે પ્રહાર સહન કરવા તે મારે તેઓની પાસે કાંઈ હિંસાળમાં નથી હે ચેતન ! આ લોકો તને તર્જના કરે છે, પણ મારતા તો નથી, ને મારે છે તોપણ જીવથી તો વિમુક્ત કરતા નથીજ, અથવા જીવથી મારવો ધારે છે, પણ તારા ધર્મનો તો નાશ કે હર્ષણ કરતા નથીજ.

“હું આત્મન! કલ્યાણના અર્થી” જીવોએ આકોશ, માર, બંધન, તાડન અને તર્જન એ સર્વ સહન કરવું જોઈએ. આટલુંજ નહિ પણ નિર્મમત્વ થઈ શરીરથી પણ નિરપેક્ષ થવું જોઈએ. તેમ થયા સિવાય કલ્યાણનો માર્ગ ક્યાં છે ?” આવી શુદ્ધ ભાવનાથી વાસિત થઈ તે દૃઢપ્રહારીએ તે દરવાજા આગળ દોઢ માસ વ્યતીત કર્યો; ત્યારે લોકો શાંત થયા. તેને કોઈ બોલાવવા ન લાગ્યા કે તેના સબંધી કાંઈ બોલતા ન સંભળાયા એટલે ત્યાંથી પૂર્વ ભણીના દરવાજા તરફ જઈ ધ્યાનસ્થપણે રહ્યો. કોઈ અવસરે ભિક્ષાને અર્થે શહેરમાં જતો, તો લોકો તેને માર મારતા, ગાળો દેતા, ભિક્ષા ન આપતા અને તેના પાપો યાદ કરાવી આપતા હતા પાપ યાદ આવવાથી તે મહાત્મા ભિક્ષાનો ત્યાગ કરી દરવાજા બહાર કાયોત્સર્ગ સુદ્રામાં ધ્યાનસ્થ રહેતા. પૂર્વ બાજુ દોઢ માસ રહ્યા અને એ પ્રમાણે દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દરવાજા તરફ પણ દોઢ દોઢ માસ રહેતાં છ માસ થઈ ગયા. હજી સુધી કોઈ કોઈ લોકો તે પાપો યાદ કરાવી આપતા હતા છ માસ નિરાહાર રહેતાં અને તેટલો કાળ ધ્યાનસ્થપણમાં વ્યતીત કરતાં તેણે ઘણાં કર્મો ખપાવી નાંખ્યાં. આંહી તેનું ધર્મ ક્ષમા, વિવેક અને ધ્યાન એ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યાં. છેવટની શરીર ઉપરની મૂર્છા (આસકિત) પણ લોપ થઈ ગઈ. એક આત્મરમણતા સિવાય બીજું જાન તેને ભૂલાયું હતું. તેના રોમે રોમે આત્મભાવજ સ્ફુરાયમાન થયો હતો. સજ્જન કે શત્રુ આ દુનિયામાં તેને કોઈ રહ્યું નહોતું એમ કરતા તેના પરિણામની સ્થિતિ અવર્ણનીય થઈ ગઈ યોગની છેવટની હદમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો અગ્નિથી કાષ્ઠનો નાશ થાય તેવી રીતે યોગરૂપ અગ્નિથી, કર્મે ધનો દગ્ધ કર્યા અને છ મહિનાને અંતે કેવળજ્ઞાન પામી ત્યાંજ આયુષ્યાદિ કર્મોનો ક્ષય થતાં મોક્ષ-પદ મેળવ્યું.

આ પ્રમાણે દૃઢપ્રહારીએ નરકના અતિથિપણને મૂકીને યોગના અવલંબનથી છ માસમાં મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું. “આ દૃઢપ્રહારીના ચરિત્રમાથી આપણને ઘણું શીખવાનું છે. તેનો પાપોનો પશ્ચાતાપ, પાપથી છુટવાની આતુરતા, મહાત્માના વચન ઉપર

શ્રદ્ધા. મદાન. દામા. ધૈર્યતા, અને પરિણામની વિશુદ્ધિ: એ સર્વ શુભો વારંવાર મનન કરી આદર કરવા જેવા છે. આવા કોઈ પણ આતિશયિક શુભ સિવાય અતિ ઉચ્ચતર લાભ થતો નથી. ખરું પૂછો તો એવા આતિશયિક શુભો તેજ યોગ છે. એ સર્વ વાત આ મહાત્માના ચરિત્રમાંથી મળી શકે છે.”

મહાત્મા ચિલાતીપુત્ર.

તત્કાલકૃતદુષ્કર્મ, કર્મવસ્ય દુરાત્મનઃ ।

ગોષ્ઠે ચિલાતીપુત્રસ્ય, યોગાય સ્પૃહયેન્ન કઃ ॥ ૧૩ ॥

પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય દુષ્કર્મ કરવામાં પ્રવીણ દુરાત્મા ચિલાતીપુત્ર જેવાનું પણ રક્ષણ કરનાર યોગની કોણ સ્પૃહા (ઈચ્છા) ન કરે?

વિવેચન.—રાજગૃહી નગરીમાં ધનસાર્થવાહુ નામે એક ધનાઢય શેઠ ગહેતો હતો, તેને ઘેર ચિલાતી નામની એક દાસી હતી. આ દાસીથી ચિલાતીપુત્ર નામનો એક પુત્ર થયો. ધનસાર્થવાહુને પાંચ પુત્રો હતા. અને તેના ઉપર એક સુસમા નામની પુત્રી થઈ હતી આ પુત્રીની સારવાર અને રમતગમતમાં ચિલાતીપુત્રને રોકવામા આવ્યો. ચિલાતીપુત્ર બળવાન હોઈ અનેક માણસોનો અપરાધ કરવા લાગ્યો માણસો શેઠને ઓળાંભો દેવા લાગ્યાં, અને તેથી કોટવાળા સુધી તે વાત પહોંચાડવામાં આવી; રાજાથી લય પામી શેઠે ચિલાતીપુત્રને પોતાના ઘરમાંથી કહાડી મૂક્યો. ચિલાતીપુત્ર ત્યાંથી નીકળી સિંહગુફા નામની ચોરપટ્ટીમાં ગયો અને ચોરોને જઈને મળ્યો “પ્રાયઃ સરખા આચાર વિચાર અને કર્તવ્યવાળાઓનો મેળાપ ગમે તેવા સયોગો વચ્ચે થઈ આવે છે.” વાયરાથી જેમ અગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ ચોરોની સોબત યા સહાયથી પાપી પ્રવૃત્તિનો તેનામાં વધારો થયો. સુખ્ય ચોરના મરણ બાદ તેને સ્થાને ચિલાતીપુત્ર સ્થપાયો.

આ તરફ સુસમા શેઠની પુત્રી વૈવનવય પામી, રૂપાદિ શુભોથી શોભિત અને અનેક કલાના સમૂહને જાણનારી સાક્ષાત્ વિદ્યાધ-

રીની માફક પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગી. ધનશેઠે કરેલા પરા-
ભવનો ડાઘ ચિલાતીપુત્રના હૃદયપટ્ટથી ગયો નહોતો. તેમજ
સુસમા ઉપરની ખાદ્યાવસ્થાની પ્રીતિ પણ ઓછી થઈ નહોતી.

એક દિવસે બધા ચોરોને એકઠા કરી ચોરનો નાયક ચિલા-
તીપુત્ર તેમને કહેવા લાગ્યો કે રાજગૃહી નગરીમાં ધનશેઠ રહે છે
તેને ઘેર ધન ઘણું છે. તેમ અત્યારે ચૌવિનવય પામેલી સુસમા
નામની એક તેની પુત્રી પણ છે, તો આજે તેને ઘેર જઈ રાત્રે
ખાતર પાડવું. તેમાથી જેટલું ધન મળે તે સર્વ તમારે વહેચી
લેવું અને શેઠની પુત્રી છે, તે મારે રાખવી. બધા ચોરો તેના
વિચારને સમત થયા રાત્રિએ રાજગૃહી નગરીમાં ગયા. તાળાં
ઉઘાડવાની વિદ્યાથી દરવાજાના તાળા ઉઘાડ્યાં અને અસ્વાપિની
નિદ્રા નામની વિદ્યાથી ચોકીદારોને નિદ્રામાં નાખી, તે ધનસાર્થ-
વાહનું ઘર ચોરો પાસે ચિલાતીપુત્રે લુટાવ્યું. અને પોતે નિદ્રાને
પરાધીન થએલી તે સુસમા ખાળાને ઉઠાવી-જીવની માફક તેને
લઈને સઘળા ચોરોની સાથે ત્યાંથી નિકળી પડ્યો.

ધન શેઠ જાગૃત થયો ધન લુંટાયું, અને સુસમાનું હરણ થયું
જાણી, શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. તત્કાલ જઈ કેટવાળને ખબર
આપી, વિશેષમાં શેઠે કેટવાળને કહ્યું કે ઢીલ ન કરો, અને હમ-
ણાંજ તેઓની પુઠે ચાલો ચોરોએ લુંટેલું ધન તમે લેજો. પણ
મારી સુસમા નામની વહાલી પુત્રીને પાછી લાવી આપો.
ધનની લાલચથી કેટવાળ તત્કાળ તયાર થઈ કેટલાક ચોકીદારોને
સાથે લઈ ચોરોની પુઠે પડ્યો. શેઠ પણ પોતાના પાંચે પુત્રોને
સાથે લઈ ચોરોની પાછળ ગયો ઘણી ઝડપથી આગળ વધતાં
ચોરોની લગલગ તેઓ જઈ પહોંચ્યા ચોરો પણ પોતાનો પ્રાણ
બચાવવા ખાતર ધનને ત્યાજ મૂકી દઈ આગળ અટવીમાં નાસી
ગયા ધન મળી જવાથી કેટવાળ ત્યાંજ રોકાયો. આ બાબત
ચિલાતીપુત્ર પોતાના પ્રાણને સકટમાં નાંખવા તૈયાર થયો પણ
પ્રાણથી વહાલી સુસમાને તેણે ન મૂકી પોતાના ખલા ઉપર
જેમ સિંહ બકરીને બિપાડીને ચાદ્યો જોય, તેમ ખલા ઉપર સુસ-
માને ઉપાડીને અટવી તરફ ચાદ્યો ગયો. ધન શેઠને ધનની

સ્પૃહા કરતાં પોતાંની પુત્રીને મેળવવાંની સ્પૃહા અધિક હતી, તેથી તે ત્યાંથી ન ઈટક્યો, પણ પોતાના પાંચ પુત્રોને સાથે લઈ હથિયાર સહિત ચિલાતીપુત્રની પાછળ ચાલ્યો. ચિલાતીપુત્ર થાકી ગયો. એક તો જંગલ, ખાડા ખડીઆ, ઝાળાં, ઝાંખરાં આડાં આવે, ઉનાળાનો વખત, તૃષ્ણ લાગી, ઝડપથી દોડવું, પાછળ ભય, સુસમાને ઉપાડવી, અને પાંચ પુત્રો સહિત ધનશેઠનું નજીક આવી પહોંચવું. આ સર્વ કારણથી તે ગભરાયો. તેની હિંમત ઝોછી થઈ ગઈ. સુસમા સહિત સલામત હવે હું અહિંથી જઈ નહિ શકુ. એ વાતની તેને ખાત્રી થઈ ચૂકી છતાં પૂર્વજન્મના સ્નેહથી અને અત્યારના નવીન મોહથી સુસમાને મૂકી દેવી તેને ઠીક ન લાગ્યું. તેમ સાથે લઈ જવાની પણ તેની હિંમત નહોતી. આથી તે મુંઝાયો. તેને સુસમાને સાથે કેવી રીતે લઈ જવી તેનો એકે વિચાર ન સૂઝ્યો એટલે છેવટના નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે ખાઉં નહિ તો ઢોળી નાંખુ, પણ સુસમાને ખીજના હાથમાં જવા ન દઉં. આવા વિચારથી સુસમાને નીચે ઉભી રાખીને મ્યાનથી તલવાર કાઢી તે વતી તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. મોહથી તે તે માથાને લઈ ઝડપથી ગાઢ જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. આ ખાજુ શેઠ ઘણું ઝડપથી નજીક આવ્યો પણ તેના આવતા પહેલાં તો સુસમાનું મરણ થઈ ગયું હતું. શેઠનો પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો. શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. ઘણું વિલાપ કર્યો આખરમા શેઠ સહિત શેઠ પાછો ફરી શહેરમાં આવ્યો અને વૈરાગ્યથી ચારિત્ર સ્વીકાર કર્યું.

એક હાથમાં ખડ્ગ અને ખીજ હાથમાં સુસમાનું માથું લઈ ચિલાતીપુત્ર એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યો ભય અને ખેદથી રસ્તો ભૂલી ગયો. જે ઠેકાણે પહોંચવું હતું તે ઠેકાણે પહોંચી ન શક્યો. પૂર્વ જન્મના પ્રેમથી સુસમાનું મુખ વારંવાર જોવા લાગ્યો પણ તેની સાથે ખેદ થઈ આવ્યો ભલે તેના હૃદયને તે મુખ મોહ ઉપજાવે પણ તેના તરફથી જવાળ મળવાની કે વાતચિત થવાની આશા તો નહોતી. સુસમા ન મળી, સ્થાન હાથ ન આવ્યું, પોતાના સોળતીનો વિયોગ થયો, રસ્તો ભૂલાયો,

શુના રાનમાં પાણી ન મળે, ભૂખ્યો અને તરસ્યો આમતેમ ભટકવા લાગ્યો. ભટકતાં ભટકતાં નજીકના ભાગમાં કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાનસ્થપણે ઉભેલા એક ચારણ શ્રમણને (આકાશમાં ગમન કરનાર મુનિને) તેણે જોયા. આવા ઉન્નત વેરાનમાં આવા મહાત્મા ક્યાંથી? કાંઈક સારી આશાથી ચિલાતીપુત્ર આ મહા પુરૂષની પાસે આવ્યો. વિનય વિવેક તો જાણતો નહોતો છતાં આવા મહાત્માઓ પાસે ધર્મ હોય છે, અને તે ધર્મથી સુખી થવાય એમ તેના જાણવામાં હતું. હું અત્યારે ખરેખર દુઃખી હાલ-તમાં છું માટે તેથી મુક્ત થવાને મને ધર્મની જરૂર છે. અને તે ધર્મ આ મહાત્મા પાસેથી મને મળવો જોઈએ. પણ હું ધર્મ માગીશ અને તરતજ આ મહાત્મા મને તે આપશે કે કેમ તે વિષે મને તો શંકા છે. કેમકે ધર્મ જેવી વસ્તુ એકદમ માગવાની સાથેજ કેમ આપી શકાય. માટે નમ્રતાથી નહિ પણ કાંઈક લય દેખાડવાપૂર્વક માગણી કરૂં કે લયથી તે તુરતજ આપી દેશે. આવા આશયથી તે શ્રમણની પાસે આવ્યો અને જોરથી બોલ્યો કે હે સાધુ ! તું મને ધર્મ બતાવ નહિતર આ તલવારથી તારૂં મસ્તક કાપી નાખીશ આ શબ્દો સાલળીને જ્ઞાની મુની વિચારવા લાગ્યા કે “આવી રીતે ધર્મની માગણી તો આજ સાંભળી. ભલે ગમે તેમ હો, પણ આવી ધર્મની માગણી એ તેની ધર્મ વિષયિક આતુરતા સૂચવે છે. આવી આતુરતાવાળા જીવોમાં રોપેલું ધર્મ બીજ એ ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં વાવેલા બીજની માફક થોડા વખત-મા ફળ આપે છે.” માટે મારે આને ધર્મ બતાવવો તો ખરો પણ અત્યારે આવી આતુરતાવાળા માણસ પાસે વિસ્તારથી ધર્મ કહેવાનો અવસર નથી. સંક્ષેપમાં કાંઈ કહેવાથી તેના ઉંડા વિચારમાં ઉતરતા આને અવશ્ય ફાયદો થશે.

આવા વિચારમાં તે ચારણ મુનિએ કાયોત્સર્ગ પારીને (ધ્યાન સમાપ્ત કરીને) ચિલાતીપુત્રને કહ્યું કે, “હે ભવ્ય! ઉપશમ, સવર અને વિવેક આ ત્રણ ધર્મ છે” આ પ્રમાણે કહીને તે ચારણશ્રમણ આકાશ માર્ગે કોઈ બીજે ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા. આ તરફ ચિલાતીપુત્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે મુનિ તો આ ત્રણ શબ્દો કહીનેજ

ગયા ગયા. મારે હવે આ ત્રણ શબ્દોમાં સમજવું શું ? સાધુ
 બુદ્ધ નો નજ દહે. ત્યારે ત્રણ શબ્દોમાંજ તેણે મને ધર્મ બતાવ્યો
 કે ? પ્રથમ તેણે ઉપશમ એવું પદ કહ્યું તો ઉપશમનો અર્થ શું ?
 ઉપશમ એટલે શાંત થવું. દયાવવું. શાથી શાંત થવું ? કોને
 દયાવવું ? મારી પાસે એવી કંઈ વસ્તુ છે કે તે ઉત્કર્ષ પામેલીને
 શાંત કરું, કે તેની ઉત્કટતાને દયાવું. આ દેહ ઉપર તો એવું
 કંઈ દેખાતું નથી. તેમ મારી પાસે પણ અત્યારે તેવું કંઈ નથી.
 આ જંગલમાં હું તો અત્યારે એકલોજ છું ત્યારે તે મુનિએ મને
 ઉપશમ કરવાનું કેમ કહ્યું ? તેઓ અસત્ય તો ન જ કહે. કારણ
 કે મારી પાસે તે નિર્ઘ્રથને કશો સ્વાર્થ ન હતો. ત્યારે શું મારા
 શરીરની અંદર કાંઈ ઉપશમ કરવા જેવું છે ? વિશેષ વિચારમાં
 આગળ વધતાં તેને જગ્યાઈ આવ્યું કે. અરે ! ઉપશમ કરવાનું
 તો આત્માની અંદર ઘણુંજ જણાય છે. આ ક્રોધરૂપ દાવાનળ
 તો સળગી રહ્યો છે. મુસમાને લેવાને પાછળ પડેલા ધનશેઠ ઉપર
 કાંઈ એણે ક્રોધ નથી મારો વિચાર એવા થાય છે કે તે શેઠને
 હમણાં દેખુ તો જીવથી મારી નાખું. તેમજ મારા સહાયકોને
 વિખેરી નાંખનાર અને મને આમ હેરાન કરનાર કોટવાળ ઉપર
 પણ કાંઈ એણે ક્રોધ નથી મને તે શા માટે હેરાન કરે ?
 ગમે તેવા ઉપાયે પણ તે વેર તો વાળવુંજ. શું આ માન કાંઈ
 એણું છે ? આ ઉપશમ કરવા લાયક નહિ, તો વળી ખીન્નું
 શું હશે ? ગમે તેવા છળ પ્રયત્ન કરીને પણ લોકોને ઠગવા
 હુંટવા, આ માયા પણ ઉપશમ કરવા જેવી છે. ત્યારે આ જગતને
 હુંટીને, મારીને, કાપીને, પેસો એકઠો કરવા અને મારે સુખી થવું
 છે. આ લોભ સમુદ્ર તો સર્વથી વિશેષ પ્રકારે દયાવવા લાયક
 છે. આ સર્વે ક્રોધાદિ ઉપશમાવવાનું જ તે મહાત્માએ મને જણાવ્યું
 છે. તો હવે મારે તે ક્રોધાદિને કેવી રીતે ઉપશમાવવા ? આ તેનો
 નાશ કરવો ? અગ્નિને ઉપશમાવવી હોય તો ધુળ, રાખ આ
 પાણી ભેંસએ, તેમ ક્રોધને ઉપશમાવવાને તેનો પ્રતિપક્ષી મને
 તો ક્ષમાજ જણાય છે. ત્યારે તે સર્વના ઉપર મારે ક્ષમા કરવી.
 તેથી ક્રોધ ઉપશમી (દયાઈ) જશે. એજ પ્રમાણે તેણે ક્ષમા કરી;

કે તરતજ કોધના વિચારો શાંત થયા. જરા શાંતિ આવી, વિચારની વ્યાકુળતા ઓછી થઈ કે માનને દબાવવા માટે વિચાર કરવા લાગ્યો. મને તે શા માટે હેરાન કરે? અરે! તેં અપરાધ કર્યો માટે. એક તો અપરાધ કરવો અને વળી આટલું બધું માન કે શા માટે હેરાન કરે? આ ઠેકાણે પણ મારીજ ભૂલ છે. હવે મારે તેવો અપરાધ ન કરવો. અને જેનો અપરાધ કર્યો છે તે જો આવી મળે તો તે અપરાધની ક્ષમા લેવી. આ નમ્રતાએ તેની માનની લાગણીને દબાવી દીધી. આ પ્રમાણે માયાને સરલતાથી અને લોભને સતોષથી દબાવાના ઉપાયો વિશેષ વિચાર કરતાં તેને મળી આવ્યા.

બીજો ધર્મ મુનિએ મને સંવર એ પદ્યથી જણાવ્યો હતો. સંવર એટલે રોકવું કોને રોકવું? અને શાથી રોકવું? એ વચારવા જેવું છે. પ્રથમ મારે તો મારું હિત કરવું છે. તો બીજાને રોકવું તે તો નકામું છે ત્યારે મારે પોતાને પ્રથમ રોકવાની જરૂર છે. પોતાને કેવી રીતે રોકવો? શું ચાલવું બંધ કરવું કે બોલવું બંધ કરવું કે વિચાર કરવો બંધ કરવો? તે તો બંધ ન થઈ શકે. બોલ્યા ચાલ્યા કે વિચાર કર્યા સિવાય કેમ રહી શકાય? અથવા તેમ કરવાથી ફાયદો શું? અથવા માની લાક્ષણિકતા તેમ કરવાથી ફાયદો હશે, પણ સર્વથા બોલ્યા ચાલ્યા કે વિચાર કર્યા સિવાય મારાથી રહી ન શકાય, ત્યારે તેમ કર્યા સિવાય સંવર કેવી રીતે બને? અને સંવર ન બને તો ધર્મ કેવી રીતે થાય? નજ થાય. અને ધર્મ ન થાય તો સુખ ક્યાથી મળે? આ સર્વ વિચારોમા યોગની પ્રણાલિકા શરૂ થઈ ચૂકેલી છે. અને એની પ્રબલતાથીજ વિચારોની ઉત્તરોત્તર શુદ્ધતા થતી આવે છે. ચિદાતીપુત્ર વિચારમાં આગળ વધે છે કે આ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન વિગેરે પાપને આવવાનાજ કારણો હોય તો તે મહાત્માને પણ શરીર વિગેરે હતુંજ, અને તેઓ આંહી ઉભા હતા અને ચાલ્યા ગયા શરીર છે તો આહાર કરતા જ હશે, અને આહાર હોય તો નિહાર અવશ્ય હોયજ. વળી તેઓ બોલતા પણ હતા કારણ કે તેણેજ મને ધર્મ બતાવ્યો છે. તેઓ જોતા પણ હતા,

ત્યારે આમ ઇદ્રિયોના કાર્યો વિદ્યમાન છતાં પણ કર્મબંધન થતો હોય, એમ સભવી શકે છે. હવે જો ઇદ્રિયોના કાર્યો વિદ્યમાન છતાં કર્મ બંધ ન થતો હોય તો તેઓએ મને સંવર કરવાનો ઉપદેશ શા માટે આપ્યો? માટે હજી આની અદર કાંઈક ગૂઢતા રહી જાય છે; એમ વિચાર કરતા તેને વિશેષ જણાઈ આવ્યું કે ઇદ્રિયોની અને મનની બે પ્રકારની ગતિ મારા અનુભવવામાં આવે છે. એક તો શુભ પ્રવૃત્તિ એટલે કેાઈને હુ.ખ ન થાય તેવી રીતે ઇદ્રિય અને મનની પ્રવૃત્તિ, અને બીજી અશુભ કે જેથી બીજાને હુ.ખ ન થાય તેવી પ્રવૃત્તિ. ત્યારે જીવોને હુ.ખ ન થાય તેવી રીતે મારા ઇદ્રિય અને મનને પ્રવર્તાવવાં એજ સવરતે મહાત્માએ મને ઉપદેશ્યો જણાય છે. હવે તેવી પ્રવૃત્તિ અત્યારે મારી છે કે નહિ તે મારે વિચારવાનું છે અરે! આ જીવનો સહાર કરનાર ખડ્ગ મારા એક હાથમાં રહી ગયું છે અને બીજા હાથમાં સુસમાનુ માથું છે આવી પ્રવૃત્તિવાળા મારામા સવર કેવી રીતે ગણાયજ માટે હું તેનો ત્યાગ કરૂં અને મન તથા ઇદ્રિયોની અશુભ પ્રવૃત્તિ ને રોકું આવા વિચારથી તેણે હાથથી ખડ્ગ અને માથું દૂર ફેંકી દીધાં. વળી ત્રીજા પદના વિચારમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો

તેટલામાં તો લોહીથી ખરડાયેલા તેના શરીર ઉપર ચારે તરફથી કીડીઓ ચડવા લાગી કીડીઓને યોજનગધી કહી છે, અર્થાત્ ઘણા ઇદ્રિયના પ્રબળ વિષયવાળી કીડીઓ દૂરથી પણ ગંધના જોરથી ખેંચાઈ આવે છે અત્યાર સુધી રૂઢિર ઝરતું સુસમાનુ માથું તેના હાથમાં હતું, તેના છાંટાઓથી શરીરનો ઘણો ભાગ ભીજીએલો હતો, તેથી કીડીઓ તેના શરીર ઉપર ચડી ચટકા દેવા લાગી. આ બાબત ચિંતાતીપુત્ર વિચારની ધારામાં આગળ વધી વિવેકનું સ્વરૂપ વિચારે છે કે વિવેક એટલે શું? વિવેક એટલે પોતાનું અને પારકું તેની વિશેષતા સમજવી ત્યારે માડૂં શું છે અને પારકું શું છે તે તો મારે અવશ્ય જાણવું જોઈએ. અત્યારે માડૂં તો કેાઈ દેખાતું નથી કેમકે આ શૂન્ય રાતમાં હું તો એકલો છું, પણ ત્યારે હું તે કેાણુ? આ હાથ કે પગ, માથું કે પેટ, આ શરીરમાં હું કેાણુ? હાથ ન હોય તો ચાલી શકે છે. પગ ન હોય તો પણ શરીર ટકી રહે છે,

ત્યારે તે તો હું નહિ. આ આહારાદિ ખોરાકથી શરીરની વૃદ્ધિ અને તેના અભાવથી હાનિ થયા કરે છે. તો આહારથીજ વૃદ્ધિ હાનિ પામતું અને માતા પિતાના સંયોગોથી ઉત્પન્ન થએલું શરીર તે હું કેમ સંભવી શકું? વળી આ શરીર આંહીજ પડ્યું રહે છે. ત્યારે તેમાંથી વિચાર કરતો બોલતો ચાલતો સ્મૃતિ રાખનારો અને સુખાદિ જાણનારો કોઈક આત્મા જાય છે. જેના વિના પરિપૂર્ણ શરીર છતાં તે માંહીલું કાંઈ પણ બની શકતું નથી. હું જણાઉં છું પણ આ શરીર તે તો હું નહિજ. આમ વિચાર કરે છે ત્યાં તો એટલી બધી ક્રીડીઓ વધી પડી અને તેના શરીરનું લોહી ચુસવા મંડી કે થોડા વખતમાં તેનું શરીર શોષાઈ ગયું. એટલુંજ નહિ પણ, તે શરીરમાં એટલાં બધા છિદ્રો પડ્યાં કે તે શરીર એક ચાલણીના સ્પર્શ થઈ ગયું, છતાં પણ મને ધર્મની પ્રાપ્તિ તો ત્યાં રે થઈ કહી શકાય કે ઉપશમ—ક્રોધાદિ ન હોવા જોઈએ. સંવર—આ પાંચ દંદ્રિયોથી અને મનથી બીજાનું ખરાબ ન થવું જોઈએ; અને વિવેક, હું આત્મા ને દેહાદિતો પર જુદુંજ. આ પ્રમાણે વિચારની ધારામાં ચિદાત્મીપુત્ર ગુંથાયો હતો વચમાં વચમાં કષાયિત પરિણામ થઈ જતા હતા. પણ વારંવાર ઉપશમ સંવર અને વિવેકથી ક્રોધાદિને હઠાવી કાઢતો હતો આ પ્રમાણે અઢી દિવસ સુધી તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. પોતાના કરેલા ઘોર પાપોની પાસે આ દુઃખોને તે સ્વસ્થજ ગણતો હતો, અને પવિત્ર ધર્મ સિવાય મારો છુટકારો નથીજ. તે ધર્મ મહાત્માએ બતાવેલો ત્રિપદીમયજ છે. આવા વિચારની ધારામાં તેનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું. ક્રીડીઓએ શરીરને છૂર્ણ કરી નાંખ્યું. તે મહાત્મા ચિદાત્મીપુત્ર શરીરનો ત્યાગ કરી દેવલોકને વિષે ગયો. અને ત્યાંથી ચવી મનુષ્યલવ પામી મોક્ષ જશે.

ઘોર પાપો કરી નરકે જવાની તૈયારીવાળો ચિદાત્મીપુત્ર પણ આ પ્રમાણે યોગના અવલંબનથી દેવગતિ પામ્યો. માટે કર્મક્ષય કરવામા યોગજ ખરેખર સહાયક છે. આ પ્રમાણે ચિદાત્મીપુત્રના ચારિત્રથી વિગ્રેષ્ઠ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. યોગથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેમ ન થઈ? આ શંકાનો ઉત્તર એજ છે કે, તે યોગની પૂર્ણ હદને પામ્યો ન હતો. ઉપશમને બદલે ક્ષયની જરૂર હતી.

સંવરમાં તેને દેશથી સંવર થયો હતો, પણ સર્વ સંવરની જરૂર હતી, અને વિવેકમાં હજી કેટલીક ન્યૂનતા હતી. આ સર્વ કારણોને લઈનેજ તેની દેવગતિ થઈ છે. ચારણશ્રમણે તેને ઉપશમનો બોધ આપ્યો તે પણ તે વખતને લઈને યોગ્યજ હતો. આ તેને ચડવાનું પ્રથમ પગથિયુંજ હતું, અને તે યોગનાં ખર્સ ફળો તો હજી હવે તેને મળવાનાં છે, પણ નરકની ગતિને રોકીને દેવલોકની સ્થિતિએ પહોંચાડવું એ પણ સામાન્ય ફળ તો નથીજ. ગમે તેમ હો. પણ યોગનું સામાન્યરીતનું સેવન જ્યારે નરકાદિકથી બચાવ કરી ઉત્તમ ગતિ આપે છે, તો પરિપૂર્ણ સેવન એ મોક્ષ આપેજ, એ તો નિઃસંશય સમજાય છે. આ ચિદાનીપુત્રના ચરિત્રમાંથી આપણને શીખવાનું એ છે કે એક પદ પણ મોક્ષના ખર્સ કારણવાળું લઈને તેના ઉપર વારંવાર વિચાર કરી, તેનું મનન કરી પોતાને લાગુ પાડવું જોઈએ, અર્થાત્ તે પ્રમાણે ક્રિયામાં મૂકવું જોઈએ, તેનો આદર કરવો જોઈએ, તોજ થોડા વખતમાં તેની માફક આપણને પણ ફાયદો થઈ શકે.

યોગની આવશ્યકતા.

तस्याजननिरेवास्तु, नृपशोर्माघजन्मनः ।

अविद्धकर्णो योग, इत्यक्षरशलाकया ॥ ૧૪ ॥

યોગ—એવા અક્ષરો રૂપ શલાકા (કાન વિધવાની સળી) વડે કરી જે માણસના કાન વિધાએલા નથી, તેવા મનુષ્યરૂપે પશુતુલ્ય નિરર્થક જન્મવાળા મનુષ્યોનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર નજ થવો જોઈએ. ॥૧૪॥

વિવેચન—યોગની કેટલી જરૂર છે, તે વિષે આચાર્યશ્રી હાર આપીને જણાવે છે કે યોગ સંબંધી ઉપદેશ, વાતા, સંવાદ કે ચર્ચા વિગેરે કોઈપણ પ્રકારે જેના કાનમાં યોગના અક્ષરોએ પ્રવેશ નથી કર્યો, તે મનુષ્યો મનુષ્ય એવું નામ ધરાવવાને લાયકજ નથી. એટલુંજ નહિ પણ જનાવરોની માફક તેઓનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર નિરર્થકજ છે. વિશેષમાં આચાર્યશ્રી કહે છે કે

તેવા મનુષ્યોનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર મનુષ્યરૂપે જન્મ થવો જોઈએ. આ કહેવું તેમનું યથાર્થ છે, કેમકે વિચાર અને તેને અનુસારે પ્રવર્તન કરવાનું સામર્થ્ય માનવોમાં જ છે. જ્યારે તેવું સામર્થ્ય પામીને તે સામર્થ્યનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે અને માનવયોનિથી નીચા ઉતરી તિર્યચ અને નરકાદિ ભવોમાં અટક કરવું પડે તો તેના કરતાં તેઓને તિર્યચપણું વધારે સારું છે, કે વિચારપૂર્વક જેમાં આત્મશક્તિનો દુરુપયોગ કરવાપણું નથી. આવા કઠોર શબ્દો કહીને પણ માનવોને જાગૃત કરવાનું આચાર્યશ્રીનું કથન એ આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર આંતરિક કંરુણારસને સૂચવી આપે છે, અને ઘોર નિદ્રામાં પડેલા દુનિયાના જીવોને જાગૃત કરવાને એક મહાન્ વાજાંત્ર તુલ્ય છે. ૧૪

મોક્ષનું કારણ યોગ.

चतुर्वर्गोऽग्रणीर्मोक्षो, योगस्तस्यच कारणम् ।

ज्ञानश्रद्धानचारित्र, रूपरत्नत्रयं च सः ॥ ૧૫ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે વર્ગોમાં મોક્ષ તેજ ઉત્તમ છે. એ મોક્ષનું કારણ યોગ છે. જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નો તે યોગ કહેવાય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિવેચન—આ દુનિયાના જીવોને સાધ્ય કરવા તરીકે ગણાતાં અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષ; આ મોટા ચાર વિભાગો આ કાર્યો છે. તે ચારમાં ખીજા સર્વ વિશેષ કાર્યોનો સમાવેશ થઈ શકે છે. તેમાં અર્થ—પૈસો પેદા કરવામાં અને તેનું રક્ષણ કરવામાં ઘણા કલેશ છે. રાગદ્વેષાદિની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અને કર્મબંધન કરાવી દુર્ગતિમાં પાડવાનું એક મહાન્ નિમિત્ત છે. કામ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોના સુખો ભોગવવાં, તે સુખો ક્ષણિક અને તુલ્ય છે, આપાત (દિળાવા માત્ર) રમણીય છે તથાપિ વિપાક મહાન્ દુઃખ દે છે. વૃષ્ટિ તો થતી નથીજ. પણ વિશેષમાં ઇચ્છા વૃદ્ધિગત થાય છે. અજ્ઞાન દશામાં વિશેષ એવું છે. જ્ઞાનદશા ભુલાવે છે, અને સંસારપરિબ્રમણમાં સહાયક છે.

ધર્મ—શબ્દનો અર્થ આ ઠેકાણે પુણ્ય ગ્રહણ કરેલ છે. એટલે પાપ લોઠાની બેડી, પુણ્ય સોનાની બેડી. ભલે સોનું રહ્યું પણ બેડી તો ખરીજ. પુણ્યથી સુખ મળે પણ તે આત્મિક તો નહિજ. પુણ્યલોક સુખો તો સંયોગિક વિયોગિક છે. થોડા વખત રહી નાશ પામે છે, આદ્યું જાય તે તાત્વિક સુખ તો નજ કહેવાય. આત્મિક સુખની પરિપૂર્ણતા તેજ મોક્ષ. કર્મના આવરણોનો અભાવ તેજ મોક્ષ. કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ રહિત, આત્માની અવસ્થા તેજ મોક્ષ. આવી સ્થિતિ નિરંતરબની રહેવી, જેમાં જન્મ જરા મરણ નજ હોય અને નિરંતર પરમાનંદમાં મગ્ન રહેવાય. આ દશા પહેલાંની ત્રણ દશાથી ઉત્તમોત્તમ છે, માટેજ આ ચાર વિભાગોમાં થોથો વિભાગ મોક્ષતેજ શ્રેષ્ઠ છે. તે મોક્ષ પામવાનું કારણ યોગ છે. યોગથીજ મોક્ષ મળી શકે છે માટે મોક્ષ પામવાની સૃષ્ટિવાળા જીવોએ યોગરૂપ નિમિત્ત અવશ્ય મેળવવું જોઈએ, કેમકે કારણ સિવાય કાર્યોત્પત્તિ થતી નથીજ. આંહિ કોઈક પ્રશ્ન કરે છે કે યોગ એટલે શું? આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે કે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર આ ત્રણ વસ્તુ તે યોગ છે. આના સિવાય કોઈ બીજો યોગ નથી.

જ્ઞાનયોગ,

यथावस्थिततत्त्वानां, संक्षेपाद्विस्तरेण वा ।

योऽवबोधस्तमत्रાહુઃ, સમ્યગ્જ્ઞાનં મનીષિણઃ ॥૧૩॥

જેવી રીતે તત્ત્વોનું સ્વરૂપ રહેલું છે, તેવીજ રીતે સક્ષેપથી કે વિસ્તારથી બોધ થવો યા જાણવું, તેને વિદ્વાન્ પુરૂષો સમ્યગ્ જ્ઞાન કહે છે. ॥ ૧૭ ॥

વિવેચન—તત્ત્વ એટલે વસ્તુનો યથાર્થ નિશ્ચય, આવા તત્ત્વો બે સાત કે નવ માનવામાં આવે છે. આ દુનિયામાં બે તત્ત્વો કહેવામાં આવે છે. તે જીવ અને અજીવ યા આત્મા અને જડ. આ સિવાય દુનિયામાં બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. પણ સર્વ

વસ્તુઓનો સમાસ આ બેની અંદર થઈ શકે છે. જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, ઘઘ, નિર્જરા અને મોક્ષ; આ સાત તત્ત્વો પણ કહેવાય છે, અથવા પુણ્ય પાપનો આશ્રવમાં સમાવેશ ન કરતાં જીવો ગણવામાં આવે તો નવ તત્ત્વો કહી શકાય છે. જીવ કહો કે આત્મા કહો તે પર્યાયવાચક આત્માનુંજ નામ છે. જીવો બે પ્રકારના કહી શકાય છે. એક સસારના અને બીજા મોક્ષના કર્મોથી સર્વદા છુટા થએલા જીવોને મોક્ષના જીવો કહેછે, અને આઠ કર્મોથી ઘેરાએલા અને તેથીજ નાના પ્રકારના શરીરોને ધારણ કરનારા જીવોને સંસારી જીવો કહેવામાં આવે છે.

સસારી જીવોના બે વિભાગો છે. એક ત્રસ અને બીજા સ્થાવર. ત્રસ પામે, તડકેથી છાંયે આવે, છાંયાથી તડકે જાય, સુખ દુઃખાદિનો જેને પ્રગટ અનુભવ થાય, તે ત્રસ જીવો તેઓના બે ઇન્દ્રિય ત્રણ ઇન્દ્રિય ચાર ઇન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય એવા ભેદો ઇન્દ્રિયના ભેદથી થઈ શકે છે. જેને બે ઇન્દ્રિયો શરીર અને જીભ હોય તે બે ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. શરીર જીભ અને નાસિકા આ ત્રણ ઇન્દ્રિયો હોય તે ત્રણ ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. શરીર, જીભ, નાસિકા અને નેત્ર હોય તે ચૌરેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને શરીર, જીભ, નાસિકા, નેત્ર તથા કાન હોય તો પચ્ચેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેઓનાં ઉદાહરણો અનુક્રમે બતાવે છે. શખ, કોડા, પુરા, જળો, અળશીઆં વિગેરે બેઇન્દ્રિય જીવો જી, માકડ, ઉધેહી, ધાનનાકીડા, વિષ્ણના કીડા અને મકોડા વિગેરે તેષ્ઠેન્દ્રિયજીવો. પતંગીઆ, માખી, ભમરા, ડાસ, વીછી, તીડ વિગેરે ચારેન્દ્રિય જીવો, જળમાં ચાલનાર માછલા વિગેરે, પૃથ્વી ઉપર ચાલનાર બે પગ અને ચાર પગવાળા જનાવરો, પેટે ચાલનાર સર્પાદિ, હાથે ચાલનાર નોળીઆ પ્રમુખ આકાશમાં ઉડનાર સર્વ જાતના પખીઓ, મનુષ્યો, દેવો, અને નાગકી (નરકના જીવો) આ સર્વે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા કહેવાય છે. બે ઇન્દ્રિયથી પાંચ ઇન્દ્રિય સુધીના જીવો ત્રસ કહેવાય છે.

સ્થાવર-પૃથ્વીની અંદર જીવ છે, પાણીની અંદર જીવ છે, અગ્નિમાં જીવ છે, વાયુમાં જીવ છે, ને વનસ્પતિમાં જીવ છે. આ પાંચે જાતના જીવો સ્થાવર કહેવાય છે. તેઓ સ્વભાવથી

સ્થિર રહે છે, અથવા સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયવાળાં છે. બીજાં પણ વીર્યમાં ઉત્પન્ન થનારા, વિષ્ટામાં, શ્લેષ્મમાં. વમનમાં, પિત્તમાં, એંઠવાડ અને ખાળ પ્રમુખમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો થકી કોઈનો સંભૂર્ષિત પંચેન્દ્રિયમાં તો કોઈનો બે ઈન્દ્રિયઆદિમાં સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ જીવો આઠ કર્મથી ઘેરાયેલા સંસારવાસી કહેવાય છે. જ્યારે તે જીવો પોતાને જાણે છે, આત્માના સામર્થ્યની તેમને ખબર પડેછે, પોતાનામાંજ સુખ છે. એમ નિર્ણય કરે છે, દેહમ થતી આત્મબ્રાન્તિ હઠાવે છે, અને સ્વસ્વરૂપમાં આવે છે, ત્યારે કર્મોનો નાશ કરી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો નિરતર અનુભવ કરતા રહે છે. આવા આત્માઓ દુનિયામાં અનતા છે, અને તે સર્વ આત્માઓ દ્રવ્યથી નિત્ય છે. આત્માઓને કોઈ અવસરે કોઈએ બનાવ્યા હોય એમ નથી પણ અનાદિકાળથી છે, છે અને છેજ.

પર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક જાતનાં રૂપાંતરોમાં તે સંસારી આત્માઓ ક્રયા કરે છે. દૃષ્ટાંતમાં એક સોનાની લગડી હોય તે સુવર્ણદ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાયમ રહે છે, પણ પયાયની અપેક્ષાએ તે લગડીમાંથી અનેક જાતનાં ઘરેણાં બનાવવામાં આવે, તેને ભાંગી વળી બીજા ઘાટો બનાવવામાં આવે, આવાં ઉત્તરોત્તર બનતા ઘાટોમાં પૂર્વ પર્યાયનો (આકૃતિનો) નાશ થઈ નવી નવી આકૃતિ યા પર્યાયો બને છે. પણ દરેક આકૃતિઓમાં સોનું તો કાયમજ છે. તેમ કર્મની ઉપાધિને લઈને આત્મા ભલે અનેક જાતનાં શરીરોમાં પ્રવેશ કરે અને તે આકૃતિ મુકીને વળી બીજી નવીન આકૃતિ (દેહ) ગ્રહણ કરે તથાપિ દ્રવ્યરૂપે આત્મા શાશ્વતજ છે. પયાયરૂપે આત્મા અશાશ્વત (અનિત્ય) છે, પણ જ્યારે તે આત્મા પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં પૂર્ણ રીતે આવશે, ત્યારે દેહના અભાવથી આવી આકૃતિઓ બદલવા રૂપ પર્યાયો કરવા નહિજ પડે, આત્મા પોતે કર્મો કરે છે અને તે કર્મો પોતેજ લોગવે છે, આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે, આત્મા કર્મોનો કર્તા, લોકતા અને હતા છે, પણ તેનાં કર્મો કોઈ બીજા લોગવાવે કે દૂર કરી શકે તેમ નથી. નિમિત્ત કારણ રૂપે બની શકે તેમ છે. પણ સાક્ષાત રૂપે તો કર્મનું કરવું, લોગવવું કે દૂર કરવું એ સર્વ આત્માના

પોતાના વીર્યને સ્વાધિન છે. તે તે જાતના ઉપાયો યોજવાથી કર્મથી જુદો પડી શકે છે. દૃષ્ટાંતમાં માટીની સાથે મળેલું સુવર્ણ (સોનું) અગ્નિથી ધમવા પ્રમુખ ઉપાયોથી જુદું પડી શકે છે. તેમ આત્માની સાથે મળેલાં કર્મો જ્ઞાન ધ્યાનરૂપી વન્હિથી જુદાં પાડી શકાય છે. આ સામર્થ્ય આત્મામાં જ છે. એક ધર બનાવનારને ધર બનાવવાનું સામર્થ્ય પોતામાં છે તો તે ધર તોડવાનું સામર્થ્ય પોતામાં હોયજ, તેમ જ્યારે કર્મ બાંધવાનું સામર્થ્ય આત્મામાં છે તો કર્મ તોડવાનું સામર્થ્ય તે આત્મામાં હોયજ,

અજીવતત્ત્વ—અજીવતત્ત્વમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ એવા પાંચ વિભાગો પડી શકે છે. ધર્માસ્તિકાય એ એવો અરૂપી પદાર્થ છે કે આપણે આપણાં નેત્રોથી તેને જોઈ ન શકીએ, છતાં તેના કાર્યથી તે જાણી શકાય છે. જેમકે જીવ અને અજીવ એ બન્નેને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન તરફ જતાં આવતા (જવા આવવામાં) સહાયક તરીકેનું કામ તે કરે છે. દૃષ્ટાંતમાં માછલાંઓમાં ગતિ આગતિ કરવાનું સામર્થ્ય છે. તથાપિ પાણી ન હોય તો તેમનાથી ગમન આગમન બની શકતું નથી. પાણી ગમનાગમનમાં સહાયક છે. તેવીજ રીતે સર્વ જીવ અજીવના ગમનમાં ધર્માસ્તિકાય સહાયક છે અને તે લોકના પ્રમાણુ જેટલા વિસ્તારમાં છે.

અધર્માસ્તિકાય—અધર્માસ્તિકાય પણ અરૂપી પદાર્થ હોવાથી આપણે તેને જોઈ નહિ શકીએ છતાં કાર્યથી જાણી શકીશું, તેનું કાર્ય એ છે કે જીવ અજીવ પદાર્થોને સ્થિર રહેવામાં (પછી ગમે તેટલો વખત, તેનો કાંઈ નિયમ નથી) સહાય કરવી, તે પણ લોક જેટલા વિભાગમાં રહેલ છે.

આકાશ—જેને પોતાણુ કહેવામાં આવે છે તે પણ અરૂપી છે. કારણ કે તેમાં કોઈ પણ જાતનું રૂપ હોતું નથી કે સ્પર્શ હોતો નથી. રંગબેરંગી વાદળાંઓ જોવામાં આવે છે, તે આકાશ નથી. તે તો આકાશમાં રહેલ એક જાતના પુદ્ગલિક પદાર્થો છે. આકાશ તેના કાર્યોથી જાણી શકાય છે પુદ્ગલ અને આત્માને અવકાશ (માર્ગ) આપવો તે આકાશનું કાર્ય છે. જ્યાં જ્યાં

થોડો યા ઝાઝો પોલાણનો ભાગ હશે, ત્યાં ત્યાં અવશ્ય જીવ અને પુદ્ગલોને માર્ગ મળી શકશે. લોકલોકવ્યાપક આકાશ છે.

કાળ—અરૂપી પદાર્થ છે. પદાર્થોને નવાં અને પુરાણાં (જુનાં) કરવાં તે તેનું કાર્ય છે, સૂર્યના અસ્ત ઉદયને પણ કાળ કહેવામાં આવે છે. તેને વ્યવહારિક કાળ કહેવામાં આવે છે. તે અઢી દ્વીપ પ્રમાણ છે, બાકી આકાશના સર્વ પ્રદેશો ઉપર રહેલ કાળના અણુઓ એ નિશ્ચયિક કાળ છે.

પુદ્ગલ—રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ જેની અંદર હોય તે સર્વ પુદ્ગલો છે. પરમાણુ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ છે. તેવાં અનેક પરમાણુઓ એકઠાં થતાં જુદા જુદા અનેક પ્રકારના વિભાગો બની આવે છે. જે આપણા ઉપલોગમાં અને દૃષ્ટિગોચર આવી શકે છે, જેમાં કેટલાક જીવની સાથે રહેલા પુદ્ગલો છે અને કેટલાક જીવથી તદ્દન અલગ એકલાં પુદ્ગલો છે. આ પાંચે દ્રવ્યોનો સમાસ અજીવ નામના બીજા તત્ત્વમાં થઈ શકે છે.

અજીવ પાંચ દ્રવ્યોમાં પુદ્ગલ સિવાયના ચાર દ્રવ્યો આત્માને કોઈ પણ જાતનું દુઃખકર્તા નથી. પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, તેજ રૂપી હોઈ, અનેક જાતનાં રંગભેરંગી સુંદર દેખાવ આપી, કોમળ સ્પર્શ આપી, મનહર શબ્દ આપી, આલ્હાદક સુગંધ આપી અને સ્વાદિષ્ટ રસ આપી, જીવોને પોતાનું ભાન બુલાવરાવે છે; અથવા જીવો તે પાંચ ઇદ્રિઓને અનુકૂળ વિષયો પામી તેમાં આસક્ત બને છે. પ્રતિકૂળ વિષયોને જોઈ ઉદ્વેજિત બની દ્વેષિત થાય છે, અને રાગદ્વેષની પરિણતિને પામીને નિવિડ કર્મજન્ય કરી આ દુનિયામાં પરિભ્રમણ કરે છે.

સુંદર યા અસુંદર પુદ્ગલોને—વિષયોને—પામીને રાગદ્વેષ ન કરતાં સમપરિણામે રહેવામાં આવે તો કર્મજન્ય થતો નથી. પોતાનું ભાન બુલવું, અને પુદ્ગલોમાં આસક્ત થવું, આ બન્નેનો મેળાપ કહો કે મિશ્રતા કહો, તેજ કર્મજન્ય અને જન્મ મરણનો હેતુ છે. આ કહેવાથી અજીવતત્ત્વ કહેવાયું. આ અજીવતત્ત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે વિચારી આત્માથી તેને લિન્ન રાખી, લિન્ન સમજી, જેમ બને તેમ તેની આસક્તિ ઓછી કરવી; અને જેમ

જેમ, પુણ્યમાં આસક્તિ ઓછી થશે, તેમ તેમ આત્મામાં પ્રીતિ વિશેષ બની આવશે.

પુણ્ય, પાપ અને આશ્રવ.

મન, વચન અને કાયાની શુભ ક્રિયા તે શુભ આશ્રવ આ
મન, વચન અને કાયાની અશુભ ક્રિયા તે અશુભ આશ્રવ. આ
બન્ને જાતની ક્રિયાથી આવેલા શુભ અશુભ પુણ્યલો; તેમજ મિ-
થ્યાત્વ, અવિરતિ, અને ક્રોધાદિ કષાયોથી આવેલાં પુણ્યલો, તેને
પુણ્ય અને પાપ કહે છે. આશ્રવથી જુદાં પડી શકતાં નથી,
એટલે તે બન્નેનો આશ્રવમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સંવર—આવતાં શુભાશુભ કર્મોને અટકાવવાં, રોકવા તેને
સંવર કહેવામાં આવે છે.

બંધ—આશ્રવ દ્વારમાં મન, વચન, અને કાયાથી અહણુ
કરેલાં કર્મોને તેમજ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય વિગેરેથી
અહણુ કરાએલાં કર્મોને પ્રકૃતિ (સ્વભાવ), સ્થિતિ (કાળનું માન),
અનુભાગ (રસ) અને પ્રદેશ (દળીયાંનો સમુદાય) આ ચારરૂપે
ગોઠવીને બંધિત કરવાં તે બંધતત્ત્વ.

નિર્જરા—આશ્રવદ્વારે બંધમાં આવેલા શુભાશુભ કર્મોને
વેદીને સત્તાથી કાઢી નાંખવાં તે નિર્જરાતત્ત્વ.

મોક્ષ—કર્મોનો સર્વથા અભાવ અર્થાત્ આત્માનું

મોથી છૂટા થવાપણુ તે મોક્ષ. આ પ્રમાણે નવ તત્ત્વોનું નય, નિ-
ક્ષેપ પ્રમાણુ વિગેરેથી જે યથાસ્થિત (જેવું છે તેવું) જાણવાપણું,
પછી તે જાણવાપણું સંક્ષેપથી હોય કે વિસ્તારથી હોય, તેને
સમ્યક્ જ્ઞાન જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે. આ તત્ત્વ સંબંધી વિચારો
બહોળા વિસ્તારથી અન્ય પુસ્તકોમાં આપવામાં આવ્યા છે. તેથી
આંહી વિશેષ વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યા નથી, પણ વિશેષના
અર્થોઓએ જીવાભિગમસૂત્ર, પન્નવણી સૂત્ર, નવતત્ત્વભાષ્યાદિ ગ્રંથો
જોવા. આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં પ્રથમ આત્માનું અને પછી અજીવનું જે
જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે તે ઘણીજ સમજપૂર્વક આપ્યું છે,

કેમકે આત્માના અજ્ઞાનીઓને પ્રથમ આત્મા શું છે, તે જણાવવાની જરૂર છે અને તે આત્માનું જ્ઞાન તેના પ્રતિપક્ષી અજીવને બાંધ્યાથીજ વિશેષ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. તે બે તત્ત્વોનું વર્ણન થતાં પુનર્જન્મ થવાનું કારણ શું ? તેના કારણ રૂપે પુણ્ય, આશ્રવ અને બંધ વિગેરે જણાઈ આવે છે. અને પુનર્જન્મો ન કરવા પડે તેના હેતુરૂપે સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ બતાવવામાં આવ્યા છે. આ નવ તત્ત્વોમાં જીવ અજીવ જાણવા લાયક છે; પાપ, આશ્રવ અને બંધ ત્યાગ કરવા લાયક છે, પુણ્ય પણ અમુક હદે ગયા પછી ત્યાગ કરવાનું છે. સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ આદરવા લાયક છે.

દર્શનયોગ.

રુચિર્જિનોક્તતત્ત્વેષુ, સમ્યક્શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।

જાયતે તન્નિર્સર્ગેણ, ગુરોરધિગમેન વા ॥ ૧૭ ॥

જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વોને વિષે રૂચિ થવી (સત્ય છે એવી પ્રતીતી થવી) તેને સમ્યક્ શ્રદ્ધાન (ખરેખર શ્રદ્ધા) કહે છે. આ શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક રીતે યા ગુરૂના ઉપદેશથી થાય છે.

વિવેચન—શ્રદ્ધા વિનાનું જ્ઞાન નિરર્થક છે. જે વસ્તુના ઉપર પ્રીતી નથી તે વસ્તુ આદરણીય થતી નથી, અને આદર કર્યા સિવાય ક્ષાયદો મળતો નથી. તેમ જ્ઞાનથી જાણ્યું હોય પણ જ્યાં સુધી તેના ઉપર પ્રીતિ નથી, ત્યાં સુધી તે તરફ આપણું પ્રવર્તન થવાની ખીલકુલ આશા નથી, ત્યારે તેનાં કુળો મળવાની આશા તો ક્યાંથી જ હોય ?

પહાડ ઉપરથી નદી નીચી વહુન થતી હોય, તેમાં કોઈ બેડોળ પથર અથડાઈ પછડાઈને ગોળાકાર થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે અનાદિ કાળથી સંસારમાં પર્યટન કરનાર આ જીવને પરિણામની વિશુદ્ધતાથી, કર્મોની ક્ષયોપશમતાથી અને આધિક પણ સારી પ્રવૃત્તિથી આ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ આવે છે. કોઈ માણસ રસ્તે ભટ્ટી ગયો હોય, તે સ્વાભાવિક રીતે આમ

તેમ કરતાં સાચા રસ્તા ઉપર આવી જાય છે અને કદાચ ખીજતને પૂછવાથી તેમના બતાવ્યા પ્રમાણે ચાલતાં પણ સત્ય રસ્તા ઉપર આવે છે, તેવીજ રીતે આ સમ્યક્ત્વ રત્નની પ્રાપ્તિ પરિણામની વિશુદ્ધતાએ સ્વાભાવિક રીતે થઈ આવે છે, અથવા સદ્ગુરુને ઉપદેશ સાંભળી તે પ્રમાણે વર્તન કરતાં પરિણામની વિશુદ્ધતાએ મેળવી શકાય છે. ગમે તેવી રીતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાયો, પણ તે પરિણામની વિશુદ્ધતા વિના તો નહિજ મળી શકે. આ વિશુદ્ધતા જેમ જેમ રાગદ્વેષની ઓછાશ થતી જશે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામશે, આ પ્રગટ થતી આવશે. રાગ અને દ્વેષ એ મહાન્ ચીકાશ છે. આ ચીકાશથી જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર દળાઈ જાય છે. માટે દરેક અવસરે અને દરેક કાર્યમાં રાગદ્વેષથી ઘણુંજ સાવધાન રહેવાનું છે કે, તેની ચીકાશથી આત્મા વિશેષ દળાઈ ન જાય. તેવા સાવધાન મનુષ્યોજ ઉંચા આવી શકશે. સૂર્યની આડે વાદળાંનો જ્યાં સુધી મોટો વિલાગ આવી ગયો છે, ત્યાં સુધી પ્રકાશની આશા રાખવી બ્યર્થ છે તેવીજ રીતે આત્માની આડે આવો રાગદ્વેષ રૂપ વાદળનો જથ્થો હોય ત્યાં સુધી આત્મપ્રકાશ આ આત્મસુખની આશા રાખવી નકામી છે. વાદળ દૂર થશે. ત્યારેજ પ્રકાશ થશે, તેમ રાગદ્વેષ રૂપ પડળો દૂર થવાથીજ આત્મપ્રકાશ પ્રગટ થશે રાગદ્વેષની અધિકતા થતાંજ, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિની નજીક આવેલા હવો પણ કર્મની સ્થિતિ વધી જતાં સંસારમાં અધિક પર્યટન કરે છે અને સમ્યક્ત્વથી દૂર રહે છે. એટલુંજ નહિ પણ સમ્યક્ત્વ પામેલા હવો પણ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ સંસારમાં રખડે છે માટે જો સમ્યક્ત્વની કે આત્મ વિશુદ્ધિની જરૂર હોય તો અવશ્ય રાગદ્વેષ ઓછા કરવા જોઈએ.

શ્રદ્ધામાં પણ અનેક જાતની તારતમ્યતા આપણા જોવામાં આવે છે. કોઈને વિશેષ શ્રદ્ધા, કોઈને થોડી શ્રદ્ધા, કોઈને તેનાથી પણ થોડી. આ સર્વ તારતમ્યતા થવાનું કારણ પરિણામની અવિશુદ્ધિ અને રાગદ્વેષનું વિશેષાધિકપણુંજ છે. ॥ ૧૭ ॥

ચારિત્રયોગ.

સર્વસાવધયોગાનાં, ત્યાગચારિત્રમિષ્યતે.

કીર્તિતં તદર્હિસાદિ, વ્રતભેદેન પઞ્ચધા ॥૧૮ ॥

સર્વે દોષવાળા મન વચન કાયાદિ યોગોનો ત્યાગ કરવો, તેને ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે, આ ચારિત્ર અર્હિસાદિ વ્રતના ભેદે કરી પાંચ પ્રકારે કહેલું છે. ॥ ૧૮ ॥

વિવેચન—જ્ઞાનથી જાણવામાં આવ્યું. દર્શનથી નિશ્ચય થયો, હવે ચારિત્રથી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. આ ક્રમે વર્તન કરવાથી તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ ઘણી સહેલાઈથી થઈ શકે છે. વ્યવહારિક કાર્યોમાં જેમ કોઈપણ ઠેકાણે જવાનું હોય તો પ્રથમ તેનો રસ્તો જાણવો, તેનો નિશ્ચય કરવો અને પછી તે માર્ગે ચાલવાની ક્રિયા કરવી, તેથી ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચી શકાય છે. તેમ કર્મોથી મુક્ત થવામાં પણ પ્રથમ મુક્ત થવાનો માર્ગ જ્ઞાનથી જાણવો, દર્શનથી તેનો નિર્ણય કરવો અને ચારિત્રથી તે પ્રમાણે ક્રિયા કરવી. આ ત્રણ એકઠાં મળવાથી મોક્ષ રૂપ કાર્ય થઈ શકે છે. જ્ઞાનથી આપણે જાણ્યું કે આ વસ્તુ ખાવાથી ભૂખ દૂર થાય, પેટ ભરાય અને શક્તિ આવે, પણ વસ્તુ જાણ્યા પછી જો ખાવા રૂપ ક્રિયા ન કરે તો ભૂખ ભાગે નહિ, પેટ ભરાય નહીં. અને શક્તિ આવે નહીં. માટે આ ત્રણ-માંથી એકાદ ન્યૂન હોય ત્યાં સુધી તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. આ કારણથીજ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા પછી ચારિત્ર કહેવામાં આવ્યું છે.

સર્વ પાપવાળા યોગોનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ ચારિત્ર. આ ઠેકાણે સર્વ શબ્દ કહેવામાં એ આશય છે કે દેશથી પણ પાપવાળા યોગોનો ત્યાગ કરી શકાય છે; તેને દેશચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. પણ આ ઠેકાણે પૂર્ણ ચારિત્રનું વર્ણન આલે છે, અને તેજ મોક્ષનું એક અંગ છે. માટે દેશ ચારિત્રનું ગ્રહણ ન થાય, તે અર્થે સર્વ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે. તે ચારિત્ર અર્હિસાદિ (કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરવી ઇત્યાદિ) વ્રતના ભેદથી પાંચ પ્રકારનું છે તેજ પાંચ પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવે છે.

યમનો પહેલો ભેદ.

આહસાસત્યમસ્તેય, વ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહાઃ ॥

પંચમિઃ પંચમિર્યુક્તા, ભાવનાભિર્વિમુક્તયે ॥ ૧૯ ॥

અહિસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અને મમતારહિતપણું, આ પાંચ મહાવ્રતો ચારિત્ર કહેવાય છે. એક એક મહાવ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ છે. પાંચ પાંચ ભાવના સહિત પાંચ મહાવ્રતો મુક્તિને મારે થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

વિવેચન—આ પાંચ મહાવ્રતો એ ચારિત્ર છે અને તે મોક્ષનું કારણ છે. આંહિ એ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, કે પાંચ મહાવ્રતો ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર તેજ યોગ છે. તો વિશેષમાં નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આ સર્વે આગળ ખતાવવામાં આવશે તેનો ઉપયોગ શું? અર્થાત્ જો યમથી એટલે પાંચ મહાવ્રતોથી મોક્ષ થતું હોય તો પછી ધ્યાનાદિ અંગો કહેવાનું પ્રયોજન શું? આ શંકાનું સમાધાન એમ થઈ શકે છે કે એક વ્યવહારિક મહાવ્રતો અને બીજાં નિશ્ચયિક મહાવ્રતો. તેમાં વ્યવહારિક મહાવ્રતો અષ્ટાંગ યોગના પ્રથમ અંગ તરીકે આવી શકે છે. કોઈપણ જીવની હિંસા કરવી નહિ, ૧ અસત્ય બોલવું નહિ, ૨ ચોરી કરવી નહિ, ૩ બ્રહ્મચર્ય પાળવું, ૪ અને પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ૫ આ પાંચ નિયમો આ મહાવ્રતો વ્યવહારિક છે અને તેને યોગના પ્રથમ અંગ તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. આ પાંચ મહાવ્રતો તેજ ચારિત્ર છે અને તે ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ છે આમ આ પાંચ મહાવ્રતોનોજ ચારિત્રમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો હોય અને નિયમાદિ સાત અંગો જુદાં ગણવામાં કે લેવામાં ન આવતાં હોય તો આ મહાવ્રતોને નિશ્ચયિક સ્થિતિમાં લઈ જવાં જોઈએ અને એ નિશ્ચયિક સ્થિતિની પરાકાષ્ટા (છેલ્લી હદમાં) મોક્ષ છે, એમ કહેવું તે યથાર્થ બની શકે તેમ છે. પાંચ મહાવ્રતોની નિશ્ચયિક સ્થિતિ આ પ્રકારે છે કે, અહિસા એટલે પોતાના

આત્માને કોઈપણ પ્રકારે હિ સક થવા ન દેવો. અર્થાત્ કોઈ પણ જાતનાં શુભાશુભ કર્મોથી આત્માને દબાવા ન દેવો જોઈએ ૧. સત્ય એટલે આત્મા સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુને પોતાની માનવી કે કહેવી ન જોઈએ. ૨. અશ્ચર્ય—પુદ્ગલિક વસ્તુનો ઉપ-લોગ કરવો ન જોઈએ. ૩. પ્રહ્લ્લશ્ચર્ય એટલે આત્મભાવમાં રમણ કરવું જોઈએ. ૪. અપરિચ્છ એટલે શુભાશુભ કર્મો ઉપર પણ મમત્વ હોવો ન જોઈએ. ૫. આંહિ આ શંકા થઈ શકે તેમ છે કે, જો આચાર્યશ્રીનો અભિપ્રાય નિશ્ચય મહાવ્રત કહેવાનો હતો તો તે-ઓએ તેમ શા માટે ન લખતાં આગળ ઉપર વ્યવહારિક મહા-વ્રતોનું વિવેચન કર્યું ? આ શંકા ખરાબર છે પણ આચાર્યશ્રીજીએ સર્વસાવચયોગાનાં ત્યાગચારિત્રમિલ્યતે સર્વ જાતના સંદોષ (દો-ષવાળા) યોગોનો ત્યાગ કરવો તે ચારિત્ર છે એમ કહ્યું છે. આંહિ અમુક હદની અપેક્ષાએશુભ યોગો છે, તે પણ દોષરૂપ છે. તે અ-પેક્ષાએ વિચાર કરતાં એ વાક્યમાં નિશ્ચય મહાવ્રત સંબંધી શુદ્ધાર્થ ગુપ્ત રહેલો હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે. જો તેવો ગુપ્ત શુદ્ધાર્થ ન હોત તો આગળ ઉપર ધ્યાન આદિકનું સ્વરૂપ તેઓ ન કહેતાં આ મહાવ્રતોજ મોક્ષનું સાધન છે એટલું કહીને કૃતાર્થ થઈ ત્યાંથી વિરામ પામત. પણ આટલાથી ન અટકતાં વ્યવહારિક પાંચ મહાવ્રતપૂર્વક ધ્યાન આદિકનું સ્વરૂપ બતાવતા સાધકને છેલ્લી હદ સુધી રસ્તો ખુલ્લો બતાવે છે. અને આ પાંચ મહાવ્ર-તોને ચારિત્ર કહી તે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર મોક્ષને અર્થ થાય છે, આમ એકજ પુસ્તકમાં બે અભિપ્રાયો આપતાં, પહેલા અભિપ્રાયમાં ખુદી રીતે નિશ્ચય મહાવ્રતની ગુપ્તતા સમજી શકા-ય છે, અને બીજા અભિપ્રાયથી વ્યવહારિક મહાવ્રત કહેવાપૂર્વક છેલ્લી હદ સુધી સાધકને લઈ જવા પ્રયત્ન કરે છે અથવા બીજી અપેક્ષાએ એમ પણ સમજી શકાય છે કે આ પાંચ મહાવ્રત પાંચ પાંચ ભાવના યુક્ત મોક્ષને અર્થ થાય છે, તે સામાન્ય કથન છે. અને ધ્યાનાદિકે કરી મોક્ષ થાય છે તે વિશેષ કથન છે. એટલે પ્રથમ સામાન્ય કથન કરી પછી વિશેષ કહેવું; એ પણ એક શાસ્ત્રકારોની રીતિ છે. આંહિ પાંચ મહાવ્રતો મોક્ષનું કારણ છે, તે પરંપરાએ

મોક્ષનું કારણ છે, એમ પણ સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે જુદાં જુદાં અભિપ્રાયો જે મારા સમજવામાં આવ્યા તે જણાવ્યા છે. વિશેષ ખુલાસો સારી પુરૂષો જાણે. ગમે તેમ હોય પણ આ પાંચ મહાવ્રતો મોક્ષનું કારણ છે, તે તો નિર્વિવાદજ છે કેમકે આ મહાવ્રતોના આદરભાવથી સંસારનો અને કર્મ આવવાનો મોટો ભાગ રોકાઈ જાય છે, આત્માને શાન્તિ અનુભવાય છે અને ઉત્તરોત્તર આગળ વધી શકાય છે, એ તો નિર્વિવાદજ છે. આ પાંચ મહાવ્રતોની પચીસ ભાવનાઓ છે. અહિં ભાવનાનો અર્થ એવો થાય છે કે મહાવ્રતોને સારી રીતે દૃઢતાપૂર્વક પાળવામાં સહાયક ક્રિયાઓ. આનું સ્વરૂપ અનુક્રમે આગળ કહેવામાં આવશે. પ્રથમ તો પાંચ યમોનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

અહિંસારૂપ પહેલા મહાવ્રતનું સ્વરૂપ કહે છે.

ન યત્પ્રમાદયોગેન, જીવિતવ્યપરોપણમ્ ॥

ત્રસાનાં સ્થાવરાણાં ચ, તદર્હિસાવ્રતં મતમ્ ॥ ૨૦ ॥

પ્રમાદના કારણથી, ત્રસજીવોનું અને સ્થાવર જીવોનું જીવિતવ્ય નાશ ન કરવું તે અહિંસાવ્રત માનેલું છે.

વિવેચન—ત્રસજીવો અને સ્થાવર જીવો એઓનું વર્ણન થાય એજાળખાણ (સમજીતી) આગળ અપાઈ ગયેલ છે. તે જીવોનો પ્રમાદથી પણ નાશ ન કરવો, એ વાક્યથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકાય છે કે પ્રમાદથી નાશ ન કરવો. ત્યારે જાણીને તો નાશ નજ કરવો આંહિ એ શંકા થઈ શકે તેમ છે કે જીવ તો નિત્ય અને અમર છે. એક શરીર મૂકી શરીરાંતરમાં જાય છે, અને તેથી જીવનો નાશ થતો નથી, પણ શરીરનો નાશ થાય છે. તો ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો નાશ ન કરવો, એમ કહેવાનો હેતુ શો છે? તેનું સમાધાન એમ થઈ શકે છે કે આ દેહધારીજીવોને દશ પ્રાણ હોય છે.

સ્પર્શધંદ્રિય—શરીર, રસધંદ્રિય—જીભ, દ્રાણધંદ્રિય—નાક, ચક્ષુધંદ્રિય, આંખ, શ્રોત્રધંદ્રિય—કાન, મનબળ—મનશક્તિ, વચનબળ—

વચનશક્તિ, કાયબળ—શરીરશક્તિ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય—આઉષ્મ.

તેમાંથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ આ પાંચમાં રહેલા એકેન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શેન્દ્રિય, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ ચાર પ્રાણ હોય છે. બેઘન્દ્રિય જીવોને રસ-ઘન્દ્રિય અને વચનબળ સહિત છ પ્રાણ હોય છે. તેઘન્દ્રિય જીવોને દ્વાણ્ઘન્દ્રિય સહિત સાત પ્રાણ હોય છે. ચૌરેન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુ-ઘન્દ્રિય સહિત આઠ પ્રાણ હોય છે. માતાપિતાના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થયેલા સમૂર્ણિમ પચ્ચેન્દ્રિય જીવોને કર્ણ્ઘન્દ્રિય સહિત નવ પ્રાણ હોય છે. અને ગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિય જનાવર, મનુષ્ય તથા ઉપપાતિક દેવ અને નારકીના જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે. આ પ્રાણો તે આ દેહધારીનું કોઈ પણ જાતના દેહમાં રહેવારૂપ જીવિતવ્ય છે. અને પ્રાણોરૂપ જીવિતવ્યનો નાશ કરવો કે તેનાથી જીવનો વિયોગ કરાવવો અથવા તેને દુઃખ આપવું તે હિંસા છે. આ કહેવાથી જીવો કે આત્માનો નાશ નથી થતો એ સિદ્ધ છે, તો પણ તેને ધારણ કરેલા પ્રાણોનો નાશ થવાથી (વિયોગ થવાથી) આત્મા દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે અને તેથીજ પ્રાણોના નાશને હિંસા માનવામાં આવી છે. એકેન્દ્રિયથી લઈ પચ્ચેન્દ્રિય પર્યંત કોઈ પણ જીવને મનથી, વચનથી કે શરીરથી મારવામાં, મરાવવામાં કે તેનું અનુમોદન કરવામાં ન આવે ત્યારે તે પ્રથમ અહિંસાવ્રત કહેવાય છે. ૨૦

યમનો બીજો ભેદ.

પ્રિયં પથ્યં વચસ્તથ્યં, સ્મૃતવ્રતમુચ્યતે ।

તત્તથ્યમપિ નો તથ્ય, મપ્રિયંચાહિતંચ યત્ ॥ ૨૧ ॥

બીજાને પ્રિય લાગે તેવું હિતકારી અને સત્ય વચન બોલવું તે સત્ય નામનું મહાવ્રત કહેવાય છે. અપ્રિય અને અહિતકર વચન સત્ય હોય તો પણ તે સત્ય નથી. (કેમ તે બીજાને ખેદનું અથવા પરિણામે અનર્થનું કારણ છે.)

— વિવેચન— યોગીઓએ કેવાં વચન બોલવાં જોઈએ તો તેઓમાં બીજું મહાવ્રત રહી શકે? શુરૂવર્થ કહે છે કે પ્રિય લાગે તેવું હોય, તેનાથી હિત થતું હોય, અને સત્ય હોય. આ ત્રણ વિશેષણ વિશિષ્ટ હોય તો બીજું મહાવ્રત કહી શકાય. સત્ય હોય પણ અપ્રિય હોય કે અનર્થકારી હોય તો તે વચન સત્ય છતાં પણ સત્ય નથી. આ કહેવાથી યોગીઓએ કઠોર વચનથી પણ બીજા જીવોને દુઃખ ન આપવું, એવો ધ્વન્યર્થ નીકળે છે. આવી સૂક્ષ્મ અહિંસક વૃત્તિઓથી યોગીઓમાં હિંસક પ્રાણીઓ ઉપર કાબુ ધરાવવાની કે વચનસિદ્ધિ આદિ અનેક અતિશયોવાળી સિદ્ધિઓ પેદા થઈ શકે છે.

યમનો ત્રીજો ભેદ.

अनादानमदत्तस्या, स्तेयव्रतमुदीरितम् ।

बाह्याः प्राणा नृणामर्थो, हरता तं हता हि ते ॥ २२ ॥

આપ્યા સિવાય કાંઈ નહિ લેવું તે અચૌર્યવ્રત કહેલું છે. ધન એ મનુષ્યોના બાહ્ય પ્રાણ છે તે હરણ કરતાં તે મનુષ્યોનાં દ્રવ્ય પ્રાણોને નાશ કર્યો કહી શકાય છે. ૨૨

વિવેચન—વસ્તુના માલિકની રજા સિવાય કે તેના આપ્યા સિવાય કાંઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ ન કરવી, તે ત્રીજું અચૌર્યવ્રત કહેવાય છે. વસ્તુનો માલિક કાંઈ સજીવ વસ્તુ અથવા ધન વિગેરે આપે તો ધણીની આપેલી હોવાથી તે ગ્રહણ કરી શકાય કે કેમ? ઉત્તરમાં શુરૂવર્થ એમ જણાવે છે કે ત્યાગીઓને માટે તો અદત્ત ચાર પ્રકારનું છે. તીર્થ કરની આજ્ઞા હોય તેજ ગ્રહણ કરી શકાય તીર્થ કરની આજ્ઞા સિવાયની વસ્તુ તેનો માલિક આપે તોપણ ન ગ્રહણ કરવી. તીર્થ કરે અમુક વસ્તુ લેવાની આજ્ઞા આપી હોય તોપણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને લાવની અપેક્ષાએ તે ગ્રહણ કરાય છે તો તેવી વસ્તુ વિદ્યમાન શુરૂની આજ્ઞા સિવાય ન લઈ શકાય. ૨. કમરણ કે દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિને જાણનાર શુરૂ લાલાલાલ જાણીને તેને ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા આપે. તેમજ માલિકની આજ્ઞા

હોય તો તે વસ્તુ ગ્રહણ કરી શકાય, અને સજીવ શિષ્યાદિને તેની પોતાની મરજી યા તેના વડિલોની આજ્ઞા હોય તો શિષ્યાદિપણે ગ્રહણ કરી શકાય. ૪. આ પ્રમાણે તીર્થંકર સંખંધી, ગુરૂ સંખંધી, માલીક સંખંધી અને જીવ સંખંધી એમ ચાર પ્રકારના અદત્તનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગીઓને દ્રવ્ય, ધનાદિ તો ગ્રહણ નજ કરાય, કેમકે દ્રવ્ય એ ત્યાગવૃત્તિનો નાશ કરનાર છે, તેમ ગૃહસ્થોને ધનાદિ ઉપર મમત્વભાવ હોવાથી તે ધન બાહ્ય પ્રાણુ જેવું છે. આવા ઘણા દાખલાઓ બનેલા જોવામાં આવે છે કે ધનનો નાશ થવાથી કે ચોરી થવાથી મનુષ્યોનાં હૃદય ફાટી જાય છે અને મરણ પણ થાય છે. માટેજ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે બાહ્ય પ્રાણુ સરખું મનુષ્યોનું ધન હરણ કરનારે તેના ખરા પ્રાણુનું હરણ કર્યું છે. ૨૨.

યમનો ચોથો ભેદ.

દિવ્યૌદારિકકામાનાં કૃતાનુમતિકારિતૈઃ ।

મનોવાકાયતસ્ત્યાગો બ્રહ્માષ્ટાદશધા મતમ્ ॥ ૨૩ ॥

દિવ્ય અને ઉદારિક વિષયોનો મનથી, વચનથી અને શરીરથી કરવા, કરાવવા અને અનુમોદવાનો ત્યાગ કરવો તે બ્રહ્મચર્ય અઢાર પ્રકારનું કહેલું છે. ૨૩.

વિવેચન—દિવ્ય એટલે દેવ સંખંધી અને ઉદારિક એટલે મનુષ્ય તથા તિર્થંચ (જનાવર) સંખંધી વિષયોનો ત્યાગ કરવો. ખરેખર ત્યાગ, ઇચ્છાના ત્યાગની સાથેજ રહેલો છે અને તે ઇચ્છાનો ત્યાગ અઢાર પ્રકારે ત્યાગ કરવાથી થઈ શકે છે. મનથી, વચનથી અને કાયાથી વિષય સેવન ન કરવું, મન વચન કાયાથી ન કરાવવું, અને મનથી, વચનથી અને કાયાથી વિષય સેવનારની અનુમોદના ન કરવી, આ નવ ભેદ થયા. તે નવ ભેદ દેવતાના વૈક્રિય શરીર સંખંધી અને બીજા નવ ભેદ મનુષ્ય અને તિર્થંચના ઉદારિક શરીર સંખંધી, બેઉ મળી અઢાર ભેદ થયા. આ અઢાર ભેદે બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવું. આ બ્રહ્મચર્ય પાળનારનો અરધો સંસાર સુખમય થઈ જાય છે. કર્મબંધનાં ઘણાં કારણો એવાં

થઈ જાય છે. વીર્ય એ શરીરનું પોષક હોવાથી ખરું જીવન છે. તેનું રક્ષણ કરવાથી યાદશક્તિ, શરીરશક્તિ અને વિચારસામર્થ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. યોગનો અધિકારી થાય છે અને વિવેકજ્ઞાન પામતાં ઘણી સહેલાઈથી આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. શરીરની સ્થિરતા અને મનની એકાગ્રતા કરવામાં આ વીર્ય ઘણુંજ ઉપયોગી છે, માટે યોગી થવા ઇચ્છનારાઓએ ઘણા પ્રયત્નથી વીર્યનું રક્ષણ કરવું અને ખરી રીતે તેજ પ્રદાયક કહેવાય છે. ૨૩.

યમનો પાંચમો ભેદ.

सर्वभावेषु मूर्च्छया, सत्यागः स्यादपरिग्रहः ।

यदसत्स्वपि जायेत, मूर्च्छया चित्तविप्लवः ॥ २४ ॥

સર્વ પદાર્થોને વિષે આસક્તિનો ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહ કહેવાય છે (આસક્તિનો ત્યાગ કરવો તેને ત્યાગ કહી શકાય. કહેવાનો હેતુ એ છે કે) પાસે વસ્તુ ન હોય તોપણ આસક્તિથી (ઇચ્છા હોવાથી) મનમાં અનેક વિચારો (વિકૃતિઓ) પેદા થાય છે. ૨૪.

વિવેચન—સર્વ પદાર્થોમાંથી મોહ, મૂર્છા, ઇચ્છા, આસક્તિ, આ સ્નેહનો ત્યાગ કરવો તેજ ખરેખર ત્યાગ છે. ઉપરથી, બાહ્યથી ત્યાગ કરવામા આવ્યો હોય પણ અંદરની તૃષ્ણા શાંત ન થઈ હોય તો મનમાં અનેક જાતના વિકલ્પો આ વિકારો થયા કરે છે અને મનને શાંતિ મળતી નથી. ત્યાગ કરવાનું કારણુજ શાંતિ અનુભવવાનું છે, અને તે શાંતિ બાહ્ય ત્યાગથી કદી મળવાની નથી. ઇચ્છાની ઓછાશ વિનાનો ત્યાગ વિટબણાડપે છે. તે ત્યાગ પછી રૂપાંતરો કરીને જુદી જુદી રીતે તેને રૂસાવે છે. એક ઘર મૂકાવી કોઈ બીજી રીતે બીજું નવું ઘર મંડાવે છે. માટે જ્ઞાની પુરૂષો વારંવાર કહે છે કે મુચ્છા પરિગ્રહો વૃત્તો મૂર્ચ્છા છે તેજ પરિગ્રહ છે. ૨૫.

યમસિદ્ધિની મદદગાર ભાવનાઓ.

भावनाभिर्भावितानि, पंचभिः पंचभिः क्रमात् ।

महाव्रतानि नो कस्य, साधयंत्यन्ययं पदम् ॥ २६ ॥

અનુક્રમે પાંચ પાંચ ભાવનાઓથી વાસિત થયેલાં આ મહા-
વ્રતો કોને મોક્ષપદ સાધી નથી આપતાં ? અર્થાત્ આ મહાવ્ર-
તોનો ભાવના સહિત આદર કરનાર અવશ્ય મોક્ષપદ મેળવે છે. ૨૫

પહેલા મહાવ્રતની ભાવના.

મનોગુપ્ત્યેષણાદાનેર્યામિઃ સમિતિભિઃ સદા ।

દૃષ્ટાન્નપાનગ્રહણેનાર્હિસાં માવયેત્સુધીઃ ॥ ૨૬ ॥

મનોગુપ્તિ ૧ એષણાસમિતિ ૨. આદાનસમિતિ ૩. ઇર્યા-
સમિતિ ૪. અને અન્નપાન જોઈને ગ્રહણ કરવું. ૫. આ પાંચ
ભાવનાઓએ કરી પુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોએ અહિસાને પુષ્ટિ આપવી
યા વાસિત કરવી ૨૬.

વિવેચન—આંહિ મનોગુપ્તિનો અર્થ એવો થાય છે કે
મનને અશુભ વિચારોથી અટકાવવું. હિસા કરવામાં મનના વ્યાપા-
રની મુખ્યતા છે તેથી મનની વિશુદ્ધતા હોય તોજ અહિસા
બની રહે છે અથવા મનની વિશુદ્ધતાથી અહિસાને પુષ્ટિ મળે છે
૧ એષણાસમિતિ એટલે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે કોઈ
પણ જીવને હુઃખ ન થાય તેવી રીતે નિર્દોષ લેવું. ૨. આદાન-
સમિતિ એટલે વસ્ત્રપાત્રાદિ ઉપકરણો તથા ખીજી પણ કંઈ
લેવું મૂકવું હોય તો તે કોઈ પણ જીવની વિરાધના ન થાય તેમ
લેવું મૂકવું. ૩. ઇર્યાસમિતિ એટલે રસ્તામાં જવું આવવું હોય
ત્યાં નીચી દૃષ્ટિ કરી ચતનાપૂર્વક કોઈ જીવની વિરાધના ન થાય
તેવી રીતે જવું આવવું ૪. દૃષ્ટાન્નપાનગ્રહણ એટલે અનાજ
(આહાર) અને પાણી જોઈ ને લેવું કીડી, કુચુવા પ્રમુખ જીવો
અદર ચડી આવ્યા હોય તો તેને દૂર કરવા, દૂર ન થઈ શકે
તેવા જીવો હોય તો તે અનાજ પાણીનો નિર્દોષ જમીન ઉપર
ત્યાગ કરવો. ૫. આ પાંચ ભાવનાઓ પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રથમ
અહિંસામહાવ્રતને સારી રીતે પાલન કરવું. ૨૬.

બીજા મહાવ્રતની ભાવના.

હાસ્યલોભભયક્રોધપ્રત્યાખ્યાનૈર્નિરન્તરમ્ ।

આલોચ્ય માપણેનાપિ ભાવયેત્ સૂનૃતવ્રતમ્ ॥ ૨૭ ॥

હાંસી ૧. લોભ ૨, ભય ૩. અને ક્રોધનાં પચ્ચખ્યાણુ (ત્યાગ) કરવા વડે કરીને નિરતર વિચારપૂર્વક બોલવા વડે સત્ય-વ્રતને વાસિત કરવું. (મજબુત કરવું.) ૨૭

વિવેચન— અસત્ય (બુદ્ધ) બોલવાના કારણેનો વિચાર કરીશું તો પ્રથમ મનુષ્યો એક બીજાની હાંસી મશકરી કરતાં જૂઠું બોલે છે. મશકરીમાં એક બીજાની વસ્તુઓ છુપાવી, અમે લીધી નથી આમ કહી, તેની વસ્તુ માટે વ્યાકુળ થતો જોઈ આનંદ પામે છે. અથવા તેની સ્થિતિ તેવી ન હોય, તથાપિ તેવી સારી કે અધમ સ્થિતિના જેવા પર્યાયોથી બોલાવી મજા મેળવે છે. આ આનંદ કે મજાથી કાયદો કાંઈ નથી છતાં મનુષ્યો અસત્ય બોલે છે અને બીજા વ્રતને દુષિત કરે છે. તેઓને શુદ્ધવર્થ જણાવે છે કે બીજા વ્રતને તમારે મજબુત કરવું હોય તો હાંસી કરવાનું પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખ્યાણુ) કરો. બીજી ભાવના લોભનો ત્યાગ કરવાની છે. મનુષ્યો ક્ષણિક વસ્તુની લાલચને પરાધીન થઈને અસત્ય બોલે છે. આ ઠેકાણે વિચારવાનું છે કે ગમે તે વસ્તુ માટે લોભથી પ્રેરાઈ અસત્ય બોલી તે વસ્તુ મેળવશે તથાપિ પુણ્યની પ્રબળતા સિવાય તે વસ્તુ તમારી પાસેથી ચાલી જશે, આ તમારા ઉપલોગમાં નહિજ આવે અને બીજા મહાવ્રતને ભાંગી કર્મબંધિત થશે, એટલે અસત્ય બોલી લોભથી તે વસ્તુ મેળવવી નિર્થક છે. એટલુંજ નહિ પણ તે અનર્થ પેદા કરનાર છે. હવે જો તમારું પુણ્ય પ્રબળ છે તોપણ અસત્ય બોલી લોભથી વસ્તુ મેળવવી નિર્થક છે. કારણ કે તમારું પુણ્ય પ્રબળજ હશે તો તેવી રીતે કર્યા સિવાય પણ તમને તે વસ્તુ સતોષવૃત્તિથી મળી રહેશે અને તેટલો કર્મબંધ અને અનર્થ થતો અટકશે ૨.

મનુષ્યો ભયથી અસત્ય બોલે છે. ન કરવાનું કોઈ કાર્ય થઈ ગયું હોય તેના સંબંધમાં કોઈ પુછે કે આ કાર્ય તમે કર્યું છે? હવે

જે તે થઈ ગયું છે તેમ કહે તો તેની આબરૂ જાય, લોકમાં અ-
પકીર્તિ થાય અથવા માર પડે કે વસ્તુનો વિનાશ થાય, વિગેરે
ભયનાં કારણોને લઈને જૂઠું બોલે છે. તે કાર્યને છુપાવે છે. જ્ઞા-
ની પુરૂષો કહે છે કે તેવા પામર જીવો બેવડા દંડાય છે. એક
તો અકાર્ય કર્યું, તેનાથી કર્મબંધન તો થયુંજ. વળી તે અકાર્ય
છુપાવવા માટે જૂઠું બોલે છે. આમ એક તો વિષ અને પાછુ વ-
ધાયું એમ બન્ને રીતે કર્મ બાંધે છે. ગુરૂજી કહે છે કે આ થોડા
વખતના સંયોગવાળા જીવોને સારું દેખાડવા માટે તેમના ભયથી
તું જૂઠું બોલે છે પણ તારે તારા આત્માનો ભય સાથે રાખવો
જોઈએ. હે લોકો! થોડા વખતના સંયોગવાળા જીવોને રાજી રાખવા
અને નિરંતરના સંયોગવાળા પોતાના આત્માને કષ્ટમાં નાખવો, ભ-
વોભવમાં જૂઠું બોલી રખડાવવો, મારવો કે રીખાવવો એ કોઈ રીતે
તમને લાયક નથી. તેમ લોકોને રાજી રાખવાથી પણ તે પાપ છુપું
રહેવાનું નથી તો અકાર્ય કરી તેનો પશ્ચાત્તાપ કરો, તેની માફી
માગો, તેને છુપાવો નહિ અને તેનું પ્રાયશ્ચિત કરીશુદ્ધ થાઓ. ૩.

ચોથું ક્રોધથી અસત્ય બોલાય છે. ક્રોધના આવેશમાં મનુ-
ષ્યો પોતાનું ભાન ભુલી જાય છે. આત્મામાં એક જાતનો મહાન્
વિકાર પેદા થાય છે. અને તેની છાયા બ્રહ્મટિની ભીષણતા, અધરનું
સ્ફૂરવું, મુખની લાલાશ અને શબ્દના વિપરિતપણા રૂપે બહાર આવે
છે. ક્રોધને પરાધીન થએલા મનુષ્યોને વાચ્યાવાચ્યનું કે કર્તવ્ય અક-
ર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી, તેથી અસત્ય બોલાય છે, જૂઠું કલક
બીજાને અપાય છે અને સત્યાસત્ય નિંદા પણ થાય છે. જ્ઞાની પુરૂ-
ષોએ આવે ઠેકાણે બહુ સાવચેત રહેવાનું છે. પ્રથમ તો ક્રોધને પ્રવેશ
કરવાજ ન દેવો. કદાચ થઈ આવ્યો તો વચન દ્વારા કે કાર્યદ્વારા
તેના ઉદયનો નિરોધ કરવો, તેને નિષ્ફલ કરવો અથવા ઉદયરોધ
ન કરી શકાય તો તેવા પ્રસંગોમાંથી થોડો વખત દૂર ચાલ્યા
જવું, અથવા તો તે કાર્ય બીજા વખતને માટે મુલતવી રાખવું.
આમ ગમે તે ઉપાયે કરી ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો અને તેનાથી
પ્રેરાઈ અસત્ય નજ બોલવું. આચાર્ય શ્રી કહે છે કે આ હાંસી
લોભ, ભય અને ક્રોધનાં પચ્ચખાણ કરવાં જોઈએ.

પાંચમી ભાવના નિરતર વિચાર કરીને જોલવું તે છે. પૂર્વા-
પર વિચાર કર્યા સિવાય રહસ્યવૃત્તિથી એકદમ જોલી નાંખવું
તેમાં કેટલીક વખત અસત્ય પણ જોલાઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ
પણ તેનું પરિણામ કોઈ વખત વિપરીત આવે છે, માટે કાંઈ પણ
જોલવુ હોય તેના પહેલાં જરા વિચાર કરી જોવો કે આ જોલ-
વાથી મને પોતાને કેટલો ફાયદો છે? આ બીજાને ફાયદો થશે કે
કેમ? આ જોલવાથી નુકશાન તો નહિ થાય? વિગેરે વિચાર
કરીને જોલવું, એક કવિ તે વિષે કહે છે કે—

સગુણમપગુણં વા કુર્વતા કાર્યજાતં
પરિણતિરવધાર્યા યત્નતઃ પણિતેન ।

અતિરમસકૃતાનાં કર્મણામાવિપક્ષેઃ

ભવતિ હૃદયદાહિશલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥ ૧ ॥

સાહે અગર જોડું કાર્ય કરતાં વિદ્વાનોએ પ્રયત્નપૂર્વક તેના
પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈએ. ઘણી ઉતાવળથી પૂર્વાપર વિચાર
કર્યા સિવાય કરેલાં કાર્યથી કોઈ વખત એવી વિપદા આવી પડે
છે કે તે વિપાકો હૃદયમાં શલ્યની માફક દાહ કરે છે. આ પ્રમાણે
બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ પૂર્ણ થાય છે. એ ભાવનાઓ
પ્રત્યે જાગૃતિ રાખી બીજા મહાવ્રતને મજબુત બનાવવું. ૨૭.

ત્રીજા અદત્તાદાનવિરમણવ્રતની ભાવના.

આલોચ્યાવગ્રહયાજ્ઞાઽભીક્ષ્ણાવગ્રહયાચનમ્ ।

एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग્રहधारणम् ॥ ૨૮ ॥

समानधार्मिकेभ्यश्च, तथावग्रहयाचनम् ।

अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥ ૨૯ ॥

વિચાર કરી અવગ્રહની યાચના કરવી, ૧ વારંવાર અવગ્રહની
યાચના કરવી, ૨ આટલોજ અવગ્રહ વાપરીશું એમ નિશ્ચય કરી
તેટલો અવગ્રહ રાખવો, ૩ સ્વધર્મીઓ પાસેથી અવગ્રહની યાચના
કરવી, ૪ અને અન્ન પાન આસન વિગેરે ગુરૂની આજ્ઞા મેળવીને
વાપરવાં, ૫ આ પાંચ અચાર્યવ્રતની ભાવના છે. ૨૮-૨૯.

વિવેચન—અપુરુષોત્તમને એવાને માટે ઉપયોગવાળી જગ્યા ગુરુસ્થ પાસેથી આવેલી જોઈએ. એ જગ્યાને કે સુક્રામને ના-
વગર કોઈમાં આવે છે. તથા અવગણના પાંચ માલિકો દોષ
તે અને તે જગ્યાની આગ મેળવી ને જગ્યાની ઉપર જોડવું કે
સાડવું સાડવું વિશેષ. જેનું જોડવું આ પાસે અવગણે છે. ૧.
અકર્મી. ૨. વાત. ૩. ધનના માલિક. ૪. અને અકર્મી અપુરુષો
મંગળી પેલાય છે. ૫. અકર્મીના આ અને આના અવગણી
પૂરવો ઉપ- પાનપાનની રજા સાડવું, બેઠવા. ઉપા માટે
મંગળ આગ દોષ છે. નવ્યપિ અમુક રજામાં કે રાત્રીમાં જ્યા
આવવાના તેને નિર્ણય કરેલા દોષ તે ન્યા સાપુરુષોત્તમ જણું
આવવું ન જોઈએ. એ લાય આવે તો અત્તના (વાદી કર્યાનો)
દોષ લાય. ૧-૨-૩. ધનના માલિકની રજા લેવી જોઈએ. ૪. અને
જોઈ પણ સુક્રામમાં પોતાં મુનિઓ આવી રજા દોષ તેમજ
ગુરુસ્થ પાસેથી અવગણ આવેલા દોષથી તે સુક્રામમાં બીજા
નથી આવનાર મુનિઓએ પ્રથમ આવેલ મુનિઓની રજા મેળવીને
તેમાં જોડવું જોઈએ. એ તેઓની રજા મેળવ્યા સિવાય તેમાં રહે
તો અવગણી અત્તના દોષ લાય, ૫. આ પાંચ અવગણો છે.

પ્રથમ ભાવના. વિચાર કરીને ગુરુસ્થ પાસે અવગણ મંગળો
તે છે. વિચાર કરવાનું કારણ એ છે કે આ જગ્યા અમારે લાયક
છે કે કેમ? આવી જોવાથી અમારો જ્ઞાન ધ્યાનની વૃદ્ધિ થશે કે
હાનિ? અથવા ધનના માલિક આગેવાન પોતે ન દોષ પણ તેના
અનુયાયી પુત્રપુત્રી સ્ત્રી વિગેરે કુટુંબીઓ દોષ તો તેની પાસેથી
યાચના કરી સુક્રામ મેળવ્યા પછી બહારથી આવેલ ધનના માલિકને
તે વાત સમજ થશે કે કેમ? તેની મરજી ન હોવાથી આપસમાં
કેશ્વેશ તો નહિ થાય? વિગેરે પૂર્વાપર વિચાર કરી સુક્રામ આ
જગ્યાની માગણી કરવી અમુક વખત જવા પછી કરી યાચના
કરવી. આ યાચના કરવાનું કારણ એ છે કે ગુરુસ્થને તે જગ્યાની
જરૂર જણાતી હોય અને શરમથી તે ગોલી શકતો ન હોય, તે
માટે કરી યાચના કરવી. જો તેમ ન કરે અને તેની મરજી વિરૂદ્ધ
ત્યાં વધારે વખત રહે તો કરી બીજા સાધુઓને વસ્તી મળવી

દુર્લભ થઇ પડે. આ હેતુથી અથવા માંદગી પ્રમુખના કારણે મૂત્ર વિષ્ટા અને વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કારણથી વસ્તીના માલીકને પીડા ન થાય માટે બીજીવાર યા વારંવાર તે વસ્તીના માલિકની રજા મેળવવી કે અમુક પ્રમાણ જેટલો અવગ્રહ વાપરીશું. ત્રીજી ભાવનામાં જરૂર જેટલી જગ્યાની ચાચના કરવી અને તેટલીજ વાપરવી. એથી દેનારનું મન કલુષિત ન થાય અને પોતાને અદત્તનો દોષ ન લાગે ૩. એક ધર્મવાળા સાધુઓ પહેલાં રહ્યા હોય અને પાછળથી આવનાર સાધુ તેજ ધર્મના હોય તો પણ પહેલાં આવેલ સાધુની આજ્ઞા લઇનેજ તે મુકામમાં ઉતરવું જોઇએ. જો તેમ ન કરવામાં આવે તો સ્વધર્મી અદત્ત લાગે. ૪.

મેળવેલું અન્ન પાણી વસ્ત્ર પાત્રાદિ વિગેરે ગુરૂને યા આચાર્યને બતાવીને પછી પોતાના ઉપયોગમાં લેવું. આ બતાવવાનું કારણ એ છે કે ગુરૂ આ વસ્તુ નિર્દોષ છે કે સદોષ છે અને કાયદા-જનક છે કે અપાય (કષ્ટ) આપનાર છે, વિગેરે જાણતા હોવાથી તેને લાયક હોય તેજ તેને આપી અપાયથી તેનું રક્ષણ કરે છે. ૫.

વિતરાગ માર્ગમાં પણ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર અને મુકામની તો જરૂર જણાય છે, તે સિવાયની બીજી વસ્તુ ઉપયોગી નથી તે ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તેવિતરાગ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાય છે ઉપર જણાવેલી ઉપયોગી વસ્તુ પણ ધણીની અને ગુરૂની આજ્ઞા સિવાય ઉપયોગમાં લેવાની નથી એજ જણાવી આપે છે કે આવો સૂક્ષ્મ પણ અદત્તનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનાર મહાત્માઓનો કોઇ ગૂઢ આશય તેમાં રહેલો છે, અને તેથી એમ સમજાય છે કે સદાચરણથી, ભરપુર નીતિથી અને આત્મજ્ઞાનની જગૃતિથી યોગીઓએ શાંત ભાવમા પોતાનું જીવન નિર્ગમન કરવું જોઇએ હવે જો તેવા યોગીઓ આવા સ્વરૂપ કારણોમા લોકનીતિથી વિમુખ થઇ અદત્ત ગ્રહણ કરી કલેશના પ્રપંચમાં અને લોકોની અવગણનામા આવી પડે તો તેઓ પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરી લોકોને ઉચ્ચ માર્ગ બતાવવામાં કેવી રીતે ક્ષમી શકે કે ઉપયોગી થઇ શકે ? માટે તદ્દન નિર્દોષ અને શાંત રીતે જીવન પ્રવાહિત કરવાને ઇચ્છતા યોગીઓએ કોઇ પણ પ્રકારનું

અદત્ત ન લેતાં ત્રીજા વ્રતની પાંચ ભાવનાઓથી વાસિત થઈ વર્તન કરવું જોઈએ. ૨૮-૨૯.

ચોથા મહાવ્રતની ભાવના.

સ્ત્રીષ્ઠંડપશુમદ્વેશમાસનકુડ્યાંતરોજ્જનાત્ ।

સરાગસ્ત્રીકથાત્યાગાત્ પ્રાગ્રતસ્મૃતિવર્જનાત્ ॥ ૩૦ ॥

સ્ત્રીરમ્યાંગેક્ષણસ્વાંગસંસ્કારપરિવર્જનાત્ ॥

પ્રણીતાત્યજનત્યાગાત્ બ્રહ્મચર્યં તુ ભાવયેત્ ॥ ૩૧ ॥

સ્ત્રી, નપુંસક અને જનાવરોવાળાં ઘર, આસન, અને ભીંતના આંતરે રહેવાનું ત્યાગ કરવે કરી ૧, રાગ પેદા થાય તેવી સ્ત્રીની કથાઓનો ત્યાગ કરવે કરી ૨, પહેલી અવસ્થામાં અનુભવેલ વિષયોની સ્મૃતિ (યાદી) ન કરવે કરી ૩, સ્ત્રીઓના રમણિક અંગો ન જોવે કરી ૪, અને પોતાના શરીરના ઉપર તેવા શણુગારનો ત્યાગ કરવે કરીને, રસવાળા અને પ્રમાણુથી અધિક આહારનો ત્યાગ કરવે કરીને બ્રહ્મચર્ય વ્રતને ભાવિત (વાસિત) કરવું. ૩૦-૩૧.

વિવેચન—બ્રહ્મચારી પુરૂષોએ કે સ્ત્રીઓએ, જે ઠેકાણે સ્ત્રીઓ કે પુરૂષો રહેતા હોય, પછી તે એકલાં હોય કે જોડલાં હોય, તેવા ગૃહોમાં ન રહેવું જોઈએ, તેનાં આસનો ઉપર ન બેસવું જોઈએ, અને તેવાં મુકામોની ભીંતોને આતરે પણ ન રહેવું જોઈએ, તેમ રહે તો તેમના પરિચયથી, તેમને જોવાથી અને તેમના વિષયાદિ સંબંધી શબ્દો સાંભળવાથી મોહની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ છે, એટલુંજ નહિ પણ વ્રતભંગ થવાનો પણ ભય છે. તેવીજ રીતે નપુંસકો જેમને સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેનો અભિલાષ થાય છે તે રહેતા હોય અને પશુઓ વિગેરેનાં જોડલાંઓ કે એકલાં રહેતાં હોય તેવાં ઘરો, તેવાં આસનો કે તેવાં ઘરોની ભીંતના આંતરે રહેવાથી પૂર્વે કહેલ દોષો ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે. બ્રહ્મચારી પુરૂષોએ રાગવાળી સ્ત્રીઓ સાથે કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અથવા સ્ત્રીની કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અથવા એકલી સ્ત્રીઓ સાથે વાર્તાલાપ કે ધર્મસંબંધી પણ કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધર્મકથા ત્યાગ કરવાનો

હેતુ એ છે કે “ ધર્મ કરતાં ધાડ આવી જાય. ” આ કહેવત પ્રમાણે પોતાના ચારિત્રમાં ખામી લાવી બીજાનું સુધારવા પ્રયાસ ન કરવો જોઈએ. ૨. ગૃહસ્થાશ્રમમાં લોગવેલ વિષયો યાદ કરવાથી વિકાર થઈ આવે છે. કામની ઉત્પત્તિજ વિચારથી થાય છે. પૂર્વના વિચારનું આલંબન મળતાંજ સત્તામાં રહેલ વેદોદ્ધય પ્રળળ અને પ્રગટ થાય છે. તે દૂર કરવા માટે તેવા વિચારો સ્મૃતિમાં ન લાવવા એ ઉત્તમ રસ્તો છે. ૩.

સ્ત્રીઓનાં રમણિક અંગ ઉપાંગો જોવાથી વિષયને જાગૃતિ મળે છે. જો કે સ્ત્રી દૂર છે, પોતાની પાસે નથી, તથાપિ જેમ ખટાશને જોવાથી દાઢમાથી પાણી છુટે છે, તેવીજ રીતે દૂર રહેલી સ્ત્રીના અંગોપાંગો રાગદ્વિષ્ટિથી જોતાં મન દ્રવિત થાય છે. ૪.

ઘણા રસવાળું, સ્નિગ્ધ સ્ત્રીજોવાળું અને પરિમાણથી અધિક અન્નાદિ લેવાથી પણ ઇદ્રિયો મજબુત અને મદોન્મત્ત થઈ વિષયવિકાર પ્રત્યે હોડે છે. માટે બ્રહ્મચારી પુરૂષોએ કે સ્ત્રીઓએ બલિષ્ઠ, રસાદિવાળો અને પરિણામથી અધિક ખોરાક ન લેવો જોઈએ, પણ શરીરને પોષણ મળે, ઇદ્રિયો ઉન્મત્ત ન થાય, અને દરેક કાર્યો પોતાના પ્રમાણમાં બની શકે, તેટલો ને તેવો ખોરાક લેવો જોઈએ. ૫. આ પાંચ ભાવનાઓથી બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરવું અને વૃદ્ધિ પમાડવી ૩૦-૩૧.

પાંચમા અપરિગ્રહવ્રતની ભાવના.

સ્પર્શં રસે ચ ગંધે ચ રૂપે શબ્દે ચ હારિણિ ।

પંચાસ્વર્તીદ્રિયાર્થેષુ ગાઢં ગાઢ્યસ્ય વર્જનમ્ ॥ ૩૨ ॥

એતેષ્વેવામનોજ્ઞેષુ સર્વથા દ્વેષવર્જનમ્ ।

આર્કિચન્યવ્રતસ્યૈવં ભાવનાઃ પંચ કીર્તિતાઃ ॥ ૩૩ ॥

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ આ પાંચ ઇદ્રિયના મનોહર વિષયોને વિષે ગાઢ (ઘણી) આસક્તિનો ત્યાગ કરવો અને તેજ પાંચ ઇદ્રિયોના અમનોજ્ઞ (ખરાબ) વિષયોને વિષે સર્વથા દ્વેષનો ત્યાગ કરવો તે આર્કિચન્ય (અપરિગ્રહ યા નિર્મમત્વ) વ્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહેલી છે. ૩૨-૩૩.

વિવેચન—કેટલાએક મનુષ્યો એમજ સમજે છે કે પસાનો કે ઘરનો ત્યાગ કર્યો એટલે ત્યાગ થઈ ગયો. પણ એમ નથી. મુદ્દા પરિગ્રહો વૃત્તો નાયપુત્તેણ તાદ્રણા જગતના જીવોનું ધર્મ-પદેશ આપી રક્ષણ કરનાર જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરદેવે મુચ્છાનેજ પરિગ્રહ કહ્યો છે. આ ત્યાગનો ધનમાં કે ઘરમાંજ સમાવેશ ન કરતાં તેને પાંચે ઇન્દ્રિયના સારા કે ખરાબ દરેક વિષયમાં લાજ પાડવામાં આવ્યો છે. અને તે એ છે કે સારા વિષયોમાં રાગ ન કરવો અને ખરાબ વિષયોમાં દ્વેષ ન કરવો. આ પાંચ ભાવનાઓ છે. અને તે ખરેખર અપરિગ્રહ કે નિર્મમત્વને તેની છેલ્લી હદ સુધી પહોંચાડે છે. ૩૨-૩૩.

અન્ય રીતે ચારિત્ર યોગ.

અથવા પંચસમિતિગુપ્તિત્રયપવિત્રિતમ્ ।

ચરિત્રં સમ્યક્ચારિત્રમિત્યાહુર્મુનિપુંગવાઃ ॥ ૩૪ ॥

અથવા પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી પવિત્ર ચરિત્ર (આચરણ) ને તીર્થ કરો સમ્યક્ ચારિત્ર કહે છે.

વિવેચન—ચારિત્રનો મુખ્ય માર્ગ ગુપ્તિ છે. અને સમિતિ અપવાદ માર્ગ છે. મન, વચન અને શરીરના યોગોનો નિરોધ કરવો તે ગુપ્તિ છે. કાર્યપ્રસંગમાં શાસ્ત્રઆજ્ઞા મુજબ વ્રતનાપૂર્વક મન, વચન અને શરીરના વ્યાપારને પ્રવર્તાવવાં તેને તીર્થ કરો ચારિત્ર કહે છે. ૩૪.

તે સમિતિ અને ગુપ્તિનાં નામો.

ઈર્યામાષૈણાદાનનિક્ષેપોત્સર્ગસંશ્લિકાઃ ।

પંચાહુઃ સમિતિસ્તિસ્ત્રો ગુપ્તિસ્ત્રિયોગનિગ્રહાત્ ॥ ૩૫ ॥

ઈર્યાસમિતિ ૧. ભાષાસમિતિ ૨. એષણાસમિતિ ૩. આદાનનિક્ષેપસમિતિ ૪. ઉત્સર્ગસમિતિ ૫ આ પાંચને સમિતિ કહે છે અને મન, વચન, કાયાના ત્રણ યોગોનો નિગ્રહ (રોધ) કરવો તેને ત્રણ ગુપ્તિ કહે છે. ૩૫.

ધર્્યાસમિતિ એટલે શું ?

લોકાતિવાહિતે માર્ગે ચુંવિતે માસ્વદંશુભિઃ ।

જંતુરક્ષાર્થમાલોક્ય ગતિરીર્યા મતા સત્તામ્ ॥ ૩૬ ॥

અનેક લોકોથી ચલાએલા અને સૂર્યના કિરણોથી પ્રકટ દેખાતા માર્ગે જંતુઓની રક્ષાને માટે જોઈને ચાલવું તેને સત્ પુરૂષોએ ધર્્યાસમિતિ કહેલી છે. ૩૬

વિવેચન—જ્યારે કોઈ કાર્ય પ્રસંગે મુનિઓને ચાલવું પડે ત્યારે પોતાની અને પરજીવોની રક્ષાને માટેજ જે રસ્તે અનેક લોકો ચાલેલાં હોય તેવે રસ્તે ચાલવું. આમ કહેવાનો આશય એ છે કે અનેક જીવોના ચાલવાથી તે રસ્તો અચિત્ત-પૃથ્વીકાય, વનસ્પતિકાય અને જીણાં જંતુઓ વિનાનો થઈ ગયેલો હોય છે. પણ જો નવોજ રસ્તો પાડવામા આવે તો તે ઠેકાણે પૃથ્વીકાયના જીવો તેમજ તેવા ઉજડ માર્ગમા અનેક ત્રસ જીવો ભરાઈ રહ્યા હોય છે તેનો નાશ થાય છે. વળી ઉન્માર્ગે ચાલતાં કાંટા, કાંકરા, જાળાં વિગેરે આવે તેથી પોતાના શરીરને પણ ઇજા થવા સંભવ છે. લોકોના ચાલેલા માર્ગે પણ સૂર્યના કિરણોથી પ્રકાશિત થયે છતોજ ચાલવું જોઈએ તેમ ન કરવામાં આવે તો અંધારામાં પગ નીચે અનેક જીવોનો વિનાશ થવા સંભવ છે. તેમજ ખાઈ, કાંટા કે ઝેરી જીવોથી પોતાના શરીરને પણ નુકશાન થવા સંભવ છે. લોકોનો ચાલેલો માર્ગ સૂર્યથી પ્રકાશિત થયો હોય ત્યારે પણ સાડાત્રણ હાથ દૃષ્ટિ જમીન ઉપર લાંબી પડે તેટલી નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જીવોની પગ નીચે વિરાધના ન થાય તેવી રીતે જોઈને ચાલવું તે ધર્્યાસમિતિ કહેવાય છે. ૩૬.

બીજી ભાષાસમિતિ.

અવચત્યાગતઃ સર્વં જનીનં મિતભાષણમ્ ।

પ્રિયા વાચંયમાનાં સા ભાષાસમિતિરુચ્યતે. ॥ ૩૭ ॥

નિર્દોષી, સર્વ જીવને હિતકારી, અને પ્રમાણપેત (સ્વદય

ચોટું) બોલવું તેને બાપાસમિતિ કહે છે. તે બાપાસમિતિ મુનિ-
ઓને પ્રિય છે, અથવા મિત્રાદરી છે. ૩૭.

ત્રીજી એપણાસમિતિ.

દ્વિચત્વારિંગતા મિત્રાદોર્પૈર્નિત્યમદ્રૂપિતમ્ !

મુનિર્યદન્નમાદત્તે સૈપણાસમિતિર્મતા. ॥ ૩૮ ॥

મુનિઓ લિદાના બેંતાડીસ દોપોથી નિરંતર અદ્રૂપિત (દ્રૂપ
રૂપિત) ને આદાર (ગ્નન પાળી આદિ) અહણુ કરે છે તેને
એપણાસમિતિ કહે છે.

વિવેચન—જેમ જમર સ્વભાવિક ઉત્પન્ન થએલા કમળ
ઉપર જેમ્ની તેમાંથી રસ અહણુ કરી પોતાના આત્માને સતોષે
છે. અને કમળને પીડા ઉપન્નવતો નથી, તેમ ગૃહસ્થોએ પોતાને
માટે બનાવેલા આહારમાંથી, તેને દુઃખ ન થાય, ફરી બનાવવો
ન પડે. તેવી રીતે સ્વસ્થ આહાર અહણુ કરી મુનિઓ પોતાના
દેહને પોષિત કરે છે, તેને એપણાસમિતિ કહે છે. લિદાના બે-
તાળીસ દોપ પિડનિર્ચુક્તિસૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉતરાધ્યયન સૂત્ર
વિગેરે સ્થળેથી જોઇ લેવા. વિસ્તાર વિશેષ હોવાથી આંહી લખ-
વામાં આવ્યા નથી. ૩૮.

ચોથી આદાન નિક્ષેપ સમિતિ.

આસનાદીનિ સંવ્રીક્ષ્ય પ્રતિલિલ્ખ્ય ચ યત્નતઃ ।

ગૃહ્ણીયાન્નિષિપેદ્વા યત્ સાદાનસમિતિઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૯ ॥

આસનાદિક દૃષ્ટિથી જોઇને તથા ઓઘા પ્રમુખથી પ્રમાર્જન
કરીને યત્નાપૂર્વક લેવાં અથવા મુકવાં તેને આદાનસમિતિ કહી છે. ૩૯.

વિવેચન—આ તો જૈનોનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે કે, નાતિ-
વાપજ્જ કંચળ કોઇ પણ જીવને મારશો નહિ. જેમ બીજા જીવોને
મારવાની મનાઇ છે તેમ પોતાના આત્માને પણ મારવો નહિ, ઉપયોગ
રાખ્યા સિવાય ઉન્મત્ત થા ઉચ્છ્રંબલપણે પ્રવર્તન કરતાં દરેક

કાર્યમાં બીજા જીવોના મરણ સાથે પોતાનો આત્મા પણ કર્મથી મરાય છે, બધાય છે તેનો બચાવ પણ સાથેજ કરવાનો છે. અને ખરૂં પૂછો તો પોતાના જીવનો બચાવ કરવો તેજ બીજાના જીવોનો બચાવ છે. કારણ કે પોતે પોતાના આત્માને કર્મબંધ ન થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો શરૂ કર્યો કે બીજાનો બચાવ થઇજ ગયો. કેમકે બીજાને હુખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવાથી પોતે કર્મથી બધાય છે. માટેજ જોઇને ચાલવું, નિર્દોષ જોડવું, નિર્દોષ આહાર લેવો અને કાંઈ લેવું મૂકવું તે સર્વ યત્નાપૂર્વક, બીજા જીવોને હુખ ન થાય, અને પોતાને કર્મબંધ ન થાય તેમ કરવું કહ્યું છે. આસનાદિકમાં આદિ શબ્દથી વસ્ત્ર, પાત્ર, પાટ, પાટલાદિ કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં આવતી હોય તે લેવી. તે સર્વ વસ્તુ દિવસે તો દૃષ્ટિથી જોઇને લેવી. સૂક્ષ્મ જતુ હોવાનો સંભવ હોય તો રજોહરણાદિથી પ્રમાર્જન કરીને લેવી મૂકવી. રાત્રીના વખતમાં રજોહરણથી પ્રમાર્જન કરવી, કારણ કે રાત્રે દૃષ્ટિથી જોવાનું બારીક રીતે બનવું અશક્ય છે. આ પ્રમાણે આદાનનિક્ષેપસમિતિ કહેલી છે ૩૯

પાંચમી ઉત્સર્ગસમિતિ.

યત્નાદ્યદુત્સજેત્સાધુઃ સોત્સર્ગસમિતિર્ભવેત્ ।

કફમૂત્રમલપ્રાયં નિર્જેતુજગતીતલે. ॥ ૪૦ ॥

સાધુ જે કફ, મૂત્ર, મલ અને તેના સરખી બીજા પણ વસ્તુ જતુ વિનાની જમીન ઉપર યતનાપૂર્વક ત્યાગ કરે તેને ઉત્સર્ગ સમિતિ કહે છે ૪૦

વિવેચન—કફ, મૂત્ર અને મલાદિ વસ્તુઓ લીલીમાટી કે લીલીજમીન, વનસ્પતિવાળીજગ્યા કે કોઈ પણ ત્રસ જીવાદિ યુક્ત જમીન ઉપર ત્યાગ ન કરવી પણ તે સિવાયની સૂકી ધૂળ રેતી કે તેવી પથ્થરવાળી જમીન ઉપર ત્યાગ કરવી. દરેક ઠેકાણે કોઈ જીવને હુખ ન થાય તે સિદ્ધાંત લક્ષમાં રાખવાનો છે.

ત્રણ ગુપ્તિમાં પ્રથમ મનોગુપ્તિ કહે છે.

વિમુક્તકલ્પનાજાલં સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈર્મનોગુપ્તિરુદાહતા. ॥ ૪૧ ॥

કલ્પનાના જાલથી મુક્ત થએલા, સમભાવમાં સ્થિત થએલા, અને આત્મભાવમાં રમણ કરતા મનને જ્ઞાની પુરૂષોએ મનોગુપ્તિ કહેલી છે.

વિવેચન—આર્ત અને રૌદ્રધ્યાનને કલ્પના જાલ કહેવામાં આવે છે. આવી કલ્પના જાલોથી પ્રથમ મનને મુક્ત કરવું જોઈએ. જુઓ કે ધર્મધ્યાન એ પણ એક ઉચી હૃદની અપેક્ષાએ કલ્પના જાલ છે. તથાપિ પ્રથમ અભ્યાસીઓ માટે તેને કલ્પના જાળ ન ગણતાં આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાનને કલ્પના જાલ ગણવી. આર્ત રૌદ્ર વિનાની સ્થિતિમાં મનને મૂક્યા પછી બીજી સ્થિતિ મનને સમભાવમાં સ્થાપિત કરવાની છે. આ સમભાવમાં આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનનો આદર પણ નહિ, અને તિરસ્કાર પણ નહિ, અર્થાત્ ધર્મ ધ્યાનની સ્થિતિ ઉપર લાવી મૂકવું. આ સ્થિતિમાં અનેક જાતનાં શુભ આલંબનો લઈને મનને સ્થિર કરવાનું છે. સ્થિર કરવાનું છે એટલે અશુભમા જતું રોકી ધર્મ ધ્યાનના વિચારોમાં દબ કરવાનું છે. ત્યાર પછીની ત્રીજી સ્થિતિમાં મનને આત્મભાવમાં રમણ કરતું કરવાનું છે. આ આત્મભાવમાં કોઈ પણ જાતની માનસિક કલ્પના કરવાની નથી. સ્થૂળ વિચારોથી રહિત કરી નિર્વિકલ્પ કરવાનું છે. જ્યાં સુધી કોઈ પણ જાતની કલ્પના મનમાં હોય, કોઈ પણ જાતના વિચારો હોય ત્યાં સુધી મન આત્મભાવમાં કદી આવી શકતું નથી. આત્મભાવમાં મનને લાવવા માટે વિચારોને એક બાજુ ડાઘી મૂકવાના છે, તેવા આત્મભાવમાં લય પામેલા મનને મનોગુપ્તિ કહેલી છે. આ ઠેકાણે કેટલાક એવી શકા કરે છે કે “મનમાં વિચાર ન કરવો ત્યારે શું શૂન્ય થઈ જવું ? કે જડ થઈ જવું ? એવી શૂન્યતાની કે જડતાની સ્થિતિ, અમને જોઈતી નથી,” વિગેરે કલ્પના કરનારા અત્યારના જ્ઞાનીઓએ જરા ઝઘેનત લઈને પૂર્વે કહેલ કેમ પ્રમાણે અનુભવ મેળવી જોવો જોઈએ, તો તેઓને જણાશે કે શૂન્ય થાઓ છો, જડ થાઓ છો કે આનંદના ભોક્તા થાઓ છો ?

કેટલાએક સારા વિચાર કરવા તેને મનોગુપ્તિ કહે છે, આ કલ્પના કરવાનો હેતુ તેમને એવો મળ્યો છે કે વચનગુપ્તિ અને વચન-સમિતિ એ, જેમ મોન કરવું, અને સત્ય, પથ્ય, મિત વિગેરે સારું બોલવું, વિગેરે કારણથી લિન્ન પડે છે તેમ મનમાં નથી. તેઓને હું જણાવીશ કે જુઓ અહીં મનનો તેવો સમિતિ ગુપ્તિનો લેદ નથી પાડ્યો, પણ કલ્પસૂત્રમાં મનોસમિતિ અને મનોગુપ્તિ એવો પ્રકટ લેદ પાડેલો છે. તે પાઠ મહાવીર સ્વામીના દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ તેમની સ્થિતિનું, યા તેમની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન આપતાજ આપવામાં આવે છે, અને અહીં જો કે પ્રગટ સમિતિગુપ્તિનો લેદ નથી આપ્યો, તોપણ વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતં આ જો લેદ મનોસમિતિના જણાય છે. સારા વિચારો કરવા તેને મનોગુપ્તિ કહેવી તે, ખરાબ વિચારોની અપેક્ષાએ કહી શકાય. ખરાબ વિચારોથી મનને જેટલું અટકાવ્યું તેટલું મન રોકાયું ગણાય. પણ ખરી રીતે મનોગુપ્તિ તો મન આત્મામાં રમણ કરે તેનેજ કહેવામાં આવે છે. ૪૧.

બીજી વચનગુપ્તિ

સંજ્ઞાદિ પરિહારેણ યન્મૌનસ્યાવલંબનમ્ ।

વાગ્મૃત્તેઃ સંવૃત્તિર્વા યા, સા વાગ્ગુપ્તિરિહોચ્યતે ॥ ૪૨ ॥

સંજ્ઞાદિકનો ત્યાગ કરી જે મોનપણ્ય રાખવું તેને અથવા એ-કલી વચનની વૃત્તિઓને રોકવી તેને અહીં વચનગુપ્તિ કહે છે. ૪૨

વિવેચન—હાથની, આંખની, આગળીની કે જોખારા પ્ર-મુખની સંજ્ઞાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, તેને અથવા સંજ્ઞા વિગેરે ખુદલું રાખી, વચનથી બોલવાનો નિરોધ કરવો, મોન કરવું, તેને વચન-ગુપ્તિ કહે છે. ૪૨.

ત્રીજી કાયગુપ્તિ.

ઉપસર્ગપ્રસંગેડપિ કાયોત્સર્ગજુષો મુનેઃ ।

સ્થિરીભાવઃ શરીરસ્ય કાયગુપ્તિર્નિગદ્યતે ॥ ૪૩ ॥

ઉપસર્ગ જેવા પ્રસંગે પણ કાયોત્સર્ગમાં (ધ્યાનમાં) રહેલા મુનિના શરીર સંબંધી જે સ્થિર ભાવ (સ્થિરતા) તેને કાયગુપ્તિ કહે છે. ૪૩
અથવા બીજી રીતે કાયગુપ્તિ બતાવે છે.

શયનાસનનિક્ષેપા ઽઽદાનચંક્રમણેષુ યઃ ।

સ્થાનેષુ ચેષ્ટાનિયમઃ, કાયગુપ્તિસ્તુ સાપરા ॥ ૪૪ ॥

શયન કરવું, આસને બેસવું, મૂડવું, લેવું અને ચાલવું વિગેરે સ્થાને, તે તે ક્રિયાના સંબંધમાં નિયમ રાખવો, તેને બીજી રીતે કાયગુપ્તિ કહે છે. ૪૪

एताश्चारित्रगात्रस्य जननात् परिपालनात् ।

સંશોધનાચ્ચ સાધૂનાં, માતરોઽષ્ટૌ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

જેમ માતા પુત્રના શરીરને પેદા કરે છે, હુધાદિ પાંચ શરીરનું રક્ષણ કરે છે. અને મળમૂત્રાદિથી શુદ્ધ કરે છે, તેમ આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ, ચારિત્ર રૂપ શરીરને પેદા કરતી હોવાથી સાધુઓને આઠે માતા સમાન કહેલી છે. ૪૫.

ચારિત્ર વર્ણન ઉપસંહાર.

मर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितं ।

યતિધર્માનુસ્ત્તાનાં દેશતઃ સ્યાદગારિણામ્ ॥ ૪૬ ॥

આ ઉપર વર્ણન કરવામાં આવ્યું તે સર્વવિરતિ ચારિત્ર ધારણ કરનાર મુનીંદ્રોને (મુનીઓને માટે છે. યતિધર્મ ઉપર પ્રેમ વાળા (પણ તે પ્રમાણે આદરવામાં અશક્ત) ગૃહસ્થીઓ માટે તે ચારિત્ર દેશથી (અમુક વિભાગથી) હોય છે. ૪૬.

વિવેચન—ચારિત્રના અધિકારી પરત્વે જે વિભાગો કરવામાં આવ્યા છે. એક સર્વવિરતિ; બીજું દેશવિરતિ. પૂર્વે વર્ણન કરેલ પાંચ મહાવ્રતો મૂલગુણ અને આઠ પ્રવચન માતા ઉત્તર ગુણને જે પૂર્ણ રીતે પાળી શકે તે સર્વવિરતિ કહેવાય છે. આ સર્વ વિરતિ ત્યાગીઓથીજ બની શકે છે તે પ્રમાણે જેઓ પૂર્ણ આદર ન કરી શકે પણ સાધુધર્મમાં પ્રેમવાળા હોય તેમણે તે સ્થિતિ મેળવવા માટે અને પોતાની યોગ્યતામાં વધારો કરવા માટે દેશવિરતિ

(જેનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવામાં આવશે) તેનો આદર કરવો જોઈએ. દેશવિરતિ એટલે સર્વવિરતિનો અમુક અંશે આદર કરવો, આ કહેવાથી ચારિત્ર ધર્મનું વર્ણન સમાપ્ત કરી તેમાં પ્રવેશ કરી શકવા માટે અનુક્રમ બતાવે છે. ૪૬

ગૃહસ્થ ધર્મ અને નીતિપૂર્વક જીવન.

ન્યાર્યસંપન્નવિભવઃ શિષ્ટાચારપ્રશંસકઃ ।
 કુલશીલસમૈઃ સાર્દ્ધં કૃતોદ્વાહોઽન્યગોત્રજૈઃ ॥ ૪૭ ॥
 પાપમીરુઃ પ્રસિદ્ધં ચ દેશાચારં સમાચરન્ ।
 અવર્ણવાદી ન કેવાપિ રાજાદિષુ વિશેષતઃ ॥ ૪૮ ॥
 એનતિવ્યક્તગુણે ચ સ્થાને સુપ્રાતિવેશિકે ।
 અનેકનિર્ગમદ્વારવિવર્જિતનિકેતનઃ ॥ ૪૯ ॥
 કૃતસંગઃ સદાચારૈર્માતાપિત્રોશ્ચ પૂજકઃ ।
 ત્યંજન્નુપપ્લુતં સ્થાનમપ્રવૃત્તશ્ચ ગૃહિતે ॥ ૫૦ ॥
 વ્યયમાયોચિતં કુર્વન્ વેષં વિત્તાનુસારતઃ ।
 અષ્ટભિર્ધીગુણૈર્યુક્તઃ શૃણ્વાનો ધર્મમન્વહમ્ ॥ ૫૧ ॥
 અજીર્ણે ભોજનત્યાગી કાલે ભોક્તા ચ સાત્ત્મ્યતઃ ।
 અન્યોઽન્યાપ્રતિવંધેન ત્રિવર્ગમપિ સાધયન્ ॥ ૫૨ ॥
 યથાવદતિર્યો સાધૌ દીને ચ પ્રતિપત્તિકૃત્ ।
 સૈદાનભિનિવિષ્ટશ્ચ પક્ષપાતી ગુણેષુ ચ ॥ ૫૩ ॥
 અદેશાકાલયોશ્ચર્યાં ત્યજન્ જાનન્ બલાવલમ્ ।
 વૃત્તસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધાનાં પૂજકઃ પોષ્યપોષકઃ ॥ ૫૪ ॥
 દીર્ઘદર્શી વિશેષજ્ઞઃ કૃતજ્ઞો લોકવલ્લભઃ ।
 સંલજ્ઞઃ સદયઃ સૌમ્યઃ પરોપકૃતિકર્મઠઃ ॥ ૫૫ ॥
 અંતરંગારિષઙ્ગર્ગે પરિહારપરાયણઃ ।
 વશીકૃર્તદ્રિયગ્રામો ગૃહિધર્માય કલ્પતે ॥ ૫૬ ॥

પૈસો ન્યાયથી પેદા કરવો. ઉત્તમ આચારવાળાની પ્રશંસા કરવી. બુદ્ધા ગોત્રવાળા તથા કુલ અને આચાર બેના સરખાં હોય તેની સાથે વિવાહ કરવો પાપથી ભય રાખવો. પ્રસિદ્ધ દેશના

આચાર પ્રમાણે આદર કરવો. કોઈના અવર્ણવાદ ન બોલવા, તેમાં રાજના અર્ણવાદનો વિશેષ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. ઘણા ખુ ૧ નહિ તેમ ઘણા ગુપ્ત નહિ તેવા ઘરમાં સારા પાકોશીની સાથે નિવાસ કરવો. મકાનમાં પેસવા નીકળવાનાં અનેક દ્વારો ન હોવાં જોઈએ સદાચારવાળા મનુષ્યોની સોળત કરવી, માતૃપિતાની ભક્તિ કરવી. ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તે સ્થળ સુકી ખીજે સ્થળે જઈ વસવું. નિદનીય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. આવકને અનુસારે ખર્ચ કરવો. પૈસાને અનુસારે વસ્ત્રાભૂષણાદિ વેશ પહેરવો. બુદ્ધિના આઠ ગુણ પેદા કરવા. નિરંતર ધર્મ સાલજવા જવું. અજીર્ણ થયું હોય તો ભોજન ન કરવું, વખતસર શાંત ભાવે ભોજન કરવું. અન્યો અન્ય ધર્મ, અર્થ અને કામને બાધ ન આવે તેવી રીતે તે ત્રણે વર્ગનું સાધન કરવું, અતિથિ સાધુ અને દીન માણસની યથાયોગ (યોગ્યતાનુસાર) ભક્તિ કરવી. કોઈપણ વખત ખોટો કઠાથડ ન રાખવો. ગુણવાન્ પુરૂષોના ગુણને વિષે પક્ષપાત કરવો. નિષેધ કરેલા દેશમાં કે નિષેધ કરેલા કાળમાં ગમન ન કરવું. પોતાની શક્તિ કે નિર્જાનતાનો જાણનાર થવું. મતમાં રહેલાં, જ્ઞાનથી કે ઉમરથી વૃદ્ધ માણસોનું યોગ્યતાનુસાર પૂજન કરવું. પોષણ કરવા લાયક પોતાના પરિવારનું પોષણ કરનાર, અને દીર્ઘ દૃષ્ટિવાન્ થવું. ગુણ અને અવગુણનો અંતર જાણનાર, કરેલા ગુણને જાણનાર, લોકને વલ્લભ, લજ્જાવાન, દયાવાન્ સૌમ્ય (શાંત) પ્રકૃતિવાળા, પરોપકાર કરવામાં તત્પર, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ આ અતરંગ છ શત્રુઓનો પરિહાર કરવામાં પ્રયત્નવાન્ અને ઈદ્રિયોના સમૂહને વશ કરનાર મનુષ્ય ગૃહસ્થ-ધર્મ (દેશવિરતિચારિત્ર) પાળવાને યોગ્ય થાય છે. ૪૭ થી ૫૬.

વિવેચન—ધન ન્યાયથી પેદા કરવું જોઈએ. એટલે સ્વામી દ્રોહ, મિત્ર દ્રોહ, વિશ્વાસિતને કંઠવું અને ગ્રૌર્યાદિ નિદનીય વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી, પોતપોતાના વર્ણને અનુસારે સદાચારથી ધન પેદા કરવું તે ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય કહેવાય છે. ૧

શિષ્ટાચાર પ્રશંસા—જ્ઞાનથી વૃદ્ધ અથવા વયથી વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરી ઉત્તમ શિક્ષા મેળવી હોય, તેવા પુરૂષોના આચારની યા ચારિત્રની પ્રશંસા કરવી તે શિષ્ટાચાર પ્રશંસા. ૨.

કુળ અને મદ્ય, માંસ, રાત્રિભોજન આદિ પરિહાર રૂપ આચાર જેના સરખા હોય, જુદા જુદા ગોત્રના અને એક ધર્મના હોય તેમની સાથે ગૃહસ્થોએ વિવાહ કરવો. ધનાઢય સાથે ગરીબનો અને ગરીબ સાથે ધનાઢયનો તથા પરધર્મી સાથે વિવાહ થતાં તેઓની આખી જીંદગી કલેશિત અને દુઃખદાઈ નીવડે છે. ૩.

પાપલીટ્ટ—૬૫ અને ૬૬ દુઃખના કારણરૂપ કર્મોથી ભય પામનાર, ચોરી, પરદારા અને જુગાર આદિથી આ લોકમા વિડંબના થાય છે તે પ્રસિદ્ધ જ છે, અને મદ્યમાંસસેવનાદિથી શાસ્ત્ર વર્ણિત નરકાદિ વેદના મળે છે તેથી ભય પામનાર. ૪.

શિષ્ટ પુરૂષોને સંમત અને ઘણા વખતથી ચાલતો આવેલો ભોજન વસ્ત્રાદિ આચાર ઉદ્ધંધન કરવાથી તદ્દેશવાસી લોકો સાથે વિરોધ થવા સંભવ છે. અને તેમ થતાં પરિણામ સાફ આવતું નથી.

જઘન્ય, મધ્યમ યા ઉત્કૃષ્ટ પ્રાણીઓના સખંધમાં અવર્ણવાદ ન બોલવા. અવર્ણવાદ બોલવાથી, ખીજનો પરાભવ કરવાથી અને આત્મ પ્રશંસા કરવાથી નીચ ગોત્ર બધાય છે, કે જે કરોડો વર્ષે મુકાવું મુશ્કેલ થાય છે જ્યારે ખીજ સામાન્ય મનુષ્યનો અવર્ણવાદ ન બોલવો તો રાજ, મંત્રી આદિનો અવશ્ય નજ બોલવો કેમકે તેથી તત્કાળ વિપરીત પરિણામ આવે છે. ૬.

ઘરમાં જવા આવવાનાં અનેક દ્વારો ન રાખવાં. તેથી ચોર, જીત આદિથી ધન, સ્ત્રી વિગેરેનો નાશ થવા સંભવ છે. વળી તે ઘર શત્યાદિરહિત સ્થાને, શકુન, સ્વપ્ન, ઉપશ્રુતિ આદિ નિમિત્ત બળે કરી ઉત્તમ સ્થાનકે બનાવવું જોઈએ. જો તદ્દન ખુલ્લું હોય, આનુબાનુ ઘરો ન હોય, તો ચોરાદિનો ભય સંભવે છે, અને તદ્દન ગુપ્ત હોય તો શોભા ન આપે તેમજ અગ્નિ આદિ ઉપદ્રવ વખતે મોટી મુશ્કેલીમાં ઉતરવું પડે છે. ૭.

આ લોક, પરલોકના હિતકારી આચરણોવાળા પુરૂષોની સાથે સોખત કરવી. ૮.

માત પિતાને ત્રણ વખત નમસ્કાર કરવાથી, પરલોક હિતકારી અનુષ્ઠાનમાં જોડવાથી, દરેક કાર્યમાં તેમની આજ્ઞા મેળવવાથી, ઉત્તમ વસ્તુ આપવાથી અને તેમના જમવા પછી જમ્યાથી તેમનું પૂજન કર્યું કહી શકાય છે. ૯.

સ્વરાન્ય તરફથી આ પરરાન્ય તરફથી ભયવાળા, દુર્લ્લિધ, મરફી અને તેવા બીજા ઉપદ્રવોથી અસ્વસ્થ થએલાં ગામ, શહેર, સ્થાન આદિનો ત્યાગ કરવો. જો ત્યાગ કરવામાં ન આવે, તો પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં ધર્મ, અર્થ કામાદિનો વિનાશ થાય, અને નવીન ઉપાર્જન થતાં ન હોવાથી ઉભયલોક શ્રમ થવાય. ૧૦.

દેશ, જાતિ અને કુલની અપેક્ષાથી ગર્હિત કાર્યો; જેવાં કે કૃષિધર્મ, મદિરાદિકનો વ્યાપાર મદિરાનું પાન વિગેરે ત્યાગ કરવા. ૧૧.

કુટુંબનું પાપણુ કરવામાં, પાનાના ઉપલોગમાં, અને દેવતા, અતિથિપૂજન આદિ પ્રયોજનમાં દ્રવ્યનો વ્યય આવકને અનુસારે રાખવો આવકના પ્રમાણથી અધિકખરચ રાખતાં લોકોમાં અવિશ્વાસ, ધર્મની હાની. લઘુતા અને લિપ્તુકતાવિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨.

વસ્ત્રાલંકારાદિ વેપ, વૈભવ, જાતિ, દેશ અને કાલાનુસાર ગળવા. તે સિવાય લોકોમાં હાંસિપાત્ર થવાય છે. ૧૩.

ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા, ૧. ધર્મ સાંભળવો, ૨. શાસ્ત્રાર્થ ગ્રહણ કરવો, ૩. ભૂટ્ટી ન જવાય તેમ ધારી રાખવો, ૪. વિજ્ઞાત અર્થને અવલંબીને બીજા વિતર્કો કરવા, ૫. વિરૂદ્ધ અર્થથી વ્યાવર્તન કરવું, ૬. પદાર્થોનું જ્ઞાન, ૭ અને તત્ત્વ જ્ઞાન, ૮. આ આઠ બુદ્ધિના ગુણો છે, તે ધારણ કરવા. ૧૪.

નિરંતર ધર્મ શ્રવણ કરવો, તેથી ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૫

અજીર્ણ થતાં લોભનનો ત્યાગ કરવો, કેમકે તેથી રોગ વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે. મળ તથા વાયુનો ખરાબ ગંધ, વિષ્ટા થોડી થોડી આવે, શરીર ભારે જણાય, અરૂચિ થાય, અને ખરાબ ઓડકાર આવે આ છ અજીર્ણનાં લક્ષણ છે. ૧૬.

લોભનના અવસરે પ્રમાણપેત જમવું, લોહુપતાથી અધિક ન જમવું. તેમ થતાં અગ્નિ મંદતા, વિરેચન, વમન અને મરણાંગત રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૭.

અન્યોન્ય ણાધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ, અને કામનું સેવન કરવું. એકલા કામના સેવનમાં ધન તથા ધર્મની હાનિ છે, એકલું ધન મેળવનારને તે ધનનો લોકતા કોઈ થાય છે અને પાપ પોતે ખાંધે છે. અને એકલા ધર્મને સેવનારનો શુદ્ધસ્થાશ્રમ ચાલી શકતો નથી. માટે અન્યોન્ય ણાધા ન પડાયે તેમ ત્રણે વર્ગનું સેવન કરવું.

નિરતર જેની ધર્મકાર્યમાજ પ્રવૃત્તિ છે તે અતિથી. ઉત્તમ આચારમાં આસક્ત તે સાધુ. અને દીન તે શક્તિ વિનાના. તેમની યથાયોગ લાયકાત પ્રમાણે લક્તિ કરવી. ૧૯.

ખોટો, બાણી ખૂણને કદાચહ ન કરવો. ૨૦.

સૌજન્ય, આદાર્ય, દક્ષિણતા આદિ ગુણવાન્ જીવેનો પક્ષપાત કરવો; એટલે તેમનું ખડુમાન. સહાયકરણ, અનુકૂલાચરણ વિગેરે કરવું. ગુણવાનના ગુણ પક્ષપાતથી પોતે ગુણવાન્ બને છે. ૨૧.

અનાર્ય પ્રમુખ પ્રતિષેધવાળા દેશમાં અને રાત્રિ પ્રમુખ કાળમાં જવા આવવાનો ત્યાગ કરવો. પ્રતિષેધવાળા દેશકાળમાં ચાલનાર અનેક પ્રકારની આક્રમમાં તથા ધર્મ હાનિમાં આવી પડે છે. ૨૨.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને લાવથી પોતાની શક્તિ બાણીને કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ તથા ત્યાગ કરવો. તેમ કરતાં તેનો પ્રારંભ સક્ષા થાય છે નહિતર તેનું પરિણામ દુઃખદ આવે છે. ૨૩.

અનાચારના પરિહાર અને સમ્યગ્ આચારમાં રહેલા વ્રતધારી મનુષ્યો, તથા હેય ઉપાદેય વસ્તુના નિશ્ચયમાં જ્ઞાનવૃદ્ધ, તેમનું પૂજન કરવું, બોલાવવા. આસન આપવું, તથા અભ્યુત્થાન કરવું. આવાજાની પુરૂષો કંઠપવક્ત્રની માફક સદુપદેશ આપવારૂપ તત્કાળ ક્ષણ આપનાર થાય છે ૨૪.

અવશ્ય પોષવાલાયક માતાપિતા, સ્ત્રીપુત્રાદિનું પોષણ કરવું. ૨૫.

કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં પૂર્વાપર અર્થ અનર્થ સમઘી વિચાર કરવો તે દીર્ઘદર્શી. વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય કરનાર કોઈ વખત મોટી આક્રમમાં આવી પડે છે. ૨૬.

વસ્તુ અવસ્તુ, કૃત્ય અકૃત્ય, સ્વ પર, ઇત્યાદિના અંતરને બાણનાર વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે, અવિશેષજ્ઞ પુરૂષમાં પશુથી કાંઈ અધિકતા નથી.

અન્યના કરેલા ઉપકારને બાણવો બેઠએ. ગરજ સરી ને વેદ વેરી એમ કરનાર માણસ ઉત્તમ લાલ એળવી શકતો નથી. ૨૮.

સિનયાદિ ગુણોએ કરી લોકોને વલ્લભ થવાય છે, જે લોકવલ્લભ નથી તે પોતાના ધર્માનુષ્ઠાનને પણ દૂષિત કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ બીજાના બોધી બીજનો પણ નાશ કરે છે. ૨૯.

લજ્જાવાન્ થવું, લજ્જાવાન્ માણસ પ્રાણનો ત્યાગ કરે, પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞા ખંડિત ન કરે. ૩૦.

હુ.ખી જંતુઓનું દુઃખથી રક્ષણ કરનાર માણસ દયાવાન કહેવાય છે, દયા ધર્મનું મૂળ છે. ૩૧.

સૌમ્ય—અકૂર આકાર રાખવો. કુર સ્વભાવવાળા જીવો લોકોને ઉદ્દેશનું કારણ થાય છે. ૩૨.

પરને ઉપકાર કરવામાં તત્પર થવું. ૩૩.

ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ છ અતરંગ શત્રુઓને હર કરવામાં તત્પર થવું. ૩૪.

હાંદ્રઓના સમુદાયને વશ કરનાર થવું. આ ઇદ્રિય વિજયી ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક સમજવો. સર્વથા વિજય તો સાધુ ધર્મને યોગ્ય છે. ૩૫.

આ પ્રમાણે વર્તન કરનાર, ગુણ ધારણ કરનાર મનુષ્યો ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક થાય છે.

इति श्रीआचार्यहेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनि केशरविजय-
गणिकृतवालाचवोधे प्रथमः प्रकाशः ।

द्वितीयः प्रकाशः प्रारभ्यते.

गृहस्थ धर्ममां प्रथम सम्यक्त्व.

सम्यक्त्वमूलानि पंचाणुव्रतानि गुणास्त्रयः ।

शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनां ॥ १ ॥

સમ્યક્ત્વપૂર્વક પાંચ આણુવ્રતો, ત્રણ ગુણુવ્રતો, અને ચાર શિક્ષાવ્રતો એમ ગૃહસ્થ ધર્મનાં બાર વ્રતો છે. જે અનુક્રમે બતાવવામાં આવશે.

પ્રથમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

या देवे देवताबुद्धि, गुरौच गुरुतामतिः ।

धर्मं च धर्मधीः शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥

જે દેવને વિષે દેવપણાની બુદ્ધિ, ગુરૂને વિષે ગુરૂપણાની બુદ્ધિ, અને ધર્મ વિષે શુદ્ધ ધર્મ બુદ્ધિ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. ૨

વિવેચન—જ્ઞાનરૂપ વૃક્ષનું મૂળ સમ્યક્ત્વ છે. જો મૂળ ન હોય તો વૃક્ષ હોતું નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો જ્ઞાન હોતું નથી. પુણ્ય રૂપ નગરના દ્વાર તુલ્ય સમ્યક્ત્વ છે. જો દ્વાર ન હોય તો શહેરમાં પ્રવેશ થતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોતું નથી. મોક્ષરૂપ મહેલના પાયાતુલ્ય સમ્યક્ત્વ છે. જો પાયો ન હોય તો મહેલ બનતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો મોક્ષ મળતું નથી. સર્વ અંપદાના નિધાન સરખું સમ્યક્ત્વ છે. જેમ રત્નોના આધારભૂત સમુદ્ર છે. તેમ ગુણ રત્નોના આધારવાળું સમ્યક્ત્વ છે; ચારિત્રરૂપ ધનનાં પાત્ર સરખું સમ્યક્ત્વ છે. જેમ આધાર સિવાય ધન ગહી શકતું નથી, તેમ ચારિત્ર રૂપ ધન. સમ્યક્ત્વ રૂપ આધાર સિવાય રહી શકતું નથી. આવા ઉત્તમ સમ્યક્ત્વની કોણ પ્રશંસા ન કરે ! સૂર્યોદય થયે જેમ અંધકારનો પ્રચાર ટકી શકતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વથી વાસિત મનુષ્યોમાં અજ્ઞાન અંધકાર રહી શકતો નથી. તિર્થંચ અને નરકનાં દ્વારો બંધ કરવા માટે સમ્યક્ત્વ દૃઢ અર્ગલા સરખું છે; અને દેવ, માનવ તથા મોક્ષયુગ્મનાં દ્વારો ખોલવા માટે સમ્યક્ત્વ એક કુચી સરખું છે. જો સમ્યક્ત્વ મેળવ્યા પહેલાં આયુષ્યનો બંધ ન કર્યો હોય અને આયુષ્ય બંધ પહેલા સમ્યક્ત્વ ત્યાગ ન કર્યું હોય તો તે જીવ વૈમાનિક દેવ સિવાય બીજું આયુષ્ય નજ બાધે. એક અંતર મુહૂર્ત માત્ર પણ આ સમ્યક્ત્વની સેવના કરીને જો તેનો ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ તે જીવ સંસારમાં ઘણો વખત પરિભ્રમણ નથી કરતો; તો જે મનુષ્યો તે સમ્યક્ત્વનું નિરંતર સેવન કરે છે તેને નિરંતર ધારણ કરે છે, તે જીવો ઘણાજ થોડા વખતમાં મોક્ષ મેળવે તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ.

અદેવે દેવબુદ્ધિર્યા, ગુરુચીરગુરૌચ યા ।

અયર્મે ધર્મબુદ્ધિથ, મિથ્યાત્વં તદ્વિપર્યયાત્ ॥ ૩ ॥

દેવના ગુણો જેમાં ન હોય છતાં તેમાં દેવપણાની બુદ્ધિ કરવી, ગુરૂના ગુણો ન હોય છતાં તેમાં ગુરૂપણાની લાવના રાખ-

વી, અને અધર્મ વિષે ધર્મપણાની બુદ્ધિ રાખવી તે સત્યથી વિપરીત હોવાથી મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. ૩.

વિવેચન—મિથ્યાત્વ મહાન્ રોગ છે, મહાન્ અંધકાર છે, મહાન્ શત્રુ છે, મહાન્ વિષ છે. અંધકાર, શત્રુ અને વિષની ચિકિત્સા કરવામા ન આવી હોય તો એકજ જન્મ માટે દુઃખ આપે છે, પણ મિથ્યાત્વને દૂર કરવાનો ઉપાય કરવામાં ન આવ્યો હોય તો હજારો જન્મ પર્યંત દુઃખદાયક થાય છે. મિથ્યાત્વથી વાસિત ચિત્તવાળા મનુષ્યોને તત્વાતત્ત્વ સંબંધી વિવેક હોતો નથી. શું જન્માંધ માણસો વસ્તુની રમ્યતાઅરમ્યતાનો અનુભવ કરી શકે છે એક થોડો વળત મુખ આપનારી યા રહેનારી વસ્તુ માટે ન્યાયે મનુષ્યો બનતી ચોકશી કરે છે, તો લાવોલવ મુખ આપનાર ધર્મ માટે કંઈ પણ પ્રયાસ કરવામાં ન આવે એ કેટલું બધું શોચનીય છે !

દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણમાંથી પ્રથમ દેવનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

सर्वज्ञो जितरागादि, दोषसैलोक्यपूजितः ।

यथास्थितार्थवादी च, देवोर्हन् परमेश्वरः ॥ ४ ॥

સર્વજ્ઞ, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સંબંધી સર્વ દ્રવ્યોના બાણ, રાગ દ્રેષાદિ દોષોને છૂતનાર, ત્રણ લોક સંબંધી દેવ મનુષ્યોથી પૂજનીક, અને સત્યવક્તા તે દેવ અર્હત, યા પરમેશ્વર કહેવાય છે; અથવા તે પરમ ઐશ્વર્યવાન્ અર્હન્ દેવ કહેવાય છે. ૪.

ध्यातव्योऽयमुपास्योय, मयं शरणमिष्यतां ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्य, शासनं चेतनास्ति चेत् ॥ ५ ॥

જો તમારામાં કોઈ સદ્ અસદ્ વિચાર કરવાની બુદ્ધિ, યા ચેતના હોય તો આ દેવનું ધ્યાન કરવું, આની ઉપાસના કરવી, આનું શરણ ઇચ્છવું (લેવું) અને આ દેવનીજ આજ્ઞા અંગીકાર કરવી. ૫.

બીજા દેવની આજ્ઞા શા માટે માન્ય ન કરવી ? કુદેવનું લક્ષણ.

ये स्त्रीश्रत्वाक्षमूत्रादि, रागाद्यंककलंकिताः ।

निग्रहानुग्रहपरा स्ते, देवाः स्युन मुक्तये ॥ ६ ॥

જે દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર અને જપમાલાદિ રાગના ચિન્હોથી દૂષિત છે અને બીજાને નિગ્રહ તથા અનુગ્રહ કરવામાં તત્પર છે, તે દેવોના ઉપાસનાદિ મુક્તિને માટે થતા નથી.

વિવેચન—સ્ત્રી રાગનું કારણ છે. જો પોતે નિરાગી હોય તો સ્ત્રી રાખવાનું પ્રયોજન શું ? સંસારના સામાન્ય મનુષ્યો પણ સ્ત્રી આદિ ક્ષંદમાં ફસાયેલા છે, તો તેના કરતાં આ દેવોમાં અધિકતા શાની ? રાગનો જય કરવો એ અતિ દુષ્કર છે, તે તો સ્ત્રી પાસે હોવાથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે હજી તે જય તેમનાથી અની શક્યો નથી. જ્યાં રાગ હોય ત્યાં અવશ્ય દ્રેષ પણ પ્રકટ થાય છે, જ્યાં સુધી રાગ દ્રેષરૂપ બીજા દગ્ધ થયાં નથી, ત્યાં સુધી સંસાર પરિભ્રમણના અકુરા કદી શાંત થવાના નથી, અને સંસાર ભ્રમણ ગયું નથી ત્યાં સુધી પ્રાકૃત મનુષ્યથી તેમાં અધિકતા શાની ?

શસ્ત્ર પાસે રાખનારને અવશ્ય માથે કોઈ શત્રુ છે, અથવા કોઈ બીજા તરફથી ભય છે, યા પોતાનામાં નિર્બળતા છે, કે જેથી શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર પડે છે, શસ્ત્ર પ્રહાર કરવાવાળામાં અવશ્ય દ્રેષ હોય ત્યાં પણ સંસાર ભ્રમણનાં બીજા કાયમજ છે.

માળા રાખનાર દેવ કોના નામની માળા ફેરવે છે ? શા માટે ફેરવે છે ? આથીજ જણાઈ શકે છે કે તેમને માથે કોઈ બીજા મોટા દેવ છે, કે જેના નામનો જાપ તે કરે છે; તેમજ એમ પણ સમજી શકાય છે કે હજી તે દેવમાં ન્યૂનતા છે કે જે ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવા માટે આશાથી બીજાની પાસે યાચના કરવારૂપ જપમાળા ફેરવવામાં આવે છે.

સેવકો ઉપર અનુગ્રહ કરવો, અને બીજાઓનો નિગ્રહ કરવો એ પણ રાગ દ્રેષનુંજ લક્ષણ છે.

આવા દેવો પોતેજ સંસારાસિક્ત હોવાથી સંસાર તરી શક્યા

નથી; જન્મ મરણથી છૂટ્યા નથી તે બીજાઓને, પોતાના આશ્રિતોને કેવી રીતે સંસાર તરાવી શકશે, એ જાણેજર બુદ્ધિમાનોએ વિચારવા જેવું છે. જે માણસ પોતેજ દરિદ્રી છે, તે બીજાઓને ધનાઢય કેવી રીતે કરી શકશે? એ તો એક નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેવું છે. માટે જન્મ, જરા, મૃત્યુની બળથી છૂટેલા, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ પચ્ચમાત્માનું ધ્યાન કરવું, ઉપાસના કરવી, અને તેનું જ શરણલેવું એમ કહેલાશુ આચાર્યશ્રી આ દુનીઆના પામર જીવોને જરા હિતથી બોધેછે.

નિષ્પદપાત બુદ્ધિથી મધ્યસ્થ રહી ગમે તે દર્શનકાર જો આ દેવના સંબંધમાં વિચાર કરશે તો અમને ખાત્રી છે કે તે અવશ્ય વીતરાગ પચ્ચમાત્માનું જ શરણ લેવા. અને ધ્યાન યા ઉપાસના કરવા પ્રેરાશે.

વિશેષતઃ કુદેવનાં લક્ષણો ખતાવે છે.

નાટ્યાદૃઢાસસંગીતા, શુષ્પલ્લવવિસંસ્થૂલાઃ ।

લંભયેયુઃ પદં શાન્તં, પ્રપન્નાન્ પ્રાણિનઃ કથં ॥ ૭ ॥

જે દેવો નાટક, અદૃહાસ્ય, અને સંગીતાદિ ઉપદ્રવોથી આત્મસ્થિતિમાં વિસંસ્થૂલ, (ઢીલા અસ્થિર) થયેલા છે; તેઓ પોતાના આશ્રિત લોકોને કેવી રીતે શાંત પથ મોક્ષ પમાડી શકે ?

કુશુરનાં લક્ષણ.

મહાવ્રતધરા ધીરા, મૈક્ષમાત્રોપજીવિનઃ ।

સામાયિકસ્થા ધર્મો, પદેશકા ગુરવો મતાઃ ॥ ૮ ॥

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, પ્રહ્લ્લયર્થ અને નિષ્પરિગ્રહરૂપ મહાવ્રતને ધારણ કરનાર, પરિષદાદિ સહન કરવામાં ધીર, મધુકર વૃત્તિએ લિક્ષા કરી જીવન ચલાવનારા, સમલાવમાં રહેલા અને ધર્મોપદેશ આપનારને શુરુ માનેલા છે. (કહેવામાં આવે છે.)

કુશુરનાં લક્ષણ.

સર્વાભિલાષિનઃ સર્વ, મોજિનઃ સપરિગ્રહાઃ ।

અબ્રહ્મચારિણો મિથ્યો, પદેશકા ગુરવો ન તુ ॥ ૯ ॥

સર્વ વસ્તુઓના અભિલાષી, લક્ષ્યાલક્ષ્યાદિ સર્વ લોભન કરનાર, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, આદી પરિગ્રહધારી, અપ્રહ્મચારી, અને મિથ્ય ઉપદેશ દેવાવાળા ગુરુઓ નજ કહેવાય. ૯.

परिग्रहांरभमग्रास्तारयेयुः कथं परान् ।

स्वयं दरिद्रो न परमीश्वरोर्कुर्मोश्वरः ॥ १० ॥

પરિગ્રહ અને આરંભમાં મગ્ન થએલા ગુરુઓ ખીજાઓને કેવી રીતે તારી શકે? કેમકે પોતે દરિદ્ર હોય તે ખીજાને ધનાઢ્ય બનાવવાને કેમ સમર્થ થાય? ૧૦.

વિવેચન—એક બાબુ ધન, સ્વજન, સ્ત્રી પુત્ર, આદિ પરિગ્રહ અને છવ હિસાદિ અનેક આરંભમા મગ્ન થવું, અને ખીજા બાબુ ધર્મ ગુરુ થઈ ધાર્મિક ઉપદેશ આપવો એ પ્રકાશ અને અંધકારના જેવું જ પૂર્વાપર વિરોધી છે. જેવું પોતે બોલે છે તેવું આચરણ ન હોય તો લોકો ઉપર તેની અસર થતી નથી. જ્યારે ગુરુઓ દુનિયાના સુખની ઈચ્છાવાળા હોય. લક્ષ્યાલક્ષ્ય લક્ષણ. પેયાપેયપાન કરતા હોય, પૈસા મેળવવાની લાલચવાળા હોય, સ્ત્રીઓમા આસક્ત હોય, અને મિથ્યા બોલનાર હોય તો તો ગૃહસ્થો કરતા તેઓમા અધિકતા શાની ગૃહસ્થો પાપનો પશ્ચાતાપ કરતા હોવાથી, અને તેમાથી છુટવા માટે ઢાનાદિ આપી ખીજાઓને ઉપકાર કરતા હોવાથી તેમાથી છુટવાને કોઈ પણ વખત સમર્થ થાય છે. પણ આ તો ગુરુપદ ધારક હોવાથી પોતાના પાપભણી લક્ષ ન કરનારા, કરેલ પાપના પશ્ચાતાપ વિનાના અને મિથ્યાભિમાની. ગુણ વિના ગુરુપદ ધારકોને! છુટકારો કોઈ પણ વખત થવો બહુ મુશ્કેલ છે. આમ પોતે સંસારમાં હુબેલ થા બંધાએલ હોવાથી ખીજાઓને તેઓ કેવી રીતે છોડવી શકે? એક દષ્ટાંતથી આ વાત સ્પષ્ટ કરીએ

એક નગરમાં પરિગ્રહમાં ખુએલો, વિષય સુખનો લાલચુ અને મિથ્યાભિમાની પણ કાંઈક ધર્મ કથા કરી શકે તેટલું ભણેલો, ગૃહસ્થ ધર્મગુરુ રહેતો હતો. તે રાજાને નિરંતર ધર્મોપદેશ સંભળાવતો અને તેનાથી પોતાની અને કુટુંબની આજીવિકા કરતો હતો. પૈસાની ઈચ્છાવાળો હોવાથી નિખાલસપણે દુનિયાની અ-

સારતા અને પરિચહની વિષમતાનો ઉપદેશ આપી શકતો નહોતો, તેથી રાજાને પણ તે ઉપદેશથી અસર થતી નહોતી. એક દિવસ રાજાએ કહ્યું કે તમારા ઉપદેશથી મને કેમ કંઈ અસર થતી નથી, પહેલાંના રાજાઓ ધર્મોપદેશ સાંભળીને રાજ્ય ત્યાગ કરી ચાલ્યા જતા અને મારી તો દિન પ્રતિદિન પરિચહની એટલે રાજ્ય વધારવાની અને નવીન સ્ત્રીઓના પરણવાની ઇચ્છા શાંત થતી નથી, માટે આતુ નિદાન (કારણ) તમે જ્યાં સુધી શોધી નહિ આપો ત્યાં સુધી તમારું વર્ષાસન અને કથા બંન્ને બંધ કરવામાં આવે છે. ધર્મશુર ઉદાસ થયો. પુત્રને વાત જણાવી. પુત્રે જવાબ આપ્યો કે તેનો ઉત્તર હું રાજાને આપીશ. તેનો પિતા ખુશી થયો અને રાજાને વાત જણાવી કે મારો પુત્ર જવાબ આપશે. રાજાને હર્ષ થયો. ઉત્કંઠિત થએલા રાજાએ તેના પુત્રને બોલાવ્યો અને તેના 'કહેવાથી રાજા તેને સાથે લઈ એક વનમાં ગયો. વૃક્ષની ઘાટી છાયા નીચે બેસી રાજા પ્રશ્નનો ઉત્તર માગે છે; છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે આ વૃક્ષના પાતળા થડ સાથે તમે બાથ લીડો. રાજાએ તેમ કહેવાથી તેને છોકરાએ એક વસ્ત્રવડે મજબુત બાંધી લીધો. પછી છોકરાએ પોતાના પિતાને કહ્યું "પિતાજી, તમે પણ ચાલો" બે ચાર વૃક્ષની આગળ જઈ એક ઝાડ સાથે તેને પણ બાથ લીડાવી, અને મજબુત બાંધી લીધો. રાજા સુકોમળ હોવાથી વખત વધુ થતાં ઊંમ પાડી ઉઠ્યો "ઓ ધર્મશુર, અને છોડાવ." ત્યારે થાડે છેટે બંધાયેલા શુરએ જવાબ આપ્યો કે હું કેવી રીતે છોડાવું? કેમકે હું બંધાયેલો છું આમ એક બીજાના શબ્દો સાંભળી છોકરો હસતો હસતો ત્યાં આવ્યો અને રાજાને તથા પોતાના પિતાને છોડ્યા રાજા શુરસે થયો અને તેણે છોકરાને કહ્યું કે મૂર્ખ, ઉત્તર ન આપતાં ઉલટો બાંધીને ચાલ્યો ગયો! છોકરાએ ઉત્તર આપ્યો "કેમ મહારાજ. મૂર્ખ હું કે તમે?" તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તમને મળ્યો છતાં હજી સમજ્યા નહિ!

બંધેકુ બંધા મીલે, છુટે કોન ઉપાય ?

કર સેવા નિચયકી, પલમેં દીયે છુડાય.

હૈ રાજા, તું બંધાયેલો અને મારો પિતા પણ બંધાયેલો;

એમાંથી કેણુ કેને-છોડાવે ? હું બંધાએલો ન હોતો તો મેં બન્નેને છોડ્યા, તેમ સસાર સુખનો અલિલાષી મારો પિતા મોહબળથી બંધાયેલ તે તને કેવી રીતે વૈરાગ્યોપદેશ આપી શકે, અને છોડવી શકે ? માટે જ, કોઈ નિર્જયની ત્યાગીની સેવા કર. તે તને થોડા વખતમાં છોડાવશે. રાજા પ્રતિબોધ પામ્યો; નિર્જય ગુરૂનું સેવન કરી સંસારથી વિરક્ત થઈ જ્ઞાની થયો. તેવીજ રીતે પોતે મોહ પાશથી બંધાયેલ ધર્મગુરૂઓ તાત્વિક ઉપદેશ આપી છોડાવી શકતા નથી.

ધર્મનું લક્ષણ.

દુર્ગતિપ્રપત્તપ્રાણિ ધારણાદ્ધર્મ ઉચ્યતે ।

સંયમાદિદશવિધઃ સર્વજ્ઞોક્તો વિમુક્તયે ॥ ૧૧ ॥

દુર્ગતિમાં પડતાં પ્રાણીઓને તેમાંથી બચાવી, તેઓનું રક્ષણ કરે તેનું નામ ધર્મ છે. અને તે સંયમાદિ દશ પ્રકારનો સર્વજ્ઞનો કહેલો ધર્મ મોક્ષને માટે થાય છે. ૧૧.

વિવેચન—ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, નિર્દોષતા, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, અક્રિયન અને બ્રહ્મચર્ય, આ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે.

આંહી વેદની એક શાખાવાળા જૈમિનિઓ શંકા કરે છે કે સર્વજ્ઞ કોઈ છેજ નહિ, કે જેનું વચન પ્રમાણ કહેવાય, માટે અપૌરુષેય (પુરૂષવિના પેદા થયેલ) અને નિત્ય વેદના વાક્યોથી તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવો આ ધર્મનું સ્વરૂપ બાણુનું જોઈએ. આચાર્યશ્રી તેનો ઉત્તર આપે છે કે —

અપૌરુષેયં વચનમસંભવિ ભવેદ્યદિ ।

ન પ્રમાણં ભવેદ્વાચાં હ્યાસાધીના પ્રમાણતા ॥ ૧૨ ॥

પુરૂષવિના ઉત્પન્ન થયેલું (તાલુ, ઓષ્ઠ આદિ અને જીવના પ્રયત્ન સિવાય ઉત્પન્ન થયેલું) વચન સંભવતું નથી અને કદાચ માનો કે (વિવાદને ખાતર માની લઈએ કે) સભવે તો પણ તે વચનો પ્રમાણ નથી કેમકે વચનોની પ્રમાણિકતા એ આત્મ (પ્રમાણિક) પુરૂષને આધીન છે. ૧૨.

વિવેચન—અત્યારની ફેનોગ્રાફીની નવીન શોધથી માનવામાં આવતું હોય કે પુરૂષના પ્રયત્ન સિવાય શબ્દોચ્ચાર થાય છે, તો તે માનવામાં ભુલ છે, કારણ કે ફેનોગ્રાફમાં જે શબ્દો રોકવામાં આવ્યા છે, તેનો પણ ઉચ્ચાર કરનાર કોઈ પણ તાલુ, હોઠ અને પ્રયત્ન કરનાર જીવ સિવાય ઘટતો નથી, અને આવાં વચનો પણ જે પ્રમાણિક પુરૂષ, અજ્ઞાનાદિ દોષ રહિત હોય, તેનાંજ ચથાર્થ ગણાય છે. માટેજ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રયત્ન સિવાય વચન સંભવતું નથી અને તે પ્રમાણિક પુરૂષનાં વચન હોવાં જોઈએ.

પુરૂષ સિવાયના વચનનું અસંભવિતપણું બતાવી
સર્વજ્ઞ સિવાયના પુરૂષનું કહેલું વચન અપ્રમાણ
છે તે બતાવે છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિભિરાન્નાતો હિંસાદૈઃ કલુષીકૃતઃ ।

સ ધર્મ ઇતિ વિત્તોપિ ભવન્નમણકારણમ્ ॥ ૧૨ ॥

મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ પ્રતિપાદન કરેલો, તથા મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓમાં ધર્મપણે પ્રસિદ્ધિ પામેલો ધર્મ ભવન્નમણના કારણે રૂપે છે, કેમકે તે હિંસાદિ દોષોથી દૂષિત થયેલો છે. ૧૩.

વિવેચન—સર્વજ્ઞનું વચન પ્રમાણ હોય છે, અને તે સિવાયનાનું કહેલું પ્રમાણ નથી, એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે સર્વજ્ઞ દરેક કાર્યની સર્વ બાબુઓને પૂર્ણપણે જાણે છે અને એમ પૂર્ણરીતે જાણી નિશ્ચય કરી કહેલું વચન અસત્ય થતું નથી, પણ કોઈ કાર્યની એક બાબુ જાણી બીજી બાબુઓ છેજ નહિ, એમ જોનાર અને કહેનાર ખોટો છે. આ પ્રમાણે કહેનારે બીજી બાબુઓ જોએલી ન હોવાથી તેનું કહેવું એક બાબુનું સત્ય છે, પણ બીજી સર્વ બાબુઓનું અસત્ય છે. અને આ એકે બાબુનું સત્ય પણ પરિપૂર્ણ ન હોવાથી યા બીજી બાબુઓને અસત્ય કહેતાં હોવાથી શોડું સાચું; પણ બીજી બાબુ અસત્ય હોવાથી અસત્ય ગણાય છે.

કુદેવ, કુગુર અને કુધર્મનો આક્ષેપ સહિત : તિક્ષેપ.

સરાગોઽપિ હિ દેવશ્ચેત્ ગુરુરબ્રહ્મચાર્યપિ ।

કૃપાહીનોઽપિ ધર્મઃ સ્યાત્ કણ્ઠનષ્ટ હ્રદા જગત્ ॥ ૧૪ ॥

સરાગીને પણ જો દેવ કહેવાય, અબ્રહ્મચારીને પણ જો ગુરુ મનાય, અને દયારહિત ધર્મ પણ ધર્મ કહેવાય તો મહા ખેદની વાત છે કે દેવ, ગુરુ, ધર્મથી શૂન્ય આ જગતનો નાશ થયો સમજવો. ૧૪.

આ પ્રમાણે સત્ય દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યક્ત્વ. આ સમ્યક્ત્વ આત્મપરિણામરૂપ હોવાથી બીજા તેને જોઈ ન શકે, છતાં તેનાં ચિન્હોથી જાણી શકાય છે.

સમ્યક્ત્વનાં ચિન્હો બતાવે છે.

શમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્વલક્ષણૈઃ ।

લક્ષણૈઃ પંચભિઃ સમ્યક્ સમ્યક્ત્વમુપલક્ષ્યતે ॥ ૧૫ ॥

શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, અને આસ્તિકતાનાં લક્ષણો રૂપ, પાંચ લક્ષણોએ કરી સારી રીતે (ખરોખર) સમકિત ઓળખી શકાય છે. ૧૫.

વિવેચન—શમ એટલે ઉપશમ ભાવ. પોતાના અપરાધીનું પણ ખરાબ ચિંતન ન કરે, અને તાનુબધી કષાયવાળો જીવ કોઈ પણ વસ્તુનું મૂળથી નિકેદન કરવાના પરિણામવાળો હોય છે, તેમ ઓછામાં ઓછા ઉપશમ ભાવવાળો હોય પણ અનતાનુબધી પરિણામવાળો ન હોય, તે ન હોવાનું કારણ એ છે કે “તેણે, દેહ અને આત્મા ભિન્ન છે, દેહનો નાશ થાય છે, આત્માનો નાશ નથી; આત્મા અન્ય અન્ય ભવોમાં પોતાના કરેલાં શુભાશુભ કર્માનુસારે સુખ દુઃખ આદિનો અનુભવ કરે છે. પોતાના પ્રયત્નથી કર્માવરણોનો નાશ કરી સર્વથા કર્મ રહિત થઈ મુક્તિ મેળવી શકે છે. દેહ એજ આત્મા છે, તેમ માન્યતા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે, અને પુદ્ગલાદિ પરભાવોમાં આસક્ત થવું તે સર્વ મિથ્યા ભાવ છે” આ સર્વ સારી રીતે જાણેલ હોવાથી તથા આ સર્વ ભાવોથી વિમુક્ત થઈ આત્મપદ મેળવવું એ તેની દૃઢ ભાવના હોવાથી અનંતાનુબધી પરિણામો ક્યાંથી હોય ?

સંવેગ—દેવોનાં અને મનુષ્યોનાં સુખોને દુઃખરૂપ માને અને મોક્ષસુખ અર્થાત્ ખર્ચ આત્મસુખ તેનેજ સુખ કરી બાણે.

નિર્વેદ—આ ભવને નારકી સમાન કે બદીખાના સમાન માને અને ઉદાસીન વૃત્તિથી જેમ બને તેમ સંસારથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે.

અનુકંપા—જે પ્રકારની છે; દ્રવ્ય અને ભાવ. (વ્યવહારિક અને પરમાર્થિક.) દ્રવ્યથી દુઃખી પ્રાણીને પોતાથી બનતી મહેનતે અને શક્તિ અનુસારે દુઃખથી મુક્ત કરવા તે. ભાવથી, ધર્મ રહિત જીવોને શક્તિ અનુસારે ધર્મમાં જોડવા પ્રયત્ન કરવો તે.

આસ્તિકતા—વીતરાગનાં કહેલાં વચનો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાન. આ પાંચ લક્ષણો સમ્યક્ત્વવાન્ જીવોમાં હોય છે.

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ભૂષણો.

સ્થૈર્ય પ્રભાવના ભક્તિઃ કૌશલં જિનશાસને ।

તીર્થસેવા ચ પંચાસ્ય ભૂષણાનિ પ્રચક્ષતે ॥ ૧૬ ॥

સ્થિરતા, પ્રભાવના, ભક્તિ, જીનશાસનમાં કુશળતા, અને તીર્થસેવા-આ પાંચથી સમ્યક્ત્વ શોભી નીકળે. તે ભૂષણો કહેલા છે. ૧૬.

વિવેચન—ભૂષણ એટલે શોભા, યા આભૂષણો, જે સમ્યક્ત્વ ઉપર ચડાવવાથી સમ્યક્ત્વ શોભી નીકળે. તે ભૂષણ પ્રથમ સ્થિરતા. કોઈ ધર્મથી પતિત થતો હોય, તેને ઉપદેશ આપી યા તેની અગવડ દૂર કરી ધર્મમાં સ્થિર કરવો અથવા અન્ય દર્શનકારોના મંત્ર-તંત્રાદિ ચમત્કારો જોઈ ધર્મથી અસ્થિર ન થવું તે સ્થિરતા.

પ્રભાવના—શક્તિ અનુસાર ધર્મને ફેલાવવો યા તેની શોભામાં વધારો કરવો.

ભક્તિ—ગુણાનુરાગ, ગુણવાન્ પુરૂષોનો વિનય કરવો, બહુમાન કરવું અન્નવત્રાદિ આપી તેમની ભક્તિ કરવી.

જીનશાસનમાં કુશલપણ—જીનેશ્વરના કહેલાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરી તેમાં પ્રવીણતા મેળવવી.

તીર્થસેવા—તીર્થો જે પ્રકારનાં સ્થાવર અને જ ગમ. સ્થાવર તીર્થો ન્યાં તીર્થકરોનાં કલ્યાણક થયાં હોય તેવી ભૂમિઓ સ્પર્શવી, શુદ્ધ ભાવથી ગુણગામ યા સ્તુતિ કરવી, વિચારણા કરવી, એ આદિ

સ્થાવર તીર્થસેવા. જંગમ તીર્થ સાધુ મુનિરાજ, તેની સેવા કરવી.
આ પાંચ સમ્યક્ત્વની શોભામાં—ઉન્નવલતામાં—વધારો કરનાર
માટે ભૂષણો કહ્યાં છે.

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ દૂષણો.

શંકાકાંક્ષાવિચિકિત્સા મિથ્યાદષ્ટિપ્રશંસનમ્ ।

તત્સંસ્તવશ્ચ પંચાપિ સમ્યક્ત્વં દૂષયંત્યલમ્ ॥ ૧૭ ॥

શંકા, આકાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાદષ્ટિની પ્રશંસા, અને તેનો પરિચય, આ પાંચે પણ સમ્યક્ત્વને અત્યંત દૂષિત કરનાર છે.

વિવેચન—શંકા; જીનેશ્વરનાં કહેલાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વોનો સંબંધમાં શંકા કરવી. ખબર ન પડે તો કોઈને પૂછવુંજ નહિ, આતુ નામ શંકા નથી તેમ પૂછ્યા સિવાય તો કોઈને ખબરજ ન પડે ત્યારે શાસ્ત્રના જ્ઞાતા પાસેથી તેનાં રહસ્યો જાણવાં અને જ્યારે તેથી પણ વિશેષ ખુલાસો મન માનતો ન મળે ત્યારે તે વાતનો આધાર જ્ઞાની ઉપર રાખી સતુષ્ઠ થવું, પણ આ મને જવાબ આપી ન શક્યા, માટે જીનેશ્વરનું કહેવું જોડું છે, તેવી માન્યતા ન થવી જોઈએ, કેમકે સર્વ જીવોના ક્ષયોપશમો કાંઈ સરખા હોતા નથી. એકને પૂછતાં મનમાનતો ખુલાસો ન મળે તો, તે વાત જોટી છે, એવી કલ્પના કરવી તે અયોગ્ય છે.

કાંક્ષા—અન્ય મતોના ધર્મ માટે અભિલાષ કરવો કોઈ દર્શન-કારોમાં મંત્ર તત્ત્વોનો ચમત્કાર જોઈ તે તે દર્શનોમાં સત્ય છે, એમ કરી દોડી જવું, અને પોતાની બુદ્ધિને યુક્તિની કસોટી-પર ન ચડાવવી, એ વિદ્વાનોને તો લાયક નથીજ. ગાડરીયા પ્રવાહમાં તો કદી તેમ થઈ આવે છે, તેઓએ પણ પરમાર્થને માટે તો બહુજ વિચારવાનું છે. બાહ્ય ચમત્કારો જોઈ પોતાના આત્માને નિરતરમા અસત્ય ધર્મ રૂપ જોખમના ખાડામાં નાખવો, એ વિચાર શક્તિ વિનાનું કામ છે.

વિચિકિત્સા—ધર્મ સળધી ફેલનો સદેહ. આ મારી જી-દગીને પરમાર્થ માર્ગે, ધર્મ રસ્તે પૂરી કરું છું, પણ તેનું ફળ મળશે કે કેમ ? એ વિચાર ધાર્મિક હિતસાહુને નખળો પાડનાર છે. સામાન્ય રીતે પણ દુનિયાની કોઈ પણ ક્રિયાનું ફળ આપણે

નહીં કે તે જગ્યાએ અનુભવીએ પીએ ત્યાં પારમાર્થિક ક્રિયાનું ફળ આ માટે નહિ મળે? પારમાર્થિક ક્રિયાનું ફલ આપણને પ્રથમ અર્થિક વિષયકાસની ઝાંતના. સમપરિણામ. આત્માનો આનંદ, અને ગુણમય હૃદયની વિગેરે રૂપે મળે છે, તો આગળ તેનાં મીઠાં ફળો અનુભવાયે તે નિર્વિવાદજ છે. કેમકે એક બીજા વાલ્યું તેમજ અને તેને અંકુરો ફુટેલો આપણે જોયો; પાદડાં આવતાં જોયાં. તો અનુમાન કરી શકાય છે કે આ ગદ્યને પાણી દ્વિત્વવામાં અને રક્તજી કન્વામાં આવશે તો અવશ્ય કળે કરી તે ફળપ્રદ થશે જ. તેમ ધર્મ પણ ફળપ્રદજ છે. જે ધર્મનો અંકુરો પણ અર્થ દેખાતો નથી, તે ધર્મ છે કે કેમ. અથવા તેનાથી ફળ મળશે કે કેમ તે તો અભાવિક રીતેજ સંશયગુહ્ય છે.

મિથ્યા ધર્મીઓની પ્રશંસા—આ પ્રશંસા ન કરવી. ન કરવાનું કારણ એ છે કે તેથી બાળકવો. જેને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તેઓ ઓધશ્રદ્ધાથી પણ સત્ય ધર્મને અવલંબી જતા હોય છે, તેઓ આ સન્માર્ગ મુઠ્ઠી હથે તે મિથ્યા ધર્મોમાં ફસાઈ પડે છે. વળી તે ધર્મને ઉત્તેજન મળે છે. આ તો નિર્ણય છે કે કાંઈ ધર્મમાં ચોટા કે ઘણા કાંઈ પણ ગુણ તો હોય છે. તેને જોઈ ગુણાનુગતી તેના ગુણોનું બાળકવો આગળ વર્ણન કરે તો તે ગુણને લઈ બાળકવો આકર્ષાય, પણ બીજા સંખ્યાળ ઘ દોષો તરફ લક્ષ્ય ન હોવાથી તે સત્ય માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે માટે આવા ગુણાનુગતી હોયોએ તે મિથ્યા દર્શનકારોના ગુણો જોઈ મનમાં સમજવાનું છે, અથવા ચોગ્યતાવાળા હોયો આગળ તે કહેવાના છે. પણ આવા બાળકવો આગળ કહી તેમને સત્યથી ભ્રષ્ટ થવાનો વખત ન આવે, તે માટે વિશેષ સાવચેત રહેવાનું છે.

તેઓનો પરિચય—મિથ્યાધર્મીઓનો પરિચય ન કરવો. આ વાત પણ તેવા ધર્મ દૃઢતા સિવાયના કે ધર્મના અભાણ પણ ઓધશ્રદ્ધાથી સત્ય ધર્મમાં રહેલા હોય, તેવાઓને માટે છે. કાંઈ સર્વને લાગુ પડતી નથી. નાના કુમળા ઝાડને વાડની જરૂર છે, પણ મોટાં વૃક્ષોને કાંઈ વાડની જરૂર નથી તેમ આ પ્રતિબંધ પણ આવા હોયો સત્ય માર્ગથી ભ્રષ્ટ ન થાય તે માટે છે. પ્રતિબંધનું કારણ એ

નિર્ણીત થાય છે કે, જગતમાં યુક્તિ કરતાં કુયુક્તિઓ વિશેષ હોય છે અને બાળ જીવોમાં બુદ્ધિની પ્રાગલ્ભ્યતા નહોવાથી તે કુયુક્તિને રસ્તે દોરાઈ જાય છે.

આ પાંચે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરનાર હોવાથી તેને સમ્યક્ત્વનાં દૂષણો કહેવામાં આવ્યાં છે.

આ પ્રમાણે દુઃકામાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. જેમ જેમ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ કષાયોની મંદતા થતી જાય છે તેમ તેમ આ સમ્યક્ત્વ નિર્મળ અને પ્રબળ થતું આવે છે. માટે ખરૂં સમ્યક્ત્વ દેવાદિ તત્ત્વોના આદરપૂર્વક કષાયની શાંતતામાંજ રહેલું છે. આ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા પછી તે જીવ શ્રાવકનાં-ગૃહસ્થનાં-વ્રતો લેવાને લાયક થાય છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવામાં આત્માની જે વિશુદ્ધતા જોઈએ તેનાથી પણ વિશેષ વિશુદ્ધતા આ ગૃહસ્થ ધર્મનાં વ્રતોમાં આવવીજ જોઈએ. ત્યારેજ ચારિત્રને રોકનાર કર્મ ઓછું થાય છે અને તેજ નિર્દૂષણપણે ગૃહસ્થ વ્રતો પાળી શકે છે

પાંચ અણુવ્રતો—ગૃહસ્થ ધર્મ.

વિરતિ સ્થૂલહિંસાદેર્દ્વિવિધત્રિવિધાદિના ।

અહિંસાદીનિ પંચાણુવ્રતાનિ જગદુર્જિનાઃ ॥ ૧૮ ॥

સ્થૂલ હિંસાદિકની દ્વિવિધ ત્રિવિધ પ્રકારે વિરતિ કરવી, તેને જીનેશ્વરો અહિંસાદિ પાંચ અણુવ્રતો કહે છે ૧૮.

વિવેચન—હવે ગૃહસ્થ ધર્મ સંબંધી વ્રતો કહેવામાં આવે છે સાધુઓનાં વ્રતો પરિપૂર્ણ હોય છે અને તેથી તે સર્વ વિરતિ કહેવાય છે, પણ ગૃહસ્થોથી તે પ્રમાણે વ્રતો પાળી શકાતાં નથી, એટલે તે પૂણ્-માથી કેટલાક ભાગના નિયમો કરવામા આવે છે, તેને દેશ વિરતિ કહેવામાં આવે છે. અથવા તેને સ્થૂલથી વિરતિ કહેવામા આવે છે. સાધુઓ મન, વચન અને કાયાથી કરવું નહિ, કરાવવું નહિ અને કર્તાને અનુમોદન આપવું નહિ, આમ નવ ભાગે કોઈ પણ જીવને મારવાના સળ ધમા, અસત્ય બોલવાના સં-અધમાં, ચોરીના સળ ધમા, અપ્રહ્મચર્યના સળ ધમાં અને પરિ-

અહુના સંબંધમાં ત્યાગ કરી શકે છે, પણ ગૃહસ્થોથી તેમ બની શકતું ન હોવાથી, સ્થૂળથી લીધેલા નિયમો પણ મન, વચન, કાયાથી કરવા નહિ, અને કરાવવા નહિ, એમ છ લાંગાઓથી લઈ શકે છે, એટલે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, પ્રહ્મચર્ય અને અપરિ-અહુરૂપ પાંચ સ્થૂલ વ્રતો છ લાંગાઓથી અહુણ કરે છે.

હિંસા ત્યાગ કરવાનું કારણ શું ?

पंगुकुष्टिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिसाफलं सुधीः ।

निरागस्त्रसजंतूनां हिंसां संकल्पतस्त्यजेत् ॥ १९ ॥

પાંગળાપણું, કોઢીઆપણું, અને હાથઆદિનું ઠુંઠાપણું; આ સર્વ હિંસા કરવાનાં ક્રોધો છે, એમ જાણી બુદ્ધિમાન્ જીવોએ નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પથી હિંસા કરવાનો ત્યાગ કરવો. ૧૯.

વિવેચન—શરીરમાં અનેક પ્રકારની વ્યાધિ થવી, કે અંગો પાંગાદિનું અધિક યા ઓછાપણુ, તે સર્વ હિંસાનાં ક્રોધો છે. જેવું બીજા જીવોને દુ.ખ આપ્યું હોય તેવું પોતાને ભોગવવું પડે છે. આ નિયમ બહુધા લાગુ પડે છે માટે નિરપરાધી ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી એ કહેવાનો એવો હેતુ છે કે પ્રથમ તો કોઈ પણ ત્રસ કે સ્થાવર જીવને નજ મારવા જોઈએ પણ ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેવું અને તેમ બનવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ વિગેરે જીવો સાથે રાત્રિદિવસ ગૃહસ્થોને કામ લેવું પડે છે. તેથી તેઓની હિંસાથી બચવું ગૃહસ્થો માટે મુશ્કેલ છે, છતાં તેના ઉપર નિરપેક્ષ તો હોયજ નહિ અર્થાત્ વગર પ્રયોજને તેમની હિંસા ન કરે. તેમ તેઓના ઉપર નિર્દયતા હોય નહિ, પણ નહિ આલતાં કામ કરવું પડે છે તેમાં ત્રસ જીવોનો બચાવ તો ગૃહસ્થોથી બની શકે છે એટલે ત્રસ જીવોની વિરતિ બતાવી.

નિરપરાધી ત્રસ જીવોને ન મારવા, આ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જો અપરાધી જીવોને ગૃહસ્થ શિક્ષા ન કરેતો તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલી ન શકે. તેનું ઘર લૂટી જાય, સ્ત્રી લઈ જાય, પુત્રાદિને મારી નાખે. જો રાજા હોય તો તેનું રાજ્ય લૂંટાઈ જાય, પ્રજાને

દુઃખ આપે; માટે અપરાધીને શિક્ષા આપવાનું ગૃહસ્થને ન્યાયપૂર્વક છે; અર્થાત્ તેમ કરવાથી તેના વ્રતને દૂષણ લાગતું નથી.

સંકટપથી હિંસાનો ત્યાગ કરવો; એ કહેવાનો હેતુ એ છે કે રસ્તે આદ્યો જાય છે, જોઈને આવે છે, છતાં કાયાની અસ્થિરતાને લઈ કોઈ ત્રસ જીવ પગ નીચે ચા શરીરથી મરણ પામ્યો, તો આંહી તેનો મારવાનો ઇરાદો નથી, તેથી વ્રત લાંગ ન થાય. પણ આ જીવ આદ્યો જાયછે, તેને જાણી જોઈને મારી નાખવો, તે સંકટપથી માર્યો કહેવાય આમ નિરપરાધી ત્રસ જીવોને સંકટપથી ન મારવા તે ગૃહસ્થોનું પહેલું વ્રત કહેવાય છે.

સર્વ જીવોને પોતાના જેવાજ ગણવા જોઈએ.

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ સુઃસ્વદુઃસ્વે પ્રિયાપ્રિયે ।

ચિંતયન્નાત્મનોઽનિષ્ટાં હિંસામન્યસ્ય નાચરેત્ ॥ ૨૦ ॥

જેમ પોતાને સુખ વહાલું છે, અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ સર્વ જીવોને સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે, એમ જાણી પોતાને અનિષ્ટ લાગતી હિંસા બીજાના સંબંધમાં ન કરવી જોઈએ અર્થાત્ બીજા જીવોને ન મારવા જોઈએ. ૨૦.

જેમ ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી, તેમ નિરર્થક સ્થાવર જીવોની પણ ન કરવી જોઈએ.

નિરર્થકાં ન કુર્વોત્ જીવેષુ સ્થાવરેષ્વપિ ।

હિંસામહિંસાધમજ્ઞઃ કાંક્ષન્ મોક્ષમુપાસકઃ ॥ ૨૧ ॥

અહિંસા ધર્મના જાણુ, તથા મોક્ષની ઇચ્છાવાળા શ્રાવકોએ સ્થાવર જીવોની પણ વગર પ્રયોજને હિંસા ન કરવી. ૨૧.

કેઈને એવી શંકા થાય કે જીવહિંસા કરીને પૈસો તો મેળવવો, પછી દાન આપીને તે પાપથી છુટી જઈશું. તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે, પ્રાણી પ્રાણિતલોભેન યો રાજ્યમપિ મુંચતિ । તદ્વધોત્યમયં સર્વોર્વીદાનેઽપિ ન શામ્યતિ ॥ ૨૨ ॥

મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, જીવનના લોભથી રાજ્યનો પણ ત્યાગ કરે છે, (મૂકી દે છે.) તેનો વધ કરવાથી ઉત્પન્ન થએલું પાપ આખી પૃથ્વીનું દાન આપે તોપણ કેવી રીતે શાંત થાય ? શાંત નજ થાય. ૨૨.

હિંસા કરનારને આચાર્યશ્રી ઉપમા તથા શિક્ષા આપે છે.

વને નિરપરાધાનાં વાયુતોયતૃણાશિનાં ॥
 નિઘ્નન્ મૃગાણાં માંસાર્થીં વિશેષ્યતે કથં શુનઃ ॥ ૨૩ ॥
 દીર્યમાણઃ કુશેનાપિ યઃ સ્વાંગે હંત દૂયતે ॥
 નિર્મતૂન્ સ કથં જંતૂનંતયેન્નિશિતાયુધૈઃ ॥ ૨૪ ॥
 નિર્માતું ક્રૂરકર્માણઃ ક્ષણિકામાત્મનો ધૃતિં ॥
 સમાપયંતિ સકલં જન્માન્યસ્ય શરીરિણઃ ॥ ૨૫ ॥
 ત્રિયસ્વેત્યુચ્યમાનોપિ દેહી ભવતિ દુઃખિતઃ ॥
 માર્યમાણઃ પ્રહરણૈર્દાર્હણૈઃ સ કથં ભવેત્ ॥ ૨૬ ॥

વનને વિષે રહેનારા અને વાયુ, પ્રાણી, તથા લીલા ઘાસને ખાનારાં ખિચારાં નિરપરાધી હરિણોને મારનારા માસના અર્થીઓ કુતરાં કરતાં અધિક કેમ કહી શકાય ? અર્થાત્ નજ કહી શકાય. જે માણસ પોતાના શરીરે એક ડાલનું તૃણ વાગવાથી પણ હુલાય છે તે નિરપરાધી પ્રાણીઓને તીક્ષ્ણ હથિયારોવડે કરી શા માટે મારતા હશે ? તે ક્રૂર કર્મ કરનારાઓ એકે ક્ષણ માત્ર વાર પોતાની તૃપ્તિ કરવા માટે આ પ્રાણીઓનો આખો જન્મ નાશ કરી નાંખે છે; “ અરે, તું મરી જા ” એટલું કહેવાથી પણ જ્યારે પ્રાણીઓ દુઃખી થાય છે તો તેને ભયંકર શસ્ત્રોથી મારતાં કેટલું દુઃખ થતું હશે, એ મારનાર જીવે પોતેજ વચારવાનું છે ૨૪-૨૭

શ્રૂયતે પ્રાણિઘાતેન રૌદ્રધ્યાનપરાયણૌ ॥
 સુભૂમો બ્રહ્મદત્તશ્ચ સમ્પર્મ નરકં ગતૌ ॥ ૨૭ ॥

શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે પ્રાણીઓના ઘાત કરવાવડે કરી રૌદ્રધ્યાનમાં તત્પર સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીઓ સાતમી નરકે ગયા છે.

વિવેચન—પૂર્વે અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ, પુત્ર વિનાના મનુષ્યોની ગતિ થતી નથી, એ શ્રુતિવાક્યથી, તપથી બ્રહ્મ થએલા

જમદગ્નિ તાપસે જીતશત્રુ રાજની રેણુકા નામની કુંવરી સાથે વિવાહ કર્યો હતો; અને તેને લઈને જગલમાં જઈ રહ્યો હતો. ઋક્તુકાલે તે ઋષિએ એક રેણુકા માટે અને તેની પ્રાર્થનાથી હસ્તિનાપુરના અનંતવીર્ય રાજની રાણી, જે રેણુકાની બહેન થતી હતી તેને માટે, એમ બે મંત્રો આપ્યા. રેણુકા માટે બ્રાહ્મણપુત્ર ઉત્પન્ન થાય તેવો અને તેની બહેન માટે ક્ષત્રિય પુત્ર થાય તેવા તે મંત્રો હતા. રેણુકા જગલના દુર્ગમથી કટાણી વીર્યવાન પુત્ર થવા માટે પોતાની બહેન માટેનો મંત્ર, પોતે સ્વીકાર્યો અને બ્રાહ્મણ પુત્ર થાય તેવો બહેનને મોકલ્યો. કાળાંતરે પુત્ર અવતર્યો અને પરશુ વિદ્યા સાધવાથી ક્રમે પરશુરામ નામથી પસિદ્ધિ પામ્યો. તેની બહેનને કૃતવીર્ય નામે પુત્ર થયો. એક દિવસ રેણુકા પોતાની બહેનને મળવા ગઈ. ઇદ્રિયોની અપળતા દુર્વાર્ય હોવાથી કર્મ સંયોગે અનંતવીર્ય રાજ રેણુકામાં લુપ્ત થયો અને એક પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ. કેટલેક અવસરે જમદગ્નિ ઋષિ રેણુકાને પુત્રસહિત વનમાં લઈ ગયો.

અકાળે કૃળેલી વેલડીની માફક પુત્ર સહિત માતાને જોઈ ક્રોધથી પરશુરામે રેણુકાને મારી નાખી. આ વાતની અનંતવીર્ય રાજને ખબર પડવાથી તેણે તે તાપસોનો આશ્રમ તોડી નાખ્યો, અને ગાયો પ્રમુખ લઈ તે ચાલતો થયો. પરશુરામ તેની પાછળ ગયો અને યુદ્ધમાં અનંતવીર્ય રાજ મરાયો તેની પછી તેનો પુત્ર કૃતવીર્ય રાજ્યાસનપર આવ્યો. કૃતવીર્ય મોટો થયો ત્યારે પિતાનું વેર સાલણી આવવાથી તેણે જમદગ્નિને મારી નાંખ્યો. આ ઉપરથી પરશુરામ હસ્તિનાપુર આવી કૃતવીર્યને મારી, પોતે ગાદી ઉપર બેઠો. એ અવસરે કૃતવીર્યની સગર્ભા રાણી ત્યાથી નાસી તાપસોના આશ્રય તળે એક લોચરામાં રહેવા લાગી. ક્ષત્રિયો ઉપરના દ્વેષથી પરશુરામે સાતવાર નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી. તાપસના આશ્રમે લોચરામાં તે રાણીને પુત્ર અવતર્યો. ચૌદ સ્વપ્નથી સૂચિત તે પુત્રનું સુભૂમ નામ પાડવામાં આવ્યું. પરશુરામે નિમિત્તિયાને પૂછ્યું કે “ માઈ મરણ કોનાથી થશે ? ” ખરેખર બહુ વેર વાળા જીવો નિરાંતે નિદ્રા પાણુ લેતા નથી અને રાત્રિ દિવસ મરણથી શંકિત રહે છે. નિમિત્તિઆએ કહ્યું કે ક્ષ.

ત્રિઓની દાદાનો ભરેલો થાળ જેને દેખીને ક્ષીરરૂપ થઈ જશે, તેનાથી તમારું મરણ થશે. તે જાણવા માટે પરશુરામે દાનશાળા ખંધાવી અને દાદાનો ભરેલો થાળ ત્યાં મૂક્યો. લોંચરામાં રહેલો સુભૂમ એક દિવસ પોતાની માતાને કહે છે કે “માતાજી, શું આટલીજ પૃથ્વી છે?” માએ ઉત્તર આપ્યો “પુત્ર, પૃથ્વી ઘણી મોટી છે પણ પરશુરામના ભયથી આપણે અહીં રહીએ છીએ. તેણે તારા પિતાને મારી નાંખ્યો છે, અને જે કોઈ ક્ષત્રીને દેખે છે તેને મારી નાખે છે.” સુભૂમનું ક્ષાત્રતેજ ઢાંક્યું ન રહ્યું. વાત સાંભળતાંજ તેનાં નેત્રો લાલ થઈ આવ્યાં. માતાના વાર્યા છતાં તે ઘડાર નીકળ્યો અને જ્યાં પેલો થાળ હતો તે દાનશાળાએ આવ્યો. તેને જોતાજ થાળમાં રહેલી દાદા ક્ષીરરૂપ થઈ ગઈ. તે સુભૂમ પીઈ ગયો. પરશુરામને આ વાતની ખબર પડી, એટલે તે લડવા આવ્યો. પુણ્યની પ્રબળતાથી તે થાળ ચક્રરૂપ થયું, અને યુદ્ધમાં પરશુરામ મરાયો. ક્ષત્રીઓના અને પિતાના વેરથી તેણે એકવીશ વાર નપ્રાધ્મણી પૃથ્વી કરી. આ પ્રમાણે તેણે અનેક જીવોની હિંસા કરી છ જાંડ સાધ્યા. આવી અઘોર હિંસાથી સુભૂમ ચક્રવર્તી મરીને સાતમી નરકે ગયો.

બ્રહ્મદત્તનું વૃત્તાંત—કાંપિલ્ય નગરના બ્રહ્મરાજની ચૂલાણી રાણીએ ઐશ્વર્ય સ્વપ્ન સૂચિત એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો. તેનું નામ બ્રહ્મદત્ત રાખવામાં આવ્યું. રાજાએ ઘણા હર્ષથી પુત્રજન્મોત્સવ કર્યો. આ બ્રહ્મરાજને કાશી દેશનો કટક રાજા, હસ્તિનાપુરનો ક-રેણુદત્ત રાજા, કોશલદેશનો દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજા, અને અંપાનો પુષ્પચુલ રાજા એમ ચાર મિત્રો હતા. જ્યારે બ્રહ્મદત્ત બાર વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે અકસ્માત્ શુળના રોગથી બ્રહ્મરાજ પરલોક ગયો. બ્રહ્મદત્ત કુંવર નાનો હોવાથી ચાર મિત્રોએ એકએક વર્ષ વારાફરતી તેના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું નક્કી કર્યું. અનુક્રમે દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજા રાજ્ય રક્ષણ કરવા માટે એક વર્ષ ત્યાં આવ્યો. અંતેઉરમાં કાર્ય અસંગે જતાં આવતાં ચુલાણીરાણી સાથે વિશેષ પ્રીતિ થઈ, અને ક્રમે નિરંકુશપણે તેઓ અકાર્ય કરવામાં દોરાયાં. આ વાતની ખબર રાજ્યના મહાન સ્થાન તુલ્ય ધનુ નામના મંત્રીને થઈ. તેણે પો-

તાના પુત્ર વરધનુને, પ્રહલદત્ત કુંવરને અવસરે તેની માતા અને દીર્ઘપૃષ્ઠરાજનું અકાર્ય જણાવવા સમજાવ્યું. વરધનુએ કુંવરને અવસરે માહિતગાર કર્યો. સંજ્ઞામાં સમજાવવા માટે હુંગ્રી અને કાગડાના સયોગવાળું જોડકું બનાવી શૂળીથી વીંધી નાંખી પોતાની માતા અને દીર્ઘપૃષ્ઠને કુમારે તે બતાવ્યું. અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે આવાં અકાર્યો કરનારનો અન્યાય હું સહન નહિ કરતાં જીવથી મારી નાંખીશ. બાળચેષ્ટાવાળાં પણ મહાન્ ગંભીર અર્થસૂચક આ વાક્યોથી દીર્ઘપૃષ્ઠ અમકયો, અને કુંવર નક્કી મને મારી નાંખશે એવા ઇરાદાથી તેણે કુમારની માતા ત્રુલ્લણીરાણીને સમજાવ્યું કે જો તને મારી જરૂર હોય તો આ કુંમારને તું મારી નખાવ. વિષયમાં અંધ થયેલી, પ્રેમાળ પણ અત્યારે શત્રુરૂપ થયેલી માતાએ તે વચન સ્વીકાર્યું, અને લાખનો મહેલ બનાવી નવોઢા રાણીની સાથે તેમાં રહેવાને કુમારને માતાએ આજ્ઞા આપી. ધનુમંત્રી આ સર્વે ખીનાનો ગુપ્ત રીતે માહિતગાર હોવાથી કુમારનો બચાવ કરવા માટે “વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મધ્યાન કરવું જોઈએ, હવે મારાથી રાજ્યનાં કાર્યો બની નહિ શકે, એ પ્રમાણે કહી,” રાજ્ય કાર્યોથી દ્વારક થયો, અને નદી કિનારે દાનશાળા ખંધાવી, ધર્મ કરતો ત્યાં રહ્યો. લાખનો મહેલ બનાવાતો જોઈનેજ તે કુમારના મરણ માટે આગાહી કરી રહ્યો હતો. કુમારના બચાવ માટે પોતાના મુકામની નજીકથી તે મહેલ સૂધી જમીનમાં સુરંગ ખોદાવી અને તેનું ખારણું તે મહેલમાં આવે તેમ કરી આડી એક શિલા મૂકાવી. પોતાના પુત્ર વરધનુને તેનો માહિતગાર કર્યો અને અવસરે કષ્ટ પડ્યે તમારે અહિંથી નીકળી ચાલ્યા જવું વિગેરે સમજાવ્યું. પ્રહલદત્તનાં લક્ષ કરીને તરતજ આ મહેલમાં રહેવાને માતાએ તેને હુકમ કર્યો. સરલ સ્વભાવી કુમાર માતાના આ દુષ્ટ ચેષ્ટિતને સમજી ન શક્યો. રાત્રિ શાંત થઈ તથા સર્વ માણસો નિદ્રાવશ થયાં ત્યારે વહાલી પણ વેરણ માતાએ કુમાર વિદ્યમાન છતાં પોતાનાં વિષયસુખરૂપ સ્વાર્થમાં ખામી આવતી જાણી આખા મહેલને ચારે બાજુથી આગ લગાડી. અહા ! વિષયથી અંધ બનેલી માતા! આવા ચક્રવર્તી જેવા પુત્રને પણ મારતાં પાછું વાળી જોતી

નથી. આથીજ જ્ઞાની પુરૂષો આ વિષયોને ઝેરની ઉપમા આપે છે અને જેમ બને તેમ તેનાથી મુક્ત થવા માટે જીવોને બોધ આપે છે. ભડભડાટ કરતી અગ્નિની જ્વાળાઓ ચારે બાજુ પ્રસરતી જોઈ કુવર જાગ્યો. વરધનુ તો જાગતોજ હતો, વ્યાકુળ થઈ આગ લાગવાનું કારણ અને તેનાથી બચવાનો ઉપાય કુમારે વરધનુને પૂછ્યો. વરધનુએ માતાનું અને દીર્ઘપૃષ્ઠનું અકાર્ય વિશેષ પ્રકારે સમજાવ્યું અને અત્યારે નાશી છુટયા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય રહ્યો નથી; કેમકે રાજ્ય દીર્ઘપૃષ્ઠે સ્વાધીન કરી લીધું છે, વિગેરે કુમારને સમજાવ્યું, નાસી છુટવા માટે આડી શિલા આવેલી સુરગ બતાવી. પાટુના પ્રહારથી બ્રહ્મદત્તે શિલા કાઢી નાખી અને ત્યાંથી બન્ને જણ ચાલ્યા ગયા. અન્ય રાજ્યોમાં ફરતાં અને છુપાવેશમાં રહેતાં આ કુમારે પૂર્વનાં સુકૃત કર્મને લઈને અનેક રાજકુમારિકાઓ અને મોટી ઋદ્ધિ એકઠી કરી. છેવટે દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજાને યુદ્ધમાં મારી પિતાના રાજ્યનો માલિક થયો. અનુક્રમે છ બડ સુધી ચક્રવર્તી બિરૂદ ધારણ કર્યું.

જ્યારે બ્રહ્મદત્તને દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજાના ભયથી નાસી જવું પડ્યું હતું ત્યારે મુશ્કેલીના વખતમાં એક બ્રાહ્મણે તેને સહાય કરી હતી. બ્રહ્મદત્તે તેને કહ્યું હતું કે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ગાદી ઉપર બેઠા છે એમ તું સાંભળે ત્યારે મારી પાસે આવજે. હું તારૂં દારિદ્ર દૂર કરીશ. તે બ્રાહ્મણ બ્રહ્મદત્તને મળ્યો. બ્રહ્મદત્તે તેને જે માગે તે આપવાનું કહ્યું. બ્રાહ્મણે પોતાની સ્ત્રીની શિક્ષાથી નિરંતર જૂદે જૂદે ઘેર લોજન કરવું અને એક મહોર દક્ષિણામાં મળે એવું વચન માગ્યું. રાજાએ તે સ્વીકાર્યું. પહેલો જન્મવાનો વારો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પોતાનેજ ઘેર આવ્યો. રાજાએ ઘણી સારી રસોઈ જન્મવામાં પીરસાવી, પરંતુ બ્રાહ્મણે હાંઠ લીધી કે જે લોજન તમે કરો છે તેજ અમને આપો. રાજાએ ઘણા સમજાવ્યો કે ચક્રવર્તીનું લોજન બીજાને પચે નહિ, માટે તેનો આગ્રહ ન કર. છતાં બ્રાહ્મણે તેનું કહેવું માન્ય ન કર્યું, અને ઉલટું મેણું માર્યું કે આટલું લોજન જે રાજા આપી શકતો નથી તે બીજું શું આપશે ? આથી નિરૂપાયે રાજાએ તેના કુટુંબને પોતાનું લોજન આપ્યું. આ લોજન કરવા પછી તે બ્રાહ્મણનું કુ-

દુઃખ વિષયથી એટલું બધું વ્યાકુળ થઈ ગયું કે ગમ્યાગમ્યનો વિચાર ન રહ્યો. વિષયમાં લપટ થઈ આપસમાં બહેન, પુત્રી અને માતા સાથે પણ વ્યભિચાર કર્યો. અને તે લોજનના તીવ્ર નિશામાં તેઓને પ્રાયઃ આખી રાત્રિ વિટબના થઈ. પ્રાતઃકાળ થતાં લોજનનો નિશો શાંત થયો, ત્યારે બ્રાહ્મણ ઘણું શરમાયો; તે પોતાની જાતને ધિક્કારવા લાગ્યો, અકાર્યનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, અને લોકોને મુખ દેખાડવું કે કેમ તેની તેને ભારે ચિંતા થઈ. રાજા ઉપર તેને વિશેષ ગુસ્સો થઈ આવ્યો. રાજાએ મને જાણીનેજ આમ હેરાન કર્યો છે, માટે આ વેર હું ગમે તે પ્રકારે વાળું, એવા ઈરાદાથી તે ત્યાંથી નીકળી જ ગલમાં ગયો. ત્યાં કોઈ બકરાં ચારનાર ભરવાડ મળ્યો. તે ભરવાડ લક્ષવેધી હતો. બેઠાં બેઠાં જે પાદડાપર લક્ષ કરી કાંકરી ફેંકતો તેને તે વીધી નાખતો. આ ભરવાડને જોઈ પોતાના મનોરથો સિદ્ધ થયા જાણી, ભરવાડને થોડાક પૈસા આપવા કરી, રાજાની આંખો ફેાડી નાખવાનો તે બ્રાહ્મણે નિશ્ચય કર્યો. ભરવાડને સાથે લઈ તે નગરમાં આવ્યો. રાજાની સ્વારી નીકળી એટલે દૂરથી બ્રાહ્મણે રાજાને બતાવ્યો કે આની આંખો ફેાડી નાંખ તત્કાળ લક્ષ રાખી તેણે જોરથી બે કાંકરી ફેંકી. રાજાની બન્ને આંખો કુટી ગઈ. રાજાના માણસોએ તે ભરવાડને પકડી લીધો અને માર મારી મનાવતા બ્રાહ્મણના શિખવવાથી પોતે આ કર્યું છે, એમ તેણે માની દીધું રાજાના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ અહા ! દુનિયાનાં માણસો કેવાં કૃતધ્ન છે, જેના પર ઉપકાર કર્યો તેના તરફથીજ અપકાર કરાયો ! રાજાએ બ્રાહ્મણના આખા કુટુંબને મારી નખાવ્યું, પણ તેનો ક્રોધ શાંત ન થયો. અજ્ઞાનથી અધ થયેલા તે રાજાનો ક્રોધ જાતિ ઉપર ગયો અને બ્રાહ્મણોની આંખો ફેાડીને એક થાળ ભરી મને નિરંતર આપો કે જેને ચોળી મસળીને હું મારું વેર વાળી ક્રોધ શમાવું. આ પ્રમાણે પ્રધાનને કહ્યું. તેજ માફક થોડા દિવસ તો ચાલ્યું. પણ સમજી પ્રધાનોએ તેમ થતું અટકાવી શ્લેશમાત્મક નામનાં ફળો મંગાવ્યાં. જે આંખની જેવાં ચીકાશવાળાં અને આકારનાં હોય છે. તેનો થાળ ભરી રાજાને નિરંતર આપવા લાગ્યા રાજા તે મસળીને પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો. આવી રીતના ભયંકર રૌદ્ર પરિ-

જામમાં રાજ્યે પોતાના આયુષ્યનાં અવશેષ સોળ વર્ષ પૂરાં કર્યાં, અને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે ચક્રવર્તી રાજ સાતમી નરકે ગયો. ત્યાં તેને મહા ઘોર વેદના સહન કરવી પડી. આ પ્રમાણે હિંસા કરનાર સુભૂમ અને બ્રહ્મહત્ત ચક્રવર્તીઓ પોતાના ઉત્તમ માનવ આયુષ્યને નિર્રથક કરી લાંબા વખત સૂધી નરકની મહા વ્યથાના લોકતા થયા, માટે સુખના ઇચ્છક જીવોએ કોઈ પણ જીવને દુઃખ ન આપવું. કેમકે દુઃખ આપ્યાથી અવશ્ય તેનો બદલો મળે છે.

કુણિર્વરં વરં પંગુ રશરીરી વરં પુમાન્ ।

અપિ સંપૂર્ણસર્વાંગો ન તુ હિંસાપરાયણઃ ॥ ૨૮ ॥

મનુષ્યોએ હાથ વિનાના થવું તે સાડું છે, પાંગળા થવું તે સાડું છે, અને શરીર વિનાના થવું તે સાડું છે, પણ સંપૂર્ણ શરીરવાળા થઈને હિંસા કરવામાં તત્પર થવું તે સાડું નથી. ૨૮

કેટલાએક વિઘ્ન શાંતિ માટે અને કેટલાએક કુળાચારથી હિંસા કરે છે, તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે,

હિંસા વિઘ્નાય જાયેત વિઘ્નશાંત્યૈ કૃતાડપિહિ ।

કુલાચારધિયાપ્યેષા કૃતા કુલવિનાશિની ॥ ૨૯ ॥

વિઘ્નની શાંતિ થવા માટે કરાયેલી હિંસા પણ ઉલટી વિઘ્નને માટે થાય છે અને કુળાચારની બુદ્ધિથી પણ કરાયેલી હિંસા કુળનો વિનાશ કરનારી થાય છે ૨૯.

અપિ વંશક્રમાયાતાં યસ્તુ હિંસાં પરિત્યજેત્ ।

સ શ્રેષ્ઠઃ સુલસ ઇવ કાલસૌકરિકાત્મજઃ ॥ ૩૦ ॥

કાલસૌકરિકના પુત્ર સુલસની માફક જે કુલક્રમથી (વશપરંપરાએ) આવેલી પણ હિંસાનો ત્યાગ કરે છે તે શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. ૨૦

વિવેચન—સુલસ અને કાલસૌકરિક કોણ હતા અને સુલસે કુળક્રમે આવેલી હિંસાનો ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો તે પ્રસંગોપાત જણાવવું ઉચિત છે એમ જાણી તેની ટુંક હકીકત આપવામાં આવે છે મગધ દેશની રાજગૃહિ નગરીમાં શ્રેણિકરાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેને મહા બુદ્ધિના નિધાન સરખો બુદ્ધિમાન અભયકુમાર નામનો કુમાર હતો તે નગરીમાં કાલસૌકરિક નામનો કસાઈ રહેતો હતો તેને સુલસ નામે પુત્ર હતો. આ કસાઈ નિરંતર અનેક જીવોનો

વધ કરતો હતો શ્રેણિકરાજ્યએ તેને વધ કરતો અટકાવવા, ઘણો પરિશ્રમ કર્યો પણ તે નિર્થક ગયો. એક દિવસ રાજ્યએ તેને ક્ષામાં બાંધી ઉંઘે માથે લટકાવી રાખ્યો તો ત્યાં પણ પાણીમાં પાડા આલેખી માનસિક કટ્ખનાથી તેણે અનેક જીવોને માર્યા. આ પ્રમાણે જેનાં હાડોહાડ રૌદ્રધ્યાન વ્યાપી ગયું છે તેવા પામર જીવોને જોધ આપવાને મહાજ્ઞાનીઓ પણ અશક્ત છે, તો શ્રેણિક જેવા તેને અંતરથી કેવી રીતે રોકી શકે ? હિ સામાં આસક્ત પરિણામવાળા કાળ-સૌકરિકને એક વખત શરીરમાં મહાવ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો, દાહજ્વરથી તેનું શરીર બળવા લાગ્યું, તેને કોઈ ઠેકાણે ચેન પડતું નહોતું, મધુર ગીત ગાયનો મહા દુઃખદ લાગતાં હતાં, મધુર રસો પણ ઝેર સમાન થઈ પડતા હતા, કોમળ શય્યા પણ શુળી સમાન લાગતી હતી અને સુગંધી પદાર્થો દુર્ગંધમય અનુભવતા હતા. સુલસ જેમ જેમ તેને સારા ઉપાયો કરતો હતો તેમ તેમ તેને વિશેષ દુઃખ થતું હતું. સુલસ મહાવીરસ્વામી પાસેથી ધર્મ પામ્યો હતો, તેના પરિણામ ઘણા કોમળ હતા નિરંતર કસાઈના ધંધાવાળા કુટુંબમાં રહેવા છતાં તેનું અંતઃકરણ નિરંતર દયાથી ભીંજાયેલું જ રહેતું હતું. તે મહાવીરસ્વામીનો પૂર્ણ ભક્ત હતો અને તેથીજ અભયકુમારની સાથે ધર્મની ગાંઠથી બેડાયેલ મિત્રતાવાળો હતો એક દિવસે સુલસે પોતાના પિતાની આવી વિપરીત સ્થિતિ વિષે અભયકુમારને જણાવ્યું. અભયકુમારે કહ્યું કે તારો પિતા મહા પાપી છે. તેની આખી જીંદગી રૌદ્રધ્યાનમાં વ્યતીત થઈ છે, અને તેણે પાપકર્મોને લઈને અવશ્ય નરકનું આયુષ્ય ખાધેલું હોવું જોઈએ. માટે આગામી કાળમાં જેવી સ્થિતિ અનુભવવી હોય તેવી સ્થિતિનું લાન કાર્ષક મરણની તૈયારી વેળાએ યા થોડો વખત પહેલાં થઈ આવે છે, માટે તું તેને જ્વરશાંતિ માટે ઔદનનો લેપ કરવો બંધ કરી વિદ્યાનો લેપ કર. સુવા માટે કોમળ શય્યા દૂર કરી કાકરા અને કાટાવાળી શય્યા બિછાવી આપ અને ખાવા વિગેરે માટે બધી વિપરીત વસ્તુઓ આપ્યા કર. સુલસે અભયકુમારની શિક્ષા માન્ય કરી, તેજ પ્રમાણે સર્વ કરી આપ્યું. તેથી તે કાલસૌકરિકને ઘણું સુખદાઈ લાગ્યું અને થોડો વખતમાં રૌદ્ર ધ્યાનમાં મરણ પામી તે સાતમી નરકે ગયો.

પોતાના પિતાના મરણથી અને તેની આવી અધમ સ્થિતિથી સુલ-
સને ઘણું લાગી આવ્યું. હજારો હવેની હિંસા કરી, પુષ્કળ દ્રવ્ય
એકઠું કરેલું આંહી મૂકી છેવટનું વળવળતી સ્થિતિવાળું તેના પિતાનું
ચિત્ર તેના હૃદયપટ ઉપર સજડ પડી ગયું. અહા ! શું મનુષ્યોની
મમત્વ દગ્ગા ! શું અધમહવન ! શી અજાનના ! કે છેવટ મુઘી પણ
આવી પરાભવ પામેસી દગ્ગા ! જે માનવ હાંદગીમાં મનુષ્યોનું જીવન
ઉચ્ચતર ન થયું. તે હાંદગીજ શા કામની ? અને તેવા સહાયકો
પણ શા કામના ? આવી દુઃખિત દગ્ગાથી પિતાનો હું બચાવ ન કરી
શક્યો ! તો આ મારી પાછળના કુટુંબીઓ પણ મારે બચાવ કેવી
રીતે કરી શકશે ? એ મારા પિતાના દાખલાથી મારે શિખવાનું અને
સમજવાનું છે. આ પ્રમાણે વિરક્ત ભાવવાળા સુલસે પિતાના મર-
ણનું કાર્ય સમાપ્ત કર્યું. એટલે કુટુંબીઓ આવી સુલસને કહેવા લા-
ગ્યા કે હે સુલસ ! આ તારા પિતાનું કાર્ય તું સંભાળ અને પૂર્વની
માફક આલતી આવેસી આ આપણી જીવહિ સક વૃત્તિથી સર્વતુ પો-
પણ કર સુલસ કહે છે કે આવી પાપી વૃત્તિથી જીવન ચલાવવાનું
હું બીલકુલ કરવાનો નથી. તમે સર્વ કુટુંબીઓ મળી કમાયેલ ધન
ખાઈ જાઓ, અને જીવહિસાના પાપથી થતું નરકાદિકતું દુઃખ તો
મારે એકલાનેજ ભોગવવું કે ? કુટુંબીઓ કહે છે કે નહિ, નહિ;
જેમ ધન વહેંચી લઈએ છીએ તેમ પાપ પણ વહેંચી લઈશું. તને
એકલાને અમે દુઃખી થવા નહિ દઈએ, સુલસ કહે છે, ત્યારે તો
બહુ સારૂ આ પ્રમાણે કહી એક કુહાડો લઈ નજીક ઉભેલા પાડાને
મારવાના બાનાએ કરી ત્યાંથી ઘા ચૂકી પોતાના પગ ઉપર તે ઘા
માર્યો, અને વેદનાથી વિહ્વળ થઈ જમીન ઉપર પડ્યો. મોઢથી પો-
કાર કરી કહેવા લાગ્યો કે મને ઘણી વેદના થાય છે માટે તમે સર્વ
મળીને થોડી થોડી વહેંચી દ્યો, જેથી મને થોડું દુઃખ ભોગવવું
પડે આ શબ્દો સાંભળી બધા દિડમૂઢ બની ગયા કોઈ કાંઈ વેદના
લઈ ન શક્યા, ત્યારે સુલસ બોલ્યો “ ભાઈઓ, કેમ વાર લગાડો
છો ? આમારો જીવ બચ છે. ” કુટુંબીઓ બોલ્યા “ ભાઈ વેદના
તે કેમ લઈ શકાય ? તે તો સર્વ કેઈને એકલાને ભોગવવી પડે છે. ”
સુલસ કહે છે “ જ્યારે તમે આંહી દુઃખ કે વેદનામાં બીલકુલ

ભાગ લેતા નથી, તો પરભવે જીદી જીદી ગતિમાં કર્મનુસારે જીદા પડેલા, ત્યાં તે દુઃખમાં ભાગ લેવા ક્યાંથી આવશો? મારે તો જેમ આંહી એકલા દુઃખ ભોગવવાનું છે, તેમ ત્યાં પણ એકલાજ દુઃખ ભોગવવાનું છે. માટે હુ ખમાં ભાગ લેવાનું ખોટું બહાનું મૂકી દો. હું તો ભગવાન મહાવીરનાં વચનથી જાણું છું, અને તમને પ્રતીતિ કરાવવા માટેજ મારે જાણી જોઈને પણ ઉપર ઘા લેવો પડ્યો છે.” આ પ્રમાણે કહી આખા કુટુંબને પ્રતિબોધી તે પાપી આજીવિકાને જ લાંબલિ આપી, નિર્દોષ વ્યાપારથી આજીવિકા શરૂ કરી, સુલસે પોતાનું જીવન સુધાર્યું અને કુટુંબીઓને પણ તે પાપથી બચાવ્યા. આ પ્રમાણે પર પરાથી કુળમાં ચાલતી આવેલી હિંસાનો જેમ સુલસે ત્યાગ કર્યો અને નિર્દોષ આજીવિકા કરી પોતાનો અને કુટુંબનો ઉદ્ધાર કર્યો તેમ બીજાએ પણ પર પરાથી ચાલતી આવેલી હિંસાનો ત્યાગ કરવો. સુલસ પોતાનું આયુષ્ય સુખમય પૂર્ણ કરી દેવલોકમાં દેવ થયો, અને કુમે મોક્ષ પણ જશે.

જે હિંસાનો ત્યાગ ન કરો તો દાનાદિ સર્વ નિષ્ફળ છે
એમ આચાર્યશ્રી કહે છે.

દમો દેવગુરુપાસ્તિ દાનમધ્યયનં તપઃ ।

સર્વમપ્યેતદફલં હિંસાં ચેન્ન પરિત્યજેત્ ॥ ૩૧ ॥

જે હિંસાનો ત્યાગ ન કરવામાં આવે તો ઇ દ્રિયોનું દમન કરવાપણું, દેવગુરૂની સેવા, દાન, અધ્યયન અને તપ એ સર્વ નિષ્ફળ છે. અર્થાત્ હિંસાનો ત્યાગ કર્યા વિના તેઓ બીલકુલ ફળ આપતા નથી. ૩૧.

હિંસાના ઉપદેશક શાસ્ત્રકારોપર આક્ષેપ.

વિશ્વસ્તો મુગ્ધધીર્લોકઃ પાત્યતે નરકાવનૌ ।

અહો નૃશંસૈર્લોભાયે હિંસાશાસ્ત્રોપદેશકૈઃ ॥ ૩૨ ॥

અહો! મહાન ખેદની વાત છે કે નિર્દય અને લોભથી આંધળા થએલા હિંસાવાળા શાસ્ત્રના ઉપદેશકો આ બિચારા વિશ્વાસી અને સુગ્ધ બુદ્ધિવાળા ભોળા લોકોને નરકની પૃથ્વીમાં ખાડે છે. ૩૨.

તેમના શાસ્ત્રોમાં આ પ્રમાણે હિંસા કરવાનું કહ્યું છે.

યજ્ઞાર્થં પશવઃ સૃષ્ટાઃ સ્વયમેવ સ્વયંશુવા ।

યજ્ઞોઽસ્ય ભૂત્યૈ સર્વસ્ય તસ્માદ્યજ્ઞે વધોઽવધઃ ॥ ૩૩ ॥

ઔષધ્યઃ પશવો વૃક્ષાસ્તિર્યંચઃ પક્ષિણસ્તથા ।

યજ્ઞાર્થં નિધનં પ્રાપ્તાઃ પ્રાપ્નુવંત્યુચ્છિન્નિ પુનઃ ॥ ૩૪ ॥

મધુપર્કં ચ યજ્ઞે ચ પિતૃદૈવતકર્મણિ ।

અત્રૈવ પશવો હિંસ્યા નાન્યત્રેત્યબ્રવીન્મનુઃ ॥ ૩૫ ॥

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।

आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ૩૬ ॥

બ્રહ્માએ પોતેજ યજ્ઞને માટે પશુઓ બનાવ્યાં છે. યજ્ઞ આ સર્વ પ્રાણીઓની વિભૂતિ (કલ્યાણ) ને માટે છે. યજ્ઞમાં જે વધ થાય છે, તે વધ ન કહેવાય. હાલ પ્રમુખ ઔષધીઓ, બકરા આદિ પશુઓ, વૃક્ષો, ગાય, ઘોડા આદિ તિર્યંચો અને કપિજલ આદિ પક્ષીઓ, યજ્ઞને માટે મરણ પામેલાં ફરી ઉચ્ચતા (ઉચી ગતિ, લાંબુ આયુષ્ય વિગેરે) પામે છે. મનુ કહે છે કે (મધુપર્ક ક્રિયા વિશેષ) માં, જ્યોતિષ્ઠોમાદિ યજ્ઞમાં, અને પિતૃઓનાં અથવા દેવતાનાં કર્મો જે મહાયજ્ઞો તેમાં આટલે ઠેકાણેજ પશુઓ મારવાં, પણ બીજે ઠેકાણે મારવાં નહિ. વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારો બ્રાહ્મણ આ પૂર્વે કહેલ કાર્યોમાં પશુઓની હિંસા કરતો પોતાને અને પશુઓને ઉત્તમ ગતિમાં પહોંચાડે છે. ૩૩-૩૬.

આવા હિંસક શાસ્ત્રોપદેશકોના સંબંધમાં આચાર્યશ્રી
નો અભિપ્રાય.

ये चक्रुः क्रूरकर्माणः शास्त्रहिंसोपदेशकाः ।

क्व ते यास्यंति नरके नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ॥ ૩૭ ॥

वरं वराकश्चार्वाको योसौ प्रकटनास्तिकः ।

वेदोक्तितापसछद्मछन्नं रक्षो न जैमिनिः ॥ ૩૮ ॥

देवोपहारव्याजेन यज्ञव्याजेन येऽथवा ।

घ्नन्ति जंतून् गतघृणा घोरां ते यांति दुर्गतिम् ॥ ૩૯ ॥

જે કૂર કર્મવાળા હિંસાના ઉપદેશવાળાં શાસ્ત્રો બનાવે છે, તે નાસ્તિકથી પણ નાસ્તિકો કયા નરકમાં જશે? (આશય એવો નીકળે છે કે જે નરકો વિદ્યમાન છે, તેનાથી પણ વિશેષ દુઃખ વાળી નરકમાં તે જવો જોઈએ.) ખીચારો ચાર્વાક તેઓના કરતાં કાંઈક સારો છે કે તે પ્રકટ નાસ્તિક છે; અર્થાત્ તે ખુદ્દી રીતે ધર્માધર્માદિ કાંઈ માનતો નથી, અથવા જીવાજીવાદિ કાંઈ માનતો નથી. પણ (આવા હિંસાકારક) વેદનાં વચનો કહેતાં તાપસના બહાનાથી શુભ રાક્ષસ સરખો જમિનિ સારો નથી. દેવોને બળિદાન આપવાના બહાનાએ અથવા યજ્ઞને બહાને જેઓ નિર્દય થઈને પ્રાણીઓને મારે છે, તે ઘોરથી ઘોર પણ દુર્ગતિમાં જાય છે. ૩૭-૩૯.

શમશીલદયામૂલં હિત્વા ધર્મં જગદ્ધિતં ॥

અહો હિંસાપિ ધર્મીય જગદે મંદબુદ્ધિભિઃ ॥ ૪૦ ॥

સર્વ જીવોપર સમભાવ, શીલ અને દયારૂપ મૂળવાળા, જગતને હિત કરનાર ધર્મનો ત્યાગ કરીને, મહાન્ ખેદની વાત છે કે મંદ બુદ્ધિવાળાઓ હિંસા પણ ધર્મને માટે કહેલી છે. ૪૯.

આ પ્રમાણે કુળક્રમથી આસતી તથા યજ્ઞ સંબંધી હિંસાનો પ્રતિષેધ કરી પિતૃનિમિત્તે હિંસા નિષેધવા માટે પ્રથમ તેઓએ પિતૃનિમિત્તે પોતાના શાસ્ત્રોમાં કહેલી હિંસા બતાવી આપે છે.

હવિર્યચ્ચિરરાત્રાય યજ્ઞાન્ત્યાય કલ્પતે ।

પિતૃભ્યો વિધિવદ્દત્તં તત્પ્રવક્ષ્યામ્યશેષતઃ ॥ ૪૧ ॥

તિલૈર્ત્રીંહિયવૈર્માર્પૈરઙ્ગિર્મૂલફલેન વા ।

દત્તેન માસંપ્રીયન્તે વિધિવત્પિતરો નૃણાં ॥ ૪૨ ॥

દ્વૌ માસૌ મત્સ્યમાંસેન ત્રીન્માસાન્ હારિણેન તુ ।

ઔરભ્રેણાય ચતુરઃ શાકુનેનેહ પંચ તુ ॥ ૪૩ ॥

ષળ્માસાં છાગમાંસેન પાર્પતેનેહ સપ્ત વૈ ।

અષ્ટાવેણસ્ય માંસેન રૌરવેણ નવૈવ તુ ॥ ૪૪ ॥

દશમાસાંસ્તુ વૃપ્યંતિ વારાહમઢિષામિવૈઃ ।

શશકૂર્મયોર્માસેન માસાનેકાદૈવ તુ ॥ ૪૫ ॥

સંવત્સરં તુ મહ્યેન પયસા પાયસેન તુ ॥

વામ્નોળમસ્ય માંસેન તૃપ્તિર્દિગ્વાપિકી ॥ ૪૬ ॥

પિતૃઓને વિધિપૂર્વક આપેલું દાનિ (દાહ) ગિરશાન્નિ માટે (લાંબા કાળને માટે) અને આનંદને માટે (અને ત કાળને માટે) થાય કે ને સુર્ય હું કહું મું. તલ. ડાંગર. જવ, અડદ, પાણી, મૂળ અને ફળ આ સર્વ વિધિપૂર્વક આપવાની મનુષ્યોનાં પિતૃઓ એકે મરિના મૃતી તૃપ્ત થાય છે. મરુપના માંસવટે બે મરિના, સંસ્કૃતનાં માંસવટે ત્રણ મરિના, પેટાના માંસવટે ચાર મરિના, અને પક્ષીના માંસવટે પાંચ મરિનાપર્યંત પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે. બક-ગના માંસથી છ મરિના, યૃગત જાનિના હરણના માંસ વટે સાત મરિના, કૃષ્ણ જાનિના જનાવરના માંસવટે આઠ મરિના, તથા શરવ જાનિના જનાવરના માંસથી નવ મરિના, દુકર અને પાડાના માંસવટે દસ મરિના. અને સસલા તથા કાચાના માંસ વટે કરી અગિયાર મરિના પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે. ગાયના દૂધ અને દીરવટે બાર માંસ અને વૃદ્ધ બકગના માંસ કરી બાર વર્ષપર્યંત પિતૃઓની તૃપ્તિ થાય છે.

इति स्मृत्यनुसारेण पितॄणां तर्पणाय या ।

मूढैर्विधीयते हिंसा सापि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥

આ પ્રમાણે પિતૃઓને તૃપ્ત કરવા માટે સ્મૃતિને અનુસારે મૂઠ, પુરુષો જે હિંસા કરે છે તે પણ દુર્ગતિને માટે થાય છે. ૪૭.

વિવેચન—નિરપરાધી, નિરાધાર, મૂળા અને કર્ણજનક યોદ્ધાર કરતા ગરીબ પ્રાણીઓને રીળાવી રીળાવી મારીને, ધર્મ માનવો એજ પહેલી મૂર્ખતા છે, અને અગ્નિમાં નાંખેલા કે હોત-ઓએ ખાધેલા તેના માંસથી પિતૃઓની તૃપ્તિ થવી એ બીજી મૂર્ખતા છે. મરી ગયેલા અને કર્માનુસાર અન્યયોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને આવી રીતના ક્રૂર કાર્યોથી તૃપ્ત થવું કે સુખી થવું એ કેવળ અસંભવિત છે માટે આચાર્યશ્રી કહે છે કે પિતૃતૃપ્તિનિમિત્તે કરાતી હિંસા કરનારને દુર્ગતિના કારણરૂપ થાય છે અને તે કરનાર તથા કરાવનાર બન્ને અજ્ઞાનીજ છે, તેઓ કદી નિર્ભય થઈ શકતા નથી. કેમકે મારેલા જીવ તેનો બદલો લીધા સિવાય રહેવાના નથી, અથવા કોઈ જૂદીજ રીતે હિંસા કરનારને તેનો બદલો મળે છે.

જીવોનું રક્ષણ કરનારને ભય નથી.

યો ભૂતેષ્વભયં દદ્યાદ્ ભૂતેભ્યસ્તસ્ય નો ભયં ॥

યાદ્દાન્ વિતીર્યતે દાનં તાદ્દાસાદ્યતે ફલં ॥ ૪૮ ॥

જે પ્રાણીઓને અભય આપે છે તેને પ્રાણીઓ તરફનો ભય થતો નથી. કેમકે જેવું દાન આપ્યું હોય તેવું તેનું ફળ પમાયછે. ૪૮.

હિંસક દેવોને પણ ન પૂજવા જોઈએ.

કોદણ્ડદણ્ડચક્રાસિ શૂલશક્તિધરાઃ સુરાઃ ॥

હિંસકા અપિ હા કષ્ટં પૂજ્યન્તે દેવતાધિયા ॥ ૪૯ ॥

મોટા ખેદ સાથે જણાવવું પડે છે કે, ધનુષ્ય, દંડ, ચક્ર, ખડ્ગ, શૂળ, અને શક્તિને ધારણ કરવાવાળા હિંસક દેવોને પણ દેવપણાની બુદ્ધિથી (અજ્ઞાની જીવો) પૂજે છે. (અર્થાત્ તેવા દેવોને ન પૂજવા માનવા જોઈએ.) ૪૯.

અહિંસાપ્રતની સ્તુતિ.

માતેવ સર્વભૂતાનામહિંસા હિતકારિણી ।

અહિંસૈવ હિ સંસારમરાવમૃતસારણિઃ ॥ ૫૦ ॥

અહિંસા દુઃસ્વદાવાગ્નિપ્રાવૃષેણ્યઘનાવલી ।

ભવભ્રમિરુગાર્તાનામહિંસા પરમૌષધીઃ ॥ ૫૧ ॥

માતાની માફક અહિંસા સર્વ જીવોને હિતકારિણી છે, અહિંસાજ સંસારરૂપી મરૂધર ભૂમીમાં (મારવાડમાં) અમૃતની નીક સમાન છે, દુઃખરૂપ દાવાનળને બુઝાવવા માટે વર્ષાઋતુના મેઘની શ્રેણી તુલ્ય છે; અને ભવોમાં પરિભ્રમણ કરવારૂપ રોગથી પીડાયેલા જીવોને પરમ ઔષધી તુલ્ય પણ અહિંસાજ છે. ૫૦-૫૧.

અહિંસાપ્રતનું ફળ.

દીર્ઘમાયુઃ પરં રૂપમારોગ્યં શ્લાઘનીયતા ।

અહિંસાયાઃફલં સર્વં કિમન્યત્કામદૈવ સા ॥ ૫૨ ॥

સુખદાયી લાંબુ આયુષ્ય, ઉત્તમ રૂપ, નીરોગતા, અને પ્રશંસનીયતા, એ સર્વ અહિંસાના ફળો છે વધારે શું કહેવું? મનોવાંચિત ફળ દેવા માટે અહિંસા કામધેનુ સમાન છે. ૫૨.

મૃદસ્થાનું બીલું સત્ય તત. (જુડું બોલવાનું કળ.)

મન્યનત્તં કાદલત્તં મકન્નં મુસ્વરોગિતા ।

વીક્ષ્યાડસન્યફલં કન્યાલીકાગસત્યમુન્મૃજેત્ ॥ ૬૩ ॥

મન્યનપાતું. ન સમજાય તેવી રીતે બોલવાપાતું. મૂઝાપણું, અને મોટામાં મના મોઝો આ સર્વ અસત્ય બોલવાનાં કળો છે, જેમ બદામીને કન્યાલીકાદિ અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ કરવો. ૫૩.

૧૦૯ નંબર

કન્યાઅલીકાદિ અસત્યો બતાવે છે.

કન્યાગોભૂમ્પલીકાનિ ન્યાસાપહરણં તથા ।

કૂટસાક્ષ્યં ચ પંચેતિ સ્વૂલાસત્યાન્યકીર્તયન્ ॥ ૬૪ ॥

કન્યા સંબંધી. ગાય સંબંધી, ભૂમિ સંબંધી, થાપણ ઝોળવવા સંબંધી, અને મોટી શાક્ષી ભરવા સંબંધી આ પાંચ મોટાં અસત્યો કહેવામાં આવ્યાં છે. ૫૪.

વિવેચન—જુઓ કે મનુષ્યોએ કાંઈ પણ અસત્ય બોલવું ન જોઈએ. તેમાં પણ સર્વથા અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ નથી કરી શકતા. તેઓએ સ્થુળથી એટલે મોટાં મોટાં અસત્યોનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ. તેજ બતાવે છે કે કન્યાન સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું. નાની હોય ને મોટી કહેવી, દૂપણવાળી હોય અને નિર્દોષ કહેવી વિગેરે, સદોષ છતાં નિર્દોષ કહી આપસમાં વિવાહિત કરવાથી તેઓની આખી છાદગી કલેશિત નીવડે છે. કન્યાના ઉપલક્ષણથી કોઈ પણ મનુષ્ય વ્યક્તિના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું.

ગાયના સંબંધમાં જુડું ન બોલવું. ઉપલક્ષણથી સર્વ જનાવરોના સંબંધમાં સમજ લેવું.

જમીન પરની હોય તેને પોતાની કહી દબાવી પાડવી વિગેરે જમીન સંબંધી અસત્ય ન બોલવું.

સારો માણસ જાણી વગર લેખે યા વગર શાક્ષીએ કાંઈ પણ વસ્તુ પોતાને ત્યાં રાખી હોય, તેને દબાવી પાડવી, યા ધણી મરણ પામ્યો હોય અને તેના સગાં વહાલાંઓને ખબર ન હોય યા હોય પણ મજબુત પુરાવા ન હોવાથી તેને છુપાવવી કે ઝોળવવી, જેમ કે અમારે ત્યાં તેણે મૂકીજ નથી. આમ વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, યા થાપણ ઝોળવવી નહિ

જૂઠી સાક્ષી ન ભરવી. પ્રમાણિક માણસ જાણી કોઈએ શાક્ષી આપી તો તે અવસરે પોતાના સંબંધમાં હોય કે પરના સંબંધમાં હોય પણ કોઈ જાતની લાલચ રાખ્યા સિવાય સત્ય કહેવું, અર્થાત્ જોટી સાક્ષી ન આપવી. આ પાંચ મોટાં અસત્યો છે. લોકમાં પાણુ તે જાણીતા છે, તેનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થનું ખીન્નું મત કહેવાય છે.

વિશેષ બતાવે છે.

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वसितघातकम् ।

यद्विपक्षश्च पुण्यस्य न वदेत्तदस्मृतं ॥ ૫૫ ॥

જે સર્વ લોકમાં વિરુદ્ધ ગણાતું હોય, જે વિશ્વાસનો ઘાત કરવાવાળું હોય અને જે પુણ્યનું વિપક્ષી હોય; અર્થાત્ પાપકારી હોય તેવું અસત્ય નજ બોલવું. ૫૫.

અસત્ય બોલવાથી થતા ગેરફાયદા.

असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याद्वचनीयता ।

अवोगतिरसत्याच्च तदसत्यं परित्यजेत् ॥ ૫૬ ॥

असत्यवचनं प्राज्ञः प्रमादेनापि नो वदेत् ।

श्रेयांसि येन भज्यन्ते वात्ययेव महाद्रुमाः ॥ ૫૭ ॥

असत्यवचनाद्वैविषादाप्रत्ययादयः ।

પ્રાદુઃપંતિ ન કે દોષાઃ કુપથ્યાદ્વચાધયો યથા ॥ ૫૮ ॥

निगोदेष्वथ तिर्यक्षु तथा नरकवासिषु ।

उत्पद्यन्ते सुषावादप्रसादेन शरीरिणः ॥ ૫૯ ॥

ब्रूयाद् भियोपरोधाद्वा नासत्यं कालिकार्यवत् ।

यस्तु ब्रूते स नरकं प्रयाति वसुराजवत् ॥ ૬૦ ॥

અસત્ય બોલવાથી લોકમાં લઘુપણું થાય છે, અસત્ય બોલવાથી (આ માણસ જુઠો છે, એવી) વચનીયતા થાય છે, અને અસત્ય બોલવાથી અધોગતિ થાય છે. માટે અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. બુદ્ધિમાનોએ પ્રમાદથી પણ (અજાણતાં પણ) અસત્ય વચન ન બોલવું, કેમકે જેમ અંબળ વાચરાથી મોટાં વૃક્ષો જાગી જાય છે તેમ અસત્યથી કલ્યાણનો નાશ થાય છે. જેમ કુ-

પથ્ય સેવવાથી (ખાવાથી) અનેક વ્યાધિઓ પેદા થાય છે તેમ અસત્ય વચનથી વેર, વિખવાદ, અપ્રતીતિ આદિ કયા દોષો નથી પ્રકટ થતા ? અર્થાત્ અનેક દોષો પ્રકટ થાય છે. અસત્ય બોલવાના પ્રતાપથી પ્રાણિઓ, નિગોદ, તિર્યચ અને નરકાવાસાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાજ પ્રમુખના ભયથી કે વહાલા મનુષ્યના આગ્રહથી પણ કાલિકાચાર્યની માફક અસત્ય નજ બોલવું. જે માણસ ભયથી કે આગ્રહથી અસત્ય બોલે છે. તે વસુ રાજની માફક નરકમાં જાય છે. પદ્યી૬૦.

વિવેચન—કાલિકાચાર્ય અને વસુ રાજનું દૃષ્ટાંત બતાવવામાં આવે છે. રમણીપુર શહેરમાં જીતશત્રુ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. દત્ત નામના પુરોહિતને રાજ્યે પ્રધાન પદ્વી આપી. કૃતધ્ન સ્વભાવવાળા દત્ત પ્રધાને સામત મડળને સ્વાધિન કરી રાજને બંદીબાને નાખ્યો અને રાજ્યાસન ઉપર પોતે બેઠો. તેણે અનેક જીવોના સંહારવાળો યજ્ઞ પ્રારંભ્યો એવા અવસરમાં કાલિકાચાર્ય નામના જૈનાચાર્ય તે શહેરમાં આવ્યા. આ કાલિકાચાર્ય તે દત્ત રાજના સસાર પક્ષના મામા હતા. માતાની પ્રેરણાથી દત્ત આચાર્ય પાસે આવ્યો. ઉદ્ધત સ્વભાવથી આચાર્યશ્રીને યજ્ઞના ફલ સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યું. આચાર્યશ્રી વિચારવા લાગ્યા કે જેમાં નિરપરાધી અનેક જીવોના સંહાર થાય તે ધર્મ હોય નહિ અને તેનું ફળ નરક સિવાય બીજું છે નહિ. આ રાજને જો હું યજ્ઞનું ફળ નરક કહીશ, તો કોપાયમાન થશે, તેમજ રાજ્યસત્તા સ્વાધિન હોવાથી તે મને પણ હેરાન કરશે. અને બીજી બાજુ જો યથાસ્થિત નથી કહેતો, તો મારા સત્ય વ્રતનો લોપ થાય છે અને જીનેશ્વરની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. આમ ઉભય રીતે મને સકટમાં આવવાનું છે, છતાં ભલે સત્ય બોલવાથી શરીરનો નાશ થતો હોય તો થાઓ પણ અસત્ય તો નજ કહેવું. ક્ષણભંગુર સ્વભાવવાળા આ શરીરના સુખ માટે યા રક્ષણ માટે જેઓ પોતાના સત્યવ્રતને જલાંજલિ આપે છે તે નરકાદિમાં મહા ઘોર રૌરવ વેદના સહન કરે છે. તેવા હર્તલાગી જીવોનું જીવન આ દુનિયા ઉપર નકામું છે. આમ દૃઢ નિર્ણય કરી આચાર્યશ્રીએ કહ્યું, “ હે દત્ત ! આવી જીવહિંસાવાળા યજ્ઞો કરનાર મરીને નરકે જાય છે. ” આ સાંભળતાંજ

દત્તના રોમે રોમે કોપ વ્યાપી ગયો. આચાર્ય ઉપર તુચ્છકાર શરૂ કરી દત્ત ઉભો થયો અને આક્રોશ કરતો બોલ્યો કે તેની નિશાની શું ? આચાર્ય ઉપયોગ દઈ કહ્યું કે “ આજથી સાતમે દિવસે તું કુંભીની અંદર પચાવાઈશ અને મરણ પામીશ. ” દત્તે કહ્યું તેની નિશાની શું ? આચાર્યશ્રીએ કહ્યું, “ કુંભિમાં પડ્યા પહેલાં તારા મુખમાં વિષ્ણુનો છાટો પડશે. ” દત્તને ભય લાગ્યો. આચાર્યનું કહેવું સત્ય તો નહિ હોય ! આચાર્યને ફરતી ચોકી મુકી દત્ત ચાલ્યો ગયો, મરણના ભયથી છ દિવસ ઘરમાં રહ્યો. ઉત્સુકતાથી ઇફ્ફા દિવસને સાતમો ગણી માફે મરણ ન થયું, હવે આચાર્યને વિડંબના કરી મારી નાખું. આ ઇરાદાથી તે મહેલથી ઘોડા ઉપર બેસી બહાર જવા નીકળ્યો. તે દિવસે સરિયામ રસ્તા ઉપર થઈ પ્રાતઃકાળમાં એક ખુદો માળી કુલ લઈને જતો હતો. તેને રોગાદિ કારણથી ઝાડાની હાજત થઈ ગઈ. તેથી ત્યાંજ હાજત પુરી કરી; તેના ઉપર કુલ કેટલાંક ઢાંકી ચાલતો થયો. રાજા ત્યાં થઈને નીકળ્યો. ઘોડાના પગનો દાબડો ભેરથી કુલ ઉપર પડ્યો. અને તેમાંથી વિષ્ણુનો છાટો ઉડી રાજાના મુખમાં પડ્યો. વિષ્ણુ પડતાંજ રાજા ચમક્યો અને પાછો ફર્યો, ભયથી તે મહેલમાં પેઠો; તેના અન્યાયથી કંટાળી ગએલા સામંતોએ પૂર્વના રાજાને બંદીખાનામાંથી બહાર કાઢ્યો અને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો. કોપાયમાન થએલા રાજાએ દત્તને બાંધી મંગાવ્યો અને કુંભિમાં નાંખી હેઠલ તાપ કરી કાગડા કુતરાને તેનું શરીર ખવડાવ્યું. દત્ત મરણ પામી રોદ્ધ્યાનથી નરકે ગયો; આચાર્યશ્રીનો યશોવાદ થયો. આવી રીતે ભયમાં આવી પડેલા પણ આચાર્યશ્રીએ અસત્ય નજ કહ્યું; તેમ કોઈના ભયથી અસત્ય ન બોલવું એ આ કથામાંથી સાર લેવાનો છે.

વસુરાજનું દ્રષ્ટાંત.

ચેદી દેશના શુકિતમતિ શહેરમાં અલિચંદ્ર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને બુદ્ધિમાન વસુ નામનો કુમાર હતો. ક્ષીર કંદબ નામના ઉપાધ્યાય ગૃહસ્થ ગુરૂ પાસે વસુકુમાર, નારદ અને તે ઉપાધ્યાયનો પર્વત નામનો પુત્ર એ ત્રણે સહાધ્યાયીપણે ભણતા

હતા એક દિવસે અગાથીમાં મુતેલા આ ત્રણે વિદ્યાર્થીઓને જોઈ વિદ્યાધર મુનિએ બીજા મુનિને કહ્યું કે આ ત્રણમાંથી જે નરકગામી છે અને એક દેવસોકમાં જશે આ સાંભળી ઉપાધ્યાએ તેમની પરીક્ષા કરી, અને તે પરીક્ષામાં પોતાના પુત્રને નરકમાં જનાર જાણી પોતાના પ્રયાસને નિર્થક ગણતો સંસાર વાસનાથી વિરક્ત થઈ તેણે ત્યાગીનો માર્ગ સ્વીકાર કયો.

રાજા મરણ પામ્યા બાદ વસુ રાજ થયો. પર્વત ઉપાધ્યાય-પદ ઉપર આવ્યો અને નારદ કોઈ બીજે ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો.

વસુ રાજ સત્ય બોલતો હતો અને સત્યવાદી તરીકે તેની દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ થઈ હતી એક સ્વચ્છ સ્ફટિક રત્નની શિલાનું આસન બનાવી તેના ઉપર સિંહાસન સ્થાપન કરી વસુરાજ સભામાં તે ઉપર બેસતો હતો. લોકો અતિ સ્વચ્છતાને લઈને તે આસનને જોઈ શક્તિ નહોતા. તેથી સત્યના પ્રભાવે દેવો આ રાજનું સિંહાસન આકાશમાં અધર રાખે છે, આવી પ્રખ્યાતિને પામ્યો. એક દિવસે નારદ પર્વતને ઘેર આવ્યો. પર્વત વેદ સંબંધી શિષ્યો આગળ વ્યાખ્યા કરતો હતો, તેમાં જ્યાં અજ શબ્દ આવ્યો ત્યારે પર્વતે બકરાંને હોમવા તેવો અર્થ કર્યો. નારદે કહ્યું, ભાઈ તારીભૂલ થાય છે. શુરૂએ અજ શબ્દે ત્રણ વર્ષની બુની ડાંગર (વીહિ) કહી છે. કેમકે (ન જાયતે इति अज) જે ફરીવાર ઉગે નહિ તે અજ કહેવાય. અજનો અર્થ બકરો પણ થાય છે, છતાં આંહી તેનો ગાણ અર્થ લેવાનો છે. શુરૂ ઉપદેશક હતા; શ્રુતિ પણ ધર્મ-કથન કરનારી છે તો અજનો અર્થ બકરો લઈ આવો અનર્થ કરી શુરૂ અને શ્રુતિને તારે દૂષિત ન કરવી જોઈએ. પોતાના વચન ઉપર શિષ્યોને અપ્રતીતિ થશે તેમ જાણી પર્વતે શુરૂને થઈ કહ્યું. ખરો અર્થ બકરો છે અને શુરૂને પણ તેમજ કહ્યું છે. આપણે તેનો નિર્ણય કરીએ. જે બુઠો પડે તેની જીભ કાપવી. આ અર્થમાં આપણે સહાધ્યાયી વસુ રાજ પ્રમાણ છે. નારદે તેમ કબુલ કર્યું. પર્વતની માતાએ શુભ બોલાવી તેને ઘણા વાર્યો કે બેટા, મેં પણ તારા પિતાના મુખથી ત્રણ વર્ષની ડાંગર એ અર્થ સાંભળ્યો છે માટે નારદ પાસે માફી માગ. વસુ રાજ સત્ય બોલશે; અને આમાં તારા જીવનું જોખમ થશે. પર્વતે કહ્યું; ગમે તેમ થાઓ પણ હું તો હવે ખાછો ફરવાનો નહિ.

પુત્રસ્નેહથી તેની મા વસુ રાજા પાસે ગઈ. એકાંતમાં પુત્રનો તથા નારદનો સંવાદ કહ્યો અને તેણે હાથ કરી, ગમે તેમ કરી ગુરુપુત્રને પ્રાણલિક્ષા આપવાનો આગ્રહ કર્યો. રાજા વસુ સત્યવાદી હતો. પ્રથમ તો જુદી સાક્ષી ભરવા આનાકાની કરી પણ દાક્ષિણ્ય-તાથી, સ્ત્રીના આગ્રહથી અને ગુરુપુત્રના સ્નેહથી તેણે તે વાત અંગીકાર કરી; ખરેખર મોહથી મોહિત થએલા જીવો કસોટીના અવસરે દબ રહી શકતા નથી તેમજ પોતાની ખ્યાતિનો પણ ખ્યાલ કરતા નથી. વસુએ હા પાડવાથી ખુશી થઈ ગુરુપત્ની ઘેર ગઈ. પ્રાતઃકાળમાં પર્વત અને નારદ સભામાં આવ્યા અને પોતપોતાનો વિવાદ કહી સંભળાવ્યો. સભાના લોકોએ કહ્યું મહારાજ વસુ તમે સત્યવાદી છો માટે જે સત્ય હોય તે કહી આપી આ વિવાદનો નિર્ણય કરી આપો. કુમતિથી પ્રેરાઈ દુર્ગુણ રાજાએ અજનો અર્થ ગુરુએ બકરો કહ્યો છે તેવી સાક્ષી આપી. આ સાક્ષી આપતાજ નજીકમાં રહેલા કોઈ વ્યંતર દેવે તત્કાળ વસુ રાજાને સિંહાસન પરથી નીચો નાખ્યો, અને પછાડીને મારી નાખ્યો. અને તે મરીને નરકે ગયો. અસત્ય બોલનારા પાપીને તેનું પાપ ફલીભૂત થયું. આમ કહી નારદ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સભાના લોકોએ શીટકાર આપેલો પર્વત પણ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને અદ્યાપિ પર્યંત જુદી સાક્ષી આપનાર રાજાની અપકીર્તિ દુનિયામાં ફેલાતી રહી. માટે ગમે તેવા પ્રસંગમાં સત્યજ બોલવું પણ સ્નેહથી કે લોભથી પ્રેરાઈ જુદી સાક્ષી નજ આપવી એ આ કથામાથી સાર લેવાનો છે.

न सत्यमपि भाषेत परपीडाकरं वचः ॥

લોકેડપિ શ્રૂયતે યસ્માત્ કાશિકો નરકં ગતઃ ॥ ૬૧ ॥

ખીજાને જેથી પીડા થાય તેવા સત્ય વચનો પણ ન બોલવાં કારણ કે લોકમાં પણ સંભળાય છે કે તેવાં વચનો બોલી કૌશિક નરકમાં ગયો. ૬૧.

વિવેચન—પરને પીડા થાય તેનો બચાવ કરવા માટે અસત્ય બોલવું એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ તેવે ઠેકાણે બોલ્યા વિના મૌન રહેવું વધારે સારું છે. જેમકે એક રસ્તામાં ચાલતા માણસને શિકારી માણસે પૂછ્યું કે આંહીથી હરિજનું ટોળું ગયેલું તમે જોયું? તે ટોળું જતું તેણે જોયું હતું. હવે જો હા પાડી તે

રસ્તો બતાવે તો તે પારધિઓ તેને મારી નાંખે, સાચું બોલવું એ બિચારા નિરપરાધી જીવોના મરણનું કારણ હતું આવે ઠેકાણે વિચાર કરીને તેણે એવો ઉત્તર આપવો જોઈએ કે તે હરિજનોના વિનાશ ન થાય અને અસત્ય પણ ન બોલાય. તેવો ઉત્તર ન આવડે તો ઉત્તર ન આપવો તે વધારે સારું છે. પણ કાઢ્યા થઈ તેવે ઠેકાણે સત્ય પ્રકાશિત કરવાનું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. આ તો એકજ દૃષ્ટાંત છે. પણ તેના જેવા બીજા અનેક પ્રસંગોમાં પણ બંને રીતે સાવધ રહેવું જોઈએ; તથા અહિં સાત રૂપ પાણીના રક્ષણને માટે, આ બીજા વ્રતો પણ સરખાં છે. સત્ય વ્રતના લગ કરવા રૂપ પણ ફેડી નાખવાથી, અહિં સાત રૂપ પાણી ચાલ્યું જાય છે, અને તેથી તૃષા રૂપ અનેક પ્રકારનાં દુષ્ટોનો અનુભવ કરવો પડે છે. બુદ્ધિમાનોએ સર્વ જીવોને ઉપકારક સત્યજ બોલવું જોઈએ, અથવા સર્વાર્થ સાધક મૌનપણેજ રહેવું, પણ અસત્ય બોલી સ્વ-પર-ને દુઃખકર્તા તો નજ થવું. કોઈએ પૂછ્યે છતે મર્મના જાણ મનુષ્યે, વૈરના કારણરૂપ, શકાસ્પદ, કર્કશ, અને હિંસાસૂચક વચન ન બોલવું; પણ ધર્મનો ધ્વસ થતો હોય, ક્રિયાનો લોપ થતો હોય, સિદ્ધાંતાર્થનો વિનાશ થતો હોય તો નહિ પૂછ્યે પણ શક્તિમાનોએ તેનો નિષેધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો. આર્વાક અને કૌલિકાદિકોએ અસત્ય બોલવે કરી, આ જગતને વિડખિત કર્યું છે. ખરેખર નગરની ખાળ સરખું તે અસત્ય બોલનારનું સુખ છે કે, જેમાંથી મલિનતાથી ભરપુર પાણી સરખું વચન નીકળે છે. દાવાનળમાં બળેલાં વૃક્ષો વર્ષાઋતુમાં કદાપિ નવપલ્લવિત થાય છે, પણ દુર્વચનરૂપ અશિથી દગ્ધ થએલાં મનુષ્યો સાર્દ્ર થતાં નથી. સત્ય વચનો માનવોને જેટલો આહ્વાદ આપે છે તેટલો આહ્વાદ, અદન, અદ્રિકા, અદ્રમણિ અને મોતી પ્રમુખની માળાઓ નથી આપતી.

શિખા રાખનાર, મુંડન કરાવનાર, જટા રાખનાર, નગ્ન રહેનાર, અને વસ્ત્ર પહેરી તપસ્યા કરનારા તપસ્વીઓ પણ જો મિથ્યા બોલે તો અંત્યજથી પણ તે નિંદનીય થાય છે. એક તરફ અસત્યથી થતું પાપ અને એક બાજુ બીજાં સર્વ પાપો એકઠાં કરી, તુલામાં નાખી તોળવામાં આવે તો, અસત્ય બોલવાનું પાપ વધી જાય છે.

પરદારિત્ર અને ચાર પ્રમુખનો હુણ કોઈ પ્રતિકાર થઈ શકે છે, પણ અસત્ય બોલનાર મનુષ્યોનો કોઈ પ્રતિકાર અસત્ય મૂક્યા સિવાય નથી. દેવો પણ પશુપાત કરે છે, રાજ્યો આજા માન્ય કરે છે, અને અગ્નિ પ્રમુખ પણ શીતળ થઈ જાય છે; આ સત્ય બોલવાનાં જ ફળ છે.

અલ્પાદપિ મૃષાવાદાદ્રૌસ્વાદિષુ સંભવઃ ।

અન્યથા વદતાં જૈનો વાચં ત્વદ્ધ કા ગતિઃ ॥ ૬૨ ॥

થોડા પણ મૃષાવાદથી નરકાદિકમાં હિતપન્ન થવું પડે છે તો હનેશ્વરની વાણીને અન્યથા બોલતાં અરેરે તેઓની શું ગતિ થશે? ૬૨

સત્યવાદીની સ્તુતિ કરે છે.

જ્ઞાનચારિત્રયોર્મૂલં સત્યમેવ વદન્તિ યૈ ।

ધાત્રી પવિત્રીક્રિયતે તેષાં ચરણરેણુભિઃ ॥ ૬૩ ॥

અલીકં યૈ ન માપન્તે સત્યવ્રતમદ્વાયનાઃ ।

નાપરાધ્યુમલં તેભ્યો ભૂતપ્રેતોરગાદયઃ ॥ ૬૪ ॥

જે મનુષ્યો જ્ઞાન અને ચારિત્રના મૂલરૂપ સત્યને જ બોલે છે. તે મનુષ્યોના પગની રેણુવડે કરીને આ પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે. તથા સત્યવ્રતરૂપ મહાધનવાળા જે હવે અસત્ય બોલતા નથી. તેઓને દુઃખ આપવા માટે ભૂત પ્રેત અને સર્પાદિ કોઈ પણ સમર્થ થતા નથી. (આ પ્રમાણે ગૃહસ્થોના બીજા ત્રણ સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું) ૬૩-૬૪.

ત્રીજા અસ્તેયવ્રતનું સ્વરૂપ, ચોરીનું ફળ અને તેનો નિષેધ.

દૌર્ભાગ્યં પ્રેપ્યતાં દાસ્યમંગચ્છેદં દરિદ્રતામ્ ।

અદત્તાત્તફલં જ્ઞાત્વા સ્થૂલસ્તેયં વિવર્જયેત્ ॥ ૬૫ ॥

દુર્ભાગ્યપણું, પ્રેમ્યપણું (પરનું કાન કરવાપણું), દાસપણું (શરીરની પરાધિનતા), શરીરનું છેદાવું અને દરિદ્રતા, એ ચોરી કરવાનાં ફલોને બહાણે (સુખના અર્થી ગૃહસ્થોએ) ધણીની રજા સિવાય વસ્તુ લેવારૂપ ચોરીનો ત્યાગ કરવો. ૬૫

કઈ વસ્તુ અદત્ત કહી શકાય.

પતિતં વિસ્મૃતં નષ્ટં સ્થિતં સ્થાપિતમાહિત ।

અંદત્તં નાદદીત સ્વં પ્રસ્રીયં-વચિત્સુધીઃ ॥ ૬૬ ॥

પડી ગયેલું, લુલાઈ ગયેલું, નષ્ટ થયેલું (કોઈ લઈ ગયેલું), ઘરમાં રહેલું, સ્થાપન કરેલું, અને દોટેલું, આ સર્વ પરનું ધન બુદ્ધિમાનુ જીવોએ ધણીના આખ્યા સિવાય કોઈ પણ વખત લેવું નહિ. ૬૬.

(ચોરી કરનાર ધનજ લે છે એટલું નહિ પણ સાથે તેનું બીજું પણ નાશ કરે છે.)

अयं लोकः परलोको धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः ।

मुष्णता परकीयं स्वं मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६७ ॥

પરનું ધન ચોરનાર માણસે તેનું ધનજ લૂટ્યું છે એટલું જ નહિ પણ તેની સાથે તેનો આ લવ, પરલવ, ધર્મ, ધૈર્યતા, ધૃતિ અને મતિ આ સર્વ ચોરેલું છે એમ સમજવું. કેમકે ધન લૂટાયાની ગમગીનીમાં તેનો આ લવ બગડે છે, ધીરતા રહેતી નથી, શાંતિમાં ખલલ પડે છે અને બુદ્ધિ શુભ થઈ જાય છે. માટે એક ધન ચોરનારે ધનજ લૂટ્યું એમ નહિ પણ તેણે આ સર્વ વસ્તુઓનો નાશ કર્યો છે એમ સમજવું. ૬૭.

જીવહિંસાથી પણ ચોરીનો દોષ આધક છે.

एकस्यैकक्षणं दुःखं मार्यमाणस्य जायते ।

सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हृते धने ॥ ६८ ॥

એક જીવને મારવામાં આવે તો તે મારતાં એક ક્ષણવાર મરનાર જીવને દુઃખ થાય છે, પણ ધનનું હરણ કરવાથી તો તેના પુત્ર પૌત્રાદિ આખા કુટુંબને યાવત્ જીવ પર્યંત દુઃખ થાય છે. ૬૮

चौर्यपापद्रुमस्येह वधबंधादिकं फलम् ।

जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥ ६९ ॥

ચોરી રૂપ પાપવૃક્ષના ફલો આ લવમાં વધ બધાદિકથી અને પરલોકમાં નરકની વેદનાએ કરી લોગવવાં પડે છે. ૬૯

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेपि वा ।

सशल्य इव चौर्येण नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित् ॥ ७० ॥

શરીરમાં રહેલ શલ્યવાળા માણસની માફક દિવસે અથવા રાત્રે સ્વપ્નમાં કે જાગૃતમાં ચોરી કરવાવાળો માણસ કોઈ પણ વખત શાંતિ પામતો નથી. ૭૦

મિત્રપુત્રકલત્રાણિ આતરઃ પિતરોપિ હિ ।

સંસજ્જન્તિ ક્ષણમપિ ન મ્લેચ્છૈરિવ તસ્કરૈઃ ॥ ૭૧ ॥

તેમજ ચોરી કરનારનાં મિત્ર, પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈઓ, અને માતા પિતાઓ વિગેરે જેમ મ્લેચ્છની સાથે તેમ તે ચોરની સાથે (રાજ-દંડના ભયથી યા પાપના ભયથી) એક ક્ષણમાત્ર પણ સંસર્ગ કરતાં નથી. ૭૧

સંબંધ્યપિ નિગૃહ્યત ચૌર્યાન્મંડૂકવન્નૃપૈઃ ।

ચૌરોપિ ત્યક્તચૌર્યઃ સ્યાત્સ્વર્ગમાગ્ રોહિણેયવત્ ॥ ૭૨ ॥

ચોરી કરવાવાળા પોતાના સબંધીનો પણ મંડુકની માફક રાજાઓ નિબહુ કરે છે. અને ચોર હોય તો પણ ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી રોહિણીયાની માફક સ્વર્ગને ભોગવનાર દેવ થાય છે. ૭૨ (તે બન્ને દૃષ્ટાંતો બતાવે છે) બેન્નાતટ નામના નગરમાં મૂલદેવ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના રાજ્યમાં ચોરનો એટલો બધો ઉપદ્રવ વધી પડ્યો હતો કે, ધન માલ વિનાનાં સખ્યાબંધ કુટુંબો નિરાધાર સ્થિતિમાં આવી પડ્યાં હતાં એક દિવસે પ્રજાના આગેવાન લોકોએ એકઠા થઈ રાજાને વિરોધ કરી કે, હે રાજા! કાંતો ચોરોથી અમારા ધન માલનું રક્ષણ કરો. નહિતર અમને રજા આપો તો બીજા નિરૂપદ્રવ રાજ્યમાં જઈને રહીએ. આ સાંભળતાંજ રાજા એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને બોલી ઉઠ્યો કે, અહા ! મારી પ્રજા આટલી બધી દુઃખી ! અરે ! મારા નિમકહલાલ કોટવાળો શું કાંઈ બગર રાખતા નથી ? તત્કાળ રાજાએ કોટવાળને બોલાવ્યો, કોટવાળ ઉદાસીન ચહેરે રાજાના સન્મુખ હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો, મહારાજ ! અમે સર્વે નિર્દોષ છીએ, અમે આખી રાત ચોરોની શોધમાં છીએ, પણ ચોરો હાથ લાગતા નથી. છતાં આપના માનવામાં ન આવે તો, આ કોટવાળસુદ્ધા બીજાને અર્પણ કરો. રાજા સ્તબ્ધ થઈ ગયો ચોર કોઈ મહાન્ પ્રચંડ અને શક્તિમાન જણાય છે કોટવાળ વિગેરે નિર્દોષ હોય એ તેના ચહેરા અને વચનો પરથી જણાઈ આવે છે. સલા વિસર્જન કરી ચોર શોધવા માટે રાજા પોતે શુભ ખડગ લઈ નીકળી પડ્યો ચોરનાં સ્થાનકે રાજા ઘણુ દુર્યો, આખર થાકી એક દેવલમાં સૂઈ ગયો મધ્ય રાત્રિના સમયે કોઈ એક મંડુક નામનો ચોર ત્યા આવ્યો, અને ઉંચે

સ્વરે જોડ્યો કે આંહી કોણ સુતો છે ? રાજ કપટથી જોડ્યો કે હું એક પરદેશી કાપડી છું. ચોરે પરદેશી જાણીને કહ્યું, આલ ભારી સાથે, તને ધનવાન બનાવું. રાજ તેની પછાડી ગયો. એક શેઠનું ઘર ફાડી ઘણું ધન કાઢ્યું, અને રાજને માથે તે ઉપડાવ્યું. ત્યાંથી એક છાંઈ ઉઘાનમા જઈ એક લોચડું ઉઘાડ્યું; રાજ સહિત ચોર અંદર ગયો. ત્યાં નાગકુમારી સરખી એક યુવાન સ્ત્રી હતી. તેને ચોરે કહ્યું. બેન ! આ આવેલ આપણા અતિથિના પગ ધોઈ નાંખ, ભાઈનો હુકમ થતાંજ એક કુવાના કિનારા ઉપર તેને લઈ જઈ તેના પગ ધોવા જોડી. તેના પગનો કેમળ સ્પર્શ લાગવાથી આ કોઈ ઉત્તમ મનુષ્ય છે, એમ નિર્ણય કરી દયા અને સ્નેહની લાગણીથી તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે પગ ધોવાના મિષથી હું તને આ કુવામાં ફેંકી દેવાની હતી, પણ તારા ઉપર મને સ્નેહ આવે છે માટે તારા ભલા માટે કહું છું કે આંહીથી તારાથી નસાય તેમ નાસી જા. રાજ શૂરવીર છતાં અવસર જોળખી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પોતાનો બાવ કરવા માટે રાજ કેટલેક દૂર ગયો એટલે તેણીએ ખુબ પાડી કે ભાઈ, આ માણસ નાસી જાય છે. ચોર ખડ્ગ લઈ પાછળ થયો. તેને નજીક આવતો જોઈ એક પત્થરના સ્તંભ થાંભલા પાછળ રાજ ભરાઈ ગયો. કોધે કરી તે સ્થળ ઉપર ખડ્ગને પ્રહાર કરી તે માણસને મેં મારી નાંખ્યો એમ અધકારમાં નિર્ણય કરી ચોર પાછો ફર્યો. ચોર મળવાથી રાજ ખુશી થઈ મહેલમાં આવી સુઈ રહ્યા. બીજે દિવસે રાજ શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો અને તે ચોરને એક ઠેકાણે વચ્ચે તુણવાનો ધધો કરતો જોઈ જોળખી, સુકામે આવી, તેને ખડ્ગ માનથી જોડાવી લાવવા કોટવાળને મોકલ્યો. તે માણસોને પાસે આવેલાં જોઈ ચોર ચમક્યો; પેલા માણસ મરાયો નથી એમ તેને ખાતરી થઈ. પેલા માણસોએ રાજ પાસે આવવા કહ્યું. વગર આનાકાનીએ તે તેણે સ્વીકાર્યું તે સલામા આવ્યો, રાજએ ખડ્ગમાન કરી આસન ઉપર બેસાર્યો અને કહ્યું કે તારી બેન મને આપ. ચોરને નિર્ણય થયો કે તે મારી બેનને જાણનાર પોતેજ છે. ચોરે પોતાની બેન રાજને આપી. રાજએ તેણીના ઉપકારનો બદલો વાળી આપી તેને રાણી કરી રાખી. ચોરને સારી નોકરીમાં

રાખ્યો અને હળવે હળવે કાર્યપ્રસંગે તેની પાસેથી દ્રવ્ય રાજ્યે કંઠાવવા માંડ્યું. જ્યારે સર્વ દ્રવ્ય ખાલી થઈ ગયું ત્યારે ચોરની જેન પોતાની રાણીને પુછ્યું કે હજી તેની પાસે કેટલું ધન છે? રાણીએ જવાબ આપ્યો કે હવે તેની પાસે કંઈ નથી. પછી રાજ્યે જેનું ધન ચોરાયું હતું તેને પાછું આપી દીધું અને તે મંડુક ચોરને મારી નખાવ્યો. આ પ્રમાણે ચોરી કરનાર ચોર જે પોતાનો સંબંધી હતો તોપણ રાજ્યે તેને મારી નખાવ્યો. માટે ચોરી કરનાર કદી સુખી તથા વિશ્વસનીય થતો નથી એમ જાણી ચોરીનો ત્યાગ કરવો. એ મંડુક ચોરની કથા કહી.

હવે રોહિણીયા ચોરની કથા કહે છે.

રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત શ્રેણીક રાજ રાજ્ય કરતો હતો તેને અલયકુમાર બુદ્ધિનિધાન પુત્ર હતો. રાજગૃહીના નજીકમાં આવેલા વૈભારગિરિ પહાડની શુક્રામાં લોહખુર નામનો ચોર રહેતો હતો. તે રાજગૃહીની પ્રજાના જન માલની ચોરી કરી આજીવિકા ચલાવતો. રોહિણી નામની સ્ત્રીથી રોહિણીઓ નામનો તેને એક પુત્ર થયો. પોતાના મરણ અવસરે તેણે રોહિણીઆને બોલાવી કહ્યું, બેટા! એક મારી શિખામણ માન્ય કર. પુત્ર ખુશી થઈ બોલ્યો, પિતાજી, ખુશીથી કહો, તમે મારા હિતનુંજ કહેતા હશેને? લોહખુરે કહ્યું, આંહી કેટલીક વખત મહાવીરદેવ નામે સાધુ સમવસરણમાં બેસી ધર્મદેશના કહે છે તે તારે સાંભળવી નહિ, કેમકે તે માણસોને આડુંઅવળું સમજાવી સાધુ બનાવી દે છે. “ખરેખર મોહાંધ હતભાગ્ય જીવોને કેવો સ્વાર્થ છે! આ પ્રભુની દેશના સાંભળશે તો મારો છોકરો ચોરી કરવાનું મૂકી દેશે, આ આશયથી છોકરાને કેવો આડે રસ્તો પિતાએ દોર્યો.” માતા પિતા ઉપર બાળકોનો વિશ્વાસ અવર્ણનીય હોય છે. જે તેણે કહ્યું તે હિતકારી જાણી પુત્રે સ્વીકાર્યું. પિતા મરણ પામ્યો. પાછળથી રોહિણીઓ પણ કુળપ પરાથી આવેલો ધધોજ કરવા લાગ્યો. ખરેખર ઘણી વખત શુણ કે અવશુણ એ વારસામાં ઉતરે છે. એક દિવસ સમવસરણ પાસે થઈ તે જતો હતો. બીજો રસ્તો ઘણો ફેરમાં હતો તેથી તેજ રસ્તે તે ચાલ્યો. પિતાની, આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરવાની બીકથી તે પ્રભુનું વ-

અને કદાચ સંભળાઈ જાય માટે કાનમાં આંગળી નાંખી ઉતાવળો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો. તેટલામાં તેના પગમાં જોરથી કાંટો પેસી ગયો, તે હાથવતી કાઢવાની તેને ફરજ પડી તેટલામાં તેના કાનમાં વીરપ્રભુની દેશનાના શબ્દો આવ્યા, કે દેવો જગીનથી ચાર આંગળ અધર રહે છે, તેમના ગળામાં પુષ્પની માળા કરમાતી નથી, તેમની આંખો મીચાતી નથી, અને નિરોગી શરીરવાળા હોય છે. આટલા શબ્દો કાનમાં આવતાં તેને બહુ દુઃખ થઈ આવ્યું. કાંટો કાઢી ત્યાંથી તત્કાળ આગળ ચાલ્યો ગયો, અને તે શબ્દો ભૂલી જવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. રોહણીઆઓ અનુક્રમે ચોરી કરતાં તેના પિતા કરતાં પણ અધિક ત્રાસ શહેરમાં વર્તાવ્યો. લોકોના પોકારથી ચોર પકડવાનું કામ અભયકુમારે માથે લીધું. ઘણા પ્રપંચથી ચોરીના માલ મુદા સિવાય અભયકુમારે તેને પકડી રાજ આગળ ઉભો કર્યો. ચોરીનો મુદો સાળીત ન થવાથી રાજને તેને છોડી મૂકવાની ફરજ પડી. છોડી મૂકતાં અભયકુમાર તેને પોતાને મદિરે લઈ ગયો. સ્નાનપાન કરાવી ભોજનમાં અદ્રહાસમદિરા દહીને ઠંકાણે તેને ખવરાવી બેશુદ્ધ કરી દીધો, અને તત્કાળ દેવભુવન જેવું મદિર શણગારી એક શમ્યામાં સુવાડી દીધો. આબુખાબુ દિવ્યરૂપા નવચૌવના વેશ્યાઓને દેવીઓનું રૂપ ધારણ કરાવી ઉભી રાખી. દિવ્યરૂપવાળા માણસોને દેવ છડીદાર બનાવી સાક્ષાત્ દેવભુવનના આકારમાં તેને ગોઠવી તે સર્વને કેટલીક સાકેતિક સમજાવતી આપી, ખરું રહસ્ય જાણવા માટે છુપી રીતે અભયકુમાર ત્યાં રહ્યો. થોડાજ વખતમાં તેનો નિશો કાંધક ઓછો થયો. આંખો ઉઘાડી જોવા લાગ્યો તો દેવભુવનમાં પોતાને રહેલો જોયો તેટલામાં કૃત્રિમ દેવાંગનાઓ જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા, શા શા પુણ્ય કર્યા કે દેવ ભૂમિમાં જન્મ પામ્યા આવા તે દેવાંગનાના શબ્દો સંભળી ચોર અકિત થઈ ગયો. હું ચોર ક્યાં અને દેવભુવન ક્યાં ? આતે સ્વપ્ન કે ઈદ્રજળ ! તેટલામાં તો છડીદાર દેવ બોલ્યો કે બોલો ભાઈ, તમે અમારા સ્વામીપણે નવીન દેવ ઉત્પન્ન થયા છો, તો પૂર્વ ભવે શું શું પુન્ય કર્યા અને શા શા પાપ કર્યા તે સર્વ કહી આપો. ચોર વિચારમાં પડ્યો કે આ શું કહે છે ? શું સાચું જ

દેવલોક ? પણ પેલા મહાવીરદેવનાં મેં વચનો સાંભળ્યાં હતાં કે દેવતાઓ જમીનથી ચાર આંગળ અધર રહે છે તો આતો જમીન ઉપર કેમ રહેલાં દેખાય છે ? દેવતાની આંખો ન મીચાય એમ મહાવીરદેવે કહ્યું હતું અને આ સર્વની આંખો તો મીચાય છે. પુષ્પની માળા પણ કરમાય છે, માટે મહાવીર દેવના કથનમાં ને આમાં તફાવત શા માટે ? ખરે ! અલયકુમારનું મને પકડવાનું કપટ તો ન હોય ? આમ વિચાર કરે છે, તેવામાં આશ્ચર્ય કરી છડીદાર બોલ્યો, બોલો, પૂર્વ ભવે શું શું પુણ્ય પાપ કર્યાં છે, તેની નોંધ લઈ પછી તમારો જન્માભિષેક કરીએ. પાપ શું શું કર્યાં તે શબ્દોની તથા મહાવીરનાં વચનોથી વિરોધ આવતો ભેઈ ચોર ચેતી ગયો. તે બોલ્યો પૂર્વજન્મમાં દાન દીધાં, તપશ્ચર્યા કરી, શ્રાવકનાં વ્રતો પાલ્યાં, બ્રહ્મચર્ય પાલ્યું, તેથી દેવલોકમાં હું દેવ થયો છું, છડીદાર કહે છે, તે ઠીક પણ પાપ શા શા કર્યાં તે કહો. ચોર બોલ્યો, પાપ કરે તે શું દેવલોકમાં વળી આવી શકે ? મેં તો જરાએ પાપ કર્યું નથી. છડીદાર કહે છે કે કાંઈ આખી જીંદગી ધર્મમાં જતી નથી, માટે પહેલાં કાંઈ ચોરી કરી હોય, જારી કરી હોય તે કહી આપો, ચોર કહે છે હું બ્રહ્મચારી હતો અને ચોરી તો મારી જીંદગીમાં મેં કરીજ નથી. આ શબ્દો સાંભળી અલયકુમાર ત્યાં આવી ભેટી પડ્યો, અને બોલ્યો, ભાઈ તારા જેવો બુદ્ધિમાન મને કોઈ મળ્યો નથી. મારાથી તું વધી ગયો, સાક્ષાત્ ચોરી કરી છે છતાં કોઈ રીતે બંધનમાં ન સપડાયો ચોર બોલ્યો કે એ વાત પછી, પણ મદિરા પાઈને દેવલોકમાં મોકલવાનું સાહસ તમારા સિવાય બીજો કોણ કરે ! અલયકુમારે શરમાઈ નીચું જોયું. ચોર બોલ્યો મહાવીર દેવનાં ચાર વચનો કાને ન પડ્યાં હોત તો આજે મારી ખરેખરી વિટંબનાજ હતી અહા ! મારા પિતાએ મને તે મહા પ્રભુના વચનથી વેગળો રાખ્યો, મને ક્યો પિતા રૂપે તેને મારો વૈરી સમજ્યું છું. શું સ્વાર્થ ! શું અજ્ઞાન ! કેવી મોહાધતા ! કે જે કંઠાસમુદ્ર પરાંપકારી જગતના બધું તુલ્ય તે પ્રભુને પાખંડીમાં લેખવ્યા ! અલયકુમાર ! તે પ્રભુના ચાર વચનથી હું મરણમાંથી બચ્યો, તો જેઓ તે મહા પ્રભુના વચનો નિરંતર સાંભળે છે, તેઓ સર્વથા મરણના

ફેરામાંથી બચી જાય તેમાં નવાઈ શું? આ પ્રમાણે કહી પોતાનો પૂર્વનો ઇતિહાસ સંભળાવી, જેનું ધન સ્ત્રી વિગેરે લીધું હતું તે સર્વ અભયકુમારને સાથે લઈ જઈ બતાવી આપ્યું, અને સર્વને તે સોંપાવી દઈ, મહાવીર દેવ પાસે ચારિત્ર અહણ કર્યું. પાંચ મહાવ્રતો પાળી, ઉજ્જવળ ધ્યાને મરણ પામી દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. જેમ મહા ચોરી કરનાર ચોર પણ ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી દેવપણે પેદા થયો, તેમ સર્વ લોકોએ ચોરીનો ત્યાગ કરવો, કે જેથી પોતાનો આ ભવને પરભવ બન્ને સુધરી જાય. આ પ્રમાણે શેહણીઆ ચોરની કથા સમાપ્ત થઈ.

दूरं परस्य सर्वस्व मपहर्तुमुपक्रमः ।

उपाददीत नादत्तं तृणमात्रमपि क्वचित् ॥ ७३ ॥

અરે બીજના સર્વ ધન ચોરવાનો પ્રયત્ન તો દૂરજ રહો, પણ એક તૃણમાત્ર નેટહું કોઈનું અદત્ત મનુષ્યોએ કોઈપણ વખત ન લેવું જોઈએ.

ચોરી ન કરવાનું ફળ.

परार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धचेतसां ।

अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां स्वयमेव स्वयंवराः ॥ ७४ ॥

अनर्था दूरतो यान्ति साधुवादः प्रवर्तते ।

स्वर्गसौख्यानि हौकंતે स्फुटमस्तेयचारिणां ॥ ७५ ॥

જે શુદ્ધ ચિત્તવાળા મનુષ્યોને બીજનું ધન અહણ કરવાનો નિયમ છે, તેઓને સ્વયં વરાની માફક પોતાની મેળેજ લક્ષ્મી સન્મુખ આવી મળે છે, સર્વે અનર્થો દૂર થઈ જાય છે, દુનિયામાં કીર્તિ ફેલાય છે, અને ચોરનો ત્યાગ કરનારને પ્રકટ રીતે સ્વર્ગનાં સુખો પણ આવી મળે છે ૭૪—૭૫

ગૃહસ્થોના ત્રીજા વ્રતનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું. હવે ગૃહસ્થોના ચોથા વ્રતના સળધમા કહેવામાં આવે છે

षष्ठ्वर्मिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः ।

भवेत्स्वदारसंतुष्टो ज्ञयदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ७६ ॥

નપુંસકપણું તથા ઇન્દ્રિયના -છેદાવાપણાદિકને અપ્રહ્મચર્યનાં

ફોલો જાણીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષિત થઈ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. ૭૬.

વિષયની રમણિકતા અને તેનું પરિણામ.

રમ્યમાપાતમાત્રેણ પરિણામેતિદારુણમ્ ।

કિમ્પાકફલસંકાશં તત્કઃ સેવેત મૈથુનમ્ ॥ ૭૭ ॥

કમ્પઃ સ્વેદઃ શ્રમો મૂર્છા ભ્રમિર્મૂર્છાનિર્વલક્ષયઃ ।

રાજયક્ષ્માદિરોગાશ્ચ ભવેયુર્મૈથુનોત્થિતાઃ ॥ ૭૮ ॥

કિપાકના (એક જાતનાં ઝેરી વૃક્ષનાં) ફલ સરખા, દેખાવ માત્ર રમણિક પણ પરિણામે ભયંકર દુઃખ આપનાર, મથુનની કોણુ સેવા કરે? કંપ, પરસેવો, પરિશ્રમ, મૂર્છા, ભ્રમિ, ગ્દાનતા, નિર્બળતા, ક્ષય અને ભગંદરાદિ મહારોગો મથુન સેવવાથી લાગુ પડે છે. ૭૭-૭૮

યોનિયંત્રસમુત્પન્નાઃ સુસૂક્ષ્મા જંતુરાશયઃ ।

પીઢ્યમાના વિપદ્યંતે યત્ર તન્મૈથુનં ત્યજેત્ ॥ ૭૯ ॥

યોનિ રૂપી યત્રમા અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ તેને વધે દબાવાથી મરણ પામે છે, માટે તે મૈથુનનો ત્યાગ કરવો. ૭૯.

કામશાસ્ત્રનો ખનાવનાર વાતસાયન પણ કહે છે કે

રક્તજાઃ ક્રમયઃ સૂક્ષ્મા મૃદુમધ્યાધિશક્તયઃ ।

જન્મવર્ત્મસુ કંઙ્કર્તિં જનયન્તિ ત્રયાવિધામ્ ॥ ૮૦ ॥

લોહીથી પેદા થયેલ, સૂક્ષ્મ, મૃદુ, મધ્યમ, અધિક શક્તિવાળાં ક્રમીઓ, સ્ત્રીના યોનિમાર્ગમાં તથા પ્રકારની (પોતપોતાની શક્ત્યનુસાર) ખરજ ઉત્પન્ન કરે છે. ૮૦

સ્ત્રીસંભોગેન યઃ કામજ્વરં પ્રતિચિકીર્ષતિ ।

સ હુતાશં ઘૃતાહુત્યા વિધ્યાપયિતુમિચ્છતિ ॥ ૮૧ ॥

વરં જ્વલદયઃ સ્તંભ પરિરંભો વિધીયતે ।

ન પુનઃ નૈરક દ્વારં રામાજયનસેવનમ્ ॥ ૮૨ ॥

સ્ત્રી સંબંધી વિષય સેવન કરવે કરીને મનુષ્યો કામરૂપ જ્વરને શાંત કરવા ઇચ્છે છે તે બળતા અગ્નિમાં ઘી હોમીને અગ્નિને બુ-

શ્રીઓથી ગુણોનો નાશ થાય છે તે, તથા તેના દૂષણો ખતાવે છે. ૧૨૫

આવવાને ઇચ્છે છે. અર્થાત્ તેથી શાંતિ નથી થતી પણ ઉલટી વિશેષ ઇચ્છા દીપ્ત થાય છે. અગ્નિથી જાજ્વલ્યમાન થએલા લોહાના સ્તંભને આલિંગન કરવું તે સાડું છે, પણ નરકના દ્વાર તુલ્ય શ્રીઓના જઘનનું-યોનિનું સેવન કરવું તે શ્રેષ્ઠ થા કલ્યાણકારી નથી. ૮૧-૮૨.

શ્રીઓથી ગુણોનો નાશ થાય છે તે તથા તેના દૂષણો ખતાવે છે.

સતામપિ હિ વામમ્ભૂદાના હૃદયે પદમ્ ।

અભિરામં ગુણગ્રામં નિર્વાસયતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

વંચકત્વં નૃશંસત્વં ચંચલત્વં કુશીલતા ।

ઇતિ નૈસર્ગિકા દોષા યાસાં તામ્ રમેત કઃ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાપ્તું પારમપારસ્ય પારાવારસ્ય પાર્યતે ।

સ્ત્રીણાં પ્રકૃતિવ્રકાણાં દુશ્વરિત્રસ્ય નો પુનઃ ॥ ૮૫ ॥

નિતંવિન્યઃ પતિં પુત્રં પિતરં ભ્રાતરં ક્ષણાત્ ।

આરોપયંત્યકાર્યેપિ દુર્વૃત્તાઃ પ્રાણસંશયે ॥ ૮૬ ॥

ભવસ્ય વીજં નરકદ્વારમાર્ગસ્ય દીપિકા ।

શુચાં કંદઃ કલેર્મૂલં દુઃખાનાં સ્વનિરંગના ॥ ૮૭ ॥

સત્ પુરૂષોના પણ હૃદયમાં જો શ્રી પગ આપે (અર્થાત્ નિવાસ કરે) તો મનોહર ગુણોના સમુદાયને નિશ્ચે ત્યાંથી તે કાઢી મૂકે છે. ઠગવાપણું, નિર્દયતા, ચ ચળતા અને કુશીલતા આતો જેનામાં સ્વાભાવિક દોષો રહેલા છે, તેવી શ્રીઓમાં કોણ રતિ કરે? સમુદ્રનો પાર પામી શકીએ પણ સ્વભાવથી વક્રતાવાળી, શ્રીઓના દુરાચરણોનો પાર ન પામીએ. ખરાબ આચરણવાળી શ્રીઓ એક ક્ષણ વારમાં પોતાના પતિને, પુત્રને, પિતાને કે ભાઈને (અલ્પ પ્રયોજન માટે સૂર્યકાંતા, ચુલની અને શુવચશાદિકની માફક) પ્રાણના સંશયવાળા અકાર્યને વિષે આરોપિત કરે છે. શ્રીઓ સંસારનું બીજ છે, નરકના દ્વારના માર્ગમાં જવા માટે રસ્તો ખતાવનાર દીપિકા-તુલ્ય છે, શોકની ઉત્પત્તિના કંદ સરખી છે, અને દુઃખની ખાણ સમાન શ્રી છે. ૮૩ થી ૮૭.

વેશ્યા સ્ત્રીના દોષો.

મનસ્યન્યદ્વચસ્યન્યત્ક્રિયાયામન્યદેવ હિ ।
 યાસાં સાધારણસ્ત્રીणां ताः कथं सुखहेतवः ॥ ૮૮ ॥
 માંસમિશ્રંસૂરામિશ્ર મનેકવિટ્તુંવિતમ્ ।
 કો વેશ્યાવદનં તુંબેદુચ્છિષ્ટમિવ ભોજનમ્ ॥ ૮૯ ॥
 અપિ પ્રદત્તસર્વસ્વાત્ કામુકાત્ક્ષીણસંપદઃ ।
 વાસોપ્યાચ્છેત્તુમિચ્છન્તિ ગચ્છતઃ પળ્યયોષિતઃ ॥ ૯૦ ॥
 ન દેવાન્ન ગુરુન્નાપિ સુહૃદો ન ચ વાંધવાન્ ।
 અસત્સંગરતિર્નિત્યં વેશ્યાવશ્યો હિ મન્યતે ॥ ૯૧ ॥
 કુષ્ટિનોપિ સ્મરસમાન્ પશ્યન્તી ધનકાંક્ષયા ।
 તન્વતી કૃત્રિમસ્નેહાં નિઃસ્નેહાં ગણિકાં ત્યજેત્ ॥ ૯૨ ॥

મનમા કોઈ અન્ય પુરૂષ ઉપર પ્રેમ હોય છે, વચનમાં તેનાથી વળી કોઈ બુદ્ધિ સાથે પ્રીતિ રાખે છે, અને વળી ક્રિયામાં (કાયાથી) તો વળી કોઈ બુદ્ધિજન પુરૂષ સાથે રમે છે. આવી વેશ્યાસ્ત્રીઓ સુખને માટે કેવી રીતે થઈ શકે? જેનું મોઢું, માંસ ખાતી હોવાથી માંસથી દુર્ગંધિત, મદિરાથી મિશ્ર, અને અનેક વિટ-જાર પુરૂષોથી સુખન કરાયેલું છે એવું, ઉચ્છિષ્ટ-એકા ભોજનની માફક વેશ્યાના સુખને કોણ સુખન કરે? કામી પુરૂષ પોતાનું સર્વ ધન વેશ્યાને આપ્યું હોય, પણ જ્યારે તે નિર્ધન થઈ ત્યાથી ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે તે વેશ્યા જતા કામી પુરૂષના વસ્ત્રો પણ ખેંચી લેવાની ઇચ્છા રાખે છે. (અહીં ! કેટલી બધી સ્વાર્થતા, કે નિઃસ્નેહતા છતાં મોહાં પુરૂષો સમજી શકતા નથી) વેશ્યાને સ્વાધિન થયેલો પુરૂષ, નિરતર લુચ્ચા, બુગારી, રંડીબાબદ્ધિ, ખરાબ પુરૂષોની સોખતમાંજ આનંદ માને છે. પણ દેવ, શુર, સારા મિત્રો અને બાંધવોની સોખતને બીલકુલ ઇચ્છતો નથી. ધનની ઇચ્છાથી, કોઠીઆઓને પણ કામદેવ સમાન બેનારી અને કૃત્રિમ સ્નેહને વિસ્તારનારી, સ્નેહ વિનાની વેશ્યાનો સમજી ભાણસોએ અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

પરસ્ત્રી ગમન અને તેના દોષો.

નાસતત્યા સૈરનીયાઃ સ્વદારા અપ્સુતાસકૈઃ ।

આકરઃ સર્વપાપાનાં કિં પુનઃ પરયોપતઃ ॥ ૯૩ ॥

સ્વપતિં ચા પરિત્યજ્ય નિસ્રવોપપતિં ભજેત્ ।

તત્ત્વાં ક્ષણિચિત્તાયાં વિશ્રંભઃ કોન્યયોપિત ॥ ૯૪ ॥

આશંકાએ આસક્તિપૂર્વક પોતાની રીત પાળી એવવી ન જોઈએ
તેા કાચે પાપોની ખાતુ મમાન પન્સી માટે તેા મુજ કહેલુ ? અર્થાત્
પરસ્ત્રી નજ એવવી. જે સ્ત્રી પોતાના વદાક્ષા પતિને મૂકી નિર્લજ્જ થઇ
અન્ય પતિ પાડે જાય છે. તેવી ક્ષણિક ચિત્તવાળી આ ક્ષણિક પ્રેમવાળી
અન્ય સૌનેા વિદ્યાન દો ? અર્થાત્ તેના વિદ્યાન નજ માગ્યા. ૬૪.

પરસ્ત્રીમાં આસક્ત પુરૂષોને શિખામણ.

ભીરોરાકુલચિત્તસ્ય દુઃસ્થિતરય પરસ્ત્રિયાં ।

રતિર્નિયુજ્યતે કર્તુ મુપશૂન પશોરિવ ॥ ૯૫ ॥

એક ધ્યાનને મથુન એવન કર્યામા અન્ય ધ્યાનો તન્કથી જે
જે લાય રહેલો છે તથા તે વખતની તંની જેવી સ્થિતિ હોય છે, તેવા
જનાવદાની માફક પરસ્ત્રીમા આસક્ત થયેલા પુરૂષને, અન્ય તન્કથી
લાય, ચિત્તની આકૃગતા અને ગમે તેવી જમીન ઉપર પડ્યા રહે
વાપાળું, વિગેરે સ કટો લોગવવાં પડે છે. માટે પરસ્ત્રીમાં પશુની
માફક રતિ કરવી તે ઉત્તમ મનુષ્યને લાયક નથી. ૯૫

પ્રાણસંદેહ જનનં પરમંવૈરકારણં ।

લોકદ્વયવિરુદ્ધં પરસ્ત્રીગમનં ત્યજેત્ ॥ ૯૬ ॥

સર્વસ્વહરણં વંધં શરીરાવયવચ્છિદાં ।

મૃતશ્ચ નરકં ઘોરં લભતે પારદારિકઃ ॥ ૯૭ ॥

સ્વદારરક્ષણે યત્નં વિદધાનો નિરન્નરમ્ ।

જાનન્નપિ જનો દુઃખં પરદારાન્ કથં વ્રજેત્ ॥ ૯૮ ॥

વિક્રમાક્રાંતવિશ્વોપિ પરસ્ત્રીષુ રિરંસયા ।

કૃત્વા કુલક્ષય પ્રાપ નરકં દશકન્ધરઃ ॥ ૯૯ ॥

પ્રાણનાશના સદેહને ઉત્પન્ન કરનાર, પરમ વૈરનું કારણ અને આ લોક તથા પરલોક વિરુદ્ધ પરસ્ત્રી ગમનનો ત્યાગ કરવો. પરદારામાં આસક્ત પુરૂષો આ લોકમાં (રાજા તરફથી) સર્વ ધનનું હરણ, ખર્ચ, અને શરીરના અવયવોનું છેદન એ આદિ દુઃખો પામે છે તથા મરણ પામ્યા બાદ ઘોર નરકમાં જાય છે. પોતાની સ્ત્રી ઉપર કોઈ ખરાબ નજર કરે તેના રક્ષણ માટે નિરંતર ચત્ન કરનાર, અને સ્વસ્ત્રીના ખરાબ આચરણોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોના અનુભવ કરનાર માણસે પરસ્ત્રી ગમન શા માટે કરવું જોઈએ ? (કારણ પોતાની માફક તેના પતિને પણ દુઃખ થતું જ હશે ને.) જેણે પોતાના પરાક્રમથી આ વિશ્વને સ્વાધીન કર્યું હતું તેવો મહા પરાક્રમી રાવણ પણ પરસ્ત્રી રમવાની ઇચ્છાથી કુલનો ક્ષય કરી નરકમાં ગયો હતો. ૯૫ થી ૯૯.

વિવેચન—રાવણનું ચરિત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, પર સ્ત્રી સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી તેણે સીતાનું હરણ કર્યું હતું. વિભીષણ નામના તેના ભાઈએ તેને ઘણું સમજાવ્યો, પણ રામચંદ્રજીને સીતા પાછી ન આપી. આખરમાં રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણની સાથે સુદ્ધમાં તેને ઉતરવું પડ્યું, અને એક સ્ત્રી માટે પોતાના કુળનો નાશ કરી અતમા રણ શય્યામાં લાંબી નિદ્રાએ તેને સુવું પડ્યું અને મરણ પામી નરકની ઘોર ચાતનાઓ સહન કરવી પડી. માટે પોતાનું કુશળ ઇચ્છાનારા સત્પુરૂષોએ અવશ્ય પર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો.

લાવણ્યપુण्याવયવાં પદં સૌંદર્યસંપદઃ ।

કલાકલાપકુશલામપિ જહ્યાત્ પરસ્ત્રિયં ॥ ૧૦૦ ॥

લાવણ્યતાએ કરી પવિત્ર અવયવોવાળી, સાંદર્યતાની સંપદાના ઘર સમાન, અને કલાના સમુદાયમાં કુશળતાવાળી પણ પર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. ૧૦૦.

આવા ગુણોવાળી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર મહાપુરૂષની સ્તુતિ કરે છે.

અકલંકમનોવૃત્તેઃ પરસ્ત્રીસંનિધાવપિ ।

સુદર્શનસ્ય કિં વ્રૂમઃ સુદર્શનસમુન્નતેઃ ॥ ૧૦૧ ॥

પોતાના ઉપર આશક થએલી પૂર્વોક્ત ગુણોવાળી પરસ્ત્રીની પાસે પણ જે મહાશયની વૃત્તિ નિષ્કલંક રહી છે, તેવા શાસનની ઉન્નતિ કરનાર, સુદર્શન શ્રેષ્ઠિના ગુણોની અમે કેટલી સ્તુતિ કરીએ ? તેઓના સંબંધમાં અમે કેટલું બોલીએ અથવા શું બોલીએ ? અર્થાત્ તેઓના સંબંધમાં જેટલું બોલીએ તેટલું ઓછું જ છે. ૧૦૧.

સુદર્શન શેઠનું ચરિત્ર કહેવામાં આવે છે-પૂર્વે અંગ દેશમાં તિલક સમાન શ્રેષ્ઠ ચંપાનગરીમાં દધિવાહન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. મહા કુલવાન્ અને દેવાંગના તુલ્ય રૂપવાળી અલયા નામની તેને પટરાણી હતી. તેજ શહેરમાં વૃષભદાસ નામનો પરમાર્હત ભક્ત શ્રેષ્ઠિ રહેતો હતો. તેને યથાર્થ નામવાળી અર્હદાસી નામની સુશીલા સ્ત્રી હતી. તેને અનુક્રમે શુભ સ્વપ્નોથી સૂચિત સુદર્શન નામનો પુત્ર થયો. સમય કળાઓમાં પ્રવીણ થયેલા પુત્રને પિતાએ ઉત્તમ કુળની સુશીલા મનોરમા નામની કન્યા પરણાવી.

સદ્ગુરના સંયોગે સુદર્શન અને મનોરમા પરમ અર્હદ ભક્તો થયાં અને બાર વ્રતો રૂપ ગૃહસ્થ ધર્મ તેમણે સ્વીકાર્યો. ખરેખર અજ્ઞાનાંધકાર દૂર કરવા માટે ગુરૂ સિવાય બીજો કોઈ પ્રકાશ સમર્થ નથી.

તેજ રાજાના કપિલ નામના પુરોહિત સાથે સુદર્શનને ગાઢ મૈત્રી થઈ. સુદર્શનના ધાર્મિક તેમજ સ્વાભાવિક ગુણોથી આકર્ષાએલો કપિલ પોતાનો કેટલોક વખત તેની પાસેજ વ્યતીત કરતો હતો. પોતાના પતિને ઘેર મોડા આવતો જોઈ સ્ત્રી કપિલાએ ઘર મોડા આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

ગુણાનુરાગી કપિલે પોતાના મિત્ર સુદર્શનના ગુણોનું કપિલા આગળ વર્ણન કરી જણાવ્યું કે મહા ગુણવાન્ અને રૂપવાન્ સુદર્શનની મિત્રતાથી મારા આત્માને ધન્ય માનું છું અને દિવસનો મોટો ભાગ તે સદ્ગુણીની સોળતમાં પૂર્ણ કરું છું તેથી મોડું અવાય છે.

પતિમુખથી સુદર્શનના ગુણો સાંભળી વગર દેખે પણ કપિલા તેના ઉપર મોહિત થઈ પડી. ખરેખર અમૃત પણ નિર્ભાગી મનુષ્યોને વિષ તુલ્ય થઈ પરિણમે છે ગમે તે પ્રયોગે કપિલાએ સુદર્શનને મળવાનો નિર્ણય કર્યો.

એક દિવસે કપિલ ખડાર ગામ ગયો. તે અવસર જોઈ કપિલા

સુદર્શન પાસે આવી અને 'તમારો મિત્ર ઘણો ખીમાર છે માટે તમને જોલાવે છે એમ કહી ઉભી રહી.' સરલ હૃદયના સુદર્શને તે વાત ખરી માની અને મિત્રને મળવાને કોઈ પણ માણસને સાથે લીધા સિવાય કપિલા સાથે ચાંલી નીકળ્યો. ઘરમાં જઈ કપિલાને કહ્યું, મારો મિત્ર ક્યાં છે? તેણે કહ્યું અંદર અગાશીમાં છે, આગળ જાઓ. સુદર્શન આગળ ચાલ્યો એટલે કપિલાએ દ્વાર ખદ કર્યા, સુદર્શન શકાયો. કપિલ ક્યાં છે? ફરી પુછ્યું. કપિલાએ જવાબ આપ્યો, કપિલને બદલે આજે કપિલાનેજ મળો. મારા પતિના મુખથી તમારા ગુણ સાંભળ્યા ત્યારથી મારી મનોવૃત્તિ તમારા તરફ લલચાઈ હતી. હવે આજે મારી પ્રાર્થના સફળ કરો અને મને શાંતિ આપો. સુદર્શન એકાએક સ્ત્રીના કહેવાથી મનુષ્ય સાથે લીધા સિવાય પોતાનું પરના ઘરમાં આવવું થયું તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. પણ આ પશ્ચાત્તાપ નકામો હતો. પાણી પીઈને ઘર પૂછવા જેવું થયું. કપિલા તેને મુકે તેમ નહોતી. મોહાંધ મનુષ્યને કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક હોતો નથી. કપિલા સુદર્શનને વળગી પડી. તાત્કાલિક બુદ્ધિવાળા સુદર્શને બુદ્ધિ હૃદયથી દીલગીર થઈ જવાબ આપ્યો, કપિલા ! તમારૂં કહેવું હું માન્ય રાખી શકતો નથી; કારણ કે વિધાતાએ મારા સુંદર રૂપ સાથે નપુંસકપણાનો દોષ સાથેજ દાખલ કર્યો છે, અર્થાત્ હું નપુંસક છું. દૃઢ હૃદયવાળા મનુષ્યોના હૃદયમાં ઇચ્છા સિવાય વિકૃતિ થતી નથી. કપિલા વિલખી થઈ ગઈ અને તત્કાળ સુદર્શનને જવા માટે દ્વાર ખોલી આપ્યું. સુદર્શન ઘેર આવ્યો અને હવેથી સાથે સહાયક લીધા સિવાય કોઈને ઘેર વગર પ્રસંગે ન જવું તેવો નિર્ણય કર્યો.

ઈંદ્ર મહોત્થવનો દિવસ હતો સારાં સારાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી સર્વ લોકો બહાર જતાં હતાં, અલયા રાણી પણ કપિલા પુરોહિતની સાથે રથમાં બેસી ફરવા નીકળી. તેવામાં આનુબાનુ દેવકુમાર જેવા છ પુત્રોથી ઘેરાએલી એક સ્ત્રીને કપિલાએ જોઈ અલયાને પૂછે છે, બાઈ સાહેબ ! આ ભાગ્યવાન સ્ત્રી કોણ છે? અલયાએ જવાબ આપ્યો, આપણા નગરના પ્રખ્યાત ધર્મિષ્ઠ શેઠ સુદર્શનની આ સ્ત્રી છે અને છએ પુત્રો તેના છે. કપિલા હસીને ખોલી

બાઈ સાહેબ ! તેને પુત્રો ક્યાંથી હોય ? રાણીએ જવાબ આપ્યો. કપિલા આ શું બોલો છો ? પુરૂષોવાળી સ્ત્રીને પુત્રો ન હોય ત્યારે કેને હોય ? કપિલાએ જવાબ આપ્યો, તેનો સ્વામિ પુરૂષાર્થ રહિત છે. આ પ્રમાણે કહી પોતાનો સર્વ વૃત્તાત રાણીને જણાવ્યો. અલયા હસીને બોલી, અરે મુઘ્ધા ! સુદર્શનને તને ઠગી છે. તે પરસ્ત્રી તરફ નપુસક છે પણ સ્વસ્ત્રી તરફ નપુસક નથી. કપિલા જરા મોઢું ચડાવીને બોલી, ઠીક છે, હું તો મુઘ્ધા છું અને મને ઠગી છે, પણ તમે તો ચતુર છોને ! અલયા બોલી, મારા હાથના સ્પર્શથી તો પથ્થર પણ ગળી જાય તો પુરૂષની તો વાતજ શી કરવી ? કપિલાએ કહ્યું. આટલો બધો ગર્વ રાખો છો ત્યારે હવે તમે સુદર્શન સાથે વિલાસ કરશોજ. માનના આવેશમાં આવી જઈ અલયાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો સુદર્શન સાથે વિલાસ ન કરૂં તો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી બળી મરૂં. ખરેખર અજ્ઞાની મનુષ્યોને માન ક્યાં કરવું તેની બબર પડતી નથી. તેથીજ પોતાની મર્યાદા અને ધર્મને ઓળગી રાણીએ અનર્થકારી પ્રતિજ્ઞા કરી. મહોત્સવમાં ફરી સર્વ કોઈ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા. અલયાના હૃદયમાં ચિંતા અગ્નિ સળગવા લાગ્યો. શાંત કરવા માટે પોતાની ધાવ માતા પંડિતાને બોલાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા જણાવી. પંડિતાએ પ્રતિજ્ઞા માટે ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે આ પ્રતિજ્ઞા તેં ઠીક નથી કરી, કેમકે સાધારણ જૈનીઓ પણ પરસ્ત્રી સાથે મહોત્સવ તુલ્ય વૃત્તિ રાખે છે તો આતો ધર્મ ધુરધર સુદર્શનના સબધમાં કહેવુંજ શું ? અલયાએ જણાવ્યું, તે હું જાણું છું પણ હવે થઈ તે થઈ, માટે કોઈ ઉપાય કરો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ થાય પંડિતાએ તપાસ કરી જણાવ્યું કે આઠમ ચૌદશ સુદર્શન પોસહ કરી રાત્રે શુના. ધરમાં કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહે છે. તે રાત્રે તેને આંહી ઉપાડી લાવવો.

એક દિવસે કૌમુદિ મહોત્સવનો દિવસ હતો રાજાએ ઢેરો ખીટાવ્યો કે નગરમાંથી સર્વ સ્ત્રી પુરૂષોએ બહાર નીકળી જવું અને રાત્રિ દિવસ વનમાં આનંદથી ગુબ્બરવો. તે દિવસ ચોમાસી ચતુર્દશીનો હોવાથી શેઠે વિચાર્યું કે મને ધર્મમાં ખલલ પડશે. રાજા પાસે લેટણું મૂકી તે દિવસ શહેરમાં ધર્મધ્યાનમાં રહી ગુ-

જાવવા અરજ કરી. રાજાએ તેને ધર્મિષ્ઠ હોવાથી રજા આપી. શેઠે દિવસ ચૈત્ય પરિપાટીમાં ગુજારી. રાત્રે પોષધ કરી શુન્ય ગ્રહમાં કાયોત્સર્ગમાં રહ્યો અને પ્રાતઃકાળ થયા સિવાય ગમે તેવા ઉપસર્ગ થાય તો પણ ચલાયમાન ન થવું તેવો અભિગ્રહ કર્યો. આ વાતની ખબર પંડિતાને પડી. પંડિતાએ અભયાને કહ્યું કે જો તું આજે બહાર ન જાય તો તારું કામ થાય. અભયાએ પેટમાં દુઃખવાનું બહાનું કાઢી રાજા પાસેથી શહેરમાં રહેવાની રજા મેળવી. ચોકીનો જાપતો પૂર્ણ હતો એટલે સુદર્શનને અદર કેમ લાવવો તે વિચારમાં પંડિતા ઘુચાઈ આખર એવા નિર્ણય ઉપર આવી કે દેવની મૂર્તિના બહાનાથી તેને અંદર લઈ જવો. પછી કામદેવની ઉભી મૂર્તિ ગાડી ઉપર ચડાવી પંડિતા રાજગઢમાં લઈ ગઈ. ચોકીદારના પૂછવાથી તેણે તે મૂર્તિ દેખાડી અને જણાવ્યું જે રાણી સાહેબ આજ બહાર જવાનાં નથી માટે મૂર્તિઓનું પૂજન કરવા સારૂ રાજગઢમાં લઈ જવામાં આવે છે. જે ચાર મૂર્તિઓ તેવી રીતે લઈ જઈ કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહેલા સુદર્શનને ગાડી ઉપર ચડાવી અભયા રાણી પાસે લાવી મૂક્યો. પોતાના મનોરથો પૂર્ણ થયા સમજી અભયા નજીક આવી હાવલાવ કરવા લાગી. સુદર્શન ધ્યાનમાં જાગૃત હતો ઉપસર્ગ આવ્યો જાણી તે વધારે દૃઢ થતો આવ્યો. અભયા કહે છે કે, તમારે માટે મેં આ બધી મહેનત કરી છે માટે મને શાંત કરો સુદર્શન બોલ્યો નહિ, અભયાએ હાથ પકડ્યો, આલિંગન કર્યું અને કામોત્પન્ન કરવાની પોતામાં જેટલી આતુરી હતી તે સર્વ વાપરી ચુકી, પણ પત્થર ઉપર પાણી ઢાળવા માફક નિરર્થક થયું. અભયા ગુસ્સો કરી બોલી, સુદર્શન મારું કહેવું માન્ય કર. હું તુષ્ટમાન થઈ તો રાજ્ય બધું તારે આધિન છે અને રોષાયમાન થઈ તો આ તારૂં જીવિતવ્ય પણ નથી એમ નિશ્ચય રાખજે. પણ સાલજે કોણ? આ પ્રમાણે આખી રાત્રિ સુદર્શનને મનાવતાં ગઈ. આખર પ્રાતઃકાળ થતો જાણી પોતાનું કામ સિદ્ધ ન થયું અને હવે ઉલટો ફરેતો થશે એમ જાણી પોતાને હાથે પોતાના શરીર પર કેટલાક જખમ કરી પોકાર કરી ઉઠી કે દોડો દોડો, કોઈ માણસ અંતઃપુરમાં પેઠો છે, અને મારી આખરૂં લૂંટે

હિ. પરંપરા રીતિના પ્રયત્નો આ સંસ્થાનો ખાર કાઢી પામતું નથી નોંધીવેને ફેલી આવ્યા અને ક્રેડલીકવારે નાન પાળુ આવ્યો. અર્થનેમે ગતએ સ્વાખ્યો. અગ્યાએ રાતને જાગ્યાં કે આ-ચિન્તા આ માણસ મોંઢલામાં નાબલ થયો અને મારું ગ્રીયણ લુ-ટના રૂનો એ પોષાક ફરી મારું ન્યાણ કર્યું છે. ગત સુદર્શનને પૂછે છે. શેઠ! આમા સત્યનું છે તે જાણવ. મને તારા વચન ઉ-પર ભરેલું છે મારું વિચાર કર્યું છે જે હું સત્ય કહીશ તો ગત રીતે માની નાખશે. એમ જાણી શેઠ માન નહા. ઘણું પૃછ્યા છતાં જ્યારે શેઠ ઉત્તર ન આવ્યો ત્યારે ગતએ સુદર્શન થઈ શુભીએ અ-લાવવાના હુકમ કર્યો. શેઠને શહેરમાં થઈ શુભીએ દેવા લઈ જતાં જોઈ શહેરમાં તારાડાર થઈ નહો. તેની સ્ત્રી મનોરમાને ખબર થઈ. મની મનોરમાએ ગૃહ ક્રિત્યમા જઈ શાસન દેવીઓને વિજિત કરી કે જે મારા સ્વામી નિર્દોષ હોય તો શાસનાધિષ્ઠાતૃ દેવદેવીઓ, મ-ને અદાય કરજો. અને પોતે સ્વામીનું કલંક ફર ન થાય ત્યાં સુ-ધી કાર્યોત્સર્ગ ફરી ધ્યાનસ્થપણે રહી. સુદર્શનને જાણાર લઈ ગયા. શુભીઉપર અલાવવાની તથાદી કરે છે. સત્ય તે સત્યજ એ છુપું ર-હેજ નહિ. મની મનોરમાની લાગણી અને સુદર્શનની સત્યતા પ્ર-કટ કરવા શાસનાધિષ્ઠાતૃ દેવીએ શુભીનું સિદ્ધાસન ફરી દીધું અને સત્યનો જયજયકાર થયો. રાત ત્યાં આવ્યો. સુદર્શન પાસે પોતા-ના અલ્પપણાના અપરાધની માફી માગી અને હાથી ઉપર બે-સાડી રાત સભામાં લઈ ગયો. અલયાને ખબર પડવાથી ગણે કાંસો ખાઈ તે મરી ગઈ, અને ધાવ માતા નાશી ગઈ. શેઠ ઘેર આવી દુ.ખદાઈ સંસારવાસથી વિરક્ત થઈ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું અને એ-કલ વિહારી થઈ શુનાં વનો, જગલો, પહાડો, શુક્રાઓ અને રા-નોમાં ધ્યાનસ્થ રહી આત્મ સાધનમાં તે સાવધાન થયા પંડિતા નાશી, પાટલીપુત્ર શહેરમાં દેવદત્તા વેશ્યાને ત્યાં રહ્યો. તેની આ-ગળ સુદર્શનના રૂપ શુણ અને ધૈર્યતા વિગેરેનું વર્ણન કર્યું એક દિવસે સુદર્શન સુનિ કરતા કરતા પાટલીપુત્રના વનમાં ધ્યાનસ્થ ર-હ્યા હતા. કાર્ય પ્રસંગે આવી ચડેલી પંડિતાએ તેને જોઈ, જોળ-ખી, પોતાની સ્વામિનીને વાત કહી. તેણે તેને પોતાને ત્યાં લાવ-

વા કહ્યું. મુનિ પણ ધ્યાન પૂર્ણ કરી આહાર અર્થે ફરતા ત્યા આવી ચ-
ડ્યા. વેશ્યાના ઘરની ખબર ન હોવાથી તેઓ અદર ગયા વેશ્યાએ
આખો દિવસ હાવલાવ કરી ચલાયમાન કરવા પ્રયત્ન કર્યા પણ તે
નિર્થક ગયા સાંજે થાકીને વેશ્યાએ જવા દીધા. તે ત્યાંથી નીકળી
વનમાં કાયોત્સર્ગે રહ્યા. અભયા રાણી આર્તધ્યાને મરીને વ્યંતરી-
પણે થયેલો તે ફરતી ફરતી ત્યાં આવી. તેણે સુદર્શનને જોયા.
પૂર્વનું વેર સાલરી આવ્યું. તેણે ઘણા ઉપસર્ગો કર્યા મુનિ પણ
મનને દૃઢ કરી આત્મ ધ્યાનની શ્રેણી ઉપર આગળ વધ્યા અને પરિ-
ણામની વિશુદ્ધતાથી કર્મ ખપાવી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું. અનેક લબ્ધ
જીવોને જોધ આપીને તે સુદર્શન મુનિ મોક્ષે ગયા. આ પ્રમાણે
પરણીથી વિરક્ત રહેનાર મહા પુરૂષ સુદર્શનનું ચરિત્ર સમાપ્ત થયું.
આ ચરિત્ર ઉપરથી સુદર્શનની શિયળ વિષેની દૃઢતા સંબંધી ઘણું
સમજવા અને મનન કરવા જેવું છે તે મહાશયે ત્રણે ઠેકાણે અને
તેમા અભયા રાણી પાસેથી પોતાનો ખચાવ કર્યો હતો તે ખરેખર
પ્રશંસવા લાયક છે.

પરપુરૂષનો ત્યાગ કરવા માટે સ્ત્રીઓને ઉપદેશ આપે છે.

ऐश्वर्यराजराजोपि रूपमीनध्वजोपि च ।

सीतया रावण इव त्याज्यो नार्या नरः परः ॥१०२॥

ઐશ્વર્યમાં રાજના રાજ સરખો અને રૂપમાં કામદેવ જેવો
પણ રાવણનો જેમ સીતાએ ત્યાગ કર્યો તેમ સ્ત્રીઓએ પરપુરૂષનો
ત્યાગ કરવો ૧૦૨

અન્ય સ્ત્રી પુરૂષમાં આસક્ત થનારને કૃળ ખતાવે છે.

नपुंसकत्वं तिर्यकत्वं दौर्भाग्यं च भवेभवे ।

भवेन्नैराणां स्त्रीणां चाऽन्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥१०३॥

ખીન પુરૂષ અને ખીલ (પર). સ્ત્રીઓમાં આસક્ત મનવાળા
સ્ત્રી પુરૂષોને લવોલવમાં નપુ સકપણ, તિર્ય અપણ, અને દૌર્ભાગ્યપણ
પ્રાપ્ત થાય છે ૧૦૩

પ્રહાર્યર્થ પાળવાનું કૃણ.

પ્રાણમૃતંચરિત્રમ્ય પરવ્રત્તકારણમ ।

સમાચરન્ દ્રાવ્યચર્ય પૂર્જિતરપિ પૂજ્યતે ॥ ૧૦૪ ॥

ચિરાયુષઃસુમંસ્યાના દૃઢમંદનના નરાઃ ।

તેજશ્વિનોમદાવીર્યા મોયુર્વ્રત્તચર્યતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

આવ્રિતના પ્રાણ સરખા અને મોડાના એક અગાધાગળ કાણુ સરખા પ્રહાર્યને આદરવાથી દેવાવડે કરીને પાત્ર તે પૂજ્ય છે. પ્રહાર્યના પાલન કરવાથી લાળા આયુષ્યવાળા, મારા સંસ્થાન (આદ્રિ) વાળા. ૬૬ સમયજીવાળા. તેજસ્વિ અને મહાન્ પરાક્રમ-વાળા પુરુષો થઈ શકે છે. ૧૦૪-૧૦૫.

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થોનું સ્વધારાસંતોષ યા પરસ્પરી ત્યાગ કરવારૂપ આયુ વ્રત સમાપ્ત થયું.

ધૃત્વજાને નિયમમાં રાખવારૂપ પરિગ્રહના નિયમવાળું
ગૃહસ્થોનું પાંચમું વ્રત કહે છે.

અમંતોપમવિશ્વાસ મારંભં દુઃસ્વકારણમ ।

મત્વા મૂર્છાફલં કુર્યાત્ પરિગ્રહનિયંત્રણં ॥ ૧૦૬ ॥

દુઃખનાં કારણરૂપ અગતોષ, અવિશ્વાસ અને આરભ આ સર્વ મૂર્છાનાં કૃણો છે એમ જાણીને પરિગ્રહનો નિયમ કરવા-પરિ-માણ કરવું

વિવેચન.

ન સો પરિગ્રહો વુત્તો નાયપુત્તેણ તાદૃશા ।

મુચ્છા પરિગ્રહો વુત્તો રૂઢવુત્તં મહેસિણા ॥

કેમકે જગતના જીવોનું રક્ષણ કરનાર મહર્ષિ જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ મહાવીર દેવે, મુર્છા છે તે પરિગ્રહ છે, પણ મુર્છા-આસક્તિ ન હોય તો તે પરિગ્રહ નથી આ પ્રમાણે કહેલું છે.

જાણથી ધનાદિકનો ત્યાગ કર્યો ગણુ અદરથી ઇચ્છા જાગૃત હોય તો તે ત્યાગી કહી શકાય નહિ. જો જાણ ત્યાગથીજ ત્યાગ કહેવાતો હોય તો ઘણા નિર્ધન, રક તથા પણ આદિ જન્તાવરો પાસે કાંઈ પણ હોતું નથી, તેને પણ ત્યાગીમાં ગણવા જોઈએ. પણ

તેમ ન થવાનું કારણ તેઓની અદરની ઈચ્છા, મૂર્છા ગઈ નથી, તેથી વસ્તુ પાસે વિદ્યમાન ન છતાં તેઓ ત્યાગી નથી. ત્યારે કેટલાક પાસે વસ્તુ હોય છે પણ મમત્વ ન હોવાથી તે ત્યાગી સરખા કહી શકાય છે. પરિગ્રહનો બાહ્યથી ત્યાગ કર્યો હોય અને અંદરથી ઈચ્છા, તૃષ્ણા પણ ગઈ હોય તે તો ખરેખર ત્યાગ છે એ તો નિર્વિવાદ છે. પણ વસ્તુનો બાહ્યથી ત્યાગ કર્યા સિવાય વસ્તુ વિદ્યમાન છતાં તેમાં મૂર્છા ન રહેવી એ વિકટ કામ છે. જો કે અશક્ય નથી છતાં દુઃશક્ય તો જણાય છે. કેટલાએક મનુષ્યો વસ્તુ વિદ્યમાન છતાં મૂર્છા ત્યાગનો ડોળ કરે છે પણ આવો ત્યાગપણાનો ડોળ એ ખરેખર ત્યાગ માર્ગમાં જોખમભરેલો છે. વસ્તુ જેને જોઈએ તેને આપી દેવાય, ચાલી જાય, નાશ પામે તો શોક ન થાય, આવે તો હર્ષ ન જ હોય, અને તેના રક્ષણાદિક સંબંધમાં આત્મા કાંઈ પણ ખિન્ન કે કલુષિત ન થતો હોય તો સમજવાનું છે કે તેના ઉપર મૂર્છા નથી, પણ જો તે માહેથી કોઈ પણ વિદ્યમાન હોય તો મૂર્છા ગઈ નથી એમ સમજવું જોઈએ. માટે બીજા ત્યાગને જોણ કરી પ્રથમના બાહ્યાંતર ત્યાગને સુખ્ય કરી અત્યારના વખતમાં વર્તવું એ વિશેષ આત્મહિતકારી છે.

પરિગ્રહથી થતો દોષ.

પરિગ્રહમમત્વાદિ મજ્જત્યેવ ભવામ્બુધૌ ।

મહાપોત્ત્વમ્ પ્રાણી ત્યજેત્તસ્માત્પરિગ્રહમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

જેમ ઘણા ભારથી ભરેલું મોટું વહાણ સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે, તેમ પરિગ્રહ ઉપરના મમત્વથી પ્રાણિઓ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં ડુબેજ છે. માટે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ૧૦૭.

ત્રસરેણુસમોપ્યત્ર ન ગુણઃ કોઽપિ વિદ્યતે ।

દોષાસ્તુ પર્વતસ્થૂલાઃ પ્રાદુઃપંતિ પરિગ્રહે ॥ ૧૦૮ ॥

એક ત્રસરેણુના જેટલો પણ પરિગ્રહમાં કોઈ પણ ગુણ વિદ્યમાન નથી, છતાં પર્વત જેવા મોટા મોટા દોષો તો તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે ૧૦૮

વિવેચન—કેટલાએક મનુષ્યો પરિગ્રહમાંથી એવા ગુણો દે-

આડે છે કે પૈસો હોય તો દાન-આપીએ, મંદિર આદિ બંધાવીએ, વિગેરે વિગેરે ધર્મનાં કાર્યો કરીએ, માટે ગમે તે આરંભાદિ કરીને પણ ધર્મ કરવાં માટે પૈસો પેદા કરવો, અને દાન આપવાથી, મંદિર આદિ બંધાવવાથી કરેલું પાપ નિવૃત્ત થશે. જ્ઞાનીઓ કહેછે કે પૈસાથી દાન આપવાનું તથા મંદિર આદિ બંધાવવાનું જે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે મેળવેલ યા હૈયાત પૈસાનાં સફળ્ય કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે; પણ ધર્મને માટે આરંભ કરી પૈસો પેદા કરે છે તેઓ ઉન્નવળ વસ્ત્રને કાદવમાં ઝોળી પછી ધોવાના જેવું કરે છે, અથવા માથુ ફેાડીને શીરો ખાવા જેવું કરે છે. તે કરતાં બહેતર છે કે પ્રથમથીજ ધર્મ નિમિત્તે આરંભ ન કરવો, કે જેથી તે પાપ ધોવાના પ્રયાસમાં ઉતરવું ન પડે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

કંચનમણિસોવાણં યંભસહસ્સોસિયં ભુવણતલં ।

જો કારિજ્ઞઙ્ગ જિણહરં તઓવિ તવસંયમો અહિઓ ॥

સુવર્ણના પગથિયાંવાળું અને મણિના હજાર સ્ત લોથી ઉંચા ભુવનના તળીયાવાળું જે જીનમંદિર કરાવે તેનાથી પણ તપ અને સંયમ અધિક છે. (કહેવાનો આશય એવો છે કે પૈસાથી જે ધર્મ થાય છે તેના કરતાં પોતાના આત્માથી ઇચ્છાના નિરોધરૂપ તપ તથા સંયમ કરવે કરી અધિક લાભ મેળવાય છે; કેમકે પૈસારૂપ પુણ્નલથી કરાયેલો ધર્મ તે પુણ્નલિક સુખ આપે છે, અને આત્માથી કરાયેલ ધર્મ તે આત્મિક સુખ આપે છે)

સંગાદ્ભવન્ત્યસન્તોપિ રાગદ્વેષાદયો દ્વિષઃ ।

મુનેરપિ ચલેચ્ચેતો યત્તેનાન્દોલિતાત્મનઃ ॥ ૧૦૯ ॥

પરિગ્રહથી—ધનથી અછતા પણ રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પ્રકટ થાય છે, કેમકે તે પરિગ્રહથી આંદોલિત આત્માવાળા—પ્રેરાયેલા મુનિઓનાં પણ ચિત્ત અપગ થઈ જાય છે તો ગૃહસ્થોની તો વાતજ શી કરવી ?

ગૃહસ્થોએ શું શું કરવું જોઈએ ?

સંસારમૂલમારમ્ભા સ્તેષાંહેતુઃ પરિગ્રહઃ ।

તસ્માદુપાસકઃકુર્યાં દલ્પમલ્પંપરિગ્રહં ॥ ૧૧૦ ॥

સંસારનું મૂળ કારણ આરંભ છે, અને આરંભનું મૂળ કારણ પરિગ્રહ છે. માટે શ્રાવકોએ—ગૃહસ્થોએ જેમ અને તેમ પરિગ્રહ ઓછો કરવો—ઓછો રાખવો.

પરિગ્રહથી થતો ભય.

મુષ્ણન્તિ વિષયસ્તેના દહતિ સ્મરપાવકઃ ॥

રુન્ધન્તિ વનિતાવ્યાધાઃ સંગૈરંગીકૃતં નરમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

ધન અંગીકાર કરવાવાળા પુરુષને વિષયરૂપ ચોરો લુંટી લે છે; કામરૂપ અગ્નિ નિરતર બાળે છે, અને શરીરના સ્વાર્થી સ્ત્રીઓરૂપી પારધીઓ સંસારમાં રોકી રાખે છે. ૧૧૧.

પરિગ્રહથી તૃપ્તિ થતી નથી.

તૃપ્તો ન પુત્રૈઃ સગરઃ કુચિકર્ણો ન ગોધનૈઃ ॥

ન ધાન્યૈસ્તિલકશ્રેષ્ઠી ન નંદઃ કનકોત્કરૈઃ ॥ ૧૧૨ ॥

પુત્રોવડે સગર રાજા, ગાયોવડે કુચિકર્ણ ગૃહપતિ, અનાજ સંગ્રહ કરી તિલક શેઠ, અને સોનાના ઢગલાવડે નંદરાજા તૃપ્ત થયો નહિ.

વિવેચન—ઇધણાઓથી અગ્નિની તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ પરિગ્રહથી મનુષ્યોની તૃપ્તિ થતી નથી. સગર ચક્રવર્તિ રાજા હતો, તેની રાજધાની અયોધ્યા હતી, તેને સાઠહજાર પુત્રો હતા, પણ તે પુત્રની ઇચ્છાથી અપૂર્ણ રાગે. એક ઉપદ્રવથી તેના સાઠહજાર પુત્ર માર્યા ગયા આખરે વરાહ પામી અણ્ણતનાથ સ્વામી પાસે ચારિત્ર લીધું, ત્યારેજ તેને ખરો સંતોષ અને આત્મશાંતિ મળી.

કુચિકર્ણ ગૃહપતિ મગધ દેશના સુધોષ ગામનો કણુબી પટેલ હતો. ગાયો ઉપરની પ્રીતિ તેની અથાગ હતી. અનુક્રમે તેણે એક લાખ ગાયો મેળવી હતી, છતાં પણ તે અસંતોષિત પરિણામી રહ્યો. તેજ ગાયોના ઘૂત, દધ્યાદિ વિશેષ ખાવાથી અણર્જુતાવાળો થઇ આર્તધ્યાને મરણ પામી તે તિર્થંત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. મમત્વનું કેવું ખરાબ પરિણામ

તિલક શેઠ અચળપુર ગામનો રહીશ વણિક હતો. અનાજ સંગ્રહ કરવા ઉપર અને તેનો નફો મેળવવા ઉપર તેની પ્રીતિ અગાધ હતી. ઘરની સારી વસ્તુ વેચીને પણ તે ધાન્યનો સંગ્રહ કરતો અને દુકાળ પડવાની

કરતો. એક વખત નિમિત્તિ-

આએ તેને જણાવ્યું કે આ વર્ષમાં દુકાળ પડશે, તે સાંભળતાંજ તેણે અનાજની એટલી બધી ખરીદી કરી લીધી કે પોતાના ઘરનાં

પુષ્કળ નાણાં છતાં તેને ઘર વેચવાની અને છેવટમાં વ્યાજે નાણાં લેવાની જરૂર પડી. પૃથ્વીપર કેઇ ભાગ્યવાન પુરૂષનો જન્મ થતાં દુકાળ દૂર થયો અને તે એટલી બધી ખોટમાં આવી પડ્યો કે આતંધ્યાનમાં છાતી પીટીને તેને મરવું પડ્યું. મરીને નરકે ગયો. આહા ! શું મનુષ્યોની લોભવૃત્તિ !

પૂર્વે પાટલીપુત્ર નગરમાં નદ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની લોભવૃત્તિ મર્યાદા વિનાની હતી. પ્રજા ઉપર મોટા કરો તેણે નાખ્યા, ખોટા આરોપો મૂકી ધનાઢયો પ્રાસેથી ધન કઢાવ્યું અને સોનાના સિક્કાઓ કાઢી ચામડાનાં નાણાં બનાવ્યાં. પ્રજાને નિર્ધન કરી તેણે સોનાના ડુંગરો બનાવ્યા. છેલ્લી અવસ્થામાં અનેક વ્યાધિઓથી પીડા પામી રીખાઇ રીખાઇ મરણ પામ્યો અને મરીને નરકે ગયો. આ પ્રમાણે લોભથી થતા અવગુણો જાણી પોતાની નિર્મર્યાદ ઇચ્છાને સતોષ વૃત્તિએ કરી નિયંત્રિત કરવી, અર્થાત્ ઇચ્છાને અમુક હદમાં લાવી મૂકવી, જેથી વિશેષ અનર્થ થતો અટકે.

પરિગ્રહની ઇચ્છા યોગીઓનો પણ નાશ કરે છે.

तपः श्रुतपरिवारां शमसाम्राज्यसंपदम् ॥

परिग्रहग्रहग्रस्तास्त्यजेयुर्योगिनोपि हि ॥ ૧૧૫ ॥

પરિગ્રહરૂપ ગ્રહથી ગ્રસિત થયેલા (લક્ષણ કરાયેલા) યોગીઓ પણ પોતાની તપ અને શ્રુત જ્ઞાનના પરિવારવાળી શમભાવ રૂપ સામ્રાજ્ય (સ્વતંત્ર) લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે (ત્યાગ કરે છે.)-૧૧૫.

असंतोषवतः सौख्यं न शक्रस्य न चक्रिणः ॥

जन्तोः संतोषभाजो यदभयस्यैव जायते ॥ ૧૧૬ ॥

તે સુખ અસંતોષવાળા ઇદ્રને કે ચક્રવર્તીને પણ મળી શકતું નથી કે જે સુખ સંતોષ વૃત્તિવાળા અભયકુમારજેવાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૬

વિવેચન—મગધ દેશના પાટનગર રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત ભક્ત શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેનો અભયકુમાર પુત્ર હતો. બુદ્ધિના વૈભવથી પાંચસો પ્રધાનોનો તે આગેવાન હતો અને રાજ્યતંત્રનો એક ધુરંધર હતો. તેના બુદ્ધિબળથી બીજાં રાજ્યો આશ્ચર્ય અને ભય પામી નિરંતર તેનાથી સાવધ રહેતાં અને તેવા વિકટ પ્રસંગોમાં અભયકુમારની સલાહ માગતાં હતાં. પ્રજાહિતનાં,

રાજ્યહિતનાં અને ધર્મહિતનાં તેણે એટલાં બધાં સારાં કાર્યો કર્યા હતાં કે તે વખતના રાજા પ્રજાને તે સર્વ અનુકરણ કરવા બેસાં હતાં, પુત્રનાં આવાં અસાધિક કાર્યો અને બુદ્ધિ વંશવથી આકર્ષાઈ બીજા રાજપુત્રો છતાં શ્રેષ્ઠિક મહારાજાએ તેને રાજ્ય આપવાનો નિર્ણય કર્યો અને અભયકુમારને સ્વીકારવા જણાવ્યું. અભયકુમારે ઉત્તર આપ્યો કે પિતાશ્રી ! મારી મનોવૃત્તિઓ હવે પરલોક સંબંધી પરમાર્થ સાધવા પ્રેરાય છે. મને રાજ્યની બીજકુલ ઈચ્છા નથી. મનુષ્યોએ પોતાની જીવંતી અને બુદ્ધિગણ આત્મશાંતિ માટે વાપરવાં જોઈએ. છતાં છેવટની અવસ્થામાં પણ જો તેઓ રાજ્યાદિકના દોષી થઈ વિષયાસક્ત બની પરમાર્થ સિદ્ધ ન કરે તો તે મનુષ્યપણાને લાયકજ નથી, માટે હું હવેમાઝું આત્મસાધન કરીશ અને રાજ્ય આપ ઈચ્છાનુસાર બીજા રાજકુમારને સોંપશે. ગતએ ઘણું આગ્રહ કર્યો છતાં સંતોષવૃત્તિવાળા અને આત્મજાગૃતિવાળા અભયકુમારે તેનો સ્વીકાર કરવા છેવટ સુધી ના પાડી અને પિતાની આજ્ઞા મેળવી, ભગવાન મહાવીર દેવ પાસે આરિત્ર સ્વીકાર કર્યું અને ધર્મધ્યાનમાં લીન થઈ અંતે સર્વાર્થસિદ્ધ નામના વિમાને દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રમાણે, સંતોષવૃત્તિવાળા અભયકુમારનું દુક જીવન કહેવાયું. વાચકોએ યથાશક્તિ તેમનું અનુકરણ કરવા સાવધાન થવું.

સંતોષની સ્તુતિ.

સંનિર્ઘો નિયયસ્તસ્ય કામગવ્યનુગામિનો ॥

અમરાઃ ક્રિકરાયન્તે સંનાષો યસ્ય ભૂષણમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

જે મહાશયનું સંતોષ તેજ ભૂષણ છે, તેને નિધાનો પાસે રહે છે, કામધેનુ તેની પછાડી આવે છે અને દેવો ક્રિકરની માફક આજ્ઞા ઉઠાવે છે. ૧૧૭.

આ પ્રમાણે પરિચિતની ઈચ્છાનો રોધ કરવારૂપ ગૃહસ્થોનું પાંચમું વ્રત કહેવાયું અને બીજા પ્રકાશ પણ સમાપ્ત થયો.

इति आचार्य श्री हेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनिकेशरविजयगणि
विरचित बालावबोधे द्वितीयः प्रकाशः ॥

તૃતીયઃ પ્રકાશઃ પ્રારબ્ધતે.

ગૃહસ્થનાં પાંચ અણુવ્રતો કહી હવે બાકીનાં ગુણુવ્રતો અને શિક્ષાવ્રતો કહેવાવામાં આવે છે.

છઠ્ઠું વ્રત દિગ્વિરતિ યા દિશાનો નિયમ.

દશસ્વપિ કૃતા દિક્ષુ યત્ર સીમા ન લંઘ્યતે ॥

સ્થાતં દિગ્વિરતિરિતિ પ્રથમં તદ્ગુણવ્રતં ॥ ૧ ॥

જે વ્રતમાં દશે દિશાઓમાં જવા આવવાના કરેલા નિયમની મર્યાદા નુ ઉલ્લંઘન ન કરાય તે દિગ્વિરતિ નામનું પહેલું ગુણુવ્રત કહેલું છે. ૧

વિવેચનઃ—ગુણુવ્રત એટલે અહિંસાદિ પાંચ અણુવ્રતોને ક્ષાયદો કરનાર—ગુણુ ઉત્પન્ન કરાવનાર—તે ગુણુવ્રત. તેમાં આ છઠ્ઠું વ્રત પહેલાં અહિંસા વ્રતને વિશેષ ક્ષાયદાજનક છે. પહેલાં પાંચ મૂળ વ્રતો છે તેનેજ પુષ્ટી કરનાર આ ઉત્તર વ્રતો કહેવાય છે. ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઇશાન, વાયવ્ય, નૈઋત્ય, અગ્નિ, ઉર્ધ્વ અને અધો. આ ચાર દિશા, ચાર વિદિશા, ઉપર અને નીચે એમ દશે દિશાઓમાં વ્યાપારાદિ દુનિયાદારીના કાર્ય પ્રસંગે જવું આવવું થાય તેનો નિયમ રાખવો કે અમુક શહેરથી દશે દિશા તરફ જવાનું થાય તો આટલા યોજન કે ગાઉ જવું, તેથી વિશેષ આગળ ન જવું, તેને દિશાવિરમણુ યા દિગ્વિરમણુ નામનું છઠ્ઠું વ્રત એટલે પહેલું ગુણુવ્રત કહે છે. ૧.

આંહી કોઈ શંકા કરે છે. પાપની તીવ્રતા જેમાં થાય તેનો નિયમ લેવો તે યોગ્ય છે પણ આમ દિશાઓમાં જવા આવવાનો નિયમ મેળવવાથી કયું પાપ રોકાયું અથવા જવામાં શું પ્રાપ્ત લાગે છે તેનો ઉત્તર આપે છે.

ચરાચરણાં જીવાનાં વિમર્દનનિવર્તનાત્ ॥

તપ્તાયોગોલકલ્પસ્ય સમૃત્તે મૃદિણોપ્યદઃ ॥ ૨ ॥

જેમ તપેલા લોહાનો ગોળો જ્યાં જાય ત્યાં ભૂવોનો નાશ કરે છે તેમ તપેલા લોહાના ગોળા સરખા અગ્નિરતિ, ગૃહસ્થોને, આ વ્રતમાં ચરાચર (ચાલતા અને સ્થિર) ભૂવોના વિમર્દનનું નિવર્તન કરવાપણું હોવાથી આ વ્રત ઉત્તમ છે. (અર્થાત્ આ વ્રતમાં પાપથી નિવૃત્તિ થઈ શકે છે એટલે તે ગૃહસ્થને યોગ્ય છે.) ૨.

આ ત્રતથી લોભની પણ નિવૃત્તિ થાય છે.

જગદાક્રમમાણસ્ય પ્રસરહોભવારિધેઃ ॥

સ્વલનં વિદધે તેન યેન દિગ્વિરતિઃ કૃતા ॥ ૩ ॥

જે માણસોએ દિશાઓમા ગમન કરવાનો નિયમ લીધો છે તેણે જગતને આક્રમણ કરવાને (દબાવવાને) પ્રસરતા (ફેલાતા) લોભરૂપી સમુદ્રને આગળ વધતો અટકાવ્યો છે. ૩.

(કેમકે લોભથી પ્રેરાઈ વિશેષ લાભને માટે વિરતિ કરેલા પ્રદેશોમાં તે જતો અટકશે તેથી લોભ સમુદ્રનો પણ તેણે અટકાવ કર્યો એમ કહી શકાય.)

ભોગોપભોગ નામનું બીજું ગુણત્રય.

ભોગોપભોગયોઃ સંખ્યા શક્ત્યા યત્ર વિધીયતે ॥

ભોગોપભોગમાનં તદ્ દ્વૈતીયીકં ગુણત્રયમ્ ॥ ૪ ॥

શરીરની શક્તિ પ્રમાણે જે ત્રતમાં ભોગોપભોગની સંખ્યાનો નિયમ કરાય છે, તે ભોગોપભોગ નામનું બીજું ગુણત્રય કહેવાય છે.

ભોગોપભોગ એટલે શું તે બતાવે છે.

સકૃદેવ શ્રુજ્યતે યઃ સ ભોગોઽન્નસ્રગાદિકઃ ॥

પુનઃ પુનઃ પુનર્ભોગ્ય ઉપભોગોઽન્નાદિકઃ ॥ ૫ ॥

જે એકજવાર ભોગવવામાં આવે તે અનાજ, પુષ્પમાલા, તાંબુલ, વિલેપન, વિગેરે ભોગ કહેવાય છે, અને જે વારંવાર ફરી ફરી ભોગવવામાં આવે તે સ્ત્રી, વસ્ત્ર, અલંકાર, ઘર, શય્યા, આસન, વાહન, વિગેરે ઉપભોગ કહેવાય ૫.

(આ ભોગવવામાં અર્થાત્ ખાવાપીવામાં આવતી દુનિયાની કેટલીક વસ્તુ સર્વથા વર્જવા લાયક છે અને કેટલીક અમુક વખત માટે નિયમ કરવા જેવી છે. તેમાં પ્રથમ સર્વથા વર્જવા લાયક વસ્તુઓ બતાવે છે.)

મદ્યં માંસં નવનીતં મધુદુંબરપશ્ચક્રમ્ ॥

અનન્તકાયમશાત ફલં રાત્રી ચ ભોજનમ્ ॥ ૬ ॥

આમ્ગોરસસંપૃક્તં દ્વિદલં પુષ્પિતૌદનમ્ ॥

દધ્યહર્દિતીયાતીતં ક્વચિતાન્નં વિવર્જયેત્ ॥ ૭ ॥

દરેક જાતનો દારૂ, માંસ, માખણ, મધ, ઉબરાદિ પાંચ જાતના ટેટા, અનંતકાય-કંદમૂલાદિ, અબાણ્યા કૃળ, રાત્રિ ભોજન, કાચા દુધ, દહી તથા છાશની સાથે કઠોળ ખાવું તે, વાંસી અનાજ, જે દિવસ ઉપરાંતનું દહી અને ચલિત રસવાળું-કોહિલું અનાજ તેનો ત્યાગ કરવે. ૬-૭.

મદિરા પીવાથી થતો દોષ.

મદિરાપાનમાત્રેણ બુધિર્નશ્યતિ દૂરતઃ ॥
 વૈદગ્ધીવંધુરસ્યાપિ દૌર્ભાગ્યેણેવ કામિની ॥ ૮ ॥
 પાપાઃ કાદંવરીપાનવિવશીકૃતચેતસઃ ॥
 જનનોં હા પ્રિયીયન્તિ જનનીયન્તિ ચ પ્રિયામ્ ॥ ૯ ॥
 ન જાનાતિ પરં સ્વં વા મદ્યાચ્ચલિતચેતનઃ ॥
 સ્વામીયતિ વરાકઃ સ્વં સ્વામિનં કિંકરીયતિ ॥ ૧૦ ॥
 મદ્યપસ્ય શવસ્યેવ ભુઠિતસ્ય ચતુષ્પથે ॥
 મૂત્રયન્તિ મુખે શ્વાનો વ્યાસે વિવરશંકયા ॥ ૧૧ ॥
 મદ્યપાનરસે મગ્નો નગ્નઃ સ્વપિતિ ચત્વરે ॥
 ગૂઢં ચ સ્વમભિપ્રાયં પ્રકાશયતિ લીલયા ॥ ૧૨ ॥
 વારુણીપાનતો યાંતિ કાંતિકીર્તિમતિશ્રિયઃ ॥
 વિચિત્રાશ્ચિત્રરચના વિભુઠત્કજ્જલાદિવ ॥ ૧૩ ॥
 ભૂતાર્તવન્નરીનર્તિં રારટીતિ સશોકવત્ ॥
 દાહજ્વરાર્તવદ્ ભૂમૌ મુરાપો લોભુઠીતિ ચ ॥ ૧૪ ॥
 વિદધત્યંગશૈથિલ્યં ગ્લાપયંતીંદ્રિયાણિ ચ ॥
 મૂર્છામિતુચ્છાં યચ્છન્તિ હાલાં હાલાહલોપમા ॥ ૧૫ ॥
 વિવેકઃ સંયમો જ્ઞાનં સત્યં શ્રૌંચં દયા સમા ॥
 મદ્યાત્મપ્લીયતે સર્વં તૃણ્યાં વહ્નિક્ષણાદિવ ॥ ૧૬ ॥
 દોષાણાં કારણં મદ્યં મદ્યં કારણમાપદામ્ ॥
 રોગાતુર ઇવાપથ્યં તસ્માન્મદ્યં વિવર્જયેત્ ॥ ૧૭ ॥

જેમ વિદ્વતાએ કરી સુંદર માણસની પણ દૌર્ભાગ્યના કારણથી સ્ત્રી ચાલી જાય છે, તેમ મદિરાપાન કરવા વડે કરી બુદ્ધિ દૂર ચાલી

જાય છે; મદિરાયાનથી પરાધીન થયેલા ચિત્તવાળા પાપી મનુષ્યો પોતાની માતાની સાથે સ્ત્રીની માફક વર્તન કરે છે. અને સ્ત્રીની સાથે માતાની માફક વર્તન કરે છે. મદ્યથી ચલિત ચિત્તવાળાઓ પોતાને અને પરને જાણી શકતા નથી તેથી પોતે નોકર-છતાં પોતાને સ્વામી માફક ગણે છે અને પોતાના સ્વામિને કંઈકની માફક ગણે છે. કદાચ મડદાની માફક મેદાનમાં પડેલા અને ઉઘાડા મુખવાળા મદિરા પીવાવાળા માણસના મુખમાં છિદ્રની શંકાથી કુતરાઓ પણ મુતરે છે. મદ્યપાનના રસમાં મગ્ન થએલો ખજારમાં પણ નગ્નપણે સુવે છે અને એક સેજસાજમાં પોતાના ગૂઢ અભિપ્રાયને— છાના વિચારોને બોલી માંખે છે. વિચિત્ર પ્રકારનાં ચિત્રોની રચના ઉપર કાજળ ઢોળાવાથી જેમ ચિત્રો નાશ પામે છે તેમ દારૂ પીવાથી કાંતિ, કીર્તિ, યુદ્ધિ અને સફળતા ચાલી જાય છે. મદિરા પીવાવાળો ભૂતથી પીડાયેલાની માફક જાય છે; શોકવાળાની માફક રડ્યા કરે છે અને દાહજવરથી પીડાયેલાની માફક જમીન ઉપર આજોડ્યા કરે છે. મદિરા શરીરને શિથિલ કરી માંખે છે. ઇદ્રિયોને સ્થાન-નિર્ભળ કરે છે, અને અત્યંત મૂર્છા આપે છે જેમ અગ્નિના કણીયાથી ઘાસનો સમૂહ નાશ પામે છે તેમ મદિરાથી વિવેક, સંયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા અને ક્ષમા તે સર્વનો નાશ થાય છે; મદ્ય દોષોનું કારણ છે, અને મદ્ય સર્વ આપદાઓનું કારણ છે. મોટે જેમ રોગાતુર માણસ અપથ્યનો ત્યાગ કરે છે તેમ આત્મહિત ચિંતકોએ મદિરાનો ત્યાગ કરવો. —૮ થી ૧૭

માંસ-ત્યાગ-કરના વિધે.

ચિત્વાદિષતિ યો માંસં પ્રાણિપ્રાણાપહારતઃ ॥

ઉન્મૂલયત્યસૌ મૂલં દયાભ્યં ધર્મશાસ્ત્રિનઃ ॥ ૧૮ ॥

અશનીયન્ સદા માંસં દયાં યો હિ ચિકીર્ષતિ ॥

જ્વલંતિ જ્વલન્ને મહર્ષી સ રોપયિતુમિચ્છતિ ॥ ૧૯ ॥

પ્રાણિઓના પ્રાણનો નાશ કરીને જે માંસ ખાવાને ઇચ્છે છે તે દયા નામના ધર્મ વૃક્ષનો મૂળને મૂળથી ઉખેડી માંખે છે. નિરંતર માંસ ખાય છે અને દયા કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે ખર્જંતા અભિ

વિષે વેલડી રોપવાને ઇચ્છે છે.—અર્થાત્ માંસ ખાવાવાળામાં દયા ટકી શકતી નથી. ૧૮—૧૯

કોઈ શંકા કરે છે, માંસ ખાનાર અને જીવ મારનાર તેમાંથી જીવ હિંસાનો દોષ કોને લાગે? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

इंता पलस्य विक्रेता संस्कर्ता भक्षकस्तथा ॥

જેવાનુમંતા દાતા ચ ઘાતકા એવ યન્મનુઃ ॥ ૨૦ ॥

પ્રાણિઓને હણનાર, માંસ વેચનાર, રાંધનાર, ખાનાર, વેચાતું લેનાર, અનુમોદન આપનાર અને દેવાવાળો, આ સર્વ હિંસા કરનારજ છે. (કેમકે ખાનાર ન હોય તો માંસ વેચનાર કે મારનાર હોય ક્યાંથી? માટે તે સર્વ હિંસાના ભાગીદારો છે.) ૨૦

મનુ પણ કહે છે કે—

अनुमंता विश्वसिता निहंता क्रयविक्रयी ॥

સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ શ્વાદકશ્ચેતિ ઘાતકાઃ ॥ ૨૧ ॥

સ્મૃતિકાર મનુ કહે છે કે અનુમોદન આપનાર, વેડેચનાર, મારનાર, લેનાર, દેનાર, રાંધનાર, પીરસનાર, અને ખાવાવાળા એ સર્વ પ્રાણિના ઘાત કરનાર છે. ૨૧. કેમકે—

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते कश्चित् ॥

ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યસ્તસ્માન્માંસં વિવર્જયેત્ ॥ ૨૨ ॥

પ્રાણિની હિંસા કર્યા સિવાય માંસ કદાપિ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પ્રાણિનો વધ કરવાથી સ્વર્ગ મળતું નથી માટે માંસનો ત્યાગ કરવો. ૨૨

ભક્ષક તેજ વધ કરનાર છે.

ये भक्षयंत्यन्यपलं स्वकीयपलपुष्टये ॥

ત એવ ઘાતકા યન્ન વધકો ભક્ષકો વિના ॥ ૨૩ ॥

પોતાના માંસની પુષ્ટિને માટે જે માણસો અન્ય જનાવરોનું માંસ ભક્ષણ કરે છે તેજ તે જીવોના ઘાતક છે, કેમકે ખાનાર સિવાય વધ કરનાર હોય નહિ. ૨૩.

અસાર શરીર માટે પાપ ન કરે.

મિષ્ટાન્નાન્યપિ વિષ્ટાસાદમૃતાન્યપિ મૂત્રસાત્ ॥

સ્યુર્યસ્મિન્નંગકસ્યાસ્ય કૃતે કઃ પાપમાચરેત્ ॥ ૨૪ ॥

જે શરીરમાં નાંખેલું (ખાધેલું) મિષ્ટ અન્નાદિ પણ વિષાદ્રૂપ થાય છે અને અમૃતાદિ (પાણી) પણ મૂત્ર (પિશાબ) રૂપ થાય છે તો આવા અસાર દેહ માટે કોણ પાપ આચરે ? ૨૪.

માંસ લક્ષણમાં દોષ નથી એમ કહેનારનો ગુરૂ કોણ માંસાશને ન દોષોઽસ્તીત્યુચ્યંતે યૈર્દુરાત્મભિઃ ॥

વ્યાધમૃદ્ધવૃકવ્યાધશૃગલાસ્તર્ગુરુકૃતાઃ ॥ ૨૫ ॥

જે દુરાત્મા પાપી જીવો માંસ લક્ષણ કરવામાં દોષ નથી, એમ કહે છે તેઓએ શિકારી, ગીધ, નાર, વાઘ અને શિયાળીયાં પ્રમુખને પોતાના ગુરૂ બનાવ્યા છે. (કારણ કે તેમનું માંસલક્ષણ કરવાપણું જોઈને માંસલક્ષણ કરવા શીખ્યા છે, અર્થાત્ ઉત્તમ મનુષ્યોનો તે ખોરાક નથી, એટલે મનુષ્ય તરફથી તેમને ઉપદેશ મળેલો નથી.) ૨૫.

માંસ લક્ષણના સંબંધમાં મનુષ્યે માંસ શબ્દની કરેલી નિરૂક્તિ.

માં સ્ ભક્ષયિતાઽમુત્ર યસ્ય માંસમિહાદ્મ્યહમ્ ॥

एतन्मांसस्य मांसत्वे निरुक्तिं मनुरब्रवीत् ॥ ૨૬ ॥

જેનું માંસ હું આંહી ખાઉં છું, (સ) 'તે' (માં) 'મને' પરંભવમાં લક્ષણ કરશે. આ પ્રમાણે માંસ શબ્દની માંસ ખાનારના સંબંધમાં મનુષ્યે નિરૂક્તિ કહેલી છે. માંસના અક્ષરો અવળી રીતે વાંચવાથી (સમા) તે, મને લક્ષણ કરશે તેવો અર્થ થાય છે. ૨૬.

માંસલક્ષણથી આખળ ઉપર વધતા જતા દોષો.

માંસાસ્વાદનલુબ્ધસ્ય દેહિનં દેહિનં પ્રતિ ॥

हंतुं प्रवर्तते बुद्धिः शाकिन्या इव दुर्धियः ॥ ૨૭ ॥

માંસ આસ્વાદન કરવામાં લુબ્ધ થયેલાં માણસની શાકિનીની માફક દરેક પ્રાણિઓને હણવા માટે દુર્બુદ્ધિ થતી જાય છે. ૨૭.

યે ભક્ષયંતિ પિશિતં દિવ્યભોજ્યેષુ સત્સ્વપિ ॥

સુધારસં પરિત્યજ્ય મુંજતે તે હલાહલં ॥ ૨૮ ॥

જે માણસો સુંદર દિવ્ય ભોજનો વિદ્યમાન છે છતાં તેને મૂકીને માંસ ભક્ષણ કરે છે, તે અમૃતના રસનો ત્યાગ કરીને ઝેર પીયે છે. ૨૮.

ન ધર્મો નિર્દયસ્યાસ્તિ પલાદસ્ય ક્રુતો દયા ॥

પલ્લુબ્ધો ન તદ્વેત્તિ વિદ્યાદ્વોપદિશેઙ્ગ હિ ॥ ૨૯ ॥

નિર્દય માણસમાં ધર્મ હોય નહિ. તથા માંસ ભક્ષણ કરનારમાં દયા ક્યાંથી હોય ? દયા અને ધર્મને, માંસમાં લુબ્ધ થએલ જાણતો નથી, અથવા કદાચ જાણે તો પણ પોતે માંસ ભક્ષક હોવાથી તેની નિવૃત્તિ માટે બીજને ઉપદેશ આપે નહિ. ૨૯.

માંસ ખાનારની એક બીજી અજ્ઞતા.

કેચિન્માંસં મહામોહાદશ્રંતિ ન પરં સ્વયં ॥

દેવપિતૃતિથિભ્યોપિ કલ્પયંતિ યદુચિરે ॥ ૩૦ ॥

કેટલાએક માણસો પોતે માંસ ખાય છે એટલું નહિ પણ મહાન્ અજ્ઞાનથી દેવ, પિતૃ અને અતિથિઓને માટે પણ તે માંસ કહે છે, ૩૦

તેઓએ પોતાના શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

ક્રીત્વા સ્વયં વાપ્યુત્પાદ્ય પરોપહૃતમેવ વા ॥

દેવાન્ પિતૃન્ સમભ્યર્ચ્યં શ્વાદન્ માંસં ન દુષ્યતિ ॥ ૩૧ ॥

(કસાઈની દુકાન સિવાય બીજેથી) વેચાતુ લાવીને અથવા પોતે ઉત્પન્ન કરીને (માંગી લાવીને) અથવા બીજાએ આપેલા માંસ વડે કરી દેવોને પિતૃઓને પૂજીને તે માંસ પોતે ખાતાં ક્ષણિત થતો નથી. અર્થાત્ તેમ કરી ખાવામાં દોષ નથી. આ પ્રમાણે મનુ કહે છે. ૩૧.

વિવેચન—અફસોસ છે કે મનુષ્યોને માંસ ન ખાવાનું એક વખત બતાવી, દેવોની ભક્તિ કરી ફરીને ખાવાનું બતાવવામાં આવે છે. જ્યારે મનુષ્યોને માંસ ખાવું તે અનુચિત છે તો દેવોને તે કેવી રીતે ઉચિત ગણાયું ? અને આવા મંજમૂત્રોથી ભરેલા દુગ્ધનિય માંસને ખાનારા દેવો મનુષ્ય કરતાં કેટલા અધમ ગણી શકાય ? તથા તેવા દેવો મનુષ્યોને કેવી રીતે સહાયકારી થઈ શકે એ વિચારવા જેવું છે.

મંત્રથી સંસ્કૃત માંસ ખાવામાં અડચણ તથી એમ મનુ
કહે છે. આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

મંત્રસંસ્કૃતમપ્યદાદ્યવાસ્ત્વમપિ નો પલં ।

ભવેજીવિતનાશાય હાલાહલલ્લવોપિ હિ ॥ ૩૨ ॥

મંત્રથી સંસ્કાર કરાયેલું પણ માંસ એક જવના દાણા જેટલું
થોડું પણ ખાવું નહિ. કેમકે એક જેરનો લેશ પણ જીવિતવ્યના
નાશને માટે થાય છે. (તેમ થોડું પણ માંસ દુર્ગતિ આપનાર છે.) ૩૨.

ઉપસંહાર કરે છે.

સઘઃ સંમૂર્છિતાનંતજંતુસંતાનદૂષિતં ।

નરકાધ્વનિ પાથેયં કોઽશ્નોયાત્ પિશિતં સુધોઃ ॥ ૩૩ ॥

પ્રાણીઓને માર્યા બાદ તત્કાળ ઉત્પન્ન થતા અનંત જંતુઓના
સમૂહથી દૂષિત થયેલું અને નરકના માર્ગમાં પાથેય તુલ્ય માંસનું કયો
બુદ્ધિમાન માણસ લક્ષણ કરે ? અર્થાત્ ન કરે. ૩૩.

માખણ ખાવાના દોષો ખતાવે છે.

અંતર્મૂર્છાત્પરતઃ સુસૂક્ષ્મા જંતુરાશયઃ ।

યત્ર મૂર્છિતિ તન્નાદ્યં નવનીતં વિવેકિભિઃ ॥ ૩૪ ॥

છાશમાંથી બહાર કાઢ્યા પછી અંતર્મૂર્છિત થયે તેમાં ઘણા
સૂક્ષ્મ જંતુના સમૂહો પેદા થાય છે. માટે વિવેકી પુરૂષોએ તે મા-
ખણ ન ખાવું. ૩૪.

एकस्यापि हि जीवस्य हिंसने किमर्थं भवेत् ।

જંતુજાતમયં તત્કો નવનીતં નિષેવતે ॥ ૩૫ ॥

એક પણ જીવને મારવામાં અત્યંત આય છે, તો જંતુઓના
સમુદાયથી ભરપુર આ માખણનું કોણ કાઢ્યો માણસ લક્ષણ કરે ?
અર્થાત્ દયાળુ માણસ લક્ષણ ન કરે. ૩૫.

મધ ખાવાના દોષો ખતાવે છે.

अनेक जंतु संघात निघातनः समुद्भवः ।

જુગુપ્સનાયં લાલાવત્ કઃ સ્વાદયતિ માસિકં ॥ ૩૬ ॥

અનેક જંતુઓના સમુદાયનો નાશ થવાથી પેદા થએલું અને જીવનસનીય લાભવાળું મધનું આસ્વાદન (ભક્ષણ) કેળવું કરે? અર્થાત્ ન કરવું જોઈએ. ૩૬.

મધ ખાવામાં વધારે પાપ બતાવે છે:

મક્ષયન્ માસિકંશુદ્રજંતુલક્ષયોદ્ભવં ।

સ્ત્રોકજંતુનિહંતૃભ્યઃ સૌનિકેભ્યોતિરિચ્યતે ॥ ૩૭ ॥

લાખો નાના જંતુઓના ક્ષયથી પેદા થએલું મધ તેને ખાવાવાળો થોડા જીવોને મારવાવાળા ચ કાળથી (જીવો મારવાની સખ્યાની અપેક્ષાએ) પણ વધી જાય છે. ૩૭.

एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीयमक्षिकाः ।

यद्वમંति मधुच्छिष्टं तदશ्रमंति न धार्मिकाः ॥ ૩૮ ॥

अप्यौषधकृतेजग्धंમધુશ્વન્નનિબંધનम् ।

મક્ષિતઃ પ્રાણનાશાય કાલકૂટકણોપિ હિ ॥ ૩૯ ॥

મધુનોપિહિમાધુર્યમવોધૈરહોચ્યતે ।

આસાદ્યંતે યદાસ્વાદાચ્ચિરંનરકવેદનાઃ ॥ ૪૦ ॥

એક એક પુષ્પની અદરથી માખીઓ રસ પીધને બીજે ઠેકાણે તે રસને વમે છે, તેથી પેદા થએલું તે મધ કહેવાય છે. આલું કિચ્છિષ્ટ (એકું) મધ ધાર્મિક પુરૂષો ખાતા નથી કેટલાએક મનુષ્યો મધનો ત્યાગ કરે છે પણ ઔષધને માટે તે મધ ખાય છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ઔષધને માટે ખાધેલું મધ પણ નરકનું કારણ છે. કેમકે કાળકૂટ ઝેરનો કણીયો પણ ખાધો હોય તો તે પ્રાણના નાશને માટે થાય છે.

કેટલાએક અજ્ઞાની જીવો કહે છે કે મધમાં પણ મીઠાશ રહેલી છે. પણ જેનો આસ્વાદ કરવાથી ઘણા વખત સુધી નરકની વેદના ભોગવવી પડે તેને તાત્ત્વિક મીઠાશ કેમ કહેવાય? જેનું પરિણામ દુઃખદાયી આવે તેમાં મીઠાશ હોય તોપણ તે મીઠાશ ન કહેવાય, માટે મધનો વિવેકી પુરૂષોએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૩૮.-૩૯.-૪૦.

આ અપવિત્ર મધને પવિત્ર માની કેટલાએક દેવસ્થાનમાં
તેનો ઉપયોગ કરે છે તેને કહે છે.

મક્ષિકામુખનિષ્ઠયૂતં જંતુઘાતોદ્ભવં મધુ ।

અહો પવિત્રં મન્વાના દેવસ્નાને પ્રયુજતે ॥ ૪૧ ॥

અહો ! મહાન્ અફસોસ કરવા જેવું છે કે અનેક જંતુના
ઘાતથી પેદા થએલું માખીઓના મુખનું મધુ, તેને પવિત્ર માનીને
દેવને સ્નાન કરવા માટે વાપરે છે. (અર્થાત્ તે અપવિત્ર મધને
દેવસ્નાન માટે ન વાપરવું જોઈએ.) ૪૧.

પાંચે પ્રકારના ઊંખરા પ્રમુખના ફળોનો ત્યાગ
કરવાનું કહે છે.

ઉદુવરવટપ્લક્ષ કાકોદુંવરશાંખિનાં ।

પિષ્પલસ્ય ચ નાશ્વીયાત્ફલં કૃમિકુલાકુલં ॥ ૪૨ ॥

અપ્રાપ્તુવન્નન્યમક્ષ્યમપિ ક્ષામો બુધુક્ષયા ।

ન મક્ષ્યતિ પુણ્યાત્મા પંચોદુંવરજં ફલં ॥ ૪૩ ॥

કૃમિઓના સમૂહથી ભરપુર ઊંખરાનાં, વડનાં, પીપરનાં, કા-
કોદુંબરનાં તથા પીંપળાનાં વૃક્ષોનાં ફળો ખાવાં ન જોઈએ. ખીજું
ખાવાનું ન મળતું હોય અને ભૂખથી ઉદર ખાલી હોય, છતાં
પણ પુણ્યાત્મા ઉત્તમ મનુષ્યો ઊંખરાદિ પાંચે પ્રકારનાં અલક્ષ્ય
ફળો ખાતા નથી. ૪૨-૪૩.

અનંતકાયનો ત્યાગ કહે છે.

આર્દ્રઃ કંદઃ સમગ્રોપિ સર્વઃ કિશલયોપિ ચ ।

સ્નુહી લવણવૃક્ષત્વક્ કુમારી ગિરિકર્ણિકા ॥ ૪૪ ॥

શતાવરી વિરુદ્ધાનિ ગઙ્ગુચી કોમલામ્લિકા ।

પલ્લયંકોમૃતવલ્લી ચ વલ્લઃ શૂકરસંજ્ઞિતઃ ॥ ૪૫ ॥

અનંતકાયાઃ સૂત્રોક્તા અપરેપિ કૃપાપરૈઃ ।

મિથ્યાદશામવિજ્ઞાતા વર્જનીયા પ્રયત્નતઃ ॥ ૪૬ ॥

સર્વ જાતનાં લીલાં કંદમૂળ, સર્વ જાતનાં ઊગતાં કુપલીયાં,
સ્નુહી (ચીર), લવણ વૃક્ષની છાલ, કુમાર પાકું, ગિરિકર્ણિકા, શતાવરી,

દ્વિદલવાળાં અંકુરા કુટેલ ધાન્ય, ગડુચી, કુણી આંબલી, પદ્યંક
—શાક વિશેષ, અમૃતવહ્ની વેલ વિશેષ, શુકર જાતના વાલ, આ સર્વ
આર્ય દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે, બીજા પણ મ્લેચ્છ દેશમાં પ્રસિદ્ધ સૂત્રોક્ત
અનંતકાયો જીવદયામાં તત્પર મનુષ્યોએ પ્રયત્નપૂર્વકે ત્યાગ કરવા.
આ અનંત કાયો મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ જાણેલાં નથી (કેમકે તેઓ વન-
સ્પતિમાં પણ જીવ માનતા નથી. અત્યારની નવીન શોધથી હવે
વનસ્પતિમાં જીવ છે તે માનવું પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે.) ૪૪-૪૫-૪૬.

અજાણ્યાં ફળ ન ખાવા વિષે.

स्वयं परेण वा ज्ञातं फलमद्याद्विशारदः ।

निषेधे विषफले वा मामूदस्य प्रवर्तनम् ॥ ૪૭ ॥

અજાણ્યાં ફળો કે જેનું નામ આ સ્વરૂપ પોતે આ બીજા જાણતા ન
હોય તે ન ખાવા જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી કદાચ નિષેધ કરેલાં
ફળમાં અથવા વિષ વૃક્ષના ફળો ખાવામાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, માટે વિદ્વા-
નોએ પોતે અથવા બીજાએ જાણીતાં ફળો હોય તે ખાવાં જોઈએ. ૪૭.

રાત્રિભોજન નિષેધ.

अन्नं प्रेतपिशाचाद्यैः संवरद्भिर्निरंकुशैः ।

उच्छिष्टं क्रियते यत्र तत्र नाद्यादिनात्यये ॥ ૪૮ ॥

રાત્રિ વખતે નિરકુશપણે વિચરતા પ્રેત પિશાચાદિકો અન્નને
એકું કરે છે, માટે સૂર્યાસ્ત થવા પછી ભોજન ન કરવું. ૪૮.

घोरांघकाररुद्धाक्षैः पतंतो तत्र जंतवः ।

नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते तत्र भुंजीत को निशि ॥ ૪૯ ॥

ઘોર અઘકારથી નેત્રની શક્તિ રૂઢાઈ જવાવાળાં મનુષ્યો જે
ભોજનની અદર પડતાં જંતુઓને જોઈ શકતાં નથી તે રાત્રિ વિષે
કોણ લક્ષણ કરે. ૪૯.

રાત્રિભોજનથી થતા દોષો.

मेघां पिपीलिका हन्ति यूकां कुर्याज्जलोदरम् ।

कुरुते मक्षिका वांति कुष्ठं रोगं च कोलिकः ॥ ૫૦ ॥

કંઠકો દારુલ્લંબં ચ વિતનોતિ ગલવ્યયાં ।

વ્યંજનાંતર્નિપતિતસ્તાલુ વિધ્યતિ દૃશ્વિકઃ ॥ ૫૧ ॥

વિલગ્નશ્ચ ગલે વાલુઃ સ્વરભંગાય જાયતે ।

ઇત્યાદયો દૃષ્ટદોષાઃ સર્વેષાં નિશિ ભોજને ॥ ૫૨ ॥

લોજનમાં જે કીડી ખાવામાં આવી જાય તો બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, માખી વમન કરાવે છે, કરોળીઆથી કોઢનો રોગ થાય છે, કાંટો અગર લાકડાની કરચ ગળામાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. શાકની અંદર વીંછીના આકારની વનસ્પતિ થાય છે તેની અંદર જે વીંછી. આવી જાય તો તાળવું વીંધી નાખે છે અને જે ગળામાં વાળ રહી જાય તો સ્વરનો ભંગ થાય છે, આ સર્વ દોષો રાત્રિ લોજનમાં દેખાય છે. ૫૦-૫૧-૫૨.

નાપ્રેક્ષ્ય સૂક્ષ્મજંતૂનિ નિશ્યદ્યાત્પ્રાશુકાન્યપિ ।

અપ્યુદ્યત્કેવલજ્ઞાનૈર્નાદૃતં યન્નિશાશનમ્ ॥ ૫૩ ॥

રાત્રે નાનાં જંતુઓ જેઈ શકાતાં નથી, માટે પ્રાશુકે (મોઢક પ્રમુખ) પણ ન ખાવા, કેમકે પ્રગટ કેવળજ્ઞાનીઓએ પણ તેવું રાત્રિલોજન કરવું સ્વીકાર્યું નથી. ૫૩.

ધર્મવિઘ્નૈવ ધુંજીત કદાચન દિનાત્યયે ।

વાહ્યા અપિ નિશામોજ્યં ચદમોજ્યં પ્રચક્ષતે ॥ ૫૪ ॥

ધર્મના જાણકાર મનુષ્યે દિવસ અસ્ત થયા પછી કોઈ વખત ખાવું નહિ. જૈની સિવાયના ખીજ દર્શનકારો પણ રાત્રિ લોજનને અલોજન તરીકે કહે છે. ૫૪.

અન્ય દર્શનકારો પોતાનાં ગ્રંથોમાં લખે છે કે—

ત્રયીતૈજોમયો માનુરિતિ વેદવિદો વિદુઃ ।

તત્કરૈઃ પૂતમલિલં શુભં કર્મ સમાચરેત્ ॥ ૫૫ ॥

નૈવાહુતિર્ન.ચ.સ્નાનં ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનમ્ ।

દાનં વા વિહિતં રાત્રૌ ભોજનં તુ વિશેષતઃ ॥ ૫૬ ॥

વેદના જાણકારો સૂર્યને ત્રણ તેજોમય (ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ) એ ત્રણ વેદોનું તેજ સૂર્યમાં સંકર્મે છે માટે તેને ત્રિતે-

ભોજન) કહે છે. તેનાં કિસ્મોએ કરી પવિત્ર થયેલાં સર્વે મુલ
કાર્ય સમાચરવાં રાત્રે આરુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવતાર્ચન અને દાન
એ ન કરવાં તથા ભોજન તો વિશેષ પ્રકારે ન કરવું. ૫૫-૫૬.

કેટલાએક નક્ત ભોજન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહે છે અને
તે રાત્રે થઇ શકે તેમ કહેનારને નક્ત ભોજનનો
ખરો અર્થ ખતાવે છે.

દિવસસ્યાષ્ટમે ભાગે મંદીભૂતે દિવાકરે ।

નક્તં વદ્ધિ વિજાનીયાન્ન નક્તં નિશિ ભોજનમ્ ॥ ૫૭ ॥

દિવસનો આઠમો ભાગ દે ને અવસરે સૂર્યનું તેજ મંદ
થાય છે તે વખતે ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન બાણવું. પણ રાત્રિ
ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન ન કહેવાય. ૫૭.

અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાં રાત્રિભોજન નિષેધ.

દેવેન્તુ શુક્તં પૂર્વાહ્ને મધ્યાહ્ને ઋષિભિસ્તથા ।

અપરાહ્ને તુ પિતૃભિઃ સાયાહ્ને દૈત્યદાનૈઃ ॥ ૫૮ ॥

સંધ્યાયાં ચક્ષરક્ષોભિઃ સદા શુક્તં કુલોદ્વહ ।

સર્વેલાં વ્યતિક્રમ્ય રાત્રી શુક્તમ્ભોજનમ્ ॥ ૫૯ ॥ યુગ્મં.

હુ યુધિષ્ઠર ! નિરાંતર દેવોએ દિવસના પહેલા ૯ ભાગમાં ભોજન
કરેલું છે. મધ્યાહ્ને રૂપિઓએ, ત્રીજા પહોરે પિતૃઓએ, સાંજે દૈત્ય
તથા દાનવોએ અને સંધ્યા વેળાએ ચક્ષ તથા રાક્ષસોએ ભોજન ક-
રેલું છે. આ સર્વ દેવાદિકની ભોજન વેળાઓ ઓળંગીને ને રાત્રિ
ભોજન કરવું તે અભોજન છે. અર્થાત્ તે ખરાબ ભોજન છે. ૫૮-૫૯

આયુર્વેદ પ્રમાણે રાત્રિભોજન નિષેધ.

દૃઢાભિપદ્મસંકોચશ્ચંદ્રોચિરપાયતઃ ।

અતો નક્તં ન ભોક્તવ્યં સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ ॥ ૬૦ ॥

સૂર્ય અસ્ત થવા પછી હૃદયકમળ અને નાભિકમળ સંકોચાઇ
જાય છે તેથી તથા સૂક્ષ્મ જીવાનું પણ લક્ષણ થઇ જાય છે માટે
રાત્રે ભોજન ન કરવું ૬૦.

અન્ય દર્શનનો સંવાદ જણાવ્યા બાદ આચાર્ય સ્વદર્શનથી સમર્થન કરે છે.

સંસજ્જીવસંઘાતં શુંજાના નિશિં ભોજનં ।

રાક્ષસેભ્યો વિશિષ્યંતે મૂઢાત્માનઃ કયં નુ તે ॥ ૬૧ ॥

જે લોજનમાં અનેક જીવો એકઠા મળ્યા છે તેવા રાત્રિલોજનને ખાનારા મૂઢ જીવોને રાક્ષસોથી જુદા કેમ પાડી શકાય ? અર્થાત્ રાક્ષસોથી તેમાં વિશેષતા કંઈ નથી. ૬૧.

વાસરે ચ રજન્યાં ચ યઃ સ્વાદન્નેવ તિષ્ઠતિ ।

શૃંગપુચ્છપરિમૃદ્ધઃ સ્પર્શં સ પશુરેવહિ ॥ ૬૨ ॥

દિવસે અને રાત્રે જે માણસ ખાતોજ રહે છે તે શિંગડાં અને પુંછડા વિનાનો પ્રગટ રીતે પશુજ છે. ૬૨.

અહોમુલ્કેઽવસાને ચ યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજન્ ।

નિશાભોજનદોષજ્ઞોઽશ્નાત્યસા પુણ્યભાજનમ્ ॥ ૬૩ ॥

જે રાત્રિલોજનના દોષનો જાણ માણસ દિવસની આદિની અને દિવસના અતની બંને ઘડી મુકીને લોજન કરે છે તે પુણ્યનું લાજન થાય છે. ૬૩.

દિવસે લોજન કરે છે, છતાં પરચખાણુ ન હોય તો લાભ નથી મળતો તે કહે છે.

અકૃત્વા નિયમં દોષાભોજનાદિનમોજ્યપિ ।

ફલં ભજેન્ન નિર્વ્યાજં ન વૃદ્ધિર્ભાષિતં વિના ॥ ૬૪ ॥

દિવસે લોજન કરે છે છતાં પણ રાત્રિલોજન ત્યાગનો નિયમ ન કરેલો હોવાથી (પરચખાણુના) કારણ સિવાય ક્ષણ મળતું નથી. લોકમાં પણ એ ન્યાય છે કે વ્યાજની બાંલી કર્યા સિવાય મુકેલી થાપણું વ્યાજ મળતું નથી. ૬૪.

યે વાસરં પરિત્યજ્ય રજન્યામેવ શુંજતે ।

તે પરિત્યજ્ય માણિક્યં કાચમાદદતે જઢાઃ ॥ ૬૫ ॥

વાસરે સતિ યે શ્રેયસ્કામ્યયા નિશિ શુંજતે ।

તે વપંત્યુષરે ક્ષેત્રે શાલીન્ સત્યપિ પલ્વલે ॥ ૬૬ ॥

ને મનુષ્યો દિવસને મુદ્રીને રાત્રિમાંજ ભોજન કરે છે તે જડ મનુષ્યો માણેકનો ત્યાગ કરીને કાચ ચડણ કરે છે. દિવસ વિદ્યમાન છે, છતાં ને કલ્યાણની ઈચ્છાએ રાત્રે ભોજન કરે છે, તે મીઠા પાણીના ક્યારા ભરેલા છે છતાં પણ ખારી જમીનવાળા ક્ષેત્રમાં ડાંગર પાવે છે તેના સરખું કરે છે. ૬૫-૬૬.

રાત્રિભોજનનું ફળ.

उलूककाकमार्जारं गृध्रशंवरशूकराः ।

अद्विष्टश्चिकगोधाश्च जायंते रात्रिभोजनात् ॥ ૬૭ ॥

રાત્રિભોજન કરવાથી મનુષ્યો ઘુવડ, કાગડા, ણિલાડી, ગીધ, સાળર, ભુડ, સર્પ, વીછી અને ગોધા પ્રમુખપણે ઉત્પન્ન થાય છે.-૬૭.

રાત્રિભોજન દોષની દ્રષ્ટાંતથી મહત્વતા કહે છે.

अयुतेष्वन्यश्चपथाननादृत्यैवलक्ष्मणः ।

निशाभोजनश्चपथंकारितोवनमालया ॥ ૬૮ ॥

ખીજા સોગનનો અનાદર કરીને વનમાલાએ લક્ષ્મણને રાત્રિ-ભોજનના સોગન કરાવ્યા હતા એમ રામાયણ પ્રમુખમાં સંભળાય છે (કહેયું છે.) ૬૮.

અનુભવસિદ્ધ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાના ફાયદા.

કરોતિ ધન્યો વિરતિં યઃ સદા નિશિભोजनाત્ ।

સોડર્થ પુરુષાયુષ્કસ્ય સ્યાદવશ્યમુપોષિતઃ ॥ ૬૯ ॥

રજનીભોજનત્યાગે યે ગુણાઃ પરિતોઽપિ તાન્ ।

ન સર્વજ્ઞાદતે કશ્ચિદપરો વક્તુમીશ્વરઃ ॥ ૭૦ ॥

ને માણસ નિરંતર રાત્રિભોજનથી વિરતિ કરે છે તેને ધન્ય છે. માણસનું અરધુ આયુષ્ય અવશ્ય ઉપવાસમા વ્યતીત થાય છે, (કેમકે આઠ પ્રહરના અઢોરાત્રમા ચાર પ્રહરનો તેને ઉપવાસ થયો, તેથી જ્યારથી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથી અરધુ આયુષ્ય ઉપવાસમાં વ્યતીત થયું એમ કહી શકાય.) રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવામાં ને ગુણો રહેલા છે તે સર્વ કહેવાને સર્વજ્ઞ સિવાય ખીજો કોઈ સમર્થ નથી. ૬૯-૭૦.

કાચા ગોરસ સાથે દ્વિદલ ત્યાગ કરવા વિષે.

આમગોરસસંપૃક્ત દ્વિદલાદિપુજંતવઃ ।

દૃષ્ટાઃ કેવલિભિઃ સૂક્ષ્માસ્તસ્માત્તાનિ વિવર્જયેત્ ॥ ૭૧ ॥

કાચા દહીં, દુધ અને છાશ રૂપ ગોરસની સાથે દ્વિદલ મગ, મઠ, અડદ, અણા, વાલ, તુવર વિગેરે કઠોળનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ જ તુચ્છો કેવળજ્ઞાનીઓએ દેખ્યા છે. માટે તે ગોરસ અને કઠોળના સંયોગવાળી વસ્તુ ખાવાનો ત્યાગ કરવો.—૭૧.

બીજા ગુણવ્રતનો ઉપસંહાર.

જંતુમિશ્રં ફલં પુષ્પં પત્રં ચાન્યદપિ ત્યજેત્ ।

સંધાનમપિ સંસક્તં જિનધર્મપરાયણઃ ॥ ૭૨ ॥

ત્રસ જીવોની મિશ્રતાવાળાં ફળ, ફુલ, પાંદડાં અને બીજાં પણ તેવાંજ જીવમિશ્રિત ખોર. અથાણાં વિગેરેનો જૈનધર્મપરાયણ શ્રાવકોએ ત્યાગ કરવો ૭૨

એ કહેવે કરી બીજું ગુણવ્રત સમાપ્ત થયું.

ત્રીજું અનર્થદંડ વિરમણ નમનું ગુણવ્રત એટલે

ગૃહસ્થનું આઠમું વ્રત કહે છે.

આર્ત્તરૌદ્રમપધ્યાનં પાપકર્મોપદેશિતા ।

હિંસોપકારિદાનં ચ પ્રમાદાચરણં તથા ॥ ૭૩ ॥

શરીરાઘર્થદંડસ્ય પ્રતિપક્ષતયા સ્થિતઃ ।

યોઽનર્થદંડસ્તત્યાગસ્તૃતીયં તુ ગુણવ્રતમ્ ॥ ૭૪ ॥

આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનરૂપ ખરાબ ધ્યાન, પાપ કર્મનો ઉપદેશ આપવો, જેનાથી હિંસા થાય તેવાં ઉપકરણો બીજાને આપવાં, અને પ્રમાદ આચરણ આ ચાર, શરીરાદિકના અર્થે થાય તે અર્થ દંડ. તેના અતિ-પક્ષીપણે (અર્થાત્ પોતાના શરીરાદિકના પ્રયોજન સિવાય) જે કાંઈ વગર ફેગટનું કરવામાં આવે તે અનર્થદંડ. એવા ચાર પ્રકારના અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થોનું ત્રીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. ૭૩-૭૪.

તે ચારમાં પ્રથમ દુર્ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

વૈરિઘાતો નરેદ્રત્વં પુરઘાતામિદીપને ।

સ્વેચરત્વાદ્યપધ્યાનં મુહૂર્ત્તપરતસ્ત્યજેત્ ॥ ૭૫ ॥

વૈરીનો ઘાત કરે, હું રાજા થાઉં, શહેર નાશ કરું, અગ્નિ સળગાવી મુકું, યા આકાશમાં ઉડવાની વિદ્યા મળે તો આકાશમાં ઉડું, અથવા વિદ્યાધર થાઉં તો ઠીક, વિગેરે ખરાબ ધ્યાનો (કદાચ આવી જાય તો પણ) એક મુહુર્ત્તવાર તેને ટકાવા ન દેવાં, અર્થાત્ તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરવો. ૭૫.

પાપોપદેશ—બીજો ભેદ.

વૃષભાન્ દમય ક્ષેત્રં કૃષ પંઢય વાજિનઃ ।

દાક્ષિણ્યાવિષયે પાપોપદેશોઽયં ન યુજ્યતે ॥ ૭૬ ॥

બળદોને દમન કરો, ક્ષેત્ર ખેડો, ઘોડાઓને પંઢ (નપુંસક) કરો, વિગેરે જ્યાં પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈ, વિગેરે સિવાયના બીજા માણસોમાં દાક્ષિણતા ન પહોંચે તેમ હોય ત્યાં આવો પાપનો ઉપદેશ આપવો ન જોઈએ. ૬૭

વિવેચન—પોતાના કુટુંબમાં જ્યાં દાક્ષિણતા પહોંચતી હોય અને પોતાની આજીવિકા વિગેરે સાધનો ન ચાલતાં હોય તથા કુટુંબમાં આગેવાન તરીકે હોવાથી તેવે ઠેકાણે સલાહ કે ઉપદેશ આપ્યા સિવાય ચાલતું ન હોય તેવા ઠેકાણાઓને મુકી વગર પ્રયોજને બુદ્ધિનું ડહાપણ વાપરવા યા લોકોમાં સારા થવા માટે આવા પાપોપદેશો વ્રતધારી ગૃહસ્થીઓએ ન આપવા; તેજ તેનું આ આઠમું વ્રત બન્યું રહે છે. ૭૬.

હિંસક ઉપકરણો ન આપવાં—ત્રીજો ભેદ.

યંત્રલાંગલશસ્ત્રાગ્નિ મુશ્લોદૂલ્લાદિક્રમ ।

દાક્ષિણ્યાવિષયે હિંસં નાર્પયેત્ કરુણાપરઃ ॥ ૭૭ ॥

કરૂણામાં તત્પર શ્રાવકોએ જ્યાં ઉપર જણાવેલ રીતે દાક્ષિણતા ન પહોંચતી હોય ત્યાં યંત્ર, હુળ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, સાંબેલું, અને ઘંટી, ખાડણીઓ વિગેરે હિંસા થાય તેવાં ઉપકરણો ન આપવાં. ૭૭.

પ્રમાદાચરણ...ચોથો ભેદ.

કુતૂહલાદ્ ગીતનૃત્યનાટકાદિનિરોક્ષણમ્ ।

કામશાસ્ત્રપ્રસક્તિશ્ચ દ્યૂતમઘ્યાદિસેવનમ્ ॥ ૭૮ ॥

જલક્રીડાંદોલનાદિ વિનોદો જંતુયોધનમ્ ।

રિપોઃ સુતાદિના વૈરં મક્ત્ત્વીદેશરાદ્કથાઃ ॥ ૭૯ ॥

રોગમાર્ગશ્રમૌ મુક્ત્વા સ્વાપશ્ચ સકલાં નિશાં ।

एवमादि परिहरेत् प्रमादाचरणं सुधीः ॥ ૮૦ ॥

કુતૂહલથી ગીત, નાચ અને નાટકાદિ જોવાં, કામશાસ્ત્રમા આસક્તિ રાખવી, જુગાર તથા મદિરાદિ સેવન કરવું, જળમાં ક્રીડા કરવી, હિંચોળા પ્રમુખ વિનોદ કરવો, આપસમા જનાવરોનાં યુદ્ધ કરાવવાં, શત્રુના પુત્રાદિક ઉપર વૈર વાળવું, લોજનની, સ્ત્રીની, દેશની તથા રાજ્યની કથા કરવી, અને રોગ થા રસ્તાના પરિશ્રમ સિવાય આખી રાત્રિ સુઈ રહેવું, એ આદિ પ્રમાદનાં આચરણોનો ખુદ્ધિમાનોએ ત્યાગ કરવો. ૭૮-૭૯-૮૦.

વિલાસહાસનિષ્ઠયૂત નિદ્રાકલહદુઃકથાઃ ।

जिनेन्द्रभवनस्यांतराहारं च चतुर्विधम् ॥ ૮૧ ॥

તેમજ જીનેશ્વરના મદિરની અંદર વિલાસ હાસ્ય, થુકવું, નિદ્રા, કલેશ, ખરાબ કથા અને ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો. ૮૧.

આ કહેવાથી ત્રીજું ગુણવ્રત સમાપ્ત થયું. (હવે ચાર શિક્ષા-વ્રતો બતાવે છે.)

નવમું સામાયિક વ્રત.

સામાયિક એટલે શું ?

त्यक्तार्त्तैરોद्‌રध्यानस्य त्यक्तसावध्यकर्मणः ।

मुहूर्त्तं समता या तां विदुः सामायिकं व्रतं ॥ ૮૨ ॥

આર્ત્તરોદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી તથા સાવધ (સપાપ) કર્મનો ત્યાગ કરી એક મુહૂર્ત્ત પર્યંત જે સમભાવમાં રહેવું તેને સામાયિક

વિવેચન—સમ-આય. સમપરિણામે એટલે રાગદ્વેષની ગોણ-તાવાળી સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં જે ‘આય’ જ્ઞાનાદિકના લાભ થાય ત્યાં કર્મની નિર્જરા થાય તેને સામાયિક કહે છે. આ સામાયિકમાં બહુધા બોલવા ‘આલવાનું’ બંધ કરવાનું છે અને તેના બે ઘડી જેટલા વખતમાં ધર્મ ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહેવાનું છે. પરિણામની વિશુદ્ધિ વિશેષ રાખવાની છે અને ગૃહકાર્ય સંબંધી કોઈપણ વિચાર લાવવાનો નથી. કેવળ ધર્મધ્યાનમાં સ્વાધ્યાયમાં કે ધર્મશ્રવણમાં તેટલો વખત વ્યતીત કરવાનો છે. આવી સામાયિકની સ્થિતિમાં તેટલો વખત ગૃહસ્થ સાધુઓના સરખો કહી શકાય છે. આવા સામાયિકો કર્મનિર્જરાનાં પરમ કારણ છે. માટે આર્ત્તરોદ્ર ખરાબ ધ્યાનો બીલકુલ ન આવે તેવી રીતે સાવધ રહી તથા મનથી, વચનથી, અને શરીરથી કાંઈ પાપકારી પ્રવૃત્તિ ન થાય તેને માટે સાવચેત રહી આ સામાયિક જેટલીવાર બની શકે તેટલીવાર કરવું.

સામાયિકમાં કર્મનિર્જરા.

સામાયિકવ્રતસ્થસ્ય ગૃહિણોપિ સ્થિરાત્મનઃ ।

ચંદ્રાવતંસકસ્યેવ ક્ષીયતે કર્મસંચિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

સામાયિક વ્રતમાં રહેલા સ્થિર પરિણામવાળા ગૃહસ્થોને પણ ચંદ્રાવત સક રાત્રની માફક સચ્ચ કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે ૮૩.

વિવેચન—સાંકેતપુર નામના નગરમાં ધર્મપરાયણ ચંદ્રાવત-સક રાત્ર રાત્ર્ય કરતો હતો. સદ્ગુણના સંયોગે તત્ત્વનો નિર્ણય કરી આત્મોદ્ધાર માટે શક્યતઃ ગૃહસ્થધર્મ તેણે સ્વીકાર્યો હતો. “ખરેખર તેજ યુદ્ધિ કહી શકાય છે કે જેનાથી આત્મોદ્ધાર થાય અને તેજ દેહનું સાર્થકપણ છે, કે જેનાથી ધર્મસાધનમાં પ્રવૃત્તિ કરાય છે. બાકી તો પશુઓમાં કે મનુષ્યોમાં બીજો શું તક્ષવત છે ? કાંઈ નહિ.” એક દિવસે આ મહારાજ રાત્રિના વખતમાં એક બાળુ સામાયિક લઈ ધર્મધ્યાનમાં લીન થયો હતો. તેણે એવો અભિગ્રહ રાખ્યો હતો કે આ બાળુના લાગ ઉપર જે દિપક બળે છે તે જ્યાંસુધી ધુઆઈ નહિ જાય ત્યાંસુધી મારે ધર્મધ્યાન કરવું. પોતે પહેલાં નિર્ણય કર્યો હતો કે એક પ્રહરથી વધારે તે દીપક આલશે નહિ. રાત્ર

ધ્યાનમાં હોતો તેટલામાં દાસી ત્યાં આવી. રાજાને ધ્યાનમગ્ન જોઈ તે ઘણી ખુશી થઈ. અહા ! રાજ્યનાં આવાં સ્વતંત્ર સુખો વિદ્યમાન છે, છતાં પણ આ અમારા મહારાજાનો ધર્મપ્રત્યે કેટલો દૃઢ પ્રેમ છે ? ખરેખર, એજ તેમની સફળતિની અને મહાપુરુષતાની નિશાની છે. દુનિયાના પામર જીવો સહેજસાજ ધનની પ્રાપ્તિ થઈ કે જાણે કોઈ વખત ન મળેલી અપૂર્વ વસ્તુ હોય તેમ તે ધનને વળગી રહે છે અને ખોટી રીતે દુરુપયોગ કરે છે, ત્યારે આ અમારા મહારાજા ધનનો તો શું પણ દેહનો પણ સદુપયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે રાજાની પ્રશંસા કરી રાજાને કોઈ વિધન ન આવે તે માટે તેણે દીવામાં વધારે તેલ પૂર્યું. ધર્મધ્યાન કરતાં જો પ્રહર થઈ ગયા. રાજા હજી ઉઠ્યા નથી તે જાણી ફરી દાસી ત્યાં આવી અને દીવાને અંખો થયો જાણી વળી એક પ્રહર પહોંચે તેટલું તેલ પૂર્યું, રાજાનું શરીર સુકુમાર હોવાથી થાકી ગયું. સફલાવથી પણ દાસીએ રાજાના શરીરને બાધાનું કારણ મેળવ્યું. આ ધર્મિષ્ઠ રાજાએ પણ પોતાનો અભિગ્રહ સાંગોપાંગ પાળવા માટે દૃઢ થઈ પ્રયત્ન શરૂજ રાખ્યો. ત્રણ પ્રહર પૂરા થયા બાદ ફરી દાસી ત્યાં આવી. રાજાના ધર્મધ્યાનથી દાસી હર્ષદેવી જેવી થઈ ગઈ. વાર-વાર અનુમોદન કરતાં તાણીએ દીવામાં વધારે તેલ પૂર્યું.

આ બાબુ અદ્રાવત સકે રાજા વિશેષ થાકી ગયો હતો. તેનું શરીર હવે ટકી ન શક્યું, દાયોત્સર્ગ સુદ્રામાં ઉભા ઉભાં રાજાને ચોથો પ્રહર થયો હતો. આવો લાંબો નિરતરનો અભ્યાસ ન હોવાથી રાજાનું શરીર તુટવા લાગ્યું. છતાં ધર્મધ્યાનની સંતતિ તો વધતીજ હતી. ચોથા પ્રહરને અંતે દીપક યુગાવાની સાથે રાજા પણ આ દેહથી યુગાઈ ગયો. તેનો આત્મા આ પરિષદ સહન ન કરી શકનારા દેહને મૂકી બીજા ઉત્તમ દેહમાં આલેયો ગયો. ધ્યાનની પરાકાષ્ટા ન હોવાથી તેમજ કર્મો હજી બાકી હોવાથી તે રાજા સ્વર્ગમાં ગયો અને ત્યાંથી માનવ લવમાં આવી કર્મ અપાવી મોક્ષે ગયો. આવી રીતે સામાયિક કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય તથા સફળ-ત્યાદિ પણ મળે છે, માટે ગૃહસ્થોએ કર્મ અપાવવા નિરિત્તે સાયચિક નિરતર કરવું જોઈએ. એ કહેવે 'રી ગૃહસ્થોનું સામાયિક વ્રત કહેવાયું. હવે બીજું શિક્ષા વ્રત દેશાવકાશિક કહે છે.

ગૃહસ્થોનું દશમું વ્રત.

દિગ્વ્રતે પરિમાણં ચત્તસ્યાસંક્ષેપણં પુનઃ ।

દિને રાત્રૌ ચ દેશાવકાશિવ્રતમુચ્યતે ॥ ૮૪ ॥

છઠ્ઠા દિગ્વ્રતમાં જે પરિમાણુ જવા આવવાનું રાખવામાં આવ્યું છે તેનો દિવસે તથા રાત્રે સંક્ષેપ કરવો તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. ૮૪.

વિવેચન—છઠ્ઠા દિશા પરિમાણુ વ્રતમાં અમુક શહેરથી આટલા ચોજન સુધી વેપારાદિ ધરકાર્યે જવાનો જે નિયમ રાખવામાં આવ્યો છે તે ચાલતુ જીવપર્યંત માટે છે. પણ તેટલું નિરંતર કાંઈ જવામાં આવતું નથી, માટે પૂર્વે રાખેલ દિશાના નિયમમાંથી ઘણુંજ ઓછું જવાનું પ્રમાણુ દિવસનું કે રાત્રિનું રાખવું. અર્થાત્ ધારો કે પાંચસો ગાઉ જવા આવવાનો નિયમ રાખ્યો છે, તેટલું આજે જવાનું નથી, તો આજે દિવસે અથવા રાત્રે એક ગાઉ કે બે ચાર ગાઉ જવાની જરૂર જણાય તો તેટલું જવું, પણ વધારે ન જવું, અથવા તેટલી પણ જરૂર ન જણાય અને વધારે સંક્ષેપ કરવો હોય તો આ મારા ઘરની બહાર આજે દિવસે કે રાત્રે નહિ જાઉં, પણ આ દરવાજાની અદરજ રહીશ આ વિગેરે નિયમ રાખવો, તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. આવો નિયમ રાખવાથી બહાર ફરતાં આપણાથી જે અકાર્ય, અધર્મ કે આરભ થવાનો હોય તે અટકી જાય છે ઉપલક્ષણથી ખીન્ન ભોગોપભોગ વ્રતોના પણ સંક્ષેપો આ વ્રતમાં કરવામાં આવે છે. તે સર્વને દેશાવકાશિક કહે છે. એ પ્રમાણુ દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાયું.

હવે ત્રીજું શિક્ષાવ્રત કહે છે.

ગૃહસ્થનું અગ્નીઆરમ્બ પૌષધ વ્રત.

ચતુઃપર્વ્યાં ચતુર્થાદિ કુવ્યાપારનિષેધનમ્ ।

બ્રહ્મચર્યક્રિયાસ્નાનાદિત્યાગઃ પૌષધવ્રતં ॥ ૮૫ ॥

ચાર પર્વમાં ઉપવાસાદિ તપ કરવો, પાપવાળા સંદોષ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને સ્નાનાદિ શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરવો એમ પૌષધ વ્રત ચાર પ્રકારનું છે. ૮૫.

વિવેચન—આઠમ, એકદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા; આ ચાર પર્વો કહેવાય છે. ચારે પર્વોમાં પૌષધ કરવાનું કહ્યું છે. તેનો આશય એવો સમજાય છે કે ગૃહસ્થો નિરંતર સંસારિક કાર્યોથી કારગત થઈ શકતા નથી. એટલે ઓછામાં ઓછા એક મહિનામાં ચાર પૌષધ તો કરવા જોઈએ. પણ કેઈ વિશેષ ધર્માભિલાષી ચારથી પણ વધારે પૌષધ કરે તો કાંઈ અડચણ જેવું નથી, બદકે વિશેષ ફાયદાજનક છે. તથા જેનાથી ચાર પણ ન બની શકે તેણે જેટલા બને તેટલા પણ કરવા જોઈએ. પૌષધ બે પ્રકારના છે. દેશથી અને સર્વથી. આહારનો સર્વથા ત્યાગ, વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ, પ્રજ્ઞાચર્ય સર્વથા પાળવું અને શરીર સત્કાર ખીલકુલ ન કરવો, એ સર્વથી પૌષધ કહેવાય છે. અને જેમાં પૂર્વોક્ત ચારે વસ્તુનો થોડો ઘણો નિયમ કરવામાં આવે છે, તે દેશ પૌષધ કહેવાય છે.

આહારને સુક્રીને બાકીના ત્રણ પ્રકારનો સર્વથા ત્યાગ કરનારને સામાયિક ઉચરવું જરૂરનું છે અને તે ત્રણ સાથે આહારનો ત્યાગ દેશથી કે સર્વથી બન્ને પ્રકારે થઈ શકે છે.

દેશથી ચારે પ્રકારના ત્યાગ કરનારને આખા દિવસ માટે સામાયિક ઉચરવાનું નથી પણ જ્યારે બધો ત્યાગ કરે ત્યારે ઉચરી શકાય છે, આ પૌષધ ચાર પ્રકારનો કે આઠ પ્રકારનો થઈ શકે છે.

પૌષધ વ્રતકરનારની પ્રશંસા.

મૃદ્ધિણોપિ હિ ધન્યાસ્તે પુણ્યં યે પૌષધવ્રતમ્ ।

દુઃપાલં પાલયન્ત્યેવ યથા સ ચુલનીપિતા ॥ ૮૬ ॥

તે ગૃહસ્થીઓને પણ ધન્ય છે કે જે ચુલનીપિતાની માફક (ઉપસર્ગ પ્રસંગમાં) દુઃખે પાળી શકાય તેવા પવિત્ર પૌષધ વ્રતને પાળે છે.—૮૬.

વિવેચન—પૂર્વે જ્યારે 'શ્રીમાન્ મહાવીર દેવ આ પૃથ્વી તલપર વિચરતા હતા ત્યારે વાણુરસી નગરીમાં ચુલનીપિતા નામનો ગૃહપતિ એક ખનાઢય હતો તેને શ્યામા નામની સદ્ગુણશાળી સ્ત્રી હતી અને એવીસ કરોડ સોના મહોર તથા આઠ ગોકુળનો તે માલિક હતો એક વખત તે વાણુરસી નગરીના કેષક ઉદ્યાનમાં ભગવાન્ મહાવીર દેવ પધાર્યા હતા. તેમની પાસે ધર્મ શ્રવણ કરી ચુલની-

પિતાએ તેનું પાપ કરીકાળે દત્તો અને તેના યનિધર્મ લાયક સા-
ચરના અભાવે તેને પાપકર્તા ગૃહસ્થોને લાયક ઠાવરા મતો લીધાં
દત્તાં તથા પતિની આજ્ઞાથી પાપ મળ્યું કરવા આવેલી ક્યામાએ
પણ પાછળથી બાર મતો લીધાં દત્તાં. પોતાની ગૃહ ઉચ્ચર થતાં
વરિષ્ઠ પુત્રને ગૃહના કારાબાર આંખી પોતાની પાપધશાળામાં
ધર્મ ધ્યાન કરતાં તે ટાળ નિર્ભયન કરતો હતો. ખરેખર મનુ-
ષ્યોએ આત્મદિલ માટે નિરંતર જાગૃત ગોંધવાનું છે. તેમાં
પુત્રોની પ્રાપ્તિ અને વયોવૃદ્ધ થતા તો અવશ્ય ચેતવાનું છે. એક
દિવસે પાપધશાળામાં પાપધ કરી સુલનીપિતા ધર્મધ્યાનમાં
રહ્યો હતો. મોંઘ ગતિના વળતે તેનું પાપધ મત ભંગ કરવા માટે
એક મિશ્ચાદિ દેવ ત્યાં આવ્યો. કાચમાં પડ્યું લઈ તે જોડ્યો
માટે સુલનીપિતા આ તારું મત તું મૂકી દે, નહિતર તારા
જ્યેષ્ઠ પુત્રને તારા દેખતાં ખડગથી મારી નાખીને હું તેનું માંસ ખા-
ઈશ. સુલનીપિતા શાંત રહ્યો, તેમજ મૌન રહ્યો ત્યારે તે દેવે તેની
આગળ તેના મોટા પુત્રને લાવી મારી નાખ્યો, તોપણ તે ચલાય-
માન ન થયો. ત્યારે વિશેષ દુઃખ આપવા પૂર્વની માફક તેના ત્રણ
પુત્ર મારી નાખ્યા અને દેવ જોડ્યો કે જે તેનું આ મત ત્યાગ
નહિ કરે તો તારી ભદ્રા માતાને તારી આગળ લાવી મારી નાંખીશ,
જેથી તું આર્તધ્યાને મરણ પામીશ. આ પ્રમાણે કહેતાં પણ જ્યારે
તે શ્રાવક શાંત સ્વભાવે ધર્મધ્યાનમાં લીન થયો, ત્યારે રુદન
કરતી તેની ભદ્રામાતાને દેવ ત્યાં લાવ્યો તે જ્ઞેતાંજ આ શ્રાવક
વિચારમાં પડ્યો કે આ કોઈ દુષ્ટ માણસ જણાય છે, જેણે મારા
દેખતા આવું અનાર્થ કામ કર્યું અને હવે માતાને પણ તે મારી
નાખશે; માટે ચાલ હું તેને પકડી લઉં; એમ ધારી તે જેટલામાં
દેવને પકડવા જાય છે તેટલામાં ઘોર ગર્જના કરી દેવ આડ્યો ગયો.
સુલનીપિતા ધ્રુમ પાડી ઉઠ્યો.

પુત્રની ધ્રુમ સાંભળી ભદ્રા ત્યાં આવી અને વૃત્તાંત પૂછ્યું.
સુલનીપિતાએ જનેલી હકીકત જણાવી. તેની માતાએ જણાવ્યું,
પુત્ર! તે માંહિલું કાંઈ પણ જન્યુ નથી. તારા ત્રણે પુત્રો ઘરમાં સુતા
છે. કોઈ મિશ્ચાદિ દેવ તને વ્રતથી ચલાવવા આવ્યો જણાય છે.
તને તારા વ્રતમાં આટલી ખામી આવી, માટે વ્રતલંગની આલો-

અના કર. ચુલનીપિતાએ વ્રતલંગની આલોચના કરી અનુક્રમે શ્રાવ-
કની પ્રતિમાઓ (અભિગ્રહ વિશેષ) અગીકાર કરી શુભ ધ્યાને
મરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકે અરૂણાલ નામના વિમાનમાં દેવપણે
ઉત્પન્ન થયો. ત્યાથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં માનવલવ પામી કર્મ જપાવી
મોક્ષે જશે. આવી રીતે પોષધવ્રતની દૃઢતા રાખવા ઉપર ચુલની-
પિતા નામના શ્રાવકનું દૃષ્ટાંત બતાવ્યું. આ માંહીથી એ સમજવાનું
છે કે આટલા ઉપસર્ગ થતાં પણ ચુલનીપિતા પોતાના વ્રતમાં દૃઢ
રહ્યો હતો અને સહેજે લગ થતા તેનું પ્રાયશ્ચિત કરીને શુદ્ધ થયો
હતો. તેવી રીતે પોતાનાં વ્રતો પાળવામા શ્રાવકોએ દૃઢ થવું જોઈએ.
આ કહેવાથી ગૃહસ્થનું અગીયારમું વ્રત સમાપ્ત થયું.

હવે બારમું અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહે છે.

ચોથું શિક્ષાવ્રત યાને ગૃહસ્થ ધર્મનું બારમું વ્રત.

દાનંચતુર્વિધાહાર પાત્રાચ્છાદનસન્નનાં ।

અતિથિભ્યોઽતિથિસંવિભાગવ્રતમુદીરિતં ॥ ૮૮ ॥

ચાર પ્રકારનો આહાર, અશન, પાન, આદિમ અને સ્વાદિમ
(૧) પાત્રો, (૨) વસ્ત્ર, (૩) અને રહેવાનો મુકામ (૪) આ અતિ-
થિઓને (સાધુઓને) આપવું તે અતિથિ સંવિભાગ નામનું વ્રત
કહેલું છે. ૮૮

વિવેચન—અન્ન પાણિ આદિના આધારે દેહ ટકી રહે છે.
દેહ ઉપર ચારિત્રનો આધાર છે અને ચારિત્રથી કર્મનો ક્ષય કરી
શકાય છે. માટે શરીરના ઉપદ્રંભ (આધાર) ને અર્થે ગૃહસ્થોએ
અતિથિઓને આહાર પાણી આપવાં. આહાર પાણી લઈ તેઓ
પોતાનો તેમ પરનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેથી તેમાં સહાય આપનારને
સારો હિસ્સો (લાભ) મળી શકે છે. આહાર પાણી બીજા તરફથી
મળતાં હોવાથી તેઓને પૈસા વિગેરે રાખવાની જરૂર પડતી નથી
અને તેથીજ નિરીહ બની નિસ્પૃહપણે ખુદ્ધા હૃદયથી સત્ય ઉપદેશ
આપી બીજા ઉપર સત્ય માર્ગની છાપ બેસાડે છે. પૈસાનું દાન
ત્યાગીઓને આપવું એ સત્ય માર્ગમાંથી તે સાધુનો નાશ કરવા
જેવું છે, કેમકે અનર્થનું મૂળ કારણ પૈસાજ છે. પાત્ર સિવાય અન્ન-
પાણી લેવામાં બાવામાં અડચણ પડે છે. તેમ ધાતુઓનાં વાસણો

પણ ત્યાગીઓને નિરુપયોગી છે. ગૃહસ્થના લોભનમાં ખાવાપીવાથીજ પશ્ચાત્ કર્મ (એટલે ધોવા વિછળવા વિગેરે) માં આરંભનો સંભવ છે, માટે પાત્ર દાનની જરૂર છે. શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે તથા શીત, તાપ, ડાંસ, મચ્છરાદિના ઉપદ્રવને દૂર કરવા માટે વસ્ત્ર કળ-લાદિ અત્યારના વખતમાં સાધુઓને આપવાની જરૂર છે. હીન સત્વ-વાળા જીવો તે સિવાય ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર થવા અશક્ય છે. તેમજ રહેવાને મુકામ આપવાની પણ જરૂર છે. દેશ કાળની અપેક્ષાએ આ ચાર પ્રકારનાં દાનો મુનિઓને કલ્પનીય છે. તે ચાર પ્રકારમાંથી કોઈ-પણ જાતનું દાન આપવું તે અતિથિ સવિભાગ વ્રત કહેવાય છે. જેને તિથિ પર્વ વિગેરે મહોત્સવના દિવસો કોઈ નથી, નિરતર વૈરાગ્ય દશામાં બીલવાપણું છે, માટે તેમને અતિથિ કહેવામાં આવે છે તેમને દાન આપવું તે અતિથિ સવિભાગ, ખરે અર્થ આમ છે, પણ વૃદ્ધ પરપરાએ પૌષધને પારણે ગૃહસ્થોએ સાધુને દાન આપી પછી પારણું કરવું, તેનું નામ અતિથિ સવિભાગ વ્રત કહેવાય છે.

મુનિદાનનું’ ફળ.

पश्य संगमको नाम संपदं वत्सपालकः ।

चमत्कारकरीं प्राप मुनिदानप्रभावतः ॥ ८९ ॥

જીઓ, સંગમક નામનો વાછરડાંને પાળવાવાળો માણસ, મુનિને દાન આપવાના પ્રભાવથી ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય તેટલી સંપદાને પામ્યો. ૮૯.

વિવેચન—મગધ દેશના લૂષણ તુલ્ય રાજગૃહ નગરમાં પર-માર્હત ભક્ત શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતમાં એક મધ્યમ સ્થિતિવાળી સ્ત્રી પોતાનાં સગમક નામનાં બાળકને સાથે લઈ શાલિ-આમમાં આવી રહેલી હતી. સગમક લોકોનાં વાછરડાં વિગેરે ચારતો હતો અને માતા અન્યને ઘેર કાર્ય કરતી હતી, એમ બન્નેનું ગુજરાન ચાલતું હતું. એક વખત પર્વના દિવસોમાં ઘેર ઘેર સાઈં સાઈં ખાવાનું થતું જોઈ સગમકે પોતાની મા પાસે ક્ષીરનું લોભન માગ્યું. ગરીબ સ્થિતિ-વાળી માતા બોલી, બેટા ! મારી પાસે તેવી કાંઈ સામગ્રી નથી કે જેની

હું તેને ખીર કરી આપું. આટલું કહેતાં જ પોતાની પૂર્વની સારી સ્થિતિ તેને સાંભરી આવી અને ઉચ્ચ સ્વરે માતા રહ્યા હામી. માતાને રહતી જોડ છોકરો પણ રહ્યા હામ્યો. આ શબ્દો સાંભળી શ્રેણીક પાસે- શણે ત્યાં દોહી આવી, અને રૂઢ કરવાનું કારણ પુછ્યું. પોતાનું દુઃખ તેઓને કહેવાથી તેઓને દયા આવી, તેથી ખીરની સર્વ સામગ્રી તેઓએ તેને આપી. તેની ખીર બતાવી એક યાત્રમાં પુત્રને આપી માતા નજીકમાં કાર્ય પ્રસંગે ગઈ. તેવામાં માતા ઉપવાસી એક તપ- સ્ત્રી મુનિ પાસે માટે કરતા કરતા તેને જ વેર આવી ચડ્યા. પોતાને વેર મુનિને આવેલા જોડ છોકરો ઘણા પુણી થયો. તે બોલો ઉઠ્યો, અહો ! હું ધન્યભાગ્ય છું. આવા ધનાઢ્યોનાં ઘરો મૂકી આવા તપ- સ્ત્રી મુનિ મારે વેર આવી ચડ્યા. મહારાજ તપસ્વી છ ! આજ તો મારું અન્ન ગ્રહણ કરો ! અને મને નિસ્તારો. જોષ મંત્રાએ પણ તપસ્ત્રીઓને આપવાથી હાલ થાય છે. તેમ બહુતાર આ બાળકને જોડ મુનિ આશ્ચર્ય પામ્યા. દ્રવ્યભાગથી શુદ્ધતા બહી મુનિએ પાત્ર ધર્યું અને અંગમંડે પોતાના વાસણમાં લીધેલી બધી ખીર આપી લીધી. એક તો આવી દુઃખી અવસ્થા, એક પણ વખત તેવું સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખાવા નહિ મળેલ, હુખ લાગેલી, માગીને મેળવેલી, બાળક અવસ્થા અને પરિણામની વિશુદ્ધતા, તે એક એકથી ચડીયાતું હતું. આ વિશુદ્ધતાનાં કર્મની નિર્જરા અને પુરુષબંધ મંધાતે તેણે ઉત્તમ મનુષ્ય ભવતું આશુપ્ય બાંધ્યું. મુનિ ગયા પછી પાછા રહેલી ખીર ચાટતો હતો, ત્યાં તેની મા આવી. છોકરાને હજી બૂખ્યા બહી બીજી ખીર તેને આપી, રાત્રિના વખતનાં અહર્ણ થવાથી મુનિ- દાનની પ્રશંસા કરતો તે મરણ પામ્યો અને રાજગૃહી નગરીનાં ધના- ઢ્ય ગોલક શેકની લકા નામની સ્ત્રીની કુખે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. શુભાન વયનાં પિતાએ બીજા કન્યાઓ પરણાવી. સાતમાળના મહે- લમાં દોશુંદક દેવોની માફક સુખ વેલન લોગવે છે. તેના પિતા ગોલક શેકે વીર પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લીધું અને પર્યંતે મુસન્નાધિમાં મરણ પામી તે દેવ દોહમાં ગયો. પુત્રનેહુથી તે પોતાના પુત્રના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કરતો હતો. એક દિવસે એક પરદેશી મુસાફર જોય રત્નકાંબરો. લઈ રાજગૃહીનાં વેચવા આવ્યો. શ્રેણીક રાજાએ તેવું

મુનિ પાડ્યું. તેણે એક એકનું મૃત્યુ સમાધાન કોનામોદાર જણાવ્યું. બારે મૃત્યુની આધી રત્નકાંઠળા લેતી તે રાત્રને ઉચિત ન જણાવ્યું. સુસાદર દામ થયો. કે વ્યાંર રાત્ર જેવા મારી રત્નકાંઠળા નથી લેના તો ખીજ કાળ લેશે ? તે ફરતો ફરતો શાલિભદ્રને ઘેર આવ્યો, અને ભદ્રા શેઠાણીને મળ્યો અને ભદ્રાએ રત્નકાંઠળા કેટલી છે અને મૃત્યુ શું છે તે પાડ્યું. સુમદરે કાપું. મારી પાસે કોણ રત્નકાંઠળા છે અને તેની વીગદાખ કોનામોદાર ક્ષીમન થયો. ભદ્રાએ જણાવ્યું કે મૃત્યુની કાંઈ સ્વસ્ત નથી, પણ મારા પુત્રને બત્રીશ સ્ત્રીઓ દોવાધી અને બત્રીશની જરૂર હતી. પણ સુસાદર પાસે તેટલો ન દોવાધી વીગદાખ કોનામોદાર આપી તે રત્નકાંઠળા લીધી અને અરધી અરધી રત્નકાંઠળા બત્રીશ સ્ત્રીને વહેંચી આપી. સુસાદર પણ ખુશી થઈ ચાલતો થયો. શ્રેણીક રાત્રની બહીલી રાત્રીએ ૧૬ લીધી કે હું રાત્રની રાત્રી થઈ છતાં શું અને એક રત્નકાંઠળા બારે મૃત્યુની ન મળે ? રાત્રએ ફરી સુસાદરને બોલાવ્યો. તેણે શાલિભદ્રને ઘેર રત્નકાંઠળા વેચ્યાના સમાચાર આપ્યા અને કહ્યું કે તમે એક પણ લઈ ન શક્યા પણ તેણે તો બત્રીશની માંગણી કરી છે, આ સાંભળી રાત્ર આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થયો. અરુ ! મારા રાત્ર્યમા આવા ધનાઢયો રહે છે. રાત્રએ એક રત્નકાંઠળા આપવા માટે શાલિભદ્રને ત્યાં કહેવગવ્યું. ભદ્રાએ જવાળ આપ્યો કે તે રત્નકાંઠળા મારા પુત્રની સ્ત્રીઓએ પહેરી નિર્માલ્ય તરીકે કાઢી નાખી છે, આપ કહો તો મોકલાવું. રાત્રને અધિક આશ્ચર્ય થયું. તેણે શાલિભદ્રને પાતાની પાસે બોલાવવા આમંત્રણ કર્યું. ભદ્રા શેઠાણી રાત્ર પાસે આવી અને રાત્રને વિજ્ઞાપિ કરી કે શાલિભદ્ર કોઈ વખત બહાર નીકળ્યો નથી તો આપ અમારૂં ઘર પવિત્ર કરો. રાત્ર તેને જોવાની ઉત્કંઠાથી ભદ્રા શેઠાણીને ઘેર આવ્યો. તેના ઘરની ઋદ્ધિ જોતાંજ રાત્ર દિડમૂઠ થઈ ગયો ભદ્રાએ સાતમી ભૂમિકા ઉપર રહેલા શાલિભદ્રને જણાવ્યું, કે પુત્ર નીચે આવો, શ્રેણીક આપણે ઘેર આવ્યો છે. શાલિભદ્રે જવાળ આપ્યો, માતાજી ! જેમ આપને ઉચિત લાગે તેમ કરો, તેમાં મને પૂછવાની કાંઈ જરૂર નથી. માતાએ જણાવ્યું, બેટા, તે આપણો સ્વામિ રાજ છે. કાંઈ વેપારનું કાર્ય નથી. તેને આવી નમસ્કાર કરો, મળો. આ સાંભળતાંજ

શાલિલદ્રનું મુખ ઉતરી ગયું. તેના ચહેરા ઉપર ગદાનિ આવી ગઈ. શું મારે માથે કોઈ ધણી છે? હુ આજ સુધી તો એમ સમજતો હતો કે હું સુખી છું. જો માથે ધણી હોય, ખીજે સ્વામી હોય, તો સુખી શાનો? તે અવસરે નીચે આવ્યો. શ્રેણિક રાજાને મળ્યો. રાજાએ પ્રીતિથી ખોળામાં બેસાર્યો અને પુત્રની માફક ચુંબન કર્યું. થોડા વખતમાં તો તેના શરીર ઉપર પશીનો થઈ આવ્યો. ભદ્રાએ કહ્યું, મહારાજ! તેને જવાદો. માણસના પરિચયમાં ન આવેલ હોવાથી તે ગભરાય છે. શાલિલદ્રને રાજાએ જવાનું કહ્યું. તે પોતાના મહેલમાં આવ્યો. ભદ્રાએ પણ શ્રેણિકની ધણી બરદાશ કરી. રાજા ખુશી થઈ પોતાને મુકામે આવ્યો અને આવા ધનાઢ્યો તથા સુખી જીવો મારા રાજ્યમાં વસે છે તેથી વિશેષ હર્ષિત થયો. શાલિલદ્રને એન ન પડ્યું. તે વિચારવા લાગ્યો, અરે! પૂર્વ ભવે જોઈએ તેવું પુણ્ય કે કર્મ કર્યું નથી માટે મારે માથે સ્વામી છે પણ હવે એવાં કર્મ કંઈ કે મારે માથે કોઈ ધણી ન હોય. તે અવસરમાં ધર્મઘોષાચાર્ય ચાર જ્ઞાનધારક ત્યાં આવ્યા. શાલિલદ્ર તેમને વદન કરવા ગયો અને વિનયથી પૂછ્યું કે મહારાજ એવું કયું સાફ કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેથી માથે ધણી ન હોય તેવી સ્થિતિ મળે. ગુરૂએ જવાબ આપ્યો, ચારિત્ર લેવાથી માથે ધણી ન હોય તેવું નિર્ભય સ્થાન મળે છે. પોતે તે અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા જણાવી. ઘેર આવ્યો અને માતા પાસે આજ્ઞા માગી. તેના સુકુમાળપણા વિષે, યૌવન વિષે, ચારિત્રની દુર્ઘટતા વિષે માતાએ ઘણો સમજાવ્યો પણ જ્યારે તે પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યોજ નહિ, ત્યારે માતાએ તેને કહ્યું, આ દિવ્ય ભોગોનો ત્યાગ કરી મનુષ્યની સ્થિતિનો થોડો વખત અભ્યાસ કર, પછી ખુશીથી ચારિત્ર લેજે શાલિલદ્રે તેમ કરવા સ્વીકાર્યું, અને દિવસે દિવસે એક એક સ્ત્રી, શય્યા વિગેરે ત્યાગ કરવા લાગ્યો. આ વાતની શાલિલદ્રની ખબર જો ધન્ના સાથે વિવાહિત હતી તેને ખબર પડી; તે રડવા લાગી. ધન્નાએ કારણ પૂછ્યું ત્યારે શાલિલદ્રનો એક એક સ્ત્રીનો ત્યાગ અને થોડા વખતમાં ચારિત્ર લેવાનું જણાવ્યું ત્યારે ધન્નાએ હાસી કરી કે શાલિલદ્ર કાયર છે, ત્યાગ કરવો તો વળી એક એકનો ત્યાગ શા માટે કરવો? એક

સાથે સર્વનો ત્યાગ કરવો. સ્ત્રીઓએ જવાળ આપ્યો, સ્વામિનાથ કહેવું સુલભ છે પણ કરવું દુર્લભ છે. ધન્નાએ કહ્યું કે મને તમારો સ્નેહજ આડો આવતો હતો. પણ જો તમારી સમ્મતિ છે તો આજ જ આઠે સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને હું ચારિત્ર લઉંછું. સ્ત્રીઓ નમી પડી અને અમે હસતાં કહ્યું હતું તેમ જણાવ્યું, પણ ધન્નો પોતાના નિશ્ચયમા અડગ રહ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓએ પણ સંયમ લેવાનો પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. ધન્ને તેમને શાખાશી આપીને રબ્બ આપી. આ પ્રમાણે સંસારથી વિરક્ત થયેલ ધન્ના શાલિભદ્ર બન્નેએ મહાવીર દેવ પાસે ચારિત્ર લીધું, અને માસક્ષપણાદિ ઘોર તપશ્ચર્યા કરી કર્મ તથા શરીર કૃશ કરી નાખ્યાં. આખરે વલારગિરિ પહાડ ઉપર બન્ને જણાએ અનશન કર્યું. પ્રૌઢ ધર્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેતા ઘણાં કર્મો ખપાવી નાખ્યાં. શુભ ધ્યાનમાં મરણ પામી સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. એક લવ માનવનો કરી તે મોક્ષ જશે. એવી રીતે દાનના પ્રભાવમાં ઉત્તરોત્તર પરંપરાએ મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે તે આ ચરિત્રથી સમજી શકાય છે. આ ચરિત્ર ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે પોતાની દુ.ખી અવસ્થામાં પણ દાનનો ઉત્સાહ, પરિણામની વિશુદ્ધતા, દૈવિક વૈભવ છતાં પણ આત્મિક સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા, સુકેમળ દેહ છતાં કઠોર તપસ્યા અને ધ્યાનની નિર્મળતા એ સર્વ મનન કરવા જેવું છે, અતિથિ સવિભાગ ઉપર શાલિભદ્રની કથા સમાપ્ત થઈ. આ કહેવાથી બારમું વ્રત સમાપ્ત થયું અને ક્રમે કહેવાયેલાં બાર વ્રતો પણ સમાપ્ત થયાં

બાર વ્રતમાં લાગતા અતિચારો દૂર કરવા વિષે.

વ્રનાનિ સાતિચારાણિ સુકૃતાય ભવન્તિ ન ।

અતિચારાસ્તતો હેયાઃ પંચ પંચ વ્રતે વ્રતે ॥ ૮૯ ॥

અતિચારવાળાં વ્રતો કંથ્યાણુ માટે થતાં નથી. માટે દરેક વ્રતમાં લાગતા પાંચ પાંચ અતિચારો (દોષો) ત્યાગ કરવા. ૮૯.

પ્રથમ વ્રતના અતિચાર.

ક્રોધાદ્ વંધચ્છવિચ્છેદોઽધિકભારાધિરોષણમ્ ।

પ્રહારોઽન્નાદિરોષશ્ચાર્હિસાયાં પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૯૦ ॥

ત્રીજી કોથળી, મરણી નિરપેક્ષપણે—મરી જશે તેની દરકાર નથી. સિવાય મનુષ્ય તથા જનાવરાદિને બાંધવાં. ૧ તેમની આમડી છેદવી. ૨ શક્તિ કરતાં વિશેષ ભાર લાવવો. ૩, મર્મસ્થળાદિમાં પ્રહાર કરવો. ૪, અને અનાજ આદિ તેમનો ખોરાક આપવો બાંધ કરવો. ૫, આ અતિચારો અહિં સાતમાં કહેલા છે. ૯૦.

વિવેચન—જીવને મારવાનાં પચ્ચણાણુ કર્યાં છે પણ તેને ત્રીજી બાંધવાને કે દુઃખ આપવાનાં કર્યાં નથી. આવા આશયની અપેક્ષા હોવાથી દુઃખ આપવા વિગેરેને સાતમાં દૂષણરૂપ અતિચાર કહેલા છે.

બીજી વ્રતના અતિચાર.

મિથ્યોપદેશઃ સહસ્રાભ્યારવ્યાનં ગુહ્યભાષણમ્ ।

વિશ્વસ્તમંત્રમેદશ્ચ કૂટલેક્ષશ્ચ સૂતૃતે ॥ ૯૧ ॥

બીજીને દુઃખ થાય તેવો મિથ્યા પાપકારી ઉપદેશ આપવો. ૧ વિચાર કર્યાં સિવાય કે અભિપ્રાય જાણ્યા સિવાય (તું ચોર છે કે પરસ્ત્રીલંપટ છે વિગેરે) બીજી ઉપર ખોટો આરોપ મુકવો. ૨, રાજ-વિરુદ્ધાદિ જે પ્રગટ કરવા લાયક ન હોય તે ઇગિતાદિ આકારથી જાણી પ્રગટ કરી આપવું. ૩, મિત્રકલત્રાદિ વિશ્વાસવાળાની ગુપ્ત વાત પ્રકાશ કરી દેવી. ૪, અને જૂઠા લેખ કરવા. ૫. આ પાંચ સત્યવ્રતના અતિચારો છે. ૯૧.

ત્રીજી વ્રતના અતિચાર.

સ્તેનાનુજ્ઞા તદાનીતાદાનં દ્વિદ્વાજ્યલંઘનમ્ ।

પ્રતિરૂપક્રિયા માનાડન્યત્વં ચાસ્તૈયસંશ્રિતા ॥ ૯૨ ॥

ચોરને ચોરી કરવામાં પ્રેરણા કરવી. ૧. ચોરનો ચોરી કરી લાવેલો માલ વેચાતો અહણુ કરવો. ૨, વેપારનિમિત્તે વિરુદ્ધ રાજ્ય-શત્રુ રાજના નિષેધ કરેલા દેશમાં જવું. ૩, માલમાં સારી નરસી વસ્તુનું લેખ સંલેખન કરવું. ૪, અને ખોટાં તોલો માપો બનાવવાં, વધુ માપાથી લેવું, ઓછાં માપથી દેવું. ૫ આ પાંચ અચોર્ય વ્રતના અતિચારો છે. ૯૨.

ચોથા વ્રતના અતિચાર.

ઈત્વેરાત્તમિમાનાત્તમિતિરત્યવિવાહનમ્ ।

મદનાત્પ્રાગ્દોડનંગકીદા ચ વ્રક્ષીણિ સ્મૃતા ॥ ૯૩ ॥

ઘોડા વખત માટે ભાડું આપી પોતાની સ્ત્રી કરી રાખેલી વેશ્યા-ગમન. ૧. વેશ્યા, અનાથ, વિધવા, સ્વૈરાણી, પ્રેષિતભર્તૃકા વિગેરેનું સેવન કરવું. ૨. પોતાનાં પુત્ર પુત્રી સિવાય અન્યના વિવાહ કરવા. ૩, સ્વસ્ત્રી સંબંધી વિષયમાં પણ વિશેષ આસક્તિ. ૪, અનંગકીડા હસ્ત કર્મદિ. ૫, આ પાંચ આથા પ્રમાણે વ્રતના અતિચારો કહેલા છે. ૯૩.

વિવેચન—ભાડું આપી ઘોડા વખત માટે પોતાની સ્ત્રી કરી રાખેલી હોવાથી મારી પોતાની જ સ્ત્રી છે, આવા અભિપ્રાયને લઈને અતિચાર. નહિતર વ્રતભંગ કહેવાય. વેશ્યા, અનાથ, વિધવાદિકને અનુપયોગે અતિક્રમાદિકની અપેક્ષાએ અનિચાર છે. આ પહેલા બે અતિચાર સ્વદારસંતોષી માટે છે, પણ પરસ્ત્રીત્યાગ કરવાવાળાને તો વ્રતનો ભંગ થાય છે.

પાંચમા વ્રતના અતિચાર.

ધનધાન્યસ્ય કુપ્યસ્ય ગવાદેઃ ક્ષેત્રવાસ્તુનઃ ।

હિરણ્યહેમ્નઃ સંખ્યાઽતિક્રમોઽત્ર પરિગ્રહે ॥ ૯૪ ॥

ધનધાન્ય સંબંધી ૧, ઘરની ધરવળરી, સોનારૂપા વિનાની તેના સંબંધી ૨, ગાયઆદિ જનાવરો સંબંધી ૩, ક્ષેત્ર, ઘર, હાટ, સંબંધી ૪, અને સોના રૂપા સંબંધી ૫. રાખેલી સંખ્યાના પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું તે પરિગ્રહ વ્રતના પાંચ અતિચારો છે. ૯૪.

અહીં એ શંકા થાય છે કે રાખેલા પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી વ્રતનો ભંગ થવો જોઈએ તો અતિચાર શા માટે કહ્યા તેનો ઉત્તર આપે છે.

વંધનાદ્વાવતોગર્ભાધોજનાદ્વાનતસ્તથા ।

પ્રતિપક્ષવ્રતસ્યૈવપંચધાપિ ન યુજ્યતે ॥ ૯૫ ॥

બંધન કરવાથી, ભાવથી, ગર્ભથી, જોડવાથી, અને લેવાથી અતિચાર. ૨. લાગે છે માટે પરિગ્રહનું વ્રત ગ્રહણ કરનારને આ પાંચમાંથી કાંઈ પણ અતિચાર રૂપે કરવું તે યોગ્ય નથી. ૯૫.

વિવેચન—સાક્ષાત્ રીતે સંખ્યાનો અતિક્રમ કરવાથી તો વ્રતભંગ થાય છે, પણ અહીં અતિચાર લાગવામાં સાપેક્ષતા હોવાથી વ્રતભંગ નથી. જેમકે, પાંચ, પચાશ, સુડા જેટલું ધન ધાન્યનું

માપ રાખ્યું હોય અને લેણું વિગેરેમાં તેનાથી અધિક આવી ગયું તો તેને કહી રાખે કે હમણાં તમારે ત્યાં રાખી મુકો, ચોખાંસા પછી મારી બધી પૂરી થવાથી લઈશ. આ પ્રમાણે બંધણી કરવાથી અતિચાર લાગે છે અને પોતે સાક્ષાત્ લીધું ન હોવાથી વ્રત રાખવાની અપેક્ષા હોવાથી વ્રતભંગ થતો નથી. ૧.

ઘરવખરી, તાંબા પીતળ વિગેરેની સંખ્યા રાખી હોય તેમાં વધારો થઈ ગયો તો નાનાં તોડી નખાવી મોટામોટા બનાવે. આહીં સંખ્યા કાયમ રહેલી હોવાથી વ્રતભંગ નથી પણ અતિચાર છે. ૨.

જનાવરની સંખ્યા એક વર્ષમાં અમુક રાખી હોય તેમાં ગાય, ભેંસાદિ ને વાછરડાં વિગેરે થવાથી જનાવરની સંખ્યામાં વધારો થઈ આવે ત્યારે તેના ગર્ભને ચા વાછરડાને અમુક વખત ગયા પછી ગણત્રીમાં ગણે તે પણ સાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર. ૩. ક્ષેત્રની સંખ્યા અમુક રાખી હોય તેમાં પાસેના ક્ષેત્રો લઈને વચમાંથી વાડ કાઢી નાંખી લેણવી મોટાં કરવાં સંખ્યા કાયમ હોવાથી અતિચાર. ૪. સોનુ રૂપુ વર્ષના પરિમાણની સંખ્યામાં કોઈ રાજ પ્રમુખના તુષ્ટમાન થઈ આપવાથી વધારો થાય તો પોતાના વ્રતની અવધિ પર્યંત કોઈ બીજા પાસે રખાવે આ સર્વમાં પોતે સાક્ષાત્ લેવું કે સંખ્યા ઉલ્લેખન કરેલું ન હોવાથી તેમજ વ્રત રાખવાની અપેક્ષા હોવાથી અતિચાર કહેવાય છે ૫.

છઠ્ઠા વ્રતના અતિચાર.

स्मृत्यंतर्धानमूर्द्धाधस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः ।

क्षेत्रवृद्धिश्च पंचेति स्मृता दिग्वિરतिव્રતે ॥ ૧૬ ॥

દિશામાં જવા આવવાના નિયમનું ભૂલી જવાપણ, જેમકે મેં પચાશ ચોળને રાખ્યા છે કે સો તે યાદ ન આવવાથી પચાશ જાય તો પણ અતિચાર (કારણ કે લીધેલ નિયમ સ્મરણ રાખવાથી વ્રત પળી શકે છે.) ઉચે, નીચે અને તિર્છી દિશાઓમાં ભૂલથી લીધેલ નિયમથી વધારે ચાલ્યા જવું તે અતિચાર ૪. ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરવી (જેમકે ઉત્તર દક્ષિણ સોં સો ચોળન જવાનું રાખ્યું હોય અને દક્ષિણમાં વધારે જવાની જરૂર જણાઈ ત્યારે ઉત્તર દિશામાંથી ઓછું કરી દક્ષિણ દિશામાં તેટલું વધારવું. આ બન્ને બાજુ પરિમાણ

કાયમ ન રહેવાથી પણ સંખ્યા બરોબર રહેવાથી આશયની અ-
પેક્ષાએ અતિચાર છે. ૯૬.

સાતમા વ્રતના અતિચાર.

સચિત્તસ્તેન સંવદ્ધઃ સંમિશ્રોઽમિષવસ્તયા ।

દુઃપક્વાહાર इत्येते भोगोपभोगमानगाः ॥ ૯૭ ॥

સચિત્ત આહાર. ૧. સચિત્ત સાથે જોડાયેલ. ૨. સચિત્ત અચિ-
ત્તથી મિશ્ર ૩. અનેક દ્રવ્ય સંયોગથી બનેલ સુરા સાવીરાદિ. ૪.
અને સ્નેહસાજ પાકેલો આહાર. ૫. આ પાંચ અતિચારો સચિત્ત
વસ્તુના (સજીવ વસ્તુનો) ત્યાગ કરનારને ભોગોપભોગ વ્રતમાં લાગે
છે (આંહી જે અતિચાર કહ્યા છે તે અનઉપયોગે અબાણુપણથી
લાગે છે.) ૯૭.

આ અતિચારો ભોજનના સંબંધમાં છે, કર્મના
સંબંધમાં બતાવે છે.

अमी भोजनतस्त्याज्याः कर्मतः खरकर्म तु ।

तस्मिन्पंचदश मलान् कर्मादानानि संत्यजेत् ॥ ૯૮ ॥

ઉપર બતાવેલ પાંચ અતિચારો ભોજન આશ્રયિ ત્યાગ કરવા
અને કર્મ આશ્રયિ બર કર્માદિ પંદર કર્માદાનરૂપ અતિચારોનો
ત્યાગ કરવો. ૯૮.

વિવેચન—ભોગોપભોગરૂપ ધન પેદા કરવામા આ પંદર પ્રકાર-
ના દોષો લાગે છે તે પાપના કારણરૂપ હોવાથી તેમનું નામ કર્મા-
દાન રાખવામાં આવ્યું છે.

પંદર કર્માદાનનાં નામ કહે છે.

अंगारवनशकटभाटकस्फोटकजीविका ।

दंतलाक्षरसकेशविषवाणिज्यकानि, च ॥ ૯૯ ॥

यंत्रपीढानिलोछनमसतीपोषणं तथा ।

दवदानं सरः शोष इति पंचदश त्यजेत् ॥ ૧૦૦ ॥

અંગારાનો વ્યાપાર ૧, વન કાપવાનો ૨, ગાડાં બનાવવાનો ૩,
ઘોડાં કરવાનો ૪, જમીન ફેડવાનો ૫ દાંતનો ૬, લાખનો ૭, રસનો

૮, કેશનો ૯, વિષ વેચવાનો ૧૦, ચંત્રથી વસ્તુ ખીલવાનો ૧૧, બળદ પ્રમુખને નિર્દોષન કરવાનો ૧૨, અસતી પોષણનો ૧૩, દર્બ આપવાનો-ક્ષેત્રાદિમાં અર્ગિલગાડવાનો ૧૪, અને તળાવ પ્રમુખ સૂકાવી નાંખવાનો વ્યાપાર ૧૫. આ પંદર પ્રકારના અતિચારોનો ત્યાગ કરવો. ૯૯-૧૦૦

પંદર અતિચારોને અનુક્રમે વિશેષતાથી બતાવે છે.
(અંગારકર્મ.)

અંગારમ્રાંષ્ટ્રકરણં કુંભાયઃસ્વર્ણકારિતાં ।

ઠઠારત્વેષ્ટકાપાકાવિતિ હિંગારજીવિકા ॥ ૧૦૧ ॥

લાકડાના કોલસા બનાવવાનો, ચણા પ્રમુખ અનાજ ભુંજવાનો, કુંભારનો, હુહારનો, સોનીનો, કંસારાનો અને ઇંટ પકાવવા વિગેરેથી આજીવિકા કરવી તે અંગારકર્મ કહેવાય છે. ૧૦૧.

વનકર્મ.

છિન્નાછિન્નવનપત્રપ્રસૂનફલેવિક્રયઃ ।

કર્ણાનાં દલનાત્પેષાદૃત્તિશ્ચ વનજીવિકા ॥ ૧૦૨ ॥

છેદેલાં અને નહિ છેદેલાં વનમાં થતાં પાંદડાં, ફુલ, ફળ વિગેરે વેચવાં તથા અનાજને દળીને કે પથ્થર ઉપર પીસાવીને જે આજીવિકા કરવી તે વનઆજીવિકા કહેવાય છે.-૧૦૨.

શટક આજીવિકા.

શકટાનાં તદંગાનાં ઘટનં સ્વેદનં તથા ।

વિક્રયથેતિ શકટજીવિકા પરિકીર્તિતા ॥ ૧૦૩ ॥

ગાડાંઓ તથા પૈડાં પ્રમુખ તેના અંગોને ઘડવાં (ઘડાવવાં) ખેડવા, અને વેચવાં, વિગેરેથી જે આજીવિકા કરવી તે શકટ આજીવિકા કહેલી છે. ૧૦૩.

ભાટક આજીવિકા.

શકટોક્ષલુલ્લંચોદ્ધૃતરાશ્વતરર્વાજિનામ્ ।

ભારસ્ય વાહનાદૃત્તિર્મવેદ્ધાટકજીવિકા ॥ ૧૦૪ ॥

ગાડાં, ખળદ, પાડા, ઉંટ, ગમેડા. ખચ્ચર અને ઘોડા પ્રમુખ ઉપર ભાર વહન કરાવી, આણવિકા કરવી. તે ભાટક, આણવિકા કહેવાય છે. ૧૦૪.

સ્ફોટક આણવિકા.

સરઃ કૃપાદિંચનનશિલાકુટ્નકર્મભિઃ ।

પૃથિવ્યારંભસંભૂતૈર્જીવનં સ્ફોટજીવિકા ॥ ૧૦૫ ॥

સરોવર, કુવા પ્રમુખ. ખોદાવવા અને પથ્થર ફોડવારૂપ પૃથ્વીના આરંભવાળાં કર્મો વડે કરી આણવિકા કરવી તે સ્ફોટક આણવિકા કહેવાય છે. ૧૦૫.

દાંતનો વ્યાપાર.

દંતકેશનસ્વાસ્થિત્વગ્રોમ્ણો ગ્રહણમાકરે ।

ત્રસમિંસ્ય વણિજ્યાર્થં દંતવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૬ ॥

હાથી દાંત, ચમરી ગાય પ્રમુખના વાળ, નખ, હાડકાં, ચામડાં તથા રોમ (રૂવાડાં) પ્રમુખ ત્રસ જીવોનાં અંગોને વ્યાપારને અર્થ ઉત્પત્તિને ઠેકાણે જઈ ગ્રહણ કરવા તેને દંત વાણિજ્ય કહે છે. -૧૦૬.

લાખનો વ્યાપાર.

લાક્ષામનઃશિલાનીલીઘાતકીટંકણાદિનઃ ।

વિક્રયઃ પાપસદનં લાક્ષાવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૭ ॥

લાખ, મનશીલ, ગળી, ધાવડી અને ટંકણુપારાદિ એ સર્વ વિશેષ પાપનાં સ્થાનકરૂપ છે. તેનો વ્યાપાર કરવો તેને લાખ વાણિજ્ય કહે છે. ૧૦૭.

રસ તથા કેશનો વ્યાપાર.

નવનીતવંસાક્ષૌદ્રમયપ્રભૃતિવિક્રયઃ ।

દ્વિપાત્તતુષ્પાદૃ વિક્રયો વાણિજ્યં રસકેશયોઃ ॥ ૧૦૮ ॥

માખણ, ચરખી, મધ અને સહિરાદિ વેચવું તે રસ વાણિજ્ય અને મનુષ્ય તથા જાનવરોના વ્યાપાર કરવા તે કેશ વાણિજ્ય કહેવાય. ૧૦૮.

વિષ વાણિજ્ય.

વિપાસ્રહલયંત્રાયોહરિતાલાદિવસ્તુનઃ ।

વિક્રયો જીવિતઘ્નસ્ય વિષવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૯ ॥

ઝેર, હથિયાર, હુળ, અરહટ્ટાદિ ચંત્ર, લોહું અને હરતાલ આદિ જીવોનો નાશ કરનારી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો તેને વિષ વાણિજ્ય કહે છે. ૧૦૯.

ચંત્ર પીડન કર્મ.

તિલેશ્વસર્પપૈરંદજલયંત્રાદિપીડનમ્ ।

દલતૈલસ્ય ચ કૃતિર્યંત્રપીડાં પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૧૦ ॥

તલ પીલવાનાં ચંત્રો, ઇશુ (શિરડી) પીલવાનાં, સરસવ પીલવાનાં, ઝેરડ પીલવાનાં, અરહટ્ટાદિ જલ ખેંચવાનાં, ચંત્રો અને ખોળ કાઢી તેલ લેવું એ આદિનાં ચંત્રો ખનાવી તેનાથી આલવિકા કરવી તે ચંત્રપીડનકર્મ. ૧૧૦.

નિર્લાંછન કર્મ.

નાસાવેથોઽક્કનં મુષ્કચ્છેદનં પૃષ્ઠગાલનમ્ ।

કર્ણકંબલવિચ્છેદો નિર્લાંછનમુદીરિતમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

જનાવરોની નાસિકા વિંધવી, આંકેવું, અંક છેદવો, પૃષ્ઠ ગાળી નાખવી અને કાન તથા કંબલ છેદવો, આવડે આલવિકા ચલાવવી તેને નિર્લાંછન કર્મ કહ્યું છે. ૧૧૧.

અસતી પોષણ.

સારિકાશુકમાર્જરિશ્વકુર્કુટકલાપિનામ્ ।

પોષો દાસ્યાશ્ચ વિત્તાર્થમસતીપોષણં વિદુઃ ॥ ૧૧૨ ॥

સારિકા, શુક, ખીલાડી, કુતરા, કુકડા, મયૂર, અને દાસી પ્રમુખત્વેન કમાવા નિમિત્તે પોષણ કરવું તેને અસતી પોષણ કહ્યું છે. ૧૧૨.

દવ આપવો અને તળાવ સુકાવવાં.

વ્યસનાત્પુણ્યબુદ્ધ્યા વા દ્વવદાનં ભવેદ્ દ્વિધા ।

સરઃશોષઃ સરઃસિંધુદ્વદાદેરંબુસંપ્લવઃ ॥ ૧૧૩ ॥

કુટેવથી અથવા પુણ્ય બુદ્ધિએ દવ લગાડવો, તથા તળાવ નદી અને દ્રહ, કુંડાદિના પાણીને શોષી નાંખવાં તે સરશોષ કર્માદાન કહેવાય છે. ૧૧૩.

વિવેચન—કર્માદાનનો શબ્દાર્થજ એવો છે કે કર્મને આવવાનું કારણ. દુનિયાના ઘણા વ્યાપારો આ સિવાયના કર્મજ ધના કારણ ભૂત :છે છતાં આ પંદરને કર્માદાન કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે આ વ્યાપારોથી વિશેષ વિશેષ પાપ આવે છે. તેમજ ક્ષયદો થોડો અને અનેક જીવોને દુઃખ, ત્રાસ તથા સહારના હેતુભૂત છે માટે ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોએ આવા વ્યાપારોનો ત્યાગજ કરવો જોઈએ. આંહી કોઈ શંકા કરે છે કે આ પંદર કર્માદાનને અતિચાર શા માટે કહ્યા, કારણ કે કર્માદાન પોતેજ પાપરૂપે છે, અને તે કરવાથી તો વ્રત ભંગ થવો જોઈએ. ઉત્તર એ છે કે પોતે અર્થ દડમાં જે કર્માદાનોની છુટ રાખી છે તે સિવાય આવા વ્યાપારો કદાચ અજાણપણે અર્થાત્ અનઉપયોગે થઈ ગયા હોય તો અતિચારરૂપ છે, પણ જો જાણીને તે વ્યાપારો કરવામાં આવે તો વ્રત ભંગ થાય છે, એમ ભોગોપભોગ વ્રતના વીશ અતિચારો બતાવ્યા

હવે અનર્થદંડ વ્રતના આતચાર.

સંયુક્તાધિકરણત્વમુપભોગાતિરિક્તતા ।

મૌર્વયમથ કૌકુચ્યં કંદર્પોડનર્થદંઢગાઃ ॥ ૧૧૪ ॥

હજ, મુશજ, ગાડી પ્રમુખ અધિકરણો સ યોજ (જોડી) રાખવાં, ૧. પ્રમાણથી અધિક ઉપભોગની વસ્તુ રાખવી, ૨. વાચાળપણું અર્થાત્ પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય બોલવું, ૩. ભાંડાદિકના જેવી જૂનયન ઓષાદિકથી ચેષ્ટા કરવી, ૪. કામ ઉત્પન્ન થાય તેવાં વચનો બોલવાં, ૫. અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતના પાંચ અતિચારો છે. ૧૧૪.

સામાયિક વ્રતના અતિચાર.

કાયવાઙ્મનસાં દુષ્ટપ્રણિધાનમનાદરઃ ।

સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચ સ્મૃતાઃ સામાયિકવ્રતે ॥ ૧૧૫ ॥

મન, વચન, કાયાને સાવધ કાર્યમાં પ્રવર્તાવવા. ૩. સામાયિકમાં અનાદર (અનુત્સાહતા) ૪. અને સામાયિક કર્યું કે ન કર્યું તે સ્મૃતિ

ન' રાખવી. આ પાંચ સામાયિક વ્રતમાં અતિચાર કહ્યા છે. (આંહી અનઉપયોગે સાવધ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થઈ હોય તે માટે અતિચાર કહ્યો છે પણ જાણીને સાવધ પ્રવૃત્તિ કરે તો વ્રત ભંગ થાય.) ૧૧૩.

દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચાર.

પ્રેષ્યપ્રયોગાનયને પુદ્ગલક્ષેપણં તથા ।

શબ્દરૂપાનુપાતૌ ચ વ્રતે દેશાવકાશિકે ॥ ૧૧૬ ॥

નિયમિત કરેલી જગ્યા બહાર કાર્ય પ્રસંગે બીજાને મોકલવે
૧. નિયમિત ક્ષેત્ર બહારથી કાંઈ વસ્તુ મંગવવી, ૨. નિયમિત જગ્યાની બહાર રહેલા માણસને જણાવવા માટે કાંકરો પ્રમુખ ફેંકવું, ૩. શબ્દ કરી બોલાવવો, ૪. અને રૂપ દેખાડવું એટલે પોતે સન્મુખ હોવા રહેવું, તેને જોઈને દૂર રહેલો માણસ તેને માટે ત્યાં આવે
૫. આ પાંચ દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચારો છે. ૧૧૬.

[વિવેચન—પોતે શરીરથી નિયમિત જગ્યા બહાર ગયો નથી તેથી વ્રતભંગ ન થયું, છતાં નિયમિત જગ્યા બહાર માણસ મોકલ્યું, મંગાવ્યું, કાકરો ફેંક્યો, શબ્દ કર્યો અને રૂપ-દેખાડ્યું તેથી અતિચાર લાગ્યા.

પૌષધ વ્રતના અતિચાર.

ઉત્સર્ગદાનસંસ્તારાનનવેશ્યાપમૃજ્ય ચ ।

અનાદરઃ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચેતિ પૌષધે ॥ ૧૧૭ ॥

નજરથી જોયા અને વસ્ત્ર પ્રમુખના છેડાથી પ્રમાજ્યા વિના મળ મૂત્રાદિનો ત્યાગ કરવો, ૧. પાટપાટલા પ્રમુખ જોયા તથા પ્રમાર્જન કર્યા વિના લેવા, ૨. જોયા પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય સંથારો કરવો, ૩. પૌષધમાં અનાદર, ૪. અને પૌષધ કર્યો કે નહિ, તેની સ્મૃતિ ન રહેવી, ૫. આ પાંચ પૌષધ વ્રતના અતિચારો છે. ૧૧૭.

અતિથિ સંવિભાગ વ્રતના અતિચાર.

સચ્ચિતે ક્ષેપણં તેન પિધાનં કાલલંઘનં ।

મત્સરોઽન્યાપ્રદેશશ્ચ તુર્યેશિસાવ્રતે સ્મૃતાઃ ॥ ૧૧૮ ॥

મુનિ આહારાર્થે ઘેર આવ્યે દેવા લાયક વસ્તુ, સચિત્ત પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, આદિ ઉપર મૂકે, ૧. અથવા સજીવ વસ્તુથી તે ઢાંકે, ૨. ગોચરીનો વખત થયા પછી લોજન તયાર કરે, ૩. ઈર્ષા કરી દાન આપવું. (આણે આપ્યું તો હું કાંઈ તેનાથી ઓછો નથી માટે હું પણ આપીશ, અથવા સાધુ પર ઈર્ષા કરી દાન આપે.) ૪. આ બીજાની વસ્તુ છે એમ જાનુ કરી ન આપે, ૫. આ ચોથા શિક્ષા વ્રતના પાંચ અતિચારો કહ્યા છે. આંહી પણ અનઉપયોગથી અતિચાર સમજવા. ૧૧૮.

આ પ્રમાણે ખાર વ્રતોના અતિચારો કહેવાયા.

મહા શ્રાવકપણું બતાવે છે.

एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् ।

दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥ ११९ ॥

આ પ્રમાણે ખાર વ્રતમાં રહ્યો છતો ભક્તિપૂર્વક સાત ક્ષેત્ર (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, પ્રતિમા, દેરાસર, અને જ્ઞાન) માં ધન ખરચતો અને દયા વડે કરી અતિ દીન જીવોને ધન આપતો તે મહા શ્રાવક કહેવાય છે. ૧૧૯.

सात क्षेत्रभां धनं नहि वापरनारनुं निर्भणपणुं.

यः सद्बाह्यमनित्यं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् ।

कथं वराकश्चारित्रं दुश्चरं स समाचरेत् ॥ १२० ॥

જે માણસ પોતાની પાસે ધન વિદ્યમાન છે, વળી તે બાહ્ય છે અને અનિત્ય છે છતાં તે ઉત્તમ સ્થળે ખરચી શકતો નથી, તે બિચારો હુઃખે પાળી શકાય તેવું ચારિત્ર કેવી રીતે આદરી શકશે ? ૧૨૦.

મહા શ્રાવકની દિવસચર્યા.

ब्राह्मे शुद्धर्त्तं उत्तिष्ठेत् परमेष्ठिस्तुर्नि पठन् ।

किंघर्मा किंकुलश्चास्मि किंव्रतोऽस्मोति च स्मरन् ॥ १२१ ॥

शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रैर्देवमभ्यर्च्य वेश्मनि ।

प्रत्याख्यानं यथाशक्ति कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ॥ १२२ ॥

प्रविश्य विधिना तत्र त्रिःप्रदक्षिणयेज्जिनम् ।

पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य स्तवनैरुत्तमैः स्तुयात् ॥ १२३ ॥

પાછલી બે ઘડી રાત્રી રહે ત્યારે (તે પહેલાં જાગૃત થવાય તો વધારે સારું,) જાગૃત થઈ પંચ પરમેષ્ઠિ નવકાર મંત્રની સ્તુતિ કરી શ્રાવકે યાદ કરવું કે મારો શું ધર્મ છે, મારું કુલ કયું છે, મેં ક્યાં ક્યાં જતો અંગીકાર કર્યો છે? (ઉપલક્ષણથી મારો ગુરુ ધર્માચાર્ય કોણ છે) તે સર્વ યાદ કરી પવિત્ર થઈ પુષ્પ નૈવેદ્ય અને સ્તોત્રવડે (સ્તુતિ કરવે) કરી પોતાના ગૃહચત્યમાં રહેલ દેવાદિદેવની પૂજા કરી શકત્યનુસાર નવકારશી, પોરશી, પચ્ચખાણું કરી મોટા દેવાલય પ્રત્યે જવું. વિધિપૂર્વક મંદિરમાં પ્રવેશ કરી જીનેશ્વરના ફેરતી ત્રણું પ્રદક્ષિણા કરી પછી પુષ્પાદિ (આદિ શબ્દથી કેશર, ચંદન, બરાસાદિ-થી) પૂજન કરી ઉત્તમ સ્તવનોએ કરી ભગવાનની સ્તુતિ કરે ૧૨૧-૨૨-૨૩. આ ઠેકાણે દેવવંદન લાખ્યાદિથી અશેષ વિધિ જાણી લેવો.

ચૈત્યવંદન કર્યા પછી.

તતો ગુરુણામભ્યર્ગે પ્રતિપત્તિપુરઃસરમ્ ।

વિદધીત વિશુદ્ધાત્મા પ્રત્યાખ્યાનપ્રકાશનમ્ ॥૧૨૪॥

પછી ગુરુ મહારાજની પાસે આવી નમસ્કારાદિ ભક્તિ કરવાપૂર્વક વિશુદ્ધ આત્મા શ્રાવકે પોતે પહેલાં દેવ સાક્ષીએ કરેલું પચ્ચખાણું ગુરુ પાસે પ્રકાશિત કરવું અર્થાત્ ગુરુ પાસે ફરી પચ્ચખાણું કરવું. ૧૨૪.

વિવેચન—પચ્ચખાણું પોતાની શાક્ષિએ, અને ગુરુ સાક્ષિએ, દેવ સાક્ષિએ, એમ ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે છે. તેથી આંહી ગુરુ આગળ પ્રકાશિત કરવાનું જણાવ્યું છે. ગુરુવંદન બે હાંથ બેડી મથ્યએણ વદામિ કહેવું તે જઘન્ય છે. આ વંદન રસ્તામાં સન્મુખ મળતાં કરવાનું છે. બે ખમોસમણ દઈ શાતા પૂછી અલ્લુઠિઆનો પાઠ કહેવો તે મધ્યમ વંદન છે અને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું તે ઉત્કૃષ્ટ વંદન છે. આ ગુરુવંદન વિધિ વિસ્તારથી ગુરુવંદન લાખ્યથી જાણવી તથા પચ્ચખાણું લેનાર, દેનાર તથા ભાંગા અને પ્રકાર, તે સર્વે પચ્ચખાણું લાખ્યથી જાણી લેવાં

(ગર મલેકમાં જણાવ્યું કે, ગુરુની પ્રતિપત્તિપૂર્વક પચ્ચખાણું કરવું (ભક્તિ કહે છે.)

અભ્યુત્થાનં તદા લોકેઽમિયાનં ચ તદોગમે ।

શિરસ્યજલિસશ્લેષઃ સ્વયમાસનઢૌકનમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

આસનાભિગ્રહો ભયત્યા વંદના પર્યુપાસનમ્ ।

તથાનેડનુગમથ્રેતિ પ્રતિપત્તિરિયં ગુરોઃ ॥ ૧૨૬ ॥

શુરને જોતાંજ ઉભા થઈ જવું. આવતા સાંભળી સન્મુખ જવું, હરથી મસ્તકે હાથ જોડવા. જેસથાને પોતે આસન આપવું, શુર જેણે હોય ત્યાં સુધી પોતે આસન ઉપર ન જેસવું. ભક્તિથી વંદના તથા સેવા કરવી અને શુર જતા હોય તો તેની પછાડી કેટલાંક પગલાં જવું તથા શુર પાંચે ધર્મ સાંભળવો, આ સર્વ શુરની પ્રતિપત્તિ ભક્તિ ઉચિત આચરણ કહેવાય છે. ૧૨૫-૧૨૬

તતઃ પ્રતિનિવૃત્તઃ સન્ સ્થાનં ગત્વા યથોચિતમ્ ।

સુધોર્ધર્માવિરોધેન વિદ્યોનાર્થર્થચિંતનમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

શુર પાંચેથી પાછા કર્યા બાદ વ્યાપાર કરવાના ઉચિત સ્થાને જઈ ધર્મને બાધા ન પડે એવી રીતે શુદ્ધિમાન શ્રાવકે ધન કમાવાનો (વિચાર) પ્રયત્ન કરવો. ૧૨૭

તતો માધ્યાહ્નિકીં પૂજાં કુર્યાત્ કૃત્વા ચ ભોજનમ્ ।

તદ્વિદ્ધિઃ સહ શાસ્ત્રાર્થરહસ્યાનિ વિચારયેત્ ॥ ૧૨૮ ॥

પછી મધ્યાહ્ન વખતની પૂજા કરે, ત્યારબાદ ભોજન કરી શાસ્ત્રના બહુકાંડોની સાથે શાસ્ત્રના અર્થો અને રહસ્યોનો વિચાર કરે.

તતશ્ચ સંધ્યામયે કૃત્વા દેવાર્ચનં પુનઃ ।

કૃતાવશ્યકકર્મા ચ કુર્યાત્સ્વાધ્યાયમુત્તમમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

પછી સંધ્યા વેળાએ ફરી દેવાર્ચન (હાથપાદિથી દેવપૂજા કરી) તથા પ્રતિક્રમણ (દિવસે શ્રાવક વ્રત સંગ્રહી કાંઈ પણ હુષણ લાગ્યું હોય તેની શુદ્ધિ) કરી, પછી ઉત્તમ પ્રકારનું સ્વાધ્યાય (મહાન પુરુષોનાં જીવન સંભારવા, સારા વિચારો કરવા, પઠિત યાદ કરવું) વિગેરે ધ્યાન કરવું ૧૨૯.

ન્યાય્યે કાલે તતો દેવગુરુસ્મૃતિપવિત્રિતઃ ।

નિદ્રામલ્પામુપાસીત પ્રાયેનાબ્રહ્મવર્જકઃ ॥ ૧૩૦ ॥

સ્વાધ્યાયાદિ ધર્મધ્યાન કરવામાં કેટલોક વખત વ્યતીત કર્યા બાદ પોતાના ઈષ્ટદેવ શુરને સંભારવે કરી પવિત્ર થઈ પ્રાયે અબ્રહ્મચર્યનો (મથુનનો) ત્યાગ કરી અદ્ય (શ્રાદ્ધ) નિદ્રા કરે (ગૃહસ્થ હોવાથી મૈથુન ત્યાગ કરવા માટે પ્રાયઃ શબ્દ મૂક્યો છે.) ૧૩૦.

નિદ્રાછેદે યોષિદંગ સતત્ત્વં પરિચિંતયેત્ ।

સ્થૂલભદ્રાદિસાધૂનાં તન્નિવૃત્તિં પરામૃશન્ ॥ ૧૩૧ ॥

નિદ્રા ત્યાગ કર્યા પછી સ્થૂલભદ્રાદિ સાધુઓએ કરેલી સ્ત્રીના શરીરની નિવૃત્તિનું સ્મરણ કરતો તત્ત્વપૂર્વક સ્ત્રીના શરીરની અસા-
રતાનું ચિંતન કરે. ૧૩૧.

તેજ બતાવે છે.

યકૃચ્છકૃન્મલશ્લેષ્મમજ્જાસ્થિપરિપૂરિતાઃ ।

ત્લાયુસ્યૂતા વહીરમ્યાઃ સ્ત્રિયશ્ચર્મપ્રસેવિકાઃ ॥ ૧૩૨ ॥

વહિરંતર્વિપર્યાસઃ સ્ત્રીશરીરસ્ય ચેદ્ ભવેત્ ।

તસ્યૈવ કામુકઃ કુર્યાદ્ શુભ્રગોમાયુગોપનં ॥ ૧૩૩ ॥

સ્ત્રીશસ્ત્રેણાપિ ચેત્કામો જગદેતજ્જિગીષતિ ।

તુચ્છપિચ્છમયં શસ્ત્રં કિં નાદત્તે સમૂઘ્રીઃ ॥ ૧૩૪ ॥

સ્ત્રીઓનાં શરીરો નિરંતર વિષ્ટા, મળા, શ્લેષ્મ, મજ્જા અને હાડકાંઓથી ભરપૂર છે. આજ કારણથી બહારથી રમણિક અને સ્ના-
યુથી શીવેલી ભસ્માક (ધમણ) સરખી સ્ત્રીઓ છે. સ્ત્રીના શરીરનો જે
વિપર્યાસ કરવામાં આવે અર્થાત્ જે બહાર રમણિકતા દેખાય છે તે
અંદર કરવામાં આવે, અને અંદરની સ્થિતિ બહાર લાવવામાં આવે
તો તેજ સ્ત્રીના શરીરનું કામી પુરૂષને ગીધ અને શિયાળીયાં તરફથી
રાત્રિ દિવસ રક્ષણ કરવાની જરૂર પડે. સ્ત્રીરૂપ શત્રુવડે કરીને પણ
જે કામ આ જગતને જીતવાને ઇચ્છે છે તો તે મૂઢબુદ્ધિવાળો
કામ સુખે મળી શકે તેવું પિંછારૂપ શસ્ત્ર શા માટે નથી લેતો ?
લાવ એ છે કે અસાર રસ, રૂઢિર, માંસ, મેદા, અસ્થિ, મજ્જા
અને વીર્યથી ભરપૂર તથા ઘણા પ્રયાસથી મળી શકે તેવા સ્ત્રીરૂપ
શસ્ત્રવડે કરીને કામ જગતને જીતવાને ઇચ્છે છે તો સુલભ અને પવિત્ર
પિંછાને જગત જીતવા સાફ શા માટે તે લેતો નથી ? અર્થાત્ પિંછાં
પ્રસુખ સામાન્ય વસ્તુમાં જેટલો સાર છે તેટલો પણ સ્ત્રીના શરી-
રમાં સાર નથી. ૧૩૨-૧૩૩-૧૩૪.

સંકલ્પયોનિનાનેન હાહા વિશ્વં વિહંબિતમ્ ।

-તદુત્તવનામિ સંકલ્પં મૂલમસ્યેતિ ચિંતયેત્ ॥ ૧૩૫ ॥

હા ! હા ! સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા આ કામે વિશ્વને વિહંબિત

કર્તુ છે. માટે આ કામના સંકલ્પરૂપ મૂલને હું ઉખેડી નાખું, આ પ્રમાણે વિચાર કરે. ૧૩૫.

યો યઃ સ્યાદ્ બાધકો દોષસ્તસ્ય તસ્ય પ્રતિક્રિયામ્ ।

ચિંતયેદ્દોષમુક્તેષુ પ્રમોદં યતિષુ વ્રજન્ ॥ ૧૩૬ ॥

જે જે દોષ પોતાને બાધા કરતો હોય, તે તે દોષથી મુક્ત થવાને અર્થે યતિ ઉપર પ્રમોદ પામીને (શુણાનુરાગ રાખીને) તે તે દોષના ઉપાયને ચિંતવવા (જેમકે રાગનો ઉપાય વૈરાગ્ય, દ્વેષનો ઉપાય મૃત્તી, ક્રોધનો ઉપાય ક્ષમા, માનનો નમ્રતા, માયાનો સરલતા, લોભનો સંતોષ, મોહનો વિવેક, કામનો સ્ત્રીના શરીરની અશોભતા, ઈર્ષાનો અનીર્ષા, વિગેરે ઉપાયો ચિંતવવા.) ૧૩૬.

દુઃસ્થાં ભવસ્થિતિ સ્થેમ્ના સર્વજીવેષુ ચિંતયન્ ।

નિસર્ગં સુખસર્ગં તેષ્વપર્ગં વિમાર્ગયેત્ ॥ ૧૩૭ ॥

સ સારમાં રહેવાપણુ તે સર્વ જીવોને હું ખરૂં છે, એમ સ્થિર ચિંતિતથી વિચાર કરતા શ્રાવકે સર્વ જીવોને માટે સ્વાભાવિક સુખના સર્ગવાળું મોક્ષપદ માગવું. (જેમકે સર્વે સંસારી જીવો સમગ્ર દુઃખથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પામો અથવા સર્વેંડર સુખિન સંતુ સર્વેં સંતુ નિરામયાઃ સર્વેં ભદ્રાણિ પશ્યંતુ મા કશ્ચિદ્ દુઃખમાપ્નુયાત્ ૧૩૭.

૬૯ વ્રતધારી કામદેવ શ્રાવક.

સંસર્ગેષ્વપસર્ગાણાં દૃઢવ્રતપરાયણાઃ ॥

ધન્યાસ્તે કામદેવાદ્યાઃ શ્લાઘ્યાસ્તીર્થકૃતામપિ ॥ ૧૩૮ ॥

વળી વિચાર કરે કે ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ વ્રત રક્ષણની દૃઢતામા મજબુત રહેલા અને તેથીજ તીર્થ કરે પણ પ્રશ સા કરેલા તે કામદેવાદિ શ્રાવકોને ધન્ય છે. ૧૩૮

વિવેચન—વીર પરમાત્માના વખતમાં ચંપાનગરીમાં જીતશંત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે શહેરમાં કામદેવ નામનો ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને લદ્રા નામની પત્નિ હતી. તે કામદેવ પાસે અઢાર કરોડ સોનામોહોર અને છ ગોકુળો જેટલી ઋદ્ધિ હતી. ચંપાના પુણ્યલદ્ર નામના વનમાં એક વખત મહાવીર દેવ સમવસર્યા હતા તેમના ઉપદેશથી કામદેવ બારવ્રતધારી ૬૯ શ્રાવક થયો હતો અને લદ્રા પણ વ્રતધારી શ્રાવીકા થઈ હતી. કેટલોક વખત જવા પછી પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ઘરનો કારોબાર સોંપી નિશ્ચિંત થઈ કામદેવ શ્રાવક પોતાની પ્રોધશાળામાં ધર્મધ્યાન કરે

રતો હતો એક વખત તેણે પૌષધનું વ્રત લીધું હતું. મધ્યરાત્રીએ એક મિથ્યાદૃષ્ટિદેવ લય કર પિશાચનું રૂપ લઈ તેની પાસે આવ્યો. હાથમાં ખુદ્ધું ખડ્ગ લઈ તે પિશાચે કામદેવને કહ્યું કે તું ધર્મ મુકી દે, શું તારા જેવા રાંકે જીવે. પણ સ્વર્ગ અને મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે ખરા ? જો ધર્મનો ત્યાગ નહિ કરે તો આ ખડ્ગથી તારું મસ્તક ઉડાવી દઈશ. દેવે બે ચાર વાર કહ્યું અને ઘણી તર્જના કરી પણ કામદેવ ધર્મધ્યાનથી ચલાયમાન ન થયો, ત્યારે તેણે પિશાચનું રૂપ મૂકી લયપ્રદ હાથીનું રૂપ દર્શ્યું અને પૂર્વની માફકજ ધર્મ મૂકવા સૂચવ્યું. જ્યારે તે દૃઢજ રહ્યો ત્યારે મુંડાઈઁથી પકડી કામદેવને આકાશમાં ઉછાળ્યો અને પગ હેઠે પકડી કચરી નાખ્યો. કામદેવે દુઃખ સહન કર્યું; દેવપ્રભાવથી મરણ ન પામ્યો, અને ધર્મમા દૃઢજ રહ્યો ત્યારે તેણે સર્પનું રૂપ કરી ઘણા ડંસો દીધા અને ગળે વીંટાઈ વળ્યો. આમ અનેક દુઃખ દેવા છતાં તે તો ધૈર્યપણેજ રહ્યો. દેવ થાક્યો, અને સાથે સાહસ જોઈ ખુશી થયો. દિવ્યરૂપ પ્રકટ કરી કામદેવ પાસે પોતાના કરેલા અપરાધની માફી માગી, અને ઇદ્રે તમારી દેવસભામા પ્રશંસા કરી તે મારાથી સહન ન થઈ માટે મેં તમારી પરીક્ષા કરી છે, આ પ્રમાણે કહીને દેવ ચાલ્યો ગયો. કામદેવ પ્રભાતે પૌષધ પૂર્ણ કરી ત્યાં પધારેલા મહાવીરદેવને નમન કરવા ગયો. મહાવીરદેવે જ્ઞાનથી રાત્રિની સર્વ હકીકત કામદેવને કહી કે કામદેવ ! રાત્રે એક દેવ આવ્યો હતો ? કામદેવે હા કહી મહાવીરદેવે ગાતમાદિ મુનિઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું, ગૌતમ યાદ રાખો, આવા ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેલા શ્રાવકો પણ દેવોથી ચલાયમાન થતા નથી, માટે તમારે ત્યાગીઓને તો ધર્મમાં વિશેષ પ્રકારે દૃઢ રહેવું. ગાતમ સ્વામીએ હાથ જોડી તહત્તી કહી તે વાત સ્વીકારી કામદેવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અરૂણાભવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષ જશે. આવા ધીર, શ્રાવકોનાં ચરિત્ર પ્રાતઃકાળમાં શ્રાવકોએ યાદ કરવાં અને તેનું અનુકરણ કરતાં શીખવું.

જિનો દેવઃ કૃપા ધર્મો ગુરવો યત્ર સાધવઃ ।

શ્રાવકત્વાય કસ્તસ્મૈ નશ્લાધેતાવિમૂઢધીઃ ॥ ૧૩૯. ॥

જીનેશ્વર જેનો દેવ છે, દયામય ધર્મ છે, અને જ્યાં નિર્ઞંથો ગુરૂ તરીકે છે, તેવા શ્રાવકપણાની ક્યો બુદ્ધિમાન પ્રશંસા ન કરે. ૧૩૯.

શ્રાવકોએ નીચેના મનોરથો કરવા.

જિનધર્મવિનિર્મુક્તો માભૂવં ચક્રવર્ત્યપિ ।

સ્યાં ચેદોડપિ દરિદ્રોડપિ જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥ ૧૪૦ ॥

જૈનધર્મથી રહિત થઈ ચક્રવર્તિ પણ હું ન થાઉં. પણ જૈનધર્મથી વાસિત દાસ કે દરિદ્ર પણ થાઉં તો તે પણ મને સંમત છે. ૧૪૧.

ત્યક્તસંગો જીર્ણવાસા મલક્ષિન્નકલેવરઃ ।

ભજન્ માધુકરીં વૃત્તિ મુનિચર્યાં કદાશ્રયે ॥ ૧૪૧ ॥

ત્યજન્ દુઃશીલસંસર્ગ ગુરુ પાદરજઃ સ્પૃશન્ ।

કદાહં યોગમભ્યસ્યન્ પ્રભવેયં ભવચ્છિદે ॥ ૧૪૨ ॥

મહાનિશાયાં પ્રકૃતે કાયોત્સર્ગે પુરાદ્બહિઃ ।

સ્તંભવત્સ્કંધકર્ષણં વૃષાઃ કુર્યુઃ કદા મયિ ॥ ૧૪૩ ॥

વને પદ્માસનાસીનં ક્રોઢસ્થિતમૃગાર્ભકં ।

કદા ઘ્રાસ્યંતિ વક્ત્રે માં જરંતો મૃગયૂથપાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

શત્રૌ મિત્રે તૃણે સ્ત્રૈણે સ્વર્ણેડ્ઞમનિ મળૌ મૃદિ ।

મોક્ષે ભવે ભવિષ્યામિ નિર્વિશેષમતિઃ કદા ॥ ૧૪૫ ॥

અધિરોહું ગુણશ્રેણિં નિશ્રેણીં મુક્તિવેદ્મનઃ ।

પરાનંદલતાકંદાન્ કુર્યાદિતિ મનોરથાન્ ॥ ૧૪૬ ॥

અહો ! હું આ સર્વ સ યોગોનો ત્યાગ કરી, જીર્ણવાસ વસ્ત્ર-વાળો થઈ, મળથી ક્ષિન્ન (ભિન્ન) શરીરવાળો (અર્થાત્ શરીર ઉપરથી નિરપેક્ષ બની) માધુકરી વૃત્તિવાળી મુનિચર્યાનો ક્યારે આશ્રય કરીશ ? દુઃશીલોની સોળતનો ત્યાગ કરી, ગુરૂ મહારાજની પાદરજને સ્પર્શ કરતો, યોગનો અભ્યાસ કરી આ ભવોનો નાશ કરવાને હું ક્યારે સમર્થ થઈશ ? મધ્યરાત્રિએ શહેરની બહાર કાયો-ત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહેલા મને સ્તંભની માફક સ્થિર રહેલાને સ્તંભ જાણી બળદો પોતાના સ્કંધનું ક્યારે કર્ષણ (ધર્ષણ) કરશે ? વનની અદર પદ્માસનમાં બેઠેલા અને ખોળામાં મૃગનાં બચ્ચાંઓ રહેલા મને મોઢા ઉપર વૃદ્ધ મૃગયૂથપતિઓ (અચેતન વસ્તુ જાણી)

ક્યારે આદ્યણું કરશે (સુધશે) ? શત્રુના ઉપર અને મિત્ર ઉપર, તુણ ઉપર અને સ્ત્રીના સમુદાય ઉપર, સોના અને પથ્થર ઉપર, મણિ અને માટી ઉપર, મોક્ષ અને ભવ ઉપર, એક સરખી બુદ્ધિ-વાળો (રાગ દ્વેષ વિનાનો) હું ક્યારે થઈશ ? આ પ્રમાણે મોક્ષ મહેલ ઉપર ચડવાને ગુણઠાણીની શ્રેણિરૂપ નિસરણી સરખા તથા પરમ આનંદરૂપ લતાના કંદ સરખા મનોરથો શ્રાવકોએ કરવા. ૧૪૧ થી ૧૪૬.

इत्याहोरात्रिकीं चर्यामप्रमत्तः समाचरन् ।

यथावदुक्तवृत्तस्यो गृहस्यોपि विशुद्ध्यति ॥ १४७ ॥

આ પ્રમાણે અહો રાત્રી સંબંધી ચર્યાને અપ્રમાદીપણે આચરતો, અને પૂર્વે જેવી રીતે કહ્યું છે તેવી રીતે વ્રતમાં રહેલો ગૃહસ્થ પણ વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૪૭.

વિશેષ વિધિ ખતાવે છે.

सोधावश्यकयोगानां भंगे मृत्योरथागमे ।

कृत्वा संलेखनामादौ प्रतिपद्य च संयमं ॥ १४८ ॥

जन्मदीक्षाज्ञानमोक्षस्थानेषु श्रीमदर्हतां ।

तदभावे गृहेऽरण्ये स्थंडिले जंतुवर्जिते ॥ १४९ ॥

त्यक्त्वा चतुर्विधाहारं नमस्कारપરાયણઃ ।

आराधनां विधायोच्चैश्चतुः शरणमाश्रितः ॥ १५० ॥

इह लोके परलोके जीविते मरणे तथा ।

त्यक्त्वा शंसां निदानं, च समाविमुषयोक्षितः ॥ १५१ ॥

परिषहोપસર્ગેભ્યો નિર્મિકો જિનમક્તિભાક્ ।

પ્રતિપદ્યેત મરણમાનંદશ્રાવકો : યથા ॥ ૧૫૨ ॥

પંચમિઃ કુલક.

શ્રાવકે અવશ્ય કરવા લાયક સંયમાદિ યોગો કરવામાં અશક્ત

હોય અથવા મરણ નજીક આવ્યું જણાય તો પ્રથમ શરીર તથા કષાયને પાતળા કરવારૂપ સંલેખણા કરી પછી સયમ અંગીકાર કરે. સર્વથા સંલેખણા કરવા માટે શ્રીમાન્ અરિહંતના જન્મ કલ્યાણક, દીક્ષા કલ્યાણક, જ્ઞાન કલ્યાણક યા મોક્ષ કલ્યાણક જેવાં

સ્થળોમાં જવું અથવા તેવાં સ્થળો નજીક ન હોય તો જીવજંતુ વર્જિત ઘેર અથવા અરણ્યવાળી જગ્યાએ સંલેખણ કરવી. ત્યાં પ્રથમ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, નમસ્કાર મંત્ર જપવામાં તત્પર થવું, તથા સારી રીતે આરાધના કરી (પૂર્વનાં કરેલ પાપો ગુરૂ સાથે, યા તે ન હોય તો પોતાની મેળે આલોવી) અરિહંતાદિ ચાર શરણોને આશ્રય કરવો. તથા આ લોક સંખંધી, પરલોક સંખંધી, જીવિત સંખંધી, મરણ સંખંધી આશંસનો (ઈચ્છાનો) તથા નિયાણોનો ત્યાગ કરી, સમાધિરૂપ અમૃતથી સિંચાયેલો પરિહૃત તથા ઉપસર્ગોથી નિર્ભય અને જીનેશ્વર વિષે યા આરાધના વિષે બહુ માન ધરતો આણુંદ શ્રાવકની માફક સમાધિ મરણ અંગીકાર કરે. ૧૪૮ થી ૧૫૨ .

વિવેચન—સંલેખના જે પ્રકારની છે. શરીર સંલેખના તથા કષાય સંલેખના. અનશન કરવાની ઈચ્છા રાખનાર મજબુત શરીર વાળાએ તપશ્ચર્યા કરી હજીવે હજીવે શરીરને દુર્બળ કરવું તથા તેની સાથે ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિ કષાયોને વિશેષ પ્રકારે પાતળા કરી દેવા. મજબુત શરીરવાળાએ પણ પોતાનું આયુષ્ય નજીક જણાય તો શરીરને દુર્બળ કરવાનું છે. જ્ઞાન ધ્યાન થઈ શક્તાં હોય તેવા શરીરને પાડી નાખવું એવી જ્ઞાનીની આજ્ઞા નથી, પણ જ્યારે જ્ઞાન ધ્યાન કાંઈ પણ હવે ણની શકવું અશક્ય છે એમ જણાય, અથવા આયુષ્ય હવે ઘણા થોડા વખતમાં પૂર્ણ થવાનું છે તેમ સમજાય ત્યારે મરણાંત સંલેખના યા અણસણ કરવાનું છે. અણસણ કરવાની ભૂમિકા બહુધા તીર્થંકરોનાં કલ્યાણકવાળી હોય તે વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે પરિણામ વિશુદ્ધિમાં તેવાં સ્થળો વિશેષ અનુકૂળ છે. તે ન હોય તો ઘર કે અરણ્ય કોઈ પણ નિર્જીવ ભૂમિકામાં જઈ અણસણ કરવું. અણસણ કર્યા પહેલાં આ જન્મ પર્યંતનાં સર્વ પાપો ગુરૂ સાક્ષીએ યા તેમના અભાવે આત્મ સાક્ષીએ આળોવવાં. છેલ્લું અણસણ હોવાથી સાધુનાં વ્રતો અંગીકાર કરી લેવાં. સર્વ જીવોને ખમાવી, ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, ચાર શરણ લઈ ધર્મ ધ્યાનમાં તત્પર થઈ રહેવું, તેમજ અણસણ કરી આ લોક સંખંધી મનાવા પૂજવાની દરકાર ન રાખવી. પરલોકે દેવાદિ

થવાની ઇચ્છા ન કરવી. માન સન્માન વિશેષ થતું હોવાથી વિશેષ જીવવાની ઇચ્છા ન થવા દેવી અને પ્રશસા વિગેરે થતું ન હોવાથી જલદી મરવાની ઇચ્છા પણ ન કરવી. તથા તપશ્ચર્યાદિ ધર્મમાં ભ્રે સામર્થ્ય હોય તો આ ક્રિયાથી હું દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તિ, રાજા, સ્ત્રીવદ્ધ-ભાદિ થાઉં તેવું નિદાન (નિયાણું) પણ ન કરવું. પણ એકજ પરમ સ્વરૂપમાં લક્ષ રાખીને સમભાવિત સ્થિતિએ તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરવું. જેમ આનંદ શ્રાવકે આણસણ કરી અવધિજ્ઞાન મેળવવા ઉપરાંત સ સાર પરિભ્રમણ ઘણુંજ ઓછું કરી દીધું.

લગવાન મહાવીર દેવના વખતમાં વાણીજ્યપુરનો શાસ્તા જીતશત્રુ રાજા હતો, તે શહેરમાં જગતના જીવોને આનંદ આપનાર આનંદ નામનો ગૃહપતિ હતો, અને ચંદ્રને જેમ રોહિણી તેમ આનંદને શિવાનંદા નામની પ્રિયા હતી. આનંદની પાસે બાર કરોડ સોનામહોર અને ચાર ગોકુળ હતાં. તે શહેરથી ઇશાન ખુણામાં કોદલાક નામના ગામમાં આનંદનાં સગાંસંબંધી રહેતાં હતાં. એક વખત વીરપ્રભુ વિહાર કરતાં શહેર નજીકના વનમાં પધાર્યા. રાજા અને આનંદ વિગેરે પ્રભુવંદનાર્થે ગયા. ધર્મદેશના સાંભળી આનંદ દ્વાદશ વ્રતધારી શ્રાવક થયો અને શિવાનંદા શ્રાવિકા થઈ. નિરતિચાર શ્રાવક વ્રત પાલન કરતાં આનંદને ચૌદ વર્ષ નીકળી ગયા એક વખત પાછલી રાત્રે આનંદ વિચારવા લાગ્યો કે કુટુંબના બરોબર જથ્થામાં અને લેવડદેવડના કાર્યમાં ભેઈએ તેટલું ધર્મકાર્યમાં માફ ચિત્ત લાગતું નથી, માટે કોદલાક ગામમાં પૌષધશાળા છે ત્યાં જઈને મારે હવે નિશ્ચિંત થઈ ધર્મ-ધ્યાનમાં મગ્ન જ રહેવું. આવો વિચાર કરી સવારમાં તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. સગાંવહાલાંને બોલાવી જમાડી મોટા પુત્રને ઘરનો કારોબાર સોંપ્યો અને પોતે કોદલાક ગામમાં પૌષધશાળામાં સુસમાધિએ ધર્મ-કર્મમાં રત થયો. તેણે શ્રાવકની પ્રતિભાઓ વહન કરી. અનુક્રમે તેનું શરીર જીર્ણ હાડપિંજર જેવું થઈ ગયું. એક વેળા મધ્યરાત્રિએ તે વિચારવા લાગ્યો કે હજી આ શરીરમાં બેસવા ઉઠવાની થોડી શક્તિ છે મારા ધર્માચાર્ય મહાવીર દેવ પણ વિદ્યમાન છે તો મારે અંત્ય વખતની મરણાંતિક સ લેખના કરી લેવી અને ચારે આહારનો ત્યાગ કરવો. વિચાર સુજળ બીજે દિવસે તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. દેહ

ગેહાદિથી મમત્વ છુટી ગયો અને એક વીર પરમાત્માના મનોહર
હવનમાં પોતાનું ચિત્ત પરોવ્યું. પરિણામની વિશુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામી
અને ક્રમે થોડાજ વખતમાં અવધિજ્ઞાન પેદા થયું. આમ વીસ વર્ષ
પર્યંત ઉત્તમ શ્રાવક ધર્મ પાળી સુસમાધિએ મરણ પામી સૌધર્મ
દેવલોકના અરુણાલવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી
માનવદેહ પામી મોક્ષે જશે. આમ આનંદ શ્રાવકની ઉત્તમ સમા-
ધિવાળી સંલેખના સાંલળી તેનું અનુકરણ કરવાને શ્રાવકોએ યથા-
યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો.

શ્રાવકની ઉત્તરભવની સ્થિતિ.

પ્રાપ્તઃ સ કલ્પેર્ષિવદ્રત્વમન્યદ્વા સ્થાનમુત્તમમ્ ।

મોદતેऽનુત્તરપ્રાજ્યપુણ્યસંભારભાક્ તતઃ ॥ ૧૫૩ ॥

ચ્યુત્વોત્પદ્ય મનુષ્યેષુ મુક્ત્વા ભોગાન્ સુદુર્લભાન્ ।

વિરક્તો મુક્તિમાપ્નોતિ શુદ્ધાત્માન્તર્ભવાષ્ટકં ॥ ૧૫૪ ॥

આ પ્રમાણે ઉત્તમ શ્રાવકધર્મ પાળી તેઓ સૌધર્માદિ કલ્પો
(દેવલોકો) ને વિષે ઇદ્રપણું અથવા કોઈ બીજું સ્થાન (સામાનિક
દેવાદિ) પામી અનન્યસદૃશ અને મહાન્ પુણ્યસમૂહને લોગવતા
આનંદમાં રહે છે. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ચવી મનુષ્યભવમાં
ઉત્પન્ન થઈ દુર્લભ ભોગોને લોગવી, સંસારથી વિરક્ત થઈ, તે શુદ્ધા-
ત્માઓ આઠ ભવની અદર મોક્ષ પામે છે. ૧૫૩, ૧૫૪.

ઉપસંહાર.

इति संक्षेपतः सम्यक् रत्नत्रयमुदीरितं ।

सर्वोपि यदनासाद्य नासादयति निवृत्तिं ॥ ૧૫૫ ॥

જે રત્નત્રયને (દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને) પામ્યા સિવાય કોઈ
પણ મોક્ષ પામી શકતું નથી, તે સમ્યક્ રત્નત્રયનું આ પ્રમાણે
સંક્ષેપથી વર્ણન કર્યું ૧૫૫.

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजयगणि कृत बालावबोधे तृतीयः प्रकाशः

ॐ

चतुर्थः प्रकाश प्रारब्धते.

पूर्वना प्रकाशोभां धर्म અને धર્મનો ભેદ નયની અપેક્ષાએ કરી, આત્માને રત્નત્રય સુક્રિતાનું કારણ છે એમ જણાવ્યું. હમણાં અભેદ નયની અપેક્ષાએ આત્માનું રત્નત્રયની સાથે ઐક્યપણું છે તે બતાવે છે.

आत्मैव दर्शनज्ञानचारित्राण्यथवा यतः ।

यत्तदात्मक एवैष शरीरमधितिष्ठति ॥ १ ॥

અભેદ નયની અપેક્ષાએ યતિને આત્માજ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે. કેમકે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપજ આત્મા શરીમાં રહેલો છે. ૧

તે અભેદતા બતાવે છે.

आत्मानमात्मना वेत्ति मोहत्यागाद्य आत्मनि ।

તદેવ તસ્ય ચારિત્રં તજ્ઞજ્ઞાનં તત્ત્વ દર્શનમ્ ॥ ૨ ॥

જે યોગી મોહનો ત્યાગ કરવાથી આત્માને વિષે આત્માવડે કરી આત્માને જાણે છે, તેજ તેનું ચારિત્ર છે, તેજ જ્ઞાન છે, અને તેજ દર્શન છે. ૨.

આત્મજ્ઞાનની મુખ્યતા બતાવે છે.

आत्मज्ञानभवं दुःखमात्मज्ञानेन हन्यते ।

तपसाप्यात्मविज्ञानहीनैश्चेत्तुं न शक्यते ॥ ૩ ॥

આત્મજ્ઞાનતાથી પેદા થયેલું દુઃખ આત્મજ્ઞાન વડે નાશ પામે છે, જે દુઃખ આત્મવિજ્ઞાન વિનાના મનુષ્યો તપસ્યા વડે કરીને પણ છેદી શકતાં નથી. ૩.

अयमात्मैव चिद्रूपः शरीरी कर्मयोगतः ।

ध्यानाग्निदग्धकर्मा तु सिद्धात्मा स्यान्निरंजनः ॥ ૪ ॥

अयमात्मैव संसारः कषार्येन्द्रियनिर्जितः ।

तमेव तद्विजेत्तारं मोक्षमाहुर्मनीषिणः ॥ ૫ ॥

જ્યારે સ્વસ્વભાવમાં (આત્મોપયોગમાં) આત્મા રહે છે ત્યારે

આ આત્માજ્ઞ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને કર્મના યોગથી તેજ આત્મા શરીરી (દેહધારી) કહેવાય છે. તથા શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિએ કરી કર્મોને બાળી નાખે છે, ત્યારે નિરંજન સિદ્ધાત્મા થાય છે. કષાય તથા ઇન્દ્રિયવડે જીતાર્થ બાય છે, ત્યારે આ આત્મા તેજ સંસાર છે, અને જ્યારે તે કષાય ઇન્દ્રિયને જીતનાર થાય છે, ત્યારે વિક્ષાન પુરૂષો તેને મોક્ષ કહે છે. ૪-૫.

સ્યુઃ કષાયા ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ શરીરિણાં ।

ચતુર્વિધાસ્તે પ્રત્યેકં મેદૈઃ સંજ્વલનાદિભિઃ ॥ ૬ ॥

પક્ષં સંજ્વલનઃ પ્રત્યાખ્યાનો માસચતુષ્ટયમ્ ।

અપ્રત્યાખ્યાનકો વર્ષં જન્માનંતાનુબંધકઃ ॥ ૭ ॥

વીતરાગયતિશ્રાદ્ધસમ્યગ્દર્શિત્વઘાતકાઃ ।

તે દેવત્વમનુષ્યત્વતિર્યક્ત્વનરકપ્રદાઃ ॥ ૮ ॥

દેહધારી જીવોને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એમ ચાર પ્રકારના કષાયો હોય છે, તે ક્રોધાદિ ચારે પણ સંજ્વલન, પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની અને અનંતાનુબંધી એમ ચાર ચાર પ્રકારના હોવાથી સોળ ભેદ થાય છે. તેમાં સંજ્વલનના કષાયો એક પખવાડીયાની મર્યાદાવાળા છે. પ્રત્યાખ્યાની ચાર માસ, અપ્રત્યાખ્યાની એક વર્ષ, અને અનંતાનુબંધી કષાયો ચાવત્ જીવ સુધી રહે છે. તે સંજ્વલનાદિ કષાયો અનુક્રમે વીતરાગપણાનો યતિપણાનો, શ્રાદ્ધપણાનો (શ્રાવકપણાનો) અને સમ્યગ્દર્શનપણાનો નાશ કરે છે. તેમજ સંજ્વલનાદિ કષાયો અનુક્રમે દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યચગતિ, અને નરકગતિ આપનારા છે. ૬-૭-૮.

ક્રોધથી થતા દોષો.

તત્રોપતાપકઃ ક્રોધઃ ક્રોધો વૈરસ્ય કારણં ।

દુર્ગતેર્વર્તની ક્રોધઃ ક્રોધઃ શમસુખાર્ગલા ॥ ૯ ॥

ઉત્પદ્યમાનઃ પ્રથમં દહત્યેવ સ્વમાશ્રયં ।

ક્રોધઃ કૃશાનુવત્પશ્ચાદન્યં દહતિ વા ન વા ॥૧૦॥

અર્થઃ—ક્રોધ શરીર તથા મનને ઉપતાપ કરનાર છે. ક્રોધ વૈરનું કારણ છે. ક્રોધ દુર્ગતિનો માર્ગ છે અને શમસુખને રોકવાને

અર્ગલા (લોગળ) સરખો ક્રોધ છે. અગ્નિની માફક ઉત્પન્ન થતો ક્રોધ પહેલું તો પોતાનું સ્થાન (આત્મગુણને) બાળીજ નાખે છે, અને પછી અન્ય સ્થાનકને (બીજા માણસને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવી તેના આત્મગુણને) બાળે કે ન પણ બાળે. ૯-૧૦.

વિવેચન—અપરાધી મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ કેમ રોકી શકાય ? ઉત્તર એ છે કે પરાક્રમથી અથવા લાવનાથી. જેમકે, પોતે પાપ અંગીકાર કરી જે મને દુઃખ આપવા ઇચ્છે છે, તે પોતાના કર્મથીજ હણાયેલો છે, તેના ઉપર કોણ ક્રોધ કરે ? અપકારી ઉપરજ ક્રોધ કરવો એવી જો તમારી મરજી હોય તો, દુઃખના કારણરૂપ પોતાનાં કરેલાં અશુભ કર્મો ઉપર શા માટે ક્રોધ કરતા નથી ? શ્વાન હોય તે પોતાને પથ્થર મારનાર માણસની ઉપેક્ષા કરી, પથ્થરને કરડવા દોડે છે, પણ સિંહ તો બાણની ઉપેક્ષા કરી બાણ મારનારને મારવા દોડે છે. તેમ તમારે ખરા અપરાધીને શોધી કાઢી તેને શિક્ષા કરવી જોઈએ, પણ તમારા ફૂર કર્મની પ્રેરણાથી અમુક માણસે દુઃખ દીધું, તે કર્મોની ઉપેક્ષા કરી તે માણસને તમે દુઃખ આપો, કોપ કરો, તો શું તમે શ્વાનનું અનુકરણ નથી કરતા ? સંભળાય છે કે મહાવીર દેવ ક્રોધ સહન કરવા માટે છક્કસ્થપણે સ્લેષ્ઠ દેશમાં ગયા હતા તો આ તો વગર પ્રયત્ન તેવો અવસર તમને મળ્યો છે તો શા માટે તમે સહન નથી કરતા ? પ્રલયથી ત્રણ લોકનું રક્ષણ કરનાર મંડા પુરુષોએ પણ આત્મગુણ માટે ક્ષમાનોજ આશ્રય કર્યો છે, તો કેળના થડ જેવા સત્ત્વવાળા પ્રાણીઓ તમે શા માટે તે ક્ષમાનો આશ્રય નથી કરતા ? તમે એવું પુણ્ય શા માટે ન કર્યું કે તમને કોઈપણ બાધા ન કરે ? હવે તમારા તે પ્રમાદનો શોથ કરતાં તમે, હજી પણ ક્ષમાનોજ આશ્રય કરો. ક્રોધથી અંધ ચયેલ મુનિ અને ચ ડાળમાં કાંઈ પણ અંતર નથી. એક મહાન્ તપસ્વી, પણ ક્રોધી હતો તેને મૂકીને નિરંતર લોજન કરનાર પણ ક્ષમાશીલ કુરંગડ મુનિને દેવોએ વંદન કર્યું માટે તપસ્યાથી પણ ક્ષમાજ પ્રધાન છે સર્વ ઇદ્રિયોને ગ્લાનિ કરનાર, અને સર્પની માફક પ્રસરનાર ક્રોધને છૂતવા માટે જાગૃતી મંત્ર સમાન ક્ષમા તેજ સમર્થ છે, માટે હે ભગ્યો ! તમે ક્ષમાનોજ નિરંતર આદર કરો.

ક્રોધને શાંત કરવાનો ઉપાય.

ક્રોધવહેસ્તદહાય શમનાય શુભાત્મભિઃ ।

શ્રયણીયા ક્ષમૈકૈવ સંયમારામસારણીઃ ॥ ૧૧ ॥

ક્રોધરૂપ અગ્નિને તત્કાળ શાંત કરવા માટે ઉત્તમ મનુષ્યોએ સંયમરૂપ ખગીયાને નવ પદ્ધતિ કરનાર નીક (પાણીના ધોરીયા) સમાન એક ક્ષમાનોજ આશ્રય કરવો, અર્થાત્ ક્રોધને શાંત કરવા માટે એક ક્ષમાજ સમર્થ છે. ૧૧

માનથી થતા ગેરફાયદા અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય.

વિનયશ્રુતશીલાનાં ત્રિવર્ગસ્ય ચ ઘાતકઃ ।

વિવેકલોચનં લુંપન્ માનોઽધકરણો નૃણાં ॥ ૧૨ ॥

જાતિલાભકુલૈશ્વર્યવલરૂપતપઃ શ્રુતૈઃ ।

કુર્વન્ મદં પુનસ્તાનિ હીનાનિ લભતે જનઃ ॥ ૧૩ ॥

ઉત્સર્પયન્ દોષશાસ્ત્રા ગુણમૂલાન્યધોનયન્ ।

ઉન્મૂલનીયો માનદ્રુસ્તન્માર્દવસરિત્પલ્લવૈઃ ॥ ૧૪ ॥

વિનય, શ્રુતજ્ઞાન, શીલ (આચાર) અને ધર્મ અર્થ કામ રૂપ ત્રણ વર્ગનો ઘાત કરનાર માન, વિવેકરૂપ નેત્ર ફેડી નાંખી મનુષ્યોને આંધળા કરે છે. જાતિનો, લાલનો, કુળનો, ઐશ્વર્યનો, ખલનો, રૂપનો, તપનો, અને શ્રુતનો મદ કરનાર માણસ ફરી ફરી તે તે વસ્તુની હીનતા પામે છે માટે દોષરૂપી શાખાઓને વિસ્તારતા અને ગુણરૂપ મૂલોને નીચે લઈ જતા માનરૂપ વૃક્ષને નમ્રતા યા કોમળતારૂપ નદીના પૂર્વકે ફરી મૂલથી ઉખેડી નાખવો. ૧૨-૧૩-૧૪.

વિવેચન—ઉત્તમ, મધ્યમ અધમાદિ અનેક જાતિના લેહોનો અનુલવ કરનારે તેનો મદ કરવો, એ અયોગ્ય છે. ઉત્તમ જાતિ પામેલ અધમ જાતિ પણ પામે છે, અને અધમજાતિ પામેલ ઉત્તમ પણ પામે છે, માટે જાતિ શાશ્વતી તો નથીજ, એટલે તેનો ગર્વ કરવો એ કેવળ અજ્ઞાનતાજ છે. અતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથીજ ધનાદિનો લાભ મળે છે તો વસ્તુ તત્ત્વના જ્ઞાતાએ લાભમદ શા માટે કરવો જોઈએ ? કેમકે મહેનત કરીને વસ્તુ મેળવી છે. અકુલિનો પણ યુદ્ધિ અને વૈલવમાં યા આચારમાં અધિક જોવામાં આવે છે, તે

જોઈ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓએ કુળમદ ન કરવો જોઈએ. જો પોતે કુશીળ છે તો ઉત્તમ કુળમાં પેદા થયો તોપણ શું, અને જો પોતે સુશીળ છે તો ગમે તેવા કુળમાં પેદા થયો તોપણ શી હરકત છે ? ઇંદ્રાદિકની ત્રણ ભુવનપણાના ઐશ્વર્યની સંપદા જોઈને કયો જ્ઞાની પુર, આમ અને ધનાદિકનો ગર્વ કરશે ? કુશીળ સ્ત્રીની માફક ગુણોન્નવળ પુરૂષો પાસેથી જે લક્ષ્મી આવી જાય છે, અને દોષવાન્ જીવોનો પણ જે આશ્રય કરે છે, તેવું ઐશ્વર્ય વિવેકી પુરૂષોને મદને અર્થે હોયજ નહીં. મહા બળવાન્ જીવોને પણ રોગાદિ એક ક્ષણ-માત્રમાં નિર્બળ કરી નાંખે છે. એવા અનિત્ય બળનો ગર્વ કયો ડાહ્યો મનુષ્ય કરે ? સાત ધાતુથી બનેલો, અને વખતો વખત અથ, અપ-અથ પામનાર, તથા જરા અને રોગોથી વ્યાપ્ત આ દેહના રૂપનો કોણ ગર્વ કરે ? સનત્કુમારનું રૂપ, અને થોડાજ વખતમાં થયેલો નાશ, એનો વિચાર કરનાર કયો માણસ રૂપનો મદ કરે ?

ઋષભદેવ ભગવાન અને ભગવાન મહાવીર દેવની ઘોર તપસ્યાને સાંભળીને પોતાના સ્વલ્પ તપનો મદ કોણ કરે ? શ્રીમાન્ ગણધર દેવોની શાસ્ત્ર રચવાની અને ધારી રાખવાની શક્તિને સાંભળીને અત્યારની સ્વલ્પ શક્તિનો કયો બુદ્ધિમાન્ મદ કરે ? પૂર્વ પુરૂષ-સિંહોની વિજ્ઞાનાતિશયતા, કૌશલ્યતા, અને આત્મપરાયણતા સાંભળીને સાંપ્રતકાળના મનુષ્યોને એક લેશ માત્ર પણ અત્યારના સ્વલ્પ જ્ઞાનનો મદ કરવા જેવું નથી.

માયાથી થતા દોષો અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય.

અસૂનૃતસ્ય જનની પરશુઃ શીલશાસ્ત્રિનઃ ।

જન્મભૂમિરવિદ્યાનાં માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥ ૧૫ ॥

કૌટિલ્યપટ્વઃ પાપા માયયા વ્રકવૃત્તયઃ ।

શુવનં વંચયમાના વંચયંતે સ્વમેવ હિ ॥ ૧૬ ॥

તદાર્જવમહૌષધ્યા જગદાનંદહેતુના ।

જયેજ્જગદ્દ્રોહકરીં માયાં વિષધરીમિવ ॥ ૧૭ ॥

માયા (કપટ) અસત્યને પેદા કરનારી, શીલરૂપ વૃક્ષનો નાશ કરવા માટે પરશુસરખી, અવિદ્યા (મિથ્યાત્વ, યા અજ્ઞાન) ની જન્મ-

ભૂમિ સમાન, અને દુર્ગતિમાં જવાના કારણરૂપ છે. માયાવડે કરી બગલાની માફક આચરણ કરનારા, અને કુટિલતામાં હુશિયાર, પાપી મનુષ્યો જગતને ઠગતા છતાં (પોતાના આત્માને કર્મ બંધન કરી દુર્ગતિમાં નાખતા હોવાથી) પોતેજ ઠગાય છે. માટે જગત જીવોને આનંદના હેતુરૂપ, આર્જવતા (સરલતા) રૂપ મહા ઔષધવડે, જગતનો દ્રોહ કરનારી સર્પણી સરખી માયાનો જથ્થો કરવો, ૧૫-૧૬-૧૭.

લોભથી થતા દોષો અને તેને છતવાનો ઉપાય.

આકરઃ સર્વદોષાણાં ગુણગ્રસનરાક્ષસઃ ।

કંદો વ્યસનવલ્લોનાં લોભઃ સર્વર્થિબાધકઃ ॥ ૧૮ ॥

ધનહીનઃ શનમેકં સહસ્રં શતવાનપિ ।

સહસ્રાધિપતિર્લક્ષં કોટિં લક્ષેશ્વરોપિ ચ ॥ ૧૯ ॥

કોટીશ્વરો નરેન્દ્રત્વં નરેન્દ્રશ્વકવર્તિતાં ।

ચક્રવર્તીં ચ દેવત્વં દેવોપીંદ્રત્વમિચ્છતિ ॥ ૨૦ ॥

ઈંદ્રત્વેપિ હિ સંપ્રાપ્તે યદીચ્છા ન નિવર્તતે ।

મૂલે લઘીયાંસ્તલ્લોભઃ શરાવ इव વર્ધતે ॥ ૨૧ ॥

લોભસાગરમુદ્દેલમતિવેલં મહામતિઃ ।

સંતોષસેતુવંધેન પ્રસરંતં નિવારયેત્ ॥ ૨૨ ॥

લોભ દુનિયાના સર્વ જાતના દોષોની ઉત્પત્તિની ખીણ સમાન છે, ઉત્તમ ગુણોનું ગ્રસન (લક્ષણ-નાશ) કરવામાં રાક્ષસ તુલ્ય છે, દુઃખરૂપ વહ્નીઓના મૂળ સરખો છે અને ધર્મ કામાદિ પુરૂષાર્થોનો બાધ કરનાર લોભજ છે. મૂળમાં શરાવ (રામપાતર) ની માફક લોભ નાનો હોય છે પણ આગળ ચાલતા તે શરાવની માફક વૃદ્ધ પામે છે. જેમકે, ધનરહિત માણસ એક સો રૂપા નાણાની કે સુવર્ણ નાણાની ઇચ્છા કરે છે. સો વાળો પણ હબ્બરની ઇચ્છા કરે છે, હબ્બરનો અધિપતિ લાખની ઇચ્છા કરે છે, અને લક્ષેશ્વર પણ કરોડની ઇચ્છા રાખે છે. કોટીધ્વજ રાજા થવાને, રાજા ચક્રવર્તિ થવાને, ચક્રવર્તિ દેવ થવાને અને દેવ પણ ઈંદ્ર થવાને ઇચ્છે છે. ઈંદ્રપણું પ્રાપ્ત થયું છતાં પણ ઇચ્છા નિવૃત્ત (શાંત) થતી નથી, માટે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભ સમુદ્રને મહાબુદ્ધિમાન ચોગીએ સંતોષરૂપ પાજ બાંધવે કરી તેના ફેલાવાનો નિરોધ કરવો.

વિવેચન—જેમ સર્વ પાપોનું મૂળ હિંસા છે, કર્મોનું મૂળ મિથ્યાત્વ છે, રોગોનું મૂળ ધાતુક્ષય છે, તેમ સર્વ અપરાધોનું મૂળ લોભ છે. અહો ! આ પૃથ્વી ઉપર લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્યપણું ! કે વૃક્ષો પણ નિધાન પામીને પોતાના મૂળોવડે તેને દાબી રાખે છે. દ્રવ્યના લોભથી પોતાનાં પૂર્વનાં નિધાનો ઉપર પચેન્દ્રિયાદિ જીવો પણ મૂર્છાથી ઉત્પન્ન થાય છે. સર્પ, ઉંદર, ગ્રહગોધા, પિશાચ, પ્રેત, ભૂત, અને યક્ષાદિકો પણ નિધાન ભૂમિ ઉપર લોભથી ક્રૂર થાય છે. આભૂષણ, ઉદ્યાન, અને વાપિકાદિકમાં મોહ પામેલા દેવો મરીને ત્યાજ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધાદિકનો વાજ્ય કરી, ઉપશાંત મોહપણું પામેલા યતિઓ પણ લોભના અંશથી તેવી ઉચ્ચ સ્થિતિથી નીચા પડે છે. ધનના લોભથી એક માસના અલિલાષી કુતરાઓની માફક સગા ભાઈઓ પણ લડે છે. આમાદિકની સ્ત્રીમાના લોભને ઉદ્દેશીને દયા રહિત થઈ મોટા રાજ્યો પણ આપસમાં લડે છે. મોટું આશ્ચર્ય છે કે, આ લોભરૂપ ખાઈને જેમ જેમ પૂરવાની મેહેનત કરાય છે તેમ તેમ તે પુરવાને બદલે ઉડી જતી જાય છે. પાણીથી જેમ સમુદ્ર પૂરી શકાતો નથી. તેમ ત્રણ લોકના રાજ્યથી પણ આ લોભ સમુદ્ર પૂરાતો નથી. લોભન, આછાદનાદિ વિષયિક અનંત વિષયોનો અનુભવ આજ પર્યંત કયો પણ હજી લોભનો એક અંશ પણ પૂરાયો નથી. આ સર્વ શાસ્ત્રોનું પરાવર્તન કરી મેં તો એવો નિર્ણય કર્યો છે કે, લોભને ઓછો કરવા માટે બુદ્ધિમાનોએ યત્ન કરવો જોઈએ.

કષાય જીતવાના ઉપાયોનો સંગ્રહ કરી કહે છે.

ક્ષાંત્યા ક્રોધો મૃદુત્વેન માનો માયાર્જવેન ચ ।

લોભશ્ચાનીહયા જેયાઃ કષાયા ઇતિ સંગ્રહઃ ॥ ૨૩ ॥

ક્ષમાએ કરી ક્રોધનો, નમ્રતાએ કરી માનનો, સરલતાએ કરી માયાનો, અને અનિચ્છાએ (સંતોષે) કરી લોભનો જય કરવો. આ પ્રમાણે સર્વ કષાયોને જીતવાનો સંગ્રહ બતાવ્યો. ૨૩.

ઇન્દ્રિય જય કર્યા શિવાય કષાયનો જય ન થાય તે વિષે.

વિનેન્દ્રિયજયે નૈવ કષાયાન્ જેતુમીશ્વરઃ ।

હન્યતે હૈમનં જાઢયં ન વિના જ્વલિતાનલમ્ ॥ ૨૪ ॥

ઇંદ્રિયોનો જય કર્યા સિવાય કષાયો જીતવાને મનુષ્યો સમર્થ થતા નથી. કેમકે હેમત ઋતુની ઠંડી (ટાઢ) જાનવલ્લભાન અગ્નિ સિવાય હણી શકાતી નથી.

અદાંતૈરિન્દ્રિયહયૈશ્ચલૈરપયગામિભિઃ ।

આકૃષ્ય નરકારણ્યે જંતુઃ સપદિ નીયતે ॥ ૨૫ ॥

ઇન્દ્રિયૈર્વિજિતો જંતુઃ કષાયૈરભિભૂયતે ।

વીરૈઃ કૃષ્ટેષ્ટકઃ પૂર્વ વપ્રઃ કૈઃ કૈર્ન સંઢચતે ॥ ૨૬ ॥

કુલઘાતાય પાતાય બંધાય ચ વધાય ચ ।

અનિર્જિતાનિ જાયંતે કરણાનિ શરીરિણામ્ ॥ ૨૭ ॥

હમન નહિ કરેલા અપણ અને ઉન્માર્ગે આલનારા ઇન્દ્રિયરૂપ ઘોડાઓ વડે ખેંચાઈને ગ્રાણિ તત્કાળ નરકરૂપ અરણ્યમાં લઈ જવાય છે. એમ ઇન્દ્રિયોવડે જીતાયેલો ગ્રાણિ કષાયો વડે કરી પણ પરાલવ પામે છે, કેમકે પહેલાં વીરપુરૂષે કિલ્લાની એક ઇંટખેંચી કાઢ્યા પછી તે કિલ્લાને ક્યા ક્યા માણસો ખડિત નથી કરતા ? અર્થાત્ અલ્પ સત્ત્વવાળા ગ્રાણિઓ પણ તે કિલ્લો તોડી પાડે છે. નહિ જીતેલી ઇન્દ્રિયો, દેહધારીઓને રાવણની માફક કુલના નાશ માટે, સૌદાસની માફક રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરવા માટે, અહમ્મદશાહની માફક બધનને માટે અને પવનકેતુની માફક વધને માટે થાય છે. ૨૫, ૨૬, ૨૭

એક એક ઇંદ્રિયોની પરાધીનતાથી મરણ થાય છે તે બતાવે છે.

વશાસ્પર્શસુખાસ્વાદપ્રસારિતકરઃ કરી ।

આલાનવંધનક્લેશમાસાદયતિ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૨૮ ॥

પયસ્યગાથે વિચરન્ ગિલન્ ગલગતામિષમ્ ।

મનિકસ્ય કરે દીનો મીનઃ પતતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

નિપતન્મત્તમાતંગકપોલે ગંધલોલુપઃ ।

કર્ણતાલતલાઘાતાન્મૃત્યુમાપ્નોતિ ષટ્પદઃ ॥ ૩૦ ॥

કનકચ્છેદસંકાશશિખાલોકવિમોહિતઃ ।

રમસેન પતન્ દીપે શલ્ભો લભતે મૃતિં ॥ ૩૧ ॥

હરિણો હારિણીં ગીતિમાર્કર્ણયિતુમુધ્ધુરઃ ।

આકર્ણાકૃષ્ટચાપસ્ય યાતિ વ્યાધસ્ય વેધ્યતાં ॥ ૩૨ ॥

एवं विषय एकैकः पंचत्वाय निषेवितः ।

कथं हि युगपत्पंच पंचत्वाय भवन्ति न ॥ ३३ ॥

હાથણી સંબંધી વિષય સુખના આસ્વાદ માટે સુંઢને પ્રસારણ (લાંબી) કરનાર હાથી આલાન સ્તંભ સાથે બંધનના કલેશને તત્કાળ પામે છે. અગાધ (ઉંડા) પાણીમાં રહેવાવાળો માછલો જાળની સાથે બાંધેલા લોઢાના કાટા ઉપર રહેલ માંસને લક્ષણ કરતો દીન થઈ ધીવરોના હાથમાં સપડાય છે. મદોન્મત્ત હાથીના કપોળ ઉપરના ગંધમા આસક્ત થઈ કપોલ ઉપર બેસતા તેના કાનના ઝપાટાથી ભ્રમર મરણ પામે છે. સુવર્ણના તેજ સરખા શિખાના પ્રકાશમાં મોહિત થયેલ પતંગીઓ રલસવૃત્તિથી દીવામાં પડીને મરણ પામે છે. મનોહર ગાયન સાંભળવામાં ઉત્સુક થયેલો હરિણ કાન પર્યંત ખેંચેલા વ્યાધના બાણથી વેધપણાને (મરણતાને) પામે છે. આ પ્રમાણે સેવેલો એક એક વિષય મરણ માટે થાય છે, તો એકી સાથે સેવવામાં આવતા પાંચ વિષયો મરણને માટે કેમ ન થાય? અર્થાત્ થાયજ. ૨૮-૩૩.

વિવેચન—ઇદ્રિયોના વિષયોને પરાધીન થએલા કોણ કોણ વિડંબના નથી પામતા? શાસ્ત્રાર્થના જાણકારો, પણ ઇદ્રિયાધીન થએલાઓ બાળકની માફક ચેષ્ટા કરે છે. આથી હવે બીજું ઇદ્રિયોનું નિંદનીયપણું અમે શું બતાવીએ? પોતાના સગાભાઈ બાહુબલિ ઉપર પણ ઇદ્રિયાર્થને પરાધીન થયેલા ભરતરાજાએ ચક્ર મૂક્યું હતું. બાહુબલીનો જય અને ભરતનો પરાજય, આ જય અને પરાજય, જીતેલી અને નહિ જીતેલી ઇદ્રિયોથીજ થયો હતો; ઇદ્રિયો વડે કરી અજ્ઞાની પશુઓ તો દંડાયા; પણ આ આશ્ચર્ય છે કે, શાંત મોહવાળા પૂર્વધરો પણ ઇદ્રિયોથી દંડાય છે. ઇદ્રિયોથી પરાભવ પામેલા દેવ, દાનવ, માનવો અને તપસ્વીઓ પણ નિંદનીય કર્મો આચરે છે. ઇદ્રિય પરાધીન મનુષ્યો નહિ ખાવાનું ખાય છે, નહિ પીવાનું પીયે છે અને અગમ્ય પણ ગમન કરે છે. ઇદ્રિયોથી હણાયેલા માનવો, કુલ, શીળ, અને કૂણાનો ત્યાગ કરી, વેશ્યાનાં નીચ કર્મો અને દાસપણું પણ કરે છે. મોહાંધ મનુષ્યોની પરદ્રવ્યમાં કે પરસ્ત્રીમાં જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સ્વતંત્ર ઇદ્રિયોનુંજ

ચેષ્ટિત છે. જેનાથી હાથ, પગ, અને ઇંદ્રિયોના છેદને મનુષ્ય પામે છે, તે ઇંદ્રિયોને નમસ્કાર કરવા જેવું છે, અર્થાત્ તેનો દૂરથી ત્યાગ કરવો જોઈએ. પોતે ઇંદ્રિયોથી જીતાયેલો છે; છતાં જે તેના સંબંધમાં બીજાને ઉપદેશ આપે છે, તેને જોઈને વિવેકી પુરૂષો હાથથી મુખ બંધ કરીને હસે છે, અર્થાત્ તેની અજ્ઞાનતાને અથવા પરોપદેશ કુશળતાને ધિક્કારે છે.

ઇંદ્રિયજન ઉપદેશ અને ઉપાય.

તદિંદ્રિયજયં કુર્યાન્મનઃશુદ્ધ્યા મહામતિઃ ।

યાં વિના યમનિયમૈઃ કાયઠ્ઠેશો વૃથા નૃણાં ॥ ૩૪ ॥

માટે બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોએ મનની શુદ્ધિ કરવે કરી ઇંદ્રિયોનો વિજય કરવો. મનની શુદ્ધિ સિવાય મનુષ્યોને યમ નિયમોવડે કરી ફાગટ કાય કલેશ થાય છે. ૩૪.

મનનો વિજય ન કરવાથી થતા ગેરફાયદા.

મનઃક્ષપાચરો ભ્રામ્યન્નપશંકં નિરંકુશઃ ।

પ્રપાતયતિ સંસારાવર્તગર્તે જગત્રયીં ॥ ૩૫ ॥

તપ્યમાનાંસ્તપો મુક્તૌ ગંતુકામાન્ શરીરિણઃ ।

વાત્યેવ તરલં ચેતઃ ક્ષિપત્યન્યત્ર કુત્રચિત્ ॥ ૩૬ ॥

અનિરુદ્ધમનસ્કઃ સન્ યોગશ્રદ્ધાં દધાતિ યઃ ।

પદ્મચાં જિગમિષુગ્રામિં સ પંગુરિવ હસ્યતે ॥ ૩૭ ॥

મનોરોધે નિરુદ્ધ્યંતે કર્માણ્યપિ સમંતતઃ ।

અનિરુદ્ધમનસ્કસ્ય પ્રસરંતિ હિ તાન્યપિ ॥ ૩૮ ॥

નિઃશંક અને નિરંકુશપણે ભ્રમતો આ મનરૂપી રાક્ષસ આવર્તવાળી સંસારરૂપ ખાડમાં ત્રણ જગતના જીવોને પાડે છે. વળી મોક્ષે જવાની ઇચ્છાથી કઠોર તપસ્યાવાળા મનુષ્યોને આ અપજા મન વાયરાની માફક કોઈ જુદેજુદે ઠેકાણે રોકી દે છે, માટે મનને રોક્યા કે સ્વાધીન કર્યા સિવાય જે માણસ યોગી થવાનો નિશ્ચય રાખે છે તે જેમ પાંગળો માણસ પગવડે આમાન્તર જવાની ઇચ્છા રાખતા હાંસી પાત્ર બને છે, તેમ તે જગતજીવોને હાંસીપાત્ર થાય છે. મનને

રોકવાથી સર્વ બાબુથી આવતાં કર્મો પણ રોકાઈ જાય છે અને જેણે
મન રોક્યું નથી તેવા માણસને તેજ કર્મો વૃદ્ધિ પામે છે. ૩૫ થી ૩૮.

મનઃકપિરયં વિશ્વપરિભ્રમણલંપટઃ ।

નિયંત્રણીયો યત્નેન મુક્તિમિચ્છુભિરાત્મનઃ ॥ ૩૯ ॥

કર્મોથી પોતાની મુક્તિ મેળવવાના ઇચ્છક મનુષ્યોએ વિશ્વમાં પરિ-
ભ્રમણ કરવામાં લ પટ આ મનરૂપ વાંદરાને પ્રયત્નથી રોકી રાખવો. ૩૯.

મનઃશુદ્ધિ કરવાની જરૂર.

દીપિકા સ્વલ્પનિર્વાણા નિર્વાણપથદર્શિની ।

एकैव मनसः शुद्धिः समाम्नाता मनीषिभिः ॥ ૪૦ ॥

સત્યાં હિ મનસઃ શુદ્ધૌ સંત્યસંતોઽપિ યદ્ગુણાઃ ।

સંતોઽપ્યસત્યાં નો સંતિ સૈવ કાર્યા બુધૈસ્તતઃ ॥ ૪૧ ॥

મનઃશુદ્ધિમભિન્નાણા યે તપસ્યંતિ મુક્તયે ।

ત્યક્ત્વા નાવં મુજાભ્યાં તે તિતીર્ષંતિ મહાર્ણવં ॥ ૪૨ ॥

તપસ્વિનો મનઃશુદ્ધિં વિના ભૂતસ્ય સર્વથા ।

ધ્યાનં સ્વલુ મુધા ચક્ષુર્વિકલસ્યેવ દર્પણઃ ॥ ૪૩ ॥

તદવશ્યં મનઃશુદ્ધિઃ કર્તવ્યાં સિદ્ધિમિચ્છતા ।

તપઃશ્રુતયમપ્રાયૈઃ કિમન્યૈઃ કાયદંદનૈઃ ॥ ૪૪ ॥

મનઃશુદ્ધયૈવ કર્તવ્યો રાગદ્વેષવિનિર્જયઃ ।

કાલુષ્યં યેન હિત્વાત્મા સ્વસ્વરૂપેઽવતિષ્ઠતે ॥ ૪૫ ॥

વિદ્વાન પુરૂષોએ એક મન શુદ્ધિનેજ મોક્ષ માર્ગ દેખાડનારી
અને નહિ બુદ્ધિય તેવી દીપીકા (દીવી) કહેલી છે. જે મનશુદ્ધિ
વિદ્યમાન હોય તો અવિદ્યમાન શુભો પણ આવી મળે છે. અને
શુભો વિદ્યમાન હોય છતાં જે મનઃશુદ્ધિ ન હોય તો તે શુભો છેજ
નહિ (અર્થાત્ તે શુભો ચાલ્યા જવાના અથવા છે તો તે નકામા
(છે.) માટે વિદ્વાનોએ મનશુદ્ધિ અવશ્ય કરવી. મનશુદ્ધિને ધારણ
કર્યા સિવાય જેઓ મોક્ષ મેળવવા માટે તપશ્ચર્યા કરે છે તેઓ
પોતાને મળેલી નાવનો ત્યાગ કરીને ભુજાઓ વડે કરી મહાન
સમુદ્રને તરવાને ઇચ્છે છે. આંધળા માણસને દર્પણ દેખાડવું જેમ
નિરર્થક છે તેમ મનની થોડી પણ શુદ્ધિ થયા સિવાયનું તપસ્વી-

ઓનું ધ્યાન નિરર્થક છે. માટે મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારાઓએ અવ-
શ્ય મનની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તે શુદ્ધિ સિવાય બીજાં તપ,
શ્રુત અને યમાદિ અને (પાંચ મહાવ્રતાદિ)થી કરી કાયાને દંડવે
કરી (દુઃખી કરવે કરી) શું સાધ્ય થવાનું છે ? અર્થાત્ મન શુદ્ધિ
સિવાય તે કેવળ સંસાર વધારવાનાં કારણ સરખા છે. મન શુદ્ધિ
માટે રાગ દ્વેષનો વિજ્ય કરવો, કે જેથી આત્મા મલિનતાનો ત્યાગ
કરી સ્વરૂપમાં (સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં) રહી શકે. ૪૦ થી ૪૫

રાગદ્વેષનું દુર્જયપણું.

આત્માયત્તમપિ સ્વાંતં કુર્વતામત્ર યોગિનાં ।

રાગાદિભિઃ સમાક્રમ્ય પરાયત્તં વિધીયતે ॥ ૪૬ ॥

રક્ષ્યમાણમપિ સ્વાંતં સમાદાય મનાગ્મિષં ।

પિશાચા ઇવ રાગાદ્યાશ્છલયંતિ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૪૭ ॥

રાગાદિતિમિરધ્વસ્તજ્ઞાનેન મનસા જનઃ ।

અંધેનાંધ ઇવાકૃષ્ટઃ પાત્યતે નરકાવટે ॥ ૪૮ ॥

આત્માને આધીન કરતાં પણ યોગીઓના મનને રાગ દ્વેષ

મોહાદિ (રક્ત, દ્વિષ્ટ અને મૂઢતા વડે) દબાવી દઈ તેને પરાધીન
કરી દે છે. યમ નિયમાદિકે કરી તેનું (મનનું) રક્ષણ કરતાં છતાં
પણ કાઈક બાનું કાઢીને પિશાચની માફક રાગદ્વેષાદિ તેને વારં-
વાર છળી લે છે. રાગદ્વેષાદિ અધકાર વડે જ્ઞાનઆલોકનો (જ્ઞાનપ્રકા-
શનો) નાશ કરનાર મન જેમ આધળો આધળાને ખેંચીને ખાડામાં
નાખે છે તેમ મનુષ્યોને નરકરૂપ ખાડામાં પાડે છે ૪૬, ૪૭, ૪૮.

રાગ દ્વેષ ભૂતવાનો ઉપાય.

અસ્તંત્રૈરતઃ પુંભિર્નિર્વાણપદકાંક્ષિભિઃ ।

વિદ્યાતવ્યઃ સમત્વેન રાગદ્વેષદ્વિષજ્ઞયઃ ॥ ૪૯ ॥

માટે નિર્વાણપદના ઇચ્છક પુરૂષોએ સાવધાન થઈ સમભાવ

રૂપ શસ્ત્ર વડે રાગ દ્વેષ રૂપ શત્રુનો વિજ્ય કરવો-૪૯.

અમંદાનંદજનને સામ્યવારિણિ મજ્જતાં ।

જાયતે સહસા પુસાં રાગદ્વેષમલક્ષયઃ ॥ ૫૦ ॥

પ્રણિહંતિ ક્ષણાર્ધેન સામ્યમાલંબ્ય કર્મ તત્ ।

યન્ન હન્યાન્નરસ્તીવ્રતપસા જન્મકોટિભિઃ ॥ ૫૧ ॥

તીવ્ર યા મહાન્ આનંદ ઉત્પન્ન કરવા માટે સમભાવ રૂપ પાણીમાં સ્નાન કરનાર પુરૂષોને અકસ્માત્ રાગદ્રેષ રૂપ મળનો ક્ષય થાય છે સમભાવનું અવલંબન કરીને એક મુહૂર્તમાં પ્રાણીઓ જે કર્મને નાશ કરે છે તે કર્મો સમભાવ વિના તીવ્ર તપસ્થાવાળાં કરોડો વર્ષો વડે કરીને પણ નાશ કરી શકાતાં નથી. ૫૦-૫૧.

સમભાવથી કર્મો કેવી રીતે નાશ થાય ?

કર્મ જોત્ત્વં ચ સશિલઠ્ઠં પરિજ્ઞાતાત્મનિશ્ચયઃ ।

વિભિન્નીકુરુતે સાધુઃ સામાયિકશલાકયા ॥ ૫૨ ॥

જેમ શ્લેષ દ્રવ્યથી (ચિકણી વસ્તુથી) જોડાયેલું પત્રાદિ વાંસ પ્રમુખની સળીથી જુદું કરી શકાય છે તેવી રીતે કર્મ અને જીવ આપસમાં જોડાયેલાં છે, તેવો નિર્ણય કરીને સાધુઓ સમભાવ રૂપ શલાકા (શળી) વડે કરી કર્મ અને જીવને જુદાં કરે છે. ૫૨.

આત્મનિશ્ચયના બળથી કેવળ કર્મોજ અપાવે છે
(જુદાં કરે છે) એટલુંજ નહિ પણ આત્મામાં
પરમાત્મપણું પણ દેખે છે.

રાગાદિધ્વાંતંવિધ્વંસે કૃતે સામાયિકાંશુના ।

સ્વસ્મિન્ સ્વરૂપ પश्यन्ति योगिनः परमात्मनः ॥ ૫૩ ॥

સમભાવ રૂપ સૂર્ય વડે રાગાદિ અધકારનો નાશ કર્યો છતે યોગીઓ પોતાને વિષે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જુવે છે. ૫૩.

સમભાવનો પ્રભાવ.

સ્નિહંતિ જંતવો નિત્યં વૈરિણોપિ પરસ્પર ।

અપિ સ્વાર્થકૃતે સામ્યભાજઃ સાધોઃ પ્રભાવતઃ ॥ ૫૪ ॥

પોતાના સ્વાર્થને માટે પણ સમભાવનું સેવન કરતા સાધુઓના પ્રભાવથી નિત્ય વેરધારણ કરનારા પ્રાણીઓ પણ આપસમાં સ્નેહભાવ ધારણ કરે છે. (આ સર્વ સમભાવનોજ પ્રભાવ છે.) ૫૪.

વિવેચન—ઇદાનિદપણે રહેલા, ચેતન્યાચેતન્ય પદાર્થોમાં જેઓનું મન સુખાતું નથી, તેઓનેજ સમપણું હોય છે. કોઈએ ચંદનથી વિલેપન કર્યું. અને કોઈએ હુથીયારથી છેદન કર્યું, એ બન્ને પ્રસંગમાં ચિત્તવૃત્તિ હર્ષ શોક વિનાની રહે તો તેમાં અનુપમ સામ્યપણું રહેલું સમજો. અહીંપ્ર સ્તુતિ કરનાર અને શેષાંધ યઇ શ્રાપ આપનાર ઉપર જો સમદષ્ટિ હોય તો તે સમભાવનું અવગાહન કરી શકશે મોટું આશ્ચર્ય છે કે, કાંઈ લેવા દેવા સિવાય સમભાવથી નિવૃત્તિ પણ મેળવી શકાય છે. સ્વર્ગે મોક્ષાદિ પરોક્ષ વસ્તુનો અપલાપ કરનાર નાસ્તિકો પણ સમભાવથી ઉત્પન્ન થતા મુળોને તો કણુલજ કરે છે. ડિવિઓના પ્રલાપ માત્ર અમૃતના નામ ઉપર તમે શા માટે સુખાઓ છો ? પણ સ્વ-સંવેદ્ય સામ્યામૃતનું જ તમે પાન કરો. અરે ! ખાવા, પીવા, પહેરવા વિગેરે રસોથી વિમુગ્ધ થયેલા સુનિઓ પણ આ સાર્યામૃતનું પાન થયા છુટ્ટાએ નિરતર કરે છે. પણ તે સામ્યપણુ તેજ કે કટ્ટપવ-ક્ષની માળા ગળામા આવી પડે, કે મણિધર સર્પ ગળામાં વિટાઈ વળે, એ જોઈ સ્થળે મગ્ની દષ્ટિ હોવી જોઈએ. માટે હે ભવ્યો ! જેના હોવાથી જ્ઞાનાદિ રત્નો સફળ છે અને જેના અભાવે તે નિષ્ફળ છે, તે સામ્યતાનો તમે આશ્રય કરો. ૪૫.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે સમભાવ કેવા નિમિત્તાથી ઉત્પન્ન થાય ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

સામ્યં સ્યાન્નિર્મમત્વેન તત્કૃતે ભાવનાઃ શ્રયેત્ ।

અનિત્યતામશરણં ભવમેકત્વમન્યતાં ॥ ૫૫ ॥

અશૌચમાશ્રવવિધિં સવરં કર્મનિર્જરાં ।

ધમસ્વારુયાતતાં લોકં દ્વાદશીં વૌધિભાવનાં ॥ ૫૬ ॥

સામ્યપણું (સમભાવ) નિર્મમત્વવડે કરી થાય છે અને તે નિર્મમત્વતા માટે ભાવનાનો આશ્રય કરવો. ભાવનાઓ બાર છે તે અનુક્રમે બતાવે છે. અનિત્ય ૧. અસરણુ ૨. સ સાર ૩. એકત્વ ૪. અન્યત્વ ૫. અશુચિ ૬. આશ્રવ ૭. સંવર ૮. કર્મનિર્જરા ૯. ધર્મ-સુઆખ્યાત ૧૦. લોક ૧૧. અને વૌધિભાવના. ૧૨, ૫૫-૫૬.

પહેલી અનિત્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ.

યત્પ્રાતસ્તન્ન મધ્યાહ્ને યન્મધ્યાહ્ને ન તન્નિશિ ।

નિરીક્ષ્યતે ભવેઽસ્મિન્ હા પદાર્થાનામનિત્યતા ॥ ૫૭ ॥

શરીરં દેહિનાં સર્વપુરુષાર્થાનિવંધનમ્ ।

પ્રવંદપવનો દ્વૂત ઘનાઘન વિનશ્વરમ્ ॥ ૫૮ ॥

કલ્લોલચપલા લક્ષ્મીઃ સંગમાઃ સ્વપ્નસંનિભાઃ ।

વાત્યાવ્યતિકરોત્ક્ષિપ્તતૂલતુલ્યં ચ યૌવનમ્ ॥ ૫૯ ॥

इत्यनित्यं जगद्भूतं स्थिरचित्तः प्रतिक्षणम् ।

तृष्णाकृष्णाहिमंत्राय निर्ममत्वाय चिन्तयेत् ॥ ૬૦ ॥

હા ! હા ! જે વસ્તુની સૌહાર્યતા (યા સ્થિતિ) પ્રાતઃકાળમાં છે તે મધ્યાહ્ન વખતે રહેતી નથી અને જે મધ્યાહ્ને દેખાય છે તે રાત્રી એ દેખાતી નથી. આ સ સારમાં એવી રીતે પદાર્થોની અનિત્યતા દેખાય છે. જે શરીર પ્રાણીઓને સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધિનું કારણ છે, તે શરીર પણ પ્રત્યક્ષ પવનથી છિન્નભિન્ન કરી નાખેલ વાદળ સરખું વિનશ્વર છે. સમુદ્રના કલ્લોલો (મોજાઓ)ની માફક લક્ષ્મી અપણ છે, સ્વજનાદિના સ યોગો સ્વપ્ન સરખા છે, અને યૌવન વાયરાના સમૂહથી ઉડાડેલ અર્કતુલની તુલનાવાળું છે. આ પ્રમાણે અનિત્ય જગત્ સ્વરૂપને સ્થિર ચિત્ત કરી ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે તૃષ્ણારૂપી કૃષ્ણસર્પને મત્ર-તુલ્ય નિર્મમત્ત્વ થવા માટે ચિત્તવત્તુ. ૫૭-૬૦

વિવેચન—પોતા તરફથી, પર તરફથી, યા સર્વ દિશાઓ તરફથી આપદાઓ જ્યાં આવી પડે છે, તેવા આ સ સારમાં કૃતાંતના દાંત રૂપ યત્રમાં પડેલા પ્રાણીઓ દુઃખે જીવે છે. વજ્રના જેવા મજબુત દેહો ઉપર પણ અનિત્યતા આવી પડે છે, તો કેળના ગર્ભ જેવા અત્યારના અસાર દેહોની તો વાતજ શી કરવી ? મરણ રૂપ વ્યાઘ્રના સુખમાં પડેલા જીવોનું મત્ર, તત્ર ઔષધાદિકે કરી રક્ષણ થતું નથી. વૃદ્ધિ પામતા જીવોને પ્રથમ જરા, અને પછી મરણ સપાટામાં લે છે પાણીમાં પરપોટાઓ ઉત્પન્ન થઈ થઈને વિલય થાય છે, તેમ પ્રાણીઓના દેહો ઉત્પન્ન થઈ થઈ વિલય થાય છે. શુણ્ણમાં દાક્ષિણ્યતા, અને દોષો ઉપર દ્રેષ આ મરણને છેજ નહિ. એ તો દાવાનળની માફક સુકું કે લીલુ, સદોષ કે નિર્દોષ સર્વનો

સંહાર કરે છે. સંસાર વાસનાથી મોહિત થઈ તું એમ નિશ્ચય ન કરીશ કે, કોઈ પણ ઉપાયથી આ દેહનું રક્ષણ કરીશ, કેમકે જેઓ પૃથ્વીનું છત્ર, અને મેરૂ પર્વતનો દંડ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા હતા તેઓ પણ પોતાનું કે પરનું મરણથી રક્ષણ કરવા સમર્થ થયા નથી. આ અનિત્ય યૌવન મનુષ્યોને બળ, રૂપ વિગેરે બતાવી ધીરજ આપે છે, તે પણ જરાએ કરી જર્જરિત થાય છે. ઘણા સંકલેશથી પેદા કરેલું અને ઉપલોગ ન લેતાં સારી રીતે રક્ષણ કરેલું ધન પણ ક્ષણ માત્રમાં વિનાશ પામે છે. ધનના નાશ પામવામાં કે પર્યાયાંતર થવામાં, પાણીના પરપોટા, કે વીજળી સિવાય બીજી અપબળતાવાળી કંઈ ઉપમા આપી શકાય ? સંયોગો વિયોગથી ભરપૂર છે. સંપદા તે વિપદાજ છે. આમ નિરંતર અનિત્યતાને ભાવનાર, અનિત્ય સંસ્કારથી વાસિત થતાં, વહાલો પુત્ર મરણ પામ્યો હોય તોપણ શોક કરતો નથી; ત્યારે મૂઢ માણસો માટીનું વાસણ ભાગતાં પણ રૂદ્ધ કરે છે. આમ આત્મા સિવાય દરેક વસ્તુની અનિત્યતા વિચારવી.

અશરણુ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

इन्द्रोपेंद्रादयोऽप्येते यन्मृत्योर्यીति गोचरं ।

अहो तदंतकातंके कः शरण्यः शरीरिणां ॥ ६१ ॥

पितुर्मातुः स्वसुभ्रातृस्तनयानां च पश्यतां ।

अत्राणो नीयते जंतुः कर्मभिर्यमसद्गति ॥ ६२ ॥

शोचंतं स्वजनानंतं नीयमानान् स्वकर्मभिः ।

नेष्यमाणं तु शोचंति नात्मानं મૂઢબુદ્ધયઃ ॥ ૬૩ ॥

સંસારે દુઃખદાવાગ્નિજ્વલજ્વાલાકરાલિતે ।

વને મૃગાર્ષકસ્યેવ શરણં નાસ્તિ દેહિનઃ ॥ ૬૪ ॥

અરે ! જ્યારે ઇંદ્ર અને ઉપેંદ્ર વાસુદેવાદિ પણ જે મૃત્યુને આશીન થાય છે તે મરણુભય આવ્યે છતે આ પામર પ્રાણિઓને કોનું શરણુ ? પિતા, માતા, બેન, ભાઈ અને પુત્રાદિનાં જોતજોતામાંજ શરણુ રહિત આ પ્રાણિને કર્મો યમના ઘર પ્રત્યે (ચાર ગતિને વિષે) લાઈ જાય છે. પોતાના કર્મોવડે કરી અંત પમાડાતા (મરણુ પામતા)

સ્વજનોને જોઈને મૂઢ બુદ્ધિવાળા લોકો શોચ કરે છે. પણ પોતાને તે કર્મો થોડા વખતમાં લઈ જશે તેને માટે તે બીલકુલ શોચ કરતા નથી, એ અકસોસનું કારણ છે. દુઃખરૂપી દાવાનળની બળતી જવાળાઓથી લયંકર આ સંસારરૂપ વનમાં મૃગના બાજકોની માફક પ્રાણિઓને (ધર્મ સિવાય) કોઈનું શરણ નથી. ૬૧ થી ૬૪.

વિવેચન—આયુર્વેદાદિના અણંગને જાણનાર રાજવૈદ્યો, અને મૃત્યુંજય મંત્ર વડે મત્રવાદીઓ પણ આ દેહનું મરણથી રક્ષણ કરી શકતા નથી. ખડ્ગના પીજરામાં રહેનારા અને ચતુરંગ સેનાથી વિટાએલા રાજાને પણ રાંકની માફક મરણ ખેંચી જાય છે. તો અન્યની શી વાત કરવી ? સગર ચક્રવર્તિના સાહુજીર પુત્રોને તૃણની માફક જ્વલનપ્રલ દેવે બાળીને ભસ્મ કરી દીધા, પચીશ હજાર દેવોથી સેવન કરાતો ચક્રવર્તિ પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ ન થયો. રૂઢકા-ચાર્યના પાંચસો શિષ્યોને પાપી પાલકે ઘાણીમા ઘાડી માર્યા. પણ મરણથી બચાવવા કોઈ સમર્થ ન થયો. જેમ મરણના પ્રતિકારને જનાવરો નથી જાણતા તેમ મનુષ્યો પણ ન જાણે તો તે મનુષ્ય-પણું ધિક્કારને પાત્ર છે. અહા ! શું પરાક્રમી પુરૂષોની પણ પરાધીન દશા ! એક ખડ્ગ માત્ર ઉપકરણથી જેણે આખી દુનિયાને જીતી હતી, તેવા વીર પુરૂષો પણ મરણ પાસે આવ્યે દીન થઈ મોઢામા આંગળીઓ ઘાંટે છે. સ્નેહથી ખેંચીને જેને ઇંદ્ર મહારાજ પણ અર્ધાસને બેસાડતા તેવા શ્રેણિકાદિ મહારાજાઓ પણ વર્ણવી ન શકાય તેવી ઘોર દશા પામ્યા ! ખડ્ગ ધારાની માફક તીક્ષણ વ્રત પાળનાર મુનિઓ પણ તેનો પ્રતિકાર નથી કરી શકતા. માટેજ આ વિશ્વ અશરણ્ય, અરાજક અને નિર્નાયક છે. એમ એક નાનામાં નાના કીડાથી લઈને દેવો પર્યંતના સર્વ જીવોથી ભરપુર આ આખું જગત શરણ રહિત, કર્મોને યા જન્મ મરણને પરાધીન છે એક ધર્મનું શરણ તેજ શુભ ગતિ આપી, કર્મની જાળથી છોડાવી, જન્મ મરણથી મુક્ત કરી ખરું સુખ કે શરણ આપનાર છે, માટે હે ભગ્યો ! કર્મોથીન જીવોનો આશ્રય મૂકી એક ધર્મનો આશ્રય તમે સ્વીકારો, જેથી અક્ષય સુખ મળે.

સંસાર ભાવનાનું સ્વરૂપ.

શ્રોત્રિયઃ શ્વપચઃ સ્વામી પતિર્બ્રહ્મા કૃમિશ્ચ સઃ ।

સંસારનાટ્યે નટ્યત્ સંસારી હંત ચેષ્ટતે ॥ ૬૫ ॥

ન યાતિ કનમાં યોનિં કતમાં વા ન મુંવતિ ।

સંસારી કર્મસંવંધાદવક્રયકુટીમિત્ર ॥ ૬૬ ॥

સમસ્તલોકાકાશેઽપિ નાનારૂપૈઃ સ્વકર્મભિઃ ।

વાલાગ્રમપિ તન્નાસ્તિ યન્ન સ્પૃષ્ટ શરીરિભિઃ ॥ ૬૭ ॥

આ સંસારની અનેક યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરવારૂપ નાટક કર્મમાં નટની માફક સંસારી જીવો ચેષ્ટા કરે છે અહો ! તેમાં વેદનો પારગામી પણ મરી કર્મયોગે ગડાળ થાય છે. સ્વામી મરીને સેવક થાય છે, અને પ્રજાપતિ કૃમી આદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે. સંસારી જીવો કર્મના સંબંધથી ભાડાની કોટડીની માફક કંઈ યોનિ-માં પ્રવેશ કરતા નથી કે કંઈ યોનિનો ત્યાગ નથી કરતા ? અથોત્ દરેક સ્થળનો ત્યાગ કરે છે અને તેમાં પ્રવેશ પણ કરે છે. આ સમસ્ત લોકાકાશની અદર એક વાળાચ બેટલો પણ એવો ભાગ નહિ મળી શકે કે પોતાના કર્મો વડે અનેક રૂપો ધારણ કરી આ પ્રાણી-ઓએ તે સ્થળનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય. (એમ સંસારપરિભ્રમણના સંબંધમાં વિચારવું તે સંસાર ભાવના) ૬૫-૬૬-૬૭.

વિવેચન—સંસારી જીવો નરક તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર પ્રકારનાં છે, પ્રાચે સર્વ જીવો દુઃખથી ભરપૂર અને કર્મ સંબંધથી પીડાયેલા આ જગતમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

પહેલી ત્રણ નરકમાં શીત અને પાછળની ચાર નરકમાં ઉષ્ણ વેદના નરકના જીવો અનુભવે છે. જો નરકની ઉષ્ણતામાં લોઢાનો પર્વત નાખવામાં આવ્યો હોય તો તે પણ પીગળી જાય. તેટલી ગરમી ત્યાં નરકના જીવો સહન કરે છે. તેમજ અન્યોઅન્ય દ્વેષ ભાવથી કે પૂર્વના વૈરથી મારામારી કરી નારકીઓ દુઃખી થાય છે. વળી પરમાધામી દેવો તેને દુઃખ આપે છે. આમ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોને લોગવતા નારકીના જીવો દુઃખે જીવે છે.

તિર્યચગતિમાં પૃથ્વીપણે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને હળાદિકે વિદારવે કરી, પાણીના પ્રવાહમાં ભીંજવે કરી, અગ્નિથી દહન કરવે કરી,

અને અનેક વિજ્ઞાતીય દ્રવ્યો છેદન, લેદન કરવે કરી હુઃખ અનુભવવું પડે છે.

પાણીપણે ઉત્પન્ન થએલાં જીવો, સૂર્યના તાપે કરી, ધૂળ પ્રમુખથી શોસાવે કરી, ક્ષારાદિકની મિશ્રતાએ કરી તૃષાવાળા જીવોના પીવે કરી, હુઃખો અનુભવે છે.

અગ્નિપણે ઉત્પન્ન થએલા જીવો, પાણીથી યુગાવે કરી, ઘણ પ્રમુખથી કુટવે કરી, અને ઇધણાં પ્રમુખથી ખાળવે કરી હુઃખી થાય છે.

વાયુપણે પેદા થએલા જીવો વીજળાં પ્રમુખથી અંપટાવે કરી, શીત ઉષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંયોગે કરી, આપસમાં પછડાવે કરી મરણાદિક અનુભવે છે.

વનસ્પતિના જીવો, છેદાવું, લેદાવું, અગ્નિથી પચાવું, પીલાવું, અન્યોન્ય ઘસાવું, વાયગ પ્રમુખથી લંગાવું, દાવાનળ પ્રમુખથી બળવું, અને પાણીના પૂરવડે ઉન્મૂલન થવું વિગેરે કારણોથી અસહ્ય હુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

જે ઇન્દ્રિય ત્રિઇન્દ્રિય ચૌરેન્દ્રિય વિગેરે વિકલ્પેન્દ્રિય જીવો કોઈ ઔષધાદિકથી, કોઈ પગ પ્રમુખથી મર્દન થવે કરી, માર્જન કરવે કરી, અને કોઈ તાડનાદિકે કરી હુઃખ અને મરણ અનુભવે છે.

પંચેન્દ્રિય જીવો મૃગાદિ વ્યંધ પ્રમુખના પ્રહારે કરી, નાનાં જનાવરો માંસાહારી મોટા જનાવરોના લિક્ષ્ય તરીકે તેમજ ટાઢે, તાંપ, વરસાદ, અગ્નિ, અને શસ્ત્રાદિકે કરી સર્વ ઠેકાણે ત્રાસ પામતાં કેવલ હુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

મનુષ્યોમાં અનાર્યપણે ઉત્પન્ન થએલા જીવો એટલાં તો પાપો કરે છે કે જેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે આર્યપણે ઉત્પન્ન થયેલા પણ અનાર્ય એટલાવાળા હુઃખ, દારિદ્ર અને દુર્લાભ્યથી દગ્ધ થએલા હુઃખે જીવન પૂરું કરે છે. પરપ્રેમ્યતાથી પરાધીન થએલા રોગ, જન્મ, જરા, મરણાદિથી અસાયેલા, નીચ કર્મોથી કંઠથેના પામેલા, દીનદશા પામેલા માનવો હુઃખે જીવે છે. અગ્નિના વર્ણુ સરખી તપાવેલી સૂઈ વડે દરેક રોગ લેદવામાં આવે તેના કરતાં આઠગણું હુઃખ ગર્ભવાસનું છે. બાલપણમાં મૂત્ર વિષ્ટામાં પડ્યા રહેવે કરી, યૌવનાવસ્થામાં વિષયાદિમાં અધ બની, અથવા વિષયાદિનો વિયોગે કરી, અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં ખાંશી, શ્વાસ, ઇન્દ્રિયોની હીનતા વડે હુઃખો અનુભવે છે.

ખાટ્યાવસ્થા વિદ્યાના શુકર સરખી, યૌવનાવસ્થા મદન પરાધીન ગર્દભ સરખી, અને વૃદ્ધાવસ્થા જરત બળદ સરખી, મનુષ્યો શુભરે છે. પણ ધર્મ સિવાય પુરૂષ પુરૂષ થઇ શકતોજ નથી.

ખાટ્યાવસ્થા માતાનું મુળજેવામાં, યુવાવસ્થા સ્ત્રીનું મુળ જોવામાં અને વૃદ્ધાવસ્થા પુત્ર મુળ જોવામાં મૂર્ખ મનુષ્યો કાઢે છે પણ અંતરમુળ થઇ શકતો નથી એજ શોચનીય છે.

સેવા, કર્મણ, વાણિજ્ય, અને પાશુપાદ્યાદિ કર્મ કરવે કરી ધનની આશામાં વિહંગ થયેલો મનુષ્ય પોતાનું જીવન નિર્થક કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના લાજન તુલ્ય મનુષ્યજન્મમાં પાપી પુરૂષો પાપ તુલ્ય મદિરા ભરે છે. સ્વર્ગ, મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ મનુષ્ય જન્મ પામીને નરકની પ્રાપ્તિ રૂપ કર્મ કરવે કરી મનુષ્ય જન્મ દ્વાગટ હારે છે એ મહાન્ અકસોસની વાત છે.

શોક, આમર્ષ, વિષાદ, ઇર્ષ્યા, અને દીનતાદિથી હૃતયુદ્ધિવાળા દેવોને, દેવલોકને નિપે પણ દુઃખનુંજ સામ્રાજ્ય અનુભવાય છે. પરજન્મના જીવિત તુલ્ય અપર દેવોની મહાન્ ઋદ્ધિને જોઇને સ્વરૂપ ઋદ્ધિવાળા દેવો શોચ કરે છે અરે! પૂર્વે કાંઈ વિશેષ સુકૃત અમે ન કર્યું તેથી આંહી આભિયોગિક (ચાકર) દેવપણું અમે પામ્યા. વિશેષ લક્ષ્મીવાન દેવોને જોઈ હલકી ઋદ્ધિવાળા દેવો આ પ્રમાણે વિષાદ કરે છે. ખીજા મહર્દ્ધિક દેવોની સ્ત્રી, વિમાન, રત્ન, અને ઉપવનાદિક સંપદા જોઈ ઇર્ષ્યા અનળથી રાત્રિ દિવસ દેવો બળ્યા કરે છે. પુણ્યથી મળેલા દેવલોકમાં પણ કામ, ક્રોધ, અને લયાતુર દેવો ત્યાં પણ મુળ અનુભવી શકતા નથી. અયન (મરણ) સમય નજીક આવતાં અમ્હાન માળા ગ્દાનિ પામે છે, કલ્પવૃક્ષો ચાલતાં દેખાય છે, નિદ્રા આવે છે, રોગ વિના શરીરની સધિઓ ત્રુટે છે, દીનતા થાય છે, અને જ્ઞાન દૃષ્ટિથી આગામી કાળમાં ગર્ભાસમાં અનુભવવામાં આવનાર દુઃખોને જોઈ ત્રાસ પામે છે. આમ ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ ગતિમાં મુળનો લેશ માત્ર નથી. પણ કેવળ શારીરિક યા માનસિક દુઃખોથી ભરપૂર આ સંસાર છે એમ જાણી નિર્મતત્વ થવા માટે પ્રયત્નપૂર્વક આ લવલાવનાને વારવાર સ્મરણમાં રાખવી.

એકત્વ ભાવના.

एक उत्पद्यते जंतुरेक एव विपद्यते ।

कर्माण्यनुभवत्येकः प्रचितानि भवांतरे ॥ ६८ ॥

अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं भूयः संभूय भुज्यते ।

स त्वेको नरकक्रांटे क्लिश्यते निजकर्मभिः ॥ ६९ ॥

આ જીવ ભવાંતરમાં એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે, એકલોજ મરણ પામે છે, અને પોતે એકઠાં કરેલા કર્મો (આ ભવમાં યા) ભવાંતરમાં એકલો અનુભવે છે. એકે ઉપાર્જન કરેલું ધન ખીજી અનેક કુટુંબી આદિ એકઠા થઈ ખાય છે, છતાં તે પાપ કરી ધન ઉપાર્જન કરનાર પોતાનાં કર્મોવડે કરી નરકમાં એકલોજ કલેશ પામે છે. (આ પ્રમાણે વિચાર કરી વિરક્તતા પામવી તે એકત્વ ભાવના) ૬૮, ૬૯.

વિવેચન—હ.ખરૂપ દાવાનળથી લાયક વિસ્તારવાળા સંસારરૂપ કાનનમાં કર્મથી પરાધીન આ આત્મા એકલો પરિભ્રમણ કરી છે. આ ધન, સ્વજનાદિ ઉપાધિ અહીં જ મૂકી લવોભવમાં એકલુંજ ભટકવું પડે છે. પૈસાને માટે યા સ્વાર્થને માટે ન સગાં હોય તે પણ સગાં થતા આવે છે, પણ કેઈ આકૃત આવી પડી હોય ત્યારે હ.ખનો અનુભવ તો એક પોતાનેજ કરવો પડે છે. જેમ લીલાં ક્ષણકુલવાળા વૃક્ષોનો યા જ ગલોનો આશ્રય હબરો પ્રાણિયો લે છે, પણ વૃક્ષ મૂળથી ઉખડી ગયું હોય કે વનમાં દાવાનળ લાગ્યો હોય તો તત્કાળ તે વૃક્ષનો કે વનનો ત્યાગ કરી પ્રાણિઓ ખીજનો આશ્રય લે છે, તેમ સ્વાર્થ ન સરવાથી કે પૂર્ણ થવાથી પ્રાણિઓ પોતપોતાને રસ્તે પડે છે અને વૃક્ષની કે વનની માફક પાપ કરનાર હ.ખાદિનો અનુભવ કરે છે છ ખંડ પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય, નવનિધાન, ચૌદ રત્નો, અને હબરો અ તેઉરીનો ત્યાગ કરી ચક્રવર્તિ જેવા મહાન્ પરાક્રમી રાજાઓ પણ એકલા આલતા થયા. ત્રણ ભુવનમાં નિષ્કંટક ખીરૂદ ધારણ કરનાર અને મહાન્ ગર્વિષ્ઠ તથા ખલિષ્ઠ રાવણ જેવા રાજાઓ સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરી એકલાજ રણશય્યામાં પોદયા, પરિવાર કેઈ સાથે ન ગયો અને નરકાદિ લાયક સ્થળોમાં હ.ખનો અનુભવ એકલાનેજ કરવો પડ્યો. માટે હે આત્મન્ ! જાગૃત થા, ક્ષણભંગુર હ.ખદાઈ અને કેવળ સ્વાર્થી આ પરિવારનો ત્યાગ કર, અને પરમાનંદ સ્વરૂપ, અક્ષય તથા અવ્યય સ્વરૂપ પ્રગટ કરી તેનો આનંદ અનુભવ.

અન્યત્વ ભાવના.

યત્રાન્યત્વં શરીરસ્ય વૈસાદ્યચ્છરીરિણઃ ।

ધનવંધુસહાયનાં તત્રાન્યત્વં ન દુર્વચમ્ ॥ ૭૦ ॥

યો દેહધનવંધુભ્યો મિત્રમાત્માનમીક્ષતે !

ક્વ શોકશંકુના તસ્ય હંતાતંકઃ પ્રતન્યતે ॥ ૭૧ ॥

જ્યાં મૂર્ત, અમૂર્ત, ચેતન, જડ, નિત્ય, અનિત્યાદિ વિસદૃશ્ય-
ણાથી, આત્મા કરતાં શરીરનું જુદાપણું સ્વતઃ સિદ્ધ છે ત્યાં ધન
બાંધવાદિ સહાયિઓનું જુદાપણું કહેવું કે તેઓ આત્માથી જુદા છે
તે અતિશય ઉક્તિવાળું નથી અરે, જે માણસ દેહ, ધન અને બંધુ
આદિથી લિન્ન જુદોજ આત્માને જુવે છે, તેને વિયોગાદિ જન્ય
શોકરૂપ શક્ય કેવી રીતે પીડા કરી શકે? આ પ્રમાણે દેહ, ગૈહ,
સ્વજનાદિથી આત્મા લિન્ન છે તેમ વિચારી નિર્મળ થવું તે અન્યત્વ
ભાવના. ૭૦, ૭૧.

વિવેચન—અન્યત્વ એટલે જુદાપણું એક સ્વરૂપથી બીજા સ્વ-
રૂપનું વિલક્ષણપણું. આ વિલક્ષણપણું આત્મા અને દેહના સંબંધમાં
પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. આત્મા ચૈતન્ય લક્ષણ છે. ત્યારે અચાપચય
ધર્મવાળું શરીર જડ સ્વરૂપ છે. દેહાદિ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે. આત્મા અ-
નુભવ ગોચર છે. આંહિ કોઈ શંકા કરે છે કે, “ આત્મા અને દેહ
જો પ્રગટ રીતે જુદાજ છે તો દેહ ઉપર પ્રહાર થતાં આત્મા કેમ
દુઃખ અનુભવે છે? ” એ કહેવું ઠીક છે, પણ જેઓને શરીરાદિમાં
લેદબુદ્ધિ તાત્ત્વિક નથી તેઓને દેહ ઉપર પ્રહાર કરતાં આત્મા દુઃખી
થાય છે, પણ જેઓ દેહ, આત્માનો લેદ સારી રીતે સ્વીકારે છે તે-
ઓને દેહ ઉપર પ્રહાર થતાં આત્મા બીલકુલ પીડાતો નથી યાદ
કરો, ભગવાન મહાવીર દેવના ઉપર સગમકદેવે લોહાનું ચક્ર ફેંક્યું,
અને ગોવાળીઆઓએ પગ ઉપર ખીર રાંધી છતાં દેહાત્માની લિ-
ન્નતાનો અનુભવ કરનાર મહાવીર દેવને દુઃખ થયું છે? દેહાત્માની
લિન્નતા અનુભવનાર નમીરાજને ઇંદ્રે કહ્યું કે આ તારી મિથિલા-
નગરી બળી જાય છે. નમીરાજએ એજ ઉત્તર આપ્યો કે માફ
કાંઈ બળતું નથી. લેદ જ્ઞાનનો અનુભવ કરનાર ગજસુકુમાલના
માથા ઉપર માટીની પાળ બાંધી સસરાએ ખેરના અંગારા ભર્યા

પણ દેહથી પોતાને લિંગ સંમળ આત્મભાવમાં રહેતા કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું. આ લેદ જ્ઞાન કહેવાય છે. લેદજ્ઞાન બાળનારને પિતા સંબંધી દુઃખ આવ્યે છતે પણ તે દુઃખી થતો નથી ત્યારે અલેદ બુદ્ધિવાળા જીવને એક આકર સંબંધી દુઃખ આવ્યે છતે પણ તે દુઃખી થાય છે, જ્યારે મનુષ્યો મમત્વપણું-પોતાપણું-મૂકી દે છે, ત્યારે પુત્ર હોય તોપણ તે પર છે અને જ્યાં મમત્વપણું ધરાવે છે તે પર હોય છતાં પુત્રથી પણ અધિક છે. પરવસ્તુને પોતાપણું માનનારા ક્રોશાકારના (રેશમના) કીડાની માફક પોતે પોતાને બાંધે છે અને વિવેકજ્ઞાનથી સ્વપરનો નિર્બુધ કરનાર પોતાને કર્મબંધનથી છોડાવે છે. નવીન કર્મ રોકવા અને પૂર્વ કર્મ દૂર કરવા, આ ભાવના વારવાર વિચારવાની છે.

અશુચિ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

રસાસ્ટ્રમાંસમેદોસ્થિમજ્જથુકાંત્રવર્ચસાં ।

અશુચીનાં પદં કાયઃ શુચિત્વં તસ્ય તત્ક્રુતઃ ॥ ૭૨ ॥

નવસ્રોતઃસ્રવદ્વિસ્રસનિઃસ્યંદપિચ્છિલે ।

દેહેપિ શૌચસંકલ્પો મંહન્મોહવિજૃંભિતમ્ ॥ ૭૩ ॥

રસ, રૂધિર, માંસ, મેદા, હાડકાં, મંજળ, વીર્ય, આંતરડાં અને વિષ્ટા પ્રમુખ અશુચિના ઘર રૂપ આ કાયા છે તેમાં પવિત્રપણું ક્યાંથી હોય ? જે દેહના નવ દ્વારોથી ઝરતો દુર્ગંધિત રસ અને તેના નીકળવાથી ખરડાયેલા દેહને વિષે પણ પવિત્રતાની કલ્પના કરવી કે અભિમાન કરવું તે મહાન્ મોહનું ચેષ્ટિત છે. આ પ્રમાણે વિચારો કરી જી આ સ્વદેહ ઉપરથી મમત્વ ઓછો કરવો તે અશુચિભાવના.

વિવેચન—વીર્ય અને રૂધિરથી પેદા થએલ, મળથી વૃદ્ધિ પામેલ અને ગર્ભમાં જરાયુથી ઢકાયેલ કાયા પવિત્ર કેમ કહી શકાય ? માતાએ ખાધેલા અનાજ પાણીમાંથી પેદા થએલ રસ નાડી વાટે પીઇ પીઇને વૃદ્ધિ પામેલ શરીરમાં કોણ પવિત્રતા માને ? ઘાંતુ, અને મળાદિ દોષથી વ્યાપ્ત, કમિ, ગડુપદાદિનાં સ્થાનરૂપ અને રોગ રૂપ સર્પ સમુદાયથી લક્ષણ કરાતા આ શરીરને પવિત્ર કોણ કહે ? સુસ્વાદિષ્ટ, ઉત્તમ ભોજનાદિ ખાધેલાં જેના સંગથી વિષ્ટારૂપ થઇ જાય છે, તે શરીર પવિત્ર કેમ હોય ? કસ્તૂરી અને ચંદનાદિના

સુગંધી વિલેપનો એ જેના ઉપર લગાડવાથી મળરૂપ થઈ જાય છે તે શરીરમાં પવિત્રતા શી ? સુગંધી તાંબુળાદિ ખાધા હોય છતાં સવારમાં ઉઠતાં મુખ જુગુપ્સનીય યા દુર્ગંધિત થાય છે, તે શરીર શું પવિત્ર કહેવાય ?

સ્વભાવથીજ પવિત્ર યા સુગંધી, ગંધ, દૂધ, પુષ્પ, પુષ્પમાળા, વસ્ત્રાદિ જે દેહના સંબંધથી દુર્ગંધિત અને અપવિત્ર (મલિન) થાય છે, તે કાયાને પવિત્ર માનવી એ કેટલું બધું શોચનીય છે ? મહિરાના ઘડાની માફક સેંકડો વાર આ કાયાને ધોવો, વિલેપન કરો કે અભ્યંગન કરો તોપણ પવિત્ર થવાની નથી. માટે આ અનિત્ય દેહથી જેટલી તપસ્યા, જ્ઞાન, ધ્યાન, અને પરોપકારાદિ બની શકે તે કરી લેવું, એજ આ માનવ દેહનું સાર્થકપણ છે આ અશુચિ ભાવના ભાવવાથી શરીર સંબંધી મદ, અભિમાન ગળી જાય છે અને દેહથી આત્માને જુદો જોવામાં આવે છે.

આશ્રવ લાવનાનું સ્વરૂપ.

મનોવાકાયકર્માણિ યોગાઃ કર્મ શુભાશુભં ।

યદાશ્રવંતિ જંતૂનામાશ્રવાસ્તેન કીર્તિતાઃ ॥ ૭૪ ॥

મૈત્ર્યાદિવાસિતં ચેનઃ કર્મ સૂતે શુભાત્મકમ્ ।

કષાયવિષયાક્રાંતં વિતનોત્યશુભં પુનઃ ॥ ૭૫ ॥

શુભાર્જનાય સુતથ્યં શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિતં વચઃ ।

વિપરીતં પુનર્જ્ઞેયમશુભાર્જનહેતવે ॥ ૭૬ ॥

શરીરેણ સુગુપ્તેન શરીરી ચિનુતે શુભમ્ ।

સતતારંભિણા જંતુઘાતકેનાશુભં પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

કષાયવિષયાયોગાઃ પ્રમાદાવિરતી તથા ।

મિથ્યાત્વમાર્ત્તરૌદ્રે ચેત્યશુભં પ્રતિ હેતવઃ ॥ ૭૮ ॥

મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તે યોગો કહેવાય છે. તે યોગદ્વારા પ્રાણીઓમાં શુભાશુભ કર્મ આવે છે. માટે તે શુભાશુભ કર્મને આશ્રવ કહેલ છે, તેજ ક્રમે કરી બતાવે છે. મન જ્યારે મૈત્રી પ્રમોદાદિ ભાવના વડે વાસિત થાય છે ત્યારે શુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે અને ક્રોધાદિકષાય તથા ઈદ્રિયોના વિષયોથી જ્યારે આક્રાંત

(વ્યાપ્ત) થાય છે ત્યારે તે અશુભ કર્મ વધારે છે. શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિત સત્ય વચન તે શુભ કર્મ ઉપાર્જવા માટે થાય છે. શરીરને સારી રીતે અશુભ કાર્યોથી ગોપવી રાખી અને ધાર્મિક વ્યાપારોમાં પ્રવર્તાવવાથી આત્મા શુભ કર્મ એકઠાં કરે છે અને નિરતર જંતુઓના ઘાતકે અશુભ વ્યાપારો વડે અશુભ કર્મ એકઠાં થાય છે. તેમજ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પાંચ ઇદ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો, મન, વચન, ક્રયાના યોગો, નિદ્રા આલસ્યાદિ પ્રમાદ, કેઈ પણ જાતનાં વ્રત નિયમો ન લેવાં તેવી થોડી કે ઝાઝી અવિચ્છી, મિથ્યાન્વ, આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, વિગેરે અશુભ કર્મો ઉત્પન્ન કરવાના કારણો છે આ સર્વ કર્મ આવવાના કારણો છે, એમ વિચારી જેમ અને તેમ તેથી પાછા હઠવું એ આશ્રવ ભાવના વિચારવાનું કે સમજવાનું રહસ્ય છે. ૭૪ થી ૭૮.

વિવેચન—કર્મ પદ્મગતો ગ્રહણ કરવાનો હેતુ તેને આશ્રવ કહે છે. તે કર્મો જ્ઞાનાવરણીયાદિ લેહથી આઠ પ્રકારનાં છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદની, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, યોગ, અંતરાય

કેવા કારણો (હેતુઓ) મળવાથી ક્યાં કર્મો બંધાય છે તે અનુક્રમે બતાવવામા આવે છે

જ્ઞાનાવરણીય, અને દર્શનાવરણીય કર્મો, તે તે જ્ઞાનાદિ શુભવાગ્દાઓને, અને જ્ઞાન, દર્શનના હેતુભૂત કારણોમા વિઘ્ન કરવાથી, તેને ઓળવવાથી, નિદા કરવાથી. આશાતના કરવાથી, ઘાત કરવાથી કે મત્સર કરવાથી બંધાય છે.

દેવપૂજા, ગુરૂની સેવા, સુપાત્રદાન, ક્ષમા, સરાગસયમ, દેશ-વિરતિ, અકામ નિર્જરા, ઝાંચ, અને અજ્ઞાન તપ, આ સર્વ શાન્તાવેદનીય કર્મના કારણો છે.

હુઃખ, શોક, વધ, સતાપ. આકંદ, અને પરિવેદન, પોતાના સંબંધમા કરવું, ખીજને કરવું અથવા સ્વપર ઉક્ત્યને કરવું તે અશાન્તા વેદનીય કર્મ બાંધવાનાં કારણો છે.

વીતરાગ, શ્રુત, સંધ, ધર્મ અને સર્વ દેવોના સંબંધમાં અવર્ણવાદ બોલવા, તીવ્ર મિથ્યાપરિણામ, સર્વજ્ઞ, સિદ્ધ, અને દેવોનો અપલાપ કરવો (નથી એમ કહેવું), ધાર્મિક પુરૂષોને દૂષણ આપવું, ઉન્સાર્ગની પ્રરૂપણા કરવી, અનર્થનો આગ્રહ કરવો, અસંયતિનું પૂજન કરવું, પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય કરવાપણું, અને ગુર્વાદિકનું

અપમાન કરવું આ સર્વ દર્શન મોહનીય કર્મનાં આશ્રવો છે.

કષાયના ઉદયથી આત્માના તીવ્રકલુષિતપરિણામ તે આરિત્ર મોહનીય કર્મબંધનનાં કારણો છે.

કદર્પ ઉત્પન્ન થાય તેવી ચેષ્ટાઓ, ઉપહાસ (મશકરી), અસહનશીલતા, બહુપ્રલાપ, અને તીવ્ર વચન વિગેરે હાસ્ય મોહનીય કર્મનાં આશ્રવો છે.

હૃષ્યા, પાપશીલતા, બીજના મુખનો નાશ કરવાપણું, ખરાબ કાર્યોમાં બીજને ઉત્સાહિત કરવા. વિગેરે અરતિ મોહનીય કર્મનાં આશ્રવો છે.

દેશાદિ દેખવામા ઉન્નુક્રા, ચિત્રો કાઢવા, રમવું, ખેલવું અને બીજાનું મન સ્વાધીન કરી લેવું વિગેરે રતિ મોહનિયનાં આશ્રવો છે.

ભયના પરિણામ, બીજને ભય પમાડવો. ત્રાસ આપવો, નિર્દયપણું વિગેરે ભય મોહનીયનાં આશ્રવો છે.

પોતે શોક કરવો. બીજને શોક કરાવવો, શોચ કરવો, રૂદન કરવું વિગેરે શોક મોહનીય કર્મબંધનનાં કારણો છે.

અતુર્વિધ સઘના અપવાદ બોલવા, જુગુપ્સા કરવી, સદાચારની નિંદા કરવી વિગેરે જુગુપ્સા મોહનીયનાં આશ્રવો છે.

હૃષ્યા. વિષયમા આસક્તિ, અસત્ય બોલવું, વકેતા, પરસ્પરી લંપટતા, વિગેરે સ્ત્રીવેદ બંધનનાં કારણો છે.

પોતાની સ્ત્રીમાં સતોષ, હૃષ્યા ન કરવાપણું, કષાયની મદતા, સરલતા, શીયળ પાળવું, ઇત્યાદિ પુરુષવેદ બંધનના કારણો છે.

સ્ત્રી, પુરુષ સંબંધી અનંગ સેવા, કષાય, તીવ્ર વિષયાલિલાપ, સતી સ્ત્રીઓના શીયળ બંધન કરવાપણું, ઇત્યાદિ નપુંસક વેદ બંધવાનાં આશ્રવો છે.

સાધુ પુરુષોની નિંદા કરવી, ધર્મ કરવા તત્પર થએલાઓને વિદ્વન કરવું, મધુ, માસ વિગેરેથી વિરમેલાઓ પાસે તેનાં ગુણોનું વર્ણન કરવું, વિરતિ યા અવિરતિઓને અંતરાય કરવી, સંસારાવસ્થાના ગુણો કહેવા, આરિત્રને દૂષિત કહેવું, શાંત થએલા કષાય નોકષાયની ઉદ્દીરણા કરવી વિગેરે સામાન્યથી આરિત્ર મોહનીય કર્મ આપવાનાં આશ્રવો છે.

પંચેન્દ્રિય પ્રાણિનો વધ, ઘણો આરંભ, ઘણો પરિગ્રહ, નિર્દયતા, માંસનું ભોજન, લાંબો કાળ વેર રાખવાપણું, રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ,

અનંતાનુબંધી ક્ષાય, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અસત્ય ભાષણ, પરદ્રવ્યાપહરણ, વારંવાર મૈથુન સેવન, અને ઇદ્રિય પરાધીનતા વિગેરે નરક આયુષ્ય બંધનનાં કારણો છે.

ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ, ધર્મમાર્ગનો નાશ, ચિત્તની મૂઢતા, આર્તધ્યાન, કરેલ પાપને છુપાવવું, કપટ, આરંભ, પરિગ્રહ, અતિચારવાળું શીયળવ્રત, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી ક્ષાય આ સર્વે તિર્યચ (જનાવર) નાં આયુષ્ય બંધનનાં કારણ છે.

અદ્ય આરભ, અદ્ય પરિગ્રહ, સ્વાભાવિક નમ્રતા, સરલતા, કાપોત, પીતલેશ્યા, ધર્મધ્યાનમાં પ્રીતિ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણી ક્ષાય, મધ્યમ પરિણામ, સવિભાગ કરવાપણું, દેવ ગુરુનું પૂજન, સજ્જનોને માન આપવાપણું, પ્રિય આલાપ, મુખે બોધ કરી શકાય થા સમજાવી શકાય તેવી બુદ્ધિ, અને લોક સમુદાયમાં મધ્યસ્થપણે રહેવું આ સર્વ મનુષ્ય આયુષ્ય બંધન કરવાનાં કારણો છે.

સરાગસંયમ, દેશવિરતિ, અકામ નિર્જરા, ઉત્તમ મનુષ્યોની સોબત, ધર્મશ્રવણ, સુપાત્રદાન, તપ, શ્રદ્ધા, રત્નત્રયની વિરાધના, મરણ અવસરે પીત અને પક્ષ લેશ્યાના પરિણામ, બાળતપ, શુભ પરિણામ પૂર્વક અગ્નિ, પાણી આદિમાં મરણ, અને અવ્યક્ત (અર્થ, કારણ સમજ્યા વગર) સામાયિક વિગેરે દેવ આયુષ્ય બંધવાના કારણો છે.

મન, વચન, કાયાનુ વક્રપણું, બીજાને ઠગવા, માયાપ્રયોગ, મિથ્યાત્વ, પશુન્ય, અગચિત્તા, વસ્તુઓમા સેવલેણ કરવું, જૂઠી સાક્ષી ભરવી, અન્યના અંગોપાગ કાપવાં, ચંત્રો, પિજરાઓ વિગેરે બનાવવાં, કુડા તોલાં, માપા બનાવવાં, અન્યની નિંદા, પોતાની પ્રશસા, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, આરંભ, મહા પરિગ્રહ, કઠોર અને અસહ્યતાવાળાં વચનો, વાચાલપણું, આક્રોશ, પરના સોભાગ્યનો નાશ કરવો, કાર્મણક્રિયા કુતુહલ, પરની હાસી, વિડબના કરવી, વેશ્યા પ્રમુખ નીચ સ્ત્રીઓનું પોષણ, દાવાનળ આપવો, દેવાદિકના બાનાથી વસ્તુ-લઈ પોતે ભોગવવી, તીવ્ર કષાય, ચત્ય, ઉપાશ્રય, આરામ, અને પ્રતિમાદિનો વિનાશ કરવો, અને અંગારા પાડવાદિકની ક્રિયા, એ સર્વે અશુભ નામ કર્મબંધનનાં આશ્રવો (કારણો) છે.

અશુભ નામ કર્મનાં નિમિત્તોથી ઉલટી રીતે વર્તન કરવું, સંસારથી ભય પામવો, પ્રમાદ ઓછો કરવો, સદ્ભાવ અર્પણ, સ્વમાદિની

તુલિ. ધર્મી પુરુષોનાં કર્મનથી સંભ્રમ, તેની સ્વાગતક્રિયા, આ શુભ નામ કર્મજંધનનાં કારણો છે.

અનિદંત. સિદ્ધ. ગુરૂ, સ્થવિર, બહુશ્રુત, ગૃહ, શ્રુતજ્ઞાન અને તપસ્વીઓની ભક્તિ કરવી, આવશ્યક અને શીયળને વિષે અત્રમાદ, વિનીતપણું જાનાવ્યાસ. તપસ્યા, ત્યાગ, વારંવાર ધ્યાન, શાસનની પ્રભાવના. સંઘમાં શાંતિ કરવી, સાધુઓની વંચાવચ્ચ, અપૂર્વ જ્ઞાન અદાણુ, વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ, આ વીશ સ્થાનકોનું મન, વચન, કાયાથી મેવન કરવામા આવવાથી તીર્થ કર નામ કર્મ જંધાય છે.

પરની નિદા, અવજા, ઉપહાસ, સ્પર્શલોપન, અસદ્ દોષ-કથન, આત્મ પ્રશંસા, સ્પર્શસ્પર્શકથન, સદ્ દોષ આશ્ચર્યદન, બલિ-આદિનો ગર્વ. આ સર્વ નીચ ગોત્ર કર્મનાં કારણો છે.

નીચ ગોત્ર કર્મજંધનનાં કારણોથી વિપરિત વર્તન, ગર્વ રહિત મન, વચન, કાયાએ વિનય કરવો તે સર્વ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મજંધનનાં કારણો છે.

કોઈ દાન આપતો હોય તેના સંજંધમાં, કોઈ દાન લેતો હોય તેના સંજંધમાં, વીર્ય (શક્તિ) ફેરવવાના સંજંધમાં, લોગ અને ઉપલોગના સંજંધમાં કારણસર કે વગર કારણે વિધન કરવું, અંતરાય કરવો તે અંતરાય કર્મજંધનનાં કારણો છે.

આ પ્રમાણે કારણો (નિમિત્તો) સમજી એ કર્મજંધનોથી મુક્ત થવા માટે તથા વૈરાગ્ય પામવા માટે આ આશ્રવ લાવનાને વાર-વાર યાદ કરવી.

સંવર લાવનાનું સ્વરૂપ.

सर्वेषामाश्रवाणां तु निरोधः संवरः स्मृतः ।

स पुनर्भिद्यते द्वेषा द्रव्यभावविभेदतः ॥ ७९ ॥

यः कर्मपुद्गलादानच्छेदः स द्रव्यसंवरः ।

भवहेतुक्रियात्यागः स पुनर्भावसंवरः ॥ ८० ॥

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગાદિથી આવતા સર્વ આશ્રવોનો નિરોધ કરવો તેને સંવર કહેવા છે. તે સંવર દ્રવ્ય અને લાવ એવા વિભાગોથી બે પ્રકારનો છે. જે કર્મ પુદ્ગલોનું

આશ્રવ દ્વારો વડે કરી ગ્રહણ કરવાનું બંધ કરવું, તે દ્રવ્ય સંવર અને ભવના હેતુભૂત આત્મ વ્યાપારરૂપ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો તે ભાવ સંવર કહેવાય છે. ૭૬, ૮૦.

આશ્રવ રોકવાનો ઉપદેશ અને ઉપાય.

येन येन ह्युपायेन रुध्यते यो य आश्रवः ।
तस्य तस्य निरोधाय स स योज्यो मनीषिभिः ॥ ८१ ॥
क्षमया मृदुभावेन क्रजुत्वेनाप्यनीहया ।
क्रोधं मानं तथा मायां लोभं रुंध्याद्यथाक्रमम् ॥ ८२ ॥
असंयमकृतोत्सेकान् विषयान् विषसंनिभान् ।
निराकुर्यादखंडेन संयमेन महामतिः ॥ ८३ ॥
तिसृभिर्गुप्तिभिर्योगान् प्रमादं चाप्रमादतः ।
सावद्ययोगहानेनाविरतिं चापि साधयेत् ॥ ८४ ॥
सद्दर्शनेन मिथ्याત્વં शुभस्थैर्येण चेतसः ।
विजयेतार्त्તરौद्रे च संवरार्थं કૃતોદયમઃ ॥ ૮૫ ॥

જે જે ઉપાયે કરી જે જે આશ્રવ રોકાય તેના તેના નિરોધને માટે તે તે ઉપાયો વિદ્વાનોએ લાગુ પાડવા. સંવર માટે ઉદયમ કરનાર મનુષ્યોએ ક્ષમા, કૌમળતા, સરલતા, અને અનિચ્છા (સંતોષ) વડે અનુક્રમે ક્રોધ, માન, માયા, તથા લોભને રોકવા. અસંયમે કરી (ઇદ્રિયોની સ્વચ્છ દ પ્રવૃત્તિએ કરી) વૃદ્ધિ પમાડાતા વિષ સરખા વિષયોને બુદ્ધિમાને અખંડ સંયમવડે (જીતે દ્રિયપણે) કરી દૂર કરવા. મનશુષ્કિ, વચનશુષ્કિ અને કાયશુષ્કિ વડે મન, વચન, કાયાના યોગોને, અપ્રમાદથી પ્રમાદને અને સાવધ (સપાપ-સદોષ) યોગોનો ત્યાગ કરવે કરી વિરતિને પણ સાધવી (સ્વાધીન કરવી). તેમજ સમ્યક્ત્વ વડે મિથ્યાત્વનો અને શુભ વિચારોમાં મનને સ્થિરતા કરાવવે કરી આર્ત તથા રૌદ્રધ્યાનનો વિજય કરવો. ૮૧ થી ૮૫.

સંવર ભાવના.

વિવેચન—જેમ રાજમાર્ગ ઉપર અનેક દ્વારોવાળું ખુલ્લું ઘર હોય તેો ગારણાના માર્ગથી તેમાં ધૂળ ભરાય છે, તેમ આ સંસાર

રૂપ રાજરસ્તામાં રાગદ્વેષરૂપ ખુલ્લાં દ્વારોએ કર્મરૂપ ધૂળ ભરાય છે. પણ જો દ્વારો બંધ કરવામાં આવ્યાં હોય તો કર્મ રૂપ ધૂળ ભરાવાનો સંભવ નથી. અથવા જેમ સરોવરમાં પાણી આવવાના રસ્તાઓ ખુલ્લા હોવાથી તે દ્વારા પાણી અંદર આવે છે, અને તે દ્વારો બંધ કરવાથી પાણી આવતું અટકે છે. તેમ અઠાર પાપસ્થાનકરૂપ દ્વારોથી પાપરૂપ પાણી આ જીવ સરોવરમાં આવે છે, અને તે પાપસ્થાન કેને બંધ કરવાથી પાપ આવતું અટકે છે. અથવા વહાણમાં છિદ્ર હોવાથી છિદ્રદ્વારે પાણી અંદર પેસે છે, પણ છિદ્ર બંધ કરવાથી પાણી આવતું અટકે છે, તેમ યોગાદિ આશ્રવદ્વારો બંધ કરવાથી સંવરવાળા જીવમાં કર્મ દ્રવ્યનો પ્રવેશ થતો નથી. સવરે કરી આશ્રવદ્વારોનો રોધ કરવો. આ સવર ક્ષમાદિ ભેદથી અનેક પ્રકારનો છે જે પૂર્વે કહેવાયો છે. તથાપિ સંક્ષેપમાં એજ કહેવાનું છે કે મિથ્યાત્વના અનુદયથી મિથ્યાત્વ સવર, દેશથી વિરતિ કરતાં દેશ વિરતિ સવર, સર્વથા વિરતિ કરતાં સર્વવિરતિ સવર, અપ્રમત સચતિને પ્રમાદ સંવર, પ્રશાંત મોહ યા ક્ષીણમોહ ગુણુઠાણુ કષાય સંવર. અને અયોગી કેવલી (આદમે ગુણુઠાણુ) પરિપૂર્ણ યોગ સંવર આ પ્રમાણે આશ્રવના નિરોધરૂપ સંવર કહ્યો. આ સંવર સર્વ ભાવનામાં શિરોમણિ તુલ્ય છે. માટે આ ભાવનાનું વારંવાર મનનપૂર્વક રટણ કરવું, જેથી કર્મબંધ રોકવાના કારણોમાં પ્રબળ બાગૃતિ થતાં સંવરની પ્રાપ્તિ થાય.

આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરી આશ્રવને રોકવાથી સંવર એટલે આવતાં કર્મો બંધ યાય છે. તે સવર ભાવના કહેવાય છે. ;

નિર્જરા ભાવનાનું સ્વરૂપ.

સંસારવીજમૂતાનાં કર્મણાં જરણાદિહ ।
 નિર્જરા સા સ્મૃતા દ્વેષા સકામા કામવર્જિતા ॥ ૮૬ ॥
 જ્ઞેયા સકામા યમિનામકામા ત્વન્યદેહિનાં ।
 કર્મણાં ફલવત્પાકો યદુપાયાત્સ્વતોઽપિ ચ ॥ ૮૭ ॥
 સદોષમપિ દીપ્તેન સુવર્ણે વહિના યથા ।
 તપોઽગ્નિના તપ્યમાનસ્તથા જીવો વિશુદ્ધયતિ ॥ ૮૮ ॥

અનશનમૌનોદયં વૃત્તેઃ સંક્ષેપણં તથા ।

રસત્યાગસ્તનુક્રેશો લીનતેતિ વહિસ્તપઃ ॥ ૮૯ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તં વૈયાવૃત્યં સ્વાધ્યાયો વિનયોઽપિ ચ ।

વ્યુત્સર્ગોઽથ શુભં ધ્યાનં ષોઢેત્યાભ્યંતરં તપઃ ॥ ૯૦ ॥

દીપ્યમાને તપોવહૌ વાઙ્મે વાભ્યંતરેપિ ચ ।

યમી જરતિ કર્માણિ દુર્જરાણ્યપિ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૯૧ ॥

સ સારનાં બીજભૂત (કારણભૂત) કર્મોનું આત્મપ્રદેશોથી અરબું થતું હોવાથી તેને સિદ્ધાંતમાં નિર્જરા કહી છે. તે બે પ્રકારની છે. સકામનિર્જરા અને અકામનિર્જરા. (આ ક્રિયાથી મારાં કર્મોનો ક્ષય થાઓ. આવા આવા અભિલાષથી ઉપયોગપૂર્વક પ્રદેશે રસને અનુભવી કર્મપુણ્યલોનું પરિશાટન કરવું તે સકામ નિર્જરા, અને કર્મથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા સિવાય (ટાઢ, તાપ, ભુખતરસાદિથી) આત્મપ્રદેશે રસ અનુભવી કર્મ પુણ્યલોનું નિર્જરવું તે અકામનિર્જરા). આ સકામ નિર્જરા સાધુઓને તથા સમ્યક્ત્વ ધારણ કરનાર ગૃહસ્થોને હોય છે અને એકે દ્રિયાદિ બીજાં પ્રાણિઓને અકામ નિર્જરા હોય છે. કેમકે ફલની માફક કર્મોનો પાક પણ બે પ્રકારે થાય છે. એક સ્વભાવથી અને બીજો ઉપાયથી. (જેમ ફલને ઘાસ પ્રમુખની ગરમીમાં નાખવાથી પાકી જાય છે અને વૃક્ષ ઉપર પણ પાકે છે તેમ કર્મો પણ એક તો સ્વાભાવિક કાળે કરી નિર્જર છે ત્યારે બીજા ઉદ્દીરણા પ્રમુખ ઉપાયોએ કરી નિર્જરાય છે. માટે કર્મોનો પાક બે પ્રકારે કહેવામાં આવ્યો છે. એક સકામ અને બીજો અકામ). દૃષ્ટાંતપૂર્વક સકામ નિર્જરાનો હેતુ બતાવે છે કે, જેમ મેલવાળું સોનું હોય પણ દેદીપ્યમાન અગ્નિમાં નાખવાથી તે વડે શુદ્ધ થાય છે, તેમ જીવ પણ અશાતા વેદનીયાદિ કર્મોએ કરી દોષયુક્ત છે, છતાં તપસ્યા રૂપ પ્રબળ અગ્નિવડે કરી શુદ્ધ થાય છે, કેમકે તપસ્યા નિર્જરાનું કારણ છે. તે તપ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનો છે. બાહ્ય તપ, અનશન, ઉનોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, શરીરકલેશ અને સંલીનતા એમ છ પ્રકારનો છે અને અભ્યંતર તપ, પ્રાયશ્ચીત્ત, વયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિનય, કષાયત્યાગ અને શુભ ધ્યાન એમ છ પ્રકારનો છે. આ બાહ્ય અને અભ્યંતર તપરૂપ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયે છતે

સંગમવાન સુનિશ્ચો દુઃખો ફર કરી શકાય તેવાં પણ કર્મોને તત્કાળ ખાળી ભગ્નસાત્ કરે છે. ૮૬ થી ૯૧.

વિવેચન—જંગ ઉપાયથી સર્વ દોષો બાધ કરતાં, નવીન પાણીથી સંસાર ભગતું નથી. તેમ જ વરવડે આશ્રવનો નિરોધ કર્યાથી નવીન કર્મદ્રવ્યવડે આ ઉપ પુગતો નથી. જંગ પૃથે એકદુ થએલું નિરોધરતુ પાણી મૂર્ચના તીવ્ર તાપથી સૂકાઈ જાય છે, તેમ પૂર્વનાં બાંધેલ સર્વ કર્મો તપસ્યાથી શોઆઈને દાય થાય છે. નિર્જરા માટે બાધ તપથી અભ્યતર તપ શ્રેષ્ઠ છે અને અભ્યતર તપમાં પણ ધ્યાન છે તે સુગટ તુલ્ય છે. કર્મકે ધ્યાનવાળા સુનિશ્ચો, ઘણા કાળનાં એકલાં કરેલા. યાત્રાં અને પ્રણા કર્મોને પણ એક ક્ષણ માત્રમાં નિર્જરી નાખે છે. જંગ વૃદ્ધિ પામેલ અલ્પાર્ણદિ દોષ લાંઘણ કરવાથી શોઆઈ જાય છે. તેમ તપસ્યાથી પૂર્વ સચિત કર્મો દાય થાય છે. જંગ પ્રચંડ પવનથી હજારો વાદળનો સમૂહ વીળરાઈ જાય છે તેમ તપસ્યાથી કર્મો છૂટી જાય છે. આ બે પ્રકારના તપ વડે નિર્જરા કરતાં સર્વ કર્મોના દાયથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સંસાર સમુદ્ર પાર ઉતરવા સેતુ (પાળ થા પુલ) તુલ્ય અને મમત્વ નાશના કારણરૂપ આ નિર્જરા ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું.

ધર્મ સુઆખ્યાતતા ભાવના.

સ્વાસ્થ્યાતઃ સ્વલુ ધર્મોઽયં ભગવદ્ભિર્જિનોત્તમૈઃ ।

યં સમાલંબમાનો હિ ન મજ્ઞેદ્ ભવસાગરે ॥ ૯૨ ॥

સયમઃ સૂનૃતં શૌચં બ્રહ્માકિંચનતા તપઃ ।

સાંતિર્મર્દિવમૃજુતા મુક્તિશ્ચ દશધા સ તુ ॥ ૯૩ ॥

ભગવાન કેવળ જ્ઞાની તીર્થકરોએ વિધિ પ્રતિષેધ રૂપ આ ધર્મ ઘણીજ સરસ રીતે પૂર્વાપર વિરોધ રહિત કહ્યો છે કે જે ધર્મનું દુર્ગતિમાં પડવાના ભયથી અવલંબન કરનાર માણસ સંસાર-સાગરમાં ણુડતો નથી તે ધર્મ સંયમ (પ્રાણિની દયા) સત્ય, શૌચ (અદત્તાદાન પરિહાર,) બ્રહ્મચર્ય, અકિંચનતા (શરીર તથા ધર્મોપકરણાદિને વિષે પણ નિર્મમતા,) તપ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા અને નિર્લોભતા (બાહ્યાભ્યંતર વસ્તુ વિષે તૃષ્ણા વિચ્છેદ) રૂપ દશ પ્રકારનો છે. ૯૨-૯૩.

ધર્મનું માહાત્મ્ય.

ધર્મપ્રભાવતઃ કલ્પદ્રમાદ્યા દદતોપ્સિતમ્ ।
 ગોચરેપિ ન તૈ ચત્સ્યુરધર્માવિષ્ટિતાત્મનામ્ ॥ ૯૪ ॥
 અપારે વ્યસનાંભોધૌ પતંતં પાતિ દેહિનમ્ ।
 સદા સવિધવર્ત્યેકો વંધુર્ધર્મોઽતિવત્સલઃ ॥ ૯૫ ॥
 આપ્લાવયતિ નાંભોધિરાશ્વાસયત્તિ ચાંબુદઃ ।
 યન્મહીં સ પ્રભાવોયં ધ્રુવં ધર્મસ્ય કેવલઃ ॥ ૯૬ ॥
 ન જ્વલત્યનલસ્તિર્યગ્ યદૂર્ધ્વં વાતિ નાનિલઃ ।
 અર્ચિત્યમહિમા તત્ર ધર્મ એવ નિવંધનમ્ ॥ ૯૭ ॥
 નિરાલંબા નિરાધારા વિશ્વાધારા વસુંધરા ।
 યદ્વાવતિષ્ઠતે તત્ર ધર્માદન્યન્ન કારણમ્ ॥ ૯૮ ॥
 સૂર્યાચંદ્રમસાવેતૌ વિશ્વોપકૃતિહેતવે ।
 ઉદયેતે જગત્યસ્મિન્ નૂનં ધર્મસ્ય શાસનાત્ ॥ ૯૯ ॥
 અવંધૂનામસૌ વંધુરસરસ્વીનામસૌ સરસ્વા ।
 અનાયાનામસૌ નાયો ધર્મો વિશ્વૈકવત્સલઃ ॥ ૧૦૦ ॥
 રક્ષોયક્ષોરગવ્યાઘ્રવ્યાલાનલયરાદયઃ ॥
 નાપકર્તુમલં તેષાં યૈર્ધર્મઃ શરણં શ્રિતઃ ॥ ૧૦૧ ॥
 ધર્મો નરકપાતાલપાતાદવતિ દેહિનઃ ।
 ધર્મો નિરુપમં યચ્છત્યપિ સર્વજ્ઞવૈભવમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

ધર્મના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ, ચિંતામણ્યાદિ મન
 હચ્છિત કુળ આપે છે અને તેજ કલ્પવૃક્ષાદિ અધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોને દૃષ્ટિ-
 ગોચર પણ થતા નથી. મહાનંદુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પડતાં પ્રાણિઓને
 નિરંતર પાસે રહેવાવાળો અને બંધુ સમાન અતિ વત્સલ એક ધર્મ
 રક્ષણ કરે છે. સમુદ્ર પૃથ્વીને લાંબાવી દેતો નથી અને વરસાદ પૃ-
 થ્વીને તૃપ્ત કરે છે, આ પ્રભાવ નિશ્ચે કેવળ ધર્મનોજ છે. અગ્નિ
 તિચ્છિ રીતે બળતો નથી અને પવન ઉર્ધ્વવહન થતો નથી. આ
 અચિંત્ય મહિમાનું કારણ ધર્મજ છે. વિશ્વના આધારભૂત પૃથ્વી
 આલંબન અને આધાર વિના રહી શકે છે, ત્યાં ધર્મ સિવાય બીજું
 કોઈ કારણ નથી. આ સૂર્ય અને ચંદ્રમા વિશ્વના ઉપકારાર્થે આ

જગત્માં ઉદય પામે છે. નિશ્ચયે તે ધર્મની આજ્ઞાથી ઉદય પામે છે. આ ધર્મ જેને બાંધવ ન હોય તેનો બાંધવ છે, મિત્ર ન હોય તેનો મિત્ર છે, અનાથનો નાથ છે અને સર્વનું હિત કરનાર છે. જેઓએ ધર્મનું શરણ લીધું છે તેઓને, રાક્ષસ, યક્ષ, સર્પ, વ્યાઘ્ર, વ્યાલ, અગ્નિ અને વિષાદિ દુઃખ આપવાને કે ખુરું કરવાને સમર્થ થતાં નથી. ધર્મ, નરક અને પાતાળમાં પડતા પ્રાણિઓનું રક્ષણ કરે છે અને ઉપમારહિત સર્વજ્ઞપણાના વૈભવને પણ ધર્મજ આપે છે. ૯૪થી ૧૦૨

કદિસ્થકરવૈશાલસ્થાનકસ્થનરાકૃતિમ્ ।

દ્રવ્યૈઃ પૂર્ણ સ્મરેલ્લોકં સ્થિત્યુત્પત્તિવ્યયાત્મકૈઃ ॥૧૦૩॥

લોકો જગત્રયાકીર્ણો ભુવઃ સપ્તાન્ન વૈષ્ટિતાઃ ।

ઘનાંભોધિમહાવાતતનુવાર્તર્મહાબલૈઃ ॥ ૧૦૪ ॥

વેત્રાસનસમોઽઘસ્તાન્મધ્યતો શ્ચલ્લરીનિમઃ ॥

અગ્રે મુરુજસંકાશો લોકઃ સ્યાદેવમાકૃતિઃ ॥૧૦૫॥

નિષ્પાદિતો ન કેનાપિ ન ધૃતઃ કેનચિચ્ચ સઃ ।

સ્વયં સિદ્ધો નિરાધારો ગગને કિંત્વવસ્થિતઃ ॥૧૦૬॥

કેડ ઉપર બેઠે હાથ રાખી અને પગ પહોળા કરી ઉભેલા પુરુષની આકૃતિ સરખા સ્થિતિ ઉત્પત્તિ તથા વ્યય ધર્મવાળાં છ દ્રવ્યોથી પૂર્ણ આ ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણ લોકને ચિંતવવો. તે લોક ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્ય્છો એમ ત્રણ જગત્થી વ્યાપ્ત છે. અધો લોકમાં રહેલી નરકની સાત પૃથ્વીઓ મહા બળવાન ધનોદ્દધિ (નિવડ જામેલ પાણીથી) ઘન વા (નિવિડ જામેલ વાયુથી) અને પાતળા વાયુથી નીચે વિંટળાયેલી છે. આ ચૌદ રાજ્ય લોક અધો ભાગમાં વેત્રાસનને આકારે (નીચે વિસ્તારવાળો અને ઉપર ઉપર સંકોચ પામતા આકારવાળો) છે. મધ્ય ભાગમાં ઝાલર સરખા આકારનો છે અને ઉપરના ભાગમાં મુરજ (ઉપર તથા નીચે સંકોચવાળો અને વિસ્તારવાળો મુરજ) ના આકારવાળો છે આ પ્રમાણે ચૌદ રાજ્ય લોકની આકૃતિ છે આ લોકને કોઈએ બનાવ્યો નથી તેમ તેને કોઈએ પકડી રાખ્યો નથી પણ સ્વયં સિદ્ધ અને નિરાધાર આકાશમાં રહેલો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી લોકસ્વરૂપનું ચિંત-

વન કરી ભવબ્રમણથી વિરક્તતા મેળવવી તે લોકસ્વરૂપ વિચારવાનું પ્રયોજન છે. લોકસ્વરૂપ ભાવના સમાપ્ત થઈ. ૧૦૩ થી ૧૦૬.

સમ્યક્ત્વ દુર્લભત્વ ભાવના.

અકામનિર્જરારૂપાત્પુણ્યાજ્ઞંતોઃ પ્રજાયતે ।

સ્થાવરલાન્નસત્ત્વં વા તિર્યક્ત્વં વા કથંચન ॥૧૦૭॥

માનુષ્યમાર્યદેશશ્ચ જાતિઃ સર્વાક્ષપાટવમ્ ।

આયુશ્ચ પ્રાપ્યતે તત્ર કથંચિત્કર્મલાઘવાત્ ॥૧૦૮॥

પ્રાપ્તેષુ પુણ્યતઃ શ્રદ્ધા કથકશ્રવણેષ્વપિ ।

તત્ત્વનિશ્ચયરૂપં તદ્ બોધિરત્નં સુદુર્લભમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

ભાવનાભિરવિશ્રાંતમિતિ ભાવિતમાનસઃ ।

નિર્મમઃ સર્વભાવેષુ સમત્વમવલંબતે ॥ ૧૧૦ ॥

અકામ નિર્જરારૂપ પુણ્યથી કોઈ પણ પ્રકારે જન્તુઓને (નિ-
ગોદથી) સ્થાવરપણું, ત્રસપણું અને તિર્યચપણુ પ્રાપ્ત થાય છે. અને
તેનાથી પણ વિશેષ ઈર્મલાઘવતા થતાં મનુષ્ય જન્મ, આર્ય દેશ,
ઉત્તમ જાતિ, સર્વધદ્રિયપટુતા (પરિપૂર્ણતા) અને લાંબુ આયુષ્ય
પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ વિશેષ પુણ્યોદયથી ધર્મ શ્રવણ કરવાનો અ-
ભિલાષ, ધર્મકથન કરનાર ગુરૂ અને ધર્મનું શ્રવણ એ સર્વ મળ્યે છતે
પણુ તત્ત્વ નિશ્ચયરૂપ બોધિરત્ન (સમ્યક્ત્વ) પામવું એ વિશેષ દુ-
ર્લભ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી સમ્યક્ત્વમાં દૃઢ થવું તે બોધિદુ-
ર્લભ ભાવના છે. આ બાર ભાવનાઓવડે મનને નિરંતર વાસિત-
ભાવિત-કરતા સર્વ પદાર્થોને વિષે મમત્વ રહિત થઈ પ્રાણિઓ સ-
મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સમ સુખાર્થીઓએ આ બાર ભાવનાથી
અહોનિશ અતઃકરણને વાસિત કરવું જોઈએ. ૧૦૭ થી ૧૧૦.

સમભાવનું ફળ.

વિષયેભ્યો વિરક્તાનાં સામ્યવાસિતચેતસામ્ ।

ઉપશામ્યેત્કપાયાગ્નિર્વોધિદીપઃ સમુન્મિષેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

વિષયોથી વિરક્ત પામેલા અને સમભાવથી વાસિત ચિત્તવાળા
મનુષ્યોનો કપાય અગ્નિ ઉપશમી જાય છે અને સમ્યક્ત્વ દીપક
મંદીસ થાય છે. ૧૧૧.

સમત્વ આઠ્યા પછી શું કરવું ?

સમત્વમવલંબ્યાથ ધ્યાનં યોગી સમાશ્રયેત્ ।

વિના સમત્વમારબ્ધે ધ્યાને સ્વાત્મા વિહંબ્યતે ॥૧૧૨॥

સમત્વનું અવલંબન કરીને યોગીઓએ ધ્યાનનો આશ્રય કરવો (ધ્યાન કરવું). સમભાવ સિવાય ધ્યાનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે તો ધ્યાનમાં પ્રવેશ ન થતાં, આત્મા વિહંબના પામે છે. ૧૧૨.

મોક્ષઃ કર્મક્ષયાદેવ સ ચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્ ।

ધ્યાનસાધ્યં મતં તચ્ચ તદ્ધ્યાનં હિતમાત્મનઃ ॥૧૧૩॥

કર્મક્ષયથીજ મોક્ષ થાય છે, તે કર્મક્ષય આત્મજ્ઞાનથી થાય છે, તે આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સાધ્ય થાય છે, માટે તે ધ્યાનજ આત્માને હિતકારી માનેલું છે. ૧૧૩.

ન સામ્યેન વિના ધ્યાનં ન ધ્યાનેન વિના ચ તત્ ।

નિષ્કમ્પં જાયતે તસ્માદ્ દ્વયમન્યોઽન્યકારણમ્ ॥૧૧૪॥

સામ્યતા સિવાય ધ્યાન હોતુ નથી અને ધ્યાન સિવાય નિષ્કંપ (મજબુત) સામ્યતા આવતી નથી. માટે તે બેઉ આપસમાં (અન્યો-અન્ય) હેતુરૂપ છે. ૧૧૪.

ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

મુહૂર્તર્તિર્મનઃસ્થૈર્યં ધ્યાનં છદ્મસ્થયોગિનામ્ ।

ધર્મં શુભં ચ તદ્ દ્વેષા યોગરોધસ્ત્વયોગિનામ્ ॥ ૧૧૫ ॥

એક આલંબનમા અતર્મુહૂર્ત પર્યંત મનની સ્થિરતા તે છદ્મસ્થ યોગીઓનું ધ્યાન કહેવાય છે. તે ધર્મધ્યાન અને શુભધ્યાન એમ બે પ્રકારનું છે. અને યોગના નિરોધરૂપ ધ્યાન અયોગિઓને (ચૈદ્દમા ગુણુઠાણુવાળાને) હોય છે ૧૧૫.

મુહૂર્ત્તિપરતર્ચિતા યદ્વા ધ્યાનાંતરં ભવેત્ ।

વહ્ન્યર્થસંક્રમે તુ સ્યાદીર્ઘાપિ ધ્યાનસન્તતિઃ ॥ ૧૧૬ ॥

એક મુહૂર્ત ધ્યાનમાં જવા પછી ધ્યાન સળધી ચિંતા હોય, અથવા આલંબનના લેહથી બીજું ધ્યાનાંતર હોય (પણ એક મુહૂર્ત સિવાય એકજ આલંબનમાં વધારે વર્ષત ધ્યાતા રહી શકતો નથી.). એમ ઘણા અર્થમાં પ્રવેશ કરવાથી એટલે અંતર્મુહૂર્ત રહી વળી

ત્રીભું આલખન લીધું એવી રીતે લાંબા વખત સુધી પણ ધ્યાનની સંતતિ હોય છે. ૧૧૬.

ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરવા માટે ધ્યાનમાં ભાવનાઓ કરવી તે ખતાવે છે.

મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થાનિ નિયોજયેત્ ।

ધર્મધ્યાનમુપસ્કર્તુ તદ્દિ તસ્ય રસાયનમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

ત્રુટેલા ધ્યાનને ફરી ધ્યાનાંતરની સાથે જોડવા માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થતા આ ચાર ભાવનાઓ આત્માની સાથે પ્રયોજવી, કેમકે આ ભાવનાઓ ધ્યાનને રસાયણની માફક પાષ્ટ આપનારી છે. ૧૧૭.

મૈત્ર્યાદિ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

મા કાર્ષીત્કોઽપિ પાપાનિ મા ચ ભૂત્કોપિ દુઃખિતઃ ।

મુચ્યતાં જગદપ્યેષા મતિર્મૈત્રી નિગદ્યતે ॥ ૧૧૮ ॥

અપાસ્તાશેષદોષાણાં વસ્તુતત્ત્વાવલોકિનામ્ ।

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ સ પ્રમોદઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૧૯ ॥

દીનેષ્વાત્તેષુ ભીતેષુ યાચમાનેષુ જીવિતમ્ ।

પ્રતીકારપરા બુદ્ધિઃ કારુણ્યમભિધીયતે ॥ ૧૨૦ ॥

ક્રૂરકર્મસુ નિઃશંકં દેવતાગુરુર્નિદિષુ ।

આત્મશંસિષુ યોપેક્ષા તન્માધ્યસ્થમુદીરિતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

આત્માનં ભાવયન્નાભિર્ભાવનાભિર્મહામતિઃ ।

ત્રુટિતામપિ સંયત્તે વિશુદ્ધાધ્યાનસંતતિમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

કોઈ પણ જીવો પાપ ન કરે, કોઈ પણ દુઃખી ન થાઓ અને આ જગતના સર્વ જીવો પણ કર્મથી મુક્ત થાઓ, આ પ્રકારની ભાવનાવૃદ્ધિ તે મૈત્રી કહેવાય છે. જીવહિંસાદિ સમગ્ર દોષોને દૂર કરનારા અને યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વને જોવાવાળા મહા પુરુષોના શમ, દમ, ઔચિત્ય, ગાંભીર્ય, ધૈર્યત્વાદિ ગુણોને વિષે ગુણપણોનો જે પક્ષપાત (તેમનો વિનય વંદન સ્તુતિ, શ્લાઘા અને વૈયાવૃત્ત્યાદિ કરવા રૂપ પક્ષપાત) તેને પ્રમોદ કહેલ છે. દીન, દયાપાત્ર, આર્ત, તૃષ્ણા-

રૂપ અગ્નિ વડે કરી બળતા વિવિધ દુઃખથી પીડાયેલા, વૈરીથી દબા-
યેલા, રોગથી પીડાયેલા અથવા મૃત્યુના મુખમાં સપડાયેલા માટેજ
પ્રાણુત્રાણુ માટે યાચના કરતા જીવોને તે તે દુઃખોમાંથી મુક્ત કરવા
માટે હિતોપદેશ તથા દેશકાલની અપેક્ષાએ અન્ન, પાન, આશ્રય,
વસ્ત્ર, ઔષધાદિ વડે કરી મદદ કરવી તે કરૂણા કહેવાય છે. ગમ્યા-
ગમ્ય, લક્ષ્યાલક્ષ્ય, કર્તવ્યાકર્તવ્યાદિ, વિવેક વિનાના અને તેથી કૂર
કર્મ કરવાવાળા, નિઃશકપણે દેવગુરૂની નિદા કરનારા અને સદોષ
છતાં પણ પોતાની પ્રશસા કરવાવાળા આ જીવો ધર્મ દેશનાને
અયોગ્ય જણાતાં તેઓની ઉપેક્ષા કરવી, તેને માધ્યસ્થ ભાવના કહે છે.

આ ભાવનાઓ વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં-વાસિત
કરતાં-મહાબુદ્ધિમાન જીવો ત્રુટેલી વિશુદ્ધ ધ્યાનની સતતિને પાછી
સજીવન કરે છે. સાંધી આપે છે. ૧૧૮-૧૨૨.

ધ્યાન કેવા સ્થળોમાં રહી કરવું તે.

તીર્થં વા સ્વસ્થતાહેતું ચત્તદ્વા ધ્યાનસિદ્ધયે ।

કૃતાસનજયો યોગો વિવિક્તં સ્થાનમાશ્રયેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

આસનનો જથ કરવાવાળા યોગીએ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે તીર્થ-
કરોના જન્મ, દિક્ષા, કેવળ અને નિર્વાણ ભૂમિકામાં જવું જોઈએ. તેના
અભાવે સ્વસ્થતાના હેતુભૂત સ્ત્રી, પશુ, પડકાદિ રહિત કોઈપણ સારા
એકાંત સ્થળનો આશ્રય કરવો. ૧૨૩.

આસનોનાં નામ.

પર્યંકવીરવજ્રાબ્જમદ્રદણ્ડાસનાનિ ચ ।

ઉત્કટિકાગોદોહિકા કાયોત્સર્ગસ્તયાસનમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

પર્યંકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, દંડાસન,
ઉત્કટિકાસન, ગોદોહિકાસન, અને કાયોત્સર્ગાસન, વિગેરે આસનો
કહેલાં છે. ૨૨૪.

આસનોનું સ્વરૂપ. પર્યંકાસન.

સ્યાજ્ઞંઘયોરધોભાગે પાદોપરિ કૃતે સતિ ।

પર્યંકો નાભિગોત્તાનદક્ષિણોત્તરપ્રાણિકઃ ॥ ૧૨૫ ॥

ઝેઉ જંધાના નીચલા ભાગો પગના ઉપર મૂક્યે છતે અને જમણા તથા ડાબો હાથ બન્ને નાલિ પાસે ઉંચા ઉત્તર દક્ષિણ રાખવાથી પર્યંકાસન થાય છે. મહાવીર દેવને નિર્વાણ અવસરે આ આસન હતું. જાનુ અને હાથને પ્રસારીને સુવું તેને પાતાંજલી પર્યંકાસન કહે છે. ૧૨૬.

વીરાસન.

वामौघ्रिर्दक्षिणोरुर्ध्वं वामोरूपरि दक्षिणः ।

क्रियते यत्र तद्दीरोचितं वीरासनं स्मृतम् ॥ १२६ ॥

ડાબો પગ જમણા સાથળ ઉપર અને ડાબા સાથળ ઉપર જમણો પગ જે આસનમાં કરાય છે, તે વીર પુરુષોને ઉચિત વીરાસન કહેલું છે. ૧૨૬.

વજ્રસન.

पृष्ठे वज्राकृतीभूतदोभ्यो वीरासने सति ।

गृह्णीयात्पादयोर्ग्रन्थांगुष्ठो वज्रासनं तु तत् ॥ १२७ ॥

પૂર્વે બતાવેલ રીત પ્રમાણે વીરાસન કર્યા પછી વજ્રની આકૃતિ માફક પાછળ ઝેઉ હાથ રાખી તે હાથ વડે ઝેઉ પગના અંગુઠા પકડવા (અર્થાત્ પીઠ પછાડી હાથ કરી વીરાસન ઉપર રહેલા ડાબા પગના અંગુઠાને ડાબા હાથથી અને જમણા પગના અંગુઠાને જમણા હાથથી પકડવા) તેને વજ્રસન કહે છે. ૧૨૭.

કેટલાએક તેને વેતાલાસન કહે છે (મતાંતરથી બીજી રીતે વીરાસન બતાવે છે.)

सिंहासनाधिरूढस्यासनापनयने सति ।

तथैवावस्थितिर्या तामन्ये वीरासनं विदुः ॥ १२८ ॥

સિંહાસન ઉપર ઝેઠેલા અને પગ નીચા સુકેલા હોય, ત્યારે પાછળથી આસન કાઢી લીધા પછી તે માણસ જેવી રીતે રહી શકે તેવી રીતે રહેવું તેને કાયકલેશ પ્રકરણમાં સિદ્ધાંતિઓ વીરાસન કહે છે. ૧૨૮.

પાતાંજલી તો ઉભા રહીને એક પગ ભોંય ઉપર સ્થાપન કરી રાખવો અને એક પગ ઉચો વાંકો વાળી રાખવો તેને વીરાસન કહે છે.

પદ્મ.સન.

જંઘાયા મધ્યભાગે તુ સંશ્લેષો યત્ર જંઘયા ।

પદ્માસનમિતિ પ્રોક્તં તદાસનવિચક્ષણૈઃ ॥ ૧૨૯ ॥

એક જંઘાના મધ્ય ભાગમાં તેની સાથે બીજી જંઘાનો મેળાપ કરી રાખવો તેને આસનના બાહ્યપુરૂષો પદ્માસન કહે છે. ૧૨૯.

ભદ્રાસન.

સંપુટોકૃત્ય મુપ્કાગ્રે તલપાદા તથોપરિ ।

પાણિકચ્છપિકાં કુર્યાત્ યત્ર ભદ્રાસનં તુ તત્ ॥ ૧૩૦ ॥

પગનાં બે તળીયાં એકઠાં કરી લિંગ આગળ રાખી તેના ઉપર બેઝી બેઠ હાથનાં આંગળાં આપસમાં ભરાવી ત્યાં પગ ઉપર રાખવા તેને ભદ્રાસન કહે છે. ૧૩૦.

દંડાસન.

શ્લિષ્ટાંગુલી શ્લિષ્ટગુલ્ફૌ ભૂશ્લિષ્ટોરુ પ્રસારયેત્ ।

યત્રોપવિશ્ય પાદૌ તદ્દંડાસનમુદીરિતમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

બેઝીને આગળીઓ, ગુલ્ફ અને સાથળ એ ત્રણે જમીનની સાથે અડકે તેવી રીતે પગ પ્રસારવા-લાળા કરવા-તેને દંડાસન કહેવું છે. ૧૩૧.

ઉત્કટિક તથા ગોદોહિક આસન.

પુતપાર્ણિસમાયોગે પ્રાહુસ્ત્કટિકાસનમ્ ।

પાર્ણિભ્યાં તુ શ્વસ્ત્યાગે તત્સ્યાદ્ ગોદોહિકાસનમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

કેડની નીચેના ઢગરાઓ (કુલાઓ) ને પાનીની સાથે નીચે જમીનઉપર અડકાવવા તેને ઉત્કટિકાસન કહે છે (તે આસનમાં મહાવીરદેવને કેવલજ્ઞાન થયું હતું) અને પગની પાનીઓ જમીન સાથે ન અડકે તેવી રીતે ગાય દોવાને આકારે બેસવું તેને ગોદોહિકાસન કહે છે. ૧૩૨.

કાયોત્સર્ગાસન.

પ્રાલંબિતશુજદ્વન્દ્વમૂર્ધ્વસ્થસ્યાસિતસ્ય વા ।

સ્થાનં કાયાનપેક્ષં યત્ કાયોત્સર્ગઃ સ કીર્તિતઃ ॥ ૧૩૩ ॥

ખન્ને ભુજ્જોને નીચી લટકતી રાખી, ઉભાં અથવા બેઠાં કાયાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર રહેવું તેને કાયોત્સર્ગ આસન કહે છે. ૧૩૩.

આ આસનો તો એક દિગ્માત્ર બતાવ્યાં છે પણ બીજાં અનેક આસનો છે છતાં:-

જાયતે येन येनेह विहितेन स्थिरं मनः ।

तत्तदेव विधातव्यमासनं ध्यानसाधनम् ॥ ૧૩૪ ॥

જે જે આસન કરવે કરી મન સ્થિર થાય, ધ્યાનના સાધનભૂત તે તે આસનોજ કરવાં. આંહી અમુક આસનજ કરવું જોઈએ તેવો કંઈ આગ્રહ નથી. સુખપૂર્વક લાંબો કાળ ચિત્ત સમાધિમાં બેસી શકાય તે આસન કરવા લાયક છે. આ સર્વ આસનોમાંથી તેવું પોતાને યોગ્ય કોઈ પણ આસન કરવું. ૧૩૪.

सुखासनसमासीनः सुश्लिष्टाधरपल्लवः ।

नासाग्रन्यस्तद्वर्द्धो दंतैर्दत्तानसंपृशन ॥ ૧૩૫ ॥

प्रसन्नवदनः पूर्वाभिमुखो वाप्युदङ्मुखः ।

अप्रमत्तः सुसंस्थानो ध्याता ध्यानोद्यतो भवेत् ॥ ૧૩૬ ॥

લાંબા વખત સુધી સુખે બેસી શકાય તેવા આસને બેસી પવન બહાર ન જાય તેવી રીતે મજબુતાઈથી ખન્ને હોઠો બંધ કરી નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર ખન્ને દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી, ઉપરના દાંતોની સાથે નિચેના દાંતોનો સ્પર્શ ન થાય તેવી રીતે દાંતોને રાખી, (દાંતની સાથે દાંત લાગવાથી મન સ્થિર થતું નથી) રજે, તમો-શુણુરહિત કુટીના વિક્ષેપો વિનાનું પ્રસન્ન મુખ કરી, પૂર્વ સન્મુખ થા ઉત્તર સન્મુખ બેસી (અથવા જીનેશ્વરની પ્રતિમા સન્મુખ બેસી) અપ્રમત્ત અને શરીરને સરલ (સિધ્ધ) થા મેરૂદંડને અક્કડ રાખી ધ્યાતાએ ધ્યાન કરવા માટે ઉદમવાન થવું. ૧૩૫-૧૩૬.

इति आचार्य श्री हेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनिश्री केशर-

विजयजीगणिकृत बालाववाधे चतुर्थ प्रकाशः

ૐ

॥ અથ પંચમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

પ્રાણુયામ.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણુયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એમ યોગનાં આઠ અંગો છે. તેમાં ચોથું અંગ પ્રાણુયામ છે. પતંજલિ પ્રમુખ યોગાચાર્યોએ મોક્ષ સાધન માટે પ્રાણુયામને ઉપયોગી ગણી સ્વીકાર્યો છે, પણ ખરી રીતે પ્રાણુયામ મોક્ષના સાધનરૂપ ધ્યાનમાં ઉપયોગી નથી, છતાં પણ શરીર નિરોગતા અને કાળજ્ઞાનાદિમાં ઉપયોગી છે, એમ ધારી અમે પણ પ્રાણુયામનું સ્વરૂપ આંહી આપીએ છીએ.

પ્રાણાયમસ્તતઃ કૈશ્વિત્ આશ્રિતો ધ્યાનસિદ્ધયે ।

શ્વક્યો નેતરથા કર્તુ મનઃ પવનનિર્જયઃ ॥ ૧ ॥

આસન જય કર્યા અનંતર કોઈ પતંજલિ પ્રમુખે ધ્યાન સિદ્ધિ માટે પ્રાણુયામનો આશ્રય લીધો છે. કેમકે પ્રાણુયામ કર્યા સિવાય મન અને પવનનો જય થઈ શકતો નથી. ૧.

પ્રાણુયામથી પવનનો જય થાય પણ મનનો જય કેમ થાય તેનો ઉત્તર આપે છે.

મનો યત્ત મરુત્તત્ત મરુચ્ચત્ત મનસ્તતઃ ।

અતસ્તુલ્પક્રિયાવેતૌ સંઘીતૌ ક્ષીરનીરવત્ ॥ ૨ ॥

મન જે ઠેકાણે છે, તે ઠેકાણે પવન છે. અને જ્યાં પવન છે ત્યાં મન છે. આ કારણથી સરખી ક્રિયાવાળાં મન અને પવન દુધ ને પાણીની માફક એકઠાં મળેલાં રહે છે. ૨.

[વિવેચન—મન અને પવનની ક્રિયા તથા સ્થાન એકસરખું છે. શરીરના કોઈ પણ ભાગ ઉપર મનને રોકશો તો તે ઠેકાણે અવશ્ય પવનનો ખટકારો થતો જણાયે. મનને કોઈ પણ ભાગ ઉપર રોકવું એટલે ઉપયોગ રાખી તેને ભાંગો ઉપર જોડા કરવું આમ

કરવાથી બીજા કોઇપણ વિચાર સબંધી મનની ક્રિયા બંધ પડશે. અને જે ઠેકાણે રોકવામાં આવ્યું છે તે ઠેકાણે ઉપયોગની જાગૃતિ હોવાથી વિચાર નહિ કરે, પણ ઉપયોગની જાગૃતિ સુધી ત્યાંજ રોકાઈ રહેશે અને પવન પણ ત્યાં ખટક ખટક એવા શબ્દ કરતો કે કોઇ બીજી પણ રીતે ત્યાં છે એમ અનુભવાશે. ૩

મન પવનનું તુલ્ય ક્રિયાપણું બતાવે છે.

एकस्य नाशेऽन्यस्य स्यान्नाशो वृत्तौ च वर्तनम् ।

ध्वस्तयोरिन्द्रियमतिध्वंसान्मोक्षश्च जायते ॥ ૩ ॥

મન, પવન, બેમાંથી એકનો નાશ થયે બીજાનો નાશ થાય છે, અને બેઉમાંથી એક હોય તો બીજો પણ બન્યો રહે છે. બેઉનો નાશ થવાથી ઇન્દ્રિય અને બુદ્ધિના વ્યાપારનો નાશ થાય છે. અને ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ તથા મનના વિચારોબંધ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિવેચન.—મન અને પવનનો નાશ શરીરમાંથી જીવ જવા પછી થઈ જાય છે, ત્યારે ઇન્દ્રિય તથા વિચારની પ્રવૃત્તિ પણ બંધ થાય છે, તે આંહી ગ્રહણ કરવાની નથી, અને તેથી મોક્ષ થતું નથી. પણ આત્મ ઉપયોગની પૂર્ણ જાગૃતિ હોય ત્યારે મન અને પવનની પ્રવૃત્તિ બંધ થય છે, તે પ્રવૃત્તિ બંધ થતાં ઇન્દ્રિયના વ્યાપારો અને બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે, તે આંહી ગ્રહણ કરવાની છે અને તેથીજ મોક્ષ મળે છે, ૩.

પ્રાણાયામ.

પ્રાણાયામનું લક્ષણ અને તેના ભેદો.

प्राणायामो गतिच्छेदः श्वासप्रश्वासयोर्मतः ।

रेचकः पूरकश्चैव कुम्भकश्चेति स त्रिधा ॥ ૪ ॥

શ્વાસ ઉચ્છ્વાસની ગતિનો નિરોધ કરવો, તેને પ્રાણાયામ કહે છે. તે પ્રાણાયામ રેચક, પૂરક અને કુમ્બક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે ૪

વિવેચન.—નાસિકાદિના છિદ્રોથી બહાર નીકળતાવાયુને શ્વાસ કહે છે, બહારથી અંદર પ્રવેશ કરતા વાયુને નિશ્વાસ કહે છે. તે બેઉ પ્રકારના વાયુની ગતિને રોકવી તેને પ્રાણાયામ કહે છે.

ખીજ આચાર્યના મતે પ્રાણાયામના સાત ભેદો કહે છે.

પ્રત્યાહારસ્તથા શાંત ઉત્તરઆધરસ્તથા ।

અભિર્ભદૈશ્વતુર્ભિસ્તુ સમ્પદા કીર્ત્યતે પરૈઃ ॥ ૫ ॥

પ્રત્યાહાર, શાંત, ઉત્તર અને અધર આ ચાર ભેદો સહિત (પૂર્વના ત્રણ સાથે મેળવતાં) સાત પ્રકારનો પ્રાણાયામ છે, એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. ૫.

એસાતનાં અનુક્રમે લક્ષણો બતાવે છે.

યત્કોષ્ઠાદતિયત્નેન નાસાબ્રહ્મપુરાનૈઃ ।

વહિઃ પ્રક્ષેપણં વાયોઃ સ રેચક ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૬ ॥

કોઠામાંથી ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક નાસિકા, બ્રહ્મરંધ્ર અને મુખે કરી વાયુને બહાર કાઢવો તેને રેચક પ્રાણાયામ કહ્યો છે.

સમાકૃષ્ય યદાપાનાત્ પૂરણં સ તુ પૂરકઃ ।

નાભિપદ્મે સ્થિરીકૃત્ય રોષનં સ તુ કુંભકઃ ॥ ૭ ॥

બહારથી પવનને ખેંચીને અપાન (શુદ્ધાદાર) પર્યંત કોઠામાં પૂરવો તે પૂરક અને નાભિકમળમાં સ્થિર કરીને તેને રોકવો તે કુંભક કહેવાય છે. ૭.

સ્થાનાત્સ્થાનાંતરોત્કર્ષઃ પ્રત્યાહારઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

તાલુનાસાનનદ્વારૈર્નિરોધઃ શાંત ઉચ્યતે ॥ ૮ ॥

એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં વાયુને ખેંચી જવો તેને પ્રત્યાહાર કહ્યો છે અને તાળવુ, નાસિકા તથા મુખના દ્વારોથી વાયુનો નિરોધ કરવો તેને શાંત કહે છે. ૮.

વિવેચન—નાભિથી વાયુને ખેંચી હૃદયમાં લઈ જવો, હૃદયથી નાભિમાં લઈ જવો વિગેરે એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે લઈ જવો તે પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામ. શાંત અને કુંભકમાં ફેર એટલો જણાય છે કે કુંભકમાં, નાભિકમળમાં પવનને રોકવામાં આવે છે અને શાંતમાં તેવો નિયમ નથી પણ નિકળવાનાં દ્વારોથી રોકવો તેવો સામાન્ય નિયમ છે. ૮.

આપીયોર્ધ્વં યદુત્કૃષ્ય હૃદયાદિષુ ધારણમ્ ।

ઉત્તરઃ સ સમાખ્યાતો વિપરીતસ્તતોઽધરઃ ॥ ૯ ॥

ખહારના વાયુને પીને ઉચે ખેંચી હૃદયાદિકને વિષે ધારી રાખવો તે ઉત્તર પ્રાણાયામ અને તેથી અવગી રીતે એટલે નાહિ આદિ નીચા પ્રદેશમાં ધારી રાખવો તે અધર પ્રાણાયામ. ૯.

વિવેચન—આહી એ શંકા થાય છે કે રેચકાદિમાં પ્રાણાયામ કેવી રીતે સંભવે? કેમકે પ્રાણાયામનો અર્થ એવો થાય છે કે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિનો નિરોધ કરવો તે, તે રેચકાદિમાં બની શકતો નથી. તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે રેચક કર્યા પછી પ્રાણને નાસિકાના દ્વાર આગળ ખહારજ રોકવો. અંદર આકર્ષવો નહિ તેમ મૂકવાનો તો છેજ નહિ. એટલે તે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિ વિચ્છેદરૂપ પ્રાણાયામ કહી શકાય. તેમજ પૂરકમાં ખહારના વાયુને હુળવે હુળવે આકર્ષીને કોઠામાં રોકવો. ત્યાંથી રેચવો નહિ અને પૂરવો પણ નહિ એટલે ત્યાં ગતિવિચ્છેદરૂપ પ્રાણાયામ થયો. એવી રીતે સર્વ પ્રાણાયામમાં શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિને રોકવાનું બની શકે છે. ૯.

પ્રાણાયામનું રૂળ.

રેચનાદુદરવ્યાધેઃ કફસ્ય ચ પરિક્ષયઃ ।

પુષ્ટિઃ પૂરકયોગેન વ્યાધિઘાતશ્ચ જાયતે ॥ ૧૦ ॥

રેચક પ્રાણાયામથી ઉદર (પેટ)ની વ્યાધિ અને કફનો નાશ થાય છે અને પૂરક પ્રાણાયામના યોગે શરીરને પુષ્ટ મળે છે. તથા વ્યાધિ (રોગ)ની શાંતિ થાય છે

વિકસત્યાશુ હૃત્પન્નં ગ્રંથિરંતર્વિભિઘતે ।

વલસ્થૈર્યવિવૃદ્ધિશ્ચ કુંભનાદ્ ભવતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૧ ॥

હૃદયકમળ તત્કાળ વિકસર થાય છે, અંદરની ગાંઠ લેદાય છે, શરીરમાં બળની વૃદ્ધિ થાય છે અને વાયુ સ્થિર રહી શકે છે. કુંભક કરવાથી ઉપર પ્રમાણે પ્રગટ રીતે બની શકે છે ૧૧.

પ્રત્યાહારાદ્ વલં કાંતિર્દોષશાંતિશ્ચ શાંતતઃ ।

ઉત્તરાધરસેવાતઃ સ્થિરતા કુંભકસ્ય તુ ॥ ૧૨ ॥

પ્રત્યાહાર નામના પ્રાણાયામથી શરીરમાં બળ અને કાંતિ આવે છે, શાંત નામના પ્રાણાયામથી વાત પિત્ત અને કફ અથવા ત્રિદોષ

(સન્નિપાત)ની શાંતિ થાય છે અને ઉત્તર તથા અધર પ્રાણાયામની સેવાથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે. ૧૨.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન પ્રાણ વાયુને માટે આવ્યું છે. આ પ્રાણાયામથી એકલા પ્રાણ વાયુનો જય થાય છે તેમ નથી, પણ પાંચે જાતના વાયુનો જય થાય છે તેમ જાણવા છે.

વાયુનાં સ્થાનાદિ અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય.

પ્રાણમપાનસમાનાવુદાનં વ્યાનમેવ ચ ।

પ્રાણાયમૈર્જયેત્ સ્થાનવર્ણાક્રિયાર્થત્રીજવિત્ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન આ પાંચ વાયુનો તે વાયુનાં સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને ખીજને જાણનાર યોગીએ પ્રાણાયામે કરી જય કરવો ૧૩.

વિવેચન—શ્વાસ, નિશ્વાસાદિ ઘણા વ્યાપાર કરે તે પ્રાણવાયુ ૧, મૂત્ર, વિષ્ટા અને ગર્ભાદિકને શરીરની બહાર લાવે તે અપાનવાયુ ૨, અનાજ અને પાણી આદિ પદાર્થોની પરિપક્વતાથી ઉત્પન્ન થતા રસોને યથાયોગ્ય સ્થાનકે પહોંચાડે તે સમાન વાયુ ૩, રસાદિને ઉંચે લઈ જનાર તે ઉદાન વાયુ ૪, અને સઘળા શરીરને વ્યાપીને રહે તે વ્યાન વાયુ ૫. આ પાંચે વાયુનાં સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને ખીજ અનુક્રમે જાણવામાં આવશે. ૧૩

પ્રાણવાયુના સ્થાનાદિક કહે છે.

પ્રાણો નાસાગ્રહન્નાભિપાદાંશુષ્ઠાંતગો હરિત્ ।

ગમાગમપ્રયોગેણ તજ્જયો ધારણેન ચ ॥ ૧૪ ॥

પ્રાણવાયુ નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર, હૃદયમાં, નાભિમાં અને પગના અંશુકા પર્યંત પ્રસરેલો છે. તેનો વર્ણ લીલો, નવાં ઉગેલાં તુણના જેવો છે અને ગમાગમના પ્રયોગે કરીને તથા ધારણા વડે કરીને તેનો જય કરવો. ૧૪.

વિવેચન—ગમ એટલે રેચક્રિયા, આગમ એટલે પૂરક ક્રિયા, અને ધારણ એટલે કુંભકની ક્રિયા. એ ત્રણ ક્રિયાએ કરી એક પ્રાણાયામ થાય. આ પ્રાણાયામ ક્રિયાએ કરી પ્રાણવાયુનો જય કરવો, અર્થાત્ જે જે ઠેકાણે જે જે વાયુનું સ્થાન જતાવ્યું છે તે તે ઠેકાણે રેચક; પૂરક અને

કુંભક કરીને તે વાયુનો જય કરવો. આંહી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, હૃદય, નાભિ અને અગ્રુહા પર્યંત એ સર્વ સ્થાનો ખતાવ્યા. લીલો રંગ એ વર્ણુ જણાવ્યો અને રેચક, પૂરક, કુંભક, રૂપ ગમાગમ પ્રયોગ તે ક્રિયા ખતાવી. પૂર્વે જણાવેલ પાંચમાંથી આંહી ત્રણ ખતાવ્યાં અને બાકી રહેલા અર્થ ને બીજ એ બે પાંચે વાયુના સ્થાનાદિ ત્રણ ખતાવ્યા પછી જણાવવામાં આવશે.

એજ ગમાગમ પ્રયોગ અને ધારણ ખતાવે છે.

નાસાદિસ્થાનયોગેન પૂરણાદ્રેચનાન્મુહુઃ ।

ગમાગમપ્રયોગઃ સ્યાત્ ધારણં કુંભનાત્પુનઃ ॥ ૧૫ ॥

નાસિકાદિ સ્થાને કરી વારંવાર વાયુને પૂરવે કરી અને રેચન કરવે કરી ગમાગમ પ્રયોગ થાય છે અને તે વાયુને તે તે ઠેકાણે રોકવાથી (કુંભક કરવાથી) ધારણ નામનો પ્રયોગ થાય છે. ૧૫.

અપાન વાયુનાં સ્થાનાદિ ખતાવે છે.

અપાનઃ કૃષ્ણરુમન્યાપૃષ્ઠપૃષ્ઠાંનપાર્શ્વિનગઃ ।

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેન રેચનાત્પૂરણાન્મુહુઃ ॥ ૧૬ ॥

અપાન વાયુનો વર્ણુ કાળો છે. કંઠની પાછલી નાડિ, પીઠ, ગ્રુદા અને પહાનીમાં તેનું સ્થાન છે. તે સ્થાનમાં વારંવાર રેચક પૂરક કરવે કરી અપાન વાયુનો જય કરવો. ૧૬.

સમાન વાયુનાં સ્થાનાદિ.

શુક્લઃ સમાનો હૃન્નાભિસર્વસંધિષ્વવસ્યિતઃ ।

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેનાસકૃદ્રેચનપૂરણાત્ ॥ ૧૭ ॥

સમાન વાયુનો વર્ણુ ધોળો છે હૃદય, નાભિ અને સર્વ સાંધાઓને વિષે તેનું રહેવાનું સ્થાન છે. તે સ્થાને વારંવાર રેચક પૂરક, (કુંભક) કરવેકરી તેનો જય કરવો. ૧૭.

ઉદાન વાયુનાં સ્થાનાદિ.

રક્તો હૃત્કંઠતાલુભ્રૂમધ્યમૂર્ધ્નિ ચ સંસ્યિતઃ ।

ઉદાનો વશ્યતાં નેયો ગત્યાગતિનિયોગતઃ ॥ ૧૮ ॥

ઉપાન વાયુનો રંગ લાલ છે. દ્રવ્ય. કંઠ, તાળુ (દગમઠાર) બાટલીના મધ્ય ભાગમાં અને મગ્નકમાં તેનું સ્થાન છે (તે રહે છે.) ગતિ ને આગતિના પ્રયોગથી તેને વશ કરવા ૧૮.

ગતિ આગતિનો પ્રયોગ કેવી રીતે કરવો તે બતાવે છે.

નામાર્પણયોગેન સ્થાપયેત્તં દ્વદાદિષુ ।

વન્દાદુન્કૃત્યમાણં ચ રુઢ્વા રુઢ્વા વર્ગનયેત્ ॥ ૧૯ ॥

નાસિકાએ બહારથી વાયુને ખેંચી તેને દ્રવ્યાદિકમાં સ્થાપન કરવા જોઈશે તે વાયુ બીજે કેશો આડ્યો જતો હોય તો તેને વારંવાર ફેરી ફેરીને વશ કરવા ૧૯.

વિવેચન—આ ઉપાય દેવક વાયુ છતવા માટે લાગુ પાડવાનો છે. ત્યાં ત્યાં વાયુને રહેવાનાં સ્થાનો બનાવવામાં આવ્યાં છે, ત્યાં ત્યાં પહેલો પૂરક કરી (એટલે બહારથી નાસિકાદારા વાયુને અંદર ખેંચી) તે તે સ્થાને ફેરી રાખવા; એટલે ખેંચવો કે મૂકવો એ બે ક્રિયા બધ કરવી. તેમ થતા તે વાયુ તે તે ઠેકાણે અમુક વખત મુખી સ્થિર રહેશે. કદાચ જોર કરી તે વાયુ બીજે ઠેકાણે આડ્યો જાય તો તે તે સ્થળે વારંવાર ફેરી ફેરીને (એટલે કુંભક કરીને) કેટલોક વખત રાખીને પાછો દેવક કરી દેવો (નાસિકાના એક છિદ્રદારા હળવે હળવે બહાર કાઢી નાખવો). પાછો તેજ છિદ્રથી અંદર ખેંચી કુંભક કરવો. આ પ્રકારે તે તે વાયુનો જય કરવો આ પોતાને સ્વાધીન કરવો. ૧૯

વ્યાન વાયુનાં સ્થાનાદિ બતાવે છે.

સર્વત્ત્વગૃત્તિકો વ્યાનઃ શક્રકાર્મુકસન્નિભઃ ।

જેતવ્યઃ કુંભકાભ્યાસાત્સંકોચપ્રસૃતિક્રમાત્ ॥ ૨૦ ॥

વ્યાન વાયુનો વર્ણુ ધદ્ધનુપ્થના સરખો (વિવિધ રંગી) છે. આમડીના સર્વ ભાગોમાં તેનું સ્થાન છે. સંકોચ અને પ્રસૃતિ (પૂરક અને દેવક)ના ક્રમે કુંભકના અભ્યાસથી તેનો જય કરવો. ૨૦.

પાંચે વાયુનાં ધ્યાતવ્ય બીજે બતાવે છે.

પ્રાણાપાન સમાનોદાન વ્યાનેષ્વેષુ ચ વાયુષુ ।

યૈં પૈં વૈં રૌં લૌં વીજાનિ ધ્યાતવ્યાનિ યથાક્રમઃ ॥ ૨૧ ॥

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન એ પાંચ વાયુને વિષે અનુક્રમે ચૈ, પૈ, વૈ, રૈ, લૈ આ પાંચ બીજોતું ધ્યાન કરવું. ૨૧.

વિવેચન—પ્રાણાદિ વાયુનાં જે સ્થાનો ખતાવવામાં આવ્યાં છે, તે તે સ્થાને પ્રાણાદિ વાયુનો જય કરવા માટે પૂરક, કુંભક અને રેચક કરતી વખતે પ્રાણાદિ વાયુના ચૈ, આદિ બીજોતું ધ્યાન કરવું. અર્થાત્ પ્રાણ વાયુનો જય કરતી વખતે ચૈ. અપાનના જય વખતે પૈ, સમાનના જય વખતે વૈ, ઉદાનના જય વખતે રૈ અને વ્યાનના જય વખતે લૈનાં તું ધ્યાન કરવું. ધ્યાન કરવું એટલે તે ચૈ આદિ અક્ષરની આકૃતિ કહી તેનો જાપ પૂરક, કુંભક અને રેચક કરતી વખતે કરવો. ૨૧.

—o:~o:~o:—

વાયુ જય કરવાથી થતા ફાયદા.

પ્રાવલ્યં જાઠરસ્યાગ્નેર્દીર્ઘશ્વાસમરુજ્જયૌ ।

લાઘવં ચ શરીરસ્ય પ્રાણસ્ય વિજયે ભવેત્ ॥ ૨૨ ॥

પ્રાણવાયુને જીતવાથી (વશ કરવાથી) જઠરાગ્નિની પ્રખળતા થાય, દીર્ઘશ્વાસ આવે (દમ ન ચઢે), વાયુનો જય થાય (ખાદી મટી જાય) અને શરીર હલકું થાય. ૨૨.

રોહણં ક્ષતભંગાદેરુદરાગ્નેઃ પ્રદીપનમ્ ।

વર્ચોઽલ્પત્વં વ્યાધિઘાતઃ સમાનાપાનયોર્જયે ॥ ૨૩ ॥

સમાન વાયુ અને અપાન વાયુને જીતવાથી; ગડ, ગુખડ અને ઘા આદિના મણ (છિદ્રો) રૂઝાઈ જાય, હાડકું ભાગી ગયું હોય તે સંધાઈ જાય, ઉદરની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, મળ મૂત્રાદિક થોડાં થાય અને રોગોનો નાશ થાય. ૨૩.

ઉત્ક્રાંતિર્વારિપંકાદૈશ્વાવાધોદાનનિર્જયે ।

જયે વ્યાનસ્ય શીતોષ્ણાસંગઃ કાંતિરરોગિતા ॥ ૨૪ ॥

ઉદાન વાયુનો જય કરવાથી ઉત્ક્રાંતિ એટલે મરણ અવસરે દશમે દ્વારથી પ્રાણત્યાગ કરી શકાય. પાણી તથા કાદવથી શરીરને ખાધા ન થાય, આદિ શબ્દથી કાંટાદિકની પીડા પણ ન થાય. વ્યાન વાયુનો જય કરવાથી ટાઢ અને તાપની અસર થતી નથી, શરીરનું તેજ વધે અને નિરોગતાની પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪.

પાંચે વાયુને જીતવાનાં જુદાં રૂપો બતાવી હવે પાંચે વાયુ જીતવાનું એકઠું રૂપ બતાવે છે.

યત્ર યત્ર ભવેત્સ્થાને જંતો રોગઃ પ્રપીઢકઃ ।

તત્છાંત્યૈ ધારયેત્ તત્ર પ્રાણાદિમહત્ઃ સદા ॥ ૨૫ ॥

જે જે ઠેકાણે પ્રાણિઓને પીડા કરનાર રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તેની શાંતિને માટે તે તે ઠેકાણે પ્રાણાદિ વાયુને ત્યાં રોકી રાખવો. ૨૫.

વિવેચન—શરીરના કેાઈ પણ ભાગમાં પાંચ વાયુમાંથી કેાઈ પણ વાયુનું સ્થાન હોય છે, તે આગળ બતાવી ગયા છીએ, તો જે ઠેકાણે રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે રોગ મટાડવા માટે પ્રથમ પૂરક કરી, તે રોગને ઠેકાણે (રોગના ઉપર) કુંભક કરવો. આમ કરવાથી તે રોગ નાબુદ થશે. ઘણે ભાગે વાત, પિત્ત અને કફની વિષમતાથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેવે ઠેકાણે વાયુને રોકવાથી ખરાબ તત્ત્વો દૂર થઈ, વાયુ પ્રમુખની વિષમતા ચાલી જાય છે, અને મનુષ્ય નિરોગી બને છે. આમ કરવાથી કર્મનાં સિદ્ધાંતોને કેાઈ પણ રીતે હાનિ પહોંચતી નથી. કેમકે કેટલાએક રોગોની કે અશાતા વેદનીની શાંતિ આવા ઉપચારોથી કે આવાં નિમિત્તોથી પણ થઈ શકે છે. કેાઈ કર્મ એકજ રીતે વેદવાનું કે નિર્જરવાનું બની શકે એવો સિદ્ધાંત નથી. ૨૫.

(પ્રાણાદિક વાયુને જીતવાનાં રૂપો બતાવી હવે તેની ધારણા કરવાનું કહે છે.)

વાયુની ધારણા.

एवं प्राणादिविजये कृताभ्यासः प्रतिक्षणम् ।

धारणादिकमभ्यस्येन्मनःस्थैर्यकृते सदा ॥ ૨૬ ॥

આ પ્રમાણે પ્રાણાદિ વાયુને જીતવા માટે વારંવાર અભ્યાસ કરીને મનને સ્થિર કરવા માટે નિરંતર ધારણાદિકનો અભ્યાસ કરવો. ૨૬.

પાંચ શ્લોકે કરી ધારણાનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

उक्तासनसमासीनो रेचयित्वानिलं शनैः ।

आपादांगुष्ठपर्यंतं वाममार्गेण पूरयेत् ॥ ૨૭ ॥

पादांगुष्ठे मनःपूर्वं रुद्ध्वा पादतले ततः ।

पाष्णौ गुल्फे च जंघायां जानुन्यूरो गुदे ततः ॥ ૨૮ ॥

લિંગે નાભૌ ચ તુંદે ચ હત્કંઠે રમનેપિ ચ ।

તાલુનાસાગ્રનેત્રે ચ બ્રુવોર્માલે શિરસ્યથ ॥ ૨૯ ॥

एवं रश्मिक्रमेणैव धारयन्मरुता सह ।

स्थानात्સ્થાનાંતરં નીત્વા યાવદ્ બ્રહ્મપુરં નયેત્ ॥ ૩૦ ॥

ततः क्रमेण तेनैव पादांगुष्ठांतमानयेत् ।

નાભિપદ્માંતરં નીત્વા તતો વાયું વિરેચયેત્ ૩૧ પંચભિઃ કુલકં

પૂર્વે ચોથા પ્રકાશમા બતાવેલ આસને ઝેસી, હળવે હળવે પવન રેચક કરી (પવનને બહાર કાઢી) નાસિકાના ડાળા છિદ્રથી પવનને અંદર ખેંચીને પગના અગુઠા સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી પૂરવો, પછી પ્રથમ પગના અગુઠા ઉપર મનને રોકવું. (જ્યાં મન ત્યાં પવન એ ન્યાયથી મનને રોકવાનું કહેતાં પવન પણ તેજ ઠેકાણે રોકાય) પછી અનુક્રમે પગનાં તળીયાં ઉપર, પાનીમાં, ગુદકમાં, જંઘામાં, જાનુમાં, સાથળમાં, ગુદામાં, લિંગમાં, નાભિમાં, પેટમાં, હૃદયમાં, કંઠમાં, જીભ ઉપર, તાલુમાં, નાકના અગ્ર ભાગ ઉપર, નેત્રમાં, બ્રુકુટિમાં, કપાલમાં અને માથામાં એક પછી એક સ્થાનમાં આગળ વધતાં, વાયુની સંઘાતે મનને છેવટમાં બ્રહ્મરૂપ પર્યંત લઈ જવું. ત્યાર પછી તેજ ક્રમે પાછા ફરી પગના અગુઠામાં મન સહિત પવનને લાવી, ત્યાંથી નાલિકમળમાં લઈ જઈ વાયુનો રેચક કરવો. ૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧.

વાયુની ધારણાનું ફલ.

પાદાંગુષ્ઠાદૌ જંઘાયાં જાનૂરુગુદમેહને ।

ધારિતઃ ક્રમશો વાયુઃ શીઘ્રગત્યૈ વલાય ચ ॥ ૩૨ ॥

નાભૌ જ્વરાદિઘાતાય જઠરે કાયશુદ્ધયે ।

જ્ઞાનાય હૃદયે કૂર્મનાહચાં રોગજરાચ્છિદે ॥ ૩૩ ॥

કંઠે શુત્તર્ષનાશાય ત્રિહાગ્રે રસસંવિદે ।

ગંધજ્ઞાનાય નાસાગ્રે રૂપજ્ઞાનાય ચક્ષુષોઃ ॥ ૩૪ ॥

માલે તદ્રોગનાશાય ક્રોધસ્યોપશમાય ચ ।

બ્રહ્મરંધ્રે ચ સિદ્ધાનાં સાક્ષાદ્દર્શનહેતવે ॥ ૩૫ ॥

પગના અગુઠામાં, જંઘામાં, ધુટણમાં, સાથળમાં, ગુદામાં અને

લિંગમાં અનુક્રમે વાયુને ધારી રાખવાથી ઉતાવળી ગતિ અને બળની પ્રાપ્તિ થાય છે. નાભિમાં વાયુને ધારી રાખવાથી તાવ ઉતરી જાય છે, જઠરમાં ધારી રાખવાથી મળ સાફ થઈ શરીર શુદ્ધ રહે છે. હૃદયમાં ધારી રાખવાથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. કુર્મનાડિમાં રાખવાથી રોગ અને વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ થાય છે. (વૃદ્ધાવસ્થામાં યુવાન જેવું શરીર બન્યું રહે છે.) કઠમાં વાયુને ધારવાથી ભુખ અને તરસ લાગતી નથી, લાગી હોય તોપણ શાંત થાય છે. જીભના અગ્ર ભાગ ઉપર વાયુને રોકવાથી સર્વ જાતના રસનું જ્ઞાન થાય છે. નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર રોકવાથી ગંધનું જ્ઞાન થાય છે. ચક્ષુમાં ધારી રાખવાથી રૂપોનું જ્ઞાન થાય છે. કપાલમાં ધારી રાખવાની કપાળના રોગનો નાશ થાય છે, અને ક્રોધની શાંતિ થાય છે (ક્રોધવાળો સ્વભાવ મટી જાય છે,) અને બ્રહ્મરત્નમાં વાયુને રોકી રાખવાથી સાક્ષાત્ સિદ્ધોનાં દર્શન થાય છે ૩૨-૩૩-૩૪-૩૫.

ધારણાનું સ્વરૂપ બતાવી હવે પવનનું ચેષ્ટિત બતાવે છે.

અભ્યસ્ય ધારણામેવં સિદ્ધીનાં કારણં પરમ્ ।

ચેષ્ટિતં પવમાનસ્ય જાનીયાદ્ ગતસંશયઃ ॥ ૩૬ ॥

સિદ્ધિઓના પરમ કારણરૂપ આ પ્રમાણે ધારણાનો અભ્યાસ કરીને પછી શસ્યરહિત પવનનું સ્વરૂપ જાણવું ૩૬.

વિવેચન—ધારણાનો અભ્યાસ સારી રીતે થવાથી સાધારણ રીતે કેટલીક સામાન્ય સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૬.

વાયુના ચારાદિ અને તેનાં ફળો.

નામેર્નિષ્કામતશ્ચારં હૃન્મધ્યે નયતો ગતિં ।

તિષ્ઠતો દ્વાદશાંતે તુ વિદ્યાત્સ્થાનં નમસ્વતઃ ॥ ૩૭ ॥

નાભિમાંથી પવનનું નિકળવું તે ચાર, હૃદયના મધ્યમાંથી જવું તે ગતિ અને બ્રહ્મરત્નમાં રહેવું તે વાયુનું સ્થાન જાણવું. ૩૭.

તે ચારાદિકના જ્ઞાનનું ફલ કહે છે.

તત્ત્વારગમનસ્થાનજ્ઞાનાદ ભ્યાસયોગતઃ ।

જાનીયાત્કાલમાયુશ્ચ શુભાશુભફલોદયમ્ ॥ ૩૮ ॥

તે વાયુના ચાર, ગમન અને સ્થાનને અભ્યાસે કરી જાણવાથી શુભ અને અશુભ ફળના ઉદયવાળા કાળ અને આયુષ્ય જાણી શકાય છે. ૩૮.

હૃદયમાં મનને રોકવું અને તેથી થતા ફાયદા.

તતઃ શનૈઃ સમાકૃષ્ય પવનેન સમં મનઃ ।

યોગી હૃદયપદ્માંતર્વિનિવેશ્ય નિયંત્રયેત્ ॥ ૩૯ ॥

તે પછી પવનની સાથે મનને હળવે હળવે આકર્ષીને (ખેંચીને) યોગીઓએ તેને હૃદયકમળની અંદર પ્રવેશ કરાવીને ત્યાં રોકી રાખવું.

તતોઽવિદ્યા વિલીયંતે વિષયેચ્છા વિનશ્યતિ ।

વિકલ્પા વિનિવર્તંતે જ્ઞાનમંતર્વિજૃંભતે ॥ ૪૦ ॥

હૃદયકમળમાં મનને રોકવાથી અવિદ્યા (કુવાસનાં યા મિથ્યાત્વ) નો વિલય (નાશ) થાય છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોની ઇચ્છા વિનાશ પામે છે, વિકલ્પો નિવૃત્ત થાય છે, (ઉત્પન્ન થતા નથી) અને અંદર જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ૪૦.

ક મંડલે ગતિર્વાયોઃ સંક્રમઃ ક ક વિશ્રમઃ ।

કા ચ નાહીતિ જાનીયાત્ તત્ર ચિત્તે સ્થિરીકૃતે ॥ ૪૧ ॥

તેમજ વાયુની કયા મ ડાળમાં ગતિ છે, કયા તત્ત્વમાં સંક્રમ (પ્રવેશ) થાય છે, કયા જઈ વિશ્રામ પામે છે, અને હમણાં કઈ નાહી ચાલે છે, તે સર્વ હૃદયમાં મનને સ્થિર કરવાથી જાણી શકાય છે. ૪૧.

પ્રથમ ચાર મંડળો જાણાવે છે.

મંડલાનિ ચ ચત્વારિ નાસિકાવિવરે વિદુઃ ।

ભૌમવાયુવાયવ્યાગ્રેયાહ્યાનિ યથોત્તરમ્ ॥ ૪૨ ॥

પાર્થિવ, વાયુ, વાયવ્ય અને આગ્નેય, આ ચાર મંડળો અનુક્રમે નાસિકાના વિવરમાં કહ્યાં છે. ૪૨.

પાર્થિવ મંડળનું સ્વરૂપ કહે છે.

પૃથિવીબીજસંપૂર્ણં વજ્રલાંછનસંયુતમ્ ।

ચતુર્સં હૃતસ્વર્ણપ્રભં સ્યાદ્ ભૌમમંડલમ્ ॥ ૪૩ ॥

પૃથિવીનાં બીજથી પરિપૂર્ણ (વ્યાપ્ત), વજ્રના લાંછન (ચિન્હ)થી યુક્ત, ચાર ખુણાવાળું અને તપાવેલા સોના સરખું પાર્થિવ મંડળ છે.

વિવેચન—પાર્થિવબીજ “અ” અક્ષર છે. કેટલાએક આચાર્ય “લ”ને પણ પાર્થિવ બીજ કહે છે હેમચંદ્રાચાર્યજીએ “ક્ષ” ને પાર્થિવ બીજ તરીકે માન્યું છે. ૪૩.

વારુણ મંડળનું સ્વરૂપ.

સ્યાદર્ધચંદ્રસંસ્થાનં વારુણાક્ષરલાંઞિતમ્ ।

ચંદ્રામમમૃતસ્યંદ સાંદ્રં વારુણમંડલમ્ ॥ ૪૪ ॥

અષ્ટમીના ચંદ્ર સરખા આકારવાળું, વારુણ અક્ષર “વ” કારના, ચિન્હવાળું, ચંદ્ર સરખું ઉજ્જવળ, અને અમૃતના ઝરવા વડે કરી વ્યાપ્ત થએલું વારુણ મંડળ છે ૪૪

વાયવ્ય મંડળનું સ્વરૂપ.

સ્તિગ્ધાંજનઘનચ્છાયં સુદૃત્તં વિન્દુસંકુલમ્ ।

દુર્લક્ષ્યં પવનાક્રાંતં ચંચલં વાયુમંડલમ્ ॥ ૪૫ ॥

તૈલાદિકથી મિશ્રિત ઠરેલા અજનસમાન ગાઢ શ્યામ પ્રતિવાળું, ગોળાકારવાળું, બિંદુનાં ચિન્હોથી વ્યાપ્ત, દુ.ખે દેખી શકાય તેવું, અને પવન બીજ “ય”કારથી દબાયેલું, ચંચળ વાયુમંડળ છે ૪૫.

આગ્નેય મંડળનું સ્વરૂપ.

ઉર્ધ્વજ્વાલાંચિતં મીમં ત્રિકોણં સ્વસ્તિકાન્વિતમ્ ।

સ્ફુર્લિંગપિંગં તદ્ભીજં જ્ઞેયમાગ્નેયમંડલમ્ ॥ ૪૬ ॥

ઉચ્ચી પ્રસરતી જ્વાલાયુક્ત, લાય આપતું, ત્રણ ખુણાવાળું, સ્વસ્તિક (સાથીઆ) ના લાંછનવાળું, અગ્નિના કણીયા સરખું, પીળા વર્ણવાળું, અને અગ્નિબીજ રેફ (°) સહિત, આગ્નેય મંડળ જાણવું. ૪૬

અભ્યાસેન સ્વસંવેદ્યં સ્યાન્મંડલચતુષ્ટયમ્ ।

ક્રમેણ સંચરન્નત્ર વાયુર્જ્ઞેયશ્ચતુર્વિધઃ ॥ ૪૭ ॥

અભ્યાસ કરવાથી આ ચારે મંડળ અભ્યાગ્રીને જાણી શકાય છે. આ ચાર મંડળમાં આલેખે વાયુ અનુક્રમે ચાર પ્રકારનો જાણવો, ૪૭.

તે વાયુના ચારે ભેદો ક્રમે ખતાવે છે.

નાસિકારંધ્રમાપૂર્ણ પીતવર્ણેઃ શનૈર્વહન્ ।

કવોળ્ળોઘાંગુલસ્વચ્છો ભવેદ્વાયુઃ પુરંદરઃ ॥ ૪૮ ॥

પુરંદર વાયુનો (પૃથ્વી તત્વનો) વર્ણ પીળો છે. સ્પર્શ કાંઈક શીત અને કાંઈક ઉષ્ણ છે, અને નાસિકાના વિવરને પૂરીને સ્વચ્છ તથા હળવે હળવે આઠ આંગુળના પ્રમાણમાં બહાર વહન થાય છે. ૪૮

ધવલઃ શીતલોઽધસ્નાત્ ત્વરિતત્વરિતં વહન્ ।

દ્વાદશાંગુલમાનશ્ચ વાયુર્વરુણ ઉચ્યતે ॥ ૪૯ ॥

ઘોળા વર્ણુવાળા, શીતળ સ્પર્શવાળા અને નીચે ઉતાવળે ઉતાવળે બાર આંગુલ પ્રમાણે વહન થતો વાયુને વરુણ વાયુ (જળતત્વ) કહે છે.

ઉષ્ણશીતશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ વહંસ્તિર્યગનારતમ્ ।

પદંગુલપ્રમાણશ્ચ વાયુ પવનસંજ્ઞિતઃ ॥ ૫૦ ॥

પવન નામનો વાયુ, (વાયુતત્વ) કાંઈક ઉષ્ણ અને કાંઈક ઠંડો છે. વર્ણુ કાળો છે અને નિરંતર છ આંગુલ પ્રમાણે તિરછો વહન થાય છે.

વાલાદિત્યસમજ્યોતીરત્યુષ્ણશ્ચતુરંગુલઃ ।

આવર્તવાન્ વહન્નૂર્ધ્વં પવનો દહનઃ સ્મૃતઃ ॥ ૫૧ ॥

ઉગતા સૂર્ય સમાન લાલ વર્ણુવાળો, અતિ ગરમ સ્પર્શવાળો અને વંટોળીઆની માફક ઉંચો ચાર આંગુલ વહન થતો દહન નામનો પવન (અગ્નિતત્વ) કહેા છે. ૫૧.

વાયુ વહન થતી વખતે કરવાલાયક કાર્યો.

દ્વંદ્વં સ્તંભાદિકાર્યેષુ વરુણં શસ્ત્રકર્મસુ ।

વાયું મલિનલોલેષુ વશ્યાદૌ વહિમાદિશેત્ ॥ ૫૨ ॥

પુરંદરવાયુ વહેતો હોય ત્યારે સ્તંભનાદિ કાર્ય કરવાં, સારાં પ્રશસ્ત કાર્ય વરુણ વાયુમાં, મલિન અને અપળ કાર્યો પવન વાયુમાં અને વશીકરણાદિ કાર્ય વહિ નામનો વાયુ ચાલતો હોય ત્યારે કરવાં. ૫૨.

પ્રારંભેલ કાર્યનો તથા પ્રશ્ન કરવાનો વાયુ વહન થતી

વખતનો શુભાશુભ નિર્ણય.

છત્રચામરહસ્ત્યશ્ચારામરાજ્યાદિસંપદમ્ ।

મનીષિતં ફલં વાયુઃ સમાચરે પુરંદરઃ ॥ ૫૩ ॥

પુરુષ વાયુ વહન થતી વળતે આગળ જતાવે છે તેના સંખં-
પમાં પ્રશ્ન કરે, અથવા પોતા માટે તેવાં કાર્યનો પ્રારંભ કરે તો
છત્ર, આમર, હાથી, અશ્વ, આદામ, રાત્યાદિ સંપદા અને મનઃ-
સ્થિત ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય. ૫૩.

તથા રાજ્યાદિસંપૂર્ણઃ પુત્રસ્વજનવંધુભિઃ ।

સારણે વસ્તુનાં ચાપિ યોજયેદ્વરુણઃ ક્ષણાત્ ॥ ૫૪ ॥

પ્રશ્ન થા પ્રારંભ અવમરે વરુણ વાયુ હોય તો રાત્યાદિકથી સંપૂર્ણ,
પુત્ર, સ્વજન, બંધુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની સાથે મેળાપ કરાવી આપે.

કૃપિસેવાદિકં સર્વમપિ સિદ્ધં વિનશ્યતિ ॥

મૃત્યુભિઃ કલહો વેરં ત્રાસશ્ચ પવને ભવેત્ ॥ ૫૫ ॥

પ્રશ્ન તથા કાર્યના પ્રારંભ વળતે પવન નામનો વાયુ હોય તો
જેતી અને સેવા પ્રમુખ સર્વ કાર્ય ક્ષણ દેવાને તૈયાર થયું તોપણ
તેનો નાશ થાય અને મૃત્યુનો ભય, કલેશ, વેર તથા ત્રાસ થાય. ૫૫

ભયં શોકં રુજં દુઃખં વિઘ્નવ્યૂહપરંપરામ્ ।

સંસૂચયેદ્વિનાશં ચ દહનો દહનાત્મકઃ ॥ ૫૬ ॥

અને દહન સ્વભાવવાળો દહન વાયુ હોય તો ભય, શોક, રોગ,
દુઃખ, વિઘ્નના સમુદ્ધાની પરંપરા તથા ધન ધાન્યાદિકના વિનાશને
પણ સૂચવે છે. ૫૬.

એ ચારે વાયુનું સૂક્ષ્મ ક્ષણ બતાવે છે.

શશાંકરવિમાર્ગેણ વાયવો મંદલેષ્વમી ।

વિશંતઃ શુભદાઃ સર્વે નિષ્ક્રામંતોઽન્યથા સ્મૃતાઃ ॥ ૫૭ ॥

અંદ્ર અને સૂર્ય માર્ગે થઈ (ડાબી અને જમણી નાડીમા થઈ) આ
ચારે મંડળમા પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ દેવાવાળા છે, અને તે મંડ-
ળમાંથી નીકળતા અશુભ દેનારા કહ્યા છે. ૫૭.

તેનું કારણ બતાવે છે.

પ્રવેશસમયે વાયુર્જીવો મૃત્યુસ્તુ નિર્ગમે ।

ઉચ્યતે જ્ઞાનિભિસ્તાદૃક્ ફલમપ્યનયોસ્તતઃ ॥ ૫૮ ॥

વાયુ ન્યારે મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને જીવ કહે

મહામાથી નીકળે છે ત્યારે તેને મૃત્યુ કહે છે, માટે તે બેઉનું ક્ષણ જ્ઞાની પુરૂષો તેવું જ કહે છે. ૫૮.

વિવેચન—તાત્પર્ય એવું છે કે જ્યારે વાયુ પૂરકરૂપે મહામામાં પ્રવેશ કરે છે (નાસિકાની અંદર લેવાતો હોય) ત્યારે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે કાર્યનો પ્રારંભ કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે અને જ્યારે રેચક રૂપે મહામાથી બહાર નીકળે ત્યારે કોઈ પ્રશ્ન અથવા પ્રારંભ કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ૫૮.

ઇડાનાડિને માર્ગે પ્રવેશ કરતા વાયુનું શુભાશુભ અને મધ્યમપણું બતાવે છે.

પથેદોરિંદ્રવરુણૌ વિશંતૌ સર્વસિદ્ધિદૌ ।

રવિમાર્ગેણ નિર્ચાંતૌ પ્રવિશંતૌ ચ મધ્યમૌ ॥ ૬૯ ॥

અંદ્ર માર્ગે (ડાબી નાસિકાને માર્ગે) પ્રવેશ કરતા પુરંદર અને વરુણ વાયુ સર્વ સિદ્ધિને આપે છે અને સૂર્ય માર્ગે (જમણી નાસિકાને માર્ગે) નીકળતા અથવા પ્રવેશ કરતા તે બેઉ વાયુ મધ્યમ ક્ષણ આપનાર છે.

વિવેચન—ડાબી બાજુના નસકોરાને અંદ્ર યા ઇડાનાડિ કહે છે અને જમણી બાજુના નસકોરાને પિંગલા યા સૂર્ય નાડિ કહે છે. ડાબી નાડિમાં પુરંદર અને વરુણ વાયુ પ્રવેશ કરતા હોય એ અવસરે પ્રશ્ન યા કાર્યનો પ્રારંભ કરનારને તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અને તે વાયુ સૂર્ય નાડિમાંથી નીકળતો કે પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે પ્રશ્ન કરનારને યા કાર્ય પ્રારંભ કરનારને મધ્યમ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દક્ષિણેન વિનિર્યાન્તૌ વિનાશાયાનિલાનલૌ ।

નિઃસરન્તૌ વિશન્તૌ ચ મધ્યમાવિતરેણ તુ ॥ ૬૦ ॥

જમણી નાસિકામાંથી નીકળતા પવન અને દહન વાયુ દરેક કાર્યના વિનાશને માટે થાય છે અને ડાબી નાસિકામાંથી નીકળતા કે પ્રવેશ કરતા તે વાયુ મધ્યમ ક્ષણ આપે છે. ૬૦.

નાડીઓનાં લક્ષણ બતાવે છે.

ડાબી બાજુએ રહેલી નાડીને ઇડાનાડિ કહે છે ને તેમાં અંદ્રનું સ્થાન છે. જમણી બાજુએ રહેલી નાડીને પિંગલા કહે છે ને તેમાં

સૂર્યનું સ્થાન છે. બેઠની મધ્યમાં રહેલી નાડીને સુષુમ્ણા કહે છે ને તેમાં શિવ સ્થાન છે (મોક્ષ સ્થાન છે.) ૬૧.

ત્રણે નાડીઓમાં વાયુસંચારનું સામાન્ય ફળ કહે છે.

इडा च पिंगला चैव सुषुम्णा चेति नाडिकाः ।

शशिसूर्यशिवस्थानं वामदक्षिणमध्यगाः ॥ ६१ ॥

पीयूषमिव वर्षन्ती सर्वगात्रेषु सर्वदा ।

वामामृतमया नाडी सम्मतांભોષ્ટસૂચિકા ॥ ૬૨ ॥

बहन्त्यनिष्टशंसित्री संहंत्री दक्षिणा पुनः ।

સુષુમ્ણા તુ ભવેત્સિદ્ધિનિર્વાણફલકારણમ્ ॥ ૬૩ ॥

શરીરના સર્વ ભાગમાં નિરતર જાણે અમૃત વરસાવતી હોય, તેમ અલીષ્ટ (મનોઈચ્છિત) કાર્યને સૂચવવાવાળી ડાબી નાડીને અમૃતમય માનેલી છે. તેમજ વહન થતી જમણી નાડિ અનિષ્ટ સૂચન કરવાવાળી અને કાર્યનો નાશ કરવાવાળી છે તથા સુષુમ્ણા નાડી અણિમાદિ આઠ મહા સિદ્ધિઓ તથા મોક્ષ ફળના કારણ-રૂપ છે. ૬૨-૬૩

વિવેચન—સુષુમ્ણા નાડિમાં મોક્ષનું સ્થાન છે, આઠ સિદ્ધિઓ અને મોક્ષનું કારણ છે, આ કહેવાનો આશય એવો છે કે સુષુમ્ણા નાડિમાં ધ્યાન કરવાથી ઘણા થોડા વખતમાં એકાગ્રતા થવા પૂર્વક લાંબા વખત પર્યંત તે ધ્યાનસતતિ બની રહે છે અને તેથી થોડા વખતમાં વધારે કર્મોનો ક્ષય કે નિર્જરા મેળવી શકાય છે, આ કારણથી તેમાં મોક્ષનું સ્થાન કહેલું છે તેમજ સુષુમ્ણા નાડિમાં પવનની ઘણી મંદગતિ હોય છે તેથી મનપણ ઘણી રહેલાઈથી સ્થિર થાય છે. મન તથા પવનની સ્થિરતા થતા સયમ ઘણી રહેલાઈથી સાધી શકાય છે ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એકજ સ્થળે કરવામાં આવે તેને સયમ કહે છે આ સયમ સિદ્ધિઓનું કારણ છે. માટે જ સુષુમ્ણા નાડિ મોક્ષનું કે સિદ્ધિઓનું કારણ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ શ્લોકોમાં નાડિ વહનનું સામાન્ય ફળ બતાવવામાં આવ્યું છે, પણ તે નાડિનો ઉદય ક્યારે હોય, કેવી રીતે થયો હોય, ને

કેવા કેવા સયોગોમાં તેથી ઉલટીજ રીતે તે નાડિઓના વહન થવાથી તેનું પરિણામ વિપરીત આવે તે વિશેષ આગળ ઉપર જણાવવામાં આવશે. ૬૨-૬૩.

ડાબી અને જમણી નાડિ વહન થતાં જે જે કાર્યો કરવાં તે તે ખતાવે છે.

વામૈવામ્યુદયાદીષ્ટશસ્તકાર્યેષુ સમ્પન્ના ।

દક્ષિણા તુ રતાહારયુદ્ધાદૌ દીપ્તકર્મણિ ॥ ૬૪ ॥

અભ્યુદય આદિ ઇષ્ટ અને પ્રશસ્ત કાર્યોમાં ડાબી નાડિ સારી માનેલી છે અને વિષયસેવન, આહાર (ભોજન કરવું) તથા યુદ્ધાદિ દીપ્ત કાર્યોમાં જમણી નાડી ઉત્તમ માનેલી છે. ૬૪.

વિવેચન—યાત્રા, દાન, વિવાહ, નવીન વસ્ત્રાભરણ પહેરવા, ગ્રામ, નગર. ગૃહપ્રવેશ, સ્વજન મેળાપ, શાતિક, પૌષ્ટિક, યોગાભ્યાસ, રાજદર્શન, ઝેગદિ ચિકિત્સા, નવીન મિત્રાઈ કરવી, ખીજ વગેરેનું વપન આદિ કાર્યના પ્રારભકાળે ડાબી નાડી સારી જાણવી.

ભોજન. વિગ્રહ, મૈથુન, યુદ્ધ, મંત્રસાધન, દીક્ષા ગ્રહણ, સેવાકર્મ, વાણિજ્યકર્મ, આશય કરવું, ભૂતપ્રેતાદિ સાધન, ખીજાં પણ તેવાં શેઠ કાર્યમાં સૂર્ય નાડિ પ્રશસ્ત જાણવી.

નાડિના ઉદયની શ્રેષ્ઠતા.

વામા શસ્તોદયે પક્ષે સિતે કૃષ્ણે તુ દક્ષિણા ।

ત્રીણિ ત્રીણિ દિનાનોંદુસૂર્યયોરુદયઃ શુભઃ ॥ ૬૫ ॥

અજવાળા પક્ષમાં સૂર્યોદય વેળાએ ડાબી નાડિનો ઉદય હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે અને અંધારા પખવાડીયામાં સૂર્યોદય વેળાએ જમણી નાડિનો ઉદય શ્રેષ્ઠ છે. આ ચંદ્ર સૂર્ય નાડીનો ઉદય ત્રણ ત્રણ દિવસ સારો હોય છે. (વિશેષ ખુલાસો હવે પછી આવશે). ૬૫.

નાડિના અસ્તની શ્રેષ્ઠતા.

શશકેનોદયે વાયોઃ સૂર્યેનાસ્તં શુભાવહમ્ ।

જ્ઞદયે રવિના ત્વંસ્ય શશિનાસ્તં શિવં મતમ્ ॥ ૬૬ ॥

વાયુનો ઉદય સૂર્ય ઉદય વેળાએ ચંદ્ર સ્વરમાં થયો હોય તો તે દિવસે સૂર્ય સ્વરમાં અસ્ત થાય તો તે સુખાકારી છે, અને સૂર્ય સ્વરમાં નો ઉદય થયો હોય તો ચંદ્ર સ્વરમાં અસ્ત થવો તે કલ્યાણકારી છે. ૬૬.

પૂર્વે કહેલ નાડિનો ઉદય વિશેષ પ્રકારે બતાવે છે.

સિતપક્ષે દિનારંભે યત્નતઃ પ્રતિપદ્ધિને ।

વાયોર્વીક્ષેત સંચારં પ્રશસ્તમિતરં તથા ॥ ૬૭ ॥

ઉદેતિ પવનઃ પૂર્વે શશિન્યેષ જ્યહં તતઃ ।

સંક્રામતિ જ્યહં સૂર્યે શશિન્યેવ પુનસ્ત્યહં ॥ ૬૮ ॥

વહેચાવદ્ બૃહત્પર્વક્રમેણાનેન મારુતઃ ।

કૃષ્ણપક્ષે પુનઃ સૂર્યોદયેપૂર્વમયં ક્રમઃ ॥ ૬૯ ॥

ત્રિભિર્વિશેષક્રમ

અજવાળા પક્ષના પડવાને દિવસે સૂર્યોદયના પ્રારંભ વખતે યત્ન-પૂર્વક પ્રશસ્ત યા અપ્રશસ્ત વાયુના સંચારને જોવો. પ્રથમ ચંદ્ર નાડિમાં પવન વહેવો શરૂ થશે. તે ૧-૨-૩ ત્રણ દિવસ પર્યંત સૂર્યોદય વખતે વહન થશે. પછીના ત્રણ દિવસ ૪-૫-૬-સૂર્યોદય વખતે સૂર્ય નાડિમાં વહન થશે. ફરી ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ ૭-૮-૯ ચંદ્ર નાડિમાં વહન થશે એવી રીતે પૂર્ણિમા પર્યંત આજ ક્રમે વાયુ વહેવો જારી રહેશે એટલે ૧૦-૧૧-૧૨ સૂર્યમાં-૧૩-૧૪-૧૫ ચંદ્રમાં.

અધારા પક્ષમા પહેલા સૂર્યનાડિમાં ૧-૨-૩ ત્રણ દિવસની પછીના ત્રણ દિવસ ૪-૫-૬-ચંદ્રમાં-તેવી રીતે અમાવાસ્યા પર્યંત વહન થશે. ૬૭, ૬૮, ૬૯.

આ વાયુનું વહન આખા દિવસ માટે નથી, પણ સૂર્યોદયના વખત માટે છે. પછી તો અઢી અઢી ઘડીએ ચંદ્રમાં, સૂર્યમાં વિગેરે નાડિઓમાં બદલાયા કરે છે. આ નિયમમાં ફેરફાર થાય તો તેનું પરિણામ અશુભ યા હુઃખદ આવે છે.

આ ક્રમથી વાયુ વિપરિત ચાલે તેનું કૃણ બતાવે છે.

ત્રીન્ પક્ષાનન્યથાત્વેઽસ્ય માસષટ્કેન પંચતા ।

પક્ષદ્વયં વિપર્યાસેઽમીઘવંધુવિપદ્ ભવેત્ ॥ ૭૦ ॥

ભવેત્તુ દારુણો વ્યાધિરેકં પક્ષં વિપર્યયે ।

દ્વિત્રયાઘર્ષવિપર્યાસે કલહાદિકમુદિશેત્ ॥ ૭૧ ॥

જે ત્રણ પખવાડીયાં પર્યંત વાયુ વિપરીતપણે ઉદય થાય (એટલે સૂર્યને બદલે ચંદ્રનો ને ચંદ્રને બદલે સૂર્યનો ઉદય થાય) તો તે માણસ છ મહીને મરણ પામે. જે પખવાડીયાં વિપરીત આવે તો વહાલા બંધુને વિપદા થાય, એક પખવાડીયા પર્યંત વિપરીત આવે તો ભય કર વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય અને જે જે ત્રણ દિવસ વિપરિત આવે તો કુલેશાદિ પેદા થાય. ૭૦, ૭૧.

કાળજ્ઞાન.

एकद्वित्रिण्यहोरात्राण्यर्क एव मरुद्वहन् ।

वर्षेस्त्रिभिर्द्वाभ्याમેकेनांतर्येदोरुજે पुनः ॥ ७२ ॥

એક અહોરાત્રિ (રાત્રિ અને દિવસ) જે સૂર્ય નાડિમાંજ વાયુ આવે તો ત્રણ વર્ષે મરણ થાય, જે અહો રાત્રિ સૂર્ય નાડિમાં પવન આવે તો જે વર્ષે મરણ થાય, અને ત્રણ અહો રાત્રિ આવે તો એક વર્ષે મરણ થાય, અને જે ચંદ્ર નાડિમાં તેટલો વખત પવન આવે તો રોગ પેદા થાય. ૭૨.

मासमेकं स्वारेव वहन् वायुर्विनिर्दिशेत् ।

अहोरात्रावर्षि मृत्युं शशांकेन घनक्षयम् ॥ ७३ ॥

એક મહિના પર્યંત સૂર્ય નાડિમાંજ પવન આવ્યા કરે તો એક અહોરાત્રિમા તેનું મરણ થાય, અને તેટલો વખત ચંદ્ર નાડિમાંજ પવન આવે તો ધનનો નાશ થાય. ૭૩.

वायुस्त्रिमार्गगः शंसेन्मध्याह्नात्परतो मृतिम् ।

दशाहं तु द्विमार्गस्यः संक्रांतौ मरणं दिशेत् ॥ ७४ ॥

૬૬, પિંગલા અને સુપુમ્ણાએ ત્રણે નાડિમાં જે પવન સાથે આવે તો જે પહોર પછી મરણ થાય. ૬૬ અને પિંગલા એક નાડિમાં સાથે આવે તો દશ દિવસે મરણ થાય અને એકલી સુપુમ્ણામાં (લાંબો વખત) આવે તો મરણ થાય એમ કહેવું. ૭૪.

दशाहं तु वहन्निदावेवोद्वेगरुजे मरुत् ।

इतश्चेतश्च यामार्ध वहन् लाभार्चनादિકृत् ॥ ७५ ॥

જે દસ દિવસ નિરંતર ચંદ્ર નાડિમાં જ પવન ચાલે તો ઉદ્દેગ
૧૫૫ રોગ થાય અને સૂર્ય, ચંદ્ર એક એક નાડિમાં વારા ફરતી અરધો
પહોર, (ચાર ચાર ઘડી) સુધી વાયુ ચાલ્યા કરે તો લાલ અને પૂળ
પ્રમુખ ફળ થાય. ૭૫.

વિષુવત્સમયપ્રાંતૌ સ્પંદેતે यस્ય ચક્ષુષો ।

અહોરાત્રેણ જાનીયાત્ તસ્ય નાશમસંશયમ્ ॥ ૭૬ ॥

બાર કલાકનો દિવસ અને બાર કલાકની રાત્રિ હોય તો તે વિષુવત્
સમય કહેવાય છે. તે વિષુવત્ સમયમાં જંની આંખો ફરકે તે એક
અહો રાત્રિમાં મરણ પામે એ નિઃશંસય છે. કોઈક વિષુવત્કાળનો
એવો અર્થ કરે છે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર નાડિ એકી સાથે ખેડ ચાલતી
હોય તે વિષુવત્કાળ. તેમાં નેત્રો ફરકે તો એક અહો રાત્રિમાં મરણ
થાય. વાયુના વિકારથી ફરકે તેનો આંહી અધિકાર નથી પણ 'સ્વાભા-
વિક' ફરકે તે માટે છે. ૭૬.

પંચાતિક્રમ્ય સંક્રાંતીર્મુખે વાયુર્વહન્ દિશેત્ ।

મિત્રાર્થહાનિનિસ્તેજોઽનર્થાન્ સર્વાન્ મૃતિં વિના ॥ ૭૭ ॥

એક નાડિમાંથી બીજી નાડિમાં પવન જાય તેને સંક્રાંતિ કહે છે.
તેવી દિવસની પાંચ સંક્રાંતિ જવા પછી જે વાયુ મોઢાથી ચાલે
તો મિત્ર, ધનની હાનિ, નિસ્તેજપણ અને મરણ સિવાય સર્વ
અનર્થ પામે. ૭૭.

સંક્રાંતીઃ સમતિક્રમ્ય ત્રયોદશ સમીરણઃ ।

પ્રવહન્ વામનાસાયાં રોગોદ્દેગાદિ સૂચયેત્ ॥ ૭૮ ॥

તેર સંક્રાંતિને ઓળંગીને પછી વાયુ જે ડાબી નાસિકામાંથી
ચાલે તો તે રોગ તથા ઉદ્દેગાદિ થશે એમ સૂચવે છે. ૭૮.

માર્ગશીર્ષસ્ય સંક્રાંતિકાલાદારમ્ય મારુતઃ ।

વહન્ પંચાહમાચૃષ્ટે વત્સરેઽષ્ટાદશે મૃતિં ॥ ૭૯ ॥

(માગશર માસના અજવાળા પખવાડીયાના પડવાને દિવસે સૂર્યો-
દયે જે વાયુ વહન થાય છે તેને માગશર સંક્રાંતિ કહે છે,) તે માગ-
શર સંક્રાંતિકાળથી લઈને જે એકજ નાડિમાં પાંચ દિવસ સુધી
પવન વહ્યા કરે તો તે દિવસથી અઢારમે વર્ષે મરણ થશે એમ
જાણવું. ૭૯.

શરત્સંક્રાંતિકાલાચ પંચાહં માસો વહન્ ।

તતઃ પંચદશાબ્દાનામંતે મરણમાદિશેત્ ॥ ૮૦ ॥

શરદ સંક્રાંતિથી (આસો મહિનાના પહેલા પડવાથી) લઈને જો એકજ નાડિમાં પાંચ દિવસ મુધી પવન ચાલ્યા કરે તો પંદર વર્ષે મરણ થશે એમ કહેવું. ૮૦.

શ્રાવણાદેઃ સમારમ્ય પંચાદમનિલો વહન્ ।

અંતે દ્વાદશવર્ષાણાં મરણં પરિમૂચયેત્ ॥ ૮૧ ॥

વહન્ જ્યેષ્ઠાદિદિવસાદશાહાનિ સમીરણઃ ।

દિશેન્નવમવર્ષસ્ય પર્યંતે મરણં ધ્રુવમ્ ॥ ૮૨ ॥

આરમ્ય ચૈત્રાદ્યદિનાત્પંચાહં પવનો વહન્ ।

પર્યંતે વર્ષષટ્કસ્ય મૃત્યું નિયતમાદિશેત્ ॥ ૮૩ ॥

આરમ્ય માયમાસાદેઃ પંચાહાનિ મસ્દ્વહન્ ।

સંવત્સરત્રયસ્યાંતે સંમૂચયતિ પંચનામ્ ॥ ૮૪ ॥

ચતુર્થિઃ કલાપકં.

શ્રાવણ મહિનાની આદિથી. પાંચ દિવસ એક નાડિમાં વાયુ ચાલે તો તે બાર વર્ષને અંતે તેનું મરણ મૂચવે છે જેઠ મહિનાના પ્રથમ દિવસથી દસ દિવસ એકજ નાડિમાં વાયુ ચાલે તો નવ વર્ષને અંતે નિશ્ચયે તેનું મરણ થાય. ચૈત્ર મહિનાના પ્રથમ દિવસથી પાંચ દિવસ એકજ નાડિમાં પવન વહન થાય તો છ વર્ષને અંતે નિશ્ચયે મરણ થાય. માહ મહિનાની આદિથી લઈને પાંચ દિવસ એકજ નાડિમાં પવન ચાલે તો ત્રણ વર્ષને અંતે તેનું મરણ થશે એમ તે સૂચવે છે. ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪.

સર્વત્ર દ્વિત્રિચતુરો વાયુથેદિવસાન્ વહેત્ ।

અબ્દભાગૈસ્તુ તે શોધ્યા યથાવદનુપૂર્વશઃ ॥ ૮૫ ॥

તે મહિનામાં એકજ નાડિમાં જો ત્રણ કે ચાર દિવસ જો વાયુ વહન થાય તો પાંચ દિવસ વાયુ ચાલે ત્યારે જેટલે વર્ષે મરણ કહ્યું છે તે વર્ષના પાંચ ભાગો કરી તેમાંથી ચાર દિવસ ચાલે તો એક ભાગ એછો બાકીનો, ત્રણ દિવસ ચાલે તો તે વર્ષોમાંથી જો ભાગ એછા કરવા એમ યથાયોગ્ય અનુક્રમે બાકી કહેવું, તેવીજ રીતે ઋતુ

આદિના માસમાં પણ જે ત્રણ કે ચાર દિવસ વાયુ નિરંતર એકજ નાડિમાં વહન થાય તો ત્યાં પણ તેવા વિભાગો સમજી લેવા. ૮૫.

अथेदानीं प्रवक्ष्यामि किंचित्कालस्य निर्णयम् ॥

सूर्यमार्गं समाश्रित्य स च पौष्णे च गम्यते ॥ ८६ ॥

હવે હું હમણા કાંઈક કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય કહીશ, તે કાળજ્ઞાન સૂર્ય માર્ગને આશ્રયિને પૌષ્ણ કાળમાં જાણી શકાય છે.

પૌષ્ણ કાળનું લક્ષણ બતાવે છે.

जन्मरक्षगते चंद्रे समसप्तगते रवौ ।

पौष्णनामा भवेत्कालो मृत्युनिर्णयकारणम् ॥ ८७ ॥

જન્મ નક્ષત્રે ચંદ્રમા હોય અને આપણી રાશિથી સાતમી રાશિએ સૂર્ય હોય તથા જેટલી ચંદ્રમાએ જન્મ રાશિ લોગવી તેટલીજ સૂર્ય સાતમી રાશિ લોગવી હોય, ત્યારે પૌષ્ણ નામનો કાળ કહેવાય, તે પૌષ્ણ કાળ મૃત્યુ નિર્ણય કરવામા કારણભૂત છે. અર્થાત્ તે કાળમા મૃત્યુનો નિર્ણય કરી શકાય છે ૮૭.

दिनार्थं दिनमेकं च यदा सूर्ये मरुद्वहन् ।

चतुर्दશે द्वादશેऽब्दे मृत्यवे भवति क्रमात् ॥ ८८ ॥

તે પૌષ્ણ કાળમાં જે અર્ધો દિવસ સૂર્ય નાડિમા પવન ચાલતો હોય તો ચૌદમે વર્ષે મરણ થાય, અને જે આખો દિવસ સૂર્ય નાડિમાં પવન ચાલે તો બારમે વર્ષે મરણ થાય. ૮૮.

तथैव च वहन् वायुरहोरात्रं द्वयहं त्रयहं ।

दशमाष्टमषष्ठाब्देऽष्टवंताय भवति क्रमात् ॥ ८९ ॥

તેમજ તે પૌષ્ણ કાળમાં એક અહો રાત્રિ, જે દિવસ કે ત્રણ દિવસ સૂર્ય નાડિમા પવન ચાલે તો અનુક્રમે દશમે વર્ષે, આઠ વર્ષે અને છઠ્ઠે વર્ષે મરણ માટે થાય. ૮૯.

वहन् दिनानि चत्वारि तुर्येऽब्दे मृत्यवे मरुत् ॥

साशीत्यहःसहस्रे तु पंचाहानि वहन् पुनः ॥ ९० ॥

જે ચાર દિવસ વાયુ તેમજ વહન થાય તો ચોથે વર્ષે મરણ થાય, પાંચ દિવસ વહન થાય તો ત્રણ વર્ષે મરણ થાય. ૯૦.

एकद्वित्रिचतुःपंच चतुर्विंशत्यहः क्षयात् ।

षडादीन् दिवसान् पंच शोधयेदिह तद्यथा ॥ ९१ ॥

એક સૂર્યનાડિમાં છ, સાત, આઠ, નવ, દશ, દિવસ પર્યંત વાયુ વહન થાય તો (પાંચ દિવસ આલે તો ૧,૦૮૦ દિવસ લેવે,) તેમાંથી ૧-૨-૩-૪-૫ ચોવીસ દિવસ ઓછા કરવા. ૯૧.

તેજ ખતાવે છે.

षट्कं दिनानामऽध्यःकं वहमाने समोरणे ।

जीवत्यह्नां सहस्रं षट् पंचाशद्विवसाधिकम् ॥ ९२ ॥

છ દિવસ સૂર્ય નાડિમાં વાયુ આલે તો (૧૦૫૬) એક હજાર ને છપ્પન દિવસ લેવે. ૯૨.

सहस्रं साष्टकं जीवेद्वार्यौ सप्ताहवाहिनि ।

सषट्त्रिंशन्नवशती जीवेदष्टाहवाहिनि ॥ ९३ ॥

સાત દિવસ સરખો પવન આલે તો (૧૦૦૮) એક હજારને આઠ દિવસ લેવે, આઠ દિવસ આલે તો (૯૩૬) નવસો છત્રીસ દિવસ સુધી તે માણસ લેવે. ૯૩

एकत्रैव नवाहनि तथा वहति मारुते ।

अह्नामष्टशती जीवेच्चत्वारिंशद्दिनाधिकाम् ॥ ९४ ॥

એકજ નાડિમા નવ દિવસ પર્યંત વાયુ વહા કરે તો (૮૪૦) આઠસો આલીસ દિવસ તે લેવે. ૯૪.

तथैव वार्यौ प्रवहत्येकत्र दश वासरान् ।

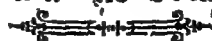
विंशत्यधिकामह्नां जीवेत्समशती ध्रुवम् ॥ ९५ ॥

તેમજ પૌષ્ણ કાળમાં એક નાડિમા દશ દિવસ વાયુ વહન થાય તો (૭૨૦) સાતસે વીસ દિવસ તે લેવે. ૯૫.

एकद्वित्रिचतुःपंचचतुर्विंशत्यहः क्षयात् ।

एकादशादिपंचाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥ ९६ ॥

અગીયારથી પાંચ દિવસ એટલે ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫ સુધી એક નાડિમા પવન વહન થાય તો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ ચોવી-શીના દિવસો (૭૨૦) માંથી બાદ કરવા. ૯૬.

તેજ બતાવે છે.

एकादश दिनान्यर्कनाड्यां वहति मास्ते । .

પણવત્યધિકાહાનાં પદ્ શતાન્યેવ જીવતિ ॥ ૯૭ ॥

પૌષ્ણકાળમાં સૂર્ય નાડિમાં અગીયાર દિવસ વાયુ આલે તો (૧૯૬) છેડે છન્તુ દિવસ તે જીવે. ૯૭.

तथैव द्वादशाहानि वायौ वहति जीवति ॥

દિનાનાં પદ્શતીમષ્ટચત્વારિંશત્ સમન્વિતામ્ ॥ ૯૮ ॥

તેમજ બાર દિવસ વાયુ વહન થાય તો (૧૪૮) છેડે અડતાળીસ દિવસ તે જીવે. ૯૮.

त्रयोदशदिनान्यर्कनाडिचारिणि मास्ते ।

જીવેત્પંચશતીમહાં પદ્સપ્તિ દિનાધિકામ્ ॥ ૯૯ ॥

चतुर्दश दिनान्येवं प्रवाहिनि समीरणे ।

અશીત્યભ્યધિકં જીવેદહાં શતચતુષ્ટયં ॥ ૧૦૦ ॥

तथा पंचदशाहानि यावत् वहति मास्ते ।

જીવેત્પષ્ટિદિનોપેતં દિવસાનાં શતત્રયમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

एकद्वित्रिचतुः पंच द्वादशाहक्रमक्षयात् ।

પોઢશાઘાનિ પંચાહાન્યત્ર શોધ્યાનિ તદ્યથા ॥ ૧૦૨ ॥

તેર દિવસ સૂર્ય નાડિમાં પવન આલે તો પાંચસો છાંતેર દિવસ તે મનુષ્ય જીવે. એમજ ચૌદ દિવસ વાયુ આલે તો ચારસોએસી દિવસ જીવે. પંદર દિવસ પર્યંત વાયુ આલે તો ત્રણસો સાઠ દિવસ જીવે. સાળથી માંડી પાંચ દિવસ પર્યંત એક સૂર્ય નાડિમાં પવન આલે તો, એટલે સાળ, સત્તર, અઠાર, ઓગણીસ અને વીશ દિવસ પર્યંત એક નાડિમાં પવન આલે તો ત્રણસો સાઠ દિવસોમાંથી એક દિવસે એક બાર, બીજે દિવસે બે બાર, ત્રીજે દિવસે ત્રણ બાર, એમ પાંચ દિવસ સુધીમાં ક્રમે બાદ કરતાં બાકી રહેલા દિવસોમાંથી બાદ કરવા તેજ બતાવે છે. ૯૯ થી ૧૦૨,

प्रवहत्येकनाशायाम् - पौडशाहानि मास्ते ।

જીવેત્સહાષ્ટચત્વારિંશતંદિનશતત્રયીમ્ - ॥ ૧૦૩ ॥

વહમાને તથા સપ્તદશાહાનિ સમીરણે ।

અહાં શતત્રયે મૃત્યુશ્વતુર્વિંશતિસંયુતે ॥ ૧૦૪ ॥

પવને વિચરત્યષ્ટાદશાહાનિ તથૈવ ચ ।

નાશોઽષ્ટાશીતિસંયુક્તે ગતે દિનશતદ્વયે ॥ ૧૦૫ ॥

વિચરત્યનિલે તદ્વત્ દિનાન્યેકોનવિંશતિમ્ ।

ચત્વારિંશદ્યુતે યાતે મૃત્યુર્દિનશતદ્વયે ॥ ૧૦૬ ॥

વિંશતિ દિવસાનેકનાસાચારિણિ માલ્તે ।

સાશીતૌ વાસરશતે ગતે મૃત્યુર્ન સંશયઃ ॥ ૧૦૭ ॥

એક નાસિકામાં સોળ દિવસ વાયુ વહન થાય તો ત્રણસો અઠ-
તાળીસ દિવસ તે મનુષ્ય જીવે. તેમજ સત્તર દિવસ પર્યંત વાયુ
વહન થાય તો, ત્રણસો ચોવીસ દિવસે મરણ થાય. તેજ પ્રમાણે
અઠાર દિવસ પર્યંત વાયુ વહન થાય તો બસો અઠ્ઠાસી દિવસે તેનો
નાશ થાય. પૂર્વની માફક ઓગણીસ દિવસ વાયુ આવે તો બસો
ગ્રાળીસ દિવસ ગયા પછી મરણ પામે અને એકજ નાસામાં વીસ
દિવસ પર્યંત સૂર્ય વાયુ આવ્યા કરે તો એકસો એંસી દિવસે મૃત્યુ
થાય, આમાં કાંઈ સંશય નથી. ૧૦૩ થી ૧૦૭

एकद्वित्रिचतुःपंचदिनषट्कक्रमक्षयात् ।

एकविंशादिपंचाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥ ૧૦૮ ॥

૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫ દિવસ પર્યંત સૂર્ય નાડિમાં પવન
વહન થાય તો એકસો એસી દિવસમાંથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬,
ષટકને અનુક્રમે બાદ કરવા. ૧૦૮.

તેજ પતાવે છે.

एकावशत्यहं त्वर्कनाडीवाहिनि माल्ते ।

चतुःसप्ततिसंयुक्ते मृत्युर्दिनशते भवेत् ॥ ૧૦૯ ॥

પૌષ્ણકાળમાં એકવીસ દિવસ પર્યંત સૂર્ય નાડિમાં પવન વહન
થાય તો (૧૭૪) એકસો ચુભોતેર દિવસે તેનું મરણ થાય, ૧૦૯.

द्वाविंशतिदिनान्येवं स द्विषष्टावहःशते ।

षट्दिनोनैःपंचमासै स्वयोर्वિंशत्यहानुगे ॥ ૧૧૦ ॥

તેવી રીતે બાવીસ દિવસ પવન આવે તો (૧૬૨) એકસો બાસઠ દિવસ જીવે, ત્રેવીસ દિવસ પવન એક નાડિમાં આવે તો પાંચ મહિનામાં છ દિવસ ઓછા એટલું જીવે. ૧૧૦.

તથૈવ વાયૌ વહતિ ચતુર્વિંશતિવાસરીં ।

વિંશત્યભ્યધિકે મૃત્યુર્ભવેદ્દિનશતે ગતે ॥ ૧૧૧ ॥

તેજ પ્રમાણે ચાવીસ દિવસ વાયુ આવે તો (૧૨૦) એકસોવીસ દિવસ જીવે. પછી તેનું મરણ થાય. ૧૧૧.

પંચવિંશત્યહં ચૈવ વાયૌ માસત્રયે મૃતિઃ ।

માસદ્વયે પુનર્મૃત્યુઃ षડ્વિંશતિદિનાનુગે ॥ ૧૧૨ ॥

એમ પચીસ દિવસ વાયુ આવે તો ત્રણ મહિને મરણ થાય અને છવીસ દિવસ તેવી રીતે વાયુ આવે તો બે મહિનામાં મરણ થાય. ૧૧૨.

સપ્તવિંશત્યહં વહેન્નાશો માસેન જાયતે ।

માસાર્ધેનપુનર્મૃત્યુ રષ્ટાવિંશત્યહાનુગે ॥ ૧૧૩ ॥

સત્તાવીસ દિવસ વાયુ આવે તો એક મહિને મરણ થાય અને અઠ્ઠાવીસ દિવસ આવે તો પંદર દિવસે મરણ થાય. ૧૧૩.

एकोनत्रिंशदहगे मृतिः स्याद्दशमेऽहनि ।

ત્રિંશદિનીચરે તુ સ્યાત્પંચત્વં પંચમે દિને ॥ ૧૧૪ ॥

ઓગણત્રીસ દિવસ આવે તો દશમે દિવસે મરણ થાય, અને ત્રીસ દિવસ આવે તો પાંચમે દિવસે મરણ થાય. ૧૧૪.

एकत्रिंशदहचरे वायौ मृत्युर्दिन त्रये ।

द्वितीयदिवसे नाशो द्वात्रिंशदहवाहिनि ॥ ૧૧૫ ॥

એકત્રીસ દિવસ આવે તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને બત્રીસ દિવસ સૂર્ય નાડિમાં વાયુ આવે તો બીજે દિવસે મરણ થાય. ૧૧૫.

त्रयस्त्रिंशदहचरे त्वेकाहेनापि पंचता ।

एवं यदीदुनाहयां स्यात् तदा व्याध्यादिकं दिशेत् ॥ ૧૧૬ ॥

તેત્રીસ દિવસ સૂર્યની નાડિમાં પવન આવે તો એક દિવસમાંજ મરણ થાય. આજ પ્રમાણે પૌષ્ણકાળમાં જો ચંદ્ર નાડિમાંજ પવન આવે તો વ્યાધિ થાય. આદિ શપ્તથી. મિત્રવિનાશ, મહા ભય,

પરદેશગમન, ધનવિનાશ, પુત્રવિનાશ. રાત્ર્યનો નાશ અને દુર્લેક્ષાદિ ઉત્પન્ન થાય. ૧૧૬.

અધ્યાત્મ વાયુમાશ્રિત્ય પ્રત્યેકં સૂર્યસોમયોઃ ।

एवमभ्याસयोगेन जानीयात् कालनिर्णयम् ॥ ११७ ॥

આ પ્રમાણે શરીરમાં રહેલા ચંદ્ર સૂર્ય સંબંધી પ્રત્યેક વાયુના અભ્યાસે કરી કાઢનો (આયુષ્યનો) નિર્ણય જાણવો. ૧૧૭.

अध्यात्मिकविपर्यासः संभवेद्वायवोपि हि ।

तन्निश्चयाय वदन्तामि बाह्यं कालस्य लक्षणम् ॥ ११८ ॥

કદાચ વ્યાધિ કે રોગ થવાથી પણ શરીર સંબંધી વાયુનો વિપર્યાસ થઈ આવે છે, માટે કાળજ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવા માટે આયુષ્ય જાણવાનું બાહ્ય લક્ષણ જાંધું છું. ૧૧૭.

વિવેચન—રોગના કારણથી કેટલીક વખત એક નાડી વધારે વખત વધ્યા કરે છે, કે બીજી નાડી ચાલતી નથી. આમ હોવાથી આયુષ્ય નિર્ણય કરવા માટે આયુષ્ય નિર્ણયનું બીજું લક્ષણ આચાર્ય બતાવે છે, તેનો પણ પ્રયોગ સાથે અજમાવી કાળનો ચોકસા નિર્ણય કરવો. ૧૧૮.

नेत्रश्रोत्रशिरोमेदात् स च त्रिविधलक्षणः ।

निरीक्ष्यः सूर्यमाश्रित्य यथेष्टमपरः पुनः ॥ ११९ ॥

નેત્ર. શ્રોત અને મસ્તકના લેહથી ત્રણ પ્રકારના લક્ષણને જણાવવાવાળા આ બાહ્ય કાળને સૂર્યને અવલંબીને જોવો અને આ ત્રણ પ્રકારથી અન્યકાળના લેહને યથા ઇચ્છાએ જોવા. ૧૧૯.

नेत्र लक्षणं ज्ञानं भूतावे छे.

वामे तत्रेक्षणे पञ्च षोडशच्छदमैदवम् ।

जानीयाद् भावनीयं तु दक्षिणे द्वादशमैदवम् ॥ १२० ॥

ડાખા નેત્રમાં સોળ પાંખડીવાળું ચંદ્ર સંબંધી કમળ છે એમ જાણવું અને જમણા નેત્રમાં બાર પાંખડીવાળું સૂર્ય સંબંધી કમળ છે એમ જાણવું. ૧૨૦.

खद्योतद्युतिवर्णानि चत्वारिच्छदनानि तु ।

प्रत्येकं तत्र दृश्यानि स्वांगुलीविनिपीडनात् ॥ १२१ ॥

પોતાની આંગળીથી આંખના અમુક ભાગને ગુરૂ ઉપદેશાનુ-
સારે દબાવવાથી, પ્રત્યેક કમળની ચાર પાંખડીઓ, કાંતિની માફક
અગમગાટ કરતી જણાશે તે જોવી. ૧૨૧.

સોમાધોભૂલતાપાંગધ્રાણાંતિકદલેષુ તુ ।

દલે નષ્ટે ક્રમાન્મૃત્યુઃ પદત્રિયુગ્મૈકમાસતઃ ॥ ૧૨૨ ॥

અંદ્ર સંખંધી કમલમાં તે ચાર પાંખડીમાંથી જે હેઠળની પાંખડી
ન દેખાય તો છ માસે મરણ થાય, બ્રહ્મી પાસેની પાંખડી ન દે-
ખાય તો ત્રણ માસે મરણ થાય, આંખના ખૂણા તરફની પાંખડી
ન દેખાય તો બે માસે મરણ થાય અને નાસિકા તરફની પાંખડી
ન દેખાય તો એક મહીને મરણ થાય ૧૨૨.

અયમેવ ક્રમઃ પદ્મે ખાનવીયે યદા ભવેત્ ।

દશપંચત્રિદિનૈઃ ક્રમાન્મૃત્યુસ્તદા ભવેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

ડાળી આંખની માફક જમણી આખ આંગલીએ દબાવવાથી
સૂર્ય સંખંધી બાર પાંખડીવાળું કમળ દેખાશે. તે બાર માંછીલી
ચાર પાંખડીઓ ખજવાની માફક દેહીપ્રમાન દેખાશે તે ચાર
માંછીલી જે હેઠળની પાંખડી ન દેખાય તો દશ દિવસે મરણ થાય.
ઉપરની (બ્રહ્મી તરફની) પાંખડી ન દેખાય તો પાંચ દિવસે મરણ
થાય. કાન તરફની ચા આંખના ખુણા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો
ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને નાકની બાજુની પાંખડી ન દેખાય તો બે
દિવસે મરણ થાય છે. ૧૨૩.

एतान्यपीडयमानानि द्वयोरपि हि पद्मयोः ।

दलानि यदि वोक्ष्यन्ते मृत्युर्दिनशतात्तदा ॥ ૧૨૪ ॥

આંગલીથી આખને દબાવ્યા સિવાય જે તે જે ઉ કમલની પાંખ
ડીઓ જોવામાં આવે તો એ દિવસે તેનું મરણ થાય. ૧૨૪

કાનથી થતું આયુષ્યજ્ઞાન.

ध्यात्वा हृद्यष्टपत्राब्जं श्रोत्रे हस्ताग्रपीडिते ।

न श्रूयेताग्निनिर्घोषो यदि स्वः पंचवासरान् ॥ ૧૨૫ ॥

दश वा पंचदश वा विंशतिं पंचविंशतिम् ।

तदा पंच चतुस्त्रिद्वयेकवर्षैर्मरणं भवेत् ॥ ૧૨૬ ॥

હૃદયમાં આઠ પાંખડીવાળા કમળનું ધ્યાન કરીને પછી હાથની તર્જની આંગળી ખેડ કાનના વિવરોમાં નાખવી તો જોરથી બળતા અગ્નિની માફક ધડહુડાટ જેવો શબ્દ સંભળાશે. જો તે કાનમાં થતો શબ્દ પાંચ દિવસ, દશ દિવસ, પંદર દિવસ, વીસ દિવસ અને પચીસ દિવસ સુધી ન સભળાય તો અનુક્રમે પાંચ વર્ષે, ચાર વર્ષે, ત્રણ વર્ષે, બે વર્ષે અને એક વર્ષે મરણ થાય. ૧૨૫-૧૨૬.

एकद्वित्रिचतुःपंचचतुर्विंशत्यहःक्षयात् ।

षडादिषोडशदिनान्यांतराप्यपि शोधयेत् ॥ ૧૨૭ ॥

છ દિવસથી લઈ સોળ દિવસ સુધી જો આંગળીથી દબાવ્યા, છતાં કાનમાં થતો શબ્દ ન સભળાય તો અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ આદિથી લઈ સોળ ચોવીસીઓ પાંચ વર્ષના દિવસોમાંથી ઓછી કરવી. તેટલા દિવસ તે જીવે. ૧૨૭.

વિવેચન—છ દિવસ ન સંભળાય તો પાંચ વર્ષના દિવસમાંથી એક ચોવીસી જેટલા દિવસો ઓછો જીવે. જો સાત દિવસ ન સંભળાય તો છ દિવસ ન સંભળાય તેના જે દિવસો છે તેમાંથી બે ચોવીસી ઓછી કરવી તેટલું જીવે જો આઠ દિવસ ન સંભળાય તો સાત દિવસ ન સંભળાય તેના દિવસોમાંથી ત્રણ ચોવીસીઓ ઓછી કરવી. ચાવત્ સોળ દિવસ પર્યંત સમજી લેવું. ૧૨૭.

મસ્તકથી થતું આયુષ્યજ્ઞાન.

ब्रह्मद्वारे प्रसर्पनीं पंचाहं धूममल्लिकां ।-

न चेत्पश्येत्तदा ज्ञेयो मृत्युः संवत्सरैस्त्रिभिः ॥ ૧૨૮ ॥

બ્રહ્મદ્વાર (દશમેદ્વારે) પ્રસરતી ધુમાડાની શ્રેણી જો પાંચ દિવસ દેખવામાં ન આવે તો ત્રણ વર્ષે તેનું મરણ થશે એમ જાણવું.

આ ધુમાડાની શ્રેણી બ્રહ્મદ્વારે કેવી રીતે જાય છે તે ગુરૂગમથી જાણવા યોગ્ય છે. ૧૨૮.

છ શ્લોકે પ્રકારાંતરથી કાલજ્ઞાન જાણાવે છે.

प्रतिपद्विसे. कालचक्रज्ञानाय शौचवान् ।

आत्मनो दक्षिणं पाणिं शुक्लं पक्षं प्रकल्पयेत् ॥ ૧૨૯ ॥

કાળચક્ર જાણવા માટે સુદ પડવાને દિવસે પવિત્ર થઈ પોતાનો જમણો હાથ તે અજવાળો પખવાડો છે, એમ કદપના કરવી. ૧૨૯.

અધોમધ્યોર્ધ્વપર્વાણિ કનિષ્ઠાંગુલિકાનિ તુ ।

ક્રમેણ પ્રતિપત્ત્યષ્ટયેકાદશીઃ કલ્પયેત્તિથીઃ ॥ ૧૩૦ ॥

તથા ટચલી આંગળીના હેઠલા, વચલા અને ઉપરના પર્વને (વેઢાને) અનુક્રમે પડવો છઠ તથા અગીયારસની તિથી છે તેવી કદપના કરવી ૧૩૦.

અવશેષાંગુલીપર્વાણ્યવશેષતિથીસ્તથા ।

પંચમી દશમી રાકા પર્વાણ્યંગુલ્લગાનિ તુ ॥ ૧૩૧ ॥

અંગુઠાના નીચલા, વચલા અને ઉપલા પર્વમાં પાંચમ, દશમ અને પૂનમ એમ અનુક્રમે તિથીની કદપના કરવી અને બાકી રહેલી આંગળીના પર્વમાં બાકી રહેલી તિથીઓની કદપના કરવી. (એટલે અનામિકા આંગળીના નીચેલા, વચલા અને ઉપલા પર્વમાં બીજ, ત્રીજ ને ચોથની કદપના કરવી મધ્યમ આંગુલીના પર્વમાં સાતમ, આઠમ, નોમની કદપના કરવી તથા તર્જની આંગુલીના પર્વમાં બારસ, તેરસ અને ચૌદશની કદપના કરવી) ૧૩૧

વામપાર્ણિ કૃષ્ણપક્ષતિથીસ્તદ્વચ્ચ કલ્પયેત્ ।

તતશ્ચ નિર્જને દેશે વદ્ધપન્નાસનઃ સુધીઃ ॥ ૧૩૨ ॥

પ્રસન્નઃ સિતસંવ્યાનઃ કોશીકૃત્ય કરદ્વયમ્ ।

તતસ્તદંતઃ શૂન્યં તુ કૃષ્ણવર્ણં વિચિંતયેત્ ॥ ૧૩૩ ॥

અંધારા પખવાડાના પડવાને દિવસે ડાબા હાથને કૃષ્ણપક્ષ તથા આંગળીઓની અંદર (અજવાળા પક્ષના હાથની માફક) તિથિઓની કદપના કરી મનુષ્યના સચાર વિનાના પ્રદેશમાં જઈ પક્ષાસન કરી મનની પ્રસન્નતાપૂર્વક ઉજ્જ્વલ ધ્યાન કરી બે હાથને કમળના ડોડાને આકારે રાખી તે હાથની અંદર કાળા વર્ણનું એક બિંદુ ચિંતવવું, ૧૩૩

ઉદ્ઘાટિતકરાંભોજસ્તનો યત્રાંગુલીતિથૌ ।

વીક્ષ્યતે કાલવિંદુઃ સ કાલ ઇત્યત્ર કીર્ત્યતે ॥ ૧૩૪ ॥

ત્યાર પછી હાથ ઉઘાડતાં જે આંગળીની અંદર કદપેલી અંધારી

અજવાળી તિથીમાં કાળું બિંદુ પડેલું દેખાય તે અંધારી યા અજવાળી તિથીને દિવસે તેનું મરણ થાય છે. ૧૩૪.

આયુષ્ય નિર્ણયનો બીજો ઉપાય બતાવે છે.

ક્ષુનવિષ્ણ્મેદમૂત્રાણિ ભવંતિ યુગપદ્યદિ ।

માસે તત્ર તિથૌ તત્ર વર્ષાંતે મરણં તદા ॥ ૧૩૫ ॥

જે માણસને છીક, વિષ્ટા, વીર્યસ્રાવ, અને મૂત્ર (પેશાબ) એ ચારે એકી સાથે થઈ જાય તે એક વર્ષને અંતે તેજ, મહીને અને તજ તિથીએ મરણ પામે. ૧૩૫.

રોહિણીં શશ્મુલ્લક્ષ્મમહાપદ્યમરંધર્તી ।

ધ્રુવં ચ ન યદા પશ્યેદ્વર્ષેણ સ્યાત્તદા મૃતિઃ ॥ ૧૩૬ ॥

રોહિણી નક્ષત્ર ૧, અંદ્રમાનું લાંછન ૨, છાયા પદ્ય (છાયા પુરુષ) ૩, અરંધતી (સપ્તરૂપીના તારાની પાસે બીજા નાના તારા દેખાય છે તે) ૪, અને ધ્રુવ (બ્રહ્મટી) એ પાંચ યા તેમાંથી એકાદ કોઈ પણ જોવામા ન આવે તો એક વર્ષે મરણ થાય. ૧૩૬.

વિવેચન—બીજા આચાર્ય કહે છે કે,

અરંધર્તી ધ્રુવં ચૈવ વિષ્ણોસ્ત્રીણિ પદાનિ ચ ।

ક્ષીણાયુર્ષો ન પશ્યંતિ ચતુર્થ માતૃમંડલમ્ ॥

અરંધની ભવેજ્જિહ્વા ધ્રુવં નાશાયમુચ્યતે ।

તારા વિષ્ણુપદં પ્રોક્તં ધ્રુવઃ સ્યાન્માતૃમંડલમ્ ॥ ૨ ॥

અરંધતી એટલે જીહ્વા, ધ્રુવ એટલે નાસાનો અગ્રભાગ, વિષ્ણુપદ એટલે તારા (બીજાની આંખની કીકીમાં જોતાં પોતાની આંખની કીકીનું દેખાવું તે) અને માતૃમંડળ એટલે બ્રહ્મટી આ ચાર આયુષ્ય ક્ષય થવા આવ્યું હોય તે જોઈ ન શકે. ૧૩૬.

સ્વપ્ને સ્વં મહ્યમાર્ગં ચ ગૃધ્રકાકનિશાચરૈઃ ।

ઉહ્યમાનં સ્વરોષ્ટ્રાયૈર્યદા પશ્યેત્તદા મૃતિઃ ॥ ૧૩૭ ॥

જો સ્વપ્નામાં ગીધ, કાગડા અને રાત્રે ચાલવાવાળા પ્રાણીઓ પોતાના શરીરને ભક્ષણ કરતા જુવે, તેમજ ગધેડા, ઉંટ, શુકર આદિ પ્રાણીઓ ઉપર પોતે સ્વારી કરે અથવા તેઓ પોતાને ખેંચતા (ઘસડતા કે તાણતા) હોય તેમ જુવે તો એક વર્ષને અંતે મરણ થાય. ૧૩૭.

રશ્મિનિર્મુક્તમાદિત્યં રશ્મિયુક્તહવિર્મુજમ્ ।

યદા પશ્યેદ્વિપદ્યેત તદૈકાદશમાસતઃ ॥ ૧૩૮ ॥

જ્યારે સૂર્ય મંડળને કિરણ વિનાનો દેખે અને અગ્નિને કિરણો સહિત દેખે ત્યારે તે માણસ અગિયાર માસ પછી મરણ પામે. આ દિવસ આશ્રયિ છે. ૧૩૮.

વૃક્ષાગ્રે કુત્રચિત્પશ્યેત્ ગંધર્વનગરં યદિ ।

પશ્યેત્પ્રેતાન્પિશાચાન્વા દશમે માસિ તન્મૃતિઃ ॥ ૧૩૯ ॥

કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષના અથ લાગ ઉપર જો ગંધર્વનગર દેખે અથવા પ્રેત અને પિશાચાદિકને જુવે તો દશમે મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૩૯.

હૃદિમૂત્રપુરીષં વા સુવર્ણરજતાનિ વા ।

સ્વપ્ને પશ્યેદ્યતિ તદા માસાન્નવૈવ જીવતિ ॥ ૧૪૦ ॥

જો સ્વપ્નમાં ઉલટી, મૂત્ર, વિષ્ણુ, સોનું અથવા રૂપું જોવામાં આવે તો તે નવ મહિના જીવે. (આ હકીકત માદા મનુષ્યને આશ્રીને સમજાય છે.) ૧૪૦.

સ્થૂલોઽકસ્માત્કુશોકસ્માદકસ્માદતિકોપનઃ ।

અકસ્માદતિમોર્ચ્વા માસાન્નૈવ જીવતિ ॥ ૧૪૧ ॥

જો માણસ કારણ સિવાય અકસ્માત્ જાડો થઈ જાય, અકસ્માત્ દુર્બળ (પાતળો) થઈ જાય, અકસ્માત્ કોપી સ્વભાવનો થઈ જાય, અકસ્માત્ ખીકણ થાય (ભય પામે) તો આઠ મહિના જીવી શકે. ૧૪૧.

સમગ્રમપિ વિન્યસ્તં પાંશૌ વા કર્દમેઽપિ વા ।

સ્યાચ્છેત્સ્વંડં પદં સપ્તમાસ્યંતે ત્રિયતે તદા ॥ ૧૪૨ ॥

ધુળ અગર કાદવની અદર આખું પગલું સુકયું હોય છતાં જો તે પગલું અધુરું પડેલું જણાય તો સાત મહિનાને અંતે તે માણસનું મરણ થાય. ૧૪૨.

તારાં શ્યામાં યદા પશ્વેચ્છુષ્યેદધરતાલુ ચ ।

ન સ્વાંગુલિત્રયં માયાદ્રાજદંતદ્વયાંતરે ॥ ૧૪૩ ॥

ગૃધ્રઃ કાકઃ કપોતો વા ક્રઠ્યાદોઽન્યોઽપિ વા સ્વગઃ ।

નિલીયેત યદા મૂર્ધ્નિ ષષ્માસ્યંતે મૃતિસ્તદા ॥ ૧૪૪ ॥

વાદળ વિનાના સ્વચ્છ દિવસે, ઇંદ્રનીલ રત્ન સરખી કાંતિવાળા, વાકાંચુકા હજારો ગમે મોતીના અલકારવાળા, સૂક્ષ્મ આકૃતિવાળા સર્પો આકાશમાં સન્મુખ આવતા દેખાય છે. જ્યારે તેવા સર્પો ખીલકુલ ન દેખાય ત્યારે જાણવું જે, છ મહિનાને અંતે મરણ થશે. ૧૪૯, ૧૫૦.

સ્વપ્ને મુંઢિતમભ્યક્તં રક્તગંધસ્રગંબરં ।

પश्येद्याभ्याં સ્વરેયાંતં સ્વં યોઽઙ્ગદાર્ધં સ જીવતિ ॥ ૧૫૧ ॥

જે માણસ સ્વપ્નામાં પોતાનું મસ્તક મુકાવેલું, તૈલથી મર્દન કરાવેલું, રાતા પદાર્થથી શરીર લેપાયેલું, ગળામાં રાતી માળા પેહે-રેલી અને રાતાં વસ્ત્રો પેહેરી ગધેડા ઉપર બેસી દક્ષિણ દિશા તરફ પોતાને જતો બુવે તે માણસ અર્ધું વર્ષ (છ માસ) જીવે. ૧૫૧

ઘંટાનાદો રતાંતે ચેદકસ્માદનુભૂયતે ।

પંચતા પંચમાસ્યંતે તદા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

વિષય સેવન કર્યા પછી જો અકસ્માત્ શરીરમાં ઘંટાના નાદ સરખો નાદ સંભળાય તો પાંચ મહિનાને અંતે નિશ્ચયે તેનું મરણ થાય ૧૫૨.

શિરૌષેગાત્સમારુહ્ય કૃકલાસો વ્રજન્ યદિ ।

દધ્યાદ્ઘર્ણત્રયં પંચમાસ્યંતે મરણં તદા ॥ ૧૫૩ ॥

કાકીડો ઝડપથી માથા ઉપર ચડીને ચાલ્યો જાય અને જતાં જતાં જો શરીરની ચેષ્ટા જૂઠી જૂઠી ત્રણ પ્રકારની કરે તો પાંચ મહિનાને અંતે તેનું મરણ થાય. ૧૫૩.

વક્રીભવતિ નાસા ચેદ્વર્તુલી ભવતો દશૌ ।

સ્વસ્થાનાદ્ ભ્રમ્યતઃ કર્ણૌ ચતુર્માસ્યાસ્તદા મૃતિઃ ॥ ૧૫૪ ॥

જો નાસિકા વાંકી થઈ જાય, આંખો ગોળ થઈ જાય અને કાન પોતાના ઠેકાણેથી ઢીલા પડી જાય તો ચાર મહિનાને મરણ થાય. ૧૫૪.

કૃષ્ણં કૃષ્ણપરિવારં લોહદંડધરં નરં ।

યદા સ્વપ્ને નિરીક્ષતે મૃત્યુર્માસૈલ્લિખિસ્તદા ॥ ૧૫૫ ॥

જો સ્વપ્નામાં કાળા વર્ણવાળા, કાળા પરિવારવાળા, તથા લોહના દંડને ધારણ કરવાવાળા માણસને જુવે તો ત્રણ મહિનાને મરણ થાય. ૧૫૫.

इन्दुमुष्णं रविं शीतं छिद्रं भूमौ रवावपि ।

जिह्वां श्यामां मुखं कोकनदाभं च यदेक्षते ॥ १५६ ॥

तालुकंपो मनःशोको वर्णोऽंगेऽनेकधा यदा ।

नामैश्चाकस्मिकी ह्रिक्ता मृत्यુर्माસद्वयात्तदा ॥ १५७ ॥

ચંદ્રમાને ઉષ્ણ (ગરમ), સૂર્યને ઠંડો, જમીનમાં અને સૂર્યમ-

ડગમાં છીદ્ર, જીભને કાળી, અને મોઢાને લાલ કમળના સરખું જીવે, તાલવું કપે, મનમાં શોક થાય, શરીરમાં અનેક જાતના વર્ણો થયા કરે અને નાસિકાથી અકસ્માત, હેડકી ઉત્પન્ન થાય તો (આવાં લક્ષણવાળાનું) જે મહિને મરણ થાય. ૧૫૬, ૧૫૭.

जिह्वा नास्वादमादत्ते मुहुः स्खलति भाषणे ।

श्रोत्रे न शृणुतः शब्दं गंधं वेत्ति न नासिका ॥ १५८ ॥

स्पंदेते नयने नित्यं दृष्टवस्तुन्यपि भ्रમः ।

नक्तमिंद्रधनुः पश्येत् तथોल्कापतनं दिवा ॥ १५९ ॥

न च्छायामાત્મનઃ પસ્યેત્ દર્પણે સલિલેપિ વા ।

अनब्दां विद्युतं पश्येत् शिरोऽकस्मादपि ज्वलेत् ॥ १६० ॥

हंसकाकमयूराणां पश्येच्च कापि संहतिम् ।

शीतोष्णखरमृदादेरपि स्पर्शं न वेत्ति च ॥ १६१ ॥

अमीषां लक्ष्मणां मध्याद्यदैकमपि दृश्यते ।

जंतोर्भवति मासेन तदा मृत्युर्न संशयः ॥ १६२ ॥

પંચમિઃ કુલકં.

જીભ સ્વાદને જાણી ન શકે, ખોલતા વારંવાર સ્ખલના થાય,

કાન શબ્દો ન સાંભળે, નાસિકા ગંધ ન જાણી શકે, નિરતર નેત્ર

ફરકયા કરે, દેખેલી વસ્તુમાં પણ ભ્રમ થાય, રાત્રે ઇંદ્રધનુષ્ય દેખે,

આરિસામા કે પાણીમાં પોતાની આકૃતિ ન દેખાય, વાદળ વિનાની

વિજળી જોવે, કારણ વિના પણ મસ્તક ધગ્યા કરે, હસ, કાગડા

અને મયુર, (મોર) નાં કોઈ પણ ઠેકાણે મૈથુન સેવન (વિષય

સેવન) જોવામાં આવે, ટાઢા, ઉના, બરછટ અને સુંવાળા સ્પર્શને

જાણી ન શકે, આ સર્વ લક્ષણોમાથી જો કોઈ એક પણ લક્ષણ

માણસને દેખાય તો તે માણસનું મરણ એક મહિનામાં થાય એમાં

કોઈ સંશય ન જાણવો. ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૨.

શીતે દ્વકારે ફુત્કારે ચોળ્ણે સ્મૃતિગતિક્ષયે ।

અંગપંચકર્મણ્યે ચ સ્યાદ્દશાહેન પંચતા ॥ ૧૬૩ ॥

હકાર અદાર બોલતાં બે શ્વાસ ઠંડો જણાય, ફુત્કાર કરી શ્વાસ બહાર કાઢતાં તે ગરમ જણાય, યાદશક્તિ ખીલકુલ ન રહે, હાલવા ચાલવાની ગતિ બધ થાય, અને શરીરનાં પાંચે અંગો ઠંડાં થઈ જાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ૧૬૩.

અર્ધોષ્ણમર્દ્દશીતં ચ શરીર જાયતે યદા ।

જ્વાલાકસ્માજ્જ્વલેદ્દાગે સપ્તાહેન તદા મૃતિઃ ॥ ૧૬૪ ॥

શરીર અરધુ ઉનું હોય અને અરધુ શરીર ઠંડુ થઈ જાય તથા કારણ બિવાય અકસ્માત શરીરમાં જ્વાલા બળ્યા કરે તો સાત દિવસે મરણ થાય. ૧૬૪.

સ્નાતમાત્રસ્ય હૃત્પાદં તત્ક્ષણાદિ શુષ્યતિ ।

દિવસે જાયતે પટે તદા મૃત્યુરસંશયમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

સ્નાન કર્યા પછી તરતજ બે હૃદય અને પગ શુકાર્થ જાય તો નિશ્ચયે તેનું છઠે દિવસે મરણ થાય. ૧૬૫.

જાયતે દંતઘર્ષથેચ્છર્ષવર્ગધથ દુઃસહઃ ।

વિકૃતા ભવતિ ચ્છાયા ગ્રહેન મ્રિયતે તદા ॥ ૧૬૬ ॥

ઠડઠડાટ કરતો દાંત ઘસ્યા કરે, મડહાની માકફ મહા ખરાણ દુર્ગંધ શરીરમાંથી નીકળ્યા કરે અને શરીરના વર્ણમાં વિકૃતિ થાય (અર્થાત્ કાળો, ઘોળો, રાતો વિગેરે શરીરનો રંગ બદલાયા કરે) તો તે ત્રીજે દિવસે મરણ પામે. ૧૬૬.

ન સ્વનાશાં સ્વજિવ્હાં ન ગ્રહાન્નામલા દિશઃ ।

નાપિ સપ્તક્રધીન્ વ્યોન્નિ પશ્યતિ મ્રિયતે તદા ॥ ૧૬૭ ॥

બે માણસ પોતાની નાસિકા, પોતાની જીભ, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, નિર્મલ દિશા, અને આકાશમાં રહેલા સપ્તક્રધીના તારાઓને ન બોધી શકે તે બે દિવસે મરણ પામે. ૧૬૭.

પ્રમાતે યદિ વા સાયં જ્યોત્સ્નાવત્યામયો નિશિ ।

પ્રવિતત્ય નિર્જો વાહુ નિજચ્છાયાં વિલોક્ય ચ ॥ ૧૬૮ ॥

શનૈસ્તિક્ષ્ણ્ય નેત્રે સ્વચ્છાયાં પશ્યેત્તતોઽવરે ।

ન શિરો દૃશ્યતે તસ્યાં યદા સ્યાન્મરણં તદા ॥ ૧૬૯ ॥

નેક્ષ્યતે વામવાહુશ્ચેત્ પુત્રદાક્ષયસ્તદા ।
 યદિ દક્ષિણવાહુર્નેક્ષ્યતે શ્રાતૃક્ષયસ્તદા ॥ ૧૭૦ ॥
 અદ્યે દૃઢયે મૃત્યુરુદરે ચ ધનક્ષયઃ ।
 ગુહ્યે પિતૃત્રિનાશસ્તુ વ્યાધિરુચ્યુગે ભદેત્ ॥ ૧૭૧ ॥
 અદર્શને પાદયોશ્ચ વિદેશગમનં મૃત્ ॥
 અદૃશ્યમાને સર્વાંગે સયો મરણમાદિશેત્ ॥ ૧૭૨ ॥

પંચમિઃ કુલકં.

સવારમા અથવા સાંજે અથવા અન્નવાળી રાત્રીએ પ્રકાશમાં
 ઉભા રહી, પોતાના હાથ લાળા (કાઉસગ્ગની માફક) રાખી પો-
 તાના શરીરની છાયા (પછાડયા) સામું ખુદ્દી આંખ રાખી કેટલી-
 ક્વાર સુધી જોયા કરવું. ત્યાર પછી હળવે હળવે તે નેત્રને છાયા
 ઉપરથી ઉપાડી તે ખુદ્દી આંખે ઉઘે યા સામું આકાશમાં જોવું.
 તો પુરુષના જેવી ઘોળી આકૃતિ આકાશમાં રહેલી દેખાશે. જો તે
 આકૃતિનું માથું જોવામાં ન આવે તો પોતાનું મરણ થશે. જો
 ડાબો હાથ જોવામાં ન આવે તો પુત્ર યા સ્ત્રીનો નાશ થાય. જો
 જમણો હાથ જોવામાં ન આવે તો ભાઈનું મરણ થાય. હૃદય ન
 દેખાય તો પોતાનું મરણ થાય. પેટનો ભાગ ન જણાય તો ધનનો
 નાશ થાય ગુહ્યસ્થાન ન દેખાય તો પોતાના પૂજ્ય વર્ગ પિતા
 પ્રમુખનો નાશ થાય. બે સાથળ ન દેખાય તો વ્યાધિ પેદા થાય
 પગ ન દેખાય તો પરદેશમાં જવું પડે, અને આખું શરીર ન
 દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૧૬૮ થી ૧૭૨.

પ્રકારાંતરે કરી કાળજ્ઞાન ખતાવે છે.

વિદ્યાય દર્પણાંગુષ્ઠકુન્ડ્યાદિષ્વતારિતા ।
 વિધિના દેવતા પૃષ્ઠા જૂને કાલસ્ય નિર્ણયં ॥ ૧૭૩ ॥
 સૂર્યેંદુગ્રહણે વિદ્યા નરવીરે ઠઠેત્યસૌ ।
 સાધ્યા દશસહસ્રાષ્ટોત્તરયા જપકર્મ્મતઃ ॥ ૧૭૪ ॥
 અષ્ટોત્તરસંહસ્રસ્ય જપાત્કાર્યક્ષણે પુનઃ ।
 દેવતા લીયતેઽસ્યાદૌ તતઃ કન્યાહ નિર્ણયમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

સત્સાધકગુણાકૃષ્ટા સ્વયમેવાથ દેવતા ।

ત્રિકાલવિષયં બ્રૂતે નિર્ણયં ગતસંશયમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

વિદ્યાએ કરી દર્પણ, અંગુઠા અને ભીંત પ્રમુખમાં અવતારેલ દેવતાને (શુર ઉપદિષ્ટ) વિધિપૂર્વક પૂછવાથી તે આયુષ્યનો નિર્ણય કહી બતાવે છે સૂર્યગ્રહણ અને ચંદ્રગ્રહણ હોય ત્યારે ઓં નરસીરે ઠઃ ઠઃ સ્વાહા એ વિદ્યા દશ હજાર અને આઠવાર જાપ કરીને સાધવી. પછી કાર્ય પ્રસંગે એક હજાર અને આઠવાર તે વિદ્યા જાપીને દર્પણાદિકેને વિષે દેવતાને અવતારવી. પછી તે આરિસા પ્રમુખમાં એક કુવારી કન્યાને જોવરાવવું. તેમાં તે કન્યા દેવતાનું રૂપ દેખે એટલે તેની પાસે આયુષ્યનો નિર્ણય પૂછવો. તે કન્યા સર્વ નિર્ણય કહી આપે. અથવા ઉત્તમ સાધકના ગુણથી આકર્ષાએલી તે દેવતા પોતાની મેળે નિર્ણયવાળુ અને સશય વિનાનું ત્રિકાલ સંબધી આયુષ્યજ્ઞાન કહી આપે. ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬.

પાંચ શ્લોકે કરી શુકનદ્વારા કાળજ્ઞાન કહે છે.

અથવા શકુનાદિચાત્સજ્ઞો વા यदि वातुरः ।

स्वतो वापि परतो वा गृहे वा यदि वा बहिः ॥ ૧૭૭ ॥

अहिं वृश्चिककुम्भ्याखुगृहगोधापिपीलिकाः ।

यूकामत्कुण्डुताश्च वल्मीकोऽथોपदेहिकाः ॥ ૧૭૮ ॥

कीटिका घृतवर्णाश्च भ्रमर्यश्च यदाधिकाः ।

उद्वेगकलहव्याધिमरणानि तदादिशेत् ॥ ૧૭૯ ॥

उपानद्रાહનચ્છત્રશસ્ત્રચ્છાયાંગકુંવલાન્ ।

चंच्वा चुबेद्यदा काकस्तदासन्नैव पंचता ॥ ૧૮૦ ॥

અશ્રુપૂર્ણદૃશો ગાવો ગાહં પાદૈર્વસુંધરાં ।

खनंति चेत्तदानीं स्याद्रोगो मृत्युश्च तत्प्रभोः ॥ ૧૮૧ ॥

અથવા નિરોગી હોય કે રોગી હોય, પોતાથી કે પરથી, ઘરમાં કે બહાર, શુકનથી ઘુભાશુભનો નિર્ણય જાણવો. સર્પ, વીછી, કમિયાં, ઉદર, ગરોલી, કિડીઓ, જીવો, માંકડ, કેળીઆ, રાંકડા, (ઉદેલીના ઘરો), ઉદેલી, ઘીમેડ, અને ભમરીઓ જ્યારે એક-દમ વિશેષ જોવામાં આવે તો ઉદ્વેગ, કલેશ, વ્યાધિ, અથવા મરણ

નિપજે જોડા, હાથી, ઘોડા પ્રસુખવાહન, છત્ર, શસ્ત્ર, શરીર, અને
કેશ (વાળ) એ માહેથી કોઇને કાગડો ચાંચે કરી સ્પર્શ કરે, તો
જાણવું કે મરણ નજીકમાં છે. જો આંખે આંસુ પાડતી ગાય ઘણા
જોરથી પગે કરી પૃથ્વીને ખોદે તો તે ગાયના સ્વામિનું રોગથી મરણ
થાય. ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૮૧

પ્રકારાંતરે શુકનથી કાલજ્ઞાન કહે છે.

અનાતુરકૃતે હૃતત્ શકુનં પરિકીર્તિતં ।

અધુનાતુરમુદ્દિશ્ય શકુનં પરિકીર્ત્યતે ॥ ૧૮૨ ॥

આ પૂર્વે કહેવામાં આવેલ શુકનો રોગ વિનાના માણસ માટે
જાણાવ્યાં. હમણાં હવે રોગીને ઉદ્દેશીને શુકનો કહીએ છીએ.

દક્ષિણસ્યાં વલિત્વા ચેત્ શ્વા ગુદં લેહ્યુરોયવા ।

લાંગુલં વા તદા મૃત્યુરેકદ્વિત્રિદિનૈઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૮૩ ॥

શેતે નિમિત્તકાલે ચેત્ શ્વા સંકોચ્યાશ્ચિલં વપુઃ ।

ધૃત્વા કર્ણો વલિત્વાંગં ધુનોત્યથ તનો મૃતિઃ ॥ ૧૮૪ ॥

યદિ વ્યાત્તમુત્રો લાઝાં મુંચન્ સંકોચિતેક્ષણઃ ।

અંગં સંકોચ્ય શેતે શ્વા તદા મૃત્યુર્ન સંશયઃ ॥ ૧૮૫ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકં.

રોગી જ્યારે પોતાના આયુષ્ય સળંગથી શુકન જોતો હોય ત્યારે
જો કુતરો (કુતરાની જાતિ) દક્ષિણ દિશા સન્સુખ જઈને પોતાની
ગુદાને આટે તો તે રોગીનું એક દિવસે મરણ થાય. જો કુતરો
પોતાનું હૃદય આટે તો એ દિવસે રોગી મરે અને જો તે પોતાની
પુંછડી આટે તો ત્રણ દિવસે રોગીનું મરણ થાય. જ્યારે રોગી
નિમિત્ત જોતો હોય ત્યારે જો કુતરો પોતાનું આખું શરીર સંકો-
ચીને સુવે અથવા કાનને ચડાવીને (અઝકડ કરીને) અને શરીરને
વાળીને હલાવે (ધુણાવે) તો રોગી મરણ પામે અથવા જો મોઢું
પહોળું કરી લાળને મૂકતો આંખો મીંચી શરીરને સંકોચીને તે
શ્વાને સુવે તો નિશ્ચયે રોગીનું મૃત્યુ થાય. ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૮૫.

એ સ્ત્રોત્રે કરી કાગડાનાં શુકનો કહે છે.

યદાતુરગૃહસ્યોર્ધ્વં કાકવક્ષિગણો મિલન્ ।

ત્રિસંધ્યે દૃશ્યતે નૂનં તદા મૃત્યુરુપસ્થિતઃ ॥ ૧૮૬ ॥

મહાનસે તથા શય્યાગારે કાકાઃ સિપંતિ ચેત્ ।

ચર્માસ્થિરજ્જું કેશાન્ વા તદાસન્નૈવ પંચતા ॥ ૧૮૭ ॥

તો દોડીના ઘર ઉપર સપાન. બપોર, અને સાંજ એમ ત્રણ કાળ કાગડાનો અમુદાય મળી કાળાદય કરતો જણાય તો નિશ્ચય તેનું મરણ આવી પહોંચ્યું છે એમ જાણવું. તથા દોડીના રંગોડા ઉપર અને સુવાના ઘર ઉપર કાગડાઓ આમડું, ડાડકું, દોરડું, કે વાળ લાવીને દેડે તો તેનું મરણ નજીક છે એમ સમજવું. ૧૮૬. ૧૮૭.

નવ શ્લોકે કરીને ઉપશ્રુતિથી કાળ જ્ઞાન કહે છે.

અયવોપશ્રુતેર્વિદ્યાદ્વિદ્ન કાલસ્ય નિર્ણયમ્ ।

મજસ્તે દિવસે સ્વમકાલેશસ્તાં દિશં શ્રિતઃ ॥ ૧૮૯ ॥

પૂત્વા પંચનમસ્કૃત્યાચાર્યમંત્રેણ વા શ્રુતી ।

ગૃહાચ્છન્નશ્રુતિર્ગિચ્છેચ્છિર્લપચત્વરભૂમિષુ ॥ ૧૮૯ ॥

ચંદનેનાર્ચયિત્વા ક્ષ્માં સિપ્ત્વા ગંધાક્ષતાદિ ચ ।

સાવધાનસ્તતસ્તત્રોપશ્રુતેઃ શ્રુણુયાદ્ ધ્વનિં ॥ ૧૯૦ ॥

અર્થોતરાપદેશ્યશ્ચ સરુપથેતિ સ દ્વિધા ।

વિમર્શગમ્યસ્તત્રાઘઃ સ્ફુટોક્તાર્થોઽવરઃ પુનઃ ॥ ૧૯૧ ॥

યથૈષ ભવનસ્તંભઃ પંચપદ્મભિરયં દિર્નઃ ।

પર્શ્વમાસૈરયો વર્ષેર્ભક્ષ્યતે યદિ વા ન વા ॥ ૧૯૨ ॥

મનોહરતરશ્વાસીત્ કિં ત્વયં લઘુ મંક્ષ્યતે ।

અર્થોતરાપદેશ્યઃ સ્યાદેવમાદિરુપશ્રુતિઃ ॥ ૧૯૩ ॥

एषा स्त्री पुरुषो वासौ स्थानादस्मान्न यास्यति ।

दास्यामो न वयं गंतुं गंतुकामो न चाप्ययं ॥ ૧૯૪ ॥

વિદ્યતે ગંતુકામોયમહં ચ પ્રેષણોત્સુકઃ ।

તેન યાસ્યત્યસૌ શીઘ્રં સ્યાત્સરુપેત્યુપશ્રુતિઃ ॥ ૧૯૫ ॥

कर्णोद्घाटनसंजातोपश्रुत्यंतरमात्मनः ॥

કુશલાઃ કાલમાસન્નમનાસન્નં ચ જાનતે ॥ ૧૯૬ ॥

અથવા વિદ્વાન્ પુરોચ્યે, ઉપશ્રુતિએ કરી આશુપ્થનો મિર્ણ્ય કરવો (તેજ બતાવે છે.) ભદ્રાઆદિ અપયોગ ન હોય તેવા ઉત્તમ

દિવસે સુવાના અવસરે (એક પ્રહર રાત્રિ જવા પછી) પૂર્વ, ઉત્તર કે પશ્ચિમ દિશા તરફ જવું. જતાં પેહેલાં નવકારમંત્રથી અથવા સૂરિમંત્રે કરી કાનને પવિત્ર (મંત્રિત) કરવો અને ત્યાર પછી ઘરથી નીકળતાં રસ્તામાં કોઈનો શબ્દ કાનમાં ન આવે તેવી રીતે કાનને ઢાંકી કારીગરોના ઘર તરફ અથવા બજારમાં પૂર્વ કહેલી દિશા તરફ જવું. કારીગરોના ઘર પાસે या બજારમાં જઈ તે ભૂમિનું ચંદન વડે પૂજન કરી તેના ઉપર ગંધ અક્ષત (ખરાસ ચોખા) નાખી સાવધાન થઈ ત્યાં કોઈ પણ મનુષ્યોનો શબ્દ થતો હોય તો કાન ખુલ્લા કરીને સાંભળવો. તે સાંભળાતા શબ્દો બે પ્રકારના હોય છે. એક અર્થાતરાપદેશ્ય અને બીજો સ્વરૂપઉપશ્રુતિ, અર્થાતરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ એટલે જે શબ્દ સાંભળવામાં આવે તેનો કોઈ બીજો અર્થ કદપવો, અને સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ એટલે જેવો શબ્દ સાંભળ્યો તેવોજ અર્થ કદપવો या ગ્રહણ કરવો, પેહેલો અર્થાતરાપદેશ્ય વિચારથી જાણી શકાય તેમ છે અને બીજો સ્વરૂપ અર્થ પ્રકટ જાણી શકાય તેમ છે. (અર્થાતરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ બતાવે છે) જેમકે આ ઘરનો સ્તંભ પાંચ છ દિવસે या પાંચ છ પખવાડીએ या મહિને કે વર્ષે લાંગી જશે અથવા નહિ લાંગે. તે ઘણા સારા હતો પણ જલદિ લાંગી જશે વિગેરે આથી પોતાના આયુષ્યનો તેવોજ નિર્ણય કરી લેવો કે તેટલા દિવસે મહિને કે વર્ષે પોતાનું મરણ નિપજશે. એ અર્થાતરાપદેશ્ય શ્રુતિ જાણવી. હવે બીજી સ્વરૂપઆશ્રયિ શ્રુતિ કહે છે. જેમકે આ પુરુષ કે સ્ત્રી આ સ્થાનથી જશે નહિ. અમે તેને જવા પણ ન દેઈશું. અને તે જવાનો ઇચ્છક પણ નથી. અથવા તો જવાની ઇચ્છા કરે છે, હું પણ તેને મોકલવા ઇચ્છું છું મોટે આ હવે જલદી આહીથી જશે. આ સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ કહેવાય છે. આથી સમજી લેવાનું છે કે જો જવાનું સાંભળે તો મરણ નજીક છે અને રહેવાનું સાંભળે તો હમણાં મરણ નથી. આ પ્રમાણે કાન ખુલ્લા કરી પોતે સાંભળેલી ઉપશ્રુતિ પ્રમાણે કુશલ માણસો નજીક કે દૂર પોતાના આયુષ્યનો નિર્ણય જાણે છે. ૧૮૮, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૫, ૧૯૬.

શનિશ્ચર-પુરૂષે કરી કાળ જ્ઞાન જાણવાની રીત.

શનિઃ સ્યાદ્યત્ર નક્ષત્રે તદ્વાનવ્યં મુખે તતઃ ।

ચત્વારિ દક્ષિણ પાળૌ ત્રીણિ ત્રીણિ ચ પાદયોઃ ॥ ૧૯૭ ॥

ચત્વારિ વામહસ્તે તુ ક્રમશઃ પંચ વક્ષસિ ।

ત્રીણિ શીર્ષે દ્વશોદ્વેદે ગુહ્ય એકઃ શનો નરે ॥ ૧૯૮ ॥

નિમિત્તસમયે તત્ર પતિતં સ્થાપનાક્રમાત્ ।

જન્મર્ક્ષ નામઋક્ષં વા ગુહ્યદેશે ભવેદ્યદિ ॥ ૧૯૯ ॥

દૃષ્ટં શ્લિષ્ટં ગ્રહૈર્દુષ્ટૈઃ સૌમ્યૈરપ્રેક્ષિતાયુતમ્ ।

સજ્જસ્યાપિ તદા મૃત્યુઃ કા કથા રોગિણઃ પુનઃ ॥ ૨૦૦ ॥

શનિશ્ચરની પુરૂષના જેવી આકૃતિ યનાવવી અને નિમિત્ત જોવાના અવસરે જે નક્ષત્રમાં શનિ હોય તે નક્ષત્ર મુખમાં મુકવું. ત્યાર પછી ક્રમે આવતાં ચાર નક્ષત્રો જમણા હાથમાં મુકવાં. ડાબા જમણા પગમાં ત્રણ ત્રણ મુકવા. ચાર ડાબા હાથમાં, પાંચ છાતિમાં, ત્રણ મસ્તકમાં જે જે યન્ને નેત્રમાં અને એક નક્ષત્ર ગુહ્ય ભાગમાં મુકવું નિમિત્ત જોવાને અવસરે સ્થાપનાના અનુક્રમથી જન્મ નક્ષત્ર કે નામ નક્ષત્ર જે ગુહ્ય ભાગમાં આવ્યું હોય અને દુષ્ટ ગ્રહોની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડતી હોય ચા તેની સાથે મેળાપ થતો હોય અને સૌમ્ય ગ્રહોની દૃષ્ટિ કે મેળાપ ન થતો હોય તો તે માણસ નિરોગી હોય તોપણ તેનું મરણ થાય તો. માંદાની તો વાતજ શું કરવી ? અર્થાત્ તે તો મરણ પામેજ. ૧૯૭, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૦૦.

પૃચ્છા લગ્નના અનુસારે કાલજ્ઞાન.

પૃચ્છાયામથ લગ્નાસ્તે ચતુર્થદશમસ્થિતાઃ ।

ગ્રહાઃ ક્રૂરાઃ શશી ષષ્ઠાષ્ટમશ્ચેત્ સ્યાત્તદા મૃતિઃ ॥ ૨૦૧ ॥

આયુષ્ય સખ ધી પ્રશ્ન પૂછતી વખતે તેજ આલેતું લગ્ન, તત્કાળ અસ્ત થઈ જાય અને કુર ગ્રહો ચોથે (સાતમે) કે દશમે રહ્યા હોય તથા ચંદ્રમા છઠા કે આઠમે હોય તો તેનું મરણ થાય. ૨૦૧

પૃચ્છાયાઃ સમયે લગ્નાધિપતિર્ભવતિ ગ્રહઃ ।

યદિ વાસ્તમિનો મૃત્યુઃ સજ્જસ્યાપિ તદા ભવેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

આયુષ્ય સખંધી પ્રશ્ન પૂછતી વખતે જે લગ્નાધિપતિ મેષાદિ રા-
શિમાં કુળ શુક્રાદિ હોય અથવા ચાલતા લગ્નના અધિપતિ ગ્રહનો અસ્ત
થયેલો હોય તો તે સાંજે મારણુસ હોય તો પણ તેનું મરણુ થાય. ૨૦૨.

લગ્નસ્થશ્ચેચ્છશી સૌરિર્દ્વાદશે નવમઃ કુજઃ ।

અષ્ટમોઽર્કસ્તદા મૃત્યુઃ સ્યાચ્છેન વલવાન્ ગુરુઃ ॥ ૨૦૩ ॥

પ્રશ્ન કરતી વખતે ચંદ્રમા લગ્નમાં રહેલો હોય, ખારમે શનિ-
શ્ચર હોય, નવમે મંગલ હોય, આઠમે સૂર્ય હોય અને ગુરૂ બલવાન્
ન હોય તો મરણુ થાય. ૨૦૩.

રવિઃ ષષ્ટસ્તૃતીયો વા શશી ચ દશમસ્થિતઃ ।

યદા ભવતિ મૃત્યુઃ સ્યાત્તૃતીયે દિવસે તદા ॥ ૨૦૪ ॥

પ્રશ્ન પૂછવાના સમયે છઠ્ઠો અથવા ત્રીજો સૂર્ય હોય અને ચંદ્રમા
દશમે રહેલો હોય તો ત્રીજે દિવસે મરણુ થાય. ૨૦૪.

પાપગ્રહાશ્ચેદુદયાત્તુર્યે વા દ્વાદશેઽથવા ।

દિશંતિ તદ્વિદો મૃત્યુ તૃતીયે દિવસે તદા ॥ ૨૦૫ ॥

જે પ્રશ્ન અવસરે લગ્નથી પાપગ્રહો (ખરાબ ગ્રહો) એથે કે
ખારમે હોય તો કાળજ્ઞાનના જાણકાર પુરુષો તેનું ત્રીજે દિવસે મૃત્યુ
જણાવે છે. ૨૦૫.

ઉદયે પંચમે વાપિ યદિ પાપગ્રહો ભવેત્ ।

અષ્ટમિર્દશમિર્વા સ્યાદિવસૈઃ પંચતા તતઃ ॥ ૨૦૬ ॥

પ્રશ્ન સમયે ચાલતા લગ્ને અથવા પાંચમે જે કૂર ગ્રહ હોય તો
આઠ અગર દશ દિવસે મરણુ થાય ૨૦૬.

ધનુર્મિથુનયોઃસપ્ત મયોર્યચશુભગ્રહાઃ ।

તદા વ્યાધિર્મૃતિર્વા સ્યાજ્જ્યોતિપામિતિ નિર્ણયઃ ॥ ૨૦૭ ॥

પ્રશ્ન સમયે (અથવા વર્ષ ફલે) સાતમા ધનુરાશિ અને મિથુ-
નરાશિમાં જે અશુભ ગ્રહો આવ્યા હોય તો વ્યાધિ અથવા મરણુ
થાય. આ પ્રમાણે જ્યોતિષના જાણકારનો નિર્ણય છે. ૨૦૭.

યંત્રદ્વારા કાળ સ્વરૂપ કહે છે.

અંતસ્થાધિકૃતપ્રાણિનામપ્રણવગર્ભિતમ્ ।

કોણસ્થરેફમાગ્રેયપુરં જ્વાલાશતાકુલમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

સાનુસ્વારૈરકારાઘૈઃ ષટ્સ્વારૈઃ પાર્શ્વતો વૃતમ્ ।

સ્વસ્તિકાંકવહિઃ કોણં સ્વાક્ષરાંતઃ પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

ચતુઃપાર્શ્વસ્થગુરુયં યંત્રવાયુપુરાહૃતમ્ ।

કલ્પયિત્વા પરિન્યસ્યેત્ પાદદ્વચ્છીર્પસંધિષુ ॥ ૨૧૦ ॥

સૂર્યોદયક્ષણે સૂર્યં પૃથ્થે કૃત્વા તતઃ સુધીઃ ।

સ્વપરાયુર્વિનિશ્ચેતું નિજછાયાં વિલોકયેત્ ॥ ૨૧૧ ॥

પૂર્ણાં છાયાં યદીક્ષેત તદા વર્ષે ન પંચતા ।

કર્ણાભાવે તુ પંચત્વં વર્ષેર્દ્વાદશભિર્ભવેત્ ॥ ૨૧૨ ॥

હસ્તાંગુલીસ્કંધકેશપાર્શ્વનાસાક્ષયે ક્રમાત્ ।

દશાષ્ટસપ્તપંચત્રયેકવર્ષેર્મરણં ભવેત્ ॥ ૨૧૩ ॥

પળ્માસ્યા મ્રિયતે નાશે શિરસશ્ચિવુકસ્ય વા ।

ગ્રીવાનાશે તુ માસેનૈકાદશાહેન દક્ષયે ॥ ૨૧૪ ॥

સચ્છિદ્રે હૃદયે મૃત્યુર્દિવસૈઃ સપ્તભિર્ભવેત્ ।

યદિ ચ્છાયાદ્વયં પશ્યેદમપાર્શ્વં તદા વ્રજેત્ ॥ ૨૧૫ ॥

અષ્ટભિઃકુલકં

પહેલો ઓંકાર કરવો અને તે ઓંકારની અંદર પોતાનું અથ-
વા જેના આયુષ્યનો નિર્ણય કરવો હોય તેનું નામ લખવું. તે ઓં-
કાર છ ખુણાવાળા ચત્રમાં કરવો. તે ચત્રને ખુણે અગ્નિની સેંકડો
ગમે જવાલાઓથી વ્યાપ્ત અગ્નિથીજ (૨) રકાર મુકવા. અનુસ્વાર
સહિત અકારાદિ (અ આં, ઇ ઈ ઉં ઊં) છ સ્વરોએ ખુણાના બાહ્ય-
રના ભાગોને વીંટી લેવા (અર્થાત્ આ છ સ્વરો છ ખુણા પાસે
લખવા) પછી છ એ બાહ્યરના ખુણે છ સાથિઆ કરવા. સાથિઆ
અને સ્વરોના વચ્ચે આંતરે આંતરે છ (સ્વા) અક્ષરો મૂકવા,
ચારે બાજુ વિસર્ગ સહિત ચકાર કરવા (ચઃ) અને તે ચકાર ઉપર
ચારે બાજુ વાયુના પુગથી આવૃત સંલગ્ન ચાર રેખા કરવી. આવો
ચત્ર કદપી તેને પગ, હૃદય, માથે અને સંધિઓને વિષે સ્થાપન
કરવો. પછી સૂર્યોદય વેળાએ સૂર્યને પુંઠ પડે તેવી રીતે પશ્ચિમ
દિશામાં બેસી પોતાના અથવા પરના આયુષ્ય નિર્ણય માટે પોતાની
છાયા પૂર્ણ દેખાય તો એક વર્ષ સુધીમા મરણ નથી (અને રોગ
રહિત સુખમાં વર્ષ પસાર કરશે) જો કાન દેખવામાં ન આવે તો
બાર વર્ષે મરણ થશે. હાથ ન દેખાયતો દશ વર્ષે મરણ. આંગ-

લીઓ ન દેખાય તો આઠ વર્ષે. ખાંધ ન દેખાય તો સાત વર્ષે.
કેશ ન દેખાય તો પાંચ વર્ષે. પડખા ન દેખાય તો ત્રણ વર્ષે.
નાક ન દેખાય તો એક વર્ષે. માથું તથા ચિખુક ન દેખાય તો છ
મહિને. ડોક ન દેખાય તો એક મહિને, આંખો ન દેખાય તો
અગિયાર દિવસે, હૃદયમા છિદ્ર દેખાય તો સાત દિવસે મરણ
થાય અને બે છાયા દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૨૦૮, થી ૨૧૫.

યંત્રપ્રયોગ ખતાવી, હવે વિધાએ કરી કાળજ્ઞાન
ખતાવે છે.

इति यंत्रप्रयोगेण जानीयात्कालनिर्णयम् ।

यदि वा विद्यया विद्याद्वक्ष्यमाणप्रकारया ॥ २१६ ॥

આ પ્રમાણે યંત્ર પ્રયોગે કરી આયુષ્યનો નિર્ણય જાણવો અથવા
આગળ કહેવામાં આવશે તે વિધા વડે કરી નિર્ણય કરવો. ૨૧૬.

સાત શ્લોકે કરી વિધાપ્રયોગ કહે છે.

प्रथमं न्यस्य चूडायां स्वाशब्दमों च मस्तके ।

क्षिं नेत्रहृदये पं च नाभ्यब्जे हाऽक्षरं ततः ॥ २१७ ॥

પ્રથમ ચોટલીમાં (સ્વા) શબ્દ, માથા ઉપર (ઓં) શબ્દ, નેત્રમા
(ક્ષિં) શબ્દ, હૃદયમા (પં) શબ્દ અને નાભિ કમળમા (હા) શબ્દ
સ્થાપન કરવો. ૨૧૭ ઐં જુંસઃ ઐં મૃત્યુંજયાય ઐં વજ્રપાણિને
શૂલપાણિને હરહર દહદહ સ્વરૂપં દર્શય દર્શય હુંફૂદ.

अनया विद्ययाष्टाग्रशतवारं विलोचने ।

स्वच्छायां चाभिमंज्याર્કं पृष्ठे कृत्वारुणोदये ॥ २१८ ॥

परच्छायां परकृते स्वच्छायां स्वકृते पुनः ।

सम्यक् तत् कृतपूजः सन्नुपयुक्तो विलोकयेत् ॥ २१९ ॥

આ વિધાએ એકસો આઠવાર પોતાના નેત્રને અને પોતાની છા-
યાને મંત્રીને સૂર્યોદય વેળાએ સૂર્યને પાછળ રાખી (અર્થાત્ પશ્ચિમ
દિશા તરફ મુખ રાખી) બીજાને માટે બીજાની છાયા અને પોતાને
માટે પોતાની છાયા જોવી. ૨૧૮, થી ૨૧૯.

સંપૂર્ણીં યદિ પશ્યેત્તામાવર્ષે ન મૃતિસ્તદા ।

ક્રમજંઘાજાન્વભાવે ત્રિદ્વયેકાદૈર્મ્યમૃતિઃપુનઃ ॥ ૨૨૦ ॥

જે સંપૂર્ણ છાયા-જ્વેલામાં આવે તો આ ચાલતા વર્ષમાં મરણ ન થાય. પણ, જઘા અને જાનુ (ઘુંટણ) ન દેખાય તો અનુક્રમે ત્રણ જો અને એક વર્ષે મરણ થાય. ૨૨૦.

હરોરભાવે દશભિર્માસૈર્નિશ્યેત્કદેઃ પુનઃ ।

અષ્ટાભિર્નવભિર્વાપિ તુંદાભાવે તુ પંચપૈઃ ॥ ૨૨૧ ॥

સાથળ ન દેખાય તો દશ મહિને, કમ્મર ન દેખાય તો આઠ અગર નવ માસે અને પેટ ન દેખાય તો પાંચ મહિને મરણ થાય. ૨૨૧.

ગ્રીવાભાવે ચતુસ્ત્રિદ્વયેકમાસૈર્નિયતે પુનઃ ।

કક્ષાભાવે તુ પક્ષેણ દશાહેન મુજક્ષયે ॥ ૨૨૨ ॥

જો ડોક દેખવામાં ન આવે તો ચાર, ત્રણ, બે, કે એક મહિને મરણ થાય. કક્ષા (ખગલ) ન દેખાય તો પંદર દિવસે અને જીભ (હાથ) ન દેખાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ૨૨૨.

દિનૈઃ સ્કંધક્ષયેઽષ્ટાભિશ્ચતુર્યામ્યા તુ હૃત્ક્ષયે ।

શીર્ષાભાવે તુ યામાભ્યાં સર્વાભાવે તુ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૨૨૩ ॥

તે છાયામાં સ્કંધ ન દેખાય તો આઠ દિવસે, હૃદય ન દેખાય તો ચાર પ્રહરે (પોહોરે), મસ્તક ન દેખાય તો બે પોહોરે અને સર્વથા શરીર ન દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૨૨૩.

एवमाध्यात्मिकं कालं विनिश्चेतुं प्रसंगतः ।

बाह्यस्यापि हि कालस्य निर्णयः परिभाषितः ॥ २२४ ॥

આ પ્રમાણે (પવનાભ્યાસે) શારીરિક કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય કરતાં પ્રસંગોપાત બાહ્યથી પણ કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય કહેવાયો. ૨૨૪.

જય પરાજય સંખંધી જ્ઞાન.

को जेष्यति द्वयोर्युद्धे इति प्रच्छत्यवस्थिते ।

जयः पूर्वस्य पूर्णं स्याद्विक्ते स्यादितरस्य तु ॥ २२५ ॥

બન્નેના યુદ્ધમાં કોણ જીતશે ? આવો પ્રશ્ન કર્યો છો તે જો પૂર્ણ નાહી હોય (સ્વાભાવિક પૂરક થતો હોય અર્થાત્ શ્વાસ અદર

ખેંચાતો હોય) તો જેનું પહેલું નામ લીધું હોય તેનો જય થાય.
અને જો નાડી રિક્ત હોય (રેચક થતો હોય અર્થાત્ પવન બહાર
મૂકાતો હોય) તો ખીજનો જય થાય. ૨૨૫.

રિક્ત અને પૂર્ણનું લક્ષણ કહે છે.

यस्यजेत् संचरन् वायुस्तद्रिक्तमभिधीयते ।

संक्रान्तु यत्र स्थाने तत्पूर्णं कथितं बुधैः ॥ २२६ ॥

આલતા વાયુને જે બહાર મૂકવો તે રિક્ત કહેવાય છે, અને
નાસિકાના સ્થાનમાં પવન અદર પ્રવેશ કરતો હોય તેને વિદ્વાનો
પૂર્ણ કહે છે. ૨૨૬.

સ્વરોદયથી શુભાશુભ નિર્ણય.

प्रश्नादौ नाम चेद् ज्ञातुर्गृह्णात्यथातुरस्य तु ।

स्यादिष्टस्य तदा सिद्धिर्विपर्ययासे विपर्ययः ॥ २२७ ॥

પ્રશ્ન કરવામાં પ્રથમ નામ જાણવાવાળાનું લે અને પછી રોગીનું
નામ લે તો ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય અને તેથી વિપરીત એટલે પહેલું
રોગીનું અને પછી જાણનારનું નામ લે તો તેનું પરિણામ પણ વિપ
રિત આવશે એમ સમજવું. ૨૨૭

(વિવેચન) જેમકે જનદત્તજી આ દેવદત્ત નામના રોગીને
સાડું થશે કે કેમ ? આમાં જાણકાર જનદત્તજીનું નામ પ્રથમ છે,
અને રોગીનું પછી છે, તો કાર્ય સિદ્ધિ અર્થાત્ નિરોગી થશે. અને
આ રોગવાળા દેવદત્તને સાડું થશે કે નહિ, જનદત્તજી તે વિષે મને
કહો. આમાં રોગીનું નામ પહેલું છે તેથી ઇષ્ટ સિદ્ધિ નહિ થાય.
કોઈ આ પ્રમાણે પ્રથમ જોડવાનું જાણી લઈ મરવાની તૈયારીવા
ળાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે અને તેથી સર્વ જીવતા રહે એમ ન
સમજવું. ખરી રીતે આ પ્રશ્નો અજ્ઞાત પૂછવાનાં છે અને ખીજ
પણ તત્વાદિકથી જાણતાં કારણોને લઈને જ્ઞાતા પુરૂષ યથાયોગ્ય
ઉત્તર આપે તો નિમિત્તજ્ઞાન સત્ય થાય છે.

वामबाहुस्थिते दूते समनामाक्षरो जयेत् ।

दक्षिणबाहुगे त्वाजौ विषमाक्षरनामकः ॥ २२८ ॥

યુદ્ધમાં કોણ જીતશે? એ પશ્ચ કરવા માટે જો ફૂત (પ્રશ્ન કરનાર) ડાબી બાજુએ ઉભો હોય તો જે યુદ્ધ કરનારનું નામ સમ અક્ષરનું (એ ચાર છ એકીવાળા અક્ષરો તે સમ) હોય તેનો જય થાય અને જમણી બાજુ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે તો વિષમ અક્ષર (એકીવાળા ૧-૩-૫) ના નામવાળાનો જય થાય. ૨૨૮.

ભૂતાદિભિર્ગૃહીતાનાં દષ્ટાનાં વા મુજંગમૈઃ ।

વિધિઃ પૂર્વોક્ત એવાસૌ વિજ્ઞેયઃ સ્વલુ માંત્રિકૈઃ ॥ ૨૨૯ ॥

ભૂતાદિકના વળગાડવાળાં અને સર્પાદિકથી ડસાયેલાં માણસો માટે પણ પૂર્વે કહેલ વિધિજ (પ્રશ્નના સળધમાં) મંત્રવાદિઓએ નિરોગી થવા માટે જાણવો. ૨૨૯.

પૂર્ણા સંજાયતે વામા નાદી હિ વરુણેન ચેત્ ।

કાર્યાણ્યારમ્યમાણાનિ તદા સિદ્ધ્યંત્યસંશયમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

પૂર્વે જે ચાર મંડળો કહેવામાં આવ્યાં છે તે માંહેલા બીજા વાડણુ નામના મંડળે કરી જો ડાબી નાડી પૂર્ણ વહન થતી હોય તો એ અવસરે પ્રારંભ કરાતાં કાર્યો અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. ૨૩૦.

જયજીવિતલાભાદિકાર્યાણિ નિશ્ચિલાન્યપિ ।

નિષ્ફલાન્યેવ જાયંતે પવને દક્ષિણાસ્થિતે ॥ ૨૩૧ ॥

અને જો વાડણુ મંડળના ઉદયે પવન જમણી નાસિકામાં રહેલો હોય તે જય જીવિત અને લાભાદિ સર્વ કાર્યો નિષ્ફળ જાય છે. ૨૩૧.

જ્ઞાની બુદ્ધ્વાનિલં સમ્યક્ પુષ્પં હસ્તાત્પપાતયેત્ ।

મૃતજીવિતવિજ્ઞાને તતઃ કુર્વીત નિશ્ચયમ્ ॥ ૨૩૨ ॥

જીવિત મરણના વિજ્ઞાન માટે જ્ઞાનીએ વાયુને સારી રીતે જાણીને હાથથી પુષ્પ નીચું પાડવું અને તેથી પણ નિર્ણય કરવો. ૨૩૨.

ત્વરિતો વરુણે લાભશ્રિરેણ તુ પુરંદરે ।

જાયતે પવને સ્વલ્પઃ સિદ્ધોપ્યગ્નો વિનશ્યતિ ॥ ૨૩૩ ॥

(પ્રશ્ન કરતી વખતે ઉત્તર આપનારને) વડણુ મંડળનો ઉદય હોય તો ઘણી ઝડપથી લાલ થાય પુરંદર મંડળ હોય તો ઘણું મોટો લાલ થાય. પવન મંડળ હોય તો સહેજસાજ લાલ થાય અને અગ્નિ મંડળનો ઉદય હોય તો સિદ્ધ થયેલ કાર્ય પણ નાશ પામે. ૨૩૩.

આયાતિ વરુણે યાતઃ તત્રૈવાસ્તે સુખં ક્ષિતૌ ।

પ્રયાતિ પવનેઽન્યત્ર મૃત ઇત્યનલે વદેત્ ॥ ૨૩૪ ॥

વારુણ મંડળના ઉદયમાં આમાંતર ગયેલાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યું હોય તો તે શીઘ્ર પાછો આવશે. પુરંદર મંડળમાં તે જ્યાં ગયો છે ત્યાં સુખે સમાધે રહ્યો છે. પવન મંડળમાં તે ત્યાંથી ખીજે ઠેકાણે જાય છે અને અગ્નિ મંડળમાં પ્રશ્ન કર્યું હોય તો તેમણે પામ્યો છે એમ કહેવું. ૨૩૪.

દહને યુદ્ધપૃચ્છાયાં યુદ્ધમંગશ્ચ દારુણઃ ।

મૃત્યુઃ સૈન્યવિનાશો વા પવનેઃ જાયતે પુનઃ ॥ ૨૩૫ ॥

અગ્નિ મંડળમાં યુદ્ધ સંબંધી પ્રશ્ન કરે તો મહાયુદ્ધ થાય અને યુદ્ધમાં વૈરી તરફથી હાર મળે, પવન મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો (જેના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરાયું હોય) તેનું મરણ થાય અથવા સૈન્યનો વિનાશ થાય. ૨૩૫.

મહેદ્રે વિજયો યુદ્ધે વારુણે વાંછિતાધિકઃ ।

રિપુમંગેન સંધિર્વા સ્વસિદ્ધિપરિસૂચકઃ ॥ ૨૩૬ ॥

મહેદ્ર મંડળમાં (પૃથ્વી-તત્ત્વમાં) પ્રશ્ન કરે તો યુદ્ધમાં વિજય થાય, વારુણ મંડળ હોય તો મનઃસ્થિત પણ અધિક લાભ થાય. તેમજ યત્રુનો ભંગ થવું કરી અથવા સંધિ (સલાહ) કરવે કરીને પોતાની સિદ્ધિને તે સૂચવે છે. ૨૩૬.

ભૌમે વર્ષંતિ પર્જન્યો વરુણે તુ મનોમતમ્ ।

પવને દુર્દિનાંભોદૌ વહૌ વૃષ્ટિઃ કિયત્યપિ ॥ ૨૩૭ ॥

વરસાદ સંબંધી પ્રશ્ન પાથીવ મંડળમાં કરવામાં આવે તો વરસાદ વરસશે, વરુણ મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો મનઃસ્થિત વરસાદ થાય, પવન મંડળમાં વાદળાંઓથી દુર્દિન થાય (વરસાદ ન વરસે) અને અગ્નિ મંડળમાં કાંઈ (સેહેજસાજ) વૃષ્ટિ થાય. ૨૩૭.

વરુણે શસ્યનિષ્પત્તિરતિશ્લાઘ્યા પુરંદરે ।

મધ્યસ્થા પવને ચ સ્યાન્ન સ્વલ્પાપિ હુતાશને ॥ ૨૩૮ ॥

ધાન્યનિષ્પત્તિના સંબંધમાં વરુણ મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો ધાન્ય નિષ્પત્તિ થાય, પુરંદર મંડળમાં ઘણી સરસ નિષ્પત્તિ થાય. પવન મંડળમાં મધ્યસ્થ રીતે (કોઈ ઠેકાણે થાય અને કોઈ ઠેકાણે ન થાય) અને અગ્નિ મંડળમાં થોડું પણ અનાજ ન થાય. ૨૩૮.

મહેદ્રવરુણૌ શસ્તૌ ગર્ભપ્રશ્ને સુતપ્રદૌ ।

સંમીરદહનો સ્ત્રીદૌ શૂન્યં ગર્ભસ્ય નાશકમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્ન કરવામાં મહેદ્ર અને વરુણ મંડલ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પ્રશ્ન કરે તો પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય. વાયુ અને અગ્નિ મંડલમાં પુત્રિની પ્રાપ્તિ થાય તથા સુપુમ્ણા નાડીમાં પ્રશ્ન કરે તો ગર્ભનો નાશ થાય છે. ૨૩૯.

ગૃહે રાજકુલાદૌ ચ પ્રવેશે નિર્ગમેડ્યવા ।

પૂર્ણાંગપાદં પુરતઃ કુર્વતઃ સ્યાદમીપ્સિતં ॥ ૨૪૦ ॥

ઘરને વિષે અને રાજ કુલાદિકને વિષે પ્રવેશ કરતાં અથવા ત્યાંથી નિકળતાં જે તરફના નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તે તરફના યગને પ્રથમ આગળ કરી ચાલતાં ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪૦.

કાર્ય સિદ્ધિનો ઉપાય.

ગુરુવંધુનૃપામાત્યા અન્યેડપોપ્સિતદાયિનઃ ।

પૂર્ણાંગે સ્વલુ કર્તવ્યાઃ કાર્યસિદ્ધિમમીપ્સતા ॥ ૨૪૧ ॥

કાર્યસિદ્ધિને ઇચ્છતા મનુષ્યે ગુરુ, બંધુ, રાજા, પ્રધાન, અને બીજા પણુ પોતાને ઇચ્છિત દેવાવાળા માણસોને (તેમની પાસેથી કાંઈ મેળવવું હોય ત્યારે) પૂર્ણાંગે રાખવા અર્થાત્ જે નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તે તરફ તેમને રાખી પોતે બેસવું ૨૪૧

વશીકરણ.

આસને શયને વાપિ પૂર્ણાંગે ત્રિનિવેશિતાઃ ।

વશીભવંતિ કામિન્યો ન કાર્મણમનઃ પરમ્ ॥ ૨૪૨ ॥

આસન અને શયન વખતે પણ પૂર્ણાંગે બેસાડેલી (રાખેલી) સ્ત્રીઓ પોતાને સ્વાંધીન થાય છે. આના સિવાય તેવું બીજું કોઈ કાર્મણુ નથી. ૨૪૨.

અરિચૌરાધમર્ણાઘા અન્યેડપ્યુત્પાતવિગ્રહાઃ ।

કર્તવ્યાઃ સ્વલુ રિક્તાંગે જયલાભસુસ્વાર્થિભિઃ ॥ ૨૪૩ ॥

જય, લાભ, અને સુખના અર્થિશ્રવોએ, શત્રુ, ચોર અને લેણુદાર આદિ તથા બીજા પણુ ઉત્પાત, વિગ્રહ, વિગેરે દુઃખ આપનારા-

ઓને ખાલી અંગે રાખવા (જે બાળુના છિદ્રમાંથી પવન ન ચાલતા હોય તે બાળુ રાખવા) આથી તેઓ દુઃખ આપી શકતાં નથી. ૨૪૩.

प्रतिपक्षप्रहारेभ्यः पूर्णानि योऽभिरक्षति ।

न तस्य रिपुभिः शक्तिर्वलिष्टैरपि हन्यते ॥ २४४ ॥

જે શત્રુઓના પ્રહારોથી પોતાના પૂર્ણ અગતું રક્ષણ કરે છે, તેની શક્તિનો નાશ કરવાને બળવાન શત્રુ હોય, તો પણ સમર્થ થતો નથી. ૨૪૪.

वहंती नासिकां वामां दक्षिणां चाभिसंस्थितः ।

पृच्छेद्यदि तदा पुत्रो रिक्तायां तु सुता भवेत् ॥ २४५ ॥

ડાખી અથવા જમણી નાસિકા વહેતી હોય, તે સન્મુખ ઉભો રહીને (ગર્ભના સંબંધમાં) પ્રશ્ન કરે, તો પુત્રનો જન્મ કહેવો. અને ખાલી નાસિકા તરફ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે કે આ ગર્ભવંતી સ્ત્રી કોનો જન્મ આપશે ? તો પુત્રી થશે એમ કહેવું. ૨૪૫.

सुषुम्णा वाह भागे द्वौ शिशू रिक्ते नपुंसकम् ।

संक्रांतौ गर्भहानिः स्यात् समे क्षेममसंशयम् ॥ २४६ ॥

જે સુષુમ્ણા નાડિમાં પવન વહેતો હોય, ત્યારે સન્મુખ રહી પ્રશ્ન કરે, તો બે બાળકનો જન્મ થાય સુષુમ્ણા મૂઠી નાસિકાતરમાં જાતાં શૂન્ય મડળ (આકાશ મડળ) માં પવન જવા પછી પ્રશ્ન કરે, તો નપુંસકનો જન્મ થાય. શૂન્યમડળથી બીજી નાડિમાં સક્ર મળુ કરતા તત્વના ઉદયે જે પ્રશ્ન કરે, તો ગર્ભનો નાશ થાય અને સંપૂર્ણ તત્વના ઉદય થવા પછી સામો રહી પ્રશ્ન કરે, તો સશય-રહિત ક્ષેમ, કુશળ, મનોવાંછિત સિદ્ધિ થાય. ૨૪૬.

(भतांतर)

चंद्रे स्त्री पुरुषः सूर्ये मध्यभागे नपुंसकम् ।

प्रश्नकाले तु विज्ञेयमिति कैश्चिन्निगद्यते ॥ २४७ ॥

ચંદ્રસ્વર ચાલતાં સન્મુખ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે, તો પુત્રીનો જન્મ, સૂર્યસ્વર હોય તો પુત્ર જન્મ, અને સુષુમ્ણા નાડિ હોય તો નપુંસકનો જન્મ બાળુવો; એમ કોઈ આચાર્ય કહે છે. ૨૪૭.

આલતી નાડીને રોકવાનો અને બીજીને ચલાવવાનો ઉપાય. ૨૮૩

મંડળથી મંડળાંતર જતા પવનને જાણવાનો ઉપાય.

यदा न ज्ञायते सम्यक् पवनः संचरन्नपि ।

पीतश्वेतारुणश्यामैर्निશ્ચેતव्याः सावदुभिः ॥ ૨૪૮ ॥

એક મંડળથી મંડળાંતરમાં જતા પુરંદરાદિ પવન જ્યારે સારી રીતે જાણી ન શકાય, ત્યારે તેનો પીળા ધોળા, લાલ, અને કાળા (લીલા) બિંદુઓ વડે નિશ્ચય કરવો. ૨૪૮.

બિંદુ જોવાનો ઉપાય.

अंगुष्ठाभ्यां श्रुतीमध्यांगुलीभ्यां नासिकापुटे ।

अंत्योपांत्यांगुलीभिश्च पिधाय वदनांबुजं ॥ ૨૪૯ ॥

कोणावक्ष्णोर्निपीड्याद्यांगुलीभ्यां श्वासरोधतः ।

यथावर्णं निरीक्षेत बिंदुमव्यग्रमानसः ॥ ૨૫૦ ॥ युग्मम्

જે અંગુઠાથી જે કાનનાં છીદ્ર દેખાવવાં મધ્ય આંગળીઓથી નાસિકાનાં છીદ્રો દેખાવવાં. અનામિકા અને કનિષ્ઠા આંગળીઓથી મુખ દેખાવવું અને તર્જની આંગળીઓથી આંખના ખુણા દેખાવી, શ્વાસોશ્વાસને રોકી રાખી, શાંત ચિત્તથી જૂકટીમાં જે વર્ણના બિંદુઓ દેખાય તે જોવા. ૨૪૯-૨૫૦.

બિંદુના જ્ઞાનથી પવનનો નિર્ણય.

पीतेन बिंदुना भौमं सितेन वरुणं पुनः ।

कृष्णेन पवनं विद्यादरुणेन हुताशनम् ॥ ૨૫૧ ॥

જે પીળું બિંદુ દેખાય, તો પુરંદર વાયુ, ધોળું બિંદુ દેખાય તો વરુણ વાયુ. કૃષ્ણ (લીલું) બિંદુ દેખાય તો પવન નામનો વાયુ અને લાલ બિંદુ દેખાય તો અગ્નિ નામનો વાયુ છે એમ જાણવું. ૨૫૧.

આલતી નાડીને રોકવાનો અને બીજીને

ચલાવવાનો ઉપાય.

निरुत्सेद् वहन्तीं यां वामां वा दक्षिणामथ ।

तदंगं पीडयेत्सद्यो यथा नाडीतरा वहेत् ॥ ૨૫૨ ॥

વહન થતી ડાબી અથવા જમણી નાડિને રોકવાની ઇચ્છા હોય તો (બેઠાં અગર સુતા) તે તરફનાં પડખાંને દબાવવું તો તત્કાળ બીજી નાડિ ચાલતી થશે. (અને તે બંધ થશે.) ૨૫૨.

અગ્રે વામવિભાગે હિ શશિસેત્રં પ્રવક્ષતે ।

પૃષ્ઠે દક્ષિણભાગે તુ રવિસેત્રં મનાષિગઃ ॥ ૨૫૩ ॥

વિદ્વાન પુરૂષો, શરીરના ડાબા ભાગમાં આગળ અંદરનું ક્ષેત્ર કહે છે અને શરીરના જમણા વિભાગમાં પાછળ સૂર્યનું ક્ષેત્ર છે, એમ કહે છે. ૨૫૩.

લાભાલાભૌ સુखं दुःखं जीवतं मरणं तथा ।

विदन्ति विरलाः सम्यग् वायुसंचारवेदिनः ॥ ૨૫૪ ॥

સારી રીતે વાયુના સંચારને જાણવાવાળા વિરલા પુરૂષોજ, લાભ, અલાભ, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણને જાણી શકે છે.

अखिलं वायुजन्मेदं सामर्थ्यं तस्य जायते ।

कर्तुं नाडिविशुद्धिं यः सम्यग् जानात्यमूढधीः ॥ ૨૫૫ ॥

જે તિક્ષણ બુદ્ધિવાળો સારી રીતે નાડિની વિશુદ્ધિ કરવાનું જાણે છે, તેને વાયુથી પેદા થતું સર્વ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૫૫

નાડિ શોધન કરવાની રીત.

नाभ्यब्जकर्णिकारूढं कलाविंदुपवित्रितं ।

रेफाक्रांतं स्फुरद्भासं हकारं परिचितयेत् ॥ ૨૫૬ ॥

तं ततश्च तद्विद्वंगं स्फुलिंगार्चिश्चतांचितम् ।

रेचयेत्सूर्यमार्गेण प्रापयेच्च नभस्नलम् ॥ ૨૫૭ ॥

अमृतैः प्लावयन्तं तमवतार्य शनैस्ततः ।

चन्द्रामं चन्द्रमार्गेण नाभिपद्मे निवेशयेत् ॥ ૨૫૮ ॥

निष्क्रमं च प्रवेशं च यथामार्गमनारतम् ।

कुर्वन्नेवं महाम्याસો नाडिशुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ૨૫૯ ॥

ચતુર્ભિઃ કલાપકમ્

નાભિકમળની કર્ણિકામાં આરૂઢ થએલો કલા (-) અને બિંદુ (-)થી પવિત્ર, રેફથી દબાયેલ, પ્રકાશવાળા-હ-કારને ચિંતવવો.

(હૈ) ત્યાર પછી વીજળી સરખા વેગવાળા અને સંકેટો ગમે અશિના કલિયા, તથા જ્યાંલાઓ યુક્ત, હૈ ને સૂર્ય નાડીના માર્ગે રેચક કરી, (ખાહાર કાઢી) આકાશમાં ઉચે પ્રાપ્ત કરવો, (એમ કંપના કરવી). પછી આકાશમાં અમૃતથી ભીજવી, હળવે હળવે નિચે ઉતારી, ચંદ્ર સરખા ઉજવળ અને શાંત હૈને ચંદ્ર નાડિને માર્ગે પ્રવેશ કરાવી નાલિકમળમાં સ્થાપન કરવો. આ પ્રમાણે નિરંતર પ્રવેશ અને નિષ્ક્રમણ જતાવેલ માર્ગે કરતાં, મહા અભ્યાસી પુરૂષ નાડિશુદ્ધિ પામે છે. ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૫૮, ૨૫૯.

નાડિ વિશુદ્ધિથી થતું ફળ.

નાડિશુદ્ધાવિતિ પ્રાજ્ઞઃ સંપન્નાભ્યાસકોશલઃ ।

સ્વેચ્છયા ઘટ્યેદ્ વાયું પુટયોસ્તરક્ષગાદપિ ॥ ૨૬૦ ॥

વિચક્ષણ પુરૂષો, નાડિશુદ્ધિ કરવાના અભ્યાસમાં કુશળતા મેળવી, પોતાની ઇચ્છાનુસારે, વાયુને તત્કાળ એક બીજા નસકે-રામાં (નાડીમાં) કે (તત્ત્વમાં) અદલાબદલ કરી શકે છે. (જેડી શકે છે.) ૨૬૦.

એક નાડિમાં રહેતા વાયુનું કાળમાન.

દ્વે एव घटिके सार्वे एकस्यामवतिष्ठते ।

તામુત્સૃજ્યાપરાં નાઢમધિતિષ્ઠતિ માસ્તઃ ॥ ૨૬૧ ॥

એક નાડિની અંદર અઢી ઘડી સુધી વાયુવહન થાય છે, પછી તે નાડિને મૂકી બીજી નાડિમાં વાયુ આવે છે. (એમ વારા ફરતી બદલાયા કરે છે). ૨૬૧

षट् शताभ्यधिकान्याहुः सहस्राण्येकविंशतिम् ।

અહોરાત્રે નરિ સ્વસ્થે પ્રાણવાયોર્ગમાગમમ્ ॥ ૨૬૨ ॥

નિશ્ચિત અને નિરોગી પુરૂષમાં, એક અહો રાત્રિએ એકવિંશ હજાર અને છશો પ્રાણવાયુનું (શ્વાસોશ્વાસનું) જવું આવવું થાય છે.

मुग्धधीर्यः समीरस्य संक्रांतिमपि वेत्ति न ।

તત્ત્વનિર્ણયવાર્તા સ કથં કર્તુ પ્રવર્તેતે ॥ ૨૬૩ ॥

જે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો માણસ વાયુના સંક્રમણને (એક નાડિમાંથી

ખીજી નાડિમા જવાના ઉપાયને) પણ નથી જાણતો તે, (આગળ બતાવવામાં આવેલા પુરંદરાદિ) તત્ત્વોનો નિષ્કૃય કરવાને કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરી શકે ? અર્થાત્ નજ કરી શકે; માટે વાયુના સંક્રમણાદિ જાણવા માટે પ્રથમ તત્ત્વનો અભ્યાસ કરવો. ૨૬૩:

વિવેચન—કાળજ્ઞાન. પવનજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં આચાર્યશ્રીએ ઘણું બતાવ્યું છે. આ કાલજ્ઞાનાદિ બતાવવાનો હેતુ શું હશે ? એ સ્વાભાવિકજ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેનો ઉત્તર એમ સમજાય છે કે, કાળજ્ઞાન બતાવી જીવોને જાગૃત કરવાનો છે. આયુષ્ય નજીકમાં પૂર્ણ થતું જણાતાં આત્મસાધનમાં વિશેષ પ્રયત્ન કરવા પ્રેરવાનો છે. જુઓ કે, આત્માર્થિ જ્ઞાની પુરૂષો તો નિરંતર જાગૃતજ હોય છે, છતાં કોઈ રોગાદિ કારણથી પ્રમાદમાં હોય, તો તેમને જાગૃતિ મેળવવાનું કારણ એક કાળજ્ઞાન છે. તેમજ સામાન્ય દ્વિતિવાળા મનુષ્યો પણ આયુષ્ય નજીક પૂર્ણ થતું જાણી પરચોકતું હિત કરવા માટે આત્મસાધનમાં જાગૃત થાય છે, તે માટે કાળજ્ઞાન બતાવવામાં આવ્યું છે. તેમજ પવનાદિ સાધનથી શરીર નિરોગતા થવા કહેવાનું કારણ યોગીઓને યોગ્ય સાધનમાં વિદ્ધ ન આવે, યોગનો પ્રવાહ અખંડ લાંબો કાળ ચાલ્યા કરે અને કર્મનો ક્ષય કરી આત્મપદ મેળવે, આ માટેજ પવન સાધના બતાવી છે.

તત્ત્વ બતાવવાનો હેતુ એ છે કે કોઈ પણ ધાર્મિક યા સંયમને અતુકજી વ્યવહારિક કાર્ય પ્રારંભ કરતાં તે કાર્યનો પ્રયાસ નિર્થક ન જાય, અથવા સરલતાથી સિદ્ધ થાય તે છે. કેમકે કાર્ય સિદ્ધ થશે કે નહિ થાય તે જ્ઞાન, તત્ત્વ સિદ્ધ થયાથી થઈ શકે છે.

આમ કાળજ્ઞાન, પવનસાધન અને તત્ત્વજ્ઞાન વિગેરે બતાવવાનો હેતુ આચાર્યશ્રીનો છે. માટે સાધકોએ વાંચી સમજીને આ જ્ઞાનોનો દુરુપયોગ ન કરતાં તેનો સદુપયોગ કરવો, એ ભૂલી જવું ન જોઈએ.

પવન સાધન કરવાથી ખીજના શરીરમાં પણ યોગીઓ પ્રવેશ કરી શકે છે. પણ તેઓએ ક્રમે વેધ કરવાની વિધિ પ્રથમ સિદ્ધ કરવી જોઈએ તેજ બતાવે છે.

વેધ કરવાની વિધિ.

પૂરિતં પૂરકેનાધોમુલં હૃત્પદ્મમુન્મિષેત્ ।
 ઊર્ધ્વશ્રોતો ભવેત્તચ્ચ કુંભકેન પ્રવોધિતમ્ ॥ ૨૬૪ ॥
 આક્ષિપ્ય રેચકેનાય કર્પેદ્વાયું હૃદંબુજાત્ ।
 ઊર્ધ્વશ્રોતેઃ પથગ્રંથિં ભિત્ત્વા બ્રહ્મપુરં નયેત્ ॥ ૨૬૫ ॥
 બ્રહ્મરંધ્રાન્નિષ્ક્રમય્ય યોગીકૃતકુતૂહલઃ ।
 સમાધિતોઽર્કતૂલેષુ વેધં કુર્યાચ્છનૈઃ શનૈઃ ॥ ૨૬૬ ॥
 મુહુસ્તત્ર કૃતાભ્યાસો માલતીમુકુલાદિષુ ।
 સ્થિરલક્ષ્યતયા વેધં સદા કુર્યાદતંદ્રિતઃ ॥ ૨૬૭ ॥
 દ્વદાભ્યાસસ્તતઃ કુર્યાદ્ વેધં વરુણવાયુના ।
 કર્પૂરાગુરુકુષ્ઠાદિ ગંધદ્રવ્યેષુસર્વતઃ ॥ ૨૬૮ ॥
 એતેષુ લબ્ધલક્ષોઽથ વાયુસંયોજને પટુઃ ।
 પક્ષિકાયેષુ સૂક્ષ્મેષુ વિદધ્યાદ્વેધમુદ્યતઃ ॥ ૨૬૯ ॥
 પતંગભ્રંગકાયેષુ જાતાભ્યાસો મૃગેષ્વપિ ।
 અનન્યમાનસો ધીરઃ સંચરેદ્વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૭૦ ॥
 નરાઽશ્વકરિકાયેષુ પ્રવિશન્નિઃસરન્નિતિ ।
 કુર્વીત સંક્રમં પુસ્તોપલરૂપેષ્વપિ ક્રમાત્ ॥ ૨૭૧ ॥

અષ્ટાભિઃ કુલકમ્ ॥

પુરક ક્રિયાએ કરી વાયુને અંદર પૂરતાં હૃદયકમળનું મુખ નીચું આવે છે, અને સંકોચાય છે. તેજ હૃદયકમળ કુલક કરવા વડે વિકસ્વર થઈ, ઊર્ધ્વશ્રોત (ઉચ્ચા મુખવાળું) થાય છે. (માટે પ્રથમ કુંભક કરવો.) પછી હૃદયકમળના વાયુને રેચક કરવા વડે હલાવી (આ રેચક બહાર કરવો નહીં પણ કુંભકના બંધનથી અંદર છુટો કરવો) હૃદયકમળમાંથી (ઉચ્ચા) ખેંચવો તે વાયુને ઊર્ધ્વશ્રોત પ્રેરી, રસ્તામાં હુર્લેધ ગ્રંથિને ભેદીને પ્રહ્મરંધ્રમાં લઈ જવો, (ત્યાં સમાધી થઈ શકે છે.) કુતૂહલ ભોવાની કે કરવાની ઇચ્છાથી યોગીઓએ તે પવનને પ્રહ્મરંધ્રથી બહાર કાઢી, સમતાથી આક્રંડના તુલ વિષે હળવે હળવે વેધ કરવો. (પવનને અર્કતુલ ઉપર મૂકવો.) વારંવાર તેના ઉપર તેવો અભ્યાસ કરી એટલે પ્રહ્મ-

રંધ્રમાં લઈ જવો અને પાછો ત્યાં લાવવો. પછી જાઈ, ચંબેલી, આદિના પુષ્પોનું લક્ષ સ્થિર રાખી ઉપયોગની જાગૃતિપૂર્વક વેધ કરવો. એમ ત્યાં પણ જવું આવવું કરવે કરી દૈવ અભ્યાસ થવા પછી જ્યારે વરૂણમંડળમાં વાયુ ચાલતો હોય ત્યારે કર્પૂર, અગુર, અને કુષ્ઠ પ્રમુખ સુગંધી દ્રવ્યોને વિષે વેધ કરવો. એ સર્વમાં વિજય મેળવી ઉપર જણાવેલ સર્વમાં વગર પરિશ્રમે વાયુને જોડવામાં પ્રવીણ થઈ, સૂક્ષ્મ (નાના) પક્ષીઓના શરીરમાં વેધ કરવાનો ઉદ્યમ કરવો. પતંગ અને બ્રમરાદિના શરીરમાં અભ્યાસ કરી મૃગાદિકને વિષે પણ અભ્યાસ કરવા પ્રવર્તવું. પછી એકાગ્રચિત્ત, ધીર અને જીતેન્દ્રિય થઈ મનુષ્ય, ઘોડા અને હાથી પ્રમુખના શરીરોમાં વેધ કરવો. તેમાં પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અનુક્રમે પાષાણની પુતલી, દેવની પ્રતિમાદિમાં સંક્રમ (પ્રવેશ) કરવો. ૨૬૪-૨૭૧.

एवं परासुदेहेषु प्रविशेद्दामनाशया ।

जीवदेहप्रवेशस्तु नोच्यते पापशंकया ॥ २७२ ॥

આ પ્રમાણે મરણ પામેલા જીવોના શરીર વિષે ડાળી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો. જીવતા મનુષ્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું પાપના લયથી અમે કહેતા નથી. ૨૭૨.

જીવતા મનુષ્યોના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું પાપના કારણથી નથી બતાવતા, તથાપિ સ્થાન શૂન્ય ન રહે (વિષય અધુરો ન રહે) માટે દિશા માત્ર બતાવે છે.

अन्यना शरीरमां प्रवेश करवानी विधि.

ब्रह्मरंध्रेण निर्गत्य प्रविश्यापानवर्त्मना ।

श्रित्वानाम्यंबुजं यायात् हृदंभोजं सुषुम्णया ॥ २७३ ॥

तत्र तत्प्राणसंचारं निरुद्ध्यान्निजवायुना ।

यावद्देहात्ततो देही गतचेष्टो विनिःपतेत् ॥ २७४ ॥

तेन देहे विनिर्मुक्ते प्रादुर्भૂतેન્દ્રિયक्रियः ।

वर्त्तंत सर्वकार्येषु स्वदेह इव योगवित् ॥ २७५ ॥

दिनार्धं वा दिनं चेत्તિ ક્રીડેત્પરપુરે સુધીઃ ।

अनेन विधिनाभूयः भूमविशेदात्मनः पुरं ॥ २७६ ॥

પ્રદારંધ્રી નીકળી અને પરકાયમાં અપાન (શુદ્ધ) માર્ગથી પ્રવેશ કરવો. ત્યાં જઈ નાલિકમળનો આશ્રય લઈ, સુપુમ્બા નાડીએ થઈ હૃદય કમળમાં જવું, ત્યાં જઈ પોતાના વાયુએ કરી તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો, તે વાયુ ત્યાં સુધી રોકવો કે તે દેહી, દેહથી એટા રહિત થઈ નીચો પડી જાય. અંતર્મુહૂર્તમાં તે દેહથી વિમુક્ત થતાં. પોતા તરફથી ઇદ્રિયોની ક્રિયા પ્રગટ થયે છતે, યોગનો જાણકાર પોતાના દેહની માફક તે દેહથી સર્વ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે. અરધો દિવસ, આ એક દિવસ, પર શરીરમાં કીડા કરી બુદ્ધિમાન્ પાછો આવ વિધિએ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરે. ૨૭૩, થી ૨૭૬,

પરકાય પ્રવેશનું ક્ષણ.

ક્રમેणૈવં પરપુર પ્રવેશાભ્યાસશક્તિઃ ।

વિમુક્ત ઇવ નિર્લેપઃ સ્વેચ્છયા સંચરેત્સુધીઃ ॥ ૨૭૭ ॥

આ પ્રમાણે અભ્યાસ ક્રમે ઊભાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી, મુક્ત થયેલાની માફક નિર્લેપ રહી, ઇચ્છાનુસાર બુદ્ધિમાન્ વિચરી શકે. ૨૭૭.

इतिश्री आचार्य हेमचंद्रविरचिते श्री योगशास्त्रे मुनि केशर-
विजयगणिकृत बालावबोधे पंचमः प्रकाशः ॥

ॐ

॥ अथ षष्ठः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

પરકાય પ્રવેશ, તે પરમાર્થિક નથી.

इहचार्यपरपुર प्रवेशश्चित्रमात्रकृत् ।

सिद्ध्येन्न वा प्रयासेन कालेन महतापि हि ॥ ૧ ॥

અહીં જે ઊભાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાપણું બતાવ્યું તે એક કેવળ આશ્ચર્ય કરે તેટલુંજ છે. (પણ તેમાં પરમાર્થ કાંઈ નથી) તેમજ, તે ઘણે કાળે પણ, અને ઘણે પ્રયાસે સિદ્ધ થાય કે ન પણ થાય. (માટે મુક્ત થવાને ઇચ્છનારા સુસુક્ષ્મોએ તેને માટે પ્રયાસમાં ન ઉતરવું. ૧.

પરકાંય પ્રવેશ, પારમાર્થિક કેમ નથી ?

જિત્વાપિ પવનં નાનાકરણૈઃ ક્લેશકારણૈઃ ।

નાડીપ્રચારમાયત્તં વિધાયાપિ વપુર્ગતમ્ ॥ ૨ ॥

અશ્રદ્ધેયં પરપુરે સાધયિત્વાપિ સંક્રમમ્ ।

વિજ્ઞાનૈકમસક્તસ્ય મોક્ષમાર્ગો ન સિધ્યતિ ॥ ૩ ॥

નાના પ્રકારના કલેશના કારણરૂપ આસનાદિકે કરી પવનને જીતીને અને શરીરની અંદર રહેલા નાડીના પ્રચારને પોતાને સ્વાધિન કરીને, તથા બીજાઓને માનવામાં ન આવે તેવું અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું સિદ્ધ કરીને, પણ આવાં (પરકાયા પ્રવેશાદિ) વિજ્ઞાનમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યોને મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૨-૩.

સિદ્ધિ માટે પ્રાણાયામની જરૂર નથી.

તન્નામોતિ મનઃસ્વાસ્થ્યં પ્રાણાયામૈઃ કદર્થિતમ્ ।

પ્રાણસ્યાયમને પીઢા તસ્યાં સ્યાચ્ચિત્તવિપ્લવઃ ॥ ૪ ॥

પૂરણે કુંભને ચૈવ રેચને ચ પરિશ્રમઃ ।

ચિત્તસંક્લેશકરણાન્મુક્તેઃ પ્રત્યૂહકારણમ્ ॥ ૫ ॥

પ્રાણાયામે કરી કદર્થના પામેલું મન, સ્વસ્થતા પામતું નથી, કેમકે પ્રાણનો નિગ્રહ કરતાં શરીરને પીડા થાય છે, અને શરીરને પીડા થવાથી મનમાં ચંચળતા થાય છે. પૂરક, કુંભક રેચક કરવામાં પારશ્રમ પડે છે. પરિશ્રમ કરવાથી મનમાં સંકલેશ (ખેદ) થાય છે અને મનની સંકલેશિત સ્થિતિ એ મોક્ષ માર્ગનું એક અરેખર વિદ્ય છે. ૪-૫.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે, પ્રાણાયામથી શરીરને પીડા અને મનની ચંચળતા થાય છે, તો એવો બીજો કયો માર્ગ છે, કે જેમાં શરીરને પીડા ન થાય અને મનની ચંચળતા શાંત પામે ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે કે તે માર્ગ પ્રત્યાહાર છે. તેજ બતાવે છે. ૬,

પ્રત્યાહાર.

इन्द्रियैः सममाकृष्य विषयेभ्यः प्रशान्तधीः ।

ध्मध्यानकृते पथान्मનः कुर्वीत निश्चलम् ॥ ૬ ॥

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયો સાથે મનને પણ ઘરોળર જેવું લઈ, અત્યંત શાંત બુદ્ધિવાળે ધર્મધ્યાન કરવા માટે મનને નિશ્ચલ કરી રાખવું.

વિવેચન—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ, એ પાંચ વિષયમાંથી મનને કાઢી લેતાં બુદ્ધિ શાંત થઈ રહે છે, અને એ પાંચ વિષયો સંગંધે મનમાં આવતા વિચારોમાંથી મન મોકળું કરતાં બુદ્ધિ અત્યંત શાંત થઈ રહે છે. એનુંજ નામ પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળા થવું. માટે પ્રથમ બાહ્ય વિષયોમાંથી અને પછી અંતરમાં આવતા એ વિષયો સંગંધી મનને છટું પાડી અત્યંત શાંત બુદ્ધિવાળા થઈએ તોજ મન નિશ્ચલ થાય છે અને એવા નિશ્ચલ મન વડેજ ધર્મધ્યાન યથાર્થ કરાય છે, માટે આપણે આંતર બહાર પ્રત્યાહારકેમ કરવો, તે પ્રથમ જાણી પછી ક્રિયામાં મૂકવું જોઈએ.

૧ શબ્દ નામના વિષયમાંથી શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય અને મનને જેવું લેવાનો ઉપાય.

શબ્દ બે પ્રકારના છે. એક સુસ્વરવાળા અને બીજા દુઃસ્વરવાળા. સુસ્વરવાળા શબ્દ કે દુઃસ્વરવાળા શબ્દો મન શ્રોત્રેન્દ્રિય એટલે કર્ણેન્દ્રિયમાં હોય તોજ તે સંભળાય છે. આ વાતનો સૌ કોઈને અનુભવ હવે થઈ ગયો છે કે આપણું મન જ્યારે બીજી કોઈ બાબતમાં રોકાયું હોય અને પાસે ગમે તે વાત થતી હોય અને આપણા કાન ઉઘાડા હોય તોપણ આપણે સાંભળતા નથી. (તેમજ આપણી આંખ ઉઘાડી હોય તોપણ આપણે જોતા નથી) માટે મન જો શ્રોત્રેન્દ્રિય તરફ વળતું ન હોય તો શબ્દ સંભળાતો નથી એ વાત તો નિશ્ચય છે. આટલા માટે પ્રશાન્ત બુદ્ધિ કરી ધર્મધ્યાનના અભિલાષીઓએ પ્રથમ તો શ્રોત્રેન્દ્રિય તરફ સુસ્વર કે દુઃસ્વર ન આવે એટલા માટે કાનમાં પુમડાં રાખવાં, એટલે મન શબ્દ સંભળવા તરફ વળતું, અટકી કંઈક શાન્ત થશે. હવે જો તે છતાં શબ્દ સંભળવાના અંદર વિચાર કરે તો તેને થોડીવાર હુકમ કર્યા કરવો કે સાંભળ-મન ! હમણું તારે ધર્મધ્યાન કરવાના કાર્યમાં રોકાવાતું છે. માટે શબ્દ સંભળવાના વિચારો તારે અંદર પણ ન કરવા. તે છતાં ગોલા કે લળાડ માણસોની પેઠે વિચારો કર્યા કરે તો તેને હડસેલી દૂર કરવામાં થોડો વખત રોકાવું. આમ કરતાં કર્ણેન્દ્રિય કે શ્રોત્રેન્દ્રિયમાંથી મન જતું અટકશે, એટલે મન નિશ્ચલ થઈ, અહર્નિશ પ્રવર્તતી

મનની અશાન્તિનો એક પચ્ચમાંશ જીતાર્થે જઈ કેટલીક અપૂર્વ શાન્તિ અનુભવાશે.

આ પ્રકારે બહારથી આવતા મધુર સ્વરવાળા શબ્દ કે કઠોર ઉચ્ચારવાળા શબ્દ તરફ-કર્ણેન્દ્રિય તરફ જતું મન અટકવાથી તે શાન્ત થશે. પ્રશાન્ત કરવાને કે સ્લોકમાં લખેલ નિશ્ચલ મન કરવાને એવા શબ્દોથી વધી અંતરમાં આવતા વિચારોને પણ ઉપર પ્રમાણે અટકાવવા જોઈએ.

૨. રૂપ નામના વિષયમાંથી ચક્ષુષ્ઠિન્દ્રિય અને મનને આકર્ષવાનો ઉપાય. કોઈ વિષય સુરૂપ કે સુદર હોય છે, કોઈ કુરૂપ કે ખેડોળ હોય છે. આ મનોરૂપ અને અળખામણા રૂપ તરફ ચક્ષુષ્ઠિન્દ્રિયને દૂર કરવાને ચક્ષુઓને પ્રત્યાહાર કરતી વખતે બંધ કરવી, એટલે બહારનાં તમામ પદાર્થ દેખાતા બંધ થશે. આટલું કર્યાથી બહારના દૃશ્ય પદાર્થમાં ભટકતી આખ અટકી, એટલું જ નહિ પણ મન પણ કેટલેક અંશે અટકશે; પરંતુ અંતરમાં, જે પદાર્થ આંખ ઉઘાડી હોય ત્યારે દેખાય, એવા પદાર્થો સબંધી જ્યાંસુધી વિચારો આવે ત્યાંસુધી મન નિશ્ચલ નહીં થાય અને એ મન નિશ્ચલ નહીં થાય ત્યાંસુધી તે ધર્મ ધ્યાનને માટે યોગ્ય પણ નહિ થયું, માટે આંખ મીચ્યા પછી દૃશ્ય પદાર્થ સબંધી વિચારો આવે તે પણ દૂર કરવાનો હુકમ કરવો તે છતાં તેવા વિચારો આવે તો પુનઃ પુનઃ પ્રયત્ન કરવો. એમ અત્યંત શાંત થવાથી મનને નિશ્ચલ કરી શકાશે.

૩. ગંધ નામના વિષયમાંથી શ્રાણેન્દ્રિય અને મનને ખેંચી લેવાનો ઉપાય.

ગંધ પણ બે પ્રકારના છે. સુરસિ અને દુરસિ, અથવા સુગંધ અને દુર્ગંધ.

જેમ કાનને પુ મઠાથી અને આંખને પોપચાથી બંધ કરી બહારના શબ્દ અને રૂપને અટકાવાય છે, તેમ નાકને સુગંધ દુર્ગંધથી અટકાવવું મૂશ્કેલ છે. માટે પ્રત્યાહાર કરતી વેળા કોઈ એવું સ્થાન પસંદ કરવું કે જ્યાં વિશેષ કરી સુગંધ, દુર્ગંધ ન આવે. આમ કરવાથી નાસિકા ઈન્દ્રિય તરફ મન જતું અટકશે. પરંતુ ધર્મ ધ્યાન યોગ્ય એવું નિશ્ચલ મન કરવાને માટે સુગંધી દુર્ગંધી પદાર્થોના વિચારોને પણ ઉપર પ્રમાણે અટકાવવા, એજ પ્રશાંત બુદ્ધિવાળા શબ્દસત્ કાર્ય છે.

૪. રસ નામના વિષયમાંથી જીર્ણ ઇન્દ્રિયને અને મનને દૂર કરવાનો ઉપાય;

રસ મીઠો અને કડવો બે પ્રકારનો છે. એટલા માટે પ્રત્યાહાર વેળા મુખ પણ બંધ રાખવું, અને મનમાં ખાવા પીવા વગેરે સ્વાદના વિષયનું સ્મરણ થઈ આવે તો તે વિષયોને પણ મનમાંથી રૂખસદ આપવા હડસેલા મારવા, એટલે ધર્મધ્યાનને યોગ્ય નિશ્ચલ મન થશે.

૫. સ્પર્શ નામના વિષયમાંથી ત્વચાઈન્દ્રિય અને મનને ખેંચી લેવાનો ઉપાય.

સ્પર્શ આઠ પ્રકારના છે. હળવો, ભારે, ટાઢો, ઊનો, લુખો, ચોપડયો, ઝુંવાળો અને ખડખડો. સ્પર્શ ઇન્દ્રિય તરફ જતા મનને રોકવા માટે કોઈ તાઢ તડકો બહુ ન હોય એવું સ્થાન પ્રત્યાહાર કરતી વેળા શોધવું. આથી મન સ્પર્શેન્દ્રિય તરફ નહિ વધે; પરંતુ શ્લોકમાં કહ્યું તેમ નિશ્ચલ કરવા સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયનો મનમાંથી પણ વિચાર ઉપર પ્રમાણે દૂર કરવો. આમ પાંચે ઇન્દ્રિયોને બહારથી રોકવાથી બાહ્યવિષયોથી થતી અશાન્તિ અટકે અને આંતર તે વિષયો સ બંધી આવતા વિચારને પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળા પોતે થઈ મનને નિશ્ચલ કરી શકશે. એટલે ધર્મધ્યાન માટે તે યોગ્ય થઈ રહેશે.

૭. પ્રત્યાહારસ્તિત્વદ્વિયાણાં વિષયેભ્યઃ સમાહૃતિઃ પ્રથમ બાહ્ય અને પછી આંતર ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ખેંચી લેવી એજ ખરો પ્રત્યાહાર કહેવાય છે.

પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થયા પછી ધારણા કરવી.

(ધારણા)

નાભિહૃદયનાસાગ્ર મ્હાલભૂતાલુ દૃષ્ટયઃ ।

મુર્ધ્ન કર્ણો શિરશ્ચેતિ ધ્યાનસ્થાનાન્યકીર્તયન્ ॥ ૭ ॥

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, કપાળ, બ્રહ્મી, તાળવું, નેત્ર, મુખ, કાન, અને મસ્તક એ ધ્યાન કરવા માટે ધારણા કરવાનાં સ્થાનો કહેલાં છે. ૭.

આ સર્વ સ્થાનકોમાંથી કોઈ પણ સ્થાને ચિત્તને લગાડી, સ્થાપન કરી વધારે વખત સુધી જાગૃતિપૂર્વક જોતાં ત્યાં ચિત્ત શાંત

થઈ જાય છે, અને તેવે કોઈ પણ ઠેકાણે લક્ષ-રોખી ચિત્તને ઠેરાવવું તે ધારણા કહેવાય છે.

ધારણાનું ફલ.

एषामेकत्र कुत्रापि स्थाने स्थापयतो मनः ।

उत्पद्यंते स्वसंविक्ते वैद्वजः प्रत्ययाः किल ॥ ૮ ॥

ઉપર બતાવેલ સ્થળોમાંથી કોઈ પણ એક ઠેકાણે મનને લાંબા વખત સ્થાપન કરવાથી નિશ્ચયે સ્વસંવેદન થાય (પ્રતીતિ થાય) તેવા અનેક પ્રત્યયો (પ્રતીતિયો) ઉત્પન્ન થાય છે. ૮.

પૂર્વે કહી આવ્યા તે જીવિત, મરણ, જય, પરાજય, લાલાલાલ વિગેરે નિમિત્ત તથા બીજા પણ રૂપ રસાદિક્ જ્ઞાનના પ્રત્યયો થઈ આવે છે.

વિવેચન—ધારણા, ઇદ્રિયોને અને મનને વિષયોમાંથી કાઢ્યા પછી થાય છે. પાંચ ઇદ્રિયોથી જે કંઈ સંલગાય છે, જોવાય છે, સુંઘાય છે, અખાય છે અને સ્પર્શાય છે, તે સર્વમાંથી મનને કાઢી, વિષયો વિમુખ મન રહ્યું, તે મનને નાકના અગ્રભાગપર, કપાલપર, બ્રહ્મટીપર, તાલુમાં, નેત્રમાં, મુખમાં, કર્ણમાં, મસ્તકપર સ્થાપન કરતાં એક પણ ઇદ્રિયગોચર વિચાર બે ત્રણ મિનિટ પછી આવશે નહિ. આટલુંજ નહિ, પરંતુ જે કંઈ પૂર્વે નહિ અનુભવેલું કેટલુંક પ્રત્યક્ષ થવા લાગશે. કોઈ વેળા દિવ્યગંધ, દિવ્યરૂપ, દિવ્યસ્પર્શ, દિવ્યરસ કે દિવ્યસ્વર જેવું લાગશે, પરંતુ તેને પણ ઇદ્રિયોના સૂક્ષ્મ વિષયો ગણી મનમાંથી હઠસેલી કાઢતાં, મનમાં કોઈ અપૂર્વ શાંતિ અનુભવાશે. આવું બાહ્ય આંતરૂ વિષય ત્યાગવાળું મન તેજ ધારણાને યોગ્ય થયેલું કહેવાય. અને જ્યારે પૂર્વે કહેલા નાસિકાગ્રભાગ વગેરે પર સ્થાપન કરતાં સ્થિર નિર્મળ થઈ જેનું જેનું ધ્યાન કરવું હશે, તેનું તેનું ધ્યાન યથાર્થ થઈ શકશે. તે તે સ્વરૂપો પ્રત્યક્ષ થશે, એટલુંજ નહિ પણ આત્મસ્વરૂપની પણ સન્મુખ થઈ અપૂર્વ આનંદ આપશે ધારણાનો એક અર્થ એવો છે કે તેને કોઈ દેશમાં બાંધવું, તે ઉપર પ્રમાણે બાહ્યાંતર વિષયોમાંથી પ્રત્યાહાર થતાં સહજ ધારણા થઈ શકે છે.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विलयगणिकृत बालावबोधे षष्ठः प्रकाशः ॥

॥ सप्तमः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

॥ ध्यान. ॥

ધ્યાન કરવાનો ક્રમ બતાવે છે.

ધ્યાનં વિધિત્સા જ્ઞેયં ધ્યાતા ધ્યેયં તથા ફલમ્ ।

સિધ્યંતિ નહિ સામગ્રીં વિના કાર્યાણિ કર્હિચિત્ ॥ ૧ ॥

ધ્યાન કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ, ધ્યાન કરનારમાં કેવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ? જેનું ધ્યાન કરવું છે તે ધ્યેય કેવું હોવું જોઈએ? અને ધ્યાન કરવાથી ક્ષણ શું થાય? આ ત્રણે ધ્યાતા, ધ્યેય, અને ક્ષણનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. કેમકે સંપૂર્ણ સામગ્રી મેળવ્યા સિવાય કોઈ પણ વખત કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી. (માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ છ શ્લોકો વડે ધ્યાન કરનારનું લક્ષણ બતાવે છે.)

ધ્યાન કરનારનાં લક્ષણો.

અમુંચન્ પ્રાણનાશેપિ સંયમૈકધુરીણતાં ।

પરમખ્યાડ્ટમવત્પશ્યન્ સ્વસ્વરૂપાઽપરિચ્યુતઃ ॥ ૨ ॥

ઉપતાપમસંપ્રાપ્તઃ શીતવાતાતપાદિભિઃ ।

પિપાસુરમરીકારિ યોગામૃતરસાયનં ॥ ૩ ॥

રાગાદિભિરનાક્રાંતં ક્રોધાદિભિરદૂષિતં ।

આત્મારામં મનઃ કુર્વન્ નિર્લેપઃ સર્વકર્મસુ ॥ ૪ ॥

વિરતઃ કામભોગેભ્યઃ સ્વશરીરેપિ નિઃસ્પૃહઃ ।

સંવેગહૃદનિર્મમ્નઃ સર્વત્ર સમતાં શ્રયન્ ॥ ૫ ॥

નરેન્દ્રે વા દરિદ્રે વા તુલ્યકલ્યાણકામનઃ ।

અમાત્રકરુણાપાત્રં ભવસૌખ્યપરાદુઃખઃ ॥ ૬ ॥

સુમેરુરિવ નિષ્કંપઃ શશીવાનંદદાયકઃ ।

સમીર ઇવ નિઃસંગઃ સુધીર્ઘ્યાતા પ્રશસ્યતે ॥ ૭ ॥

ષટ્ત્રિભિઃકુલકં ॥

પ્રાણોનો નાશ થાય તોપણ ચારિત્રમાં અગ્રેસરપણું ન મૂકનાર, બીજા સ્ત્રીઓને પણ પોતાની માફક જોનાર, સમિતિ, શુસિ આદિ

પોતાના સ્વરૂપથી પાછો ન પડનાર, ટાઢ, તાપ, અને વાયરા પ્રમુખથી ખેદ ન પામનાર, અજરામર કરનાર યોગ રૂપિ અમૃત રસાયણ પીવાનો ઈચ્છક, રાગ દ્વેષાદિકથી નહિ દળાયેલ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિકથી દૂષિત નહિ થયેલ, સર્વ કાર્યમાં નિર્લેપ અને આત્મભાવમાં રમણ કરનાર, (મનને રાખનાર) કામ લોભોથી વિરક્ત પોતાના શરીર ઉપર પણ નિસ્પૃહતા રાખનાર, સંવેગરૂપ દ્રુહમાં મગ્ન થયેલ, શત્રુ અને મિત્ર, સુવર્ણ અને પથ્થર, નિંદા અને સ્તુતિ વિગેરે સર્વ જગ્યાએ સમભાવ રાખનાર, રાજા હોય કે રાંક હોય તે ખેડના તુલ્ય કલ્યાણનો ઈચ્છક, સર્વ જીવો ઉપર કરુણા કરનાર, સંસારનાં સુખોથી પરાડ્મુખ મેરૂપર્વતની માફક (ઉપસર્ગ પરિસહાદિકથી) અડોલ, ચંદ્રમાની માફક આનંદદાયક અને વાયુની માફક નિઃસંગ, (અપ્રતિબદ્ધ) આવી સ્થીતિવાળો બુદ્ધિમાન ધ્યાતા, ધ્યાન કરવાને લાયક છે. ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭.

ધ્યેયનું સ્વરૂપ.

પિંડસ્થં ચ પદસ્થં ચ રૂપસ્થં રૂપવર્જિતમ ।

ચતુર્ધા ધ્યેયમાન્નાતં ધ્યાનસ્યાડલંબનં બુધૈઃ ॥ ૮ ॥

પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતીત. આ ચાર પ્રકારનું ધ્યાનના અવલંબન રૂપ ધ્યેય, રાની પુરોષાએ માનેલું (કહેલું) છે. ૮.

પિંડસ્થ ધ્યેયને ધારણાના ભેદોથી બતાવે છે.

પાર્થિવી સ્યાદથાગ્નેયી મારુતી વારુણી તથા ।

તત્ત્વભૂઃ પંચમી ચેતિ પિંડસ્થે પંચ ધારણાઃ ॥ ૯ ॥

પિંડસ્થ ધ્યેયમાં પાર્થિવી, આગ્નેયી, મારુતી, વારુણી અને તત્ત્વભૂ આ પાંચ ધારણાઓ (કરવાની) છે. ૯.

ત્રણ શ્લોકથી પાર્થિવી ધારણા અને તેનું ધ્યાન કરવાનું બતાવે છે.

પાર્થિવી ધારણા.

તિર્યગ્ લોકસમં ધ્યાયેત્ સ્ત્રીરાશ્ધિ તત્ર ચાંબુજં ।

સહસ્રપત્રં સ્વર્ણામં જંબુદ્વીપસમં સ્મરેત્ ॥ ૧૦ ॥

તત્કેસરતતેરંતઃ સ્ફુરત્પિગપ્રમાંચિતામ્ ।

સ્વર્ણચલપ્રમાણાં ચકર્ણિકાં પરિચિંતયેત્ ॥ ૧૧ ॥

શ્વેતસિંહાસનાઽઽસીનં કર્મનિર્મૂલનોદ્યતં ।

આત્માનં ચિંતયેત્તત્ર પાર્થિવીધારણેત્યસૌ ॥ ૧૨ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકં.

આપણે જે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર રહ્યા છીએ, તે તિર્છો લોક કહેવાય છે અને તે એકરાજ પ્રમાણ (માપ વિશેષ) લાંબો પહોળો છે. તેટલો લાંબો પહોળો એક ક્ષીર સમુદ્રને (દુધ જેવા પાણીથી ભરેલા સમુદ્રને) ચિંતવવો. તે સમુદ્રની અદર જળુદ્રીપની માફક એક લાખ ચોળનના વિસ્તારવાળું અને એક હજાર પાંખડીઓવાળું કમળ ચિંતવવું. તે કમળના મધ્યમાં કેસરાઓ છે તેની અંદર, દ્વેદીપ્યમાન પીળી પ્રભાવાળી અને મેડ પર્વત જેટલી પ્રમાણવાળી કર્ણિકા છે એમ ચિંતવવું. તે કર્ણિકા ઉપર એક ઉજ્જવળ સિંહાસન છે, તેના ઉપર બેસી કર્મેને મૂળથી ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતા પોતાને ચિંતવવો તે પાર્થિવી ધારણા કહેવાય છે. ૧૦, ૧૧, ૧૨.

આગ્નેયી ધારણા.

વિચિંતયેત્તથા નાભૌ કમલં પોદશચ્છદમ્ ।

કર્ણિકાયાં મહામંત્રં પ્રતિપત્રં સ્વરાવલીમ્ ॥ ૧૩ ॥

રેફર્બિદુકલાક્રાંતં મહામંત્રે યદક્ષરં ।

તસ્ય રેફાદ્વિનિર્યોતીં શનૈર્ધૂમશિખાં સ્મરેત્ ॥ ૧૪ ॥

સ્ફુલ્લિગસંતતિં ધ્યાયેત્ જ્વાલામાલામનંતરં ।

તતો જ્વાલાકલાપેન દહેત્પદ્મં હૃદિ સ્થિતં ॥ ૧૫ ॥

તદષ્ટકર્માનિર્માણ મહૃપત્રમધોમુખમ્ ।

દહત્યેવ મહામંત્રધ્યાનોત્થઃ પ્રવલ્લાનલઃ ॥ ૧૬ ॥

તતો દેહાદ્ બહિર્ધ્યાયેત્ ત્ર્યસં બહિષ્પુરં જ્વલન્ ।

લાંછિતં સ્વસ્તિકેનાતિં બહિર્બીજસમન્વિતં ॥ ૧૭ ॥

દેહં પદ્મં ચ મંત્રાચિરંતર્વહિષ્પુરં બહિઃ ।

કૃત્વાઽશુ ભસ્મસાચ્છામ્યેત્ સ્યાદાગ્નેયીતિ ધારણા ॥ ૧૮ ॥

તેમજ નાભિની અંદર સોળ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવવું.

તે કમલની કર્ણિકામાં મહામત્ર (અહ્) સ્થાપન કરવો. અને તે કમળના દરેક પત્રોમાં અનુક્રમે, અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ઋઋ, ઌ, ઍ, ય, એ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, આ સોળ સ્વરો સ્થાપવા.

પછી હૃદયમાં આઠ પાળડીનું કમલ ચિતવવું, જ્ઞાનાવરણિય ૧, દર્શનાવરણિય ૨, વેદનીય ૩, મોહનીય ૪, આયુષ્ય ૫, નામ કર્મ ૬, ગોત્ર ૭, અતરાય ૮. આઠ કર્મો, અનુક્રમે એક એક પાળડીમાં સ્થાપન કરવા, અને તે કમળનું મુખ નીચું રાખવું, (સોળ પાળડીવાળા કમળના ઉપર જાણે અધર બુદ્ધિ હોય તેમ નીચું મુખ તે કમળનું રાખવું) પછી રેફ ઝિંદુ અને કળા યુક્ત મહામત્રમાં જ (હ્) અક્ષર છે તેના રેફમાથી હળવે હળવે નીકળતી ધૂમાડાની શિખા ચિતવવી પછી તેમાથી અગ્નિના કણિઆઓ નિકળતા ચિતવવા અને પછી અનેક જ્વાળાઓ નીકળતી ચિતવવી તે જ્વાળાઓના સમૂહથી હૃદયની અંદર રહેલું (આઠ કર્મોથી બનેલું આઠ પાળડીવાળું) કમળ બાળવું અને તે મહામત્ર (અહ્)ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રળય અગ્નિ અવશ્ય તે કર્મવાળા કમળને બાળી નાખે છે એમ ચિતવવું પછી શરીરની બહાર ત્રણ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જથો (પુર-કે-કુ ડ) સાથિઆવડે કરી ચિન્હિત અને વન્હિ બીજ (૨) રકાર સહિત ચિતવવો. પછી શરીરની અંદર મહામત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલી અગ્નિની જ્વાળા અને બહારના વન્હિપુરની જ્વાળા, એ બેઉ વડે કરી દેહ અને આઠ કર્મનું બનેલું કમળ તે બેઉને બાળીને તત્કાળ ભસ્મસાત્ કરી (રાખ કરી) શાત થવું તેને આગ્નેયી ધારણા કહે છે. ૧૩ થી ૧૮.

વાયવી ધારણા.

તતસ્ત્રિભુવનાઽઽભોગં પૂરયંતં સમીરણમ્ ।

ચાલયંતં ગિરીનબ્ધોન્ ક્ષોભયંતં વિચિંતયેત્ ॥ ૧૯ ॥

તત્ત્વ ભસ્મરજસ્તેન શીઘ્રમુદ્ધૂય વાયુના ।

દઢાભ્યાસઃ પ્રશાંતિં તમાનયેદિતિ મારુતી ॥ ૨૦ ॥

પછી ત્રણ ભુવનના વિસ્તારને પૂરી દેતા, પર્વતોને ચલાય-
માન કરતા, અને સમુદ્રને ફોલા પમાડતા, પ્રચંડ વાયુને ચિતવવો,
અને પૂર્વે શરીર તથા કમળને બાળીને, જે રાખ કરવામાં આવી

છે તેને આ વાયુવહે'ઉડાડી નાખી દૃઢ અભ્યાસે (પ્રબળ ધારણાએ) કરી તે વાયરને પાછો શાંત કરવો. એ માફતી નામની ત્રીજી ધારણા જાણવી. ૧૯, ૨૦.

સ્મરેદ્વર્ષત્સુધાસારૈર્ધનમાલાકુલં નમઃ ।

તતોઽર્ધેન્દુસમાક્રાંતં મંડલં વાઘ્નાંકિતમ્ ॥ ૨૧ ॥

નમસ્તલં સુધાંભોભિઃ પ્લાવયંસ્તત્પુરં તતઃ ।

તદ્રજઃ કાયસંભૂતં ક્ષાલયેદિતિ વાઘ્ની ॥ ૨૨ ॥

અમૃત સરખા વરસાદને વરસાવનાર, મેઘની માળાઓથી (વાદળાઓથી) ભરપુર આકાશને સ્મરવું (ચિંતવવું), પછી અર્ધ-અદ્રાકાર કલા બિંદુ સહિત વરણ બીજ (વૅ) ને સ્મરવું. તે વરણબીજથી ઉત્પન્ન થયેલા અમૃત સરખા પાણીથી આકાશને ભરીને પૂર્વે શરીરથી પેદા થયેલ રજ, જે આકાશમાં ઉડાડી હતી, તે રજને તે પાણીથી ઘેઈ નાખવી (પછી વારણ મડલને શાંત કરવું.) તે વારણી ધારણા કહેવાય. ૨૧, ૨૨.

તત્ત્વભૂધારણા.

સપ્તધાતુવિનાભૂતં પૂર્ણેન્દુવિશદદ્યુતિમ્ ।

સર્વજ્ઞકલ્પમાત્માનં શુદ્ધબુદ્ધિઃ સ્મરેત્તતઃ ॥ ૨૩ ॥

તતઃ સિંહાસનારૂઢં સર્વાતિશયમાસુરં ।

વિધ્વસ્તાશેષકર્માણં કલ્યાણમહિમાન્વિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

સ્વાંગર્ભે નિરાકારં સંસ્મરેદિતિ તત્ત્વભૂઃ ।

સામ્યાસ ઇતિ પિંડસ્થે યોગી શિવસુખં મજેત્ ॥ ૨૫ ॥

આર ધારણા કરવા પછી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા યોગીએ સાત ધાતુ વિનાના, પૂર્ણચંદ્રની માફક નિર્મલ કાંતિવાળા અને સર્વજ્ઞ સરખા પોતાના આત્માને સ્મરવો (ચિંતવવો). પછી સિંહાસન ઉપર આઈથ થયેલા, સર્વ અતિશયોથી મુશોભિત, સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારા અને ઉત્તમ મહિમાવાળા, પોતાના શરીરની અંદર રહેલા, નિરાકાર આત્માને સ્મરવો. એ તત્ત્વભૂ નામની ધારણા જાણવી. આ પિંડસ્થ ધ્યાનનો સદા અભ્યાસ કરનાર યોગી મોક્ષ મુખ પામે છે. ૨૩, ૨૪, ૨૫.

પિંડસ્થ ધ્યેયનું માહાત્મ્ય.

અશ્રાંતમિતિ પિંડસ્યે કૃતાભ્યાસસ્ય યોગિનઃ ।

પ્રભવંતિ ન દુર્વિદ્યા મંત્રમંડલશક્તયઃ ॥ ૨૬ ॥

શાકિન્યઃ સુદ્રયોગિન્યઃ પિશાચાઃ પિશિત્તાશિનઃ ।

ત્રસ્યંતિ તત્ક્ષણાદેવ તસ્ય તેજોઽસહિષ્ણવઃ ॥ ૨૭ ॥

દુષ્ટાઃ કરદિનઃ સિંહાઃ શરભાઃ પન્નગા અપિ ।

જિયાંસવોઽપિ તિષ્ઠંતિ સ્તંભિતા ઇવ દૂરતઃ ॥ ૨૮ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકં ॥

આ પ્રમાણે નિરંતર પિંડસ્થ ધ્યાનમાં અભ્યાસ કરનાર યોગીને દુષ્ટ વિદ્યા (જે ઉચ્ચાટણુ, મારણુ. સ્તંભન, વિદ્વેષણાદિ) મંત્ર, મંડલ, શક્તિ વિગેરે પરાલભ્ય કરી શકતા નથી. શાકિનિઓ, નીચ યોગણીઓ. પિશાચો અને માંસ લક્ષણુ કરનારાઓ. તે યોગીના તેજને સહન નહિ કરી શકતાં તત્કાળજ ત્રાસ પામે છે. તેમજ દુષ્ટ, હાથી, સિંહ શરભ અને સર્પો મારવાની ઇચ્છાવાળા પણ, સ્તંભાઈ ગયેલાની માફક દ્ર ર ઉભા રહે છે. (આ પિંડસ્થ ધ્યાનનું સામાન્ય ફળ છે. વિશેષ ફળ કર્મક્ષયથી ઉત્પન્ન થતું મોક્ષ છે.) ૨૬, ૨૭, ૨૮.

इति श्री आचार्य हैमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर
विजय गणि कृत बालावबोधे सप्तमः प्रकाशः

ॐ

॥ अष्टमः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

પદસ્થ ધ્યેય અને તેનું ધ્યાન.

यत्पदानि पवित्राणि समालंब्य विधीयते ।

तत्पदस्थं समाख्यातं ध्यानं सिद्धानંપारगैઃ ॥ ૧ ॥

પવિત્ર (મંત્રાક્ષરાદિ) પદોનું અવલંબન લઈને જે ધ્યાન કરવામાં આવે છે તેને, સિદ્ધાંતના પારગામિ પુરુષોએ પદસ્થ ધ્યાન કહેલું છે ૧.

ત્રણ મ્લોડે ફરી વિશેષ ખતાવે છે.

तत्र षोडशपत्रादये नाभिकंदुर्गतैवृजे ।

स्वरमालां यथापन्नं भ्रमंतीं परिवर्तयेत् ॥ २ ॥

चतुर्विंशतिपत्रं च हृदि पद्मं सकर्णिकम् ।

वर्णन्ययाक्रमं तत्र चिंतयेत्पंचविंशतिम् ॥ ३ ॥

वचनाब्जेऽष्टदले त्रणष्टिकमन्यत्ततः स्मरेत् ।

संस्मरन् मातृकामेवं स्याद्भुतज्ञानपारगः ॥ ४ ॥

નાલિકંદપર રહેલા, સોળ પાંખડીવાળા પ્રથમ કમળના દરેક પત્રપર સોળ સ્વરની પંક્તિ (અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ૠ, ૡ, ૢ, ૣ, ૤, ૥, ૦, ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૰, ૱, ૲, ૳, ૴, ૵, ૶, ૷, ૸, ૹ, ૺ, ૻ, ૼ, ૽, ૾, ૿) ભ્રમણ કરતી ચિંતવવી, હૃદયમાં રહેલા, ચોવીસ પાંખડીવાળા કર્ણિકા સહિત કમળમાં, અનુક્રમે વ્યંજનો ક, છ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ત, થ, દ, ધ, ન, પ, ફ, વ, ભ, મ. ચિંતવવા. તેમાં આદિના ચોવીસ પાંખડીઓમાં, અને પશ્ચીમમાં (મ) કાર કર્ણિકામાં ચિંતવવો. તથા આઠ પાંખડીવાળા મુખ કમળમાં (મોઢામાં આઠ પાંખડીવાળા) કમળની કેદપના કરવી. તેમાં બીજા બાકીના આઠ વર્ણો ચ, ર, લ, વ, શ, ષ, સ, હ, સ્મરવા. આ પ્રમાણે આ માતૃકાને સ્મરણ કરતો-ચિંતવતો-તેનું ધ્યાન કરતો શ્રુતજ્ઞાનનો પારગામિ થાય. ૨, ૩, ૪.

ભાતૃકાના ધ્યાનનું ફળ.

ध्यायतोऽनादिसंसिद्धान् वर्णनेतान्यथाविधि ।

नष्टाद्विषयंज्ञानं ध्यातुस्तप्यते क्षणात् ॥ ५ ॥

અનાદિ સિદ્ધ આ અકારાદિ વર્ણોનું વિધિપૂર્વક (પૂર્વે ખતા-
વેલ ત્રણે ક્રમજોમા જોઠવીને એકાગ્રતાપૂર્વક) ધ્યાન કરતાં થોડા
વખતમાં ધ્યાન કરવાવાળાને નષ્ટાદિ સંખધી (ગયું-આવ્યું થયું
-થવાનું-થાતું જીવિત અને મરણાદિ સંખધી) જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.૬.

(પ્રકાંતરે કરી બાર શ્લોકે પદમયી, મંત્રમયી દેવતાનું સ્વ-રૂપ ધ્યાવાનું કહે છે.)

षष्ठस्य ध्यान प्रकारान्तरे.

अथवा नाभिकंदायः पञ्चमष्टदलं स्मरेत् । -
 स्वरालिकेसरं रम्यं वर्गाष्टकयुतैर्दलैः ॥ ६ ॥
 दलसंधिषु सर्वेषु सिद्धस्तुतिविराजितं ।
 दलाग्रेषु समग्रेषु मायाप्रणवपावित ॥ ७ ॥
 तस्यांतरंतिमं वर्णमाद्यवर्णपुरस्कृतं ।
 रेफाक्रांत कलाविंदुरम्यं प्रालेयनिर्मलं ॥ ८ ॥
 अर्हमित्यक्षरं प्राणप्रांतसंस्पर्शि पावनम् ।
 ह्रस्वं दीर्घं प्लुतं सूक्ष्ममति सूक्ष्मं ततः परं ॥ ९ ॥
 ग्रंथीन् विदारयन्नाभिकंठहृद्घंटिकादिकान् ।
 सुसूक्ष्मध्वनिना मध्यमार्गयायि स्मरेत्ततः ॥ १० ॥
 अथ तस्यांतरात्मानं प्लाव्यमानं विचिंतयेत् ।
 विदुतप्तकलानिर्यत्क्षीरगौरामृतोर्मिभिः ॥ ११ ॥
 ततः सुधासरः सूतषोडशाब्जदलोदरे ।
 आत्मानं न्यस्य पत्रेषु विद्यादेवीश्च षोडशः ॥ १२ ॥
 स्फुरत् स्फटिकभृंगारक्षरत्क्षीरासितामृतैः ।
 आभिराप्लाव्यमानं स्वं चिरं चित्ते विचिंतयेत् ॥ १३ ॥
 अथास्य मंत्रराजस्याभिधेयं परमेष्ठिनम् ।
 अर्द्धतं मूर्द्धनि ध्यायेत् शुद्धस्फटिकनिर्मलं ॥ १४ ॥
 सद्ब्रह्मनावेशतः सोह सोहमित्याऽऽलपन्मुहुः ।
 निःशंकमेकतां विद्यादात्मनः परमात्मनः ॥ १५ ॥
 ततो नीरागमद्वेषममोहं सर्वदर्शिनम् ।
 सुरार्च्यं समवसूतौ कुर्वाणं धर्मदेशनाम् ॥ १६ ॥
 ध्यायन्नात्मानमेवेत्यमभिज्ञं परमात्मना ।
 लभते परमात्मत्वं ध्यानी निर्धूतकल्मषः ॥ १७ ॥

द्वादशभिः कुलकं.

नालि कदनी नीचि आऽ पांण्डीवाणुं ओकं कमण थि तव
 ते कंभणनी रमणिकु केसराओ, अ, आ, आदि सोण स्वरोनी
 दपवी. आऽ पांण्डीओभां आऽ वर्जो कमे देथापनं करवा. (अ

વર્ગો ખંતાને છે.) અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ઋ, ઌ, ઌ, ય, યે, ઓ, ઔ, અં, અઃ. ૧ ક્ષેત્રિગધર્મ, ૨ ત્રિલોકજ્ઞ ૩ ટટલલળ ૪ તથદધન ૫ પ્પફવ્વમમ ૬ યરલવ ૭ શષસહ ૮ આ આઠ વર્ગો એક પાંખડીમા. એક, એમ આઠમાં સ્થાપન કરવા.), તે આઠ પાંખડીઓની સંધિઓમા (એક પાંખડી અને બીજી પાંખડીનું આતડું તે, સંધિ તેમાં) સિદ્ધ સ્તુતિ જે (હ્રીં) કાર, તે સ્થાપન કરવા. આઠ પાંખડીઓના અગ્રભાગમાં (ઉપર) ઐ, હ્રીં સ્થાપન કરવા. તે કમલમાં પહેલો વર્ણ, અ અને છેલ્લો વર્ણ હ રેફ (°) કલા ( ) અને બીજી (૦) સહિત ખરફની માફક ઉજવણ સ્થાપન કરવો. (અર્થાત્ ઐર્હ સ્થાપન કરવો.) આ અર્હ અક્ષર મનથી સ્મરણ કરવા માત્રમા પવિત્ર કરનાર છે. આ અર્હ શબ્દનો પ્રથમ હ્રસ્વ ઉચ્ચાર (નાદ) મનમા કરવો, પછી દીર્ઘ, હ્રસ્વ, સૂક્ષ્મ અને પછી અતિ સૂક્ષ્મ કરવો, પછી તે નાદ નાલિની, હૃદયની અને કંઠની ઘંટિકાદિકની ગાઠને વિદ્યારણ કરતો સૂક્ષ્મ ધ્વનિવાળો થઈ તે સર્વના મધ્યમાં થઈ આગળ ચાલ્યો જાય છે એમ ચિંતવવું, પછી તે નાદના બિંદુથી તપેલી કળામાંથી નીકળતા હૃદય સરખા ઉજવણ, અમૃતના કલ્લોલો કરી અતર આત્માને સિંચાતો (પલાળાતો) ચિંતવવો. પછી એકઅમૃતનું સરોવર કલ્પવું. તે સરોવરથી પેદા થયેલ સોળ પાંખડીવાળા કમળની અંદર પોતાને સ્થાપન કરી તે પાંખડીઓમા ક્રમે સોળ વિદ્યાદેવીઓને ચિંતવવી. પછી દેહીપ્યમાન સ્ફટિક રત્નના ભુંગાર (કુલ) માથી ઝરતા હૃદયની માફક ઉજવણ અમૃત વડે પોતાને સિંચાતા (પલાળાતા) ઘણા વખત સુધી મનમાં ચિંતવવું પછી આ મંત્રરાજના અભિધેય (નામવાળા) શુદ્ધ સ્ફટિકની માફક નિર્મેળ જે પરમેષ્ટિ અર્હત તેનું મસ્તકને વિષે ધ્યાન કરવું તે ધ્યાનના આવેશથી સોહં, સોહં, તે વીતરાગ, તેજ હું. તેજ હું. એમ વારવાર બોલતાં, નિ.શકપણે આત્માની અને પરમાત્માની એકતા સમજવી પછી નિરાગી, અદ્વેષિ, અમોહિ, સર્વદર્શિ, દેવોથી પૂજનિક અને સમવસરણુમા રહી ધર્મદેશના કરતા પરમાત્માની સાથે પોતાને અલિન્નપણે ધ્યાવવો. આ પ્રમાણે પરમાત્માની સાથે અલિન્નતાનું ધ્યાન કરતા ધ્યાની પાપોનો (કર્મોનો) નાશ કરી પરમાત્માપણને પામે છે ૧૭.

વળી પ્રકારાંતરે કરી પદમયી મંત્રમયી દેવતાના
ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

યદ્વા મંત્રાધિપં ધીમાન્ ઋધ્વાઽધોરેફસંયુતમ્ ।

કલાવિંદુસમાક્રાંતમનાહતયુતં તથા ॥ ૧૮ ॥

કનકાંભોજગર્ભસ્થં સાંદ્રચંદ્રાશ્રુનિર્મલં ।

ગગને સંચરંતં ચ વ્યાપ્નુવંતં દિશઃ સ્મરેત્ ॥ ૧૯ ॥

તતો વિશંતં વક્ત્રાન્જે ભ્રમંતં ભ્રૂલતાંતરે ।

સ્ફુરંતં નેત્રપત્રેષુ તિષ્ઠંતં ભાલમંડલે ॥ ૨૦ ॥

નિર્યાંતં તાલુરંધ્રેણ સ્રવંતં ચ સુધારસં ।

રપર્ધમાનં શશાંકેન સ્ફુરંતં જ્યોતિરંતરે ॥ ૨૧ ॥

સંચરંતં નભોભાગે યોજયંતં શિવશ્રિયા ।

સર્વાવયવસંપૂર્ણં કુંભકેન વિચિંતયેત્ ॥ ૨૨ ॥

પંચભિઃકુલકં

અથવા ઉપર અને નીચે રેફ યુક્ત તથા કલા અને બીંદુથી આક્રાંત (દબાયેલ) ૧ અનાહત સહિત, મંત્રાધિરાજ (અહ્) ને સુવર્ણના કમલમાં રહેલ, ઘાડા ચંદ્રના કિરણોની માફક નિર્મલ, આકાશમાં સંચરતો, અને દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થતો ચિંતવવો. ત્યાર પછી મુખ કમળમાં પ્રવેશ કરતા, બ્રૂલતાની અંદર ભમતા, નેત્ર પત્રમાં સ્ફુરાયમાન થતા, ભાગ મંડળમાં રહેતા, તાળુના રંધ્રથી બહાર નિકળતા, અમૃત રસને ઝરતા, ઉજળતામાં ચંદ્રમાં સાથે સ્પર્ધા કરતા, જ્યોતિષ મંડલમાં સ્ફુરતા, આકાશના ભાગમાં સંચરતા અને મોક્ષ લક્ષ્મી સાથે યોજતા સર્વ અવયવોથી સંપૂર્ણ મંત્રાધિરાજને, યુદ્ધિમાન યોગીઓએ કુંભક કરીને ચિંતવવો. ૧૮, થી ૨૨. (કહ્યું છે કે)

અકારાદિ હકારાંતં રેફમધ્યં સર્વિંદુકં ।

તદેવ પરમં તત્ત્વં યો જાનાતિ સ તત્ત્વવિત્ ॥ ૨૩ ॥

(અ) કાર છે જેની આદિમાં અને (હ) કાર છે જેના અંતમાં અને મધ્યમાં બિંદુ સહિત રેફ છે. તેજ (અહ્) પરમતત્ત્વ છે. તેને જે જાણે છે તે તત્ત્વનો જાણુ છે. ૨૩.

૧ અન્ય સ્થળે અનાહતનું લક્ષણ આ પ્રમાણે આપેલું છે. ઓઞિન્દ્રા કારહરોધ્વરેફ વિદ્વાનવાક્ષરં માલાધઃસ્પંદ્રિપીયૂષ વિંદુવિંદુરનાહતં. ૧

મંત્રાધિરાજના ધ્યાનથી થતું ફળ.

મહાનશ્વમિદં યોગી યદ્દૈવ ધ્યાયતિ સ્થિરઃ ।

તદૈવાનંદસંપદ્મ મુક્તિશ્રીરૂપતિષ્ઠતે ॥ ૨૪ ॥

મનને સ્થિર કરી સ્થિર થઇ, યોગી બન્યારે આ (અહીં) મહા વત્સવું ધ્યાન કરે છે. તેજ વળતે તેને, આનંદ સંપદાની ભૂમિ સમાન મોક્ષ લક્ષ્મી સગીપ આવી ઉભી રહે છે ૨૪.

પ્રકાશાંતરે ધ્યાન.

રેફર્બિદુકલાહીનં શુભ્રં ધ્યાયેત્તતોઽક્ષરમ્ ।

તતોઽનક્ષરતાં પ્રાપ્તમનુષ્ઠાર્યં વિચિંતયેત્ ॥ ૨૫ ॥

રેફ, શિંદુ અને કલા રહિત ઉજવળ (હ) વર્ણનું ધ્યાન કરવું. પછી તેજ અક્ષર, અનક્ષરતા (અર્થ કલાના આકારને પામેલો) અને મુખે ઉચ્ચારી ન શકાય તેવી ગીતે મનમાં ચિંતવવો. ૨૫.

નિશાકરકલાકારં સૂક્ષ્મં ભાસ્કરભાસ્વરં ।

અનાદૃતાભિધં દેવં વિસ્ફુરતં વિચિંતયેત્ ॥ ૨૬ ॥

તદેવ ચ ક્રમાત્સૂક્ષ્મં ધ્યાયેદ્વાલાગ્રસંનિભં ।

ક્ષણમવ્યક્તમોક્ષેત જગજ્જ્યોતિર્મયં તતઃ ॥ ૨૭ ॥

અંદ્રમાની કલાના આકારે સૂક્ષ્મ, અને સૂર્યની માફક દેહીપ્યમાન અનાહત નામના દેવને (અનુચાર્ય અને અનક્ષરતાની આકૃતિને પામેલા અનાહત નામના દેવને,) (હ) વર્ણને સ્ફુરાયમાન થતો ચિંતવવો. તેજ અનાહતને અનુક્રમે વાળના અથલાગસંરખો સૂક્ષ્મ ધ્યાવવો. પછી થોડો વળત આખું જગત્ અવ્યક્ત (નિરાકાર) બન્યો-તિમય છે તેમ જોવું. ૨૬, ૨૭.

પ્રચાવ્ય માનસં લક્ષ્યાદલક્ષ્યે દધતઃ સ્થિરં ।

જ્યોતિરક્ષયમત્યક્ષમંતરુન્મીલતિ ક્રમાત્ ॥ ૨૮ ॥

इति लक्ष्यं समालंब्य लक्षाभावः प्रकाशितः ।

निषण्णमनमस्तत्र सिध्यत्यभिमतं मुनेः ॥ ૨૯ ॥

પછી તે લક્ષ્યમાંથી મનને (હળવે હળવે) ખસેડીને અલક્ષ્યમાં સ્થિર કરતાં, ક્ષય ન થાય તેવી અને ઇદ્રિય અગોચર, બ્યોતિ અંદર અનુક્રમે પ્રગટ થાય છે. આ પ્રમાણે લક્ષ્યનું આલંબન લઈ (ધ્યાન કરી અનુક્રમે) નિરાલબનતારૂપ લક્ષ્યાલાવને પ્રકાશીત કર્યો

(કરાય છે.) તે અલક્ષ્યમાં નિશ્ચલ મનવાળા મુનિઓનું મનદૃષ્ટિત સિદ્ધ થાય છે. ૨૮. ૨૯.

વિવેચન—પ્રથમ પૂર્વે જાતાવેલ લક્ષ (આલંબનને) ચક્રણ કરી તેમાં ઘણાજ આગળ વધતા ક્રમે તેવાં આલંબનોને મૂકી, નિરાલંબન સ્થીતિમાં નિશ્ચલ થતાં આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, માટે ક્રમ આજ છે કે, પ્રથમ આલંબન અને પછી નિરાલંબન માર્ગ લેવો.

પ્રણવનું ધ્યાન.

તથા હૃત્પદ્મમધ્યસ્થં શબ્દદ્રશ્યકારણમ્ ।

સ્વસ્વયંજનસંવીતં વાચકં પરમેષ્ઠિનઃ ॥ ૩૦ ॥

મૂર્ધ્વસંસ્થિતશીતાંશુ કલામૃતરસપ્લુતમ્ ।

કુંભકેન મહામંત્ર પ્રણવં પરિચિંતયેત્ ॥ ૩૧ ॥

તથા હૃદયકમળમાં રહેલા સમગ્ર શબ્દ બ્રહ્મણી (વચન વિદ્યાસ્ત સ્વરૂપ) ઉત્પતિનું એક કારણ, સ્વર તથા વ્યંજન સહિત પંચપરમેષ્ઠિપદ વાચક, તથા મસ્તકમાં રહેલ ચંદ્રકલામાંથી ઝરતા અમૃતના રસે કરી લિંબતા મહામંત્ર પ્રણવને (ઐકારને) કુંભક કરીને (શ્વાસોશ્વાસને રોકીને) ચિંતવવો ૩૦, ૩૧.

પ્રણવ ધ્યાનના બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભેદો.

પીતં સ્તંભેઽરુગં વચ્ચે શોભણે વિદુમપ્રમમ્ ।

કૃષ્ણં વિદ્વેષણે ધ્યાયેત્ કર્મવાતે શશિપ્રમમ્ ॥ ૩૨ ॥

સ્તંભન કળ્યામાં ખીળા ઐકારનું ધ્યાન. વશીકરણ કરવામાં લાલ, ક્ષોભ પમાડવામાં પરવાણાની કાંતિ સરખું, વિદ્વેષણ કર્મમાં કાળા, અને કર્મોનો નાશ કરવામાં ચંદ્રની કાંતિ સમાન ઉજવણ ઐકારનું ધ્યાન કરવું. ૩૨

પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું ધ્યાન.

તથા પુણ્યનમં મંત્રં જગત્રિતયપાવનમ્ ।

યોગો પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર વિચિંતયેત્ ॥ ૩૩ ॥

તથા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર અને મહા પવિત્ર પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મંત્રને યોગીઓએ વિશેષ પ્રકારે ચિંતવવો. ૩૩

તેજ બતાવે છે.

અષ્ટપત્રે સિતાંબુજે કર્ગિકાયાં કૃતંસ્થિતિમ્ ।

આદ્યં સપ્તાક્ષર મંત્રંપવિત્રં ચિંતયેત્તતઃ ॥ ૩૪ ॥

સિદ્ધાદિકંચતુષ્કં ચ દિક્ષપત્રેષુ યથાક્રમં ।

ચૂલાપાદચતુષ્કં ચ વિદિક્ષપત્રેષુ ચિંતયેત્ ॥ ૩૫ ॥

આઠ પાંખડીનું સફેદ કમળ ચિતવવું. તે કમળની કર્ણિકામાં રહેલા સાત અક્ષરવાળા પહેલા પવિત્ર મંત્ર નમો અરિહંતાણ ને ચિતવવો. પછી સિદ્ધાદિક ચાર મંત્રોને દિશાઓના પત્રોમાં અનુક્રમે ચિતવવા. નમો સિદ્ધાણં પૂર્વ દિશામાં, નમો આચરિયાણં એ પદ દક્ષિણ દિશામાં, નમો ઉવજ્ઞાયાણં એ પદ પશ્ચિમ દિશામાં, નમો લોપ સવ્વસાહૂણં એ પદ ઉત્તર દિશામાં, તથા વિદિશાની ચાર પાંખડીઓમાં અનુક્રમે ચાર ચુલિકાઓ ચિતવવી. યસોપંચ નમુક્કારો, આગ્નેય ખુણામાં સવ્વપાવપ્પણાસણો એ પદ નર્ઝત્ય ખુણામાં મંગલાણંચ સવ્વેસિં એ પદ વાયવ્ય ખુણામાં. પદમં દવદ્ મગલં એ પદ ઇશાન ખુણામાં) આ પ્રમાણે નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન કરવું. ૩૪, ૩૫.

તેનું ક્ષણ બતાવે છે.

ત્રિશુદ્ધ્યા ચિંતયંસ્તસ્ય શતમષ્ટોત્તરં મુનિઃ ।

મુંજાનોપિ લભેતૈવ ચતુર્થતપસઃ ફલં ॥ ૩૬ ॥

મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિ (એકાગ્રતા) પૂર્વક બે (પૂર્વે બતાવેલી વિધિએ) એકસો આઠવાર આ નમસ્કાર મહામંત્રને ગણે, તો આહાર કરતાં છતાં પણ તે મુનિને એક ઉપવાસનું ક્ષણ મળે ૩૬.

एनमेव महामंत्रं समाराध्येह योगिनः ।

त्रिलोक्यापि महीयंतेऽधिगताः परमां श्रियं ॥ ३७ ॥

આજ મહામંત્રને સારી રીતે આરાધીને, આત્મલક્ષ્મીને મેળવી, આ લવમાં યોગીઓ ત્રણ લોકના જીવોથી પણ પૂજાય છે. ૩૭.

कृत्वा पापसहस्राणि हत्वा जंतुशतानि च ।

अमुं मंत्रं समाराध्य त्रिर्यचोऽपि दिवं गताः ॥ ३८ ॥

હજારો પાપો કરી અને સેકડો ગમે પ્રાણીઓને હણીને (સેકડો

ગમે પ્રાણિઓને મારનાર) જનાવરો પણ આ મહામંત્રનું આરાધન કરી દેવલોકમાં ગયા છે. ૩૭.

પ્રકારાંતરે પાંચ પરમેષ્ઠિ વિદ્યા.

ગુરુપંચકનામોત્પા વિદ્યા સ્યાત્ ષોડશક્ષરી ।

જપન્ શતદ્વયં તસ્યાશ્વતુર્થસ્યાનુયાત્ફલં ॥ ૩૯ ॥

પાંચપરમેષ્ઠિના નામથી ઉત્પન્ન થએલી સોળ અક્ષરની વિદ્યા થાય છે. તે વિદ્યા બે બસો વાર જપે તો એક ઉપવાસનું ફળ પામે. (અરિહંત સિદ્ધ આચરિય ઉવજ્ઞાયસાહ એ સોળ અક્ષરી વિદ્યા બાણવી.) ૩૯.

શતાનિ ત્રીણિ ષટ્વર્ણં ચત્વારિ ચતુરક્ષરં ।

પંચવર્ણં જપન્ યોગી ચતુર્થં ફલમશ્નુતે ॥ ૪૦ ॥

છ અક્ષરવાળી વિદ્યા ત્રણસોવાર, અથવા ચાર અક્ષરવાળી વિદ્યા ચારસોવાર, અથવા પાંચ અક્ષરી વિદ્યા પાંચસોવાર, જપ કરે તો યોગી એક ઉપવાસનું ફળ પામે. (અરિહંત સિદ્ધ એ છ અક્ષરી વિદ્યા અરિહંત એ ચાર અક્ષરી વિદ્યા અને અસિઆડસા એ પાંચ અક્ષરવાળી વિદ્યા બાણવી.)

પ્રવૃત્તિહેતુરેવૈનદમોષાં કથિતં ફલમ્ ।

ફલં સ્વર્ગાપવર્ગોં તુ વદંતિ પરમાર્થતઃ ॥ ૪૧ ॥

આ વિદ્યાના જપનું ફળ જે ઉપવાસનું બતાવ્યું છે, તે તો બાળ જીવોને (જપમાં) પ્રવૃત્તિ થવા માટેજ છે, પણ પરમાર્થથી ખરું ફળ તો સ્વર્ગ અને મોક્ષ છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. ૪૧

વળી પ્રકારાંતરે પદમયી દેવતાનું ધ્યાન બતાવે છે.

પંચવર્ણમયી પંચ તત્ત્વવિદ્યોદ્ભૂતા શ્રુતાત્ ।

અભ્યસ્યમાના સતતં ભવક્લેશં નિરસ્યતિ ॥ ૪૨ ॥

સિદ્ધાંતથી ઉદ્ધાર કરેલી પાંચ વર્ણુવાળી, પાંચ તત્ત્વવિદ્યા, બે નિરંતર જપ્યા કરે તો, તે સંસારના દ્વેશને દૂર કરે છે. હૌં હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ અસિઆડસાનમઃ એ પાંચ વર્ણુમયી પાંચતત્ત્વ વિદ્યા બાણવી) ૪૨.

મંગલોત્તમશરણપદાન્યઽન્યગ્રમાનસઃ ।

ચતુઃ સમાશ્રયાણ્યેવ સ્મરન્ મોક્ષં પ્રપદ્યતે ॥ ૪૩ ॥

મંગળ, ઉત્તમ અને શરણ આ ત્રણ અરિહંત, સદ્ધ, સાધુ અને ધર્મ એ ચારની સાથે મેળવીને એકાગ્ર ચિત્તથી સ્મરણ કરે, તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, તેજ બતાવે છે.

અરિહંતા મંગલં, સિદ્ધામંગલં, સાહૂમંગલં, કેવલિપન્નતો ધમ્મો મંગલં ૧ અરિહંતાલોગુત્તમા, સિદ્ધાલોગુત્તમા, સાહૂલોગુત્તમા, કેવલિ પન્નતો ધમ્મો લોગુત્તમા, ૨ અરિહંતે સરણં પવજ્જામિ, સિદ્ધે સરણં પવજ્જામિ, સાહૂસરણં પવજ્જામિ, કેવલિપન્નતંધર્મં સરણં પવજ્જામિ ૩. ૪૩.

(પંચરઅક્ષરી વિદ્યાનું ધ્યાન.)

મુક્તિસૌખ્યપદાં ધ્યાયેદ્વિદ્યાં પંચદશાક્ષરમ્ ।

સર્વજ્ઞામં સ્મરન્મંત્રં સર્વજ્ઞાન પ્રકાશકમ્ ॥ ૪૪ ॥

મોક્ષ સુખને દેવાવાળી પંચર અક્ષરવાળી વિદ્યા ધ્યાવવી, અને સર્વ જ્ઞાનપ્રકાશક સર્વજ્ઞ સદૃશ મંત્રને સ્મરવો, (તે વિદ્યા અને મંત્ર અનુક્રમે આપવામાં આવે છે.) (ઐ અરિહંત, સિદ્ધ, સયોગિ કેવલિ, સ્વાહા) આ વિદ્યા છે (ઐ ઓ હો અર્હે નમઃ) આ મંત્ર છે.

વક્તું ન કશ્ચિદડ્યસ્ય પ્રભાવં સર્વતઃ ક્ષમઃ ।

સમં ભગવતા સામ્યં સર્વજ્ઞેન વિભર્તિ યઃ ॥ ૪૫ ॥

(આ વિદ્યા અને આ મંત્ર મહાન્ અમત્કારી છે આ મંત્ર અને વિદ્યા સર્વજ્ઞ ભગવાનના સરખાપણાને (સદૃશતાને) ધારણ કરે છે તેનો સર્વ પ્રભાવ કહેવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૪૫

સાત વર્ણવાળા મંત્રનું ધ્યાન.

યદોચ્છેદ્ ભવદાવાગ્નેઃ સમુચ્છેદં ક્ષણાદપિ ।

સ્મરેત્તદાડદિમંત્રસ્ય વર્ણસપ્તક્રમાદિમમ્ ॥ ૪૬ ॥

જો સ સારરૂપ દાવાનળનો એક ક્ષણવારમાં ઉચ્છેદ કરવાને તમે ઇચ્છતા હો તો, પહેલા મંત્રના પહેલા સાત અક્ષરો (નમો અરિ-
હંતાય) નું સ્મરણ કરો. ૪૬.

એક શ્લોકે કરી બે મંત્રો બતાવે છે.

પંચવર્ણં સ્મરેન્મંત્રં કર્મનિર્ધારકં તથા ।

વર્ણમાલાંચિતં મંત્રં ધ્યાયેત્ સર્વાભયપદં ॥ ૪૭ ॥

તેમજ આઃ ક્રમોનો નાશ કરવા માટે પંચવર્ણ (અક્ષર) વાળા મંત્રને સ્મરણ અને સૂર્ય બાવના અભયને માટે અભય આપનાર વર્ણોની શ્રેણિવાળા મંત્રને શ્રાવણ (નમો સિદ્ધાણ) આ પંચવર્ણવાળો મંત્ર છે. અને (ઐ નમો અર્હતં, કેવલિને પરમયોગિને, વિસ્ફુરદુરુશુકધ્યાનાગ્નિન્નિદગ્ધકર્મવીજાય, પ્રાતાનંતચતુષ્યાય, સંમ્યાય, ચાંતાય મંગલવરદાય, અષ્ટાદશ દોષરહિતાય, સ્વાહા આ મંત્ર અભય આપનાર છે.

(હ્રીંકારવિદ્યાનું ધ્યાન.)

ધ્યાયેત્ સિતાઙ્ગં વક્ત્રાંતરપૃથ્વર્ગીં દલાષ્ટકે ।
 ઐ નમો અરિહંતાણમિત્રિ વર્ણાનપિ ક્રમાત્ ॥ ૪૮ ॥
 કેસરાલોં સ્વરમયોં મુઘાવિદુઃપ્રિભૂષિતામ્ ।
 કર્ણિકાં કર્ણિકાયાં ચ ચંદ્રાદિવાત્સનાપતત્ ॥ ૪૯ ॥
 સંચરમાણં વક્ત્રેણ પ્રભામંડલ મધ્યગં ।
 મુઘાદીયિતિસંક્રાશં માયાવીજં વિચિત્રયેત્ ॥ ૫૦ ॥
 તતો ભ્રમંતં પત્રેષુ સંચરંતં નભસ્તલે ।
 ધ્વંસયંતં મનોધ્વાંતં સ્વંતં ચ મુઘારસં ॥ ૫૧ ॥
 તાલરંધ્રેણ ગચ્છંતં લસંતં બ્રુહતાંતરં ।
 ત્રૈલોક્યાઽર્ચિત્યમાદાત્મ્યં જ્યોતિર્મયમિવાદ્ભૂતમ્ ॥ ૫૨ ॥
 હત્યઽમું ધ્યાયતો મંત્રં પુણ્યમેકાગ્રમાનસમ્ ।
 વાઙ્મનોમલમુક્તસ્ય શ્રુતજ્ઞાનં પ્રકાશતે ॥ ૫૩ ॥
 માસૈઃ પદ્મિઃ કૃતાભ્યાસઃ સ્થિરીભૂતમનાસ્તતઃ ।
 નિઃસરંતીં મુખાંભોજાચ્છિન્વાં ધૂમસ્ય પશ્યતિ ॥ ૫૪ ॥
 સંવત્સરં કૃતાભ્યાસસ્તતો જ્વાલાં વિલોકતે ।
 તતઃ સંજાતસંવેગઃ સર્વજ્ઞમુક્તપંકજમ્ ॥ ૫૫ ॥
 સ્ફુરત્કલ્યાણમાદાત્મ્યં સંપન્નાતિશયં તતઃ ।
 ભામંડલગતં સાભાદિવ સર્વજ્ઞમીક્ષતે ॥ ૫૬ ॥
 તતઃ સ્થિરીકૃતસ્વાંતસ્તત્ર સંજાતનિશ્ચયઃ ।
 મુક્ત્વા સંસારકાંતારમધ્યાસ્તે સિદ્ધિમંદિરમ્ ॥ ૫૭ ॥

દશધિકુલકં.

મુખની અંદર આઠ પાંખડીવાળું ઉત્ત્વળ કમળ ચિંતવવું અને આઠ પાંખડીઓમાં આઠ વર્ગો અ. ક. ચ. દ. ત. પ. ય શ. (પૂર્વ કહેવાઈ ગયા છે તે) ધ્યાપવા તેમજ ઓં નમો અરિહંતાણં આ આઠ અક્ષરોમાંથી ઓં ઓં અક્ષર ઓં ઓં પાંખડીઓ મૂકવો. તે કમળની કેન્દ્રરેખા પર ગાંડુના બાજોમા— અ આ દિ સોળ અક્ષરો ગાંડવવા. અને વચ્ચેની ક્ષિતિકાને અમૃતના ગિંદુઓથી વિમૃષિત કરવી. પછી ચંદ્રમણથી આવના. મુખ કરી અચરતા, કાંતિના મણિમા રહેલા (ગિનિતા મહત્તરી ધન્યતા) અને અદ્રમા સદૃશ કાંતવાળા માયાખીજ (ત્રી) ને તે કમળની ક્ષિતિકામાં ચિંતવવો પછી દરેક પાંખડીઓમાં ભ. મના, આ. રા. મ. નગમા ન ચાંતા, મનની મલીનતાનો નાશ કરતા. અમૃત સ્મરને જ ના. નાલુ. દ્ર. રી જતા, બ્રહ્મટીની અંદર નીપતા. ત્રણ લોકમાં અચિંત્ય મારાન્મયવાળા અને તેજોમયની માકક અદ્ભૂતતાવાળા. આ પવિત્ર મંત્રનું એકાદ્ર મનથી ધ્યાન કરતાં— મન અને વચનની મલીનતા દર થતું શુદ્ધજ્ઞાન પ્રકાશ પામે છે (પ્રગટ થાય છે) મનને સ્ત્રી. નાખી છ મહિના નિરંતર અભ્યાસ કરતા સાધક મુખકમળથી નીકળતી ધૂમની જ્વાળા જોઈ શકે છે પછી વિશેષ વેગવ્ય પ્રાપ્ત થતાં સર્વજ્ઞનું મુખકમળ જોવે છે અને તેથી આગળ વધતાં કદ્યાણુ માહાત્મ્ય, (આનંદસ્વરૂપ) સર્વાતિશય સપન્ન અને પ્રજ્ઞામહત્તની અંદર રહેલા જાણે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ હોય તેમ સર્વજ્ઞને જુવે છે. પછી તે સર્વજ્ઞના સ્વરૂપમા થએલ નિશ્ચયવાળો, મનને સ્થિર કરી, સ સાર અટવીનો ત્યાગ કરી મોક્ષમંદિરમાં આરૂઢ થાય છે. (અર્થાત્ કર્મ ક્ષય કરી મુક્ત થાય છે.) ૪૮ થી ૫૭.

(શિક્ષિવિદ્યાનું ધ્યાન.)

શશિર્વિવાદિવોદ્ભૂતાં સ્વતંત્રીમમૃતં સદા ।

વિદ્યાં સ્થિમિતિ મ્હાલસ્થાં ધ્યાયેત્કલ્યાણકારણં ॥ ૫૮ ॥

અદ્રના ણિળથી જાણે ઉત્પન્ન થએલી હોય (તેવી ઉત્ત્વલ), નિરંતર અમૃત સ્વતંત્ર અને કદ્યાણુના કારણરૂપ (શિક્ષિ) નામની વિદ્યા લલાટને વિષે ધ્યાવવી. ૫૮.

શશિકલાનું ધ્યાન.

શીરાંમોધેર્વિનિર્મીતીં પ્લાવયંતીં સુધાંબુભિઃ ।

માલે શશિકલાં ધ્યાયેત્ સિદ્ધિસોપાનપદ્ધાંત ॥ ૫૯ ॥

ક્ષીરસમુદ્રથી નીકળતી, અમૃતના પાણીથી (વિશ્વને) પદાણતી
અને મોક્ષરૂપ મેહેલના પગથીઆંની શ્રેણી સરખી ચંદ્રકલાને, લકા-
ટને વિષે ધ્યાવવી (ચિંતવવી.) ૫૬.

ચંદ્રકલાના ધ્યાનનું કૃણ.

અસ્યાઃ સ્મરણમાત્રેણ હ્રુદયદ્ભવનિવંધનઃ ।

પ્રયાતિ પરમાનંદકારણં પદમવ્યયમ્ ॥ ૬૦ ॥

ચંદ્રની કલાના (ચંદ્રકલા જેવા પ્રકાશના) સ્મરણ માત્રથી સ-
નારના કારણરૂપ હર્ષો તુટી જાય છે અને તે પરમ આનંદના કાર-
ણરૂપ. અવ્યયપદ (મોક્ષપદ) પ્રત્યે જાય છે. ૬૦.

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહતનું ધ્યાન.

નાસાગ્રે પ્રણવઃ શૂન્યમનાહતમિતિ ત્રયમ્ ।

ધ્યાયન્ ગુણાષ્ટકં લઘ્વા જ્ઞાનમાપ્નાતિ નિર્મલમ્ ॥ ૬૧ ॥

નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર પ્રણવ (ઠકાર) શૂન્ય, (૦) અને
અનાહત (હ) આ ત્રણનું ધ્યાન કરનાર, અણિમાદિ આઠ સિદ્ધિઓ
મેળવી નિર્મળ જ્ઞાન પામે છે. ૬૧.

ચંદ્રકુંદશશંકાભાંસીનમૂન્ ધ્યાયતઃ સદા ।

સમગ્રવિષયજ્ઞાનપ્રાગલ્ભ્યં જાયતે નૃણામ્ ॥ ૬૨ ॥

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહત આ ત્રણનું નિરંતર શ્રેષ્ઠ. મય-
કુંદ અને ચંદ્રમાના સરખું સ્વેત ધ્યાન કરતાં, મનુષ્યોની સુપૂર્ણ
વિષયોના જ્ઞાનમાં પ્રવિણતા થાય છે. ૬૨

સામાન્યવિદ્યા.

દ્વિપાર્શ્વપ્રણવદ્વં પ્રાંતયોર્માયયાદ્યતં ।

સૌહં મધ્યેઽધિમૂર્દ્ધાંતં અહ્મલોંકારં વિચિત્રયેત્ ॥ ૬૩ ॥

બે બાજુ બંને ઠકાર, છેડાના ભાગે હ્રીકારથી વીરેલા,
વચમાં સૌહ અને તેના વચમાં અહ્મલોં એવા શબ્દો ચિત્રવદા
(હ્રી, ઓ, ઓ, સ, હમ્હી, હં, ઓ, ઓ, હૈં) આ પ્રમાણે ચિત્ર
વદુ. ૬૩.

અર્ચિત્યફલદા ગણધરકૃત વિદ્યાધ્યાન.

કામધેનુમિવાર્ચિત્યફલસંપાદનક્ષમામ્ ।

અનવદ્યાં જપેદ્વિધાં ગણમૃદ્વદનોદ્વિતામ્ ॥ ૬૪ ॥

તથા કામધેનુની માફક અચિંત્ય કૃણ આપવામાં સમર્થ, નિર્દોષ અને ગણધરના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલી (ગણધરોએ કહેલી) વિદ્યાનો લપ કરવો. તે વિદ્યા ૐ જોગે, મગે, તથ્યે, મૂળ, મન્વે મવિસ્તે અંતે પરસ્તે, જિણપાર્થે સ્વાહા:

ૐકાર ધ્યાન.

પ્ કોણેઽપ્રતિચક્રે ફઠિતિ પ્રત્યેકમક્ષરમ્ ।

સન્વ્યે ન્યસ્યેદ્વિચક્રાય સ્વાહા વાહ્યેઽપસન્વયતઃ ॥ ૬૫ ॥

ભૂતાંતં વિંદુસંયુક્તં તન્મધ્યે ન્યસ્ય ચિંતયેત્ ।

નમો જિણાણમિત્યાદૈ રોં પૂર્વૈર્વેદ્યેદ્દહિઃ ॥ ૬૬ ॥

છપુણાવાળો એક ચંત્ર ચિંતવો. તેના દરેક ખાનામાં સવળી રીતે “અપ્રતિચક્રેફદ્” આ છ અક્ષરોમાંથી એકએક અક્ષર મૂકવો તે ચંત્રની બહાર અવળી રીતે “વિચક્રાય સ્વાહા” આ છ અક્ષરોમાંથી પુણા પાસે એક અક્ષર મૂકવો. પછી ઔનમોજિણાણં, ઔનમોઓહિ જિણાણં, ઔનમોપરમોહિજિણાણં ઔનમોસન્વોહિ જિણાણં, ઔનમોઅણંતોહિજિણાણં ઔનમોકુટ્ટુબુદ્ધીણં, ઔનમોવીજબુદ્ધીણં, ઔનમોપદાનુસારીણં, ઔનમોસંમિત્રસોઆણં, ઔનમોડન્નુમહ્ણં, ઔનમોવિડલમહ્ણં ઔનમોદસપુન્વીણં, ઔનમોચોદ્દસપુન્વીણં, ઔનમો અટ્ટમમહાનિમિત્તકુસલાણં, ઔનમોવિડવ્વણદ્દિપ્પત્તાણં, ઔનમો વિજ્ઞાહરાણં, ઔનમોચારણાણં, ઔનમોપન્હસમણાણં, ઔનમોઆગા સગામીણં, ઔ જૌ શ્રી ન્દી ધૃતિ, કીર્તિ બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, સ્વાહા એ પદોથી પાછલું વલય પુરવું. પછી પચપરમેષ્ઠિ મહામંત્રનાં પાંચ પદોનો, પાંચ આંગુલીએ ન્યાસ કરવો. તે આ પ્રમાણે— ઔ નમો અરિહંતાણંન્દોસ્વાહા અગુઠે ઔનમોસિદ્ધાણં ન્દીસ્વાહા તર્જન્યાં ઔ નમો આયરિયાણં ન્દુસ્વાહા મધ્યમામાં ઔ નમોડવ-લ્લાયાણં દ્વૈસ્વાહા અનામિકામાં ઔનમોલોપસન્વસાહ્ણંદ્દોસ્વાહા કનિકા આંગુલીમાં, આ પ્રમાણે ન્યાસ કરી ચંત્રના વચમાં બીડું સહિત ઔકારને સ્થાપન કરવો. પછી તે ચંત્રને માથા ઉપર પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમના અત્સાગમાં સ્થાપન કરી ચિંતવવો ધ્યાવવો. ૬૫-૬૬.

અષ્ટાક્ષરીવિદ્યા:

અષ્ટપત્રેંબુજે ધ્યાયેદાત્માનં દીપ્તેજસમ્ ।

પ્રણવાચસ્ય મંત્રસ્ય વર્ણાન્ પત્રેષુ ચ ક્રમાત્ ॥ ૬૭ ॥

પૂર્વાશાઽભિમુખંપૂર્વમધિકૃત્યાઽઽદિમં દલમ્ ।

एकादशशतान्यऽष्टाक्षरमंत्रं जपेत्ततः ॥ ६८ ॥

આઠ પાંખડીવાળા કમળને વિષે ઝળઝળાટ કરતા તેજવાળા આત્માને ચિંતવવો. અને ઝોંકારપૂર્વક. પહેલા મંત્રના (ઝોંનમો અરિહંતાજ એ મંત્રના) આઠે વણોને અનુક્રમે પત્રો ઉપર (આઠે પાંખડીઓ ઉપર) સ્થાપવા, તેમાં પહેલી પાંખડી પૂર્વ દિશા તરફથી ગણવી અને તેમાં પહેલો ઑ મૂકવો, પછી ક્રમે આવે તે તે દિશામાં બાકીના અક્ષરો મૂકી, તે આઠ અક્ષરવાળા મંત્રનો તે કમળના અક્ષરો ઉપર અગિયારસોવાર જાપ કરવો. ૬૭, ૬૮.

વિધ્નશાંતિ માટે.

પૂર્વાશાનુક્રમાદેવમુદિશ્યાઽન્યદલાન્યપિ ।

अष्टरात्रं जपेद्योगी सर्वप्रत्यूहशान्तये ॥ ६९ ॥

પૂર્વદિશામાં પ્રથમ પાંખડીએ ઓ એજ અનુક્રમે બીજી પછી પાંખડીઓને, દિશિ વિદિશિમાં સ્થાપન કરી, સર્વ જાતના વિધ્નોની શાંતિ થવા માટે યોગીએ, આઠ દિવસ સુધી તે આઠ અક્ષરી વિધાનો જાપ કરવો. ૬૯

अष्टरात्रे व्यतिक्रान्ति कमलस्यांतर्वतिनः ।

निरूपयति पत्रेषु वर्णनितानऽनुक्रमम् ॥ ७० ॥

એમ જાપ કરતાં આઠ દિવસ ગયે છતે આ કમળની અંદર રહેલા પત્રોને (પાંખડીઓ) વિષે તે અષ્ટ અક્ષરી વિધાના વણો અનુક્રમે જોવામાં આવશે ૭૦.

भीषणाः सिंहमातगरक्षःप्रभृतयः क्षणात् ।

शाम्यन्ति व्यंतराश्चाऽन्ये ध्यानप्रत्यूहहेतवः ॥ ७१ ॥

તે અક્ષરો જોવાથી જોનારમાં એવું સામર્થ્ય આવે છે કે ધ્યાનમાં વિધ્ન કરનાર, ભયંકર સિંહ, હાથી, રાક્ષસ અને બીજાં પણ ભૂત, પ્રેત, સર્પાદિ, તત્કાળ શાંત થઈ જાય છે. ૭૧.

मंत्रः प्रणव पूर्वोयं फलमैहिकमिच्छुभिः ।

ध्येयः प्रणवहीनस्तु निर्वाणपदकांक्षिभिः ॥ ७२ ॥

આ તમો અરિહંતાજ એ મંત્ર આ-લોક-સંબંધી; જ્ઞાના

ધન્વનારાઓએ ઑંકાર સહિત ધ્યાવવો, પણ જેને મોક્ષપદનીજ ધન્વા હોય તેણે તે ઑંકાર વિનાનો ધ્યાવવો. ૭૨.

એક શ્લોકથી મંત્ર અને વિધા બતાવે છે.

ચિંતયેદન્યમપ્યેનં મંત્રં કર્મોઽષ્ટાંતયે ।

સ્મરેત્ સત્ત્વોપકારાય વિદ્યાં તાં પાપમક્ષિણૌ ॥ ૭૩ ॥

તથા બીજ પણ આ મંત્રને; કર્મના ઓધની શાંતિને માટે ચિંતવવો (જપવો.) (શ્રીમદ્દપમાદિ વર્ધમાનાંતેભ્યો નમઃ કર્મના નાશને માટે આ મંત્ર જપવો) અને સર્વ જીવોના ઉપકારને માટે તે પાપભક્ષણી વિદ્યાને સ્મરવી (તે વિદ્યા આ પ્રમાણે છે.)

ઐર્ઘ્યંમુલકમલવાસિનિ પાપાત્મક્ષયંકરિ, શ્રુતજ્ઞાનજ્વાલા સહસ્ર જ્વલિતે, સરસ્વતિ મત્પાપં, હન, હન, દહ, દહ, ક્ષાં ક્ષીં ક્ષં ક્ષેં ક્ષોં ક્ષોં ક્ષઃ ક્ષોરધમલે, અમૃતસંભવે, વં વં હં હં સ્વાહા એ પાપભક્ષણી વિદ્યા જાણવી. ૭૩.

પ્રસીદતિ મનઃ સચઃ પાપકાલુષ્યમુઙ્ગતિ ।

પ્રભાવાડતિશયાદડરયા જ્ઞાનદીપઃ પ્રકાશતે ॥ ૭૪ ॥

એ વિદ્યાના પ્રભાવિક અતિશયથી મન તત્કાળ પ્રસન્ન થાય છે પાપની કલુષતા દૂર થાય છે, અને જ્ઞાનદીપક પ્રકાશિત થાય છે (જ્ઞાન પ્રકટે છે) ૭૪.

જ્ઞાનવદ્ધિઃ સમાન્નાતં વજ્રસ્વામ્યાદિભિઃ સ્ફુટં ।

વિદ્યાવાદાત્સમુદ્ધૃત્ય બીજભૂતં શિવશ્રિયઃ ॥ ૭૫ ॥

જન્મદાવહુતાશસ્ય પ્રશાંતિનવચારિદં ।

ગુરુપદેશાદ્વિજ્ઞાય સિદ્ધચક્રં વિચિંતયેત્ ॥ ૭૬ ॥

વિદ્યા પ્રવાદથી ઉદ્ધાર કરીને, વજ્રસ્વામિ આદિ જ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રગટપણે, મોક્ષ લક્ષ્મીના બીજસરખું માનેલું અને જન્મમરણાદિ દાવાનળને પ્રશાંત કરવાને નવીન જલધર (મેઘ) સમાન, સિદ્ધચક્રને, ગુરૂના ઉપદેશથી જાણીને (કર્મક્ષય) માટે ચિંતવવું. ૭૫, ૭૬.

નાભિપદ્મે સ્થિતં ધ્યાયેદકારં વિશ્વતો મુખં ।

સિ વર્ણં મસ્તકાંભોજે આકારં વદનાંબુજે ॥ ૭૭ ॥

ઉકારં હૃદયાંભોજે સાકારં કંઠપંકજે ।

સર્વકલ્યાણકારિણી વોજાન્યડન્યાન્યપિ સ્મરેત્ ॥ ૭૮ ॥

નાભિ કમળમાં રહેલા સર્વવ્યાપિ અકારને ચિંતવવો. મસ્તક ઉપર સિવર્ણને, મુખ કમળમાં આકારને, હૃદય કમળમાં ઉકારને અને કંઠમાં સાકારને ચિંતવવો. તથા સર્વથા કલ્યાણ કરવાવાળાં બીજાં પણ બીજાંને સ્મરવાં. ૭૭-૭૮.

શ્રુતસિંધુસમુદ્ભૂતં અન્યદડપ્યક્ષરં પદં ।

અશેષં ધ્યાયમાનં સ્યાન્નિર્વાણપદસિદ્ધયે ॥ ૭૯ ॥

સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલ, બીજાં પણ અક્ષર, પદ, વિગેરે સમગ્રનું ધ્યાન કરવાથી મોક્ષપદની સિદ્ધિને (પ્રાપ્તિને) માટે થાય છે. ૭૯

વોતરાગો ભવેદ્યોગી યત્કિંચિદપિ ચિંતયન્ ।

તદેવ ધ્યાનમાત્રાતમતોડન્યે ગ્રંથવિસ્તરાઃ ॥ ૮૦ ॥

ગમે તે પદનું, વાક્યનું, કે શબ્દનું પણ ચિંતન કરતાં યોગી રાગ રહિત થાય, તેનેજ ધ્યાન કહેલું છે. એ (પદાદિ) સિવાય બીજા (ઉપાયો) શ્રેયોના વિસ્તાર (રૂપ) છે, એમ સમજવું. ૮૦.

इति गणधरधुर्याविष्कृतादुद्धृतानि ।

प्रवचनजलराशेस्तत्त्वरत्नान्यडमूनि ॥

हृदयमुकुरमध्ये धीमतामुलसंतु ।

प्रचितभवशतोत्थलैशनिर्नाशहेतोः ॥ ८१ ॥

આ પ્રમાણે મુખ્ય ગણધરે પ્રગટ કરેલા, પ્રવચન રૂપ સમુદ્રથી ઉદ્ધાર કરેલા આ તત્ત્વરૂપ રત્નો, અનેક સેકડોગમે ભવથી ઉત્પન્ન થયેલા કલેશનો નાશ કરવા માટે, બુદ્ધિમાન મનુષ્યોના હૃદય રૂપ આરિસામાં ઉદ્ધાસ પામે. ૮૧.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजयगणिकृत बालावबोधे अष्टमः प्रकाशः ॥

॥ નવમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

રૂપસ્થધ્યાનમ્.

મોક્ષશ્રીસંમુખીનસ્ય વિધ્વસ્તાશ્ચિલકર્મણઃ ॥
 ચતુર્મુખસ્ય નિઃશેષભુવનાઽભયદાયિનઃ ॥ ૧ ॥
 ઇંદુમંડલશંકાશ્ચછત્રત્રિતયશાલિનઃ ॥
 લસદ્ભામંડલાભોગવિઢંબિતવિવસ્વતઃ ॥ ૨ ॥
 દિવ્યદુંદુભિનિર્ઘોષગીતસામ્રાજ્યસંપદઃ ॥
 રણદ્વિરેફજ્ઞંકારમુખરાઽશોકશોભિનઃ ॥ ૩ ॥
 સિંહાસનનિષણ્ણસ્ય વીજ્યમાનસ્ય ચામરૈઃ ॥
 સુરાસુરશિરોરત્નદીપ્તપાદનચ્છુતેઃ ॥ ૪ ॥
 દિવ્યપુષ્પોત્કરાઽઽકીર્ણસંકીર્ણપરિષદ્ભુવઃ ॥
 ઉત્કંઠરૈર્મૃગકુલૈઃ પીયમાનકલધ્વનેઃ ॥ ૫ ॥
 શાંતવૈરેભસિંહાદિસમુપાસિતસંનિધેઃ ॥
 પ્રભોઃ સમવસરણસ્થિતસ્ય પરમેષ્ઠિનઃ
 સર્વાતિશયયુક્તસ્ય કેવલજ્ઞાનભાસ્વતઃ ॥
 અર્હતો રૂપમાલંબ્ય ધ્યાનં રૂપસ્થમુચ્યતે ॥ ૭ ॥

સપ્તભિઃકુલકમ્

મોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની હવે તૈયારી છે, સમગ્ર કર્મોના જેમણે વિનાશ કર્યો છે, દેશના દેતી વખતે (દેવોએ કરેલા ત્રણ પ્રતિબિંબોથી) ચાર મુખ સહિત છે, ત્રણ ભુવનના સર્વ જીવોને અભયદાન આપી રહ્યા છે, (કોઈ જીવોને નહિ મારવા તેવી દેશના આપનારા) ચંદ્ર મહલ સદૃશ ઉજ્જવળ ત્રણ છત્રો જેમના મસ્તક પર શોભી રહ્યાં છે, સૂર્યમહલની પ્રભાને વિઢંબન કરતું ભામંડળ જેમની પછાડી ઝળઝળાટ કરી રહ્યું છે, દિવ્ય દુંડુલિ વાજાંત્રના શબ્દો થઈ રહ્યા છે, ગીત ગાનની સંપદાનું સામ્રાજ્ય વર્તાઈ રહ્યું છે, શબ્દ કરતા બ્રમરોના ઝંકારથી અશોક વૃક્ષ વાચાલિત થયો હોય તેમ શોભી રહ્યો છે, વચ્ચમાં સિંહાસન ઉપર તીર્થંકર મહારાજ બીરાજેલા છે,

ઐ બાબુ આમરો વીઝાઈ રહ્યાં છે, નમસ્કાર કરતા દેવો અને દાન-
વોના મુકુટના રત્નોથી પગના નખોની કાંતિ પ્રદીપ્ત થઈ રહી છે,
દિવ્ય પુષ્પોના સમૂહોથી ચર્ષદાની ભૂમિકા સંકીર્ણ થઈ ગઈ છે, ઉંચી
ડોકો કરીને મૃગાદિ પશુઓના સમૂહો જેની મનહર ધ્વનિનું પાન
કરી રહ્યા છે, સિંહ તથા હાથી પ્રમુખ વૈર સ્વભાવવાળાં પ્રાણિઓ
પોતાનું વૈર શાંત કરી નજીકની બાબુમાં બેઠેલાં છે, સર્વ અતિશ-
યોથી પરિપૂર્ણ, કેવલ જ્ઞાનથી શોભતા અને સમંવસરણુમાં રહેલા,
તે પરમેષ્ઠિ અરિહંતના રૂપનુ આવી રીતે આલંબન લઈ જે ધ્યાન
કરવું, તેને રૂપસ્થ ધ્યાન કહે છે. ૧-૭.

પ્રકારાંતરે રૂપસ્થ ધ્યાન.

રાગદ્રેષમહામોહવિકારૈરકલંકિતમ્ ॥

શાંત કાંતં મનોહારિ સર્વલક્ષણલક્ષિતં ॥ ૮ ॥

તીર્થિકૈરપરિજ્ઞાતયોગમુદ્રામનોરમમ્ ॥

અક્ષ્ણોરમંદમાનંદનિસ્પંદં દદદદ્ભૂતં ॥ ૯ ॥

જિનેંદ્રપ્રતિમારૂપમપિ નિર્મલમાનસઃ ॥

નિર્નિમેષદૃશા ધ્યાયન્ રૂપસ્થધ્યાનવાન્ ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકમ્

રાગ, દ્રેષ અને મહામોહ અજ્ઞાનાદિ વિકારોના કલંક રહિત, શાંત,
કાંત, મનહર, સર્વ ઉત્તમ લક્ષણોથી ઓળખાયેલ, અન્યદર્શનકારોએ
નહિ જાણેલ, યોગ મુદ્રા (ધ્યાન મુદ્રા) ની મનોહરતાને ધારણ કર-
નાર, આંખોને મહાન્ આનંદ અને અદ્ભૂત અચપળતાને આપનાર,
જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાનું, નિર્મલ મન કરી નિમેષાન્મેષ રહિત
(ખુદ્દી આંખ રાખી) એક દૃષ્ટિએ ધ્યાન કરનાર, રૂપસ્થ ધ્યાનવાન્
કહેવાય છે. ૮, ૯, ૧૦.

વિવેચન—જિનેશ્વર ભગવાનની શાંત અને આનંદિ મૂર્તિના
સન્મુખ, ખુદ્દી આંખ રાખી, એક દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવું આંખ મીચવી
કે હલાવવી નહિ. તેમ કરતાં શરીરનું પણ ભાન ભૂલી જઈ એક
નવીન દશામાં પ્રવેશ કરાય છે જેમાં અપૂર્વ આનંદ અને કર્મની
નિર્જરા થાય છે. તે દશાવાળાને રૂપસ્થ ધ્યાનવાન્ કહે છે. ગમે
તે જાતનું આલંબન હોય પણ, તેમાં કાંઈ પણ આત્મિક શુભ પ્રગટ
થાય તો, તેને તે આલંબન નામનું ધ્યાન કહેવાય છે.

રૂપસ્થ ધ્યાનનું ફળ.

યોગી ચાઽભ્યાસયોગેન તન્મયત્વમુપાગતઃ ॥

સર્વજ્ઞીભૂતમાત્માનમવલોકયતિ સ્ફુટં ॥ ૧૧ ॥

રૂપસ્થ ધ્યાનના અભ્યાસે કરી, યોગી તન્મયપણાને પામી, પ્રગટપણે પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપે જુએ છે. ૧૧

કેવી રીતે તન્મયતા પામવી.

સર્વજ્ઞો ભગવાન્ યોયમહમેવાઽસ્મિ સ ધ્રુવં ॥

एवं तन्मयतां यातः सर्ववेदीति मन्यते ॥ ૧૨ ॥

જે સર્વજ્ઞ ભગવાન છે તે, આ, હુંજ, નિશ્ચયે કરીને છું. આ પ્રમાણે (તે સર્વજ્ઞ સાથે) તન્મયપણાને પામે છતે, યોગી સર્વજ્ઞ મનાય છે. ૧૨.

જેવું આલંબન તેવું ફળ.

वीतरागो विमुच्येत वीतरागं विचिंतयन् ॥

रागिणं तु समालंब्य रागी स्यात् क्षोभणादिकृत् ॥ ૧૩ ॥

રાગ રહિતનું ધ્યાન કરતાં, પોતે રાગ રહિત થઈ (કર્મોથી) મુક્ત થાય છે અને રાગીઓનું આલંબન લેનાર, કામ, ક્રોધ, હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષાદિ વિશ્લેષને કરનાર સરાગતાને પામે છે. ૧૩. કહ્યું છે કે—

येन येन हि भावेन युज्यते यंत्रवाहकः ॥

तेन तन्मयतां याति विश्वरूपो मणिर्यथा ॥ ૧૪ ॥

જે જે ભાવે કરી, (ભાવનાએ કરી) જે જે ઠેકાણે, આત્માને યોજવામાં આવે છે, તે તે નિમિત્તોને પામી, તે તે ઠેકાણે તન્મયતા પામે છે. જેમ સ્ફટિકમણિની પાસે લાલ, પીળી, કાળી, કે લીલી, વિગેરે જે કાંઈ રંગની વસ્તુ રાખવામાં આવે છે, તે વસ્તુની નિકટ-તાથી, સ્ફટિકમણિ પણ તેવા તેવા રંગનો દેખાય છે, તેમ આત્માને પણ જેવી ભાવનાએ કરી પ્રેરવામાં આવે છે તેવોજ તે પરિણમે છે. ૧૪

नाऽसद्विद्यानानि सेव्यानि कौतुकेनाऽपि कित्विह ॥

स्वनाशायैव जायंते सेव्यमानानि तानि यत् ॥ ૧૫ ॥

માટે ઇચ્છાવિના, કેવળ કૌતુકે માટે પણ, અસદ્ ધ્યાનોનું અવલંબન લેવું નહિ, કેમકે તે અસદ્ ધ્યાનો સેવવાથી પોતાનાજ વિનાશને માટે થાય છે. ૧૫.

સિદ્ધ્યંતિ સિદ્ધયઃ સર્વાઃ સ્વયં મોક્ષાઽવલંબિનામ્ ॥

સંદિગ્ધા સિદ્ધિરન્યેષાં સ્વાર્થભ્રંશસ્તુ નિશ્ચિતઃ ॥ ૧૬ ॥

મોક્ષને માટેજ ક્રિયા કરનાર મનુષ્યોને, અષ્ટસિદ્ધ્યાદિ સર્વ સિદ્ધિઓ પોતાની મેળેજ સિદ્ધ થાય છે અને સાંસારિક સુખના અભિલાષીઓને તે સિદ્ધિઓ સિદ્ધ થાય કે ન પાણુ થાય એ સંદેહ યુક્ત છે, તથાપિ સ્વાર્થનો નાશ તો અવશ્ય થાયજ. માટે કર્મક્ષયને અર્થે પ્રયત્ન કરવો, પાણુ કેવળ સિદ્ધિઓ મેળવવામાટે પ્રયત્ન નહિ કરવો એ આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ છે. ૧૬

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री
केशरविजयगणिकृत बालावबोधे नवमः प्रकाशः ॥

॥ दशमः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

રૂપાતીત ધ્યાનમ્.

अमूर्तस्य चिदानंदरूपस्य परमात्मनः ।

निरंजनस्य सिद्धस्य ध्यानं स्याद्रूपवर्जितम् ॥ १ ॥

આકૃતિ રહિત, જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ, નિરંજન (કર્મરહિત) સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન, તે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે. ૧

इत्यजस्रं स्मरन् योगी तत्स्वरूपावलंबनः ॥

तन्मयत्वमवाप्नोति ग्राह्यग्राहकवर्जितम् ॥ २ ॥

તે નિરંજન સિદ્ધ સ્વરૂપનું અવલંબન લઈ નિરંતર તેનું ધ્યાન કરનાર યોગી, ગ્રાહ્યગ્રાહક (લેવું અને લેનાર) ભાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે. ૨.

अनन्यशरणीभूय स तस्मिन् लीयते तथा ॥

ध्यातृध्यानोभयाभावे ध्येयेनैक्यं यथा व्रजेत् ॥ ३ ॥

યોગી બન્યારે ગ્રાહ્યગ્રાહકભાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે ત્યારે, તેને કોઈ પણ આલંબન રહેલું ન હોવાથી, તે યોગી તે સિદ્ધાત્મામાં તે પ્રકારે લય પામે છે કે, ધ્યાન કરનાર અને ધ્યાન એ બેઉના અભાવે, ધ્યેય જે સિદ્ધ તેની સાથે એક રૂપ થઈ જાય છે. ૩.

सोऽयं समरसीभावस्तदेकीकरणं मतम् ॥

आत्मा यदप्यवત્વેन लीयते परमात्मनि ॥ ४ ॥

યોગીના મનનુ પરમાત્માની સાથે જે એકાકારપણું તે સમરસી-
લાવ છે, અને તેનેજ એકીકરણ માનેલું છે કે જેથી આત્મઅભિ-
ન્નપણે કરી, પરમાત્માને વિષે લીન થાય (લય પામે). ૪.

નિરાલંબન ધ્યાનનો ક્રમ.

અલક્ષ્યં લક્ષ્યસંવંધાત્ સ્થૂલાત્ સૂક્ષ્મં વિચિંતયેત્ ।

સાલંબાચ્ચ નિરાલંબં તત્ત્વવિત્તત્ત્વમંજસા ॥ ૫ ॥

પ્રથમ પિંડસ્થાદિ લક્ષ્યવાળાં ધ્યાનના ક્રમે, અલક્ષ જે નિરાલં-
બન ધ્યાન તેમાં આવવું. પ્રથમ સ્થુલ (મોટાં) ધ્યેયો લેઈ, અનુ
ક્રમે (અનાહુદ કલા વિગેરે) સૂક્ષ્મ ધ્યેયોનુ ચિંતન કરવું, અને
રૂપસ્થાદિ સાલંબન ધ્યેયોથી, નિરાલંબન (સિદ્ધ અરૂપિ) ધ્યેયમાં
આવવું. આ ક્રમે અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તત્ત્વનો જાણકાર
યોગી થોડા વખતમાં તત્ત્વ પામી શકે. ૫

ઉપસંહાર કરે છે.

एवं चतुर्विधध्यानामृतमग्नं मुनेर्मनः ॥

સાક્ષાત્કૃતજગત્તત્ત્વં વિધત્તે શુદ્ધિમાત્મનઃ ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત આ ચાર
પ્રકારના ધ્યાનામૃતમાં મગ્ન થયેલું મુનિનુ મન, જગત્ના તત્ત્વોને
સાક્ષાત્ કરી (તત્ત્વોનો અનુભવ કરી) આત્માની વિશુદ્ધિ કરે છે. ૬.

પ્રકારાંતરે ચાર પ્રકારનું ધ્યેય.

આજ્ઞાઽપાયવિપાકાનાં સંસ્થાનસ્ય ચ વિંતનાત્ ॥

इत्थं वा ध्येयभेदेन धर्मध्यानं चतुर्विधं ॥ ૭ ॥

આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનના ચિંતન કરવાથી, ધ્યે-
યના ભેદે, આ પ્રમાણે પણ ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારનું કહેવાય છે. ૭.

આજ્ઞા ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

આજ્ઞાં યત્ર પુરસ્કૃત્ય સર્વજ્ઞાનામવાધિતાં ॥

તત્ત્વતશ્ચિંતયેદર્થાસ્તદાજ્ઞાધ્યાનમુચ્યતે ॥ ૮ ॥

પૂર્વાપર બાધારહિત-અથવા કોઈ દર્શનકારોથી ખંડિત ન

થઈ શકે તેવી, સર્વજ્ઞની આજ્ઞાને આગળ કરી, તત્ત્વથી (અર્થોનું) ચિંતન કરવું તે આજ્ઞા ધ્યાન કહેવાય છે. ૮

સર્વજ્ઞવચનં સૂક્ષ્મં હન્યતે યન્ન હેતુભિઃ ।

તદાજ્ઞારૂપમાદેયં ન મૃષાભાષિણો જિનાઃ ॥ ૯ ॥

સર્વજ્ઞે કહેલું સૂક્ષ્મ વચન પણ હેતુ કે યુક્તિએ કરી ખંડિત થતું નથી, તે સર્વજ્ઞનું વચન આજ્ઞારૂપે સ્વીકારવું, કેમકે જિનેશ્વરો અસત્ય બોલતા નથી. તે આજ્ઞારૂપ ધ્યાન કહેવાય છે. ૯.

વિવેચન—આમ (પ્રમાણિક) પુરૂષોનાં વચનો, તે આજ્ઞા કહેવાય છે. તે આજ્ઞા આગમ અને હેતુવાદ એમ બે પ્રકારની છે. શબ્દોથી પદાર્થોનું અગીકાર કરવાપણું તે આગમ, અને પ્રમાણાતરોની સરખામણીથી યા મદદથી પદાર્થોની સત્યતા સ્વીકારવી તે હેતુવાદ કહેવાય છે. આ બેઉ નિર્દોષ હોવાથી પ્રમાણ મનાય છે. કેમકે જેનું કારણ અને પરિણામ નિર્દોષ હોય તે પ્રમાણ મનાય છે. અર્થાત્ તેજ પ્રમાણનું લક્ષણ છે. દોષ, રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન તે અર્હુતમાં સંભવતાંજ નથી. માટે આવા નિર્દોષ પુરૂષથી પેદા થયેલ આગમજ પ્રમાણ હોઈ શકે છે. આ આગમ અંગ ઉપાંગ અને પ્રકરણાદિ જળથી ભરેલ સમુદ્ર જેવું છે તેમજ અનેક અતિશાયિક જ્ઞાનોથી ભરપૂર છે. દુર ભવ્યોને મળવું દુર્લભ છે, પણ તેજ ઉત્તમ જીવોને માટે તો સુલભ છે. પદાર્થોના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, નિત્ય, અનિત્ય, સ્વસ્વરૂપ, પરસ્વરૂપ, સદ્, અસદ્, એ આદિનો સ્થિર ચિત્ત કરી વિચાર કરવો તે આજ્ઞાવિચય ધ્યાન કહેવાય છે. ૯.

અપાયધ્યાનનું સ્વરૂપ.

રાગદ્વેષકષાયઘૈર્જાયમાનાન્ વિચિંતયેત્ ॥

યત્રાપાયસ્તદપાયવિચયધ્યાનમિષ્યતે ॥ ૧૦. ॥

જે ધ્યાનમાં રાગ દ્વેષ અને ક્રોધાદિ વિષયોથી ઉત્પન્ન થતાં કષ્ટોનું ચિંતન કરવું, તે અપાયવિચય નામનું ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૦

આ ધ્યાનનું કે વિચારનું રૂપ શું ?

ऐहिकामुष्मिकापायपरिहारपरायणः ॥

ततः प्रतिनिवर्तत समंतात्पापकर्मणः ॥ ૧૧ ॥

રાગ દ્વેષાદિથી થતાં કષ્ટોનો વિચાર કરવાથી, આ જન્મ તથા ભાવીજન્મમાં થવાનાં અપાય (દુઃખ કષ્ટો) નો પરિહાર (ત્યાગ) કરવામાં તત્પર થવાય છે, અને પછી સર્વથા પાપ કર્મોથી નિવૃત્ત થાય છે. (માટે શુભ યા અશુભ દરેક ક્રિયાનું પરિણામ શું આવે છે અને આવશે, તે સંબંધી ઘણી ખારીકતાથી વિચાર કરવો જોઈએ.) ૧૧.

વિવેચન—જેઓએ જિનેશ્વરના માર્ગનો સ્પર્શ કર્યો નથી, પરમાત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી અને યતિ માર્ગ (નિર્વૃત્તિ માર્ગ) સંબંધી વિચાર પણ કર્યો નથી, તેઓને હજારો જાતનાં કષ્ટો આવી પડે છે. આ દુનિયાની માયાના મોહમાં જેઓનું ચૈતન્ય પરાધીન થઈ ગયું છે, તેવા અણ જીવોએ, શું શું અકાર્યો નથી કર્યા, અને કેવાં કેવાં કષ્ટો નથી પામ્યા? અર્થાત્ સર્વ અકાર્યો કર્યા છે, અને સર્વ જાતનાં દુઃખોનો અનુભવ કર્યો છે. દરેક જીવોએ વિચારવું જોઈએ કે, જે જે દુઃખો નર્કમાં, તિર્યંચોમાં અને મનુષ્યોમાં, અમે પામ્યા છીએ, તેમાં ખરેખર અમારોજ પ્રમાદ છે. અરે સમ્યક્ત્વ પામ્યા જેવી સ્થિતિ મેળવ્યા છતાં પણ મન, વચન અને કાયાથી કરાયેલાં દુષ્કર્મોથી, અમે અમારે હાથેજ શરીરમાં અગ્નિ સળગાવી દુઃખી થયા છીએ. હે આત્મન! મોક્ષમાર્ગ સ્વાધીન છતાં, તે માર્ગને મૂકી દઈ, કુમાર્જની શોધમાં પ્રવેશ કરી, તે પોતેજ પોતાના આત્માને કષ્ટમાં નાંખ્યો છે. જેમ સુકાળ સુલિક્ષના વળતમાં, અથવા સ્વતંત્ર રાત્રી મળ્યાં છતાં મૂર્ખલોકો લિક્ષા માગતા ફરે છે, તેમ મોક્ષમાર્ગ પોતાને સ્વાધીન છતા, મારા જેવા મૂર્ખ જીવો ભવમાં ભમ્યા ફરે છે. આ પ્રમાણે પોતાના અને પરના સંબંધમાં અપાયની પરપરાના કાગળ સંબંધી વિચાર કરવો, અને હવેથી સાવધાન થવું તે અપાયવિચય ધ્યાન કહેવાય છે.

વિપાકવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

પ્રતિષ્ઠણસમુદ્ભૂતો યત્ર કર્મફલોદયઃ ॥

૮૪ ચિત્ત્યતે ચિત્રરૂપઃ સ વિપાકવિચયોદયઃ ॥ ૧૨ ॥

ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા, કર્મફળના ઉદયનો અનેક પ્રકારે વિચાર કરવો, તે વિપાકવિચય ધ્યાન કહેવાય છે ૧૨.

યા સંપદાર્હતો યા ચ વિપદા નારકાત્મનઃ ॥

एकानपत्रता तत्र पुण्यापुण्यस्य कर्मणः ॥ १३ ॥

તે વિચાર આ પ્રમાણે કરવાનો છે કે, જે (ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી)

સંપદા અરિહ તની; અને (નીચામાં નીચી) વિપદા નારકિના જીવોની, તે એક સ્થળે પુણ્ય કર્મનું અને પાપ કર્મનું એક છત્ર રાખ્ય છે. અર્થાત્ પુણ્ય પાપની પ્રબલતા તેજ સુખ દુઃખનું કારણ છે. ૧૩.

વિવેચન—વિષાક એટલે શુભાશુભ કર્મોનું ફળ. આ ફળદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી અનુસાર અનેક પ્રકારે અનુભવાય છે. સ્વાદિષ્ટ ખાદ્યાદિનો ભોગ, પુષ્પમાલા, ચંદન, દુકુલ અને અગના પ્રમુખનો ઉપભોગ, એ દ્રવ્યોનો ભોગોપભોગ શુભ છે, તથા સર્પ, શસ્ત્ર, અગ્નિ અને વિષાદિ દ્રવ્યોનો અનુભવ તે અશુભ છે. સૌધર્માદિ વિમાન, ઉપવન અને પુષ્પ, ક્લાદથી ભરપુર આરામાદિ ક્ષેત્રોનો અનુભવ શુભ છે. અને રમશાન, જંગલ, શૂન્ય અરણ્ય એ આદિ ક્ષેત્રોનો અનુભવ અશુભ છે. ઘણા ઉષ્ણ અને ઘણા શીત નહિ તેવા, વસંતઋતુ પ્રમુખકાળનો અનુભવ શુભ છે. તથા ગ્રીષ્મ અને હેમંતાદિ ઋતુ કે જેમાં ઘણા તાપ અને ઘણી ટાઢ પડે છે તે કાળમાં ચાલવું તે અશુભ છે. મનની નિર્મળતા. આધિ, વ્યાધિ આદિ દુઃખવર્જિત અને સંતોષાદિ ભાવોએ સહિત વર્તન, તે શુભભાવ જાણવો. અને ક્રોધ, અહુકાર. તથા રોદ્ર ધ્યાનાદિકનો અનુભવ તે અશુભ ભાવ જાણવો. ઉત્તમ દેવપણુ, કર્મભૂમિનું મનુષ્યપણુ, એ શુભ જાણવું. ભિદ્ધાદિ મ્લેચ્છ જાતિમા મનુષ્યજન્મ, તિર્થંચ અને નારકિ પ્રમુખ અશુભ ભાવો જાણવા દ્રવ્ય. ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવને આશ્રયિને કર્મોના ક્ષયોપશમ. ઉપશમ, કે ક્ષય થાય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે પ્રાણિઓને કર્મો પોતપોતાનાં ફળો આપે છે. અર્થાત્ જીવો પોતપોતાના કરેલ કર્મોનો અનુભવ કરે છે. તે કર્મો આઠ પ્રકારનાં છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય. વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય નામ. ગોત્ર અને અતરાય. જેમ વસ્ત્રાદિકના પાટા વડે નેત્ર અવરાઈ શકે છે, તેમ સર્વજ્ઞ સદૃશ જીવનું જ્ઞાન, જ્ઞાનાવરણીય કર્મરૂપ પાટાથી દબાઈ જાય છે.

મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ, આ પાંચ જ્ઞાનો જેનાથી અવરાય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

પાંચ પ્રકારની નિદ્રા અને ચાર પ્રકારનાં દર્શનો, જેનાથી અવ-
રાય છે તે. દર્શનાવરણીય કર્મનો વિપાક છે.

જેમ કોઈ માણસ રાજાને જોવાની ઇચ્છાવાળો હોય, પણ પ્ર-
તિહારના રોકવાથી રાજાનાં દર્શન ન કરી શકે તમ, આ દર્શનાવર-
ણીય કર્મના ઉદયરૂપ પ્રતિહારના રોકવાથી, આત્મારૂપ રાજાના દર્શન
ન કરી શકે.

મધથી લેપાયેલી ખડ્ગની ધારાના આસ્વાદ તુલ્ય, સુખદુઃખના
અનુભવવાળું વેદનીય કર્મ છે.

મદિરાના પાન સરખું મોહનીય કર્મ છે. જેમ મદિરા પીવાથી,
મનુષ્યને કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી, તેમ મોહનીય કર્મના
ઉદયથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય થતો નથી, અને ચારિત્ર મોહના ઉદ-
યથી વિરતિના કર્તવ્યમાં આદર થતો નથી.

દેવ, માનવ, તિર્થંચ અને નારક એમ ચાર પ્રકારનું આયુષ્ય
છે. પોતપોતાના જન્મમાં (યોનિમાં) જીવેને રાખવા માટે આયુષ્ય
એક બેડી તુલ્ય છે. ગતિ જાત્યાદિની વિચિત્રતા કરનાર, ચિતારા
સમાન, નામ કર્મનો વિપાક આ શરીરમાં જીવેને હોય છે.

ધૃતના અને મદિરાના ભાંડોને ધનાવનાર કુંભારની માફક, ઉચ્ચ,
નીચ ગોત્ર કર્મના વિપાકે, ઉચ્ચ, નીચ ગોત્રોમાં જન્મવું પડે છે.
તે ગોત્રકર્મનો વિપાક કહેવાય છે.

જે બાધકતાથી દાનાદિ લબ્ધિઓનો લાભ જીવેને મળતો
નથી તે અતરાયકર્મ ભાંડારી સમાન છે.

આ પ્રમાણે મૂલ કર્મની પ્રકૃતિઓના અનેક વિપાકોને ભિન્ન
ભિન્ન વિચારતાં, વિપાકવિચય નામનું ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

સંસ્થાન વિચય ધ્યાન.

अनाद्यंतस्य लोकस्य स्थित्युपतिव्ययात्मनः ।

आकृतिं चिंतयेद्यत्र संस्थानविचयः स त्व ॥ ૧૪ ॥

ઉત્પન્ન થવું, સ્થીર રહેવું, અને વિનાશ પામવું એ સ્વરૂપ
વાળા અનાદિ અનંત લોકની આકૃતિનું જે ધ્યાનમાં ચિંતન કરવું.
તે સંસ્થાન વિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય છે. ૧૪.

વિવેચન—આ હુમિયાના કોઈ પણ પદાર્થનો દ્રવ્યથી નાગ
થતોજ નથી. તેના પર્યાયો બદલાયા કરે છે, એટલે તે દ્રવ્ય એક

આકૃતિને મૂકી, બીજી આકૃતિમાં ગોઠવાઈ ગયું; પણ તેથી મૂળ દ્રવ્યનો નાશ થાય છે એમ તો નજ કહી શકાય. દાખલા તરીકે એક લાંબું લાકડું છે, તેની પેટી બનાવી પેટી બંની એટલે, લાકડાની જે લાંબી આકૃતિ હતી, તેનો નાશ થયો. પેટીની ઉત્પત્તિ થઈ અને લાકડું દ્રવ્ય તે તો પેટી બની તોપણ કાયમજ રહ્યું. આમ પેટીની ઉત્પત્તિ, લાંબા લાકડાની આકૃતિનો નાશ અને લાકડાપણાના દ્રવ્યનું કાયમ રહેવાપણું; એમ એક વસ્તુ ત્રણ પ્રકારે બને છે. તેવીજ રીતે આ દુનિયાની સર્વ વસ્તુઓમાં બન્યા કરે છે, માટેજ વસ્તુતઃ દ્રવ્યોનો નાશ નથી. ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે લોક-દુનિયાઅનાદિ, અનંત છે, આદિ અંત વિનાની છે. એનો એજ આશય છે કે, દરેક વસ્તુઓમાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એ ત્રણ બદલાયા કરે છે અને તેથી કોઈ વસ્તુની સર્વથા આદિ (ઉત્પત્તિ) અને સર્વથા વિનાશ કહી શકાયજ નહિ. આ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વ્યયરૂપ લોકની આકૃતિનું એટલે તેમાં રહેલ પદાર્થનું ચિ તન કરવું અને પરવસ્તુથી આત્મ દ્રવ્યને વ્યાવૃત્ત કરી. તેમાં નિમગ્ન થવું તે, સંસ્થાન વિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

લોક ધ્યાનનું રૂપ.

નાનાદ્રવ્યગતાનંતપર્યાયપરિવર્તનાત્ ।

સદાસક્તં મનો નૈવ રાગાદ્યાકુલતાં વ્રજેત્ ॥ ૧૬ ॥

આ લોક સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી શું ફાયદો થાય? આમ શંકો કરનારને ઉત્તર આપે છે કે, અનેક દ્રવ્યોમાં રહેલાં અનંત પર્યાયોને પરાવર્તન કરવાથી (દ્રવ્યગત પર્યાયનો સંબંધમાં વિચાર કરવાથી) નિરંતર તેમાં આસક્ત થયેલું મન, રાગાદિ આકુળતા પામતું નથી. ૧૫:

વિવેચન—દ્રવ્યના ઉત્પત્તિ; સ્થિતિ અને અને વ્યય સંબધિ વિચાર કરતાં વૈરાગ્યોત્પત્તિ પણ સંભવે છે. કોઈ પણ દ્રવ્યની આકૃતિ ઉપર મોહ યા રાગ હોય તો, તરતજ તેના ભાવિ વિનાશ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં મમત્વ ઓછો થાય છે. એક આકૃતિના વિનાશથી શોક થઈ આવ્યો હોય ત્યારે બીજી બાબત ઉપર તેની સ્થિતિની હૈયાતી છે. આ વિચાર આવતાં, શોકમાં ફેરફાર અવશ્ય

થઈ શકે છે. ત્યારે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના ત્રણે ભાગો ઉપર દૃષ્ટિ રાખનારને હુર્પ કે શોક, રાગ કે દ્રેષ, એ માંહીલું કોઈ પરાભવ કરી શકતું નથી, કારણકે શરૂઆતથીજ તેની દૃષ્ટિ ત્રણે ભાગો ઉપર સરખી રહેલી છે. એ આદિ અનેક ફાયદાઓ લોકના કે દ્રવ્યના વિચારથી થાય છે.

ધર્મધ્યાને ભવેન્નાવઃ ક્ષાયોપશમિકાદિકઃ ।

લેશ્યાઃ ક્રમવિશુદ્ધાઃ સ્યુઃ પીતપદ્મસિતાઃ પુનઃ ॥ ૧૬ ॥

ધર્મધ્યાનમાં ક્ષયોપશમિઃ આદિ લાભ હોય છે અને જેમ જેમ તે આગળ વધતો જાય તેમ તેમ અનુક્રમે પીત, પદ્મ અને શુક્લલેશ્યા વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ હોય છે. ૧૬.

ધ્યાનનું ફળ.

અસ્મિન્નિતાંતવૈરાગ્યવ્યતિપંગતરંગિતે ।

જાયતે દેહિનાં સૌખ્યં સ્વસંવેદ્યમર્તીદ્રિયં ॥ ૧૭ ॥

આ ચાર પ્રકારનાં ધ્યાનમાં, અત્યંત વૈરાગ્ય રસના સંયોગથી તરંગિત થએલા યોગીઓને, પોતે અનુભવ કરી શકે તેવું અર્તી-દ્રિય (ઈન્દ્રિયોના વિષય વિનાનું) આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

ધર્મ ધ્યાનનું પારલૌકિક ફળ.

ત્યક્તસંગાસ્તનું ત્યક્ત્વા ધર્મધ્યાનેન યોગિનઃ ।

ત્રૈવેયકાદિસ્વર્ગેષુ ભવંતિ ત્રિદશોત્તમાઃ ॥ ૧૮ ॥

મહામહિમસૌભાગ્યં શરચ્ચંદ્રનિભંપ્રભં ।

પ્રાપ્નુવંતિ વપુસ્તત્ર સ્ત્રગ્ભૂષાંબરભૂષિતં ॥ ૧૯ ॥

વિશિષ્ટવીર્યબોધાઢ્યં કામાર્તિજ્વરબર્જિતં ।

નિરંતરાયં સેવંતે સુખં ચાડનુપમં ચિરં ॥ ૨૦ ॥

ઈચ્છાસંપન્નસર્વાર્થમનોહારિસુખામૃતં ।

નિર્વિઘ્નમુપશુંજાના ગતં જન્મ ન જાનતે ॥ ૨૧ ॥

સર્વ સંજોનો ત્યાગ કરી, ધર્મધ્યાનમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર યોગીઓ, ત્રૈવેયક આદિ સ્વર્ગોમાં, ઉત્તમ દેવોપણે ઉત્પન્ન થયા છે. ત્યાં મહાન્ મહિમા, મહાન્ સૌભાગ્ય, શરદ્ ઋતુના ચંદ્રની પ્રભા

સમાન પુષ્પમાલા, આલૂષણ અને વાસોથી વિભૂષિત શરીર પામે છે- અને વિશિષ્ટ વીર્ય તથા જ્ઞાનયુક્ત, કામની પીઠારૂપ જ્વર વિનાનું, ઉપમા રહિત અને અંતરાય વિનાનું સુખ ધણું કાળ લોગવે છે. ઇચ્છા થતાંજ સર્વ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આજ કારણથી મનને આનંદ આપનાર સુખરૂપ અમૃતને વિદ્યન રહિત લોગવ-તાં કેટલોક કાળ ગયો તે પણ તેઓ જાણતા નથી. ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧.

વિવેચન—ધ્યાનની પરાક્રાણ્યે નહિ પહોંચેલા સંસ્કારી યોગી-ઓને, બાકી રહેલ ક્રમો અપાવવા દેવાદિક યોનિઓમાં જન્મો લેવા પડે છે. ત્યાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારવાળા હોવાથી, પોતાની જાગૃતી ભૂલાતી નથી, પણ પુણ્યની પ્રબળતાથી અનેક ઉત્તમ વિષયો મળી આવે છે, તેનો અનુભવ કરી પાછા જન્મોમાં આવે છે.

તેજ ખતાવે છે.

દિવ્યભોગાવસાને ચ ચ્યુત્વા ત્રિદિવતસ્તતઃ ।

ઉત્તમેન શરીરેણાવતરંતિ મહોતલે ॥ ૨૨ ॥

દિવ્યવંશે સમુત્પન્ના નિત્યોત્સવમનોરમાન્ ।

શ્રુંજતે વિવિધાન્ ભોગાનર્લંકિતમનોરયાઃ ॥ ૨૩ ॥

તતો વિવેકમાશ્રિત્ય વિરજ્યાશેષભોગતઃ ।

ધ્યાનેન ધ્વસ્તકર્માણઃ પ્રયાંતિ પદમવ્યયં ॥ ૨૪ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકં

દેવ સંબંધી લોગ પૂર્ણ થવા પછી, તે દેવલોકથી દિવ્ય દેહનો ત્યાગ કરી, પૃથ્વીતલ ઉપર ઉત્તમ શરીરે જન્મ લે છે. જ્યાં નિરંતર મનોહર ઉત્સવો થઈ રહ્યા છે તેવા દિવ્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થઈ, અખંડિત મનોરથવાળા, તેઓ વિવિધ પ્રકારના લો-ગોનો ઉપલોગ કરે છે. પછી વિવેકનો આશ્રય કરી, દુનિયાના અશેષ લોગોથી વિરક્ત થઈ, ધ્યાનદ્વારા સર્વ ક્રમોનો નાશ કરી, અવ્યય પદ પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૨, ૨૩, ૨૪.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र चिरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री
वेश्रविजय गणिकृत बालावबोधे दशमः प्रकाशः ॥

ૐ

॥ એકાદશઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભયતે ॥

શુક્લ ધ્યાનમ્.

સ્વર્ગાપવર્ગહેતુર્વર્મધ્યાનમિતિ કીર્તિતં યાવત્ ।

અપવર્ગૈકનિદાનં શુક્લમનઃ કીર્ત્યતે ધ્યાનમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રથમ સ્વર્ગ અને (પરંપરાએ) મોક્ષના કારણભૂત ધર્મ-ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મોક્ષના એક ખરેખર કારણરૂપ શુક્લ-ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. ૧.

શુક્લ ધ્યાનનો અધિકારી કોણ ?

ઇદમાદિમનંહનના એવાલં પૂર્વવંદિનઃ કર્તુમ્ ॥

સ્થિરતાં ન યાગિ વિત્તં કથમપિ યત્સ્વલસત્ત્વાનાં ॥ ૨ ॥

આ શુક્લધ્યાન કરવાને, પહેલા 'વજ્ર રૂપલનારાય સંઘે'નું વાળા અને પૂર્વધરે (પૂર્વના જ્ઞાનના બાણકાર) જ-સમર્થ છે. કેમકે અત્ય સત્ત્વવાળા પ્રાણિઓનાં મન, કોઈ પણ પ્રકારે (શુક્લ ધ્યાનને લાગડ) સ્થિરતા પામી શકતાં નથી. ૨.

શુક્લધ્યાનને યોગ્ય જીવો.

યત્તે ન રલ્લુ સ્વાસ્થ્યં વ્યાકુલિતં તનુમનાં મનો વિષયૈઃ ।

શુક્લધ્યાને તસ્માન્નાસ્ત્યધિકારોઽલ્પસારાગામ ॥ ૩ ॥

વિષયોએ વ્યાકુળ થએલાં મનુષ્યોનાં મન, સ્થિરતા ધારણ કરી શકતાં નથી. આજ કારણથી અત્ય સત્ત્વવાળા જીવોને શુક્લધ્યાન ધ્યાવામાં અધિકાર નથી. ૩.

વિવેચન—પાત્ર ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વ્યાકુળ થએલાં મનો સ્વસ્થ થતાં નથી. આજ હેતુ ધર્મધ્યાનને પણ લાગુ પડે છે. તથાપિ ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાનની અપેક્ષાએ ઉજવળતામાં અને સ્વચ્છતામાં ઘણું મંદ હોય છે અને તે ખરેખર શુદ્ધ આત્મિકજ નથી.

૧ વજ્રની માફક હાડકાંઓની મજબુતાઈવાળું શરીર

જો શુદ્ધ આત્મિકજ ધર્મધ્યાન હોય તો, દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થવી ન જોઈએ. આથીજ સમગ્ર શકાય છે કે, ઇદ્રિય વિષયોની વ્યાકુળતાની શાંતિ, ધર્મધ્યાનમાં જે પ્રકારની હોય છે, તેનાથી ઘણાજ વિશેષ પ્રકારે શાંતિ, શુક્લધ્યાનમાં જોઈએ. અને આવી શાંતિવાળા જીવો હોય તો, તે શુક્લધ્યાનના અધિકારી થઈ શકે છે. શુક્લધ્યાનમાં જે પ્રકારની શાંતિ જોઈએ તે એવી હોવી જોઈએ કે, ધ્યાનમાં તેના શરીરને કોઈ છેદ, ભેદ, હણે, કે બાળે, તોપણ પોતે તટસ્થ દૃષ્ટા હોય તેમ રહ્યા કરે. તેમજ વૃદ્ધિ, શીત, વાત અને તાપાદિક દુઃખે કરી કે પે પણ નહિ. ખળી તે ધ્યાનમાં હોય ત્યારે દેખવું, સાંભળવું, સુંઘવું કે સ્પર્શવું તેની કાંઈ પણ ખબર ન પડે અને જાણે પાષાણની ઘડેલી મૂર્તિ હોય તેમ સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાનમાં મગ્ન રહે. આવી સ્થિરતા અદ્ય સત્ત્વવાળાને ન હોય માટે તે અધિકારી નથી. ૩.

(આંહી શિષ્ય શંકા કરે છે કે પૂર્વધરો અને વજ્રરૂપલનારાય સંઘયણવાળાજ જીવો જો શુક્લધ્યાનના અધિકારી છે. તો હમણાં સેવાર્ત (છેલ્લા) સંઘેણવાળા જીવો આગળ તે ધ્યાનના સ્વરૂપને કહેવાની શી જરૂર છે ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.)

અનવચ્છિત્યામ્નાયઃ સમાગતોઽસ્યેતિ કીર્ત્યતેઽસ્માભિઃ ।

દુષ્કરમપ્યાધુનિકૈઃ શુક્લધ્યાનં યથાશાસ્ત્રમ્ ॥ ૪ ॥

જુઓ કે, જેવી રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેવી રીતે, શુક્લ ધ્યાન ધ્યાવવું એ અત્યારના જીવો માટે દુષ્કર છે, તથાપિ આ શુક્લધ્યાનના સળધમાં પરંપરાએ જે આમ્નાય આલ્યો આવ્યો છે અર્થાત્ પરંપરાએ શુક્લધ્યાનનું જે સ્વરૂપ આલ્યું આવ્યું છે તે, વિચ્છેદ ન જાય માટે તે પ્રમાણે હું કહું છું. ૪.

શુક્લધ્યાનના ભેદો કહે છે.

જ્ઞેયં નાનાત્વશ્રુતવિચારમૈક્યશ્રુતવિચારં ચ ।

સૂક્ષ્મક્રિયમુત્સન્નક્રિયમિતિ મેદૈશ્વતુર્થા તત્ ॥ ૫ ॥

પૃથક્ત્વશ્રુત વિચાર ૧, અપૃથક્ત્વશ્રુત અવિચાર - ૨, સૂક્ષ્મ-ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ૩, ઉચ્છિન્નક્રિયા અનિવૃત્તિ ૪, એમ ચાર ભેદો કરી તે શુક્લધ્યાન જાણવું. ૫.

શુક્લધ્યાનનો પહેલો ભેદ.

एकत्र पर्ययाणां विविधनयानुसरणं श्रुताद् द्रव्ये ।

अर्थव्यंजनयोगांतरेष संक्रमणयुक्तमाद्यं तत् ॥ ६ ॥

એક પરમાણ્વાદિદ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, સ્થિતિ, વિલય અને મૂર્તિ-
ત્વાદિ પચાણોનું, દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક નયોએ કરી, પૂર્વ ગત
શ્રુતાનુસારે ચિંતન કરવું. તે ચિંતન દ્રવ્ય, શબ્દ તથા મન,
વચન, કાયાના યોગાંતરોમાં સંક્રમણરૂપ હોવું જોઈએ. જેમકે એક
દ્રવ્યના ચિંતનથી તેના શબ્દના ચિંતન ઉપર આવવું. શબ્દ
ચિંતનથી દ્રવ્ય ઉપર આવવું, મનોયોગથી કાયયોગના ચિંતનમાં
યા વાગ્યોગના ચિંતનમાં, એમ કાયયોગથી મનોયોગે યા વાગ્ય-
યોગે સંક્રમણ કરવું. તે શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ છે. ૬.

વિવેચન—આંહી કોઈ શંકા કરે કે, અર્થ, વ્યંજન, અને
યોગાંતરોમાં, સંક્રમણ કરવાથી મનની સ્થિરતા કેવી રીતે કહી
શકાય અને સ્થિરતા વિના ધ્યાન કેમ કહેવાય તેનો ઉત્તર એ છે
કે, એક દ્રવ્યના સંબંધમાં સ્થિરતા હોવાથી ધ્યાન કહી શકાય છે.

બીજા ભેદનું સ્વરૂપ

एवं श्रुतानुસारादेकत्ववितर्कमेकपर्याયि ।

अर्थव्यंजनयोगांतरेष્વ संक्रमणमन्यत्तु ॥ ७ ॥

પૂર્વના જાણ મનુષ્યો માટે પૂર્વગત શ્રુતાનુસારે, અને જેને પૂર્વનું
જ્ઞાન ન હોય તેને અન્યશ્રુતાનુસારે, અર્થ, વ્યંજન, યોગાંતરોને વિષે
અસંક્રમણરૂપ, એક પર્યાય વિષયિક ધ્યાન તે એકત્વ વિતર્ક નામના
શુક્લ ધ્યાનનો બીજો ભેદ છે. ૭.

ત્રીજા ભેદનું સ્વરૂપ.

निर्वाणगमनसमये केवलिनो बादरनिरुद्धयोगस्य ।

सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति तृतीयं कीर्तितं शुद्धम् ॥ ८ ॥

મોક્ષગમનના અવસરે કેવલિને મન, વચન, કાયાના (બાદર)
યોગનું રોકવું, તે સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ત્રીજું શુક્લધ્યાન છે. ૮.

ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ.

કેવલિનઃ શૈલેશીગનસ્ય શૈલવદકંપનીયસ્ય ।

ઉત્સન્નક્રિયમપ્રાપ્તિપાતિ તુરીયં પરમશુદ્ધમ ॥ ૯ ॥

પહાડની માફક અકંપનીય, શૈલેશીકરણમાં રહેલા કેવલીને, ઉત્સન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ, શુદ્ધધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય છે. ૯.

[વિવેચન—આ શુદ્ધધ્યાન સંબંધી અત્યારે કાંઈક પણ વિશેષ જાણવું તે મને અશક્ય લાગે છે. અત્યાગ્ના મુનિગણનો સંપ્રદાય, ધ્યાન સંબંધી એટલો બધો પશ્ચાત્ છે કે, તેથી ચાલતા સંપ્રદાયથી વિશેષ જાણવાનું મને કાંઈ જાણ્યું નથી એથી જોઈએ તેવો અક્ષરાર્થ પણ શુદ્ધધ્યાન સંબંધી હું લખી શક્યો નથી. ૯.

ચાર ભેદોમાં યોગની સંખ્યા.

ત્રિયોગભાજામાદ્યં સ્યાદત્તરમેકગોગાનામ ।

તનુયોગિનાં તુતીયં નિર્યોગાણાં ચતુર્થં તુ ॥ ૧૦ ॥

ત્રણ યોગની પ્રવૃત્તિવાળા યોગીમાં પહેલો શુદ્ધધ્યાનનો ભેદ હોય. મનાદિ એક યોગની પ્રવૃત્તિવાળામાં બીજો શુદ્ધધ્યાનનો ભેદ હોય. સૂક્ષ્મ શરીરના યોગવાળાને ત્રીજો ભેદ હોય, અને યોગરહિતને શુદ્ધધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય ૧૦

(કેવલીને શુદ્ધધ્યાનના ત્રીજા, ચોથા ભેદમાં મન ન હોવાથી ધ્યાન કેમ સંભવે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.)

છન્નસ્થિતસ્ય યદ્દન મનઃ સ્થિરં ધ્યાનમુચ્યતે તત્ત્વજ્ઞઃ ।

નિશ્ચલમંગં તદ્વત્ કેવલિનાં કીર્તિતં ધ્યાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

જેમ જ્ઞાની પુરૂષો, છન્નસ્થાને મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે, તેમ કેવલિઓને, અંગની નિશ્ચલતા તેજ ધ્યાન કહેલું છે. ૧૧.

(કેવલીને શુદ્ધધ્યાનના ચોથા ભેદમાં કાંઈ યોગ નથી તો ત્યાં કેવી રીતે ધ્યાન કહી શકાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.)

પૂર્વાભ્યાસાઝીવોપયોગતઃ કર્મજરણહેનોર્વા ।

શબ્દાર્થવહુત્વાદ્વા જિનવચનાદ્વાપ્ય યોગિનો ધ્યાનમ્ ॥ ૧૨ ॥

પૂર્વના અભ્યાસથી, જીવના ઉપયોગથી, કર્મનિર્જરા થાય છે તે કારણથી, અથવા શબ્દાર્થની બહુલતાથી, અથવા જિનેશ્વરના વચનથી, આ અયોગીઓને ધ્યાન કહી શકાય છે. ૧૨

શુદ્ધધ્યાન કેને હોય છે ?

આયે શ્રુતાવલંબનપૂર્વ પૂર્વશ્રુતાર્થસંવંધાત્ ।

પૂર્વધરાણાં હ્રદયસ્થયોગિનાં પ્રાયશો ધ્યાને ॥ ૧૩ ॥

આદિના પહેલા બે શુદ્ધધ્યાનના બેદો પૂર્વધર હ્રદયસ્થ યોગીને શ્રુતજ્ઞાનના અવલંબનથી પૂર્વ શ્રુતાર્થના સંબંધવાળા પ્રાયઃ હોય. ૧૩.

(વિવેચન—પ્રાયઃ કહેવાનો એ મતલબ છે કે, પૂર્વધરોનેજ શુદ્ધધ્યાન હોય અને બીજાને ન હોય તેમ નથી, પણ પૂર્વધર સિ-
વાધનાને પણ શુદ્ધધ્યાન હોય છે. જેમ કે માફદેવાળ, માસતુષ
સાધુ, વિગેરે માહાશયોને કાંઈ પૂર્વનાં જ્ઞાન નહોતા, છતાં કેવલજ્ઞાન
ધ્યેલું છે. માટે શુદ્ધધ્યાન લાવવા માટે પૂર્વનાં જ્ઞાન જોઈએ તે
એગત નથી.

સકલાલંબનવિરહપ્રયિતે દ્વે ત્વંતિમે સમુદ્દિષ્ટે ।

નિર્મલકેવલદૃષ્ટિજ્ઞાનાનાં ક્ષીણદોષાણાં ॥ ૧૪ ॥

સર્વ દોષરહિત, નિર્મલ કેવલ દર્શન અને કેવલ જ્ઞાનવાળા યોગીને
સર્વ આલંબન વિનાનાં છેલ્લાં બે ધ્યાનો કહેલા છે. ૧૪.

પેહેલાં બે શુદ્ધધ્યાનના આલંબનનો ક્રમ.

તત્ર શ્રુતાદ્ ગૃહીત્વૈકમર્થમર્થાદિ વ્રજેચ્છવ્દં ।

શબ્દાનુપુનરપ્યર્થ યોગાદ્યોગાંતરં ચ સુધીઃ ॥ ૧૫ ॥

શ્રુતજ્ઞાનમાંથી કોઈ એક અર્થ લઈને, અર્થથી શબ્દના વિચારમાં
આવવું, શબ્દથી ફરી પણ અર્થમાં આવવું. તેવીજ રીતે શુદ્ધિમા-
નોએ એક યોગથી કોઈ એક યોગાંતરમાં આવવું. ૧૫.

સંક્રામત્યઽવિલંબિનમર્થપ્રભૃતિષુ યથા કિલ ધ્યાની ॥

વ્યાવર્તેને સ્વયમસૌ પુનરપિ તેન પ્રકારેણ ॥ ૧૬ ॥

જે પ્રકારે ધ્યાની વિલંબ વિના અર્થાલોકમાં સંક્રમણ કરે છે
તેજ પ્રકારે ફરી પણ ત્યાંથી પાતે પાછો ફરે છે. ૧૬.

इति नानात्वे निक्षिप्ताभ्याराः संजायते यदा योगी

આવિર્ભૂતાત્મગુણસ્તદૈકતાયા ભયેયોગઃ ॥ ૧૭ ॥

આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના લીલાણ અભ્યાસવાદ
થાય છે ત્યારે, આત્મા - એક મતાં શુદ્ધધ્યાન
લાયક થાય છે. ૧૭.

ઉત્પાદસ્યિનિભંગાદિપર્યાયાણાં ચદૈકયોગઃ સન્ ।

ધ્યાયતિ પર્યયમેકં તત્સ્યાદેકત્વમવિચારં ॥ ૧૮ ॥

એક યોગવાળો થઈ ઉત્પાદ, સ્થિતિ અને વ્યથાદિ પર્યાયો તેના એક પર્યાયનું ધ્યાન કરે તે એકત્વ અવિચાર ધ્યાન કહેવાય. ૧૮.

ત્રિજગદ્વિષયં ધ્યાનાદણુસંસ્થં ધારયેત્ ક્રમેણ મનઃ ।

વિષમિવ સર્વાંગગતં મંત્રબલાન્માંત્રિકો દંશે ॥ ૧૯ ॥

આખા શરીરમાં વ્યાપ્ત થએલા વિષને જેમ મંત્રના બળથી મંત્રવાદિ દંશમાં લાવી મૂકે છે, તેમ ત્રણ જગત્ના વિષયવાળા મનને, ધ્યાને કરી આણું (પરમાણું) ઉપર યોગીઓએ ધારણ કરવું. ૧૯.

અપસારિતૈર્ધનભરઃશૈષસ્તોકૈર્ધનોઽનલો જ્વલિતઃ ।

તસ્માદપનીતો વા નિર્વાતિ યથા મનસ્તદ્ધત્ ॥ ૨૦ ॥

લાકડાંઓ ન નાંખવાથી, અથવા અગ્નિમાંથી લાકડાં ખેંચી લેવાથી, બાકીનાં થોડાં ઈંધણાંવાળો બળતો અગ્નિ ખુઝાઈ જાય છે, તેની માફક મનને પણ વિષયરૂપ લાકડાં ન મળવાથી પોતાની મેળે શાંત થઈ જાય છે. ૨૦

શુક્લધ્યાનના બીજ ભેદનું ફળ.

જ્વલતિ તતશ્ચ ધ્યાનજ્વલને મૃશ્મુજ્જ્વલે ચર્તોદ્રસ્ય ।

નિશ્ચિલાનિ વિલીયંતે ક્ષણમાત્રાદ્ ઘાતિકર્માણિ ॥ ૨૧ ॥

પછી ધ્યાનરૂપ અગ્નિ, અત્યંત ઉત્કટપણે પ્રજ્વલવાથી યોગી-દ્રના સર્વ ઘાતિકર્મો ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામે છે. ૨૧.

તે ઘાતિકર્મો બતાવે છે.

જ્ઞાનાવરણીયં દૃષ્ટ્યાવરણીયં ચ મોહનીયં ચ ।

વિલયં પ્રયાંતિ સહસ્રા સહાંતરાયેણ કર્માણિ ॥ ૨૨ ॥

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, તે ત્રણે ચોથા અંતરાય કર્મની સાથે અક્ષમાત્ર વિલય થઈ જાય છે. ૨૨.

ઘાતિકર્મના ક્ષયથી થતું ફળ.

સંપ્રાપ્ય કેવલજ્ઞાનદર્શને દુર્લભે તત્તો યોગી ।

જાનાતિ પश्यति तथा लोकालोकं यथावस्थं ॥ ૨૩ ॥

ઘાતિકર્મના ક્ષય થવાથી, યોગી દુઃખે પામી શકાય તેવાં કેવલજ્ઞાન અને કેવળદશ ન પામી યથાવસ્થિત લોકલોકને જાણે છે અને જીવે છે. ૨૩.

દૈવસ્તદા સ ભગવાન્ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શ્યનંતગુણઃ ।

વિહરત્યવનીવલયં સુરાસુરનરોરગૈઃ પ્રણતઃ ॥ ૨૪ ॥

કેવલજ્ઞાન પામવા પછી સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અનંત ગુણવાન, સુર, અસુર, મનુષ્ય અને નાગે દ્રાદિથી પ્રણામ કરાતા, તે લગવાન પૃથ્વી-તળ ઉપર (દુનિયાના જીવોને) બોધ કરવા માટે વિચરે છે. ૨૪.

વાગ્મ્યોત્સનયાશ્વિલાન્યપિ વિબોધયંતિ મઘ્યજંતુકુમુદાનિ ।

જન્મૂલયતિ ક્ષણતો મિથ્યાત્વં દ્રવ્યભાવગતં ॥ ૨૫ ॥

વળી વચનરૂપ ચંદ્રની ચાંદનીએ કરી, સમગ્ર લબ્ધ જીવો રૂપ કુમુદોને (ચંદ્રવિકાશી કમળોને) બોધિત કરે છે, અને તેઓની અંદર રહેલા દ્રવ્ય, ભાવ, મિથ્યાત્વને (અધિકારને) ક્ષણ માત્રમાં મૂળથી કાઢી નાંખે છે. ૨૫.

તન્નામગ્રહમાત્રાદનાદિસંસારસંભવં દુઃખમ્ ।

મઘ્યાત્મનામશેષં પરિક્ષયં યાતિ સહસૈવ ॥ ૨૬ ॥

તે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરનું ક્રૂર નામ ગ્રહણ કરવાથી, લબ્ધ જીવોનાં અનાદિ સંસારથી ઉત્પન્ન થએલાં સમગ્ર દુઃખો સહસ્ર નાશ પામે છે.

અપિ કોટીશતસંખ્યાઃ સમુપાસિતુમાગતાઃ સુરનરાદ્યાઃ ।

ક્ષેત્રે યોજનમાત્રે માંતિ તદાસ્ય પ્રભાવેણ ॥ ૨૭ ॥

તે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવા માટે, સેંકડો કોડ ગમે આ-વેલા દેવ મનુષ્યાદિ, એક યોજન માત્ર ક્ષેત્રમાં તેના પ્રભાવથી સમાઈ શકે છે. ૨૭.

ત્રિદિવૌકસો મનુષ્યાસ્તિર્યચોઽન્યેષ્યમુખ્ય બુધ્યંતે ॥

નિજનિજભાષાનુગતં વચનં ધર્માવબોધકરં ॥ ૨૮ ॥

ધર્મબોધ કરવાવાળાં આ પરમેશ્વરનાં વચનોને, દેવો, મનુષ્યો, તિર્થંકો (જનાવરો) અને બીજાઓ પણ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે છે. ૨૮.

આયોજનશતમુગ્રા રોગાઃ શામ્યંતિ તત્પ્રભાવેણ ॥

ઉદયિનિ શીતમરીચાવિવ તાપરુજઃ સિતેઃ પરિતઃ ॥ ૨૯ ॥

જે સ્થળે તીર્થ કરે વિહાર કરતા હોય તે સ્થળની ચારે બાજુ તેમના પ્રભાવથી સો ચોજન પ્રમાણે પૃથ્વીમાં, ઉચ્ચ (મોટા) રોગો જેમ ચંદ્રના ઉદયથી તાપ શાંત થાય છે, તેમ શાંત થઈ જાય છે. ૨૯.

મારોતિદુર્મિક્ષાઽનિવૃષ્ટ્યનાઽવૃષ્ટિદમરવૈરાણિ ॥

ન ભવંત્યસ્મિન્ વિહરતિ સહસ્રરશ્મૌ નમાંસોવ ॥ ૩૦ ॥

આ ભગવાન પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતા ત્યાં, જેમ સૂર્ય છતાં અંધકાર ન હોય તેમ મરકી, ઢુકાળ, ઘણી વૃષ્ટિ, સર્વથા વૃષ્ટિ ન થવી, સુદૃઢ, અને વેર આદિ ઉપદ્રવો હોતા નથી. ૩૦

માર્ત્તદમંડલશ્રીવિદંત્રિ ભામંડલં વિમ્બોઃ પરિતઃ ।

આવિર્ભવત્યનુવપુઃ પ્રકાશયન્ સર્વતોઽપિ દિશઃ ॥ ૩૧ ॥

સૂર્ય મંડળની શોભાને વિડંબના પ્રમાણે તેવું, સર્વ બાજુ દિશાઓને પ્રકાશિત કરતું, ભામંડળ ભગવાનના શરીરની પાછળ પ્રગટ થાય છે. ૩૧.

સંચારયંતિ વિક્ષાન્યનુપાદન્યાસમાશુ કમલાનિ ।

ભગવતિ વિહરતિ તસ્મિન્ કલ્યાણીભક્તયો દેવાઃ ॥ ૩૨ ॥

તે ભગવાન જ્યારે પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરે છે ત્યારે ઉત્તમ ભક્તિવાળા દેવો, પગલે પગલે (સુવર્ણના) કમળો પગ સુકવા માટે તત્કાળ સ ચારે છે (સ્થાપન કરે છે) ૩૨.

અનુકૂળો વાતિ મરુત્ પ્રદક્ષિણં ચાંત્યમુખ્ય શકુનાશ્ચ ।

તરવોઽપિ નમંતિ ભવંત્યધોમુખાઃ કંટકાશ્ચ તદા ॥ ૩૩ ॥

તથા પવન અનુકૂળ વાય છે. ભગવાનને (જ ખુદ, ચાસ, નકુલાદિ) શકુનો દક્ષિણાવર્ત જમણાં હોય છે. (અથવા પંખીઓ પ્રદક્ષિણા આપે છે) વૃક્ષો પણ નમે છે, અને ડાંટાઓનાં 'મુખ' નીચાં (ઉંધાં) થાય છે. ૩૩.

આરક્તગ્લવોઽશોકપાદપઃ સ્મેરકુસુમગંધાદયઃ ।

પ્રકૃતસ્તુનિરિવ મધુકરવિરુતૈર્વિલસત્યુપરિ તસ્ય ॥ ૩૪ ॥

લાલ પત્રોવાળો, વિકસ્વર અને સુગંધથી બ્યાસ પુષ્પવાળો, તથા મધુકર (જમર) ના શબ્દોએ કરી બાણે સ્તુતિ કરાતો હોય તેવો, અશોક વૃક્ષ ધર્મદેશના આપવાના અવસરે તે પ્રભુના ઉપર જિજ્ઞાસી (શોભી) રહે છે. ૩૪.

પદપિ સમકાલમૃતવો ભગવંતં તે તદોપતિષ્ઠંતે ।

સ્મરસાહાયકકરણે પ્રાર્થશ્ચિત્તં ગ્રહીતુમિવ ॥ ૩૫ ॥

એ અવસરે કામદેવને સહાય કરવાનું જાણે પ્રાર્થાશ્ચિત લેવા માટે આવીઓ હોય તેમ એકી કાળે છએ ઋતુઓ ભગવાનની પાસે પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૫.

અસ્ય પુરસ્નાન્નિનદન્ વિજૃંભતે દુંદુભિર્નભસિ તારં ।

કુર્વાણો નિર્વાણપ્રયાણકલ્યાણમિવ સદ્યઃ ॥ ૩૬ ॥

આ ભગવાનની આગળ તાર સ્વરે નાદ કરતો દેવદુંદુભિ, જાણે તત્કાળ કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગના પ્રયાણને કરતો (સૂચવતો) હોય તેમ શોભી રહ્યો છે. ૩૬.

પંચાપિ ચૈદ્રિયાર્થઃ ક્ષણાન્મનોઙ્ગીભવંતિ તદુપાંતે ।

કો વા ન ગુણોત્કર્ષ સવિધીં મહતામનામોતિ ॥ ૩૭ ॥

તે ભગવાનની પાસે પાંચે ઇન્દ્રિયોના અર્થો, ક્ષણવારમાં મનોરૂ થાય છે અથવા મહા પુરુષોની સોળતથી (સામિખ્યતાથી) કોણ ગુણનો ઉત્કર્ષ ન પામે? અથાત્ સર્વ પામે ૩૭.

અસ્ય નસ્ત્રોમાણિ ચ વર્ધિષ્ણૂન્યપિ નેહ પ્રવર્ધંતે ।

ભવશતસંચિતકર્મચ્છેદં દૃષ્ટૈવ ભોતાનિ ॥ ૩૮ ॥

સેકડો ગમે ભવોના સંચિત કરેલાં કર્મોના નાશ થયેલો જોઈને, ભય પામ્યાં હોય તેમ વૃદ્ધિ પામવાના સ્વભાવવાળા પણ આ પ્રભુના નબ અને રોમ વૃદ્ધિ પામતા નથી. ૩૮

શ્મયંતિ તદભ્યર્ણે રજાંસિ ગંધજલ્લઘૃષ્ટિભિર્દેવાઃ ।

ઉન્નિદ્રકુસુમઘૃષ્ટિભિરશેષતઃ સુરભયંતિ શુભ્રમ્ ॥ ૩૯ ॥

તે પ્રભુની પાસે સુગંધ જલની વૃષ્ટિ કરવે કરી, દેવો ધૂળને શાંત કરે છે અને વિકસ્વર પુષ્પ વૃષ્ટિએ કરી નજીકની સર્વ ભૂ-મિને સુગંધિત કરે છે. ૩૯.

છત્રત્રયી પવિત્રા વિભોરુપરિં ભક્તિતસ્ત્રિદશરાજૈઃ ।

ગંગાસ્ત્રોતસ્ત્રિત્રયીવ ધાર્યંતે મંડલીકૃત્ય ॥ ૪૦ ॥

સ્વામિના ઉપર ઇંદ્રો ભક્તિથી ગંગા નદીના ત્રણ પ્રવાહની માફક, પવિત્ર, ગોળાકાર, ત્રણ છત્રોને ધારણ કરે છે.

અયમેક એવ નઃ પ્રમુરિત્યાખ્યાતું વિદ્યૌજસોન્નમિતઃ ।

અંગુલિદંડ ઇવોચ્ચૈશ્વકાસ્તિ રત્નધ્વજસ્તસ્ય ॥ ૪૧ ॥

આ એકજ અમારો સ્વામિ છે. આમ કહેવાને માટે છંદ્રે આંગુલી-
રૂપ હંડ બાણે ઉચો કર્યો હોય તેમ, ઉંચો ઇદ્રધ્વજ શોભી રહ્યો છે. ૪૧.

अस्य शरदिंदुदीधितिचारुणि च चामराणि धूयंते ।

वदनारविंदसंपाति राजहंसभ्रमं दधति ॥ ४२ ॥

આ પ્રભુને, શરદ્દ ઋતુના ચંદ્રની કાંતિ સરખાં મનોહર આમરો
વિભાજ છે. તે આમરો, મુખરૂપ કમળ ઉપર આવતા, રાજહંસોના
મમને ઉત્પન્ન કરે છે. ૪૨.

प्रकारास्त्रय उच्चैर्विभाति समवसरणस्थितस्यास्य ।

कृतविग्रहाणि सम्यक्चारित्रज्ञानदर्शनानीव ॥ ४३ ॥

સમોવસરણમાં રહેલા, સમોવસરણના ત્રણ ગઢો, બાણે જ્ઞાન, દર્શન,
ચારિત્રે, ત્રણ શરીર ધારણ કર્યો હોય તેમ સારી રીતે શોભે છે. ૪૩.

चतुराशावर्त्तिजनान् युगपदिवानुग्रहीतुकामस्य ।

चत्वारि भवंति मुखान्यंगानि च धर्ममुपदिशतः ॥ ४४ ॥

ચારે દિશાઓ તરફ રહેલા મનુષ્યોને એકી વખતે અનુગ્રહ
કરવાની ઇચ્છાથીજ જેમ, તેમ ધર્મોપદેશ કરતી વખતે ચાર શરીરો
અને ચાર મુખો થાય છે. ૪૪.

अभिवंद्यमानपादः सुरासुरनरोरगैस्तदा भगवान् ।

सिंहासनमधितिष्ठति भास्वानिव पूर्वगिरिशृंगं ॥ ४५ ॥

એ અવસરે સુર, અસુર, મનુષ્ય અને ભુવનપતિએ કરી ચરણ
નમસ્કાર કરાતા ભગવાન જેમ પૂર્વાચળના શિખરપર સૂર્ય આરૂઢ થાય
તેમ, સિંહાસન ઉપર (ધર્મદેશના દેવા) બેસે છે. ૪૫.

तेजः पुंजप्रसरप्रकाशिताशेषदिक्रमस्य तदा ।

त्रैलोक्यचक्रवर्त्तित्वचिह्नमग्रे भवति चक्रं ॥ ४६ ॥

એ અવસરે તેજ પુંજના પ્રસરવે કરી, સમગ્ર દિશાઓના સ-
મુહને પ્રકાશિત કરતું અને ત્રણ લોકના ચક્રવર્તિપણાની નિશાની
સરખું ચક્ર આગળ રહે છે. ૪૬.

भुवनपतिविमानपतिज्योतिष्पतिव्रानव्यंतराःसविधे ।

तिष्ठन्ति समवसरणे जघन्यतः कोटिपरिमाणाः ॥ ४७ ॥

ભુવનપતિ, વિમાનપતિ, જ્યોતિષપતિ અને વ્યંતર આ ચારે
નીકાયના દેવો સમવસરણમાં જઘન્યથી પણ કોટિ પ્રમાણે ભગ-
વાનની પાસે રહે છે. ૪૭.

સામાન્ય કેવલજ્ઞાનીનું કર્તવ્ય.

તીર્થંકરનામસંજ્ઞં ન यस્ય કર્માસ્તિ સોપિ યોગવલાત્ ।

ઉત્પન્નકેવલઃ સન્ સત્યાયુષિ વાંધ્યત્યુર્વા ॥ ૪૮ ॥

જેઓને તીર્થંકરનામકર્મ નામના કર્મનો ઉદય નથી તેઓ પણ યોગના બળથી, કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા પછી, જો આયુષ્ય બાકી રહેતું હોય તો જગતના જીવોને ધર્મબોધ આપે છે. ૪૮.

સંપન્નકેવલજ્ઞાનદર્શનોત્તર્મુહૂર્તશેષાયુઃ ।

અર્હતિ યોગોધ્યાનં તૃતીયમપિ કર્તુમચિરેણ ॥ ૪૯ ॥

કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, પ્રાપ્ત થયેલ યોગી જ્યારે માનવ ભવ અંતરંગી અંતરમુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે, ત્યારે તટકાળ ત્રીજું પણ શુદ્ધધ્યાન કરવાને તે યોગ્ય (થાય) છે ૪૯.

આયુઃકર્મસકાશાદધિકાનિ સ્યુર્યદાન્યકર્માણિ ।

તત્સામ્યાય તદોપક્રમતે યોગી સમુદ્ઘાતં ॥ ૫૦ ॥

પણ જો આયુષ્ય કર્મ કરતાં બીજાં કર્મો અધિક હોય તો તે, ક્રમેને આયુષ્યનાં સરખાં (જોડતું આયુષ્ય હોય તટલા કાળમાં લોગવાઈ શકે તેટલાં) કરવાને કેવલસમુદ્ઘાત (પ્રયત્ન વિશેષ) કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ૫૦.

દંડકપાટે મંથાનકં ચ સમયત્રયેણ નિર્માય ।

તુર્યે સમયે લોકં નિઃશેષં પૂરયેદ્ યોગી ॥ ૫૧ ॥

શરીરમાંથી આત્મપ્રદેશને બહાર કાઢી, પ્રથમ સમયે દંડ કરે. (દંડાકારે આત્મપ્રદેશને લાંબા આદરાજ પ્રમાણે લખાવે.) બીજે સમયે કપાટ આકારે આત્મપ્રદેશને વિસ્તારે. ત્રીજે સમયે મંથાનને (રવૈયાને) આકારે આત્મપ્રદેશને ચારે બાજુ વિસ્તારે, અને ચોથે સમયે યોગી આખા લોકને આત્મપ્રદેશથી પુરી આપે. ૫૧.

સમયૈસ્તતશ્ચતુર્થનિવર્તિતે લોકપૂરણાદસ્માત્ ।

વિહિતાયુઃસમર્કર્મા ધ્યાની પ્રતિલોમમાર્ગેણ ॥ ૫૨ ॥

ચાર સમયે લોક પૂરવાનું કામ પૂર્ણ કરી, આયુષ્યના સમાન બીજાં કર્મોને રાખી, ધ્યાની પ્રતિલોમ માર્ગે (પહેલે સમયે આંતરાંને સહરે, બીજે સમયે મંથાનને સમેટી લે, અને ત્રીજે સમયે દંડાકારને સમેટી પાછો મૂળરૂપે થાય.) લોક પૂરવાના કાર્યથી નિવર્તન થાય. ૫૨.

શ્રીમાનચિંત્યવીર્યઃ શરીરયોગેઽય વાદરે સ્થિત્વા ।

અચિરાદેવ હિ નિરુણદ્ધિ વાદરૌ વાઙ્મનસયોગૌ ॥ ૫૩ ॥

પછી જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીવાન, અગ્નિંત્ય વીર્યવાળો યોગી, બાહર-કાય યોગને વિષે રહીને, બાહર (સ્થૂળ) વચન અને મનના યોગોને ઘણા થોડાજ વખતમાં રોકે. ૫૩.

સૂક્ષ્મેણ કાયયોગેન કાયયોગં સ વાદરં સંધ્યાત્ ।

તસ્મિન્નનિરુદ્ધે સતિ શક્યો રોઢ્ઢું ન સૂક્ષ્મતનુયોગઃ ॥ ૫૪ ॥

પછી સૂક્ષ્મકાય યોગમાં રહી, બાહરકાય યોગનો રોધ કરે, કેમકે તે બાહરકાય યોગ રોક્યા સિવાય, સૂક્ષ્મકાય યોગ રોકી શકાતો નથી. ૫૪.

વચનમનોયોગયુગં સૂક્ષ્મં નિરુણદ્ધિ સૂક્ષ્મતનુયોગાત્ ।

વિદધાતિ તતો ધ્યાનં સૂક્ષ્મક્રિયમસૂક્ષ્મતનુયોગમ્ ॥ ૫૫ ॥

પછી સૂક્ષ્મ શરીર યોગની મદદથી, સૂક્ષ્મ વચન અને મનો-યોગને રોકે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મક્રિયા અને અસૂક્ષ્મ શરીર યોગમય ધ્યાન કરે. ૫૫.

તદનંતરં સમુચ્છિન્નક્રિયમાવિર્ભવેદયોગસ્ય ।

અસ્યાંતે ક્ષીયતે ત્વડ્યાતિકર્માણિ ચત્વારિ ॥ ૫૬ ॥

ત્યાર પછી અયોગીને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા પ્રગટ થાય છે. (અર્થાત્ સવ ક્રિયાનો વ્યવરોધ થાય છે.) આના અંતમાં ચાર અઘાતિ ક્ર-મોનો ક્ષય થાય છે. ૫૬.

તેજ ખતાવે છે.

લઘુવર્ણપંચકોદ્ધિરણતુલ્યકાલમવાપ્ય શૈલેશીં ।

ક્ષપયતિ યુગપત્પરિતો વેદાયુર્નામગોત્રાણિ ॥ ૫૭ ॥

લઘુ પાંચ અક્ષરો બોલી શકાય, તેટલા વખતની શૈલેશી અવ-સ્થા (પહાડની માફક સ્થિર અવસ્થા) ને પામી, એકી સાથે વેદની, આયુષ્ય, નામ, અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને સર્વથા ખપાવે. ૫૭.

ઔદારિકતૈજસકાર્મણાનિ સંસારમૂલકારણાનિ ।

હિત્વેહ ઋજુશ્રેણ્યા સમયેનૈકેન યાતિ લોકાંતમ્ ॥ ૫૮ ॥

આંહી સંસારનાં મૂલ કારણ ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ શરી-રનો ત્યાગ કરી, સમશ્રેણિએ એક સમયે લોકને અંતે જાય છે. ૫૮.

નોર્ધ્વમુપગ્રહવિરહાદયોપિ વા નૈવ ગૌરવાભાવાત્ ।

યોગપ્રયોગવિગમાત્ ન તિર્યગપિ તસ્ય ગતિરસ્તિ ॥ ૫૯ ॥

તે યોગીના આત્માઓ લોકથી આગળ ઉઠ્યા (અલોકમાં) જતા

નથી, કેમકે ચાલવામાં સહાય આપનાર ધર્માસ્તિકાય આગળ નથી. નિશ્ચય પણ જતા નથી, કેમકે તેમનામાં ગૌરવ (વજન-ભાર) રહ્યા નથી. તેમ તિર્થિ પણ તેમની ગતિ નથી, કેમકે તેમને પ્રેરનાર મનાદિકના યોગનો અભાવ થયેલો છે. ૫૯.

લાઘવયોગાદ્ધુમવદલાવુફલવચ્ચ સંગવિરહેણ ।

વંધનવિરહાદેરંઢવચ્ચ સિદ્ધસ્યય ગતિરુર્ધ્વ ॥ ૬૦ ॥

લઘુપણના કારણથી ધૂમની માફક, સંગના વિરહથી તુંબીના ફલની માફક, અને વંધનના અભાવથી એરંડના ફલની માફક, સિદ્ધોની ગતિ (સ્વાભાવિક) ઉર્ધ્વ છે. ૬૦.

સમાધિ.

મોક્ષમાં ગયેલા યોગી.

સાદિકમનંતમનુપમમવ્યાવાયં સ્વભાવજં સૌખ્યં ।

પ્રાપ્તઃ સ કેવલજ્ઞાનદર્શનો મોદતે મુક્તઃ ॥ ૬૧ ॥

કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનવાન યોગી, સર્વ ક્રમોથી મુક્ત થઈ, સાદિ અનંત, અનુપમ, અવ્યાપાધ અને સ્વભાવથી પેદા થયેલ આત્મક સુખને પામી (જ્ઞાનનદમાં) મગ્ન રહે છે. ૬૧.

[વિવેચન—આ શ્લોકમાં સર્વ ક્રમોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્થિતિને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. આ સમાધિ પરિપૂર્ણ છે. તેમાંથી પાછા હઠવાપણું છેજ નહિ. જે આત્મસ્થિતિ પમાયેલી છે તે સાદિ અનંત છે. તે સ્થિતિ પામ્યાની આદિ છે પણ અત નથી. અંત ત્યારે કહી શકાય કે તે સ્થિતિમાંથી નીચા પડવાપણું હોય. એટલે આ સ્થિતિ સાદિ અનંત છે. તેમજ અનુપમ છે. એટલે આ સ્થિતિને કોઈ પણ ઉપમા આપી શકાતી નથી. ઉપમા ન આપવાનું કારણ, તેવી સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો દુનિયામાં અભાવ છે. દુનિયામાં જે જે સ્થિતિઓનો અનુભવ આ દેહદ્વારા થાય છે તે સર્વ સ્થિતિઓ વિયોગશીળ છે. દેહ પોતે પણ વિશરણ સ્વભાવવાળો છે. એટલે તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં સુખોને સુખની ઉપમા કેમ આપી શકાય ?

વળી આ સુખ કેવળ આત્મસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું અને શરીરના પણ સગવિનારું હોવાથી, દુનિયાના દેહમાત્રી આત્માઓના કોઈ પણ જાતના સુખની ઉપમાથી અતીત છે.

તે સમાધિસુખ અવ્યાખ્યાય એટલે કોઈ પણ પ્રકારની કાચિક કે માનસિક પીડા વિનાનું છે. જ્યાં શરીર અને મન છે ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ અનેક પ્રકારની લાગી પડે છે. તેમ આ સુક્તાત્માને શરીરાદિ સર્વ ઉપાધિનો અભાવ હોવાથી તેવી કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાખ્યાયા છેજ નહિ. ત્યારે કેવળ આત્મસ્વભાવનુંજ સુખ હોવાથી તે પરમ સુખ છે. તે સુખમાં યા તે આત્મસ્વભાવમાં સુક્તાત્મા મગ્ન રહે છે; તે પરિપૂર્ણ સમાધિ છે.

આ દેહમાં રહી અનેક પ્રકારની સમાધિઓ થઈ શકે છે, તેવું અન્ય દર્શનકારો કહે છે. તે સર્વ સમાધિઓનો સમાવેશ ધ્યાનમાંજ થઈ શકે છે. જિનેશ્વરોએ બતાવેલ ધ્યાન, અને અન્ય દર્શનકારોએ બતાવેલી સમાધિનો મુકાબલો જો આપસમાં કરવામાં આવે તો આ વાતની ખાત્રી અભ્યાસીઓને સહજ થઈ શકશે. આ પ્રમાણે યોગનાં સર્વ અંગોની આંહી સમાપ્તિ થાય છે.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजयगणिकृत बालावबोधे एकादश प्रकाशः ॥

ॐ

॥ द्वादशः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

आचार्यश्रीનો સ્વાનુભવ.

श्रुतसिंधोर्गुणमुखतो यदधिगतं तदिह दर्शितं सम्यक् ।

अनुभवसिद्धिमिदानीं प्रकाश्यते तत्त्वमिदममलं ॥ १ ॥

સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રથી અને ગુરુસુખથી યોગ સંબંધી જે કાંઈ એ જાણ્યું હતું તે, આંહી પૂર્વના અગીયાર પ્રકાશોમાં સારી રીતે દેખાડ્યું. હવે મને પોતાને યોગ સંબંધી જે કાંઈ અનુભવ સિદ્ધ થયું છે તે, આ નિર્મળ તત્ત્વને પ્રકાશિત કરું છું. ૧.

(યોગનો સર્વ આધાર મન ઉપર છે. મનની અવસ્થાઓ જાણ્યા સિવાય અને તેને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મૂક્યા સિવાય, યોગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ મનની સ્થિતિના લેહો બતાવે છે.)

મનના બેદો.

હર વિસિષ્ઠં યાતાયાતં સ્થિતું તથા મુલીનં ચ ।

નેતમતુઃપ્રકાર મન્મથનમત્કારકારિ ભવેત્ ॥ ૨ ॥

વિસિષ્ઠ ૧. યાતાયાતા ૨, સ્થિત ૩. અને મુલીન ૪, એમ ચાર પ્રકારવાળું ચિત્ત. તેના બાહ્યદાર માનવો ને તે ચમત્કાર કરવાવાળું થાય છે. ૨

મનનાં લક્ષણો.

વિસિષ્ઠં નલ્લપિતું યાતાયાતં ચ કિમપિ માનંદં ।

પ્રથમાભ્યાસે દ્વયમપિ વિકલ્પવિષયગ્રહં તત્સ્યાત્ ॥ ૩ ॥

વિસિષ્ઠ મનને ચપલતા હોય છે અને યાતાયાત મન કાંઈક પણ આનંદવાળું છે. પ્રથમ અભ્યાસમાં આ બેઉ લક્ષણો મનો હોય છે અને તેમના વિષય વિકલ્પનં ગ્રહણ કરવાનો છે. ૩.

વિવેચન— પ્રથમ અભ્યાસી ત્યારે અભ્યાસ શરૂ કરે છે ત્યારે મનમાં અનેક લક્ષણો વિદ્યેષો આવ્યા કરે છે. મન કરતું નથી અને ચપલતા કર્યાજ કરે છે. પણ આથી અભ્યાસીએ કાંઈ નાસીપાસ થવાનું નથી. એક હરિણ ત્યારે પાસમાં સપડાય છે ત્યારે તે એટલી બધી છટવા માટે દોડાદોડ કરી મૂકે છે કે હલ ઉપરાંત, બાજુ છટકું કે છટકો આ હરિણની દોડધામ બેઠ પાસવાળો નીરાશ થઈ પાસ મૂકી દે તો અવશ્ય તે છૂટી જાય. પણ જો મજબુતાઈ કરી તેને દોડાદોડ કરવા આપે તો તે થાકી થાકીને દોડવાની ક્રિયા મૂકી દઈ સ્વાધીન થઈ જશે. તેવીજ રીતે પ્રથમ અભ્યાસી, મનની આવી ચપલતા અને વિશ્લેષતા બેઠ નિરાશ થઈ જાય અને પોતાનો અભ્યાસ મૂકી દે તો મન છૂટી જશે. પછી કતી સ્વાધીન ન થશે. પણ હિમ્મત રાખીને પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારશે તો ઘણી ચપલતા અને વિશ્લેષતાવાળું પણ મન શાંત થઈ સ્વાધીન થઈ રહેશે પહેલી વિસિષ્ઠ દશા ઓળંગ્યા પછી બીજી યાતાયાત દશા મનની છે. યાતાયાત એટલે જવું અને આવવું. જરા વાર મન સ્થિર રહે, વળી ચાલ્યું જાય, અર્થાત્ વિકલ્પ આવી જાય. વળી સમજાવી આ ઉપયોગથી સ્થિર કર્યું, વળી ચાલ્યું જાય, આ યાતાયાત

અવસ્થા છે. પહેલી કરતાં બીજી દશા શ્રેષ્ઠ છે અને તેમાં કાંઈક પણ આનંદનો લેશ રહેલો છે, કારણ કે જેટલીવાર સ્થિર હોય તેટલીવાર તો આનંદ લોગવે છે.

શ્લિષ્ઠં સ્થિરરસાનંદં સુલીનમતિનિશ્ચલં પરાનંદમ્ ।

તન્માત્રકવિષયગ્રહમુભયમપિ બુધૈસ્તદામ્નાતમ્ ॥ ૪ ॥

શ્લિષ્ઠ નામની મનની ત્રીજી અવસ્થા, સ્થિરતા અને આનંદવાળી છે. તથા સુલિન નામની ચોથી અવસ્થા, નિશ્ચલ અને પરમાનંદવાળી છે. જેવાં નામ છે તેવાજ તેના ગુણો છે અને તેજ તે બેઉ મનોને ગ્રહણ કરવાનો વિષય છે એમ જ્ઞાની પુરૂષોએ કહ્યું છે. ૪.

વિવેચન—જેટલી મનની સ્થિરતા તેટલો આનંદ. ત્રીજી મનની અવસ્થામાં સ્થિરતા બીજી કરતાં વિશેષ હોવાથી આનંદ પણ વિશેષ હોય છે, તેથી પણ અધિક સ્થિરતા ચોથી અવસ્થામાં છે. તેમાં મન નિશ્ચલ થાય છે, અને તેથી ત્યાં આનંદ પણ અલૌકિક થાય છે. તે મનનો વિષય આનંદ અને પરમાનંદ છે.

एवं क्रमशो ऽभ्यासावेशाद्ध्यानं भजेन्निरालंबम् ।

समरसभावं यातः परमानंदं ततोनुभवेत् ॥ ५ ॥

આ પ્રમાણે મનને ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરવાના ક્રમે, અભ્યાસની પ્રબળતાથી નિરાલંબન ધ્યાન કરે તેથી સમરસભાવ (પરમાત્માની સાથે અને અલિન્નપણે લય પામવું તે) ને પામી, પછી પરમાનંદપણે અનુભવે. ૫.

પરમાનંદપ્રાપ્તિનો ક્રમ.

बाह्यात्मानमपास्य प्रमक्तिभोजांतरात्मना योगी ।

सततं परमात्मानं विचिंतयेत्तन्मयत्वाय ॥ ६ ॥

આત્મસુખના પ્રેમી યોગીએ અંતરાત્માવડે, બાહ્યાત્મભાવને દૂર કરી, તન્મય થવા માટે નિરંતર પરમાત્મ ભાવનું ચિંતન કરવું. ૬.

બહિરાત્મભાવાદિનું સ્વરૂપ.

आत्मधिया समुपात्तः कायादिः कीर्त्यते ऽत्र वहिरात्मा ।

कायादेः समधिष्ठायको भवत्यंतरात्मा तु ॥ ७ ॥

શરીરદિકને માત્રાગુણોને પ્રકાશ કરનારને આદિ બહિરાત્મા કહીએ છીએ. શરીરદિકનો અધિષ્ઠાતા તે અતરાત્મા કહેવાય છે. ૭.

વિવેચન—શરીર તે હું છું. તેમ માનનાર. આદિ શબ્દથી ધન, સ્વજન, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ તે પોતાના માનનાર અને તેના સંયોગ વિયોગથી સુખી દુઃખી થનાર, એ બહિરાત્મભાવ કહેવાય છે. અને શરીરનો હું અધિષ્ઠાતા છું, શરીરમાં હું રહેનાર છું, શરીર માફે રહેવાનું મર છે, અથવા શરીરનો હું દણ છું. આદિ શબ્દથી ધન, સ્વજન, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ એ સંયોગીક છે તથા પર છે. શુભાશુભ કર્મ વિષાકજન્ય આ સંયોગ વિયોગો છે. એમ બાણી સંયોગ વિયોગમાં ફર્ક શોકે ન કરતાં દણ તરીકે રહ્યા કરે, તે અતરાત્મા કહેવાય છે.

પરમાત્મસ્વરૂપ.

ચિદ્રૂપાનંદ મયો નિઃશેષોપાધિવર્જિતઃ શુદ્ધઃ ।

અત્યક્ષોઽનંતગુણઃ પરમાત્મા કોર્તિતસ્તજ્ઞઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદમય, સમગ્ર ઉપાધિ વર્જિત શુદ્ધ, ઇદ્રિય અગોચર અને અનંત ગુણવાન તેના બાણકાર જ્ઞાનીઓએ પરમાત્માને કહ્યો છે. ૮.

પૃથગાત્માનં કાયાત્પૃથક્ ચ વિદ્યાત્સદાત્મનઃ કાર્યં ।

ઉભયોર્ભેદજ્ઞાતાઽત્મનિશ્ચયે ન સ્વત્વેદ્ યોગી ॥ ૯ ॥

આત્માને શરીરથી જૂદો બાણવો અને શરીરને આત્માથી જૂદું બાણવું. આમ આત્મા અને દેહના ભેદને બાણનાર યોગી, આત્મનિશ્ચય કરવામાં (આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં) સખલના પામતો નથી. ૯.

અંતઃપિહિતજ્યોતિઃ સંતુષ્ટ્યાત્મનોઽન્યતો મૂઢઃ ।

તુષ્ટ્યાત્મન્યેવ હિ વહિર્નિર્વૃત્તભ્રમો યોગી ॥ ૧૦ ॥

જેની આત્મજ્યોતિ કર્મોની અદર દબાઈ ગઈ છે, તેવા મૂઢ જીવો આત્માની બીજી બાણ (અર્થાત્) પુદ્ગલમાં સંતોષ પામે છે. ત્યારે બહિર્ભાવમા સુખની પ્રાપ્તિની નિવૃત્તિ પામેલા યોગીઓ આત્માને વિષેજ સંતોષ પામે છે ૧૦.

પુંસામયત્નલભ્યં જ્ઞાનવતામવ્યયં પદં ચૂનં ।

યદ્યાત્મન્યાત્મજ્ઞાનમાત્રમેતે સમીહંતે ॥ ૧૧ ॥

જો આત્માને વિષે, માત્ર આત્મજ્ઞાનનેજ (સાધકો) ઇચ્છતા હોય-રાખતા હોય,-(ખીબા કોઈ પણ લાવના-પદાર્થના-સંબંધમાં પ્રવૃત્તિ કે વિચાર ન કરતા હોય) તો હું નિશ્ચે કરીને કહું છું કે, જ્ઞાની પુરૂષોને (બાહ્ય) પ્રયત્ન સિવાય મોક્ષપદ મળી શકે. ૧૧.

શ્રયતે સુવર્ણભાવં સિદ્ધરસસ્ય સ્પશતો યથા લોહં ।

આત્મધ્યાનાદાત્મા પરમાત્મત્વં તથાપ્નોતિ ॥ ૧૨ ॥

જેમ સિદ્ધરસના સ્પર્શ થવાથી લોહું સુવર્ણ લાવને પામે છે, તેમ આત્મધ્યાનથી આત્મા પરમાત્માપણાને પામે છે. ૧૨.

જન્માંતરસંસ્કારાત્સ્વયમેવ કિલ પ્રકાશતે તત્ત્વં ।

સુસોત્થિતસ્ય પૂર્વ પ્રત્યયવન્નિરુપદેશમપિ ॥ ૧૩ ॥

જેમ નિદ્રામાંથી ઉઠેલા માણસને પૂર્વે (સુતાં પહેલા) અનુભવેલાં કાર્યો, ઉપદેશ વિના (કોઈના કહ્યા સિવાય) પણ યાદ આવે છે, તેમ જન્માંતરના સંસ્કારવાળા યોગીને કોઈના ઉપદેશ સિવાય પોતાની મેળેજ નિશ્ચે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકાશિત થાય છે. ૧૬.

અથવા ગુરુપ્રસાદદિદૈવ તત્ત્વં સમુન્મિષતિ નૂનં ॥

ગુરુચરણોપાસ્તિકૃતઃ પ્રશમજુપઃ શુદ્ધચિત્તસ્ય ॥૧૪॥

અથવા જન્માંતરના સંસ્કાર સિવાય પણ, ગુરૂના ચરણની સેવા કરવાવાળા, શાંત રસ સેવનારા, અને શુદ્ધ મનવાળા યોગીને, ગુરૂના પ્રસાદથી આજ લવમાં નિશ્ચે કરી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪.

તત્ર પ્રથમે તત્ત્વજ્ઞાને સંવાદકો ગુરુર્ભવતિ ॥

દર્શયિતા ત્વપરસ્મિન્ ગુરુમેવ સદા ભજેત્તસ્માત્ ॥ ૧૫ ॥

પૂર્વ જન્મમાં પ્રથમ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં ઉપદેશદાતા ગુરૂ હોય છે અને ખીબા લવોમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન દેખાડનાર ગુરૂ છે. આ કારણથી તત્ત્વજ્ઞાન માટે ગુરૂનીજ નિરંતર સેવા કરવી. ૧૫.

યદ્વત્સહસ્રકિરણઃ પ્રકાશકો નિચિત્તિમિરમગ્રસ્ય ॥

તદ્દદ્ ગુરુરત્ર ભવેદજ્ઞાનધ્વાંતપતિતસ્ય ॥ ૧૬ ॥

જેમ નિવિડ અધકારમાં પડેલાં પદાર્થોનો પ્રકાશક સૂર્ય છે તેમ, અજ્ઞાનરૂપ અધકારમાં પડેલા જીવોને આ લવમાં તત્ત્વોપદેશરૂપ સૂર્યવડે કરી જ્ઞાનમાર્ગ દેખાડનાર ગુરૂ છે. ૧૬.

પ્રાણાયામમથૃતિલેશપરિત્યાગતસ્તતો યોગી ॥

હૃપદેશં પ્રાપ્ય ગુરોરાત્માભ્યાસે રતિં કુર્યાત્ ॥ ૧૭ ॥

માટે પ્રાણાયામાદિ કલેશનો ત્યાગ કરી, ગુરૂનો ઉપદેશ પામી યોગીએ, આત્મઅભ્યાસમાં પ્રીતિ કરવી. ૧૭.

વચનમનઃકાયાનાં ક્ષોભં યત્નેન વર્જયેચ્છાંતં ॥

રસમાંદમિવાડ્ડત્માનં મુનિશ્ચલં ધારયેન્નિત્યં ॥ ૧૮ ॥

યોગીએ મન, વચન અને કાયાની ચંચળતાનો ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો અને રસના ભરેલા વાસણની માફક, આત્માને શાંત, તથા નિશ્ચલ ઘણો વખત ધારી રાખવો. ૧૮.

વિવેચન—રસના વાસણની માફક-વાસણમાં રહેલા રસની માફક-આત્માને નિશ્ચલ ધારી રાખવો રસને નિશ્ચલ ધારી રાખવા માટે તે રસના આધારભૂત વાસણને સ્થિર રાખવું જ જોઈએ. વાસણમાં—આધારમાં—જેટલી અસ્થિરતા, તેટલી અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે. આજ હેતુથી આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું છે કે મન, વચન, શરીરને જરા પણ ફોલ ન થાય એ માટે બહુ જ પ્રયત્ન કરવો. કેમકે મન, વચન, અને શરીર, આધારરૂપ છે અને આત્મા તેમાં આધેયરૂપે રહેલો છે. આધારની વિકળતા યા અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે. આ અસ્થિરતા એકાગ્રતા કર્યા સિવાય બધું થઈ શકતી નથી. અને એકાગ્રતા કરવામાં પણ કેમસર અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. એકાગ્રતા થતાં આગળ કહેવામાં આવશે તેવી લય અને તત્ત્વ જ્ઞાનની સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માટે આત્માને નિશ્ચલ ધારી રાખવો અને મન, વચન, અને શરીરમાં ફોલ ન થાય તે માટે એકાગ્રતા અવશ્ય કરવી જોઈએ.

એકાગ્રતા.

મનની વારંવાર પરાવર્તન પામતી સ્થિતિને શાંત કરવી અને મનને કોઈ એક જ આકૃતિ કે વિચાર ઉપર દૃઢતાથી બેઠી રાખવું તેને એકાગ્રતા કહે છે.

પ્રથમ અભ્યાસીઓને શરૂઆતમાં એકાગ્રતા કરવામાં જેટલી મહેનત પડે છે, તેટલી મહેનત બીજી કોઈ પણ જાતની ક્રિયામાં પડતી નથી. આ ક્રિયા ઘણી મહેનત આપનાર અને દુઃખરૂપ લાગે છે, પરંતુ આત્મવિશુદ્ધિ માટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના બીજો કોઈ ઉપાય જ નથી. તે સિવાય આગળ વધી શકાય જ નહિ. માટે પ્રબળ પ્રયત્ને પણ એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવી જ જોઈએ.

એકાગ્રતા કરવાની રીતિ અને ઉપયોગી સૂચના.

મનની અદર ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પોની અવગણના કરવી. તેમજ તેનો મનથી કાંઈ ઉત્તર વાળવો નહિ. આ બે વાતો બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ કરી વારવાર સ્મરણમાં રાખવી. અભ્યાસ ચાલતી વખતે તો એક ક્ષણ પણ ભૂલવું ન જોઈએ.

ત્યારે કાંઈ પણ ઉત્તર વાળવામાં નથી આવતો અને અભ્યાસ દૃઢ થાય છે, ત્યારે વિચારની પ્રત્યુત્તર વાળવાની વૃત્તિઓ શાંત થાય છે. એકાગ્રતામાં પૂર્ણ શામ્ય અવસ્થાની જરૂર છે. અર્થાત્ વિકલ્પો ઉત્પન્ન ન થવા દેવા, તેમ તેને હડસેલવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરવો,—અર્થાત્ સ્થિર શાંતતા રાખવી—તે શાંતતા એટલી પ્રબળ થવી જોઈએ કે બાહ્યના કોઈ પણ નિમિત્તથી ચાલતા વિષય સિવાય મનનું પરિણામાંતર આ વિષયાંતર નજ થવું જોઈએ, તેમ અમુક વિકલ્પને રોકવો છે તેવું પરિણમન પણ ન થવું જોઈએ.

એકાગ્રતામાં ધ્યેયની એક આકૃતિ ઉપરજ કે એક વિચાર ઉપરજ મન સ્થિર થાય છે.

વસ્તુગતે તપાસતાં એકાગ્રતામાં મનની પ્રવૃત્તિ શાંત થતી નથી, પણ પોતાની સમગ્ર શક્તિ એકજ માર્ગે વહન કરાવાય છે

નદીના અનેક જુદા જુદા વહન થતા પ્રવાહો, પ્રવાહના મૂળ બળને જુદા જુદા ભાગમાં વહેંચી નાખે છે, અને તેથી પ્રવાહના મૂળ બળના જોસથી જે પ્રબળ કાર્ય થાય છે, તે પ્રવાહની જુદા જુદા ભાગમાં વહેચાઈ ગયેલી શક્તિથી થતું નથી. તેમજ એકાગ્રતાથી એકજ પ્રવાહે વહન થતું અને તેથી મજબુત થયેલું પ્રબળ મન, જે થોડા વખતમાં કાર્ય કરી શકશે, તે અસ્તવ્યસ્ત જુદા જુદા વહન થતા મનના પ્રવાહો કામ નહિજ કરી શકે આ મારેજ એકાગ્રતાના મહાન્ ઉપયોગીપણા વિષે દરેક મહા પુરૂષોએ વિશેષ આગ્રહ કર્યો છે.

આ પ્રમાણે કોઈ એક પદાર્થ ઉપર એકાગ્રતા કરવામાં મન પૂર્ણ ક્ષેત્ર મેળવે છે અર્થાત્ સુદૂર્ત પર્યંત પૂર્ણ એકાગ્રતામાં મન રહી શકે ત્યાર પછી તે પદાર્થના વિચારને મૂકી દેવો, અને કોઈ પણ પદાર્થના ચિંતન તરફ મનને પ્રેર્યા વિના ધારી રાખવું. આ અવસ્થામાં મન કોઈ પણ આકારપણે પરિણમેલું હોતું નથી, પણ તરંગ વિનાના સરોવરની માફક શાંત અવસ્થામાં રહે છે. આ અવસ્થા સ્વરૂપ કાળથી વધારે વખત રહેતી નથી. આ અવસરે મન શાંત

ધાય છે. અર્થાત્ મનપણે પરિભ્રમેલ આત્મા મનથી છુટો પડી પોતાપણે (સ્વપણે) સ્વસ્વરૂપે રહે છે.

આ સ્વસ્થ વખતની પણ ઉત્તમ અવસ્થાને લય અવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આ લય અવસ્થામાં વધારે વખત સ્થિતિ થતાં તત્ત્વજ્ઞાન—આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ જાળત આજ પ્રકાશમાં સુરૂપ્યશ્રી ઉમંગદમ્ભરિ કહે છે કે—

યાવન્ પ્રયત્નલેગો યાવત્સંકલ્પકલ્પના કાપિ ।

તાવન્ ન્યસ્યાપિ પ્રાપ્તિસ્તત્ત્વસ્ય કા તુ કથા ॥

આ પ્રમાણે એકાગ્રતાનું અંતિમ ફળ જાણવાની, કેવી રીતે એકાગ્રતા કરવી તે વાત સહેલાઈથી સમજી શકાય. તે માટે આજ વાત ફરી નજર વિસ્તારથી કહેવામાં આવી છે.

આકૃતિ ઉપર એકાગ્રતા.

કોઈ પણ પૂજ્ય પુરૂષ ઉપર ભક્તિવાળા માણસો ઘણી સહેલાઈથી એકાગ્રતા કરી શકે છે. ધારે કે તમારી ખરી ભક્તિની લાગણી ભગવાન મહાવીર દેવ ઉપર છે. તેઓ તેમની છદ્મસ્થાવસ્થામાં રાજગૃહીની પાસે આવેલા વૈભારગિરિના પહાડની એક ગીચ ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં આત્મધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ ઉભેલા છે. આ સ્થળે વૈભારગિરિ, ગીચ ઝાડી, સરિતાના પ્રવાહોનો ધોધ, અને તેમની આજુબાજુનો હરીયાળો, શાંત, અને રમણીય પ્રદેશ આ સર્વ તમારા માનસિક વિચારોથી કંપ્યો. આ કંપના મનને શરૂઆતમાં ખુશી રાખનાર છે, પછી મહાવીર પ્રભુની પગથી તે મસ્તક પર્યંત સર્વ આકૃતિ એક ચિતારો જેમ ચિતરતો હોય તેમ હળવે હળવે તે આકૃતિનું ચિત્ર તમારા હૃદયપટ પર ચિતરો, આલેખો, અનુભવો. આ આકૃતિને સ્પષ્ટપણે તમે દેખતા હો તેટલી પ્રબળ કંપનાથી મનમાં આલેખી, તેના ઉપર તમારા મનને સ્થિર કરી રાખો. મુહૂર્ત પર્યંત તે ઉપર સ્થિર થતાં જરૂર એકાગ્રતા થશે.

આ પૂજ્ય મહાત્માના શરીરને તમોએ નહિં દેખેલું હોય અને તેથી તમે તેને કંઈપી ન શકતા હો તો, તેમની પ્રતિમાજી મૂર્તિ ઉપર એકાગ્રતા કરો.

આતો એકજ દષ્ટાંત છે, આજ રીતિદ્વારા તેમના સમવસરણનો

ચિતાર ખડો કરી તે ઉપર એકાગ્રતા કરો. તેમને થયેલા ઉપસર્ગ અને તે વખતની સ્થિતિ યાદ કરી તેમના શરીર ઉપર એકાગ્રતા કરો, આજ પ્રમાણે ચોવીશે તીર્થકરો અને તમારા પરમ ઉપગારી કોઈ પણ યોગી-મહાત્મા-હોય તો તેમના શરીર ઉપર પણ એકાગ્રતા કરો, ગમે તેવાં ઉત્તમ અવલંબનો લઈને એકાગ્રતા કરવી, એમાં કાંઈ આગ્રહ કે વાદાવવાદ કરવાનું છેજ નહિ.

સદ્ગુણ ઉપર એકાગ્રતા.

સદ્ગુણ ઉપર પણ એકાગ્રતા થઈ શકે છે. કોઈ એક સદ્ગુણ લઈ તે ઉપર એકાગ્રતા કરવી. ગુણની પ્રીતિ દ્વારા તેનું મન જગૃત થઈ તદાકાર થશે. ઉંચામાં ઉંચો સદ્ગુણ પોતે કદંપી શકાય તેવો કદંપવો, તેની સામાન્ય રીતે અસર મન ઉપર થાય ત્યારે તેના તાત્વિક સ્વરૂપ ઉપર મનને સ્થિર કરવું. છેવટે આ સદ્ગુણોની એકાગ્રતા સ્વાભાવિક તેના પોતાના ગુણરૂપ થાય છે. અર્થાત્ પોતે તે તે ગુણરૂપ બની રહે છે.

સૂચના.

આ લક્ષિતવાળું કે સદ્ગુણવાળું અવલંબન મનમાંથી જતું રહેશે, અથવા મન તેમાંથી નીકળી જશે. એક વાર નહિ પણ વાર-વાર તેમ થશે. તે અવસરે નહિ ગભરાતાં તે અવલંબન વારંવાર પાછું મનમાં ઠસાવવું. ફરી ફરી તે વસ્તુ સાથે જોડી દેવું. આરંભમાં તો વારવાર મન લક્ષ્યથી ખસી જશે. આ વાત થોડો વખત તો લક્ષમાં પણ નહિ આવે. પછી એકાએક તે વાત પાછી યાદ આવશે કે હું જેના ઉપર એકાગ્રતા કરવા વિચાર કરતો હતો તેને મૂકી દેવળ કોઈ બીજી જુદીજ વસ્તુનો વિચાર કરૂ છું. આમ વારંવાર થશે પણ ધૈર્યતાથી મનને વારંવાર પાછું તે ધ્યેય-એકાગ્રતા માટેના અવલંબન-ઉપર ચોટાડવું. આ ક્રિયા મહેનત આપનાર દુઃખરૂપ લાગશે, પણ તેમ કર્યા સિવાય છૂટકોજ નથી, કારણકે એકાગ્રતા સિવાય આત્મ-મોર્ચમાં આગળ વધાયજ નહિ. આ વ્રાત શરૂઆતમાંજ જણાવી છે.

જ્યારે મન આપણી વિસ્મૃતિને લઈ કોઈ અન્ય વિષય ઉપર જમણું કરતું હોય ત્યારે તે જે માર્ગે થઈને ગયું હોય અર્થાત્ જે ક્રમે એક પછી એક વિચાર કરતું આડે રસ્તે ગયું હોય તેજ ઉત્ક્રમે અર્થાત્ છેવટના વિચારથી પકડી શરૂઆતના વિચાર ઉપર લાંબી પાછું

ચાલતા અવલંબનમાં ચોટાડવું. આ ક્રિયા ઘણી ઉપયોગી અને મનને યોધ તથા પરિશ્રમ આપનાર છે. આ ક્રિયાથી, વારંવાર ચાલ્યા જતા મનરૂપી અધ્યને કાળુમાં રાખવાની શક્તિમાં વધારો થાય છે.

અનેક વિચારક્રમ.

આ એકાગ્રતાનો અભ્યાસ જેઓને કઠીણ પડે તેઓએ જુદી જુદી જાતના અનેક વિચારો કરવા. આ પણ એકાગ્રતાનું એક સાધન છે, પણ તે એકાગ્રતા નથી; કેમકે જુદા જુદા વિચારો કરવામાં મનને અનેક આકારો ધારણ કરવા પડે છે અર્થાત્ અનેક આકારે પરિણમવું પડે છે, અને તેથી એક આકૃતિ કે એક જાતના વિચાર ઉપર તે સ્થિર રહેતું નથી, યા તે વખતે એક આકૃતિ ઉપર સ્થિર રહેતું નથી. તથાપિ એક આકૃતિ ઉપર મનને ઠરાવવું તે કરતાં આ રસ્તો ઘણો સરળ છે. આ પછીના દુષ્કર કાર્ય એકાગ્રતા ઉપર હજવે હજવે સાધક પહોંચી શકશે, માટે શરૂઆતમાં સાધકોએ આ રસ્તો લેવો.

આ વાત વારંવાર યાદ રાખવી કે એકાગ્રતા અને અનેક વિચાર તે એક નથી, અંતે તો મનને એકજ નિશ્ચિત વસ્તુ ઉપર રોકી તેમાંજ સ્થિર કરી રાખવાનું છે. તેના ઉપર લમતું નહિ પણ જેમ તેના અંતર્ગત તત્ત્વને જાણથી ચુસી લેતું હોય કે તદ્દપ થતું હોય તેમ કરી દેવું.

વિચાર કરનારને સૂચના.

મનને સુશિક્ષિત કરનારા મનુષ્યોએ મનમાં જે વિચારો આવે તેના સંબંધમાં દૃઢ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ.

નિરંતર આવો દૃઢ નિર્ણય કરવો કે “મારે અસદ્ વિચારો ખીલકુલ મનમાં દાખલ થવા દેવા નથીજ.” કદાચ પેસી જાય તો તત્કાળ તેને કાઢી નાંખવા. તેમજ તે ખરાબ વિચારોને સ્થાને તેનાથી વિપરીત અર્થાત્ સારા વિચારોને તરતજ સ્થાપન કરવા.

આ અભ્યાસથી મન એટલું જધું વશ થશે કે થોડા વખત પછી પોતાની મેજેજ સારા વિચારો કરશે, અને અસદ્ વિચારો પોતાની મેજે દૂર થશે. માટે શરૂઆતમાં ઉપર જણાવેલ દૃઢ સંકલ્પ કરવોજ.

આપણા મનમાં આવતા વિચારોની જો આપણે પોતે તપાસ કરીશું તો ખાત્રી થશે કે જે વિચારોને આપણે વારંવાર ઉત્તેજન આપીએ છીએ તેજ પ્રકારના તે વિચારો છે.

પોતાની સામાન્ય પ્રવૃત્તિને અનુકુલ જે વિચારો હોય તેનું મન આકર્ષણ કરે છે. માટેજ આપણે નિર્ણય કરવો જોઈએ કે “આવાજ વિચારો મારે કરવા અને આવા વિચારો નજ કરવા.”

એકાગ્રતાના જોરથી મન પોતાની મેળે બળવાન થાય છે. તેથી આ વિચાર કરવા અને આ વિચાર ન કરવા; તે કામ તે મન પછી પોતાની મેળે કરી લેશે, પણ એકાગ્રતાની શરૂઆતમાં તો તેને આવી ટેવ પડાવવીજ પડશે.

વળી ખરાબ વિચારો મનમાં આવે ત્યારે તે વિચારોની સાથે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ ન કરવું. જેમકે “તું ચાલ્યો જા, મારે ખપ નથી, શા માટે આવ્યો ? તું પર છે, વિગેરે.” આવા વિચારો કરવા તે યોગ્ય નથી, પણ આ અવસરે તે ખરાબ વિચારોને સારા વિચારો કરવાના રૂપમાં તત્કાળ બદલાવી નાખવા. તેમ કરવાથી ખરાબ વિચારો પોતાની મેળે દૂર થઈ જશે.

કોઈ પણ વિચારોની સાથે ઉત્તર પ્રત્યુત્તરરૂપ યુદ્ધ કરવામાં આપણું બળ આપણે બાહ્ય કાઠીએ છીએ. તેથી તે અનુસાર સામા વિચારો તરફથી પ્રતિક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારે આપણને પરિશ્રમ વધારે થાય છે. આનાથી ઉલટીજ રીતે તે વિચારની જીદી દિશા તરફ મનનું પરાવર્તન કરવાથી વિચાર દૃષ્ટિમાંથી તે ખરાબ આકૃતિ વિનાશ્યત્ને વિલય થઈ જાય છે.

અશુદ્ધ વિચારો સાથે યુદ્ધ કરવામાં પ્રાય. મનુષ્યોને અનેક વર્ષો વ્યતીત કરવાં પડે છે. પરંતુ શુદ્ધ વિચારોને મનમાં શાંત પ્રકારે સ્થાપવાથી તેના પ્રતિપક્ષી અશુદ્ધ વિચારોને અવકાશ રહેતો નથી, તેમજ અશુદ્ધ વિચારોને પ્રત્યુત્તર નહિ આપનાર મન પોતા તરફ આકર્ષાતું જાય છે, તેમ તેમ મનુષ્ય ખરાબ વિચારોને નહિ સ્વીકારવાને યોગ્ય થતો જાય છે.

સારા વિચારો કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી ખરાબ વિચારો ન કરવાની દૃઢતા, અને સારા વિચારોનો સ્વીકાર કરવાની સામર્થ્યતાવાળા આપણે બનીએ છીએ.

અસદ્ વિચારોને સ્થાને સદ્વિચારો આ પ્રમાણે સ્થાપન કરવા ધારો કે તમને કોઈ મનુષ્યના સંબંધમાં અગ્રિય વિચાર

આવ્યો તો તે ઠેકાણે સામા મનુષ્યમાં જે કાંઈ તમારા કરતાં જુદોજ સફળુણ હોય અથવા તેણે કાંઈ સાફ કાર્ય કર્યું હોય તેનો વિચાર કરો, એટલે અપ્રિયતા દૂર થશે. કદાચ તમારું મન ચિંતાથી વ્યથ હોય તો તે ઠેકાણે તેચિંતાનું મૂલ કારણ અને તેનાથી જેને ગેરફાયદા થયા હોય તેવા મનુષ્યની સ્થિતિ તમારા મન આગળ સ્થાપન કરો. અથવા આવી ચિંતાથી મુક્ત થયેલ મહાવીર્યવાન મહાત્માના વિચારો સ્થાપન કરો, તે ચિંતામાં અવશ્ય ફેરફાર થઈ કાંઈક શાંતિ મળશે.

કદાચ તમને કોઈ શરીરાદિ ઉપર રાગ-સ્નેહ થતો હોય તો તે વસ્તુની ઉત્પત્તિનું મૂળ અને તેનું અંતિમ પરિણામ આ જે વિચારો તપાસો તે વિચાર સ્થાપન કરતાં રાગને બદલે વિરાગ થશે.

કદાચ કોઈ અમુક પ્રકારનો ખરાબ વિચાર જોરથી મનમાં પ્રવેશ કરવાનો દુરાગ્રહ કરતો હોય ત્યારે તેનાથી વિપરીત ભાવના દેખાડનાર એક સૂત્ર કે પદ મોઢે કરી રાખવું. અને તે પદ કે સૂત્રનું વારંવાર મનમાં પુનરાવર્તન કરવું (ગણવું) બોલવું. આમ નિરતર કરવાથી થોડાજ દિવસો પછી તે ખરાબ વિચારો અંધ પડશે.

અથવા કોઈ મહાત્માની સારામાં સારી સ્થિતિનું ચિત્ર મનમાં ગોઠવી તેમાં લીન રહેવું.

પ્રાતઃકાલમાં નિદ્રાનો ત્યાગ કરો કે તરતજ સારામાં સારા વિચારોથી મનને યુષ્ટ કરો. જે રીતે તમારે વર્તન કરવાનું હોય તેવીજ શિક્ષા આપો. ઉત્તમ શિક્ષાવાળાં પદો કે લાજનો ધીમે ધીમે પઠન કરો. પઠન કરતી વખતે મનનો તમામ પ્રવાહ પ્રબળતાથી તેમાં વહન કરાવો અર્થાત્ વિક્ષેપ વિના એકરૂપ તે પદો બોલો. તેનાથી અંતઃકરણને દૃઢ વાસિત કરો. અને ત્યાર પછી બીજું કોઈ પણ કામ કરો. આમ કરવાથી દિવસના કોઈ પણ ભાગમાં જ્યારે તમારું મન કોઈ કામમાં નાહ રોકાયેલું હોય ત્યારે તે પદોનું પુનરાવર્તન કર્યા કરશે. આમ થવાથી તમે શુભ ભાવનાથી દિવસના મોટા ભાગમાં પણ વાસિત થઈ રહેશો.

વિચારશક્તિ ખીલવવાની ક્રિયા.

વિચાર કરવાની ટેવ ન હોવાથી ઘણાં માણસો તરફથી આવી ફરીઆદ આવે છે કે અમે સારા વિચાર કરવા બેસીએ છીએ પણ કાંઈ વિચાર આવતા નથી, અથવા ખરાબ વિચારો વગર તેડયા આવી પહોંચે છે.

તેઓએ સમજવું જોઈએ કે દૃઢ આગ્રહપૂર્વક નિરંતર અભ્યાસથીજ માત્ર વિચારશક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. આ વિચારો પછી સારા હોય કે નકારા હોય, સારા વિચારથી સારા વિચારની અને ખરાબ વિચારથી ખરાબ વિચારની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે.

વિચારની અધિકતા ઉપર મનના પ્રવાહની વૃદ્ધિનો આધાર છે અને વિચારના ગુણ ઉપર તે ગુણની દૃઢતાનો આધાર રહે છે.

મનને સુધારવાની અને તેને વિકસિત કરવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે નિરંતર નિયમિત રીતે મનન કરવાનો અભ્યાસ કરવો અને પોતાની માનસિક શક્તિઓ સુધારવાનો નિશ્ચય લક્ષ્યમાં રાખવો.

આ અભ્યાસ પૂર્ણ ફળદાયક થાય તે માટે પોતાને અધ્યાત્મિક આદિ જે વિષય પ્રિય હોય, એવા કોઈ વિષયના સબંધમાં કોઈ ઉત્તમ પુસ્તક લખેલું અને જેની અંદર નવીન પ્રબળ વિચારો દાખલ થયા હોય તેવું એક પુસ્તક લેવું. તેમાંથી થોડાં વાક્યો હળવે હળવે વાંચવાં. પછી વાંચેલ વાક્યો ઉપર દૃઢતાથી, આસક્ત ચિત્તથી વિચાર કરવો. જેટલા વખતમાં તે વાક્યો વાંચ્યાં હોય તેથી બમણા વખત સુધી વિચાર કરવો.

વાંચવાનું કારણ નવા વિચારો મેળવવાનું નથી પણ વિચાર શક્તિ પ્રબળ કરવાનું છે શરૂઆતમાં અરધી ઘડી વાંચવાનું બસ છે, કારણ કે વધારે વખત વાંચવાથી દૃઢતાથી ધ્યાન આપવાનું કાર્ય આરંભમાં જરા વિશેષ પરિશ્રમ આપનાર છે.

કેટલાક મહિના સુધી આવો નિયમિત અભ્યાસ કરનારને માનસિક બલમાં સ્પષ્ટ વધારો થયેલો માલમ પડે છે, અને પ્રથમ કરતાં ઘણી સારી રીતે નવીન વિચારો કરી શકે છે.

આ સર્વ વિચારોની ઉત્પત્તિનું મૂલ આપણો આત્મા છે. સત્તામાં રહેલી શક્તિઓ આવા વિચારોદ્ધાર બહાર આવે છે.

આટલી વાત-ચાલ રાખવી કે અનેક વિચારો કરનારમાં પરસ્પર જે વિષમતા કે ન્યૂનાધિકતા દેખાય છે તે સત્તા શક્તિની ન્યૂનતાને લીધે નહિ પણ સાધનની અયોગ્યતાને લીધે થાય છે માટે પૂર્ણ સાધનો મેળવી પ્રયત્ન કરનાર વિજયી નિવડશે.

વળી અભ્યાસીઓએ આ વાત વારંવાર સ્મરણમાં રાખવી કે અવિચિન્ન ઉન્નતિ માટે અભ્યાસની નિયમિતતા જરૂરની છે. એક

દિવસનો અભ્યાસ રખાવેલ તથા ચાર દિવસના અભ્યાસ જેટલી ખાદ્ય પડે છે. તેટલી જાની પહોંચે છે. વિચારની સ્થિરતા થયા પછી આ નિયમિતતાની એટલી ખામી જરૂર રહેતી નથી.

મનની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ અને તેના નાશનો ઉપાય.

જે માણસો વિચાર શક્તિને ખીલવતા નથી, તેઓના મનમાં માત્ર અસ્તવ્યસ્ત વિચારો હોય છે. કાંઈ પણ ક્ષણ પ્રાપ્તના આશય વિના વારંવાર જેમ તેમ વિના પ્રયોજને જેવા તેવા વિચારો કર્યા કરે છે. પ્રેર્ય પ્રેરક ભાવની ભિન્નતા તેઓમાં રહેતી નથી. એક જંગલી માણસ કે અજ્ઞાન પશુ આદુ અવગુ વિના પ્રયોજને જેમ ક્યા કરતું હોય, તેમ તેઓના મનમાં વગર કિંમતના વિચારો આમ-તેમ ધુમ્મ્યા કરે છે. તેના પરિણામનું પણ તેને ભાન નથી. આવી સ્થિતિવાળા મનુષ્યોનાં મન વિકળ કે અસ્તવ્યસ્ત કહેવાય છે. પરિશ્રમ કરતાં પણ, આવી વિકળતાથી મનુષ્યો ઘણાં જીર્ણ થાય છે પરિશ્રમ અધિક ન હોય તો જેમ ચંત્રને હાનિ થતી નથી પણ ઉલટું પ્રગળ રહે છે, તેમ આ વિકળતારૂપ માનસિક ક્રિયાથી માનસિક ચંત્રને મોટી હાનિ પહોંચે છે.

આવા મનુષ્યોનાં મનો જલદીથી ક્રોધ, કામાદિથી વિકારી બને છે અને સ્થિર માનસિક વ્યાપાર તેને અશક્ય થઈ પડે છે.

આવી વિકળતાવાળા વિચારોનું કારણ તપાસ કરતાં જણાઈ આવશે કે, તેઓ નાના પ્રકારની ઇચ્છા, તૃષ્ણા, ભય, શોક, કે તેવાજ કોઈ કારણથી પીડાતા હોવા જોઈએ. આવા મનુષ્યોએ આ વિકળતાવાળી સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવા માટે, કર્મના ઉત્તમ નિયમ ઉપર આશ્રય રાખવાનું મનને શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેઓએ આ પ્રમાણે સંતોષ વૃત્તિ હૃદયમાં સ્થાપન કરવી કે, કર્મના નિયમને અનુસરીને સર્વ વૃત્તાંતો બને છે, અકસ્માત કાંઈ પણ થતું નથી. જે કાંઈ કર્મ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેજ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તે ગમે તે રસ્તેથી આવે. આપણા ભાગ્યમાં નથી, કર્મમાં નથી, તેવી હાનિ આપણને કોઈ કરી શકે નહિ જે હુઃખ કે પીડા પૂર્વ કૃતકર્મથી આપણી સન્મુખ આવે તે ભોગવાવાને સજ્જ થવું શાંતિથી તેનો સ્વીકાર કરવો. તેને અનુક્રમ થવું આજ નિયમને આંધીન

થવાથી તેની તેવી વેદના કે વિકળતા ઘણું અંશે ઓછી થશે. જે કર્મો આપણને બંધનમાં રાખનાર છે તે કર્મો બળાત્કારે તેના નિયમ પ્રમાણે આપણને પ્રવર્તીવે તો, જો કે તેથી આપણને દુઃખ થશે, તોપણ તે દુઃખ સુખના માર્ગરૂપ છે. આપણાં બંધનો ઓછાં કરનાર છે. છેવટમાં તેથી સુખજ થશે. જન્મ, મરણનાં પરિભ્રમણનો સંબંધ ઓછો થશે. માટે જે થાય તે સારા માટે. અથવા કર્મના નિયમને અનુસરીને થાય છે. આવા વિચારોનો નિત્ય અભ્યાસ રાખીએ તો મનની વિકળતા દૂર જાય છે. કેમકે સતોષ કે વિચારની પ્રબળ શાંતિમાં, વિકળતા સુખના આકારમાં બદલાઈ જાય છે.

મનથી થતી ક્રિયા અને તેની વિરતિ.

આત્મ (પોતાની) ઇચ્છાએ મનન કરવું. અને તેમ કરતાં આત્મ ઇચ્છાએ વિરમવું. આ ઉભય શિખ્યાથી માનસિક બળની અધિક પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે આપણે મનન કરતા હોઈએ ત્યારે આપણે આપણું સંપૂર્ણ મન તેમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ. તથા સારામાં સારા વિચારો કરવા જોઈએ. જ્યારે મનન કરવાનું કામ સમાપ્ત થાય ત્યારે સંપૂર્ણ રીતે વિરામ કરવો, પણ ચોટા ખડકોની સાથે અથડાતા નાવ (નૌકા)ની માફક એકવાર મનનો સ્પર્શ કરવો અને બીજી વાર તેનો ત્યાગ કરવો, વળી ગમે તે જાતનો વિચાર કર્યો તેનો ત્યાગ કરી ત્રીજો વિચાર કર્યો, આવી અનિશ્ચિત સ્થિતિમાં મનને ભટકવા દેવું નહિ. જ્યારે કામ ન કરવું હોય ત્યારે યત્નને ગતિમાન (ચાલતું) રાખવાથી તે ઘસાઈ જાય છે. તેમજ મનની અમૂલ્ય ચંત્ર રચનાને, નિષ્પ્રયોજન વારંવાર ભ્રમણ કરતી રાખવામાં આવે તો તેથી કાંઈ પણ ઉપયોગી પરિણામ ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય તે જર્જરીત થઈ જાય છે.

વિચારમાંથી વિરતિ પામવી અર્થાત્ મનને શાંતિ આપવી તે મહાન્ અમૂલ્ય લાભ છે. નિરંતર વિચાર કરવો અને નિરંતર ક્ષય પામવો; શક્તિના આ નિરર્થક વ્યયથી શાંતિ અકસ્માત્ નાશ પામે છે.

જ્યારે કોઈ પણ ઉપયોગી ફલપ્રત્યે વિચારને પ્રેરિત કરવામાં ન આવ્યો હોય ત્યારે વિચાર શક્તિને કેમ નિર્વૃત્ત કરવી, તે શિખ્યાથી માનસિક રક્ષણ ઘણા કાળ પર્યંત કરી શકાય છે.

વિચારવૃત્તિને નિર્વૃત્ત કેમ કરવી ?

વિચારવૃત્તિને નિર્વૃત્ત કરવી, આ કાર્ય સરલ નથી. વિચાર ક્રિયા કરતાં તે અધિક કઠીણ છે. જ્યાં સુધી તેનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ દૃઢ ન થાય ત્યાં સુધી થોડો થોડો વખત ચાલુ રાખવો.

પ્રારંભમાં મનને શાંત રાખવામાં પણ શક્તિનો વ્યય થાય છે. જ્યારે અભ્યાસી પૂર્વે કહી આવ્યા તેવા સ્થિર મનન કરવાના કાર્યમાં વ્યાપ્ત હોય ત્યારે તેવામાં તે વિચારને મૂકી દેવો. અને જો મનમાં અન્ય વિચાર ઉત્પન્ન થાય તો તરતજ તેમાંથી પોતાનું મન નિર્વૃત્ત કરવું (જેથી લેવું.) કોઈ પણ વિચાર બળાત્કારે મનમાં આવે તો તેનાથી આગ્રહસાહિત પાછું ફરવું. અર્થાત્ પ્રત્યુત્તર નહિ વાળતાં તે વિચારને મૂકી દેવો, કાઢી નાંખવો. જરૂર જણાય તો શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાના કારણરૂપ શૂન્યની (આકાશની) કલ્પના કરવી. કેવળ શાંતતા તથા અધિકારનો અનુભવ કરવાનો ચત્ન કરવો. આ પ્રમાણે આગ્રહસહિત અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો, નિર્વૃત્તિ અધિકાધિક સુગમ થશે. સ્વસ્થતા તથા શાંતિ મળશે.

બાહ્ય ભાવની પ્રવૃત્તિઓમાંથી મનને વ્યાવૃત્ત કરવું એ ઉત્તમ ભૂમિકાના પ્રારંભની નિશાની, આ પ્રસ્તાવના કરવા જેવું છે.

મનને શાંતિ આપવાનો સરલ માર્ગ.

મનને અથવા મગજને વિશ્રાંતિ આપવાનો અન્ય માર્ગ અને તે વળી ચિત્તવૃત્તિની નિર્વૃત્તિ કરતાં ઘણું સહેલો માર્ગ વિચારના પરાવર્તન કરવાનો છે.

એકજ શ્રેણીને અનુસરીને જે મનુષ્ય નિરતર આગ્રહસહિત વિચાર કરતો હોય તેણે બને તેટલી તેનાથી કેવળ લિન્ન પ્રકારની એક અન્ય વિચાર શ્રેણિ રાખવી જોઈએ કે તે શ્રેણિ ઉપર તે પોતાનું મન વિશ્રાંતિ માટે પરાવર્તન કરી શકે. જેમ કે, દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર કરનારે, મગજ અથવા મનની વિશ્રાંતિ માટે તે વિચાર શ્રેણી મૂકી દઈ, થોડો વખત કથાનુયોગ (મહા પુરુષોનાં ચરિત્રો)ના વિચારની શ્રેણીને અંગીકાર કરવી; અથવા ધ્યાન સમાપ્તિ કર્યા પછી જેમ બાર ભાવના સખધી શ્રેણિ સાધકો અંગીકાર કરે છે, તેવીજ રીતે તે વિષયથી જૂદા પ્રકારની શ્રેણિ લેવી. આથી થાકેલ કે કંટાળેલ

મનને, સહેલા વિષયમાં વિચાર કરવાનું ગમતું હોવાથી તે વિચાર શ્રેણિ છતાં વિશ્રાંતિ પામી શકશે.

જેમ અતિ પરિશ્રમ કર્યા પછી શરીરને વિશ્રાંતિની જરૂર પડે છે, તેમ વિચારના વ્યાયામમાં પણ મનુષ્યને વિશ્રાંતિની જરૂર છે. જો તેવી વિશ્રાંતિ લેવામાં ન આવે તો શરીર જેમ પક્ષઘાતાદિકથી પીડા પામે છે, તેમ મગજમાં પણ પક્ષઘાત અને વિચારમાં ઘેલછા થવાની. માટે વિચાર ક્રમના અભ્યાસીઓએ મનને, મગજને. અને શરીરને વિશ્રાંતિ આપવી.

છેવટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી, એકાગ્રતાદ્વારા લય, અને તત્ત્વજ્ઞાન મુપ્રાપ્ત કરવા. મનની એકાગ્રતા અને તત્ત્વજ્ઞાન કરવામાં જે જે બાબતો ઉપયોગી જણાઈ છે, તે તે બાબતોની સામાન્ય સૂચનારૂપ સંગ્રહ આંહી કરવામાં આવ્યો છે. સાધકોને એકાગ્રતા અને તત્ત્વજ્ઞાન મુલભ થાય તે માટે તેઓએ મનની વિકળ સ્થિતિને સુધારવી, વિચારશક્તિ ખીલવવી, અનેક વિચાર કરવાનો અભ્યાસ રાખવો, આકૃતિ ઉપર કે સદ્ગુણ ઉપર એકાગ્રતા કરી એક વિચારમાં સ્થિર થવાની ટેવ પાડવી, પછી નિર્વિચાર થવું. છેવટે મનની શાંત (ઉપશમ) દશા, લય, અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાં. આ પ્રસંગે જે જે સૂચનાઓ બતાવવામાં આવી છે તે તે સૂચનાઓ ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું સાધકો જો આટલી હદની દશા પ્રાપ્ત કરશે તો આગળ શું કરવું તે તેમને પોતાની મેળે સમજાશે. આપણને મહાત્માઓ તરફથી પ્રસાદી શબ્દમાં આવી શકે તેટલી અથવા ખીજાને સમજાવી શકાય ત્યાં સુધીજ મળી શકે છે. પણ તે પ્રસાદી આગળનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે.

औदासीन्यपरायणवृत्तिः किञ्चिदपि चिंतयेन्नैव ।

यत्संकल्पांकलिप्तं चित्तं नासादयेत्स्यैर्य ॥ ૧૯ ॥

વળી ઉદાસીનતામય વૃત્તિઓએ કરી, કાંઈ પણ વિચારવું (ચિંતવવું) નહિ, કેમકે સંકલ્પરૂપ ચિન્હથી લેવાયેલું, અર્થાત્ વિકલ્પવાળું મન સ્થિરતા પામતું નથી. ૧૯.

यावत् प्रयत्नलेशो यावत्संकल्पकल्पना कापि ।

तावन्न लयस्यापि प्राप्तिस्तत्त्वस्य का तु कथा ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં સુધી મન, વચન, શરીરનો લેશમાત્ર પણ પ્રયત્ન છે, અને જ્યાં સુધી કાંઈ પણ સંકલ્પવાળી કલ્પના છે, ત્યાં સુધી લયની.

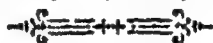
પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી. તે તત્ત્વજ્ઞાનની વાતજ શી કરવી. (અર્થાત્ સંકલ્પ વિદ્યુત્પન્ની કલ્પના હોય ત્યાંમુધી આત્મજ્ઞાન નજ થાય).૨૦.

ઉદાસીનતાનું કૃળ.

યદિદં તદિતિ ન વક્તું સાક્ષાદ્ ગુરુણાપિ હંત શક્યેત ।

ઔદાસીન્યપરસ્ય પ્રકાશતે તત્સ્વયં તત્ત્વં ॥ ૨૧ ॥

જે પરમતત્ત્વ (પગ્માત્મા) તે “ આ. ” એમ કહેવાને સાક્ષાત્ શુદ્ધ પણ શક્તિમાન નથી. તે તત્ત્વ ઔદાસીન્યતામા તત્પર રહેલા યોગીને. યોનાની મેળે પ્રગટ થાય છે. ૨૧.

ઉદાસીનતામાં રહેવાથી પરમતત્ત્વમાં લય થવાય અને ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ થાય તે બતાવે છે.

एकांतैऽतिपवित्रे रम्ये देशे सदा सुखासीनः ।

आचरणाग्रशिखाग्रच्छिषिलीभूताखिलावयवः ॥ ૨૨ ॥

રૂપ કાંતં પશ્યન્નપિ શૃણ્વન્નપિ ગિરં કલમનોજ્ઞામ્ ।

જિગ્રન્નાપ ચ સુગંધીન્યપિ મુંજાનો રસાસ્વાદં ॥ ૨૩ ॥

ભાવાન્ સ્પૃશન્નપિ મૃદુન્નવારયન્નપિ ચ ચેતસો વૃત્તિમ્ ।

परिकलितौदासीन्यः प्रणष्टविषयभ्रમो नित्यं ॥ ૨૪ ॥

વહિરંતશ્ચ સમંતાત્ ચિંતાચેષ્ટાપરિચ્યુતો યોગી ।

तन्मयभावं प्राप्तः कलयति भृशमुन्मनीभावं ॥ ૨૫ ॥

ચતુર્ભિઃ કલાપકં.

એકાંત, (નિર્જન) પવિત્ર અને રમણીય પ્રદેશમાં સુખાસને (ગમે તે આસને લાંબો વળત સુખે બેસી શકાય તે સુખાસને) બેસી, પગના અંગુઠાથી મસ્તકના અગ્ર ભાગ પર્યંતનાં સમગ્ર અવયવોને શિથિલ (હીલાં) કરી, મનોહરરૂપને બેટી, સુંદર મનોરૂ વાણીને સાંભળતી, સુગંધી પદાર્થોને સુંઘતી, રસના આસ્વાદને લેતી, અને ક્રોમળ પદાર્થોને સ્પર્શતી મનની વૃત્તિઓને નહિ વારતાં છતાં પણ ઉદાસીન્યતામાં (નિર્મમત્વભાવમાં) ઉપયુક્ત, નિરતર વિષયાસક્તિ વિનાનો, અને બાહ્ય તથા અંતરથી સર્વથા ચિંતા અને ચેષ્ટા રહિત થએલો યોગી, તન્મય ભાવને પ્રાપ્ત થઈ, અત્યંત ઉન્મની-ભાવને ધારણ કરે છે. ૨૨-૨૩-૨૪-૨૫.

મૃહ્ણંતિ ગ્રાહ્યણિ સ્વાનિ સ્વાર્નોદ્રિયાણિ નો રુંધ્યાત્ ।

ન સ્વલુ પ્રવર્ત્તયેદ્વા પ્રકાશતે તત્ત્વમચિરેણ ॥ ૨૬ ॥

પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરતી ઇન્દ્રિયોને રોકવી નહિ. (અને પોતે દૃષ્ટા તરિકે જોયા કરવું.) અથવા ઇન્દ્રિયોને વિષયો પ્રત્યે પ્રેરવી નહિ, એમ કરતાં થોડા વખતમાં તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે. ૨૬.

વેતોઽપિ યત્ર યત્ર પ્રવર્ત્તેતે નો તતસ્તતો વાર્યં ।

અધિકીભવતિ હિ વારિતમવારિતં શાંતિમુપયાતિ ॥ ૨૭ ॥

મદમત્તો હિ નાગો વાર્યમાણોપ્યધિકી ભવતિ ચદ્વત્ ।

અનિવારિતસ્તુ કામાંલુબ્ધ્વા શામ્યતિ મનસ્તદ્વત્ ॥ ૨૮ ॥

મન પણ જે જે ઠેકાણે પ્રવર્તતું હોય, તે તે ઠેકાણેથી તેને પાછું વાળવું નહિ, કેમકે વારવાથી તે અધિક (વિશેષ) દોડયા કરે છે, અને તેને ન રોકવાથી શાંત થઈ જાય છે. જેમ મદોન્મત્ત હાથીને વારતાં પણ તે અધિક થાય છે (વિશેષ પ્રેરાય છે) અને જ્યારે તેને રોકવામાં નથી આવતો ત્યારે, તે પોતાને જોઈતા વિષયને મેળવીને (પામીને) શાંત થઈ જાય છે, તેમ મન પણ વારવાથી અધિક થાય છે, અને ન વારવાથી પોતાને જોઈતા વિષયને મેળવીને શાંત થાય છે. ૨૭-૨૮.

વિવેચન—આ શ્લોકના શબ્દાર્થપર વિચાર કરતાં, નીચેની બીના ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે, મનને પોતાના પ્રવર્તનમાંથી પાછું ન વાળવું તે વાત બરાબર છે, પણ તે અમારા સમજા પ્રમાણે ચોવીસમા અને પચીસમા શ્લોક પ્રમાણે વર્તતા યોગીને માટે યોગ્ય છે. ઝોદાસીન્ય લાવ આવ્યા પછી, નિર્જન સ્થાનમાં જઈ પરમતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળો યોગી, મનની કંટપના માત્રથીજ જુદી જુદી ઇન્દ્રિયો દ્વારા જુદા જુદા વિષયોનો અનુભવ લેતો હોય, તેવામાં મન એકાદ વિષયમાં લીન થાય તો તેને ત્યાંથી બળ કરી પાછું ખેંચવું નહિ, પણ જે વિષયમાં તે આનંદ માનતું હોય તે વિષયનો આનંદ તેને મનથીજ લેવા દેવો. અને જ્યારે તે વિષયનો આનંદ લેતાં મન કંટાળશે ત્યારે તે પોતાની મેળે થાકીને ઠેકાણે આવશે. જેમકે મન સુવાસ લેવામાં લુબ્ધ થયું છે, અને તે અંપકના કુલની વાસનાનો આનંદ લોગવે છે, અને ત્યાંથી પાછું વળતું નથી, તો તે મનની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી તેને તેમ કરવા દેવું. આમ કર

વાથી તે ઠેકાણે આવશે. પણ આ આશ્રવ છે માટે આત્મચિંતનજ કરવું જોઈએ, અથવા પ્રભુવનો જાપ કરવો જોઈએ; એમ વિચાર કરી જો મનને તેના ઇચ્છિત વિષયમાંથી પાછું ખેંચવામાં આવે તો, તે જેમ મહોન્મત્ત હાથી ઠેકાણે આવતાં મહેનત આપે છે, તેમ યોગીરાજને અત્યંત ત્રાસ આપશે, અને ઘણું કરીને ઠેકાણે આવશેજ નહિ. તેથી મનની સાથે ખેંચ ન કરતાં તેને પોતાની મેજેજ થાકવા દેવું. આજ અભિપ્રાય આનંદધનજ મહારાજે સત્તરમા કુચુનાથ લગવાનના સ્તવનમાં કહ્યો છે. “ આગમ આગમધરને હાથે, નાવે કેમ કરી આકુ. ” એટલે કે આ મને, જો એકાદ વિષયને પસંદ કર્યો, તો પછી તેમાંથી તેને જોર કરીને કાઢવું અશક્ય જેવું થઈ પડે છે. માટે શાસ્ત્રકારે ૨૭-૨૮ શ્લોકમાં અમુક વિષયમાં પ્રવર્તતાં મનને તે વિષયમાં પ્રવર્તવા દેવું અને તેમ કરીને તેને થકાવીને ઠેકાણે લાવવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. અને તે પણ યોગ્ય લાગે છે. પરંતુ અહીં આ જાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, જ્યાં સુધી શ્લોક ૨૫-૨૬માં બતાવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી આ મનને જોરથી પણ વિષયમાં જંતું રોકવાનું છે કહાચ તેમ ન કરતાં મનની ઇચ્છાનુસાર શરીરને વર્તવા દેવામાં આવશે, તો પછી આ મન મોટું અનર્થ કરનારું નીવડશે, ચિદાનંદજ મહારાજ કહે છે કે “ જેમ જેમ અધિક વિષયસુખ સેવે તેમ તેમ તૃષ્ણા દીપે ” એટલે કે જેમ જેમ વિષયો મનની ઇચ્છા પ્રમાણે સેવવામાં આવશે, તેમ તેમ તે નવા વિષયો શોધતું જશે. આજે એક તો કાલે ખે, એમ આ મનની તૃષ્ણા વધતી જશે. અને તેમ કરતા આખી જીદગી સુધીમાં પણ આ મન વિષયોથી કંટાળશે નહિ, પણ વધારે ને વધારે વિષયો સેવવા ઇચ્છશે. માટે આ શ્લોકમાં લખવા-કહેવાનો-આશય એવો છે કે જેમને ઉદ્દાસિનતા પ્રાપ્ત થઈ છે, પરમતત્ત્વ શોધવાને જેઓ નિર્જન સ્થાનમાં સુખાસને ખીરાજ્યા છે, અને મનને જુદી જુદી આત્મવિચારણામાં રોકવામાં આવ્યું છે, તે વળતે માત્ર એકાદ ઈદ્રિય વિષયમાં મન લુબ્ધ થાય તો ત્યાંથી તેને જોર કરીને પાછું ન વાળતાં થકાવી નાખીને પાછું વળવા દેવું. આવા ગૂઢ આશયને નહીં સમજતાં આ યોગશાસ્ત્રના અને તેના જેવાજ બીજા શાસ્ત્રના વચનોથી કેટલાક આત્માર્થી મુનિજનો

પણ ક્ષાયા છે અને તે એવી રીતે કે, આત્મજ્ઞાન થઇ ગયું છે, હવે મન વિષયમાં જાય છે તો તેને થકાવીને ઠેકાણે લાવીશું, એમ ધારી મનની કલ્પના પ્રમાણે શરીરને પ્રવર્તાવતાં, મન પાછું ન વળતાં નવા નવા વિષયો તરફ જવાનું ચાલુ રાખે છે, અને આમ થવાથી એક પરમ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છતાં મનની ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરવાથી લોકોમાં નિદાનું લાજન થયા છે, એટલુંજ નહિ પણ તત્ત્વપ્રાપ્તિને ગદ્ગદે દુર્ગતિપ્રાપ્તિનાં સાધન, આવાં વર્તનથી મેળવતા દેખાય છે. માટે મુનિજનોને સાવધ રહેવા આ વિ-
જ્ઞાપ્તિ છે. મનના સ્વભાવ માટે એક આધુનિક કવિની ઉક્તિ ઠીક લાગ-
વાથી નીચે લખી છે.—

દોડયો જતો હોય દડો દડાણે, રોકયો ન રોકાય કદી પરાણે;
તેને કદી ઠોકર ઠીક મારે, તો કેમ જાંધ પડે ખીચારે.
તેવી રીતે નીચ પાંચે જનાર, સદાય છે અંતર આ તમારું;
તેને કદી જો અનુકૂળ થાશે, તો ખેલમાં આખર જોટ ખાશે.
માટે મનને ઇચ્છિત વિષયો ભોગવવા દઇ તેને થકાવીને લાવીશું
એ પ્રયોગ કરતા ધણાજ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. વિ. મા. ચ.

મનઃસ્થિરતા ઉપાય.

यहिं यथा यत्र यतः स्थिरोभवति योगिनश्चलं चेतः ।

तहिं तथा तत्र ततः कथंचिदपि चालयेन्नैव ॥ २९ ॥

अनया युक्त्याभ्यासं विदधानस्यातिलोलमपि चेतः ।

अंगुल्यग्रस्थापितदंड इव स्थैर्यमाश्रयति ॥ ३० ॥

જ્યારે જેમ, જે ઠેકાણે, જેનાથી, યોગીનું ચપળ ચિત્ત
સ્થિર થાય, ત્યારે, તેમ, તે ઠેકાણે, તેનાથી, જરા પણ ચલાવવું
નહિ. આ યુક્તિએ અભ્યાસ કરનારનું મન ઘણું ચપળ હોય તોપણ
આંગુલીના અગ્ર ભાગ ઉપર સ્થાપન કરેલા દંડની માફક સ્થિરતાનો
આશ્રય કરે છે, સ્થિર થાય છે. ૨૯—૩૦.

દષ્ટિજય ઉપાય.

निःसृत्यादौ दृष्टिः संलीना यत्र कुत्रचित्स्थाने ।

तत्रાસાદ્ય સ્થૈર્યં શનૈઃ શનૈર્વિલયમાપ્નોતિ ॥ ૩૧ ॥

સર્વત્રાપિ પ્રસૂતા પ્રત્યગ્ભૂતા શનૈઃ શનૈર્દૃષ્ટિઃ ।

પરતત્ત્વામલ્લમુકુરે નિરીક્ષતે હ્યાત્મનાત્માનમ્ ॥ ૩૨ ॥

દૃષ્ટિ પ્રથમ નિકળીને, ગમે તે સ્થાને લીન થાય છે. ત્યાં સ્થિરતા પામીને, હળવે હળવે ત્યાં વિલય પામે છે, (પાછી હુકે છે.) એમ સર્વ ઠેકાણે ફેલાયેલી અને ત્યાંથી હળવે હળવે પાછી હુકેલી દૃષ્ટિ, પરમ તત્ત્વરૂપ નિર્મલ આરિસામાં આત્મા વડે કરી, આત્માને જીએ છે. ૩૧-૩૨.

વિવેચન—આખા વિશ્વમાં ઇચ્છામાં આવે ત્યા રોકી શકાય તેવી દૃષ્ટિને, ત્રાટક કરનાર પ્રથમ એક કાળા બિંદુપર, અથવા સ્ફટિકના કે બીજા અગત્ય પદાર્થ પર રોકે છે અને ત્યાં સ્થીર થતાં ધીમે ધીમે તેને નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર લાવે છે, અને ત્યાં સ્થીર થતા પછી ત્યાંથી ખસેડી કપાળની વચ્ચે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર પછી ગુફની આજ્ઞાનુસાર તેને અંતરમાં રોકી, સ્થીર કરી પરમ તત્ત્વનો અનુભવ કરે છે. સામાન્યપણે અમે આ ક્રમ જણાવ્યો છે, પણ વિશેષ પ્રસંગે અને વિશેષ અભ્યાસીને, આ ક્રમની પણ જરૂર નથી, તે પોતાને યોગ્ય લાગે અથવા અનુકૂળ આવે તેવે ક્રમે દૃષ્ટિને સ્થીર કરી અતરદાષ્ટ કરે છે. આ વાતના અનુમોદનમાં અન્ય મતના એક સાધુનું વચન અત્રે ટાંકવું ઉચિત જણાયું છે, તે આ પ્રમાણે છે:—

હે દિલમે, દિલદાર સહી

અખીયાં ઉલટી કરતાહીં દીખેએ.

દિલદાર—પરમાત્મા—પોતામાંજ છે તેને આંખો ઉલટાવીને જોઈ લેવો. મતલબ કે જે ચક્ષુ સુલટી રાખી આપણે જગતના પદાર્થો જોઈએ છીએ તે ચક્ષુને જગતના પદાર્થો જોવાના કામમાંથી રોકી બાહ્યદૃષ્ટિ બંધ કરી, અંતરદૃષ્ટિએ પૂર્વોક્ત રીત્યા થા બીજી રીતે જોશો તો તમને પોતાને, પોતાથી, પોતામાં, પરમાત્મા જણાશે.

વિ- મા. ઘે

મન છતવાનો ઉપાય.

औदासीन्यनिमग्नः प्रयत्नपरिवर्जितः सततात्मा ।

भावितपरमानंदः क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥ ૩૩ ॥

करणानि नाधितिष्ठंत्युपેक्षितं चित्तमात्मना जातु ।

ગ્રાહ્યે તતો નિજનિજે કરણાન્યપિ ન પ્રવર્તેતે ॥ ૩૪

નાત્મા પ્રેરયતિ મનો ન મનઃ પ્રેરયતિ ન યદ્દિ કરણાનિ ।
 ઉભયન્નરૂં તદ્દિ સ્વયમેવ વિનાશમાप्નોતિ ॥ ૩૨ ॥

નિરંતર ઉદ્દાગ્રીનતામાં મગ્ન થયેલા, પ્રયત્ન વિનાના અને પર-
 માનંદ દશાની લાવના કરતા આત્માએ, કોઈ પણ ઉંકાણે મનને
 બેડવું (પ્રેરવું) નહિ આ પ્રમાણે થવાથી, આત્મા વડે ઉપેક્ષા કરા-
 ચેલું મન, કોઈ વખત ઇદ્રિયોનો આશ્રય કરતું નથી (પ્રેરતું નથી.)
 અને મનના આશ્રય વિના ઇદ્રિયો પણ, પોતપોતાના વિષયોપ્રત્યે
 પ્રવર્તતી નથી. (જ્યારે) આત્મા મનને પ્રેરણા કરતો નથી. અને
 મન જ્યારે ઇદ્રિયોને પ્રેરણા કરતું નથી ત્યારે જેઉ તરફથી બ્રહ્મ
 થયેલું મન પોતાની મેળેજ વિનાશ પામે છે. ૩૩, ૩૪, ૩૫.

મનોજયનું રૂળ.

નષ્ટે મનસિ સમંતાત્ સકલં વિલયં સર્વતો યાતે ।
 નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં નિર્વાતિસ્થાયિદીપવત્ ॥ ૩૬ ॥

મનને વિષે પ્રેરક પ્રેર્યતા લાવ બન્ને બાબતથી નષ્ટ થયે છતે,
 તથા ચિ તા, સ્મૃત્યાદિ વ્યાપાર સર્વથા વિલય થયે, વાયરા વિનાના
 સ્થાનમાં રહેલા દ્વીપકની માફક નિષ્કલ, (કર્મની કળા વિનાનું)
 તત્ત્વ ઉદય થાય છે અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ૩૬.

તત્ત્વજ્ઞાન થયું કે નથી થયું તેની નિશાની.

અંગમૃદુત્વમનિદાનં સ્વેદનમર્દનવિવર્જનેનાપિ ।
 સ્તિગ્ધિકરણમતૈલં પ્રકાશમાનં હિ તત્ત્વમિદં ॥ ૩૭ ॥

જ્યારે આ તત્ત્વ પ્રકાશમાન થાય છે ત્યારે સ્વેદન (પરસેવો)
 અને મર્દન કર્યા સિવાય પણ કારણવિના શરીર કોમળ (સુંવાળું)
 થાય છે. અને તૈલ વિના સ્તિગ્ધ થાય છે (આ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિ-
 ની નિશાની છે) ૩૭.

તત્ત્વજ્ઞાન થયાના બીજા પણ પ્રત્યયો બતાવે છે.

અમનસ્કતયા સંજાયમાનયા નાશિતે મનઃશલ્યે ।
 શિથિલીભવતિ શરીરં છત્રમિવ સ્તબ્ધતાં ત્યક્ત્વા ॥ ૩૮ ॥

અમનસ્કપણું (ઉન્મની લાવ) ઉત્પન્ન થવા વડે કરી, મનનું
 શલ્ય નાશ પામ્યે, છત્રની માફક, સ્તબ્ધતા (અચ્છડતા) નો ત્યાગ
 કરી, શરીર શિથિલ થાય છે.

શલ્યીભૂતસ્યાંતઃકરણસ્ય ક્લેશદાયિનઃ સતતં ।

અમનસ્કતાં વિનાન્યત્ વિશલ્યકરણૌપધં નાસ્તિ ॥ ૩૯ ॥

શલ્યરૂપ અને નિરતર ક્લેશ આપનાર અતઃકરણનું, શલ્ય રહિત કરવાનું, અમનસ્કતા (ઉન્મનીભાવ) સિવાય, બીજું કોઈ ઔષધ નથી.

ઉન્મની ભાવનું ક્ષણ.

કદલોવૃત્તાવિદ્યા લોલેન્દ્રિયપત્રકા મનઃકંદા ।

અમનસ્કફલે દૃષ્ટે નશ્યતિ સર્વપ્રકારેણ ॥ ૪૦ ॥

અપણ ઇન્દ્રિય રૂપ પત્રોવાળી અને મનરૂપ સ્કંધવાળી, અવિદ્યા રૂપ કેળ, અમનસ્કતારૂપ ક્ષણ દેખ્યે છતે, સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. ૪૦.

વિવેચન—કેળને ક્ષણો આવ્યા પછી કાપી નાંખવામાં આવે છે, કેમકે કરી તેમાં ક્ષણો લાગતાં નથી.

તેથીજ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ક્ષણો દેખવા પછી જેમ કેળનો નાશ થાય છે તેમજ, પાદડા તથા સ્કંધરૂપ ઇન્દ્રિય અને મનોવાળી અવિદ્યા (અજ્ઞાન મિથ્યાત્વરૂપ)કેળ અમનસ્કતા રૂપ ક્ષણદેખ્યા પછી નાશ પામે છે.

મનને જીતવામાં ઉન્મનીભાવ મૂળ કારણ છે.

અતિચંચલમતિસૂક્ષ્મં સુદુર્લભં વેગવત્તયા ચેતઃ ।

અશ્રાંતમપ્રમાદાદઽમનસ્કશલાકયા મિંદ્યાત્ ॥ ૪૧ ॥

અતિ અપણ, અતિ સૂક્ષ્મ અને વેગવાન હોવાથી દુઃખે રોકી શકાય તેવા મનને, વિશ્રામ લીધા સિવાય અને પ્રમાદ રહિત થઈ અમનસ્કરૂપ શલાકા (શળી) વડે કરી, ભેટી નાંખવું (ભેદવું—વિધવું).

અમનસ્કતા ઉદયની નિશાની.

વિશ્લિષ્ટમિવ પ્લુષ્ટમિવોઢીનમિવ પ્રલીનમિવ કાયં ।

અમનસ્કોદયસમયે યોગી જાનાત્યઽસત્કલ્પં ॥ ૪૨ ॥

અમનસ્કતા ઉદય વખતે, યોગી પોતાના શરીરને વિખરાઈ ગયું હોય, બળી ગયું હોય, ઉડી ગયું હોય, કે વિલય થઈ ગયું હોય તેમ અવિદ્યમાન જાણે છે (અર્થાત્ પોતાની પાસે શરીર નથી તેમ જાણે છે)

સમદૈરિન્દ્રિયમુજગૈ રહિતે વિમનસ્કનવસુધાકુંડે ।

મયોઽનુભવતિ યોગી પરામૃતાસ્વાદમસમાનં ॥ ૪૩ ॥

મદોન્મત્ત ઇન્દ્રિય રૂપ સર્પ વિનાના, ઉન્મનીભાવ રૂપ નવીન અમૃતના કુંડમાં મગ્ન થએલો યોગી અસદૃશ અને ઉત્કૃષ્ટ અમૃતના આસ્વાદનો અનુભવ કરે છે. ૪૩.

રેચકપૂરકકુંભકકરણારચાસક્રમં વિનાપિ સ્વહ ૧.

સ્વયમેવ નરયતિ મલ્ત્વિમનસ્કે સત્યડ્યત્નેન ॥ ૪૪ ॥

અમનસ્કતાની પ્રાપ્તિ થયે છતે, રેચક, પૂરક, કુંભક અને આ-
સનના અભ્યાસ ક્રમ વિના પણ પ્રયત્ન વિના પોતાની મેળેજ પવન
નાશ પામે છે. ૪૪.

ચિરમાહિતગ્રયત્તૈરપિ ધર્તુ યો હિ શક્યતે નૈવ ૧

સત્યેડમનસ્કે તિષ્ઠતિ સ સમીરસ્તત્ક્ષણાદેવ ॥ ૪૫ ॥

ઘણા લાંબા વખત પ્રયત્ન કરવા વડે કરીને પણ જે વાયુ ધારી
શકાતો નથી, તે વાયુ સાચી ઉન્મનીલાવની પ્રાપ્તિથી તત્કાળ એક ઠેકાણે
રોકાઈ રહે છે. ૪૫.

યાતેડમ્યાસે સ્થિરતામુદયતિ વિમલે ચ નિષ્કલે તત્ત્વે ૧

મુક્ત ઇવ ભાતિ યોગી સમૂલમુન્મૂલિત્ત્વાસઃ ॥ ૪૬ ॥

આ અભ્યાસમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે છતે અને નિર્મળ તથા
કર્મજળ વિનાનું તત્ત્વ ઉદય પામ્યે છતે, મૂલથી શ્વાસનું ઉન્મૂલન
કરી, યોગી મુક્ત થએલાની માફક શોભે છે. ૪૬.

યો જાગ્રદવસ્થાયાં સ્વસ્થઃ સુપ્ત ઇવ નિષ્ઠતિ લયસ્યઃ ૧

શ્વાસોચ્છ્વાસવિહીનઃ સ હીયતે ન સ્વહ મુક્તિજુષઃ ॥ ૪૭ ॥

જાગૃતાવસ્થામાં આત્મલાવમાં રહેલો યોગી લય અવસ્થામાં
(ધ્યાનની એક અવસ્થામાં) સુતેલાની માફક રહે છે. તે લય અવ-
સ્થામાં શ્વાસોશ્વાસ વિનાના સિદ્ધના જીવોથી તે યોગી કાંઈ ઉતરતો
(ઓછાશવાળો જણાતો) નથી. ૪૭.

જાગરણસ્વપ્નજુષો જગતીતલવર્તિનઃ સદા લોકાઃ ૧

તત્ત્વવિદો લયમગ્રા નો જાગ્રતિ શેરતે નાપિ ॥ ૪૮ ॥

આ પૃથ્વીતલ ઉપર રહેવાવાળા લોકો, નિરંતર જાગૃત અને
સ્વપ્ન અવસ્થા અનુભવે છે. પણ લયમાં મગ્ન થએલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ
જાગતા પણ નથી; અને સુતા પણ નથી. ૪૮.

ભવતિ સ્વહ શૂન્યભાવઃ સ્વમે વિષયગ્રહશ્ચ જાગરણે ૧

પૃથ્વીતીયમતીત્યાડનંદમયમવસ્થિતં તત્ત્વં ॥ ૪૯ ॥

સ્વપ્ન દશામાં ખરેખર શૂન્યભાવ હોય છે, અને જાગૃત દશામાં
જાગવા પછી પાંચ ધર્મિયોના વિષયોનું ગ્રહણ થાય છે. આ જે
અવસ્થાને ઓળખીને આનંદમય તત્ત્વ રહેલું છે. ૪૯.

જીવોને ઓળખો અને ઉપદેશનું રહસ્ય.

કર્માણ્યપિ દુઃસ્વકૃતે નિષ્કર્મત્વં સુલાય વિદિતં તુ ।

ન તતઃ પ્રયતેત કથં નિઃકર્મત્વે સુલભમોક્ષે ॥ ૫૦ ॥

કર્મો દુઃખને માટે છે, (અર્થાત્ કર્મોથી દુઃખ થાય છે.) અને કર્મ રહિત થવું તે સુખને માટે છે એમ તમે જાણ્યું તો નિષ્કર્મ-રૂપ, (કાંઈ પણ ક્રિયા ન કરવા રૂપ) સુલભ મોક્ષ માર્ગને વિષે શા માટે પ્રયત્ન નથી કરતા ? ૫૦.

મોક્ષોઽસ્તુ માસ્તુ યદિ વા પરમાનંદસ્તુ વેદ્યતે સ સ્વલ્ભ ।

યસ્મિન્નિરિવલંસુસ્વાનિ પ્રતિભાસંતે ન કિંચિદિવ ॥ ૫૧ ॥

મોક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ, (કાલાંતરે થાઓ) પણ ધ્યાનથી થતો પરમાનંદતો આંહી ખરેખર ભોગવીએ છીએ, જે પરમાનંદની આગળ આ, દુનિયાના સમગ્ર સુખો એક તૃણની માફક પ્રતિભા-સમાન થાય છે. ૫૧.

મધુ ન મધુરં નૈતા શીતાસ્તિવપસ્તુહિનંદ્યુતે-

રમૃતસમૃતં નામૈવાસ્યાઃ ફલે તુ મુયા મુધા ॥

તદલમમુના સંરંભેણ પ્રસીદ સર્વે મનઃ

ફલમવિકલં ત્વય્યૈવૈતત્ પ્રસાદમુપેયુષઃ ॥ ૫૨ ॥

આ ઉન્મનીભાવનાં ફળ આગળ મધુ તે મધુર નથી, આ અદ્રમાની કાંતિ તે શીતળ નથી, અમૃત તે નામ માત્ર અમૃત છે, અને મુધા તો ફેગટ છે. માટે હે મન મિત્ર ! આ (નાશ ભાગના) પ્રયાસથી શરૂ. મારા ઉપર તું પ્રસન્ન થા; કેમકે આ તત્ત્વજ્ઞાનનું નિર્દોષ ફળ મેળવવું તે તારા પ્રસન્ન થવા થકીજ મળી શકે તેમ છે. ૫૨.

સત્યેતસ્મિન્નરતિરતિદં શૃણ્વતે વસ્તુ દુરા-

દપ્યાસન્નેપ્યસતિ તુ મનસ્યાપ્યતે નૈવ કિંચિત્ ॥

પુંસામિત્યપ્યવગતવતામુન્મનીભાવહેતા-

વિચ્છા બાઠં ન ભવતિ કથં સદ્ગુરુપાસનાયાં ॥ ૫૩ ॥

સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવાથી અરતિને આપવાવાળી વ્યાઘ્રાદિ વસ્તુ અને રતિને આપવાવાળી વનિતાદિ વસ્તુઓને મનુષ્યો દૂરથી પણ ગ્રહણ થા સ્વાધીન કરી શકે છે. તેજ મનુષ્યો સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના અભાવે નજીક રહેલી પણ વસ્તુ ગ્રહણ કે સ્વાધીન કરી શકતા

નથી. આવું જાણવા છતાં, ઉન્મની લાવના હેતુભૂત સહુરૂની ઉપાસનાના સખધમાં મનુષ્યોને પોતાના વિષે ગાડ (અત્યત) ઇચ્છા કેમ થતી નથી ? ૫૩.

અમનસ્કતાના ઉપાયભૂત આત્માને પ્રસન્ન કરવા માટે
આચાર્યશ્રીનો આત્મા પ્રત્યે ઉપદેશ.

તાંસ્તાનાઽપરમેશ્વરાદપિ પરાન્ ભાવૈઃ પ્રસાદં નયં-
સ્તૈસ્તૈસ્તત્તદુપાયમૂઢ ભગવન્નાત્મન્ કિમાયાસ્યસિ ॥

હંતાઽત્માનમપિ પ્રસાદય મનાગ્યેનાસતાં સંપદઃ

સામ્રાજ્યં પરમેઽપિ તેજસિ તવ પ્રાજ્યં સમુજ્જૃંભતે ॥ ૫૪ ॥

હે ઉપાયમૂઢ, હે ભગવાન્ ! હે આત્મન્, ધન, યશાદિ તે તે પ્રકારના લાભે કરી, આ પરમેશ્વરથી લઈ અપર દેવી દેવળાં પ્રમુખને પ્રસન્ન કરતો, શા માટે પ્રયાસ કરે છે ? અરે ! આત્માને તું એક થોડો પણ પ્રસન્ન કર. તેથી આ પુણ્નલિક સંપદા તો ફર રહે, (અર્થાત્ તે તો મળશેજ) પણ પરમ તેજ-પરમાત્મા-તેનું મહાન્ સામ્રાજ્ય પણ તને મળશે. ૫૪.

યા શાસ્ત્રાત્સુગુરોર્મુસ્વાદનુભવાચ્છાયાયિ કિંચિત્ત્વચિત્ ।

યોગસ્યોપનિષદ્ વિવેકિપરિષત્તેતથ્મત્કારિણી ॥

શ્રીચૌલક્યકુમારપાલનૃપતેરત્યર્થમભ્યર્થના-

દાચાર્યેણ નિવેપિતા પથિ ગિરાં શ્રીહેમચંદ્રેણ સા ॥ ૫૫ ॥

વિવેકી પર્યાદાના ચિત્તને ચમત્કાર કરવાવાળી યોગશાસ્ત્રની ઉપનિષદ, (યોગ સંગ્રહી રહસ્ય) જે શાસ્ત્રથી, સહુરૂના સુખથી અને અનુભવથી, કાઈક, કોઈ દેકાણે મેં જાણી, તે શ્રીમાન્ ચૌલક્યવંશના કુમારપાળ રાજાની અત્યંત પ્રાર્થનાથી આચાર્ય શ્રીમાન્ હેમચંદ્રે વાણીના માર્ગમાં સ્થાપન કરી. (અર્થાત્ શાસ્ત્રદ્વારા પ્રકાશિત કરી.) ૫૫.

इति श्री परमार्हन् श्रीकुमारपाल भूपाल शुश्रूषिते आचार्यश्री हेमचंद्र विरचिते अद्यात्मोपनिषत्ताम्रि संज्ञात पट्टबंधे श्रीयोग-
शास्त्रे पंच्यास श्री कमलविजयगणि शिष्य मुनि श्री केशरविजय-
गणि कृत बालावबोधे द्वादशः प्रकाशः समाप्तः-

શ્રી સમાવેડયે ગ્રંથ શ્રીમદ્ ગુરુવર્ય વિજયકમલમુરિ પ્રસાદાત્.

